

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 45
Том 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, Ужгородський національний університет

Члени редколегії:

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Ужгородський національний університет

Іванишин П. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Маркова М. В. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури та теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет

Папіш В. А. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Ужгородський національний університет

Тиховська О. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, Ужгородський національний університет

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Волтінг М. – доктор габ., професор, професор Інституту германської філології, Вроцлавський університет

Волтінг Ш. – доктор габ., професор, професор Інституту прикладної лінгвістики, кафедри міжкультурної комунікації та лудологічних студій, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 7 від 30.04.2026 року.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Ситько О.М., Церковняк-Городецька О.Г., Деміхова С.В. ВОЄННИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ	9
Скопненко О.І. АПЕЛЯТИВИ ТА ОНІМИ В ПРАКТИЦІ НОМІНАЦІЇ НУМІЗМАТИКИ Й БОНІСТИКИ: ПРОБЛЕМА КОНВЕРГЕНЦІЇ ОНОМАСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ.....	15
Сотник Р.Р. СЛОВНИКИ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ.....	21
Степанов В.В., Рябоконь К.Р. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ТВОРАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	28
Степанюк Г.М., Фадєєва А.П. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ ОСИПА НАЗРУКА «РОКСОЛЯНА».....	35
Тараненко А.В., Суліма Л.В., Чала А.Г. ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ ТА ДІЛОВІЙ СФЕРАХ	41
Федак С.А. ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ПУЛЮЯ З ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ.....	47
Цупікова О.А. ЗОБРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ У РЕКЛАМНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	52
Шاپоваленко Н.М. ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ.....	58
Шульська Н.М., Приймачок О.І., Громик Л.І., Зінчук Р.С. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПУБЛІЧНОГО МЕДІАМОВЛЕННЯ: ВІЯВ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ АНОРМАТИВІВ.....	64
Шуляк С.А. СИМВОЛІКА ПРОСТОРОВИХ ОПОЗИЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ).....	70
Ялова О.В. ПИТАННЯ ЩОДО НАУКОВОГО ОБГРУНТУВАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	74

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Onyshchuk I.Yu. BRIDGING THEORY AND PRACTICE: INTEGRATING CEFR-CV MEDIATION DESCRIPTORS INTO ESP COURSES.....	79
Подвойська О.В., Гавриш М.М., Діденко Н.В. ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК СКЛАДОВА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ.....	85
Продан О.П. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ТЕВІСА «ХІД КОРОЛЕВИ».....	91
Рибакова К.А., Бахов І.С., Поченюк Я.В. КОНЦЕПТ "FREEDOM" У ПОЛІТИЧНОМУ Й ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ США: КУЛЬТУРНІ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	96
Скриннік Ю.С. ДИСКУРС-ПОРТРЕТ АТРАКТОРА У INSTAGRAM ПРОСТОРІ.....	101
Тодорова Н.Ю., Бриндак О.Б. ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЗВ ОЗБРОЄННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	109
Удовенко І.В., Подворна Л.А., Муравйова О.М. ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПЕРЕВАГИ, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	114
Філатова О.О. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «БЕЗПЕКА» В СУЧАСНОМУ ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	120
Шихненко К.І. МОРФОЛОГО-СЕМАНТИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПІД ВПЛИВОМ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ.....	125
Янер О.С. ЕВОЛЮЦІЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО ЕТИКЕТУ В НІМЕЦЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ (XVI–XVIII СТ.): ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	133

РОЗДІЛ 3

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Петришин М.Й., Загайська Г.М. КОНЦЕПТ <i>ВІЙНА</i> У ПАРЕМІЙНІЙ СПАДЩИНІ РИМЛЯН.....	138
Синиця В.Г., Мироник О.В. ФУНКЦІЇ АД'ЕКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У НАЗВАХ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ.....	145
Телеки М.М. КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ОНКОЛОГІЇ.....	150

РОЗДІЛ 4

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Сливка Л.З. МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	156
Тупікова Т.В., Козак Т.Б. ПЕРЕКЛАД НІМЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ ЦИВІЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	161
Філоненко Н.Г. ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПЕРЕКЛАДІ.....	165
Шилінська І.Ф. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ТЕКСТІВ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ.....	172
Шкута О.Г. КОГНІТИВНО-ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>СТРАХ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ МОЛОДІЖНИХ АНТИУТОПІЙ).....	178
Shtohryn M.V. STRUCTURAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF API STANDARD TERMINOLOGY.....	184
Ярошко-Кушнір Н.С. СИНХРОННИЙ ПЕРЕКЛАД КОНФЕРЕНЦІЇ: ПІДГОТОВКА ТА ВИКЛИКИ.....	189

РОЗДІЛ 5

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гайданка Т.М. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ВИМІР ІМЕНУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЕТИКИ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «КНИГИ ЯКОВА»	194
Ільков Д.І. ОБРАЗ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦТВА В ПЕРШОМУ ТОМІ УКРАЇНСЬКОЇ ТРИЛОГІЇ ЮЗЕФА ЛОБODOVСЬКОГО «ОЧЕРЕТИ».....	199
Пашкова А.В. СЕНСОРНА ПОЕТИКА ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ НАРАТИВУ В РОМАНАХ ЖАУМЕ КАБРЕ.....	205

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Барабаш С.М. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ ВІЙНИ У ФАНТАСТИЧНІЙ ПОВІСТІ АНАСТАСІЇ ГЕРАЩЕНКО «ГРУДЕНЬ ДРАКОНІВ».....	210
Вегеш А.І. ЗАГОЛОВКИ РОМАНІВ НАТАЛІЇ ДУРУНДИ – ВУЗЛОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЗМІСТУ.....	216
Волосянко І.В. АРХЕТИП ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ: ВІД ДЕМОНІЗАЦІЇ ДО СИМВОЛУ ЖІНОЧОЇ ІНАКШОСТІ.....	223
Гальчук О.В. ЛІРИЧНИЙ АВТОБІОГРАФІЗМ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	229
Дев'ятко Н.В. МІФОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС І ЖАНРОВА ДИНАМІКА ФЕНТЕЗІЙНОЇ ПОВІСТІ ВАЛЕРІЯ І НАТАЛІЇ ЛАПІКУРІВ «ЧАРІВНА БРАМА»: ВІД ІГРОВОГО ПОРТАЛУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАВМИ.....	235
Капленко О.М., Марченко Т.В. ЖАНРОВА ТА НАРАТИВНА ПОЛІФОНІЯ ФІКСАЦІЇ ВОЄННОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ.....	243
Матушек О.Ю. ЄВРОПЕЙСЬКІ КОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	249
Мокряков І.С. РОЛЬ ЖАНРУ БІОГРАФІЧНОГО ЕСЕ У СТРУКТУРІ РОМАНУ «АМАДОКА» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ.....	254
Пугач С.Б. БІБЛІЙНИЙ КОД У РОМАНІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ «QUID EST VERITAS?».....	262

Старостенко Т.М. КАРТОГРАФІЯ БУТТЯ І СМЕРТІ У ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ КАТЕРИНИ КАЛИТКО «ВІДКРИТИЙ ПЕРЕЛОМ ГОЛОСУ».....	271
Чик Д.Ч. BACK IN THE U.S.S.R.?: ПОСТРАДЯНСЬКА БУДЕННІСТЬ І НОСТАЛЬГІЯ У РОМАНІ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ «ДІМ ДЛЯ ДОМА»*.....	278
Щелкунова О.С. ЛАБІРИНТ ЯК ДУХОВНЕ ПАЛОМНИЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ЗОРОВІЙ ПОЕЗІЇ.....	287

РОЗДІЛ 7

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Tsapro G.Yu. EMOTIONAL NARRATIVES AND CARE DISCOURSE IN CONTEMPORARY WOMEN-CENTRED POPULAR FICTION: THE CASE OF SOPHIE TAL MEN.....	295

CONTENTS

SECTION 1

UKRAINIAN LANGUAGE

Sytko O.M., Tserkovniak-Horodetska O.H., Demikhova S.V. MILITARY DISCOURSE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LANGUAGE: LEXICAL AND SEMANTIC ASPECTS.....	9
Skopnenko O.I. APPELLATIVES AND ONYMS IN THE NAMING PRACTICES OF NUMISMATICS AND BONISTICS: THE PROBLEM OF CONVERGENCE OF ONOMASTIC TERMS.....	15
Sotnyk R.R. DICTIONARIES OF PUBLISHING AND PRINTING TERMS IN UKRAINIAN TERMINOLOGY.....	21
Stepanov V.V., Riabokon K.R. REPRESENTATION OF THE IMAGE COMPONENT OF THE UKRAINE CONCEPT IN WORKS BY MYKHAILO HRUSHEVSKYL.....	28
Stepaniuk H.M., Fadieieva A.P. STRUCTURAL FEATURES OF COMPARATIVE CONSTRUCTIONS IN OSYP NAZARUK'S HISTORICAL STORY "ROKSOLIAN".....	35
Taranenko A.V., Sulima L.V., Chala A.H. THE STATE LANGUAGE AS A TOOL OF PROFESSIONAL COMMUNICATION IN THE PUBLIC AND BUSINESS SPHERES.....	41
Fedak S.A. DIALECT ELEMENTS IN POPULAR SCIENCE WORKS BY IVAN PULIU ON PHYSICS AND ASTRONOMY.....	47
Tsupikova O.A. VISUAL MEANS OF INFLUENCE IN MEDICAL ADVERTISING DISCOURSE.....	52
Shapovalenko N.M. FORMATION OF STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL STANDARDS.....	58
Shulska N.M., Prymachok O.I., Hromyk L.I., Zinchuk R.S. INFORMATION CULTURE OF PUBLIC BROADCASTING: IDENTIFICATION AND SYSTEMATIZATION OF ANORMATIVES.....	64
Shuliak S.A. SYMBOLISM OF SPATIAL OPPOSITIONS (BASED ON TEXTS FROM UKRAINIAN SPELLS).....	70
Yalova O.V. ISSUES ON THE SCIENTIFIC SUBSTANTIATION AND DEFINITION OF THE CONCEPT OF "IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF LANGUAGE POLICY IN UKRAINE".....	74

SECTION 2

GERMANIC LANGUAGES

Onyshchuk I.Yu. BRIDGING THEORY AND PRACTICE: INTEGRATING CEFR-CV MEDIATION DESCRIPTORS INTO ESP COURSES.....	79
Podvoiska O.V., Havrysh M.M., Didenko N.V. LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES AS A COMPONENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	85
Prodan O.P. LEXICAL PECULIARITIES OF W. TREVIS'S NOVEL "THE QUEEN'S GAMBIT".....	91
Rybakova K.A., Bakhov I.S., Pocheniuk Ya.V. THE CONCEPT OF "FREEDOM" IN THE POLITICAL AND ARTISTIC DISCOURSE OF THE USA: CULTURAL AND LINGUISTIC FEATURES.....	96
Skrynnik Yu.S. DISCOURSE PORTRAIT OF <i>ATTRACTOR</i> IN INSTAGRAM SPACE.....	101
Todorova N.Yu., Bryndak O.B. THE FIGURATIVE POTENTIAL OF ARMAMENT TERMS IN ENGLISH PHRASEOLOGY.....	109
Udoenko I.V., Podvorna L.A., Muraviova O.M. THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: ADVANTAGES, RISKS, AND PROSPECTS.....	114
Filatova O.O. VERBALIZATION OF CONCEPT 'SECURITY' IN THE CONTEMPORARY DIPLOMATIC DISCOURSE.....	120
Shykhnenko K.I. MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC INNOVATIONS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE UNDER THE INFLUENCE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS	125
Yaner O.S. THE EVOLUTION OF EPISTOLARY ETIQUETTE IN THE GERMAN LANGUAGE SPACE (16TH – 18TH CENTURIES): A PRAGMALINGUISTIC PERSPECTIVE.....	133

SECTION 3**CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES**

Petryshyn M.I., Zahaiska H.M. THE CONCEPT OF <i>WAR</i> IN THE ROMAN PARTHIAN LEGACY.....	138
Synytsia V.H., Myronyk O.V. FUNCTIONS OF ADJECTIVAL COMPONENTS IN THE NAMES OF INFECTIOUS DISEASES	145
Teleky M.M. CLASSIFICATION WAYS OF ONCOLOGY TERMS' CREATION.....	150

SECTION 4**TRANSLATION STUDIES**

Slyvka L.Z. METHODOLOGICAL ISSUES OF TRANSLATION STUDIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND DIGITAL COMMUNICATION.....	156
Tupikova T.V., Kozak T.B. TRANSLATION OF GERMAN CIVIL AND CRIMINAL LAW TERMINOLOGY.....	161
Filonenko N.H. RENDERING THE PRAGMATIC POTENTIAL OF POLITICAL DISCOURSE IN FRENCH-TO-UKRAINIAN MEDIA TRANSLATION.....	165
Shylinska I.F. LINGUOCULTURAL AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF DIGITAL TEXTS IN THE TRANSLATION ASPECT.....	172
Shkuta O.H. COGNITIVE-LINGUISTIC ASPECTS OF REPRODUCING THE CONCEPT OF <i>FEAR</i> IN UKRAINIAN (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE YOUTH DYSTOPIAN FICTION).....	178
Shtohryn M.V. STRUCTURAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF API STANDARD TERMINOLOGY.....	184
Yaroshko-Kushnir N.S. SIMULTANEOUS INTERPRETATION OF THE CONFERENCE: PREPARATION AND CHALLENGES.....	189

SECTION 5**LITERATURE STUDIES**

Haidanka T.M. THE UKRAINIAN-POLISH DIMENSION OF NAMING IN THE POETICS OF OLGA TOKARCZUK'S HISTORICAL NOVEL <i>THE BOOKS OF JACOB</i>	194
Ilkov D.I. THE IMAGE OF KUBAN COSSACKDOM IN THE FIRST VOLUME OF JÓZEF ŁOBODOWSKI'S UKRAINIAN TRILOGY <i>REEDS</i>	199
Pashkova A.V. SENSORY POETICS AS A PRINCIPLE OF NARRATIVE ORGANIZATION IN THE NOVELS OF JAUME CABRÉ.....	205

SECTION 6**UKRAINIAN LITERATURE**

Barabash S.M. THE PROBLEM OF FORMING INDIVIDUALITY AND NATIONAL IDENTITY OF A CHILD OF WAR IN THE FANTASTIC STORY BY ANASTASIA GERASHCHENKO "DECEMBER OF DRAGONS".....	210
Vehesh A.I. TITLES OF NATALIA DURUNDA'S NOVELS – KEY ELEMENTS OF CONTENT.....	216
Volosianko I.V. THE WITCH ARCHETYPE IN UKRAINIAN CULTURAL DISCOURSE: FROM DEMONIZATION TO A SYMBOL OF FEMALE OTHERNESS.....	223
Halchuk O.V. LYRICAL AUTOBIOGRAPHY IN LINA KOSTENKO'S WORK.....	229
Deviatko N.V. MYTHOLOGICAL DISCOURSE AND GENRE EVOLUTION OF VALERII AND NATALIYA LAPIKUR'S FANTASY "THE MAGIC GATE": FROM GAMING PORTAL TO NATIONAL TRAUMA.....	235
Kaplenko O.M., Marchenko T.V. GENRE AND NARRATIVE POLYPHONY OF WAR EXPERIENCE RECORDING IN MODERN UKRAINIAN PROSE.....	243
Matushek O.Yu. EUROPEAN CODES OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.....	249
Mokriakov I.S. THE ROLE OF THE BIOGRAPHICAL ESSAY GENRE IN THE STRUCTURE OF THE NOVEL "AMADOKA" BY SOFIA ANDRUKHOVYCH.....	254
Puhach S.B. THE BIBLICAL CODE IN NATALENA KOROLEVA'S NOVEL «QUID EST VERITAS?».....	262

Starostenko T.M. THE CARTOGRAPHY OF BEING AND DEATH IN THE COLLECTION OF POETRY “AN OPEN FRACTURE OF THE VOICE” BY KATERYNA KALYTKO.....	271
Chyk D.Ch. BACK IN THE U.S.S.R.?: POST-SOVIET EVERYDAY LIFE AND NOSTALGIA IN VICTORIA AMELINA’S NOVEL <i>DIM DLIA DOMA (DOM’S DREAM KINGDOM)</i>	278
Shchelkunova O.S. THE LABYRINTH AS SPIRITUAL PILGRIMAGE IN UKRAINIAN BAROQUE VISUAL POETRY	287

SECTION 7

LITERARY THEORY

Tsapro G.Yu. EMOTIONAL NARRATIVES AND CARE DISCOURSE IN CONTEMPORARY WOMEN-CENTRED POPULAR FICTION: THE CASE OF SOPHIE TAL MEN.....	295

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.1>

ВОЄННИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

MILITARY DISCOURSE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LANGUAGE: LEXICAL AND SEMANTIC ASPECTS

Ситько О.М.,*orcid.org/0000-0001-9831-6182**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовної підготовки**Одеського державного університету внутрішніх справ***Церковняк-Городецька О.Г.,***orcid.org/0000-0002-9596-6822**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут***Деміхова С.В.,***orcid.org/0000-0002-6088-6195**викладач кафедри гуманітарних наук**Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*

У статті досліджено лексико-семантичні особливості воєнного дискурсу в сучасній українській літературній мові, що репрезентує війну та її інтерпретацію у колективній свідомості і використовується під час комунікації професійних військових, представлення офіційних повідомлень, журналістських матеріалів, політичних виступів, соціальних мереж і повсякденних розмов. Показано основні напрями оновлення словникового складу, семантичні трансформації лексики та її функціонування в умовах воєнної комунікації.

Визначено, що воєнний дискурс в системі сучасної української комунікації розвивається інтенсивно, активно оновлюючи її лексичного складу за допомогою утворення нових понять, переосмислення вже існуючих слів, калькування і запозичення, створення метафоричних моделей і мовних маркерів, які у своїй сукупності складають так званий колективний досвід війни. Названо ті лексико-семантичні групи слів, що найбільше актуалізувалися у період війни (назви військових дій та процесів; назви учасників війни; номінації ворога та маркери «чужого»; назви військової техніки й озброєння; просторові маркери війни; лексика повсякденного воєнного досвіду; емоційно-оцінна та експресивна лексика; меметична та іронічна лексика; лексика інформаційної війни; соціально-гуманітарна лексика війни) та з'ясовано особливості зміни значень і появи нових оцінно-емоційних конотацій у воєнній лексиці, що відбуваються у результаті переоцінки лексики, підвищенні позитивної / негативної оцінки, метафоризації та символізації лексичного значення слів і цифрового впливу на зміну семантики слова.

Основні функції воєнної лексики в медійному і публіцистичному дискурсах, а також у повсякденному мовленні зведено до інформативної, фактологічної, оцінної, переконувальної, ідеологічно-мобілізаційної, консолідаційної, адаптаційної, описової та організаційно-координаційної. З'ясовано, як мовні зміни допомагають у формуванні суспільних смислів та колективного досвіду війни.

Ключові слова: військова лексика, воєнний дискурс, лексико-семантичний аспект, українська мова, мовні зміни.

The article examines the lexical and semantic features of military discourse in contemporary Ukrainian literary language, which represents war and its interpretation in the collective consciousness and is used in communication between professional military personnel, official announcements, journalistic materials, political speeches, social networks, and everyday conversations. The main directions of vocabulary renewal, semantic transformations of lexis, and its functioning in the context of military communication are shown.

It is determined that military discourse in the system of modern Ukrainian communication is developing intensively, actively updating its lexical composition by creating new concepts, rethinking existing words, calquing and borrowing, creating metaphorical models and linguistic markers, which together constitute the so-called collective experience of war. The lexical-semantic groups of words that became most relevant during the war are named (names of military actions and processes; names of war participants; names of the enemy and markers of «the other»; names of military equipment and weapons; spatial markers of war; vocabulary of everyday military experience; emotional-evaluative and expressive vocabulary; memetic and ironic vocabulary; vocabulary of information warfare; social and humanitarian vocabulary of war)

and identified the peculiarities of changes in meanings and the emergence of new evaluative and emotional connotations in military vocabulary, which occur as a result of the revaluation of vocabulary, an increase in positive/negative evaluation, the metaphorization and symbolization of the lexical meaning of words, and the digital influence on changes in the semantics of words.

The main functions of military vocabulary in media and journalistic discourse, as well as in everyday speech, are reduced to informative, factual, evaluative, persuasive, ideological-mobilizing, consolidating, adaptive, descriptive, and organizational-coordinating. It has been established how linguistic changes help to shape social meanings and collective experiences of war.

Key words: military vocabulary, military discourse, lexical-semantic aspect, Ukrainian language, linguistic changes.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росіян на територію нашої Батьківщини призвело до того, що мовний простір українського суспільства, наповнився військовою лексикою і перетворив сучасну комунікацію на арену популяризації воєнного дискурсу. Його висока валентність і здатність проникати в усі сфери людської життєдіяльності (медійну, політику, освіту, побут, медіа та цифрові контенти) призвели до розширення активного лексичного складу сучасної української літературної мови. Йдеться про утворення нових понять, переосмислення вже існуючих слів, калькування і запозичення, створення метафоричних моделей і мовних маркерів, які у своїй сукупності складають так званий колективний досвід війни. Зауважимо, що він формується настільки швидко, що фахівці-лінгвісти не встигають системно описати усі ті мовні явища, що його наповнюють. Саме тому, аналіз лексико-семантичних механізмів, що фіксують у мові воєнну дійсність, конструюють нові смисли і моделюють оцінні судження є сьогодні пріоритетним для дослідження і визначає актуальність обраної нами теми. Оскільки війна стала визначальним чинником мовних змін в Україні, важливо простежити, як вона через лексику впливає на формування новітньої суспільної ідентичності та консолідацію нації. Вивчення воєнного дискурсу в такому ключі допоможе краще зрозуміти взаємодію мовних і соціокультурних процесів, щоб протидіяти дезінформації в епоху фейків і гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз специфічних особливостей воєнного дискурсу, здійснений вітчизняними і закордонними дослідниками, дозволяє простежити сучасні тенденції розвитку української мови та окреслити роль мовних змін у формуванні колективного досвіду війни. У колективній монографії «Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів» за загальною редакцією Н. Ізотової та С. Потапенка досліджується візуальна репрезентація війни у ЗМІ, які, використовуючи опозицію «свій – чужий», мобілізують емоції читачів слухачів і привертають увагу громадськості до російсько-української війни [5]. К. Дюкар вивчає сучасні тенденції словотворення в українській

мові, перетворивши тексти військового дискурсу на контекст дослідження [1]. Ю. Маслова аналізує військову термінологію, оновлення якої, на її думку, відбиває суспільні трансформації, показує еволюцію громадської думки та допомагає систематизувати нові поняття і предмети [3]. В. Прокопенко та І. Чуприна демонструють, як неологізми, що експлікують нові військові реалії та концепції, розширюють лексичний склад військової термінології [10]. Л. Компанцева називає військову термінологію української мови динамічним явищем, що утворюється там, де перетинається професійний, суспільний і культурний дискурси та відзначає, що військова лексика виконує функції номінації та комунікації, а ще конструює мовну картину світу соціуму, що перебуває у стані війни. [2] О. Ющишина, Л. Дика виділяють побутування п'яти лексико-семантичних груп військових термінів, які, як вони стверджують позначають найменування військових та їх звання, чини і посади, зброю, групи людей, пов'язаних з противником, військові споруди, приміщення тощо [8]. В. Стецюк і Л. Мініч визначають специфічні риси воєнної лексики у сфері фахової мови, найхарактернішими з яких називають чіткість та лаконічність тощо [4].

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у виявленні та аналізі лексико-семантичних особливостей воєнного дискурсу в сучасній українській мові, зокрема визначенні основних напрямів оновлення словникового складу, семантичних трансформацій лексики та її функціонування в умовах воєнної комунікації.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- окреслити поняття воєнного дискурсу та визначити його місце в системі сучасної української комунікації;
- виявити основні джерела формування лексики воєнного дискурсу (неологізація, запозичення, семантичне переосмислення);
- проаналізувати лексико-семантичні групи слів, актуалізованих у період війни;
- з'ясувати особливості зміни значень і появи нових оцінно-емоційних конотацій у воєнній лексиці;

– простежити функціонування воєнної лексики в різних типах дискурсу (медійному, публіцистичному, повсякденному мовленні);

– визначити роль мовних змін у формуванні суспільних смислів та колективного досвіду війни.

Виклад основного матеріалу. Воєнний дискурс є окремим різновидом суспільно зумовленої комунікації, що репрезентує війну та її інтерпретацію у колективній свідомості. За М. Хар, йдеться, наприклад, про відображення життя війська, воєнні події і повсякденні реалії, а також предмети та явища з нею пов'язані [6]. І. Царьова звертає увагу на його унікальне «представлення», виражене мотивами, що вказують на суб'єктивно-емоційне авторське ставлення до описуваних подій, явищ, образів і уявлень та дозволяють виявити бінарну структуру сучасного світу, де є «друг і ворог», «свій і чужий», «ми і вони» [7]. Мовою війни послуговуються професійні військові, нею рясніють офіційні повідомлення, журналістські матеріали, політичні виступи, соціальні мережі та наші з вами повсякденні розмови, адже сучасні реалії розширили її традиційне розуміння далеко за межі вузькопрофесійної терміносистеми, демонструючи міжсферний характер військового дискурсу. Не випадково Н. Кобзей переконує, що російсько-українська війна, яка насправді розпочалася значно швидше, ніж 24 лютого 2022 року, відновила природне для гуманітарних наук прагнення зрозуміти явища війни та миру і по-новому їх інтерпретувати [9].

Нові медіа, прагнучи бути у центрі подій, зробили воєнну тематику домінантною у просторі інформації, а лексику, яка її представляє – однією з найбільш уживаних. Інтенсивний розвиток воєнного дискурсу в сучасній українській мові супроводжується активним оновленням її лексичного складу. Щоправда, Ю. Маслоva застерігає, що використовувати військову лексику треба вкрай обережно, щоб часом не виникало непорозуміння через неточне використання термінів. Сучасні медіа мають контролювати зміст своїх повідомлень, щоб не розпалювати страх, агресію або ненависть у середовищі своїх користувачів. На думку дослідниці, надживання мовою війни може дегуманізувати людей, зменшувати їх емпатію і сприймати людські втрати радше як статистику, а не трагедію. Або навпаки, через маскування жорстоких дій послабити адекватне сприйняття війни як агресії [3]. Воєнні події спричинили появу значної кількості нових мовних одиниць і трансформацію вже наявної лексики, що зумовлює необхідність виокремлення

основних джерел формування воєнного словника. Найпродуктивнішими серед них є:

Неологізація як провідний механізм мовного оновлення. Поява нових слів і словосполучень, що позначають воєнні реалії, військові явища і суспільні практики зумовлена потребою миттєвого реагування на події, які раніше не мали відповідників у нашій мовній системі. Так виникають поєднання уже відомих мовних елементів, оказіоналізми та меметичні назви (дебахнулько, мамкувати, чорнобаїти, кімити, арестовлення, арестовити, відирпенити, нагостомелити, відізомити, забучити, відбайрактарити, відджавелініти, застінгерити, шойгувати, відукраїніти, заукраїніти відкобзонити, віддвохсотити [6]), що швидко розлітаються у цифровому середовищі та стають активом словникового фонду української мови.

Запозичення як результат міжнародної військово-інформаційної взаємодії. Роль англійської як глобальної мови спілкування, що забезпечує порозуміння в усіх життєвих сферах, включно з військовою, сприяє поповненню нашого лексикону запозиченими одиницями, що означають військові технології (байрактар, джавелін, хаймерс, дрон-камікадзе, старлінк, радарні системи, антидронові рушніці та роботизовані комплекси), різні види озброєнь (зенітно-ракетні комплекси Patriot, артилерійські системи Archer, бронетранспортери Stryker, протитанкові комплекси NLAW, морські дрони Magura, розвідувальні БпЛА Shark та системи контрбатарейної боротьби), тактичні поняття (ситуаційна обізнаність / situational awareness, мережецентрична війна, тактична медицина, стандартні операційні процедури / SOP, вогневе ураження, зачистка / clearing, розгортання / deployment, взаємосумісність / interoperability) і цифрові інструменти ведення війни (системи ситуаційної обізнаності, хмарні сервіси управління боєм, алгоритми розпізнавання цілей на основі ШІ, термінали супутникового зв'язку, засоби кіберзахисту критичної інфраструктури та цифрові платформи для координації логістики, Delta / дельта), Starlink / старлінк), Palantir / палантір, системи SIGINT / радіоелектронна розвідка). Адаптуючись до норм української мови, вони зазнають фонетичних, граматичних і словотвірних змін, часто паралельно співіснуючи із власне українськими літературними відповідниками.

Семантичні переосмислення, що оновлюють воєнний дискурс, змінюючи або розширюючи смислові обсяги слів. Відбувається це шляхом метафоризації, метонімізації та сим-

волізації, щоби воєнну реальність можна було осмислити через знайомі мовні образи («приліт», «бавовна» – для опису вибухів, «броне» – військова техніка, «нуль» – означення лінії фронту, «задвохсотити» – нейтралізувати ворога, «жест доброї волі» – відступ окупантів, «від’ємний ріст» – втрати ворогів). Бачимо, що раніше нейтральна лексика маркує сучасний суспільний досвід, а семантичне переосмислення слів показує адаптацію української мови до відповідних історичних умов.

Узагальнено «найзатребуваніші» групи слів, що використовуються у мовленні під час збройних конфліктів (Табл. 1):

Представлені лексико-семантичні групи засвідчують, що в сучасному воєнному дискурсі спеціалізована військова лексика стає розмовною, слова із нейтральною конотацією отримують нові емоційно-оцінні значення, а експресивна лексика і слова-меми виконують психологічну та консолідаційну функції.

Окремої уваги заслуговують ті процеси, під час яких відбувається зміна первісних значень слів та з’являються нові оцінно-емоційні конотації у воєнній лексиці:

Переоцінка лексики, що традиційно позиціюється як нейтральна. Сюди відносяться «звичайні» та вузькоспеціалізовані лексеми, забарвлення яких стало виразно емоційним. Наприклад: *тривога* – емоційний стан людини або навчальний сигнал → щоденний маркер реальної загрози, що потребує фізичної та психологічної реакції (зупинка роботи, пошук безпечного місця); *укриття* – захисна споруда → безпечний тимчасовий притулок; *прильот* – «прибуття» → вибух або ракетне влучання; *генератор* – перетворювач механічної енергії на електричну → автономність під час блекаутів; *черга* – послідовність людей → порядок отримання гуманітарної допомоги чи здійснення евакуації.

Підвищення позитивної оцінки. Йдеться про так звану *семантичну меліорацію* окремих слів, що робить їх оцінність позитивною: *захисник / захисниця* – особа, що захищає / обороняє → символу мужності, самопожертви морального авторитету / патріот; *волонтер* – добровільний помічник у соціальних проєктах → відповідальність, жертвовність, громадянська зрілість; *доброволець* – участь без примусу → свідомий вибір, внутрішня мотивація, готовність ризикувати заради

Таблиця 1

Лексико-семантичні групи слів, актуалізованих у період війни

Лексико-семантична група	Приклади лексем	Характер семантичних змін	Комунікативна функція
Назви військових дій та процесів	наступ, контрнаступ, деокупація, евакуація, ротація	Активізація спеціальної лексики, перехід із професійної сфери в загальномовну	Інформативна, пояснювальна
Назви учасників війни	військовий, захисник, доброволець, волонтер, переселенець	Розширення значення, посилення позитивної оцінності	Ідентифікаційна, консолідаційна
Номінації ворога та маркери «чужого»	окупант, агресор, загарбник	Семантична конкретизація та виразна оцінність	Оцінна, ідеологічна
Назви військової техніки й озброєння	дрон, ППО, ракета, артилерія, HIMARS	Термінологізація повсякденного мовлення	Інформативна, номінативна
Просторові маркери війни	фронт, тил, позиції, укриття, блокпост	Метафоричне розширення (напр., «інформаційний фронт»)	Організаційна, символічна
Лексика повсякденного воєнного досвіду	тривога, укриття, генератор, блекаут	Набуття нових актуальних значень	Описова, адаптаційна
Емоційно-оцінна та експресивна лексика	незламність, героїзм, донатити, перемога	Посилення конотацій, поява нових відтінків значення	Мобілізаційна, консолідаційна
Меметична та іронічна лексика	бавовна, «жест доброї волі», орки	Переосмислення через іронію та метафору	Психологічна, знижувальна щодо ворога
Лексика інформаційної війни	фейк, ПІСО, пропаганда, інформаційний фронт	Розширення сфери вживання	Критично-аналітична
Соціально-гуманітарна лексика війни	гуманітарка, релокація, реабілітація, ветеран	Актуалізація раніше периферійних значень	Соціально-описова

Джерело: сконструйоване авторами

спільного блага; *донатити* / *донат* – «пожертва» → активна участь кожного громадянина у спротиві / солідарність та причетність до спільної справи; *незламність* – абстрактна риса характеру → символ колективної стійкості суспільства під час війни.

Підвищення негативної оцінки. Це опозиційний до попереднього процес, що має назву пейорація – підвищення негативної конотації слів, що номінують противника або пов'язані з його агресією: *окупанти, орки, рашисти, загарбники, мобіки, «визволителі», кадірівці, нелюди, карателі, терористи*. Подібні лексеми характеризуються зниженою, іронічною або саркастичною стилістикою та дозволяють «тримати ворога» на психологічній дистанції.

Метафоризація і символізація лексичного значення слів, коли за допомогою воєнної лексики описуються явища, що з бойовими діями не пов'язуються: *інформаційний фронт, культурна оборона, економічний тил, мовний фронт, освітній фронт, дипломатичний наступ, медійна атака, енергетичний щит, боротьба за правду, стратегія спротиву*. Або відбувається перехід окремих слів у площину символізму (поза межі словникового тлумачення): *незламність, перемога, воля, спротив, захисники, Азовсталь, деокупація, Маріуполь, Бахмут, волонтерство*.

Цифровий вплив на зміну семантики слова.

Соціальні мережі надають звичайним лексемам додаткового емоційного, оцінного або стилістичного забарвлення, є джерелом поширення мемів та експресивних словесних моделей, пов'язаних з війною: *бавовна, паляниця, пес Патрон, Чорнобаївка, «Доброго вечора! Ми з України», тракторні війська, російській військовий корабель, ІПСО, донат, двохсоті, трьохсоті, бавовнятко, прилетіло, мінуснути*.

Наступний наш крок – показати, яку роль виконує воєнна лексика, якщо потрапляє у різні сфери людської життєдіяльності (Табл. 2):

Перелічені мовні зміни стосуються не лише оновлення словникового складу, а й сприяють переосмисленню реальності, що по-новому інтерпретує події, формує систему оцінок і закріплює спільний досвід переживання війни. Нові слова структурують колективну пам'ять, консолідують спільноти та підтримують відчуття спільної мети. Так мова активно формує суспільні смисли і конструює нову словесну картину нашої сучасності.

Висновки. Результати дослідження показали динаміку і багатовимірність воєнного дискурсу в сучасній українській літературній мові. Пов'язані із ним лексико-семантичні зміни представлені активною неологізацією, запозиченнями, переосмисленням наявної лексики, формуванням

Таблиця 2

Функціонування воєнної лексики в різних типах дискурсу

Тип дискурсу	Особливості використання воєнної лексики	Типові мовні засоби	Основні функції	Приклади мовних реалізацій
Медійний (новинний, інформаційний)	Стандартизоване, відносно нейтральне вживання; орієнтація на точність і оперативність	терміни, офіційні номінації, аббревіатури	Інформативна, фактологічна	повідомлення про обстріли, зведення з фронту, дані про втрати, роботу ППО
Публіцистичний (аналітика, колонки, виступи)	Поєднання інформаційності з оцінністю; активна інтерпретація подій	метафори, емоційно забарвлена лексика, риторичні конструкції	Оцінна, переконувальна, ідеологічна	«інформаційний фронт», «боротьба за свободу», «ціна спротиву»
Політичний дискурс	Використання воєнної лексики як засобу мобілізації та консолідації	символічні номінації, гасла, узагальнені формули	Мобілізаційна, консолідаційна	«єдність», «перемога», «захист держави»
Соціальні мережі (цифровий дискурс)	Висока експресивність, швидке оновлення словника, поява меметичних одиниць	жаргонізми, іронія, мовна гра, скорочення	Емоційна розрядка, солідаризація	іронічні назви подій, гумористичні переосмислення воєнних термінів
Повсякденне мовлення	Інтеграція військової лексики в побутову комунікацію	спрощені терміни, розмовні варіанти	Адаптаційна, описова	обговорення тривоги, укриттів, відключень світла, донатів
Волонтерський і громадський дискурс	Практично орієнтоване використання лексики	інструктивні формули, спеціалізовані назви	Організаційна, координаційна	збори допомоги, логістика, гуманітарні потреби

Джерело: сконструйоване авторами

нових оцінних конотацій і розширенням сфер функціонування воєнної термінології. Виходячи за межі виключно професійного побутування, воєнна лексика інтегрується в інші дискурси і навіть символізується.

Таким чином, можна констатувати, що українська мова здатна оперативнo реагувати на істо-

ричні виклики, консолідувати і наділяти новими смислами ті поняття, що раніше залишалися нейтральними чи периферійними. Отже, сучасний воєнний дискурс – це важливий механізм формування колективного досвіду, національної ідентичності та мовної картини світу всього українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дюкар К. Словотвірна специфіка неузуальних інновацій гібридних способів творення в сучасному мілітаридискурсі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Вип. 212. С. 126–132.
2. Компанцева Л. Військова термінологія як чинник формування сучасного українського медіадискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. С. 45–49.
3. Маслова Ю. П. Експлікація військової термінології в газетному українськомовному дискурсі воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2024. Вип. 23(91). С. 27–32.
4. Стецюк В., Мініч Л. Воєнна лексика в парадигмі лінгвістичних досліджень. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. 2024. Вип.15. С. 307–314.
5. Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів : колективна монографія [загальна редакція: Ізотова Н. П., Потапенко С. І.]. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2024. 216 с.
6. Хар М. Воєнний дискурс: процеси неологізації. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24. Том 1. С. 160–166.
7. Царьова І. Сучасний воєнний дискурс: процеси неологізації. *Лінгвістика*. 2023. № 2 (48). С. 107–114.
8. Юцишина О., Дика Л. Специфіка функціонування військової лексики в романі «Характерник» Василя Шкляра. *Філологічний часопис*. 2025. № 2. С. 124–129.
9. Kobzei N. Toward Perpetual Peace in Ukraine: Reception of I. Kant in the Literary and Philosophical Reflections of V. Vynnychenko and the Present. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2024. № 11. P. 71–86.
10. Prokopenko V., Chuprina I. Translation strategies of the ukrainian military terminology on the basis of english media discourse. *Philological Treatises*. 2020. № 10 (4). P. 62–67.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.161.2'373:003.24:737.1/.3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.2>

АПЕЛЯТИВИ ТА ОНІМИ В ПРАКТИЦІ НОМІНАЦІЇ НУМІЗМАТИКИ Й БОНІСТИКИ: ПРОБЛЕМА КОНВЕРГЕНЦІЇ ОНОМАСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

APPELLATIVES AND ONYMS IN THE NAMING PRACTICES OF NUMISMATICS AND BONISTICS: THE PROBLEM OF CONVERGENCE OF ONOMASTIC TERMS

Скопненко О.І.,

orcid.org/0000-0002-6814-5041кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

У статті проаналізовано проблему вивчення найменувань монет і бон в українській лінгвістиці. Констатовано, що в мовознавчих дослідженнях назви монет і бон досліджені не повною мірою. Здебільшого ці одиниці були об'єктами вивчення нумізматики й боністики – допоміжних історичних дисциплін. Аналіз мовних форм, зафіксованих у легендах монет і бон, має важливе значення для лексичної семантики та історії мови. У статті обґрунтовано потребу запровадження терміна *бононім* на позначення власної назви бон. Термін *бононім* утворено як похідний елемент від одиниць *бона* та *онім*. В ономастиці доцільно розвести класи *нумізонімів* (власних назв монет) і *бононімів* (власних назв бон), оскільки нумізматики й боністики мають різні об'єкти вивчення (монети й бони відповідно), що відрізняються на денотативному рівні. Бони як об'єкти позамовної дійсності володіють цілою низкою денотативних ознак, яких немає в монет, зокрема в неметалевих грошових знаках дослідники вивчають шрифти, рукописні позначки, підписи, написи, монограми (палеографічні ознаки бон). Вони дають багато цінної історичної, економічної та культурологічної інформації, яку варто активно залучати до мовознавчого аналізу. Іконічність грошових знаків робить їх потужним невербальним вираженням культурних ідеологем. Бони мають змогу через невербальний символ передавати мистецьку, політичну й, безперечно, мовну ідеологію. Крім цього, бони несуть багато мовної інформації, яку потрібно правильно інтерпретувати в міждисциплінарному аспекті.

Окрему проблему в номінації об'єктів нумізматики й боністики становить онімізація родових і видових назв у складі найменувань монет і бон. У номінаціях на зразок *монета 5 гривень «День Європи»*, *бона (банкнота) 5 фунтів «Джордж Бест»* апелятиви виразно набувають онімного характеру.

Формування й розвиток лексико-семантичного поля на позначення грошових одиниць у кожній мові залежать від історичних умов розвитку етносу. Без належного семантико-стилістичного аналізу цих назв не вдасться створити задовільного опису названого сегмента лексичної підсистеми української мови.

Ключові слова: лексика, ономастика, апелятив, онім, термінологія, лексична семантика, нумізматики, боністика, українська мова.

The article analyses the problem of studying the names of coins and banknotes in Ukrainian linguistics. It is established that, within linguistic research, the names of coins and banknotes have not been examined comprehensively. For the most part, these units have served as objects of study in numismatics and bonistics – auxiliary historical disciplines. The analysis of linguistic forms attested in the legends of coins and banknotes is of considerable importance for lexical semantics and the history of the language.

The article substantiates the need to introduce the term *bononym* to designate the proper name of a banknote. The term *bononym* is formed as a derivative compound from *bona* (banknote) and *onym*. In onomastics, it is advisable to distinguish between the classes of numismonyms (proper names of coins) and bononyms (proper names of banknotes), since numismatics and bonistics deal with different objects of study – coins and banknotes respectively – which differ at the denotative level. As extralinguistic objects, banknotes possess a range of denotative features absent in coins; in particular, non-metallic monetary signs are examined for their typefaces, handwritten markings, signatures, inscriptions, and monograms (the palaeographic features of banknotes). These provide valuable historical, economic, and cultural information that should be actively incorporated into linguistic analysis. The iconicity of monetary signs renders them a powerful non-verbal expression of cultural ideologemes. Through non-verbal symbolism, banknotes are capable of conveying artistic, political, and, unquestionably, linguistic ideology. Moreover, banknotes contain a substantial amount of linguistic information that requires proper interpretation within an interdisciplinary framework.

A separate issue in the naming of objects in numismatics and bonistics concerns the propriation of generic and specific appellatives within the names of coins and banknotes. In designations such as *монета 5 гривень «День Європи»* (5-hryvnia coin “Europe Day”) or 5-pound banknote “George Best” (*бона (банкнота) 5 фунтів «Джордж Бест»*), appellatives clearly acquire onymic status.

The formation and development of the lexical-semantic field denoting monetary units in any language depend on the historical conditions of an ethnos's development. Without an adequate semantic and stylistic analysis of these names, it is impossible to produce a satisfactory description of this segment of the lexical subsystem of the Ukrainian language.

Key words: lexis, onomastics, appellative, onym, terminology, lexical semantics, numismatics, bonistics.

Постановка проблеми. Найменування грошових знаків у кожній мові відбиває складний економічний і культурний розвиток етносу.

Лексика на позначення грошових знаків в українській мові була об'єктом вивчення в розвідках вітчизняних дослідників здебільшого в аспекті

виявлення репертуару цих одиниць та окреслення їхньої етимології. Проблеми встановлення класифікаційних ознак названих одиниць та вивчення специфіки взаємодії апелятивів і онімів під час побудови цих назв (переходів між класами) потребують окремого висвітлення. Це завдання впливає з теорії та практики сучасної ономастичної науки, яка прагне розробити чіткі критерії для розмежування різних видів онімів. Пошуки в цій ділянці дадуть змогу збагатити не тільки лексичну семантику чи ономастику, а й загальну теорію мови, оскільки пов'язані з установленням відбиття в онімах референтних ознак досліджуваних об'єктів. Механізми утворення власних назв монет і бон в українській мові особливо активізувалися після відновлення незалежності України, коли держава стала проводити самостійну грошову політику. Тому вивчення лексико-семантичних груп на позначення монет і бон, а також їхніх власних назв, належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постулати ономастичної теорії та практики ґрунтуються на працях І.М. Железняк, Ю.О. Карпенка, І.І. Ковалика, Д.Г. Бучка, С.О. Вербича, В.В. Німчука, О.Ю. Карпенко, О.І. Михальчук, В.Ю. Неклесової, Я.П. Редьки, М.М. Торчинського, Н.В. Ткачової, В.П. Шульгача та інших дослідників, які вивчали різні типи онімів і розглядали питання становлення української ономастичної термінології. С.О. Вербич зауважував, що доцільно кодифікувати лише ті ономастичні терміни, які пройшли крізь селективні процеси [1, с. 187]. Позиція дослідника спирається на думки попередників: І.І. Ковалика та В.В. Німчука. Важливе значення для розвитку сучасної лінгвістичної термінології, ономастичної зокрема, має «Словник української ономастичної термінології» (2012) Д.Г. Бучка та Н.В. Ткачової. О.Ю. Карпенко та В.Ю. Неклесова у кодексі «A Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology» (2024) не лише витлумачили українську ономастичну термінологію англійською мовою, а й за допомогою екземпліфікації показали специфіку функціонування онімів української мови (в оригінальній і транскрибованій формах). Ця праця, крім усього іншого, також сприятиме становленню ономастичної термінології.

Репертуар лексико-семантичного поля назв грошових одиниць описано за допомогою лінгвістичних методів у колективній монографії «Історія української мови: Лексика і фразеологія» (1983), статтях Т.М. Ботвин, Т.В. Охріменко, О.І. Скопненка. У нумізматичних і боністич-

них дослідженнях, історіографічних працях різною мірою подано інформацію про назви монет і бон, проте ці відомості здебільшого наведені без супроводу мовознавчих коментарів і, певна річ, потребують відповідної інтерпретації для використання в розвідках з лексичної семантики й ономастики.

Матеріалом дослідження слугують назви монет і бон в українській мові, засвідчені на офіційному сайті Національного банку України, в експозиціях музеїв, каталогах, на торговельних майданчиках та ін.

Мета статті – вивчення особливостей найменувань грошових знаків в українській мові; установа класифікаційних ознак для виділення лексико-семантичної групи найменування бон та обґрунтування доцільності запровадження терміна *бононім* для позначення власних назв бон.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до усталених підходів ономастики власна назва не виступає носієм поняття, а містить у своїй семантичній структурі поняття, які оніми утримують на рівні сем. Як зазначав Ю.О. Карпенко, «власні назви, не будучи носіями понять, включають їх у свою семантичну структуру, утримують на рівні сем: у семантичну структуру власної назви Київ входить сема “місто”, яка виражає поняття “місто”, і т. д. Розглядаючи відношення слів **місто** і **Київ**, **Львів**, **Одеса** та **ріка** і **Дніпро**, **Дністер**, **Дунай**, **Прут**, можна констатувати, що загальні назви об'єднують, узагальнюють однорідні об'єкти, а власні назви, навпаки, їх розрізняють, диференціюють. Тобто загальні назви виконують генералізуючу функцію, а власні назви – диференційну» [4, с. 83]. Отже, у семантичній структурі будь-якого оніма доміантними варто визнати гіперсеми, що дають змогу об'єднати множину одиниць у певний кластер (скажімо, сема «місто» в згаданому прикладі Ю.О. Карпенка), та диференційні семи, покликані відбити референтні ознаки, завдяки яким номінований об'єкт набуває унікальності позначуваного (*Київ*). Зрозуміло, цим не вичерпано перелік усіх ознак онімів, але на розгляді названої характеристики (третьої істотної ознаки власних назв, за Ю.О. Карпенком) варто зупинитися докладніше. Онім, як бачимо, покликаний підкреслити індивідуальне розрізнення серед денотатів. Проте в нумізматичі й боністичі апелятивізація або онімізація мало вивчені, особливо коли взяти до уваги, що в цих наукових дисциплінах референтні ознаки об'єктів номінації відіграють важливу роль під час класифікування. Власне кажучи, нам не вдалося виявити праць, які б зосередили свою

увагу на проблемі переходу апелятивів в оніми на матеріалі назв, які використовувалися в нумізматиці й боністиці. Складається враження, що проблема найменування об'єктів нумізматики й боністики опинилася поза увагою ономастів.

М.М. Торчинський серед колекціонірів виокремлює нумізмоніми – «власні назви монет та інших грошових знаків». І наводить приклад «монета “150 р. від дня народження І. Франка”» [7, с. 207]. Помічаємо, що в процесі комунікації використання номінації *монета «150 р. від дня народження І. Франка»* без додаткових інформаційних маркерів може призвести до певного сплутування, адже позначуваний об'єкт існує в реєстрах не просто із загальною назвою *монета*, а із зазначенням конкретного номіналу й назвою валюти. Інакше кажучи, уживання найменування *монета «150 р. від дня народження І. Франка»* має ослаблену диференційну функцію. Натомість повні найменування монет і бон виконують її повною мірою. Пор.: *монета 10 гривень «Державна спеціальна служба транспорту»*, *монета 10 гривень «Медичні сили Збройних Сил України»*, *монета 5 гривень «Батьківське щастя»*, *монета 5 фунтів «Єлизавета II»*, *монета «1 грош польські» 1830 р.* тощо. Водночас у численних реєстрах, колекціях, експозиціях та ін. виявлено найменування без зазначення номіналу й валюти: *монета «Захисникам Донецького аеропорту»*, *монета «Дипломатія»*, *монета «Соняшник для України / Слава Україні / Slava Ukrainai»*. Такий редукований спосіб подання назв через свою неповноту внеможливіє ідентифікацію номінованих об'єктів, оскільки затирає мовне оформлення референтних ознак. Очевидно, що в наведених прикладах гіперсема «номінал N одиниць» утрачає свої ознаки й переходить у категорію потенційних сем. Проте у формі повних найменувань вона знову стає гіперсемою. Пор.: *монета 10 гривень «Захисникам Донецького аеропорту»*, *монета 5 гривень «Дипломатія»*, *монета 2 євро «Соняшник для України / Слава Україні / Slava Ukrainai»*. Це підштовхує порушити питання, чи не онімізується апелятив у формі таких складних назв, адже, скажімо, у найменуванні *«100-річчя Олімпійських ігор сучасності»* виявити потенційну сему, яка б пізніше стала гіперсемою, неріально, а у формі *монета «100-річчя Олімпійських ігор сучасності»* потенційна сема з'являється, але тільки в номінації *монета 200 000 карбованців «100-річчя Олімпійських ігор сучасності»* диференційна сема може бути повноцінно виявлена. Тому, як бачимо, не кожне найменування монети (бони) може містити у своїй семантичній

структурі поняття, що вказує на денотат. У цьому й полягають труднощі розмежування апелятивів та онімів у складних назвах.

Важливість аналізу мовних форм, зафіксованих на монетах і бонах, для лексичної семантики та історії мови, а також інтерпретації відповідних даних у межах мовознавчої практики, можна продемонструвати на прикладі найменування *монета 10 гривень «Захисникам Донецького аеропорту»*. Саме така офіційна назва монети, про що повідомляє сайт Національного банку України [5]. Проте в колекціях і на торговельних майданчиках монета відома здебільшого під назвою *«Захисникам Донецького аеропорту. Кіборги»* або й просто *«Кіборги»*. Завдяки карбуванню в легенді напису *Кіборги.іа* відбулася фіксація новітнього значення згаданої лексеми ‘*мужній і нездоланий воїн, який захищав Донецький аеропорт у 2014–2015 рр.*’. Саме така семантика закріплена в найменуванні артефакту та зрештою і в сучасному узусі, про що свідчить асоціативний експеримент, проведений на початку 2026 р. серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та співробітників наукових установ гуманітарного профілю НАН України. Більшість опитаних зазначили, що слово *кіборг* сприймають лише як позначення захисників Донецького аеропорту у 2014–2015 рр. Утім, лексема *кіборг* лексикографована в «Словникові української мови» у 20 т. без цього значення: «1. Скорочення: кібернетичний організм – штучний організм, в якому поєднано фізичні та інтелектуальні здібності людини й технічні засоби автоматики»; «2. *перен.* ‘Воїн, що відрізняється винятковою стійкістю, відвагою, готовністю до самопожертви і т. ін.’» [6]. Друге, переносне, значення, подане в кодексі, зрозуміло, близьке до узуального, але все-таки ширше, пов'язане з позначенням будь-якого незламного воїна. При цьому в екземпліфікації у вокабулі всі ілюстрації пов'язані з контекстами, що описують саме історію захисту названого летовища. Для переважної більшості сучасних носіїв лексема обмежена історичними подіями першого етапу сучасної російсько-української війни, незважаючи на те, що слово раніше було відоме з масової культури. *Кіборг* – запозичення з англійської мови, у якій воно виникло 1960 р. (слово утворили американці М. Клайн і Н. Клайн) [10], але тільки на українському ґрунті через механізм вторинної номінації лексема набула нового значення, причому нині саме завдяки легенді монети ця семантика закарбована в історії.

Пропозиція зараховувати використовувани в нумізматиці й боністиці номени для позначення

грошових знаків лише до кластеру нумізмонімів, гадаємо, зменшує чіткість сприйняття великої кількості різних за своєю природою й диференційними ознаками об'єктів найменування та ускладнює дослідження окремих лексико-семантичних груп у межах лексичної семантики. Привертає увагу той факт, що в історіографії мовні відомості, здобуті завдяки написам на монетах і бонах, самі по собі не становлять окремого предмета зацікавлення. Наприклад, Г.М. Голиш в університетському підручнику «Основи нумізматики» (2006) зазначає, що «предметом нумізматики є історія монетного обігу, розвиток грошово-лічильних систем, технологія карбування монет, діяльність монетних дворів. Основні завдання нумізматики – детальне вивчення історії монетної справи, визначення монетних норм, реконструкція грошово-вагових та лічильних систем, встановлення складу й характеру грошового обігу, динаміка його розвитку, розробка методики досліджень нумізматичних знахідок, виявлення, реєстрація, атрибуція та класифікація монет, скарбів тощо» [2, с. 14]. Дослідник, подаючи перелік інших наукових галузей, у взаємозв'язку з якими розвивається нумізматика, не наводить мовознавства. Не наголошує на важливості даних нумізматики для лінгвістичних студій і Р.М. Шуст у посібнику «Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні» (2009) [8]. Цей аспект залишається також поза увагою А.М. Зубка в праці «Українська нумізматика і боністика» [3].

Нумізматика й боністика, хоч і споріднені історичні дисципліни, уже давно мають різні об'єкти вивчення. Боністика досліджує грошові знаки, виготовлені на папері, шкірі, тканині тощо. Такі об'єкти називають *бонами* (*бона* > франц. *bon* 'чек, талон'). Як окрема наукова галузь боністика започаткована у 20-х рр. ХХ ст., від 1970-х рр. переживає бурхливий розвиток. В Україні дослідження з боністики й нумізматики актуалізувалися після відновлення незалежності, з'явилося чимало наукової літератури, присвяченої цим галузям. Від 1997 р. виходить у світ спеціалізований часопис «Нумізматика і фалеристика», на сторінках якого багато інформації про бони й монети нашої країни та інших держав. Навряд чи до класу нумізмонімів доцільно зараховувати номінації об'єктів, які не належать до об'єкта вивчення нумізматики. Бони як об'єкти позамовної дійсності володіють цілою низкою денотативних ознак, яких немає в монет, зокрема в неметалевих грошових знаках дослідники вивчають шрифти, рукописні позначки, підписи, написи, монограми (палеографічні ознаки бон). Вони дають багато

цінної історичної, економічної та культурологічної інформації. На жаль, мовні факти, пов'язані з номінаціями монет і бон, а також вербальна інформація, наявна на цих об'єктах, не достатньо висвітлені в міждисциплінарному аспекті. З найновіших прикладів можна назвати рукописні написи *Слава Україні!* на російських рублях, що перебувають в обігу на окупованих українських територіях. Такі написи належать до маргіналістичної ознаки бон і разом з багатьма стають джерелом історичних відомостей. Через століття згадані купюри будуть дуже рідкісними, бо їх нині знищують, і свідчитимуть про рух опору українців під час теперішньої війни. Крім того, написи на бонах дають багато цінної інформації для історії розвитку певної мови. Уже нині можна твердити, що ідея нанесення популярних гасел, що відображають українські наративи в нинішній російсько-українській війні, уперше була реалізована на т. зв. «низовому» рівні, про що йшлося вище. І тільки пізніше вона втілена офіційно: з 2024 р. Національний банк України розпочав вводити в готівковий обіг оновлені банкноти номіналами 20, 50, 200, 500 та 1000 гривень з написами *Слава Україні!* та *Героям слава!*.

Іконічність грошових знаків робить їх потужним невербальним вираженням культурних ідеологем. Вивчення цих об'єктів має бути також і серед зацікавлень лінгвістів, адже в нумізматиці й боністиці, крім лексики загального вжитку, використовують і номінації, покликані виокремити з навколишньої дійсності певні об'єкти з чіткими референтними ознаками. Бони мають змогу через невербальний символ передавати мистецьку, політичну й, безперечно, мовну ідеологію. Тим-то, на нашу думку, доречно розвести класи *нумізмонімів* і *бононімів* (пропонуємо використовувати цей термін як похідний від одиниць *бона* та *онім*). У науковій літературі не вдалося виявити найменування *бононім* для найменування власних назв розгляданої лексико-семантичної групи. Питання пошуку можливих відповідників до запропонованого найменування *бононім* у слов'янських та інших мовах потребує додаткового вивчення. Щоправда, не всі дослідники прихильні до пошуку окремих термінів на позначення кожного класу онімів та відповідного «розростання» ономастичної термінології. О.Ю. Карпенко на міжнародній конференції «Проблеми загального і порівняльно-історичного мовознавства» (2024) зауважила, що навряд чи є в цьому рація. Незважаючи на це, дослідниця разом з колегою загалом підтримали позицію С.О. Вербича [9, с. 81], який переконаний:

«Кожен ономастичний термін, який упроваджуємо в систему відповідної термінології, має бути виправданий, тобто відповідати основним принципам науки про власні назви, а саме: **системності**, тобто побудові термінолексми за певною словотвірною моделлю; **однозначності**, тобто відповідності терміна позначуваному поняттю, що дасть змогу уникнути зайвих позаономастичних асоціацій» [1, с. 186–187]. Запропонований термін *бононім* за багатьма ознаками (С.О. Вербич наводить 5 відповідних критеріїв) можна запропонувати до впровадження, оскільки він, крім усього іншого, цілком відповідає принципам системності й однозначності.

Окрему проблему в номінації об'єктів нумізматики й боністики становить онімізація родових і видових назв у складі найменувань монет і бон. Наприклад, у таких назвах як *монета 5 гривень «Орєнек. Кримсько-татарський орнамент»*, *монета 5 гривень «День Європи»*, *монета 5 гривень «Країна супергероїв. Дякуємо медикам!»*, *бона (банкнота) «100 франків Мерсона»*, *бона (банкнота) 50 гривень «Слава Україні!»*, *бона (банкнота) 5 фунтів «Джордж Бест»* і т. ін. апелятиви *гривня*, *франк*, *фунт* у складі повного найменування виразно тяжіють до онімного простору. Справді, найменування *бона (банкнота) «Єдність рятує світ»* не дає змоги не лише правильно номінувати об'єкт, а й ідентифікувати його за референтними ознаками, а ось повна назва *бона (банкнота) 50 гривень «Єдність рятує світ»* демонструє диференційну функцію власної назви. Інший приклад: одиниця *десять гривень «Кохання»* також позбавлена відбиття референтних ознак. Цю суперечність допомагає зняти повна назва *монета десять гривень «Кохання»*.

Як бачимо, формально елемент *десять гривень* не входить до власної назви (не виокремлений за допомогою графічних засобів), але усунення цього компонента з назви не дає змоги реалізувати відбиття в мові релевантної ознаки оніма взагалі. Можна припустити, що згаданий складник *десять гривень* не входить до структури оніма, а є части-

ною номенклатурної назви. Тоді виникає інше питання, чи доречно до складу номенклатури зараховувати одиницю *монета десять гривень*. Якщо піти таким шляхом, то доведеться до номенклатурних переліків залучати написання на зразок: *монета одна гривня*, *монета дві гривні*, *монета п'ять гривень*, *монета десять гривень* тощо.

На нашу думку, у номінаціях *монета 5 гривень «Українська мова»*, *монета 10 гривень «Архистратиг Михайл»*, *монета 5 гривень «Українська бавовна»*, *монета 5 гривень «Нептун»*, *бона (банкнота) 200 гривень «Слава Україні!»* елементи *5 гривень*, *10 гривень*, *200 гривень* не можна вилучати зі складу власної назви.

Висновки. Формування й розвиток лексико-семантичного поля на позначення грошових одиниць у кожній мові залежать від історичних умов розвитку етносу. Роль грошей в економічному й політичному житті сучасних держав універсальна, але процес номінації монет, банкнот і бон, адаптація запозичених одиниць для їхнього позначення, сполучуваність таких лексем у кожній мові має свої особливості, детерміновані мовними та позалінгвальними чинниками, неоднаковими для різних країн. Назви грошових одиниць (і загальні, і власні) варто розглядати як частину фонові інформації – соціокультурних знань, відбитих у мовних одиницях і властивих певному етносові (нації), про реалії, що супроводжують існування цього етнічного (національного) колективу. У лінгвістиці реалії розуміють передусім як найменування предметів побуту, страв національної кухні, фольклорних і літературних образів, культурно маркованих матеріальних предметів минулого й сьогодення, важливих історичних фактів тощо. Без додаткових мовознавчих, культурологічних, історіографічних, етнографічних та ін. коментарів іншоетнічна фонові інформація про реалії незрозуміла. Без належного аналізу лексико-семантичного поля на позначення назв грошових одиниць не вдасться створити задовільного опису названого сегмента лексичної підсистеми української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербич С.О. Українська ономастична термінологія: проблеми нормалізації та кодифікації. У *пошуках гармонії мови*. До 80-ліття від дня народження чл.-кор. НАН України, д-ра філол. н. Н.Ф. Клименко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 180–188.
2. Голиш Г.М. Основи нумізматики: Навчальний посібник. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. 313 с.
3. Зубко А.М. Українська нумізматика і боністика: Навчально-методичний комплекс. Київ, 2023. 49 с.
4. Карпенко Ю.О. Власні назви. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 83–84.
5. Національний банк презентував пам'ятну монету «Захисникам Донецького аеропорту». URL: <https://surl.li/nodtdq> (дата звернення: 20.02.2026).

6. Словник української мови online. URL: <https://surl.ln/qhscqif> (дата звернення: 20.02.2026).
7. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
8. Шуст Р.М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 376 с.
9. Karpenko O.Yu., Neklesova V.Yu. Ukrainian Onomastic Terminology. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2024. № 16. Р. 78–82.
10. Madrigal A. The Man Who First Said 'Cyborg,' 50 Years Later. *The Atlantic*. URL: <https://surl.lt/beeewu> (дата звернення: 20.02.2026).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК [811.161.2'0'374'373.46:655.4/.5]:01](477)"19/20"
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.3>

СЛОВНИКИ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

DICTIONARIES OF PUBLISHING AND PRINTING TERMS IN UKRAINIAN TERMINOLOGY

Сотник Р.Р.,

orcid.org/0009-0001-0122-3594

*аспірант кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті зібрано, описано й комплексно проаналізовано словники видавничо-поліграфічної справи, що вийшли в Україні у другій половині XX – на початку XXI століття і спрямовані на нормалізацію української термінології цієї сфери. Досліджувані зразки лексикографічних праць систематизовано в хронологічній послідовності, з'ясовано їхній тип, структуру, зміст і роль у професійній практиці видавців та поліграфістів, що певною мірою демонструє еволюцію терміносистеми від традиційного друкарства до сучасних мультимедійних технологій. У процесі проведення наукового дослідження застосовано методи аналізу та синтезу, типологізації, історико-порівняльний та синхронний аналіз. Виявлено, що проаналізовані видання відображають трансформацію понятійного апарату внаслідок комп'ютеризації та впровадження цифрових стандартів. Особливу увагу приділено процесам адаптації англомовних запозичень та проблематиці узгодження українських термінів із міжнародними вимогами ISO.

Використано бібліографічні покажчики, у яких висвітлено лінгвістичні та соціокомунікативні ресурси української національної термінографії. Описано бібліографічні особливості термінологічних словників, енциклопедій, довідників, наукових посібників такого спрямування. Обґрунтовано необхідність створення новітнього інтерактивного лексикографічного ресурсу, який би враховував синкретизм та специфіку сучасних медіапроцесів. Широка географія розглянутих публікацій свідчить про потужний потенціал інтелектуальних сил України, про активізацію розбудови української фахової термінології.

Сформована бібліографія до статті є достовірним інформаційним джерелом для встановлення трендів майбутніх наукових розвідок, розробки та вдосконалення галузевих стандартів і сучасної підготовки навчальної літератури для майбутніх фахівців галузі книговидання.

Ключові слова: видавничо-поліграфічна термінологія, фахова термінографія, бібліографія видань, хронологія, українська мова.

The article collects, describes, and comprehensively analyzes dictionaries of publishing and printing that were published in Ukraine in the second half of the 20th and early 21st centuries and are aimed at normalizing Ukrainian terminology in this field. The studied samples of lexicographic works are systematized in chronological sequence, their type, structure, content, and role in the professional practice of publishers and printers are clarified, which to some extent demonstrates the evolution of the terminological system from traditional printing to modern multimedia technologies. In the process of conducting scientific research, methods of analysis and synthesis, typology, historical-comparative and synchronous analysis were used. It was found that the analyzed publications reflect the transformation of the conceptual apparatus as a result of computerization and the introduction of digital standards. Particular attention is paid to the processes of adaptation of English-language borrowings and the issues of harmonizing Ukrainian terms with international ISO requirements.

Bibliographic indexes were used, which highlight the linguistic and socio-communicative resources of Ukrainian national terminology. The bibliographic features of terminological dictionaries, encyclopedias, reference books, and scientific manuals of this direction are described. The need to create a new interactive lexicographic resource that would take into account syncretism and the specifics of modern media processes is substantiated. The wide geography of the publications under consideration indicates the powerful potential of Ukraine's intellectual forces and the intensification of the development of Ukrainian professional terminology.

The formed bibliography for the article is a reliable information source for establishing trends in future scientific research, developing and improving industry standards, and modern preparation of educational literature for future specialists in the field of book publishing.

Key words: publishing and printing terminology, professional terminology, bibliography of publications, chronology, Ukrainian language.

Сучасні видавничо-поліграфічні словники виступають ключовим інструментом для стандартизації термінології в галузі, що дає змогу фахівцям оперативно орієнтуватися в еволюційних технологіях друку та видання, що особливо цінно в умовах розвинутого різноманіття матеріалів і процесів.

Мета публікації: дати комплексну характеристику сучасних видавничо-поліграфічних словників, виявити їх структуру, зміст і роль у професійній практиці видавців і поліграфістів.

Як відомо, термінологічні словники бувають різного типу: тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, або енциклопедичні, де трактується не

слово, а поняття. Одним із найдавніших словників ХХ століття цього спрямування був «Словник найбільш вживаних друкарських термінів», виданий у Львові в 1941 році [1]. Він став важливою лексикографічною пам'яткою, що відображає стан української поліграфічної термінології середини ХХ століття. Ця праця охопила 1 500 слів і словосполучень розмішених на 98 сторінках. Її використовували як практичний посібник для працівників поліграфічної галузі в період німецької окупації Львова, коли виникла потреба в уточненні української термінології для щоденної роботи друкарень. Словник містить специфічну лексику, що охоплює технічні процеси, обладнання та матеріали поліграфічного виробництва того часу. Так у групі «Складальні процеси і шрифти» подано терміни: *Гарнітура* – комплект шрифтів, що мають спільні стилістичні ознаки малюнка літер. *Керель* – основний розмір шрифту (висота літери з урахуванням пробілів зверху і знизу). *Шпонт* – тонка металева пластинка для збільшення відстані між рядками тексту. А група «Друкарське обладнання та техніка» охопила слова *Матриця* – форма з поглибленим зображенням літери для відливання шрифту. *Гранка* – лоток, на який викладають набраний текст перед версткою в сторінки. *Мара* (друкарська) – технічний дефект, при якому на відбитку з'являються плями фарби в незадрукованих місцях. Цей словник був важливим для уніфікації професійної мови львівських друкарів, оскільки багато термінів мали запозичення з німецької мови.

У повоєнний час, коли Україна була у складі УРСР, 1969 року з'явився «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів, який уклали В. І. Бова та М. П. Долімоно [2]. Він містив близько 3 500–4 000 термінів, зібраних із галузевих видань того часу. Побудований за алфавітним принципом і фіксує переклад основних понять друкарства та видавничої справи з російської на українську: *Верстка – верстка; гарнітура шрифту – гарнітура шрифту. Издательская спецификация – видавнича специфікація. Набор (процесс) – складання. Цветodelenie – кольороподіл.*

Цей словник став важливим кроком в уніфікації української поліграфічної термінології у радянський період, доповнюючи попередні видання більш сучасною на той час технічною лексикою. Його часто використовували як основу для наступних галузевих довідників.

«Короткий тлумачний словник поліграфічних термінів», виданий у 1996 році за участю Юрія Цезаровича Жидецького, є одним із пер-

ших фахових термінологічних видань у незалежній Україні, присвячених поліграфії. Серед укладачів – Ю. Ц. Жидецький (відомий учений, професор Української академії друкарства), О. В. Мельников та інші [3]. Видання охопило 1 000–1 200 термінів. Словник був створений у період активного переходу поліграфії на цифрові технології та комп'ютерне складання. Він містить тлумачення термінів, що охоплюють: технології класичного та оперативного друку; матеріалознавство (папір, фарби, допоміжні речовини); процеси додрукарської підготовки та брошурувально-палітурні роботи тощо. Наприклад: *денситометр* – прилад для вимірювання оптичної щільності відбитків та прозорих оригіналів; *імпозиція* – процес розміщення сторінок видання на друкарській формі так, щоб після згинання аркуша сторінки йшли у правильній послідовності; *тріада* – комплект із трьох основних фарб (блакитна, пурпурна, жовта) для триколірного відтворення зображення. Це видання заклало підґрунтя для подальших фундаментальних праць львівської школи поліграфістів, зокрема для великого тлумачного словника 2002 року.

«Поліграфія та видавнича справа: Російсько-український тлумачний словник», виданий у 2000 році за загальною редакцією Б. В. Дурняка, став перехідною ланкою до фундаментального видання 2002 року [4]. Він був підготовлений колективом авторів Української академії друкарства. Містив 2 000 термінів, поданих на 160 с. Це видання 2000 року було значно розширене та перевидане у 2002 році (обсягом 456 сторінок), яке стало основним довідником для галузі за даними наукових каталогів.

Плідним у термінографічному аспекті став 2002 рік. У цей час світ побачили словники Б. В. Дурняка, О. В. Мельникова, О. М. Василюшин, О. Г. Дячок «Поліграфія та видавнича справа: російсько-український тлумачний словник» [5] та Е. І. Огар «Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи» [6].

Словник «Поліграфія та видавнича справа: Російсько-український тлумачний словник», який уклали Б. В. Дурняк, О. В. Мельников, О. М. Василюшин, О. Г. Дячок, охопив 3 000 термінів і має переклад та тлумачення фахових термінів. Однак вихідною мовою є російська. Оскільки словник охоплює широке коло питань – від фізики друкарських процесів до економіки видавничої справи – статті мають такий вигляд: *Красочность (Колірність)* – кількість фарб, якими друкується конкретне видання. Визначається кількістю

прогонів паперу через друкарську машину або кількістю друкарських секцій. *Печатный лист* (*Друкарський аркуш*) – одиниця виміру обсягу видання, що дорівнює площі одного боку паперового аркуша стандартного формату. *Экземпляр* (*Примірник*) – кожна окрема одиниця накладу видання.

Словник став базовим для студентів та викладачів Української академії друкарства, а також для практиків галузі. Він допоміг інтегрувати сучасні цифрові технології (Desktop Publishing) у традиційну систему української поліграфічної термінології. На сьогодні це видання вважається класичним довідником для поліграфістів.

Словник Ємілії Ігорівни Огар є одним із найвідоміших сучасних фахових видань у цій галузі. Словник охоплює близько 3 500–4 000 термінів. Його головна особливість полягає в тому, що це словник-довідник: окрім перекладу терміна, він містить лаконічні та змістовні тлумачення понять, що робить його незамінним для редакторів, видавців та студентів. Словник охоплює термінологію з авторського права, редагування, художнього оформлення та поліграфічного виконання. Наприклад:

Апарат видання (рос. *аппарат издания*) – сукупність допоміжних елементів видання, що допомагають користуватися ним (покажчики, коментарі, бібліографія). *Верстка* (рос. *верстка*) – процес формування сторінок майбутнього видання із складених рядків, заголовків та ілюстрацій. *Макет* (рос. *макет*) – модель майбутнього видання, що відображає розташування тексту та ілюстрацій. Словник Е. Огар допоміг унормувати українську термінологію у видавничій сфері після проголошення незалежності, усунувши багато русизмів та калькованих назв, а також адаптувавши термінологію до нових умов комп'ютерного складання та верстки. Приємно, що обидва словники уклали львівські учені.

Цього самого року у Харкові з'явився «Англо-український словник друкарської та видавничої справи», що охопив 9 000 термінів [7]. Він став адаптованим перекладом популярного термінологічного словника британського лексикографа П. Г. Колліна й охопив 5 000 термінів. Він допомагав українським фахівцям опанувати західну термінологію, пов'язану з комп'ютерною версткою (DTP), цифровим друком та міжнародним видавничим правом. Словникові статті були побудовані за таким зразком: англійський термін – переклад – тлумачення):

Bold (жирний) – шрифт, який має товстіші лінії накреслення літер порівняно зі звичайним

(Roman). **Justify** (Вирівнювати) – процес регулювання пробілів між словами так, щоб рядки мали однакову довжину і були вирівняні по обидва боки сторінки. **Font** (Шрифт/Гарнітура) – повний набір літер, цифр та знаків одного стилю та розміру.

Словник П. Г. Колліна став важливим інструментом для перекладачів, технічних редакторів та дизайнерів, які працювали з англomовним програмним забезпеченням (таким як Adobe PageMaker, QuarkXPress або Adobe InDesign), де вся термінологія інтерфейсу була англomовною. Видання допомогло уніфікувати переклад специфічних термінів, які раніше перекладалися довільно або калькувалися.

«Словник книгознавчих термінів», виданий у 2003 році Книжковою палатою України імені Івана Федорова [8], є базовим нормативним виданням, що закріплює термінологію у сферах книгознавства, бібліографознавства та видавничої справи. Його уклали В. Я. Буран, В. М. Медведєва, Г. І. Ковальчук, М. І. Сенченко. Словник містить терміни, що охопили історію книги, теорію книгознавства, сучасні процеси видання та розповсюдження книжкової продукції, а також діяльність бібліотек і архівів. Статті побудовані за алфавітним принципом і містять чіткі наукові визначення. Наприклад: *Алінея* – термін для позначення абзацу або знака абзацу в давніх текстах; *Бібліополістика* – теоретична дисципліна, що вивчає книжкову торгівлю. *Колофон* – текст на останній сторінці рукописної або ранньодрукованої книги, де містяться відомості про автора, час і місце видання. *Сигнатура* – порядковий номер друкарського аркуша, що проставляється в лівому нижньому куті першої сторінки кожного аркуша для контролю при фальцюванні.

Словник був підготовлений фахівцями Книжкової палати України імені Івана Федорова і став важливим етапом у стандартизації української книгознавчої термінології відповідно до міжнародних та національних стандартів (ДСТУ). Він є незамінним посібником для науковців, бібліотекарів та бібліофілів.

2005 року в серії «Книжка року 2004» з'явилася »Міні-енциклопедія книжкового року» Український BEST [9], авторами якої стали К. Родик, Т. Щербаченко. Це спеціалізований іміджевий довідник-каталог, присвячений найкращим зразкам української видавничої та поліграфічної продукції початку 2000-х років. Проект був реалізований у співпраці з Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів. Основна мета видання – презентувати та популяризувати високоякісні українські книги, що

вийшли друком у 2004–2005 роках. Це був перший масштабний проєкт, що об'єднав естетичну, художню та виробничу складові українського книговидавництва. Ключові розділи та зміст: 1. Каталог найкращих видань: У книзі представлені огляди та фотографії книг-переможців різних конкурсів, зокрема Всеукраїнського рейтингу «Книжка року». 2. Огляди та аналітика: Статті, присвячені тенденціям розвитку українського книжкового ринку, дизайну, якості друку. 3. Інформація про видавців та друкарні: Довідкові дані про провідні українські видавництва та поліграфічні підприємства того часу. 4. Словник (невеликий). Видання могло містити невеликий глосарій або покажчик термінів, але його основна цінність полягала саме в оглядових матеріалах.

Словник став важливим джерелом для істориків українського книговидавництва, бо відображає стан та досягнення галузі на середину 2000-х років.

2006 року В. Е. Шевченко видала «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології» [10], що охопив понад 5 000 слів, словосполучень і скорочень за редакцією Т. В. Ковтуненко. Словник поєднує класичне видавниче редагування з термінологією комп'ютерної верстки та дизайну. Кожна стаття містить англійський термін, його український відповідник та розгорнуте тлумачення. Наприклад: *Kerning* (Кернінг) – зміна відстані між окремими парами літер для покращення візуального сприйняття тексту. *Leading* (Інтерліньяж) – у словнику детально пояснюється походження терміна (від свинячих пластин – «leads») та його сучасне значення як відстані між рядками. Видання допомагає подолати термінологічний хаос, спричинений швидкою зміною технологій: від «ручного» складання до професійних програм на кшталт Adobe InDesign та QuarkXPress. Словник В. Шевченко досі використовують як надійний довідник для студентів-видавців та редакторів.

Через рік з'явилася праця «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» за участю П. М. Таланчука, С. М. Яреми та ін. [11]. Це фундаментальне видання, спрямоване на унормування професійної лексики згідно з державними стандартами України. Воно містить близько 6 000–7 000 статей, що охоплюють комплекс суміжних галузей. Обсяг словника 667 сторінок. Словник є унікальним через поєднання трьох великих суміжних сфер: *видавнича справа* (термінологія підготовки рукописів, авторського права та редагування); *поліграфія* (процеси

друку, виготовлення форм та оздоблювальних робіт); *пакувальна справа* (термінологія дизайну та виготовлення упаковки, тари та етикетки (що було новим для українських словників того часу)). Статті словника містять не лише визначення, а й часто посилаються на чинні ДСТУ: *акцидентний набір* – складне художнє складання бланків, афіш, запрошень з використанням декоративних шрифтів та елементів; *бігування* – нанесення на матеріал (картон, цупкий папір) заглиблених ліній для полегшення подальшого згинання; *лайнер* – шар картону або паперу, який наклеюється на гофрокартон для надання упаковці товарного вигляду; *оригінал-макет* – текстовий та ілюстративний матеріал, підготовлений для безпосереднього виготовлення друкарських форм; *упаковка* – засіб або сукупність засобів, що забезпечують захист продукції від пошкоджень та втрат під час транспортування та зберігання.

Це одна з найповніших праць, яка зафіксувала норми української мови в інженерно-технічній галузі. Словник допоміг уніфікувати термінологію для науковців, інженерів-технологів та конструкторів пакувального обладнання, спираючись на національну лексичну традицію.

«Книгознавство. Термінологічний словник» під редакцією Віктора Олексійовича Жадька був виданий у 2007 році [12].

Це видання є одним із найбільш розгорнутих навчальних довідників для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальностями «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» і «Видавнича справа та редагування». Словник містить понад 1 200 термінологічних статей на 384 сторінках. Відрізняється від суто технічних поліграфічних видань тим, що акцентує увагу на гуманітарній складовій книги. Він охоплює терміни з таких галузей: 1. Історія книги та друкарства; 2. Мистецтво оформлення книги (ілюстрація, дизайн); 3. Бібліотекознавство та каталогізація; 4. Книжкова торгівля та маркетинг. Цікавий тим, що має чимало суто українських назв. Наприклад: *Книгознавство* – комплексна наука про книгу та книжкову справу, що вивчає процеси створення, розповсюдження та використання друкованих видань у суспільстві. *Оправа* (палітурка) – міцна захисна конструкція книги, виготовлена з картону, обтягнутого тканиною, шкірою або папером. Словник В. Жадька цінний тим, що він подає терміни у широкому культурно-історичному контексті. Це робить його не лише професійним довідником, а й посібником з історії культури. Видання активно використовується в освітньому процесі Національного педа-

гогічного університету імені М. П. Драгоманова та інших профільних вишів станом на 2025 рік.

2008 року В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова уклали «Енциклопедію видавничої справи», яка охопила 320 сторінок [13]. Енциклопедичний довідник, виданий у Харкові, об'єднав технологічні, правові та творчі аспекти книговидавання. На відміну від звичайних словників, вона пропонує більш розгорнуті статті, що включають історичні довідки та методологічні пояснення.

Тематичні напрями: правові основи, редакційну підготовку, економіку та маркетинг, поліграфічне виробництво. На сьогодні це важливий навчальний посібник для студентів, які навчаються за напрямками «Журналістика» та «Видавнича справа». Він особливо цінний для тих, хто вивчає менеджмент видавничої діяльності.

«Словник-довідник основних видавничих термінів для практики наукових установ НАН України» А. І. Радченка [14]. Це видання має вузькоспеціалізоване призначення – уніфікацію видавничих процесів саме у системі Національної академії наук України. Словник фокусується на термінології, яка необхідна для підготовки наукової періодики та монографій. Він містить не лише тлумачення, а й методичні рекомендації щодо оформлення вихідних відомостей згідно з державними стандартами. Зразки словникових статей: *Вихідні відомості* – сукупність даних про видання (ISBN, УДК, ISSN, копірайт), які мають бути оформлені за чіткими правилами НАНУ. *Метадані наукової статті* – термін, що стосується цифрової ідентифікації праць (автор, назва, анотація, ключові слова).

Словник допомагає науковцям правильно підготувати рукопис до друку відповідно до вимог Видавничого дому.

2010 подарував видавцям низку нових видань. Серед яких «Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи» [15]. Його уклали: П. О. Киричок, О. М. Величко, С. Ф. Гавенко, О. В. Зоренко, Т. Ю. Киричок, Т. В. Розум. Містив 4 500 термінів. На відміну від вузькотехнічних довідників, це видання містить терміни з механіки, хімії, електроніки, економіки тощо крізь призму поліграфії. Авторам вдалося поєднати термінологію київської та львівської поліграфічних шкіл, що сприяло створенню єдиного термінологічного поля в Україні. Охопив блоки: технологічні процеси, обладнання, інформаційні технології, використані матеріали тощо. Завдяки великому обсягу видання вдалося подати не лише короткі визначення, а й розгорнуті тлу-

мачення, що надало словнику формату галузевої енциклопедії. Через рік словник було переви- дано на замовлення Державного комітету радіо- мовлення та телебачення України за програмою «Українська книга».

Цього ж року (2010) у Дніпропетровську з'явився і довідник О. П. Юденкової та О. В. Шаршунович «Термінологічний довідник», що охопив понад 600 поліграфічних термінів, описаних на 109 сторінках [16]. Видання було підготоване як навчальний посібник, орієнтований на студентів філологічних та редакторських спеціальностей, а також для фахівців, що працюють у видавничо-поліграфічному комплексі регіону. Праця приділила значну увагу нормативній базі та лінгвістичним аспектам видавничої справи. Тематичні розділи: 1. Загальні поняття видавничої справи: визначення видів видань, типів літератури. 2. Редакторська термінологія: поняття, пов'язані з опрацюванням тексту, апаратом видання та коректурою. 3. Елементи книги: терміни для позначення зовнішнього та внутрішнього оформлення (*титул, шмуцтитул, палітурка, форзац*). 4. Поліграфічне виконання: основні поняття про способи друку, формати паперу та брошурування. На 2025 рік довідник зберігає свою актуальність як базова навчальна література для вивчення основ редакційної майстерності.

2011 року Академія друкарства Львова опублікувала працю Б. В. Дурняка, В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова «Стандарти в поліграфії та видавничій справі» [17], яка стала важливим нормативно-технічним довідником, що об'єднав вимоги чинного законодавства та державних стандартів (ДСТУ) для видавничої галузі України. Це своєрідний збірник-коментар до стандартів, який регламентує, як саме має бути оформлена та виготовлена друкована продукція. На 2026 рік воно залишається базовим для розуміння еволюції технічного регулювання в Україні. Має 5 розділів, які охоплюють: *Термінологічні стандарти*. Визначення базових понять згідно з ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види» та іншими нормативними актами. *Технічне оформлення видань*: Правила розміщення вихідних відомостей, використання шрифтів, побудови сторінок набору. *Формати видань*: Чітка класифікація форматів книжкових, журнальних та газетних видань згідно з паперовими стандартами. *Вимоги до поліграфічного виконання*: Норми якості друку, брошурування та палітурних робіт. *Інформаційні коди*: Правила застосування ISBN, ISSN, УДК та штрихового кодування.

Ця праця стала головним орієнтиром для технічних редакторів, які відстежують відповідність макета державним нормам, технологів друкарень, які контролюють якість відбитків та міцність оправ, студентів, що вивчають дисципліну «Стандартизація у видавничій справі».

«Редакторський словник», укладений Н. М. Миколаєнко, був виданий у 2012 році в Житомирі [18]. Це малоформатне, але змістовне видання призначене для студентів-редакторів, журналістів та працівників-практиків медіа. Має 71 сторінку. Словник сфокусовано на лінгвістичних та професійно-етичних аспектах роботи редактора. На відміну від технічних поліграфічних словників, тут основна увага приділена термінології опрацювання тексту. Має чотири блоки: 1. Типологія видань: визначення видів літератури за цільовим призначенням та характером інформації. 2. Редакторський аналіз: терміни, що описують методи оцінки авторського оригіналу (логічність, фактична точність, композиція). 3. Видавничий апарат: термінологія допоміжних частин книги (анотація, передмова, коментарі, покажчики). 4. Коректура: професійні терміни та знаки, які використовують під час вичитування тексту.

Сьогодні цей словник став актуальним методичним джерелом для майбутніх фахівців із соціальних комунікацій.

У Запоріжжі 2013 року З. В. Партико опублікував «Словник видавничих термінів» (800 одиниць) [19]. Це видання стало результатом багаторічної наукової та викладацької діяльності автора у сфері видавничої справи та редагування і фундаментальним для української школи видавничої справи. Має такі ключові аспекти: 1. *Теоретичне обґрунтування*: Автор подає терміни, спираючись на власну концепцію теорії видавничої справи. 2. *Редакторська домінанта*: Велика увага приділена термінам, що стосуються опрацювання змісту, логіки тексту та архітектури видання. 3. *Електронні видання*: На відміну від багатьох тогочасних словників, видання 2013 року містить термінологію, пов'язану з цифровим контентом та мультимедійними технологіями. 4. *Лаконічність*: Попри невелику кількість термінів (800), вибрано найбільш значущі одиниці, що складають ядро професійної мови видавця.

Цей словник закладає чіткий понятійний апарат для наукових досліджень у галузі соціальних комунікацій. Видання активно використовується у навчальному процесі провідних університетів України, зокрема в Класичному приватному університеті Запоріжжя.

Після 2014 року в Україні видання словників у видавничій та поліграфічній сферах зосередилося на вузькоспеціалізованих аспектах (бізнес, сучасні цифрові технології). За період з 2014 по 2026 рік українська термінографія у сфері видавничої справи та поліграфії поповнилася низкою видань, що акцентують увагу на цифрових технологіях, медіакомунікаціях та маркетингу.

«Медіаосвіта та медіаграмотність: термінологічний словник» (2018) за редакцією В. В. Різуна [20] охопив терміни видавничої справи в контексті сучасних медіа, містить великий пласт термінології щодо цифрового видавництва, конвергентних редакцій та мультимедійних продуктів.

«Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора» (2019) [21]. Укладач – Віктор Шпак. Виданий у Києві (Київський університет імені Бориса Грінченка). Це короткий тлумачний словник, що охоплює основні етапи поліграфічного виробництва: додрукарську підготовку, процеси друку, матеріалознавство та одиниці вимірювання. Призначений для студентів редакційних професій та видавців-практиків. Виданий у Києві (університет ім. Б. Грінченка). Спрямований на допомогу редактору в комунікації з друкарнею. Містить термінологію цифрового друку, 3D-поліграфії та сучасного оздоблення (soft-touch ламінування, вибірковий лак тощо).

«Термінологічний словник видавничого бізнесу» (2020) [22]. Укладач – Віктор Шпак. Спрямований на економіку та менеджмент видавничої діяльності. Охопив поняття авторського права, ліцензування, роялті, маркетингових стратегій просування книги та специфіку роботи з електронними платформами (Amazon, Google Books). Видання містить англійські відповідники до термінів та враховує вимоги сучасних навчальних дисциплін («Видавничий бізнес», «Маркетинг у видавничій діяльності», «PR у видавничій справі»). Словник орієнтований на міжнародну співпрацю та економічні аспекти галузі.

Електронний словник «Поліграфія»: Інтерактивні бази термінів, які підтримуються кафедрами Української академії друкарства та КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Станом на 2026 рік основна увага в термінології приділяється «зеленій поліграфії» (екологічні матеріали), хмарним технологіям у видавничому процесі та штучному інтелекту в дизайні та редагуванні.

Тож, можемо констатувати, що словникова база сучасної поліграфії та видавничої справи досить солідна. Вона охопила, енциклопедії, енциклопедичні словники, довідники, тлумачні словники,

перекладні, комбіновані видання. Їх створювали як окремі персоналії, так і авторські колективи в різних містах та регіонах України. Упродовж XX століття, починаючи від 1941 року ми охопили понад 50 праць такого зразка, і змогли простежити зміни та наповнення термінів у зв'язку з науково-технічним прогресом, який суттєво

торкнувся видавничої справи та поліграфії. До 1941 року словників такого спрямування не подають показники української термінологічної лексикографії, хоча окремі терміни увійшли, без сумніву, до технічних словників. Зіставити такі номінації в їх тлумачному значенні є перспективою подальших публікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник найбільш вживаних друкарських термінів. Львів, 1941. 98 с.
2. Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів / уклад. Бова В.І., Долімо М.П. Київ : Техніка, 1969. 114 с.
3. Короткий тлумачний словник поліграфічних термінів / уклад. Ю. Жидецький, К. Логач. Львів : Основа, 1996. 48 с.
4. Поліграфія та видавнича справа. Російсько-український тлумачний словник / за ред. Б.В. Дурняка. Львів, 2000.
5. Поліграфія та видавнича справа: російсько-український тлумачний словник / уклад. Дурняк Б.В., Мельников О.В., Васишин О.М., Дячок О.Г. Львів : Афіша, 2002. 456 с.
6. Огар Е.І. Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи. Львів : Палітра друку, 2002. 224 с.
7. Коллін П.Г. Англо-український словник друкарської і видавничої справи: понад 9 000 термінів / перекл. з англ. С.І. Фатій. Харків : «РА-Каравела», 2002. 424 с.
8. Словник книгознавчих термінів : Понад 1400 термінів / уклад. В.Я. Буран [та ін.] ; наук. ред. Н.О. Петрова [та ін.]. Київ : Книжкова палата України, 2003. 159 с.
9. Родик К., Щербаченко Т. Український BEST. Міні-енциклопедія книжкового року. Київ : Книжник-Review, 2005. 272 с.
10. Шевченко В.Е. Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології / голов. ред. : Т.В. Ковтуненко. Київ : Либідь, 2006. 320 с.
11. Таланчук П.М., Ярема С.Я., Коровайченко Ю.М. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи : навчальний посібник. Львів : Наукове т-во імені Т. Шевченка, 2006. 663 с.
12. Книгознавство. Термінологічний словник / за ред. Жадька В.О. Київ, 2007.
13. Енциклопедія видавничої справи : навчальний посібник / Ткаченко В.П. та ін. Харків : Прапор, 2008. 320 с.
14. Радченко А. І. Словник-довідник основних видавничих термінів для практики наукових установ. Київ : Академперіодика, 2009. 72 с.
15. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи / Киричок П.О. та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. 896 с.
16. Термінологічний довідник [Текст] : для учнів ПТНЗ поліграфічного профілю, майстрів виробничого навчання, викладачів : понад 600 термінів / О.П. Юденкова, О.В. Шаршунович ; Держ. навч. закл. «Міжрегіон. вище проф. училище з поліграфії та інформ. технологій». Дніпропетровськ : Пороги, 2010. 109 с.
17. Дурняк Б.В., Ткаченко В.П., Чеботарьова І.Б. Стандарти в поліграфії та видавничій справі : довідник. Львів : Українська академія друкарства, 2011. 318 с.
18. Миколаєнко Н.М. Редакторський словник : навчальний посібник. Житомир : Вид-во Житомирського ун-ту, 2012. 71 с.
19. Партико З.В. Словник видавничих термінів: понад 800. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2013. 67 с.
20. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенко; за науковою редакцією В.В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
21. Шпак В. Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора. Київ : Вид-во у-т ім. Б. Грінченка, 2019.
22. Шпак В. Термінологічний словник видавничого бізнесу. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ УКРАЇНА У ТВОРАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО¹

REPRESENTATION OF THE IMAGE COMPONENT OF THE UKRAINE CONCEPT IN WORKS BY MYKHAILO HRUSHEVSKYI

Степанов В.В.,

orcid.org/0000-0002-8169-7908

PhD 035 «Філологія»,

старший викладач кафедри германської філології

Сумського державного університету

Рябоконт К.Р.,

orcid.org/0009-0000-5065-4211

студентка II курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій

Сумського державного університету

Стаття розкриває особливості відтворення образних осмислень значущості концепту УКРАЇНА у творах Михайла Грушевського – одного із засновників Української Народної Республіки, що стала прототипом незалежності сучасної України на початку XX століття. Спираючись на першість проголошення незалежності УНР від 22 січня 1918 року, стаття робить спробу реконструювати ті метафоричні асоціації, які вкладалися в опис значущості української ідентичності напередодні суверенітету новоствореної держави.

Студія розуміє концепт УКРАЇНА як маркер української ідентичності, де перший виступає як шарова єдність поняттєвого, образного та валоративного складників. Експлікація асоціативних осмислень значущості концепту УКРАЇНА здійснюється через методіку концептуальної метафори Лакоффа-Джонсона. Матеріалом студії є історичний та публіцистичний дискурси Михайла Грушевського – першого Президента України в період її проголошення в січні 1918 року. Дискурс трактується як жива мовна свідомість, що поєднує попередній досвід ментальної еволюції української ідентичності, а також накладає тогочасні переосмислення її ролі. Дискурс компонується в міні-модель – вибірку контекстів про Україну з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). Звідси вилучаються 68 метафоричних контекстів із усіх 4.282 одиниць під авторством Грушевського за пошуковим запитом «Україна».

Аналіз контекстів Грушевського демонструє конкретну векторність в образних осмисленнях значущості концепту Україна на початку XX століття. Так, біологічний вектор інтерпретує Україну як ОРГАНІЗМ; соціальний – як ЛЮДИНУ, СІМ'Ю, РІД; просторовий – як ДІМ, ТЕРИТОРІЮ, ЗЕМЛЮ, САД, ПОЛЕ, ПУСТЕЛЮ, МОРЕ. У науково-виробничому ракурсі Україну розуміють як ФІЗИЧНЕ ТІЛО (наука) або як МАШИНУ та ПРОДУКТ (промисловість). Утилітарний аспект осмислює Україну як СПОЖИВАЧА та РЕСУРС; структурний – як ЦІЛІСНИЙ ОБ'ЄКТ або ЧАСТИНУ ЦІЛОГО, СПОРУДУ. Військовий вектор відтворює метафори УКРАЇНА є ФОРТЕЦЯ, ВОЇН, ЖЕРТВА. Кульмінацією є юридичний вектор, де Україна переростає в АВТОНОМНИЙ та СУВЕРЕННИЙ СУБ'ЄКТ.

Багатоаспектність метафоричних осмислень засвідчує унікальність та самостійність української ідентичності, що продовжує розвиватися попри будь-які зовнішні виклики.

Перспективою майбутніх досліджень вважаємо вивчення поняттєвого та валоративного складників для відтворення цілісної картини еволюції української ідентичності з початку XX століття до сьогодення.

Ключові слова: Михайло Грушевський, українська ідентичність, концепт, дискурс, корпус, образний складник, концептуальна метафора.

This article presents peculiarities of reproducing image interpretations of the UKRAINE concept significance in works by Mykhailo Hrushevskiy. One of the founders of the Ukrainian People's Republic, he led it as a prototype of modern Ukraine's independence at the beginning of the 20th century. Based on primacy of the UPR independence proclamation on 22 January 1918, the article reconstructs metaphorical associations that were engaged in description of the Ukrainian identity significance on the sovereignty eve of the newly created Ukrainian state.

The study understands the UKRAINE concept as a marker of Ukrainian identity, where the former acts as a unity of notion, image, and value components. Explication of associative interpretations of the Ukraine concept significance is carried out via the Lakoff-Johnson conceptual metaphor methodology. The material is historical and journalistic discourse by Mykhailo Hrushevskiy, the first President of Ukraine during its proclamation in January 1918. Discourse is interpreted as a living linguistic consciousness that combines previous experience of mental evolution of the Ukrainian identity and also imposes contemporary reinterpretations of its role. The discourse is compiled into a mini-model – sample of contexts about Ukraine from the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC). From here, 68 metaphorical contexts were extracted from all 4,282 units by Hrushevskiy via the search query "Ukraine".

Analysis of Hrushevskiy's contexts demonstrates specific vectors in image interpretations of the Ukraine concept significance at the beginning of the 20th century. The biological vector interprets Ukraine as ORGANISM; the social vector – as PERSON, FAMILY, or GENERATION. The spatial vector interprets it as HOME, TERRITORY, LAND, GARDEN, FIELD,

¹ Дослідження проведено в рамках реалізації НДР молодих вчених «Еволюція української ідентичності в мовній свідомості: досвід минулого, сучасні виклики та перспективи розвитку» (номер державної реєстрації: 0126U000872)

DESERT, or SEA. From the scientific and industrial perspective, Ukraine is understood as PHYSICAL BODY (science) or as MACHINE and PRODUCT (industry). The utilitarian aspect conceives Ukraine as CONSUMER and RESOURCE; the structural aspect regards it as SINGLE OBJECT or PART OF SINGLE OBJECT, BUILDING. The military vector reproduces the metaphors UKRAINE is FORTRESS, WARRIOR, and VICTIM. The legal vector is Ukraine's growing into AUTONOMOUS and SOVEREIGN ENTITY.

The multifaceted nature of metaphorical interpretations shows uniqueness and independence of Ukrainian identity, which is developing despite external challenges.

We consider study of the notion and value components to be a promising area for future research to reconstruct a complete picture of the Ukrainian identity evolution from the beginning of the 20th century to the present day.

Key words: Mykhailo Hrushevskiy, Ukrainian identity, concept, discourse, corpus, image component, conceptual metaphor.

Постановка проблеми. Україна – держава із доволі давньою історією, культурою, традиціями. Процеси націєтворення зародилися на українських землях ще задовго до 1991 року, коли українці здобули незалежність. За словами сучасних фахівців, наприклад засновника історичного ресурсу «Історія без міфів» В. Мараєва, 1991 рік варто трактувати не як здобуття, а відновлення незалежності 22 січня 1918 року, коли Центральна рада проголосила суверенну Українську Народну Республіку зі столицею в Києві [1]. На той час президентом новоствореної держави став Михайло Грушевський – історик та відданий патріот України. З іншого боку, ідея української ідентичності зазнає постійних змін, що ментально постає як еволюція шарової єдності трьох складників концепту УКРАЇНА – поняттєвого, образного та валоративного [2]. Відстеження діахронічних варіацій концептуальних елементів дозволяє осмислити глибину соціальних зв'язків у зародженні, збереженні та удосконаленні ідей української ідентичності. Останнє є особливо важливим у період повномасштабного збройного конфлікту, коли випробовується на міцність суверенітет і право України на самостійне існування. Цим зумовлена актуальність дослідження.

Огляд Scopus-публікацій за останні 5-10 років демонструє, що тематика України активно цікавить науковців з різних галузей. Військова агресія спонукає вивчати захист інформаційної безпеки в українському соціумі [3]. З позицій когнітивістики, психолінгвістики та політології досліджують причини та перебіг Російсько-української війни в гібридному й повномасштабному форматах [4; 5; 6]. На протидію ворожим пропагандистським наративам висвітлюють істинну історію українського народу без міфів та фальсифікацій [7; 8]. У контрастному порівнянні описують підходи до вивчення історії України на геополітичному роздоріжжі [9]. Аналізують зміни мовної ідентичності українців в період сучасних воєнних потрясінь [10; 11]. Експлікують роль національної стійкості укра-

їнців та аспекти її прояву в захисті державного суверенітету [12].

Особливе місце в осмисленні значущості української ідентичності посідає методика концептуальної метафори, коли ідентичність як концепт репрезентується крізь призму іншого концепту [13]. Концептуальна метафора міцно закріпилася в науці. Вчені активно застосовують її для опису асоціативної значущості актуальних явищ. В проєкції на тему Російсько-української війни, концептуальна метафора апікабельна для аналізу того, як у суспільній свідомості (дискурсі) образно репрезентується Україна-воїн та важливість її підтримки на міжнародній арені [14; 15; 16]. Не останню роль в цьому аспекті виконує керівництво держави, яке прагне заручитися союзницькою допомогою для перемоги та досягнення довготривалого миру [17].

Відтак, концептуальна метафора виступає надійним засобом відстеження еволюції української ідентичності з моменту зародження і до сучасності. Вона і постає точкою опори в нашому дослідженні.

Формування цілей статті. Об'єктом студії постає концепт УКРАЇНА як маркер української ідентичності. Предмет дослідження – опис образного складника однойменного концепту напередодні проголошення незалежності України на початку ХХ століття.

Матеріалом студії виступає вибірка контекстів Михайла Грушевського з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК [18]). Вибірка налічує 68 метафоричних контекстів із конкордансу за запитом «Україна», де рядки приписані саме перу Грушевського (4.282 одиниці). Повний список контекстів усіх авторів за запитом «Україна» сягає 8.436.638 одиниць.

Обрання контекстів Грушевського обґрунтовуємо тим, що саме він був Президентом УНР під час проголошення її незалежності 22 січня 1918 року. Відтак, асоціативні осмислення України Грушевським подають актуальну картину образного складника в троїстій структурі

української ідентичності (поняття, образ, цінності) напередодні незалежності України.

Контексти походять з історичних праць Грушевського та його статей у тогочасній публіцистиці.

Метою студії є визначення концептуальних метафор у творах Грушевського, щоб показати осмислення української ідентичності напередодні зародження УНР. Завдання: проаналізувати контексти Грушевського, встановити концептуальні метафори УКРАЇНИ, описати їхню роль у осмисленні української ідентичності.

У ході дослідження використано методику концептуальної метафори Лакоффа-Джонсона [13], де концепт перцептивно осмислюється крізь призму іншого концепту. Орфографія контекстів Грушевського подається в редакційних правилах початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Першим напрямом осмислення української ідентичності у творах Грушевського виступає біологічний аспект. Спрацьовує метафора УКРАЇНА є ОРГАНІЗМ.

Вільна Україна в перекладі на щоденну мову значить український державний організм в найширшому розумінні цього поняття [19].

Український організм народжується та існує, живе і взаємодіє з довкіллям.

Ні. Україна живе і буде жити, здобуваючи собі що-раз ліпші умови національного існування і розвитку, аж доки не дійде до такого політичного значіння, яке належить над 30-мільоновому, другому що чисельної сили народови європейського Сходу [19].

Організм України складається з низки важливих органів, головним з яких є Київ, тобто метафоричне серце держави.

Цілком природна річ, що головна організаційна праця по виставці повинна впасти на киян, бо Київ – це ж найбільший центр українського культурного життя, серце України, батьківщина поета [20].

Як і будь-який живий організм, Україна може хворіти та одужувати.

Навпаки, організм України тяжко ослаблений довгою хворобою, довгою деструкційною роботою сильних реактивів обезвладнених, отруєний, і тільки поволі може вернути собі сили й активну енергію [21].

Борючись за своє право на існування, Україна намагається вижити, стати сильною і загартованою істотою.

Російські колоси пірнули на дно, гармати ржавіють під водою, а Україна не тільки не вмерла, а й готується до оновлення, до нового життя [22].

Біологічний вектор переходить у соціальну площину, де Україна трактується не просто як організм, а як наділена розумом істота. Активується метафора УКРАЇНА є ЛЮДИНА.

Україна постає мислячою особою, котра думає, приймає рішення та самостійно вирішує свою долю.

В сім напрямі невпинно працює політична мисль України, розширюючи поняття автономності, вироблюючи й уліпшуючи форми народного заступництва, ставлячи поправки в інтересах народних мас та висувуючи наперед охорону інтересів робочих верств [23].

По уторованій ними дорозі збирається тепер, коли падають вікові забори, Україна в свій похід до кращої долі. І свідомість багатовікової роботи мислі й енергії її покоління над розв'язанням політичних, суспільно-економічних і культурних проблем нехай окрилює її енергію в змаганнях до свого оновлення, до поступу, свободи і справедливості на тлі розвитку народних сил [23].

Міркуючи та діючи, Україна проявляє себе психологічно: демонструє вольові якості, емоції. Вони можуть бути позитивними або негативними. Робиться акцент та сильні позиції України. Якщо її не проявляти, держава невпинно слабне.

Галичани повинні бажати собі України могутньої, сильної, атракційної, а не розбитої й жебрущої. Галичина в першій мірі повинна зблизитися до України [21].

Стабільний прояв рис характеру продукує унікальний психологічний портрет України, що є репрезентантом її ідентичності.

Навіть органи майже свої, ведені людьми, що зачисляються і признаються офіційно до українофільських кругів, як мало вони мають української фізіономії – як мало в них не тільки України національної, але навіть України як області, зі своїми географічними, економічними, культурними інтересами [24].

Прикметно, що Грушевський описує психологічну поведінку України і в козацькі часи. Іншими словами, антропоцентричний підхід до осмислення України має тривалу історичну традицію, кульмінацією якого стала українська незалежність.

А Україна пережила літо 1614 р. в великій тривозі, з дня на день чекаючи татарського нападу [25].

Отсі кримські усобиці були, мабуть, причиною деякого ослаблення татарського натиску в сих роках, хоч і не запевняли, розуміється, спокою Україні [25].

Ступаючи на нову сходинку історичного розвитку, Україна стає свідком епохи. Про свої спостереження вона повідомляє іншим особам.

Мають упасти ті підстави, на яких опиралося привілейоване становище Польщі в землях українських (поки що в Росії, але поляки предвидять, що й Галицька Україна не може довго зістатися пасивним свідком цього процесу), так само в землях білоруських, литовських [21].

Про це вже ось рік криком кричить вся Україна: в кожному дописові по газетах, в статтях, в розмовах чути один мотив, одно прохання: земля наша широка й родюча, а порядку в ній нема. Позаводили крамниці, торгуємо, а порядку у нас немає. А як і що робити ми не знаємо, допоможіть нам, пришліть людей, які б живим словом розповіли нам, показали як і що, порадили [26].

Україна не просто живе у світі, аде й встановлює контакти з іншими особами. Стосунки стають близькими, і Україна осмислюється як соціальна єдність, наприклад родина. Спрацьовує метафора УКРАЇНА є СІМ'Я, котра дає потомство – дітей.

Відкидаючи форми пережиті або хибні, дістаємо наші історичні основи, зазначені змаганнями кращих людей України [23].

Земля ж пером многозаслуженному покійникові, якого пам'ять ніколи не загине між українським народом, якого ім'я історія відродження українського народу запише між найліпшими синами України [27].

З часом родове дерево України розростається, породжуючи нових нащадків. Активується метафора УКРАЇНА є РІД.

Приходиться гірко жалувати тих змарнованих часів, тих пропаних для України поколінь. З потроєною енергією прийде нинішній генерації працювати, щоб достроїтися до вимог і задач моменту. Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей [22].

Як окрема людина зокрема, так і весь рід загалом мешкають в конкретній локації. Україна осмислюється у просторовому аспекті, що генує метафору УКРАЇНА є ДІМ, в якому живуть.

Не буде в пересильних, глядітиметься, не заболіє вже так. Одбуде заслання, приїде додому, усім покаже тоді, що то є Україна, рідний край [28].

Просторовий ракурс розглядає також Україну як велику залюднену локацію в рамках конкретних кордонів. Тобто, спрацьовує метафора УКРАЇНА є ТЕРИТОРІЯ:

І за хвилю знову приходили вісти про нові татарські загони коло границь України, коло Браслава [25].

За се козаки вже не мають права на ніякі «лежжі» – кватири, і на утримання – «на волости», як називали залюднені частини України. Не мають брати живности в маєностях панських, ані чинити ніяких шкод. І за всяку шкоду, яка б стала, старший або поручник мали вчинити справедливість над провинником [25].

Крім того, Україна метафорично інтерпретується як територія, на яку випадають атмосферні опади. Відтак, маємо метафору УКРАЇНА є ЗЕМЛЯ.

На цю звістку вся Україна вкриється глибоким сумом із за втрати одного з своїх найліпших синів, якого люта доля перед часом, на 48 році життя, вклала в сиру могилу [27].

Щирі гарячі сльози льються по всій Україні і серця всіх українців з'єднались одним почуттям великого національного горя [29].

І справді величезна орда татарська під проводом стриєчного брата нового хана посунула на Україну [25].

Метеорологічний аспект поглиблює розуміння української ідентичності. В результаті наявних чи відсутніх опадів Україна метафорично осмислюється як родюча або неродюча земля (САД, ПОЛЕ або ПУСТЕЛЯ).

Розвій свідомості і кожне просвітне огнище, що повстало під впливом творів, що лишив Грінченко, будуть дня нього міцнішим від бронзи монументом, бо пам'ять про нього шириться в серцях народу, і хоч його останки зникнуть в тій домовині, добре і здорове насіння, щедро розкидане його рукою, зійде і розвиватиметься для добра України [29].

Тим то голосною луною по всій Україні розійшлася звістка про смерть невсипущого діяча на рідній ниві, і ми стали свідками національної демонстрації, у нас ще небувалої [29].

Потім Жолкевський вислав до них свого післанця, повідомляючи, що з турками вже прийшло до угоди – *аби вони не пустошили України, а йшли на Дніпро, а до нього прислали б кількох поважних осіб, аби з ними порозумілися про волю королівську [25].*

Зрештою, і сама Україна постає природною стихією, яка помітно вирує або заспокоюється. Спрацьовує метафора УКРАЇНА є МОРЕ.

Гірко се сказати, особливо коли і в галицькій Україні переживаємо хвилі гіркого упокорення, свідомості безсилля й дезорганізації [21].

Окремим вектором образного осмислення України виступає науково-виробничий ракурс. У сенсі науки Україна трактується як ФІЗИЧНЕ ТІЛО, котре має атомарну будову і здатне переходити в різні агрегатні стани.

З уст не якогось профана, а університетського професора-спеціаліста прийшлося нам читати жадання, аби при викладі української мови в Харківському університеті держалися не якихось «галицьких» взірців, а саме харківського діалекту, представленого Квіткою. Це значило б **розбити Україну на атоми, звести національну одність до етнографічної дріб'язковості, пересунути еволюцію нашої літературної мови на півстоліття назад або й більше** [21].

Вони заповняли своїми людьми ряди революційних російських партій і разом з ними кидали анатему на всякі українські національні змагання, що підривають ширші, космополітичні завдання революції, в ім'я котрих **Україна повинна розтопитися** нібито в загальнолюдській, а в дійсності – в великоросійській масі [23].

Виробничий аспект інтерпретує Україну як МАШИНУ, котра виконує конкретні функції.

Се правда, що в історії українського національного життя австрійська Україна являлася – що так скажемо – практичним **варстатом українського національного життя**, але взаємне відношенє обох сих частин української землі в історії українського національного відродженя все було таке, що ідеї відродженя повставали на російській Україні, запліднюючи собою **житє України австрійської** [19].

З іншого боку, і саму Україну можуть метафорично інтерпретувати як ПРОДУКТ, який згенеровано машиною.

Сї факти Антоновичу і приклонникам його поглядів дали привід намалювати образ **перетворення Київської України в козацьку територію**, поділену на полки, вільну від пана – те що сталося тільки за Хмельницького [25].

Україну також осмислюють в утилітарному аспекті, тобто в економічному сенсі. Україна постає як СПОЖИВАЧ або РЕСУРС для реалізації чогось.

Адже та **Україна в своїм відродженні обома руками черпатиме** з тих культурних і національних засобів, які приготвила їй Галичина [21].

В тій багатій людьмі, засобами, капіталами Україні чи не знайдуться засоби на те, щоб допомогти галицькому селянинові вирватися з економічного визиску польського шляхтича і жидівського лихваря, посунути економічну й просвітню роботу, допомогти інституціям, системою шкіл переломити ворожу національним нашим інтересам правительствену систему? [21].

Структурний ракурс розуміє Україну як певну систему, що може поставати єдністю компонентів або і самим компонентом у складі чогось.

Активується метафора Україна є ЦІЛІСНИЙ ОБ'ЄКТ або ЧАСТИНА ЦІЛОГО.

Близьким здавалось присвоєння ними того культурного запасу, який протягом десятиліть покоління українських і галицьких робітників супроти російських заборон складали в галицьких виданнях в надії, що прийде час, коли тим запасом зможе покористуватися в своїм культурнім розвої **ціла соборна Україна** [21].

Не містять в собі ці принципи й постулати також ані проповіді національної виключності й ворожнечі до інших народностей і культур, ані планів відірвання України і порушення одності держави, що страшить тепер багатьох. Про се вже говорено багато, що задоволення територіально-національних потреб тільки скріпить **зв'язь українського народу з іншими**, вигладить непорозуміння й усуне ґрунт для ворожнечі, і про се ще поговоримо іншим разом [23].

Водночас, структурно Україна мислиться і як певний інфраструктурний об'єкт. Спрацьовує метафора УКРАЇНА є СПОРУДА. Вона може як зводитися, так і руйнуватися.

Повинно се бути точкою нашої амбіції, щоб еміграція наша вернула до рідного краю здібною до **будованя нової України**, зокрема щоб та наша народня маса, яку доля кинула на еміграцію, вернула як просвічені і свідомі члени суспільности [19].

Польско-литовське правительство, спроне-віривши ся Витовтовим традиціям, занедбало свою східно-полудневу політику до того, що дало своїм соперникам половити своїх традиційних союзників – кримських ханів, і Крим з передової позиції литовської політики, сторожа і охорони української колонізації, яким був він, по признаням польських політиків XV в., стає на довгі часи **огнищем руїни й деструкції для України** [25].

Структурний ракурс осмислення України переростає у військовий. Україна інтерпретується не тільки як споруда, але і як укріплена та підготовлена до бою військова одиниця. Маємо метафору УКРАЇНА є ФОРТЕЦЯ.

Треба забудувати Україну системою оборонних замків, розложити козаків на пограничу, кудю приходять татари, але треба їм платити [25].

Козаки участі в сій мобілізації не брали здається. Офіційно вони взяли на себе роль лівого крила – **сторожі України** від татар, не знати тільки чи з поручення польського правительства, чи з власного помислу, щоб відтягнутися від походу на турка [25].

Україна також мислиться як активний оборонець рідної землі від ворожої навали. Спрацьовує метафора УКРАЇНА є ВОЇН.

Кожний раз, як розмах суспільної енергії удався о залізний перстень, яким окувала галицьку Україну органічна праса польської суспільної ієрархії, з новою силою оживали давні надії на те, що колись те, чого не може доказати Галичина своєю силою – розбити ці залізні кайдани, – розірв'є їй велика, багатомільйонна Україна [21].

Даючи відсіч ворогу, Україна страждає від отриманих поранень. Маємо метафору УКРАЇНА є ЖЕРТВА.

Вицідивши стільки крові з України, хан наново розпочинав переговори з польсько-литовським правительством, нагадував за невикладені упоминки й різні закиди вишукував [25].

Я перерву тут перегляд нападів і спустошень, які терпіла Україна [25].

Се була неустанна дрібна партизанська погранична війна, якою зривала українська людинність своє серце на татарах за вічний страх і небезпеку, в якій держали вони Україну, за їх вічні спустошення і грабовання [25].

Століттями Україна боролася за своє право на самостійне існування. Вінцем цього є автономія, а потім і незалежність України. Тобто, активується юридичний вектор метафоричного осмислення: УКРАЇНА є АВТОНОМНИЙ та СУВЕРЕННИЙ СУБ'ЄКТ.

Такими постулатами уважаю: **територіально-національну автономію України при загальнім федеративнім устрої Росії; переведення української мови в усіх інституціях і органах управи на українській території від найнижчих**

до найвищих; забезпечення всяких можностей і засобів для українського культурного розвою і знесення всяких перешкод; усунення використання України й її засобів на цілі для неї чужі й непотрібні [23].

Виразне означення взаємних національних відносин України і Польщі, виразне проголошення словом і ділом **повної національної незалежності України від Польщі** – це найбільша його заслуга перед українською інтелігенцією [30].

Висновки. Концептуальні метафори, які Михайло Грушевський використовує у своїх творах напередодні проголошення незалежності України, проявляються у багатовекторному спектрі: біологічному (ОРГАНІЗМ), соціальному (ЛЮДИНА, СІМ'Я, РІД), просторовому (ДІМ, ТЕРИТОРІЯ, ЗЕМЛЯ, САД, ПОЛЕ, ПУСТЕЛЯ, МОРЕ), науково-виробничому (ФІЗИЧНЕ ТІЛО, МАШИНА, ПРОДУКТ), утилітарному (СПОЖИВАЧ, РЕСУРС), структурному (ЦІЛІСНИЙ ОБ'ЄКТ, ЧАСТИНА ЦІЛОГО, СПОРУДА), військовому (ФОРТЕЦЯ, ВОЇН, ЖЕРТВА), юридичному (АВТОНОМНИЙ та СУВЕРЕННИЙ СУБ'ЄКТ). Багатоаспектність метафоричних осмислень засвідчує самотність української ідентичності, що продовжує розвиватися попри будь-які зовнішні виклики, відстоюючи своє право на існування.

Перспективою майбутніх досліджень вважаємо вивчення поняттєвого та валоративного складників для відтворення цілісної картини еволюції української ідентичності з початку ХХ століття до сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мараєв В. Українська державність: понад 1000 років традиції. Ресурс «Історія без міфів». URL: <https://surl.li/gjpcvp>.
2. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
3. Solodka O. Information sovereignty and information security of Ukraine: Dialectics of concepts. *European Political and Law Discourse*. 2020. Volume 7. Issue 6. P. 233-239. URL: <https://surl.li/muliuo>.
4. Dolzhenko O. Ukrainian-Russian dimension of hybrid war: Prerequisites and features. *European Political and Law Discourse*. 2022. Volume 9. Issue 6. P. 81-88. URL: <https://surl.li/gbfqys>.
5. Korniienko V., Rothstein O., Neskorocheva T., Katelnikov D. Ukraine – Russia: Fuzzy cognitive modeling of an asymmetrical conflict. *European Political and Law Discourse*. 2022. Volume 9. Issue 6. P. 19-34. URL: <https://surl.li/kvotok>.
6. Danyliuk I., Bohucharova O. The Russia-Ukraine War in Western media: A psycholinguistic modelling of the "hybrid" phase. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2023. Volume 10. Issue 2. P. 9-20. URL: <https://surl.li/kxgozz>.
7. Ставниченко Л. Українська національна ідея: перспективи сучасної інтерпретації. *Evropsky Politicky a Pravni Diskurz*. 2020. Том 7. Випуск 1. С. 184-189. URL: <https://surl.li/xaupsu>.
8. Vasylychuk H., Drozdov V. Soviet mythmaking in the Stalin era: Constructing the myth of "the Ukrainian people's reunification". *East European Historical Bulletin*. 2023. Issue 28. P. 170-186. URL: <https://surl.li/psnqgv>.
9. Terno S., Turchenko G. Anti-Ukrainian policy in teaching of history of Ukraine under minister D. Tabachnyk (2010 – early 2014). *Eminak*. 2023. №3(43). P. 239-254. URL: <https://surl.li/tiaslk>.
10. Ренчка І. Зміни мовної ідентичності українців на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну (на матеріалі соціальних мереж та інтернет-видань кінця лютого – початку квітня 2022 року). *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2023. Випуск 9. С. 72-98. URL: <https://surl.li/lsdfdk>.

11. Матвеева Н. Поняття рідної мови у свідомості внутрішньо переміщених українців: трактування, переосмислення. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2024. Випуск 10. С. 45-62. URL: <https://surl.li/namvfr>.
12. Stepanov V., Reshytko A., Kobiakova I. The mental consideration of resilience as a relevant social concept (a corpus-based research of American English). *Topics in Linguistics*. 2023. Volume 24. Issue 2. P. 69-90. URL: <https://surl.li/kyagfe>.
13. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
14. Diedkova G., de Landtsheer Ch. Going negative by metaphors: The Donbass conflict in the Russian and the Ukrainian press. *Politics, Culture and Socialization*. 2018. Volume 9. Issue 1-2. P. 7-34. URL: <https://surl.li/czkmct>.
15. Kovbasiuk L. War metaphor in political language: A contrastive study on Ukrainian and German press texts. *Studies about Languages*. 2024. Issue 44. P. 21-37. URL: <https://surl.li/wpbwlo>.
16. Stepanov V., Yemeljanova O., Baranova S., Nabok M. Metaphoric consideration of the UKRAINE concept significance in the non-Ukrainian journalistic discourse and its influence on social and linguistic consciousness: A corpus research of the 2022-2025 wartime period. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2025. Volume 12. Issue 1. P. 193-225. URL: <https://surl.lu/mtfyuq>.
17. Linkevičiūtė V. Conceptual metaphors in Volodymyr Zelensky's political discourse. *Studies about Languages*. 2023. Issue 43. P. 93-105. URL: <https://surl.li/pnxewd>.
18. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). URL: <https://surl.li/srorxr>.
19. Грушевський М. Наше положенє. *Діло*. 1915. Частина 3 (16 січня). С. 1.
20. Грушевський М. Як впоряджати Шевченкову виставку. *Рада*. 1911. №35 (12 лютого). С. 2.
21. Грушевський М. На українські теми. Наші галицькі справи. *Літературно-науковий вістник*. 1905. Том 31. Книга 7. С. 51-64.
22. Грушевський М. До наших читачів у Галичині. *Літературно-науковий вістник*. 1906. Том 36. Книга 10. С. 5-7.
23. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії. *Літературно-науковий вістник*. 1905. Том 30. Книга 6. С. 245-258.
24. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Товариство «Знання», 1991. 240 с.
25. Грушевський М. Історія України-Руси (том 7). Київ-Львів, 1909. 628 с.
26. Грушевський М. Чого ми хочемо від вищої школи? *Рада*. 1907. №108 (11 травня). С. 1.
27. Грушевський М. Над домовиною Бориса Грінченка. *Рада*. 1910. №101 (6 травня). С. 1.
28. Грушевський М. У пересильних. *Літературно-науковий вістник*. 1905. Том 32. Книга 11. С. 165-172.
29. Грушевський М. Промова на похоронах Бориса Грінченка. *Рада*. 1910. №104 (11 травня). С. 2.
30. Грушевський М. За що ми повинні дякувати Володимирі Антоновичу. *Рада*. 1911. №68 (24 березня). С. 1.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

**СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ
В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ ОСИПА НАЗАРУКА «РОКСОЛЯНА»****STRUCTURAL FEATURES OF COMPARATIVE CONSTRUCTIONS
IN OSYF NAZARUK'S HISTORICAL STORY "ROKSOLIAN"****Степанюк Г.М.,***orcid.org/0000-0002-3911-641X**приват-доцент,**доцент кафедри мовної підготовки та міжнародної комунікації**Одеської державної академії будівництва та архітектури***Фадєєва А.П.,***orcid.org/0009-0007-0605-0710**старший викладач кафедри мовної підготовки та міжнародної комунікації**Одеської державної академії будівництва та архітектури*

У статті описано та досліджено питання вживання найрізноманітніших порівняльних конструкцій в контексті їхніх структурних особливостей, вжитих Осипом Назаруком в його історичній повісті «Роксоляна». Вибір теми дослідження зумовлений інтересом суспільства до творчого доробку українських письменників початку XX століття; саме тих, хто в свій час створив високохудожню літературу, але був затаврований або знищений радянським режимом.

Об'єктом дослідження став текст історичної повісті «Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана великого, завойовника і законодавця», що вийшла друком у Львові 1930 року.

Аналіз досліджуваного матеріалу зроблено переважно описовим методом, який реалізовано способами класифікації та лінгвістичного спостереження за порівняльними конструкціями, що застосовані автором. Крім того, застосовувався метод компонентного аналізу з метою виявлення характерних особливостей функціонування безсполучникових та сполучникових порівняльних конструкцій в межах простого та складного речень.

Отримані результати спостережень та проведений аналіз зібраного матеріалу підтвердили факт наявності у творі Осипа Назарука так званих «фігур накопичення» порівняльних конструкцій в окремих розділах тексту, викликаних потребою підсилити емоційну напругу зображуваних епізодів твору, та цілісної системи мовних побудов порівняльного типу, що включає найрізноманітніші засоби асоціативного зіставлення та порівняння у вигляді безсполучникових конструкцій різного типу, компаративем у складі як головних, так і другорядних членів речення, повних і неповних підрядних порівняльних речень, застосованих письменником з метою створення яскравих художніх образів, вираження позитивної або негативної авторської оцінки персонажів та подій твору.

Ключові слова: ідіостиль, безсполучникові порівняльні конструкції, порівняльне підрядне речення, цілісна система компаративем, асоціативне зіставлення.

The article describes and explores the issue of using a wide variety of comparative constructions in the context of their structural features, used by Osip Nazaruk in his historical novel "Roksolyana". The choice of the research topic is due to the public interest in the creative work of Ukrainian writers of the early 20th century; namely, those who at one time created high-quality fiction, but were branded or destroyed by the Soviet regime.

The object of the study was the text of the historical novel "Roksolyana. The Wife of the Caliph and Padishah Suleiman the Great, the Conqueror and the Lawgiver", published in Lviv in 1930.

The analysis of the studied material was made mainly by the descriptive method, which was implemented by methods of classification and linguistic observation of the comparative constructions used by the author. In addition, the method of component analysis was used to identify the characteristic features of the functioning of conjunctionless and conjunctive comparative constructions within simple and complex sentences.

The obtained results of observations and the analysis of the collected material confirmed the fact of the presence in the work of Osyp Nazaruk of the so-called "figures of accumulation" of comparative constructions in separate sections of the text, caused by the need to enhance the emotional tension of the depicted episodes of the work, and a holistic system of linguistic constructions of the comparative type, which includes a wide variety of means of associative comparison and comparison in the form of conjunction-free constructions of various types, comparatives in the composition of both main and secondary members of the sentence, complete and incomplete subordinate comparative sentences, used by the writer in order to create vivid artistic images, express the author's positive or negative assessment of the characters and events of the work.

Key words: idiostyle, conjunction-free comparative constructions, comparative subordinate sentence, holistic system of comparatives, associative comparison.

Постановка проблеми. Українська художня література, особливо твори на історичну тематику, посідає важливе місце в житті

нашого суспільства, а тому її вивчення є надзвичайно актуальним питанням лінгвістичних розвідок, адже завдяки їм розкриваються меха-

нізми авторського впливу на людину через слово.

Художня та публіцистична творчість Осипа Назарука є, на нашу думку, яскравим явищем української культури та літератури початку ХХ століття. На жаль, 1939 року після приєднання підпольських земель до Радянського Союзу книги письменника були вилучені з бібліотек і зараховані до категорії націоналістичних. Лише після розпаду СРСР твори письменника почали вільно поширюватися в незалежній Україні і стали об'єктом легального вивчення з боку вітчизняних науковців. Мова його творів, зокрема історичної повісті «Роксоляна», яка створює легендарний образ українки, цілеспрямованої особистості, що зуміла завдяки своєму розуму і силі волі, піднятися над безоднею безправ'я та зневаги, – це окремий яскравий сегмент, який потребує ґрунтовних наукових лінгвістичних студій.

Ідіостиль О. Назарука в повісті «Роксоляна», безперечно, формують різні мовні елементи: це й правописні норми, притаманні носіям української мови на підпольських землях на початку ХХ століття, і велика кількість запозичень тюркського походження для опису перебування головної героїні за межами рідного краю. Крім зазначеного вище, на нашу думку, важлива роль у повісті «Роксоляна», безумовно, належить і порівняльним конструкціям, що відображають художньо-символічне світобачення письменника і характеризують мовні особливості тексту його повісті. Порівняльні конструкції в жодному контексті (структурному, семантичному, експресивно-виражальному) як елемент ідіостилу Осипа Назарука не були предметом дослідження в мовознавстві.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Порівняння як своєрідний і важливий компонент мовної системи, найпоширеніший художній засіб вираження думок і почуттів, потужний інструмент для глибокого розкриття змісту, пізнання різностороннього людського буття весь час перебуває в центрі уваги мовознавців, починаючи із часів Аристотеля та Диметрія.

Серед українських мовознавців, які вивчали порівняльні конструкції насамперед як одиниці граматичні, треба назвати І. К. Кучеренка [1], Є. І. Павленко [2], М. Я. Плющ [3], М. С. Заборну [4] та ін. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує праця М. У. Каранської, у якій ґрунтовно і всебічно розглянуто компаративами у складі простого та складного речень. [5] Група науковців, серед яких Л. Ставицька, [6], Н. Кучеренко [7], А. Свашенко [8], Г. Конторчук [9], Шатілова

Н.О. [10] та ін. приділяли увагу семантико-стилістичним можливостям порівнянь в мовно-образній системі художніх текстів різних українських авторів; науковці Г.М. Ковальова, К. В. Зубенко вивчали компаративи як прагматичний аспект формування картини світу, сформулювали робоче визначення поняття «порівняння», що враховує специфіку художнього тексту [11], лінгвіст О. Межов схарактеризував синтаксичні конструкції порівняльної модальності в поетичних творах Тараса Шевченка.

Постановка завдання. Метою нашої наукової розвідки є здійснення лінгвістичного аналізу порівняльних конструкцій, використаних Осипом Назаруком в його історичній повісті «Роксоляна», який передбачає окреслення їхніх структурних особливостей. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання завдань: 1) створення картотеки порівняльних конструкцій твору; 2) дослідження структурних особливостей компаративем, вжитих автором у тексті історичної повісті.

У ході дослідження було використано такі методи: описовий з метою докладного аналізу зібраного матеріалу; порівняльний – для розмежування компаративем, зафіксованих в тексті повісті; метод компонентного аналізу для з'ясування побудови та синтаксичних функцій досліджуваних одиниць.

Джерелом ілюстративного матеріалу є текст твору «Роксоляна» (картотека складає 467 одиниць). Під час наведення цитат з тексту збережено авторський правопис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз досліджуваного твору Осипа Назарука дає підстави виділити певні особливості функціонування порівняльних конструкцій в ньому, які більш детально розглянемо далі.

По-перше, у творі історичної повісті «Роксоляна» має місце накопичення порівняльних конструкцій в певних розділах тексту. За твердженням науковця І. Кочана: «Фігури накопичення – це синтаксично-стилістичні звороти мови, що вживаються для нагнітання почуттів, посилення чогось» [13, с. 334]. За результатами нашого спостереження можна констатувати, що порівняльні конструкції в тексті повісті О. Назарука вжито більш-менш рівномірно від першої до майже останньої сторінки тексту, але в той же час є розділи, які містять ту саму «фігуру накопичення» у вигляді значно більшої кількості компаративем порівняно з іншими розділами твору. До них належить, наприклад, глава XIV «...А червона кровця на рученьках твоїх...», у якій переповідається про психологічний стан головної героїні, коли виникла

загроза життю її першородного сина: «Була бліда як ялиця овіяна снігом» [14, с. 182]; «Думки як лискавки почали літати по голові в дикій погоні!» [14, с. 182]; «Хоч тряслася на цілїм тілі, ум її був острїй як бритва і ясний як огонь» [14, с. 184]; «На лежанці відбувалася в нїй якась коротка, але мов буря напрасна боротьба. Нутро її було так розфільоване як море в часі тучі і бурі». Нараз немов перун трїс у нїй і потряс цілим єством її. Була напів притомна від того потрясення. І здавалося їй, немовби щось зламалося в нїй, щось урвалося, щось таке ніжне як далекий відгомін пісні, як золотий промінь сонця, як усміх дитинки» [14, с. 184]; «Встала. Ні. Зірвалася, мов львиця з ланцюха!» [14, с. 184]; «Зворушення оживило її ніжне обличчя, а сльози облили її великі очі, що виглядали як озера по бурі. [14, с. 184]

Або наприклад, глава XVIII під назвою «Гадж Роксоляни», у якій завдяки асоціативним порівнянням створюється вражаюча картина важкої подорожі султанки пустелею: «... острї, мов пороздирані зариси гірських ланцюгів на сході світили всіма красками, почавши від найяснішої краски фіолету аж до найтемнішої червоно-пурпурової. А в тім самім часі зелень долин немов замирала в матовом відблиску і ставала недвижимо мертва». [14, с. 273]; «— Отсі високопенні дактилевї пальми і вічнозелені тамариски з лусковатим листям і з квітом як роза червоним, отсі акації, що мають пні мов з бронзи і колючки мов зі срібла — всі вони вказують, що недалеко відси жерела Мойсея, о Велика Хатун!» [14, с. 273–274]; «То зі сходу, то с полудня завівав вітер — такий гарячий, — що здавалося, немов би хто дув огнем з величезного міха. Небо стало жовте, як сірка. А за кождим подувом гарячого вітру воздух став темний і їхалося мов у мряці». [14, с. 275]

Фігурами накопичення компаративем автор повісті також активно користується під час створення словесного портрету головної героїні твору: «Маю одну дівчину, білу як сніг на Ливані, свіжу як овоч із нестертим пухом, солодку як виноград з Кипру, з грудьми твердими як гранати з Базри, з очима синими як турнус, що приносить щастя, — вивчену в школах для роскоші вірним, добру до танцю, добру до розмови, послушину як дитину...». [13, с. 75]

Наведені нами приклади у «формі накопичень» порівняльних конструкцій в окремих розділах та епізодах твору красномовно свідчать про те, що порівняння є одним із найбільш виразних засобів тропеїчної системи Осипа Назарука, активне використання якого дозволило йому реалізувати свій авторський задум.

Другою особливістю компаративем роглянутого художнього твору є розмаїття різноманітних безсполучникових та сполучникових порівняльних конструкцій, використовуваних автором.

До типу безсполучникових порівняльних конструкцій в українській мові науковці традиційно зараховують Орудний відмінок іменників (примітка наша: рідко інших субстантивованих частин мови), прислівникову форму з префіксом по-, а також порівняльні конструкції з дієсловами-зв'язками. У повісті «Роксоляна» О. Назарука з перелічених трьох позицій нами зафіксовано лише два різновиди безсполучникових компаративем. Прислівникова форма з префіксом по- в тексті повісті автором не вживається.

На сьогодні серед науковців не існує єдиної точки зору стосовно орудного порівняльного. Дехто не вважає порівняннями конструкції, які містять у собі орудний відмінок. У той же час Кононенко В.І. наголошує, що в цій моделі порівняльної конструкції визначальне значення має не форма, а лексичне наповнення: словосполучення з орудним порівнянням творяться на основі переносних значень слів і гіперболічно виражають характеристику дії. [15, с. 107]

Звісно, що не кожне слово в тексті твору, вжите в орудному відмінку, буде передавати момент уподібнення, зіставлення і вважатиметься орудним порівняльним: такими є лише конструкції, що подумки можна трансформувати в компаративему з порівняльними сполучниками як, мов, немов тощо. На підтвердження нашої думки наведемо приклади з твору О. Назарука, у яких об'єктом порівняння є іменник в О. в. однини чи множини, і згадувана трансформація цілком можлива: «Намети татарського табору в однім кінці палахкотіли ясним вогнем» [14, с. 20]; «Думки блискавками шибали їй по голові». [14, с. 43]; «І всі мошї станули отвором, а народ мослемів філями напливав молитися за молодого Султана». [14, с. 54]; «Чулася дитиною Бога й вірила, що він не дасть їй зробити кривди» [14, с. 73]; «Лискавкою перебігли перед нею спомини подій від часу її вивезення з рідного дому». [14, с. 81]; «І чулася найменшою з усіх учениць» [14, с. 44]; «Довжезним гусаком сунула нею каравана султанки Роксоляни до гори, званої «Горою Купелів Фараонських». [14, с. 275]

«Ще одним способом творення порівнянь в українській мові, як зазначав в своїй публікації науковець Кононенко В.І., є аналітична конструкція, яка містить слова «бути схожим, здаватися, нагадувати» тощо, лексичне значення якої передає асоціативний зв'язок між явищами, часом

вказує на приблизну, відносну подібність двох понять [15, с. 105].

За результатами спостережень у тексті повісті О. Назарук також вдається до вживання аналогічних конструкцій зі схожими за змістом, однак дещо іншими словами, а саме: *видаватися, пригадувати*. Наприклад, «... розірваний ланцюх на тринітарській церкві *видався їй золотим символом*, дорогим над усе...» [14, с. 40]; «Але *пригадував їй вола в кераті*, що крутився все в один круг...» [14, с. 47]; Наведені конструкції в тексті повісті не є часто вживаними, на відміну від речень зі словом «*подібний*»: «... і вона була *подібна ще до тої меві*, що радісним гомоном витає ранком сонце» [14, с. 117]; «Йшов твердим кроком *до ночі подібний і дзвонив острогами*» [14, с. 143]; «Сиве волосся його спадало аж до стіп, а необтинані нігті виглядати як пазурі орла, а хід його був *до танцю подібний*» [14, с. 166]; «... кінці крем'яних стріл, *до ножів подібні*, лежали вздовж того шляху в пісках» [14, с. 275]; «...овочі їх, *подібні до малих помаранч*, лежали засхлі вздовж Шляху Фараонів між листям, *подібним до листя винограду*» [14, с. 275]; «Вона проколена одним родом насікомих видає у зраних ними місцях краплини *подібні до меду і чисті як кришталь*» [14, с. 278].

Особливим авторським прийомом О. Назарука в таких конструкціях є використання асоціативного зв'язку не лише з окремим предметом чи речовиною, а з певним образом, створюваним в уяві читача завдяки розлогій синтаксичній конструкції, ускладненій підрядною частиною, а іноді й не одною: «А хто думавби, що розуміє їх, той бувби *подібний до сліпої людини, котра обм'яцавши хвіст мого коня, говорила б иньшим, що знає його красу, расу і ріст*»» [14, с. 244]; «І втім замішанню сама станеш *подібна до фуркала на вежі, з котрого так весело сміються малі діти, а котрим вітер крутить, з котрого боку повіє*». [14, с. 244]

Окрім наведених вище порівняльних моделей, вжитих у межах простого речення, О. Назарук вдається до використання великої кількості порівняльних зворотів, що вводяться ним в речення переважно порівняльними сполучниками **як, мов, немов** і дуже рідко – **ніби** і виконують у більшості випадків синтаксичну роль обставини, переважно – способу дії. Наприклад, «Вона *мов цариця* лагодилася до сну на своїм м'якім, пурпуровім ложі» [14, с. 1]; «Циганка вдвиглася досі спокійно й *немов з насолодою* в біленьку рученьку Настуні» [14, с. 7]. «Ся думка загорілася в її голові *як пожеар*» [14, с. 12]; «Серед реготу рясно роздавали удари батогів *ніби «на шутки*

[14, с. 14]; «А в парках Ільдіз-Кіоску *мов води рік* ніжно філювали довгі й округлі грядки червоних, синих і пурпурових квітів». [14, с. 80]

Різновидом порівняльної обставини способу дії виступають в повісті «Роксоляна» дієприслівникові звороти, приєднувані сполучниками з порівняльним значенням. Наприклад, «Мимохить підвела вії та благаючим поглядом показала Султанові двері своєї пані, *немов прохуючи*, щоби скорше йшов туди». [14, с. 82]; «Став, *немов отрясаючи з себе приречення предків і традиційну заборону старих царів Царгороду*, котрих спадщину переняв його Рід». [14, с. 112]

Однак не лише порівняльними обставинами способу дії послуговується автор повісті; присутні в тексті й інші види обставин: місця, часу, причини. Наприклад, «А другий голос говорив до неї *немов здалека*» [14, с. 183]; «А Велика Пані, Роксоляна Хуррем сіла навпроти нього так тихо і скромно, *як колись, коли ще була невольницею в Каффі*» [14, с. 162]; «І видно було, як в глибоких яругах *немов з жаху* трясеться вся рістня» [14, с. 137];

Крім того, порівняння, асоціативні зіставлення фіксуємо як в складі головних (підмет, присудок), так і інших другорядних членів речення (додаток, означення).

Отже, друге місце після обставин способу дії за кількістю випадків вживання в тексті повісті займають компаративеми в складі означень: «Бороду мав руду, аж червону, *мов помальовану*». [14, с. 62]; «Пішла в товпі *чорних як уголь* євнухів...». [14, с. 76]; «Але навіть пустиня виглядала на килимі м'яка, *мов матірня пісня*» [14, с. 79]; «... сам занурив обидві руки в воду аж поза лікті й зачав витягати намул *чорний як атрамент*...» [14, с. 274]; «...верблюд султанки, котрий досі уперто крутив носом, коли вона підсувала йому *сухі як порохно* зела пустині...» [14, с. 275]. «Між ними тут і там немов горів *яскравий як цегла червоний порфір*» [14, с. 276]; «А потім пішла Ваді-Гебраном у полуднево-західнім напрямі до *чистого як кришталь* жерела» [14, с. 279].

Різновидом побудови компаративем у складі означень у тексті повісті О. Назарука є конструкції з використанням у порівняльному значенні не лише прикметникових, іменникових, а й дієприкметникових форм: «*Мов зелектризований перуном* стояв великий султан Османів на березі вічногомонного моря» [14, с. 135]; «*Немов посвоячена духом з нею*, вдвиглася в нахабника» [14, с. 183]. «Стрімка і *мов застигла* в безконечній самоті і мовчанню стояла п'ятьпальчата свята гора Мойсея...» [14, с. 192]. «Острі, *мов пороз-*

дирані зариси гірських ланцюгів на сході світили всіма красками» [14, с. 273]; «... бо вели канські квадрати каміння видніли немов уставлені одні на других» [14, с. 276].

Використання компаративем у складі додатків за кількістю випадків вживання однозначно поступається обставинам та означенням, але все одно має місце в тексті повісті. Наведемо деякі приклади: «... пошаною оточив як блиском всіх потомків його...» [14, с. 192]; «був ображений мов нечуваним замахом на свої права». [14, с. 199].

Порівняльний зворот у складі підмета також не є дуже поширеною моделлю в тексті твору: «... немов червоний пожежар обняв сад і церквцю св. Духа...» [14, с. 5]; «Мов дрож громовини йшла по краю мослемів. Чути було в воздуху, що надходить велика доба держави османів, підготована твердістю покійного султана». [14, с. 54]. «Нараз немов перун тріс у ній і потряс цілим єством її» [14, с. 184].

У той же час порівняльний присудок навпаки в повісті О. Назарука має розгалужену систему утворень, включаючи переважно форми простого дієслівного і складеного присудка з іменною частиною: «Дерева в саду немов занялися червенню...» [14, с. 5]; «Немов би пливла або летіла в пропасть» [14, с. 230]; «Але немов не знаходили в ній дна». [14, с. 230]; «Щось немов кричало в її душі» [14, с. 259]; «Хвильку обоє стояли, мов задеревіли» [14, с. 10]; «Перекоп був немов тою жилою...» [14, с. 26]; «Був блідий як смерть і задиханий» [14, с. 117]; «Генуєнець сів як підкошений» [14, с. 117]; «Вся сторожа стояла мов остовпіла» [14, с. 143].

Дуже поширеною в повісті «Роксоляна» є практика вживання складних речень з підрядними порівняльними частинами, які автор приєднує до головної за допомогою традиційних сполучників зі значенням порівняння: **як, мов, мовби, немовби**. Така підрядна частина переважно залежить від головної в цілому і може займати відносно неї будь-яке місце. Наприклад: «Дух її ріс і кріпшав в упокореннях, як росте у кожної людини, котра свій хрест лучить з думкою про Бога й очищення» [14, с. 23]; «Мовби змовилися з нею, майже рівночасно попадали на шляху й деякі інші бранки» [13, с. 14].

Порівняльні підрядні частини, вжиті автором в тексті повісті, характеризують дію чи іншу ознаку головної частини шляхом порівняння, зіставлення з тим, про що повідомляється в них. Такі підрядні компоненти складних речень О. Назарука можна поділити за структурою на повні та неповні. Повна підрядна причина має в своєму складі двоелементний граматич-

ний центр. Наприклад, «Виглядало їй, немовби той її внутрішній город поділився на три різні грядки...» [14, с. 49]. «Втягала в свої думки його науку як втягає квітка росу в ніжні листочки» [14, с. 51]; «Почувся більшим і сильнішим, мов би щось доповнило його силу» [14, с. 108].

У неповних підрядних частинах пропущений присудок, який можна за змістом легко відновити з головної або іншої підрядної частини. Наприклад, «І зашипіла ненависть по коридорах, кімнатах і парках сераю, як (зашипіла) *ядовита гадина, що сунеться по чудових квітах*» [14, с. 97]. «І ще ніколи не смакували йому ніякі потрави так пишно, як (смакував) *той скромний харч...*» [14, с. 116].

Форми порівняльних сполучників неначе, неначебто, нібито в творі О. Назарука відсутні.

У той же час автор повісті часто вдається до застосування в порівняльному значенні сполучника *якби*, що в українській мові зазвичай приєднує умовну підрядну частину, але в творі Осипа Назарука цей сполучник часто вжито в контексті умовного припущення, яке межує з порівнянням, і його подумки можна замінити на сполучники *ніби, мов, наче* тощо.

Чинником, що підсилює саме порівняльне значення, виступає прислівник *так* у головній частині речення. Наведемо приклади: «Нехай діється воля Його! додала *так* щиро, *якби* на хвилинку блиснула в ній її давня віра» [14, с. 271]. «Йшов біля неї коридорами палати *так, якби* не він був ту головна особа, а вона» [14, с. 108]. «Засміялася *так* природно й весело, *якби* хотіла сказати...» [14, с. 110]. «Відповіла поважно, але *так* приязно, *якби* вже просила його, дати фонди на ті будови...» [14, с. 110]. «Зразу зробилося їй *так* лячно, *якби* була сама в якійсь пустині» [14, с. 116]. «Відітхнула *так* сильно, *якби* скінчила дуже важку працю» [14, с. 167]. «І усміхнулася *так, якби* знала про нього щось, чого не хоче сказати» [14, с. 173].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладену вище інформацію, можемо констатувати, що в аналізованому історичному творі Осипа Назарука мають місце фігури накопичення порівняльних конструкцій в окремих розділах та епізодах твору, а також структурне розмаїття компаративем, які, на нашу думку, є настільки різноманітними, доречно використаними, що їх сміливо можна назвати авторським прийомом, який формує ідіостиль письменника.

У подальшому плануємо розглянути порівняльні конструкції, вжиті О. Назаруком в істо-

ричний повісті «Роксоляна» під іншим кутом зору, а саме: в контексті їхніх лексико-семантичних осо-

бливостей, які, на нашу думку, дали змогу авторіві найповніше втілити свій авторський задум.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучеренко І. К. Синтаксичні функції порівняльних конструкцій. *Актуальні проблеми граматики: Зб. наук. праць*. Львів: Світ, 2003. С. 136 –139.
2. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія. *Мовознавство*. 1970. № 3. С. 78 – 85.
3. Плющ М.Я. Орудний порівняння в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 4. С. 29 – 36.
4. Заборна М.С. Порівняльні конструкції в системі складного речення української мови: Навч.-метод. посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 28 с.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1995. 325 с.
6. Ставицька Л. В незнане вгвинчує мисль, як вихори спіральні (Порівняння в поезії М. Бажана). *Культура слова*. К.: Наукова думка, 1985. Вип. 29. С.31–35.
7. Кучеренко Н. Порівняння як засіб гумору в мовотворчості О. Чорногуза. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. праць. Част. 2*. Запоріжжя: ЗДУ, 1996. С. 94 – 96.
8. Свашенко А.О. Порівняння в прозі О. Кобилянської. Творчість Ольги Кобилянської у контексті української і світової літератури (До 125-річчя з дня народження письменниці): *Тези допов. і повід. наук. конф.* Ч. 2. Чернівці: ЧДУ, 1988. С. 102–103.
9. Конторчук Г. К. Порівняння у поетичному мовленні В. Стуса. Творчість Василя Стуса у контексті європейської літератури ХХ століття: *Зб. матеріалів наук. конф.* Донецьк: ДДУ, 1998. С. 51 – 53.
10. Ковальова Г. М., Зубенко К. В. Компаративи як прагматичний аспект формування картини світу в гумористичному дискурсі Є. Гуцала та О. Ільченка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2016. Вип. 74. С. 68 –71.
11. Шатілова Н.О. Порівняння в мовно-образній системі художнього тексту (на матеріалі творів Сидора Воробкевича) *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34.(73) № 1. Ч.1. С. 92–97
12. Межов О. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності в поетичних творах Тараса Шевченка. *Волинська філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. / упряд. О. В. Яблонська*. Луцьк, 2014. Вип. 18. С. 297–308.
13. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. К. : Знання, 2008. 423 с.
14. Назарук О. Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця. Історична повість з 16-го століття. Львів: Репринтне відтворення видання 1930 року. 302 с.
15. Кононенко В.І. Синоніміка порівняльних конструкцій. *Мова. Культура. Стиль: Зб. наук. статей*. Київ – Івано-Франківськ, 2002. С. 102 –117.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.6>

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ ТА ДІЛОВІЙ СФЕРАХ

THE STATE LANGUAGE AS A TOOL OF PROFESSIONAL COMMUNICATION IN THE PUBLIC AND BUSINESS SPHERES

Тараненко А.В.,*orcid.org/0000-0002-5357-4759**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти**Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»**Дніпропетровської обласної ради***Суліма Л.В.,***orcid.org/0009-0005-1795-7663**викладач кафедри української та іноземних мов**Уманського національного університету***Чала А.Г.,***orcid.org/0000-0002-5915-0965**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання**Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради*

Сучасна концепція розвитку державної мови позиціонує її не тільки ефективним інструментом комунікації, але й засобом впливу на суспільну свідомість. Укріплення позицій національної української мови виступає стимулом для ефективного освітньо-культурного поступу, а також посилення ефективності мовної політики українських медіа, контролю освітнього середовища та комунікаційного поля соціальних платформ, стійкого розвитку сфери публічної комунікації. У статті обґрунтовано, що мовні норми виступають на сьогодні маркером ідентичності, лояльності та управлінської культури, важливим стимулом сталого розвитку, основою формування національної ідентичності та суспільної консолідації. Зміни у наративах професійної комунікації позиціонуються своєрідними маркерами суспільного розвитку, впливу процесів глобалізації та цифровізації, що на сьогодні надають державній українській мові відкритості, динамічності, інтегрованості. У статті здійснено розширений аналіз потенціалу національної мови в контексті інструменту професійного спілкування у публічному дискурсі та бізнес-середовищі, котрі зазнають значної суспільно-політичної динаміки, при цьому лексичні та стилістичні зміни націлені на точність, формальність, логічність та нормативність спілкування. Доведено, що дослідження тенденції інтеграції національної мови у професійне комунікаційне поле позиціонуються важливою ланкою у когнітивній лінгвістиці та психолінгвістиці, що дає змогу диференціювати основні аспекти динаміки мовної ідентичності в сучасному глобалізованому просторі. Акцентовано, що державна мова наразі зазнає поетапної трансформації з символу культурної ідентифікації у активний стратегічний управлінський ресурс, що стимулює створення єдиного ціннісного простору і підтримує публічний імідж репрезентантів ділової та публічної галузей.

Ключові слова: державна мова, національна мова, професійна комунікація, мовні норми, офіційно-діловий стиль, усне професійне спілкування, комунікативна поведінка.

The modern concept of the development of the state language positions it not only as an effective communication tool, but also as a means of influencing public consciousness. Strengthening the position of the state Ukrainian language is an incentive for effective educational and cultural progress, as well as increasing the effectiveness of the language policy of the Ukrainian media, control of the educational environment and the communication field of social platforms, and sustainable development of the sphere of public communication. The study is devoted to an in-depth analysis of the phenomenon of the state language in the context of a tool for the formation of modern professional communication in the conditions of the growing importance of the Ukrainian language in the administrative, public and business spheres. It is substantiated that today the language serves as a marker of identity, loyalty and management culture, an important incentive for sustainable development, the basis for the formation of national identity and social consolidation. The definition of language management is considered as systematic targeted measures to regulate and support the integration of the state Ukrainian language into all vectors of professional communication of a certain organization. The article implements an extended analysis of the potential of the state language as a tool of professional communication in public discourse and the business environment, which are experiencing significant socio-political dynamics. It is emphasized that the state language is currently undergoing a phased transformation from a symbol of cultural identification into an active strategic management resource that stimulates the creation of a single value space and supports the public image of representatives of the business and public sectors.

Key words: state language, national language, professional communication, language norms, official business style, oral professional communication, communicative behavior.

Постановка проблеми. На тлі процесів державотворення у часі сучасних викликів, зважаючи на активну модернізацію освіти, ділових стандартів та структур публічного управління, роль державної української мови невідмінно зростає. Мовні норми наразі стають не лише неодмінним інструментом ділової комунікації, а й фактором лояльності та ідентичності, іміджу організації у діловому та публічному просторах.

Управління мовною поведінкою – лінгвоменеджмент – позиціонується новою міждисциплінарною концепцією просування наративів національної мови у всі вектори комунікативної поведінки в рамках функціонування організації, стратегічним інструментом протидії маніпулятивним впливам, засобом укріплення позицій української мови у публічному просторі. Реалізація мовної політики в кризових умовах суспільного розвитку, зважаючи на численні виклики сьогодення (історичне віддуння сформованої двомовності, дезінформаційні атаки, низька ефективність галузевого правового регулювання тощо) актуалізує необхідність комплексного дослідження феномену державної мови як практичного інструменту підтримки дерусифікації комунікаційного простору, укріплення національної ідентичності та суспільної консолідованості у інформаційному полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема динаміки державної мовної політики в часі війни в Україні набула особливої актуальності в науковому дискурсі. В низці сучасних публікацій (зокрема, М. Бойко [1], О. Мельничук [2], Т. Гмиря [3]) розглядаються особливості державної мовної політики як практичного інструменту державотворення та національної безпеки. Вагомий внесок у дослідження проблематики формування новітнього комунікаційного простору національною мовою у діловій сфері реалізовані такими авторами, як F. Karakale [4], Т. Грінченко [5], А. Березовенко [6], котрі обговорюють питання мовної ідентичності як основи національної самоідентифікації суспільства. Ряд досліджень (F. Gilardi та ін. [7], L. Kharchuk [8]) присвячені правовим аспектам впровадження державної мовної політики, удосконаленню освітньо-культурної стратегії за посередництвом медіаграмотності та розширення україномовного контенту. У той же час, Н. Дзеньджора [9] розглядає стилі публічної взаємодії в контексті популяризації національної мови як безальтернативного інструменту усної професійної комунікації. Здебільшого, сучасні науковці наголошують, що суспільна криза формує нові можливості для

укріплення національної ідентичності за допомогою інструментів мовлення та комунікативної поведінки.

Дефініція лінгвоменеджменту позиціонується відносно новою у контексті ділового та публічного спілкування в межах українського наукового дискурсу. Теоретико-методологічна основа феномену сформована ученими I. Khoma та ін. [10], V. Kulyk [11], T. Plekhanova [12]. Системне управління мовною поведінкою у суспільстві виступає на сьогодні ефективним інструментом бізнес-стратегії, розподілу ресурсів для забезпечення мовного статусу та розвитку мовного корпусу. Мовне планування, на переконання науковців, має включати заходи з інтеграції державної мови в публічний простір та ділову сферу. У науковому полі ідеї лінгвоменеджменту просували Г. Лукаш, О. Анісімова [13], Н. Шеремета [14], G. Sanden [15] та ін. Водночас системне осмислення державної мови як інструменту формування автентичного національного публічно-ділового простору перебуває на етапі формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість галузевих досліджень, недостатньо дослідженими залишаються практичні інструменти лінгвоменеджменту для укріплення позицій державної мови в якості ефективного інструменту професійного спілкування в межах ділової комунікації та процесів публічного управління.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Оцінка ефективності державної мовної політики України вбачається необхідним кроком для формування дієвих механізмів протидії маніпуляції національною свідомістю суспільства. Особливої уваги потребує дослідження потенціалу національної мови в формуванні єдиного простору ділової комунікації та посилення її впливу на розвиток публічного управлінського простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепцію професійної комунікації необхідно розглядати як систему норм, цінностей, традицій, що формують спосіб взаємодії в колективі. В рамках публічного та ділового простору мовні норми чинять значний вплив на укріплення іміджу компанії, фіксуючи провідні способи мислення та ідентичності для ефективного обміну інформацією та нівелювання комунікаційних бар'єрів. Сфера усного професійного спілкування, що поєднує широке коло мовленнєвих ситуацій та фахових завдань, містить в основі концепти емоційного інтелекту, толерантності, етики, субординації й готовності до конструктивного діалогу [16].

На відміну від традиційної державної мовної політики, що акцентує увагу на загальній векторності розвитку різних сфер суспільного життя, мовне управління (лінгвоменеджмент) зосереджує зусилля на запровадженні та регулюванні використання єдиної державної мови на корпоративному рівні чи у публічному мовленні. Процес ускладнюється дуальним характером правового забезпечення галузі [17]. Наприклад, згідно з нормами чинного українського законодавства працівника не можна змушувати спілкуватися українською проти його волі, водночас норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII позиціонують українську мову обов'язковою у сфері державного управління, публічних комунікацій та офіційного діловодства, що є основою для формування єдиного мовного простору в управлінні та підкреслює роль української мови як основного інструмента офіційної комунікації, підтримки корпоративної культури та утвердження національної ідентичності [18].

Такий правовий дуалізм слугує причиною проблеми двомовності й у бізнес-діяльності. За соціологічними даними, після 2022 року частка громадян, які вживають українську у побуті, зросла до 58% (сумарно повністю та переважно), що є історичним максимумом [19]. Така тенденція демонструє потенційне зростання ролі державної української мови у діловій сфері. Водночас, виникає необхідність ефективного лінгвоменеджменту на рівні організації, що включатиме, поруч із формальними процедурами, просвітницькі й мотиваційні заходи.

Як свідчать результати соціологічного опитування, проведеного дослідницькою групою

«Рейтинг» [20], за перший рік повномасштабної війни в Україні 22% населення перейшли на постійне використання української мови, при цьому найвищі показники застосування національної мови традиційно характерні для західних регіонів (рис. 1). Особливо помітне зростання спостерігається у південних та східних регіонах, зважаючи, що для третини місцевих жителів російська є рідною мовою.

Державними інституціями надається практична підтримка «українізації» ділового середовища. Зокрема, окрім вищезазначеного Закону, у 2019 р. було ухвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року [21]. Корпоративна мовна політика стає компонентом стратегії актуалізації соціальної відповідальності бізнес-сектору, що володіє стратегічною важливістю для укріплення національної ідентичності.

Ключовими рішеннями в контексті укріплення позицій державної мови у середовищі публічності та бізнесу вбачаються офіційне закріплення її основною мовою ділового спілкування, встановлення обов'язковості перекладу офіційних документів державною мовою, організація цільових освітніх програм із розвитку мовних компетенцій службовців. Ефективним додатковим підходом вбачаються цільові ініціативи з популяризації української мови у неформальному середовищі – тематичні «мовні» дні, «україномовні сніданки» чи кава-брейк, що сприяють закріпленню мовних навичок без жодного тиску в доброзичливій атмосфері.

Такий підхід сприяє укоріненню нових стандартів якості комунікації всередині компанії та забезпечує відповідність діяльності організації сучасним суспільним очікуванням. Загалом, лінгвоменеджмент у діловій сфері тісно пов'я-

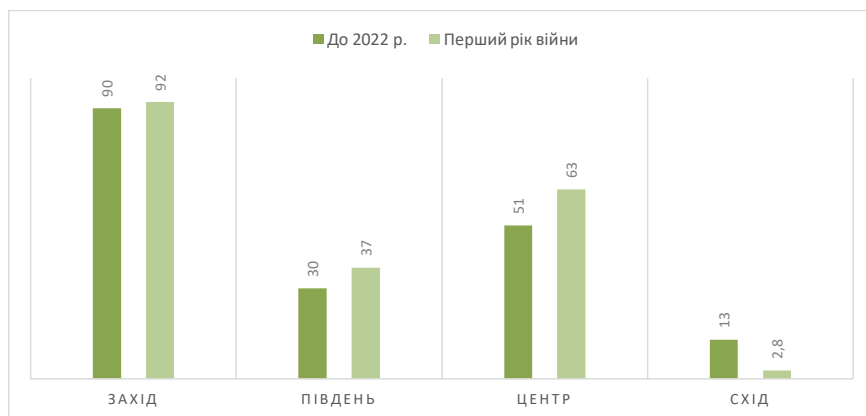

Рис. 1. Постійне використання державної мови у комунікації, % населення

Джерело – [20]

заний із процесами формування ідентичності та суспільної позиції, а впровадження української мови пріоритетною у корпоративному середовищі є ефективною відповіддю на актуальні суспільні виклики. Особлива роль при цьому відводиться особистому прикладу керівників компаній, що визначають стандарт мовної поведінки для всього колективу, формують імідж компанії у бізнес-середовищі.

Державна українська мова у публічній та діловій сфері наділена низкою стилістичних і лексичних особливостей, які є гарантом ефективності професійної комунікації в офіційно-діловому стилі. Ключовим компонентом слугує управлінська та бізнес-термінологія, яка включає загальноживані ділові дефініції та вузькоспеціалізовані терміни. Лексика у обох галузях відзначається досить високим рівнем нормативності та стандартизації, адже ділова комунікація потребує чіткого та однозначного трансферу інформації. Водночас стилістика української мови у професійній комунікації зазначених сфер детермінується офіційно-діловим стилем, для якого властивими є формальність, лаконічність, логічність. У сфері ділової комунікативної поведінки активно застосовуються стандартні фразеологічні звороти та кліше, усталені мовні конструкції, котрі сприяють швидкому опрацюванню офіційних документів. Усталені мовні норми гарантують формальність та однозначність висловлювань.

Динаміка сфери усної професійної комунікації ставить нові вимоги до гнучкості у використанні мовних засобів. При цьому необхідно зауважувати, що надмірний офіціоз у спілкуванні, як і недоречне спрощення усталених кліше, можуть ускладнювати чи деформувати векторність сприйняття важливої інформації. В даному контексті особливої ваги набуває й мовний етикет, що передбачає використання доречних стилістичних засобів та влучних тональних варіацій для більшої результативності дискурсу, попередження ризиків конфліктних чи двозначних ситуацій, пошуку компромісу в діалозі. Ключовими бар'єрами у даному випадку вбачаються надмірне залучення складної термінології, недотримання відповідності офіційному стилю комунікації, калькування іншомовних конструкцій без необхідності. Чистота мови, що є державною, має бути пріоритетом та сталою позицією мовця, незалежно від характеру дискурсу – публічного чи ділового.

Унікальні риси та мультифункціональний характер української мови потребують індивідуалізації стратегій її інтеграції у щоденну комуні-

кацію та ретельного дотримання пріоритетності в усіх сферах спілкування. Особливої уваги потребує на сьогодні процес цифровізації професійного спілкування, що трансформує усталені мовні практики у діловій сфері та публічній комунікації. Глобалізація впливає на динаміку української мови, транслюючи міжнародні тенденції та сприяючи динаміці словникового складу під впливом запозичень. Окрім того, незворотний поступ цифрових технологій активно змінює характер ділової комунікації, що неодмінно відображається на мовній практиці управлінців та гравців бізнесу. Проте навіть такі малоконтрольовані процеси можна використати у просуванні наративів державної мовної політики, залучаючи дискурс інфлюенсерів, адже специфіка мовлення лідерів часто стає вірусною та набуває миттєвого поширення у відповідному професійному середовищі.

Цифровий формат комунікації потребує інтеграції особливих правил ведення ділової кореспонденції для збереження високого рівня професійної взаємодії. Дійові особи у бізнес-середовищі та сфері публічного управління потребують актуалізації навичок ділового письма, риторики, виступів, чого можна досягнути шляхом проведення тренінгів та цільових курсів з розвитку комунікативних навичок.

Необхідно зауважити, що лінгвоменеджмент є динамічною концепцією, що визначається характером впливу розвитку технологій та глобалізації на засоби мовлення. На сьогодні цілеспрямована мовна політика трансформує феномен мови з норми в активний інструмент організаційного розвитку і національної єдності. З метою забезпечення збереження та розвитку мовної національної ідентичності в умовах глобалізації необхідними вбачаються заходи в рамках державної мовної політики, що передбачають: забезпечення високого рівня якості мовних компетенцій в середовищі вищої освіти; інтеграцію різнопланових суспільних мовних ініціатив; популяризацію україномовного контенту в медіапросторі та соціальних мережах; підтримку сучасних технологій мовного удосконалення; популяризацію української мови як інструменту для міжнародної комунікації.

Рівень розвитку мовної та національної ідентичності визначається, значною мірою, результатами впровадження державної мовної політики, інтеграції її наративів у різні сфери професійного спілкування в офіційно-діловому стилі. Потуги щодо підтримки розвитку державної мови мають бути спрямованими на підтримку мовної ідентичності у діловому спілкуванні та публіч-

ному дискурсі як в межах України, так і рамках міжнародної співпраці, що дозволить укріпити імідж та позиції в мовній картині ділового світу.

Висновки. Затвердження української мови як офіційної дозволяє не лише виповнити законодавчі норми, але й укріплювати колективні цінності, пов'язані з національною самоідентифікацією, посилювати соціальний капітал організації, інтегрувати мовну політику в загальну стратегію корпоративної соціальної відповідальності. Державна мова у професійній комунікації ділової та публічної сфер відіграє ключову роль у встановленні продуктивної взаємодії, при цьому лексичні та стилістичні особливості націлені на точ-

ність, формальність, логічність та нормативність спілкування.

Оволодіння тонкощами мовленнєвої культури в межах професійної комунікації в бізнесі та публічному управлінні на тлі загальної цифровізації суспільних процесів дозволить підсилити мовну компетентність учасників комунікації та відповідатиме усталеним нормам міжнародної практики ділового мовлення. Зважаючи на це, подальше просування наративів пріоритетності державної мови набуває культурологічного сенсу, адже якість професійної комунікації потребує трансферу нових мовних засобів у сучасному полікультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко М. І. Мовне законодавство і проблеми мовної політики в Україні. *Молодий дослідник*. 2023. №1. С. 5–8. <https://mold.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/3>
2. Мельничук О. О. Вплив глобалізації на розвиток української мови. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сер. Філологія*. 2012. Вип. 315. С. 163–167.
3. Гмиря Т. П. Значення української мови в сучасному бізнес-середовищі. *Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр.* 2024. № 9. С. 22–26. http://obrii.org.ua/usec/storage/conference/zb_vol9_2024.pdf#page=23
4. Karakale F. Language Impasse in Bilingual Societies: The Case of Ukraine and Russia-Ukraine War. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*. 2022. №5(10). Pp. 482–501. <https://doi.org/10.35235/uicd.1177819>
5. Грінченко Т. Мовна політика як чинник національної безпеки України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2021. № 3. С. 88–102. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2018/9.pdf
6. Березовенко А. Суспільно-політичний наратив, мовна політика та риторика в українсько-російських відносинах: пострадянський досвід. *Український історичний журнал*. 2025. №6. С. 196–218. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.196>
7. Gilardi F., Gessler T., Kubli M., Müller S. Social media and political agenda setting. *Political communication*. 2022. №39(1). Pp. 39–60. <https://doi.org/10.1080/10584609.2021.1910390>
8. Kharchuk L. V. Lexical and semantic norms in formation of stage official language competency. *Visnyk Universitetu Imeni Alfreda Nobelya. Seriya: Filologichni Nauki*. 2021. №2. Pp. 228–236. DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-22
9. Дзеньджюра Н. Державний менеджмент мовної політики в Україні. *Освіта регіону*. 2017. № 1. С. 71–77.
10. Khoma I., Fedushko S., Kunch Z. Media manipulations in the coverage of events of the Ukrainian revolution of dignity: Historical, linguistic, and psychological approaches. *CEUR Workshop Proceedings*. 2020. №2616. Pp. 25–38. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.17425>
11. Kulyk V. Language shift in time of war: The abandonment of Russian in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2024. №40(3). Pp. 159–174. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2318141>
12. Plekhanova T. Language policy and its media representation in post-war Ukraine: Implications for identity and inclusivity. *Amazonia Investiga*. 2023. №12(71). Pp. 223–232. <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2597>
13. Лукаш Г., Анісімова О. З історії мовних кліше діловодства та документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 23–28.
14. Шеремета Н. П. Законотворчі ініціативи – перший крок мовного менеджменту в Україні. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2018. Випуск 47. С. 137–141.
15. Sanden G. R. Language management x 3: A theory, a sub-concept, and a business strategy tool. *Applied Linguistics*. September 18, 2014. doi:10.1093/applin/amu048.
16. Скачкова І. В. Цифрова комунікація у сфері бізнесу та управління. Київ: Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2020. 344 с.
17. Гольцберг М. С. Сучасні тенденції розвитку ділового мовлення в умовах глобалізації. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2019. 289 с.
18. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. *Голос України*. 2019. № 90. С. 5–12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

19. Українська національна мовна особистість як феномен лінгводидактики : сучасні технології розвитку : монографія / за ред. С. Шевчук, Київ : Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 179 с.

20. Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Rating Group*, 2023. <https://www.ratinggroup.ua/news/kompleksne-dosl-dzhennya-yak-v-yna-zm-nila-mene-ta-kra-nu-p-dsumki-roku>

21. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Розпорядження КМУ № 596-р від 17.07.2019 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.161.2'276.6:62

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.7>

ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ПУЛЮЯ З ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ

DIALECT ELEMENTS IN POPULAR SCIENCE WORKS BY IVAN PULIU ON PHYSICS AND ASTRONOMY

Федак С.А.,

orcid.org/0000-0001-5378-4572

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та іноземних мов

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Іван Пулюй зробив чималий внесок не лише у розвиток світової фізики та електротехніки, а також сприяв становленню української наукової лексики і при цьому не нехтував і діалектними ресурсами. В його науково-популярній праці «Нові і перемінні зьвізди» (Відень, 1905) виявлено чимало елементів, активно вживаних в подільських говорах. Автор відобразив діалектну артикуляцію і голосних, і приголосних, асимілятивно-дисимілятивні процеси, які широко побутують у сучасній розмовній мові жителів цієї місцевості.

У тексті натрапляємо на випадки, коли відображено зближену вимову [e] та [и] в ненаголошеній позиції. Літери, які позначають вокальні фонемі, часто відображають тверду чи пом'якшену вимову приголосних, як, приміром, тверда артикуляція [p], стверділий шиплячий графічно відображений у певних лексемах нетипових для сучасної літературної мови позиціях, але характерних для багатьох подільських говірок. Цікавою є деталь, що звукосполучення **хв**, властиве середньонадніпрянським говіркам, Іван Пулюй передає літерою **ф**, як і в діалектах тодішньої Галичини.

Протетичні **г** та **в**, властиві галицьким діалектам, відображені у мові аналізованої праці. У тексті виявлено приклади, що можуть свідчити і про регресивну палаталізацію свистячих у положенні перед пом'якшеним губним **в**, і про дорсальну вимову [c'], яка притаманна південно-західним діалектам.

Цікавим є вживання форманта **-ннє** для творення віддієслівних іменників. Типовим діалектним елементом є займенникова форма **него**. Попри те, що на сьогоднішній день вживання вказівних займенників у південно-західних діалектах творить досить складну картину однозначно можна говорити про діалектне походження слова **сей** (**се, ся**) та нестягнених форми **тая, тоє**.

У лексиці досліджуваної книжки Іван Пулюй здебільшого використовує питоми українські одиниці, в тому числі і для творення термінів, оскільки характеризує книжку була написана, за задумом автора, мовою, зрозумілою на всіх теренах тогочасної України. Проведений аналіз дає змогу розширити уявлення мовознавців про особливості подільських говірок названого періоду, а також про формування і застосування правописних норм цієї доби.

Ключові слова: голосний, приголосний, інтервокальний приголосний, протетичний звук, морфологія, діалектний елемент, подільські говірки.

Ivan Puluj made a significant contribution not only to the development of world physics and electrical engineering, but also to the formation of Ukrainian scientific vocabulary, at the same time making use of dialectal resources. His popular science work 'New and Variable Stars' (Vienna, 1905) contains many elements that are actively used in Podillia dialects. The author reflected the dialectal articulation of both vowels and consonants, as well as assimilation and dissimilation processes, which are widespread in the modern colloquial speech of the inhabitants of this region.

In the text, we encounter cases where the approximated pronunciation of [e] and [и] in an unstressed position is reflected. The letters denoting vocal phonemes often reflect the consonant pronunciation as palatalised or non-palatalised, such as the non-palatalised articulation of [p], which is graphically represented in certain lexemes in positions that are atypical for the modern literary language but characteristic of many Podillia dialects. A noteworthy detail is that Ivan Puluj renders the sound combination **хв**, characteristic of the Middle Dnieper dialects, with the letter **ф**, as in the dialects of Galicia at that time.

The prosthetic **г** and **в**, characteristic of Galician dialects, are reflected in the language of the analysed book. The text contains examples that may indicate both the regressive palatalisation of sibilants in the position before a softened labial **в** and the dorsal pronunciation [c'], which is characteristic of southwestern dialects.

The use of the formant **-ннє** to form verbal nouns is particularly interesting. A typical dialectal element is the pronoun form **него**. Despite the fact that today the use of demonstrative pronouns in southwestern dialects presents a rather complex picture, we can unequivocally speak of the dialectal origin of the word **сей** (**се, ся**) and the unstressed forms **тая, тоє**.

In the vocabulary of the book under study, Ivan Puluj mostly uses purely Ukrainian units, in particular for the creation of terms, since, according to the author's intention, the book was written in a language that was understandable throughout Ukraine at that time. The analysis allows us to expand linguists' understanding of the peculiarities of the Podillia dialects of that period, as well as the formation and application of spelling norms of that era.

Key words: vowel, consonant, intervocalic consonant, prosthetic sound, morphology, dialectal element, Podillia dialects.

Постановка проблеми. Славетний український учений Іван Пулюй зробив чималий внесок не лише у розвиток світової фізики та електротехніки кінця XIX – початку XX століття, але й усіляко сприяв становленню української наукової лексики. Він експериментував, порівнював терміни, котрі на той час використовувалися в інших слов'янських мовах (чеській, польській, словацькій), нерідко дослівно перекладав німецькі відповідники. Творячи нові слова, І. Пулюй не нехтував і діалектними ресурсами, тому в його науково-популярній праці «Нові і перемінні зьвізди» (Відень, 1905) [1], обраній нами для аналізу, знаходимо чимало елементів, активно вживаних в подільських говорах, у місцевості, звідки був родом славетний фізик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукова спадщина Івана Пулюя неодноразово привертала увагу лінгвістів. Дослідники, зокрема В. Німчук, детально вивчали його внесок у формування української сакральної лексики, що стала результатом перекладу Святого Письма [2]. Питання мовної позиції вченого та особливостей його епістолярію ґрунтовно проаналізувала І. Фаріон [3, 4]. Хоча термінологічний доробок І. Пулюя згадували у своїх працях О. Збожна [5] та В. Козирський [6], їхні дослідження мають радше оглядовий характер. Натомість фізичну та міжгалузеву термінологію в працях вченого детально описано у розвідках С. Федак [7, 8]. Особливу увагу звернуто на астрономічну терміносистему [9].

Постановка завдання. Зважаючи на те, що наукова мова Івана Пулюя на сьогоднішній день є недостатньо вивченою, ставимо перед собою завдання охарактеризувати наявність фонетичних, морфологічних і лексичних діалектних елементів у книжці «Нові і перемінні зьвізди», з'ясувати їхню функцію та місце у науковій мові кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Діяльність ученого припала на період становлення українського правопису – час переходу від етимологічного до фонетичного написання, перемогу «желехівки» в Галичині 1886 року. Ірина Фаріон вдало зауважила, що «жива мова Івана Пулюя... промовляє до нас питомою правописно-фонетичною правдою та історією пошуку найвідповіднішого графічного передання звуків» [10, с. 96]. З цієї причини, вочевидь, діалектні фонетико-морфологічні риси значною мірою відображені у характеризованій книзі.

Завдяки цьому, власне, маємо писемно зафіксовану картину про фонетичні риси подільських

говірок у місцевості, де народився і зростав Іван Пулюй. Автор відобразив діалектну артикуляцію і голосних, і приголосних. Уважний читач зверне увагу і на асимілятивно-дисимілятивні процеси, які широко побутують у сучасній розмовній мові жителів цієї місцевості.

Скажімо, у тексті натрапляємо на випадки, коли відображено зближену вимову [e] та [и] в ненаголошеній позиції. Це явище зустрічаємо рідко: *ті імлі мають часто **неправельний** вид* ¹(28), але промовистим є відтворення назви планети **Юпітер**: *більші планети: Меркур, Венера, Земля, Марс, **Юнітур*** (с. 21, 38) та в інших словах хоча маємо інший приклад: *Зарево її було яснійше від Сирия, Кобзи і **Юнітера*** (с. 7). Під таку закономірність діалектної вимови, на нашу думку, підпадає прикметник **блакитний**. На відміну від сучасного літературного написання, Пулюй вживає це слово з літерою **е** на місці **и** під наголосом: *жовта, зелена, сина **блакетна** і **фіолетова*** (с. 29). Згадану лексему знаходимо у тогочасному словнику Є. Желехівського та С. Недільського у формі **блакитний** [11, т. 1, с. 32], а в Грінченковому «Словарі» – **блакитний** [12, т. 1, с. 72].

Двоєке написання має у тексті слово **полум'я** – *поломя* (як у словнику Желехівського) [11, т. 2, с. 692]: *в газовому **поломі*** (с. 29), *мало ясно **поломя*** (с. 30), *у **поломі** жевріє соляна пара* (с. 30), *крізь соляне **поломя*** (с. 30) та ***полум'я*** [12, 3, с. 289]: *перемінившись у **полумі** в пару* (с. 30), *бунзенового або иншого **полумя*** (с. 32). Зазначимо, що сучасним подільським говіркам здебільшого не властива опозиція [o]/[y] в ненаголошеній позиції [13, № 55] і таке двоєке написання в автора, цілком імовірно, може бути зумовлене діалектною вимовою голосного в складі, якому передують наголошений [o].

Дозволимо собі зробити заувагу щодо вживання початкового **и**, довкола якого ведуться дискусії серед мовознавців і не мовознавців. Вчений використовує слово **інший** лише з **и** і причиною цього ніяк не може бути брак засобів тогочасної графіки, а широке побутування займенника саме в такому вигляді і звучанні. У праці фізика читаємо фрази: *на **инші** тягари* (с. 7) *те, що ми відчуваємо чуттєм, слухом або очима, все те є вкінці не що **иншого**, як...* (с. 11); *вона може хемічно з **иншою** лучитись або розкладатись* (с. 13); *світло електричної або й **иншої** лампи* (с. 29); *близько Бунзенового або **иншого** полумя* (с. 32).

¹ Тут і далі приклади подано з книги «Пулюй Іван. Нові і перемінні зьвізди. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок», виданої у Відні 1905 року (3-тє видання).

Закономірно, що літери, які позначають вокальні фонemi, часто відображають тверду чи пом'якшену вимову приголосних. Приміром, тверда артикуляція [p] є характерною рисою багатьох подільських говірок. У Пулюя читаємо: *мрака* всі другі зьвізди застелила, Зарево її було яснійше від *Сирия*, (с. 7), на інші *тягари*, рух того *тягару*; кольба пере носить рух за помічю скрутового *дручка*; за помічю *дручка* і колеса, рухливі *тягари*. с.17. Депапалаталізований [p] зустрічаємо в іншомовних власних назвах та запозичених термінах: *остфризейський* священник Давид Фабріцій; зветься вона Алголь, а відкрив її 1783 року *Годрик* (с. 9), утворить 100 *кальорій* (с. 15), один кілограм чистого вугля дає 8000 *кальорій* (с. 17), 100 *кальорій* тепла (с. 19), поломя горючого *шпіритусу* (с. 30).

Варто звернути увагу на особливості передавання приголосних. Шиплячі у тексті аналізованого твору є твердими, що притаманно українській мові загалом. Проте виявлено випадки, коли стверділий шиплячий графічно відображений у певних лексемах нетипових для сучасної літературної мови позиціях: *крізь щилину* (с. 29), *зорявої ночі* (с. 3), коли німецький лікар Роберт Юлій Маєр і англійський інженер *Жуль* (с. 11), ми опинились з *корманичом* розуму (с.25).

Цікавою, на нашу думку, є деталь, що звукосполучення *хв*, властиве середньоадніпрянським говіркам, Іван Пулюй передає літерою *ф*: як губляться *филі* у воді; *филі* гуку в повітрі (с. 33); на *филах* всесвітнього етерового моря (с. 40). Вочевидь, причина в тім, що в діалектах тодішньої Галичини сполучення цих звуків і в усному мовленні, і на письмі передавали відповідно, звуком [ф] та літерою *ф*. Про це свідчать і сучасні говірки Тернопільщини, звідки родом Іван Пулюй, у яких і нині на місці сучасного літературного нормативного [хв] звучить [ф] у словах *хвіст*, *хвалити* [13, № 86]. Проте натрапляємо на виняток: *нову зьвізду бачив я без хвоста* (с. 7).

Палаталізована вимова сонорних перед наступним м'яким приголосним або шиплячим: *нові соньця* запалюються (с. 5), від часу *Алфонзінських* таблиць, перед християнським численнем (с. 6), *дрожання найменших* часточок (с. 13), з помічю дуже *поєдиньчого* приладу (с. 14), виходить з *меншим* напруженням у воздуху (с. 17), *тягне кожну і найменшу* часточку до осередка кулі (с. 21), товщина теперішнього *соньця* (с. 21), зникне притягаюча сила *соньця*; *поменьшає* скорість руху землі; мусить *поменьшати* і центрифугальна сила її; не буде рівноваги

між тою силою а притягаючою силою *соньця*; не впаде на *соньце* з розгоном відповідним до свого початкового віддалення; робити ме що раз *менші і менші* колеса (с. 42).

Протетичний *в* властивий для галицьких діалектів і саме така діалектна риса, характерна для говірок земель, звідки родом Іван Пулюй, знайшла відображення в мові аналізованої праці [13, № 126]. Приміром, слово *вісь* у непрямих відмінках використовується з протетичним *в*: *ворочаючись кругом своєї вості* (с. 10), *не точилась докола вості* (с. 20). Натрапляємо, однак, на слово *ух* з неопротезованим *у*: *переноситься на слухову плінку нашого уха* (с. 11), яке не нормативне в сучасному літературному вжитку, ані притаманне для подільського діалектного узусу. Зауважимо, що у книзі є випадок уживання слова з протетичним [г]: *бурхають дикими гураганами* (с. 26) та написання слів іншомовного походження з інтервокальними приголосними: між *Цефевсом* і *Кассіонеєю*(6) – *Цефей* (Кефей, лат. *Serpheus*).

Наступні приклади можуть свідчити і про регресивну палаталізацію свистячих у положенні перед пом'якшеним губним *в*, і про дорсальну вимову [с'], яка притаманна південно-західним діалектам. Автор послідовно пише *світ*, *світло*, *звезда*: *світлові* прояви, інші *світिला* (с. 5), *срібляним світлом*, з якого *всесвітня* матерія у *звезду* збилась (с. 8), *тоненької всесвітньої* матерії етера (с. 11), *постає тепло і світло* (с. 16), в інтелектуальному *світлі* (с. 19), після докладних *досвідів*, після свого *розсвіту* помалу *цезають* (с. 28), на біло *світлящий* дріт платиновий (с. 30), *досвіди* спектральної аналізи (с. 32) тощо.

Дисиміляцію за місцем творення, що відображає діалектну вимову, помічаємо у звукосполученнях *жн*: *ріжнородне* *дрожання* на струнах *кобзи* (с. 11), *ріжні* прояви *електричної*, *магнетичної* і *хемічної* сили (с. 13), *ріжні* види *ворушання* *молекулів* і *атомів* матерії і етера (с. 14), *світло ріжної* *краски* (с. 29), *промінне ріжної* *краски* (с. 29, 30), *цїле ріжнобарвне* *спектрум* (с. 30), *пара ріжних* *металів* (с. 31), *астрономи* *залічують* *звезд* до *ріжних* *гуртів* (с. 33), *ріжнеться* від *круга*, в якого *осередку* *стоїть* *соньце* (с. 41). Хоча в польській мові є слово *rózne*.

Живомовна асиміляція за глухістю зафіксована у прислівниках *легко*: *тепер* *লেখко* *зрозуміти* (с. 32), *не* *লেখка* *була* *б річ* (с. 34); *легший*: для *লেখшого* *розуміння* (с. 11, 29), *8600 раз* *লেখшою* *як* *наш* *воздух* (с. 27), і жодних фонетичних живомовних змін не відбито у формі *близше*, *вузше* (пор. діал. *ближше*): *стоять* *до себе* *близше* (с.

35), *близше* до молочної дороги (с. 36), *горизонтально найвузша* частина молочної дороги (с. 36), *чим ближше* долітаємо (с. 37).

Прислівник **вздовж** та його деривати являють собою практично, фонетичну транскрипцію слова з оглушеним кінцевим [ж]: *глянувши здовиш* ліса (с. 35), *дивлючись поздовиш* хмари (с. 35), *здовиш* свого русла (с. 40).

Праця «Нові і перемінні зьвізди» засвідчує морфологічні елементи, які характерні деяким сучасним південно-західним діалектам. Таким, наприклад, є закінчення **—єю** в орудному відмінку в іменнику жіночого роду після шиплячого: *за помочєю* тих нервів (с. 11), *помочєю* дуже поєдиньчого приладу (с. 14), *кольба переносить рух за помочєю* скрутового дручка (с. 17), *за помочєю* дручка і колеса (с. 17), *одна частина тепла пари переміняється за помочєю* кольби в механічну працю машини (с. 18), *за помочєю* скляної призми (с. 29), *за помочєю* славної спектральної аналізу (с. 32), *за помочєю* телескопа видно (с. 33).

Діалектним є суфікс **-ійш**, за допомогою якого творяться ступені порівняння прикметників і прислівників: *крізь густійші* хмари (с. 7), *міряючи як найдокладнійше* (с. 7), *падають ... чим раз скорійше*, ... *знов помалійше* (с. 26), *маса зьвізди рідша, чи густійша* (с. 27), *маса його пересічно густійша* (с. 28), *до найяснійшої* зьвізди Сірія (с. 34).

Діалектне **дальше** також уживається в характеризованому науковому тексті: про які *буде річ дальше* (с. 10), з *дальше* поданої таблички (с. 36). Розмовна форма **лучче** відображає і лексичні, і фонетичні діалектні риси: *годиться як найлучче* з теорією (с. 32), *телескоп буде найлуччий* (с. 33).

Типовим діалектним елементом є займенникова форма **него**: *земля від него в своїм кругобігу нагло зупиниться* (с. 42).

Попри те, що на сьогоднішній день вживання вказівних займенників у південно-західних діалектах творить досить складну картину [13, № 210], однозначно можна говорити про діалектне походження слова **сей** (**се**, **ся**) у творі вченого: *було се* II *падолиста* (с. 6), *ся гіпотеза* творення зьвізд (с. 8), *як се в кожному* поломі діється (с. 16), «*потенціальна*» *се б то можлива* енергія, що зветься також «*енергія* подалі» (с. 26). Таке саме поширення в сучасних діалектах мають нестягнені форми **тая**, **тоє** [13, № 212]: *тая* імла... *вже згустіла трохи ...у «молочній дорозі», і свитає вже лагідним срібляним світлом* (с. 8), в спектральній аналізі означена *тая* стрічка буквою

D (с. 30), *яка ж велика тая* подаль ?(34), *тая* зьвіздна громада (с. 36).

Цікавим є те вживання форманта **—нне** для творення віддієслівних іменників. Нагадаємо, що такі суфікси побутують у сучасних подільських діалектах [13, № 43]. Такі говіркові елементи не є поодинокими у книжці: *перед христіанським численнем* (с. 6); *періодичне появленне* зьвізд (с. 8); *про новонастанне* світа (с. 20), *конець і новонастанне* світа (с. 40). Утворені таким чином лексеми служать також як наукові, зокрема, фізичні терміни. У тексті натрапляємо на слово **дрожанне**: *ритмічне дрожанне* воздуха; *дрожанне ... матерії етера*; *будять різнородне дрожанне* (с. 11), *дрожанне* найменших часточок; *дрожанне* всесвітньої матерії етера (с. 13); *дрожанне* молекулів і атомів; *дрожанне* куль (с. 14). На позначення поняття рух автор вживає дві одиниці – **ворушанне**: *ворушанне* дуже маленьких часточок будить в них відповідне *ворушанне*; *ворушанне* нервів; *дрожанне і ворушанне* часточок матерії (с. 11), *молекулярне ворушанне* самої маси (с. 13), що означає невпорядкований рух. Схоже слово фіксує Грінченко: «Ворушня – сума тоха, волнение толпы» [12, Т.1, с. 256]. Інше – **движенне**: *перемінилось движенне* (с. 14), яке означає спрямоване переміщення [12, Т. 1, с. 361]. Також у тексті використано лексеми **напруженне**, **віддаленне**, **промінне**: з *меншим напруженнем* (с. 17); *періодичне більшанне* самих плям (с. 28); *промінне*, *перейшовши через призму* (с. 29); *промінне* електричної і магнетичної сили (с. 40); *віддаленне* одної від другої (с. 37).

У лексиці досліджуваної книжки Іван Пулюй здебільшого використовує питому українські одиниці, в тому числі і для творення термінів [7, с. 232; 8, с.91]. Проте, коли йдеться про, прирізом, назви сузір'їв, учений вживає та їх українськомовні відповідники міжнародних назв, які, здебільшого побутували і досі вживаються у діалектах. Ось приклади такого вживання: у *зьвізdnій* громаді **Барана** (с. 6) у *зьвізdnій* громаді **Вага** (с. 27), за одну добу обкрутилась і *зьвіздна* громада **«Воза»** (с. 36), добре знану *зьвізdnу* громаду **«Великого Медведа»** або **«Воза»** (с. 37) (в сучасній українській астрономічній науці це Кіш або Велика Ведмедиця), *вказати хоч би тільки на густу зьвізdnу* громаду **«Плеяд»** або **«Квочку»** (с. 35) (відоме також як Стожари).

Висновки. Науково-популярна праця Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди» написана, за задумом автора, мовою, зрозумілою на всіх теренах тогочасної України. Однак у книжці можна помітити окремі елементи, властиві подільським

говорам. Здебільшого це фонетичні риси, а саме: вимова деяких голосних та приголосних, наявність регресивної асиміляції приголосних за м'якістю, протетичні та інтервокальні голосні. Рідше діалектні ознаки можна спостерігати на морфологічному рівні. Вчений уникає вживання говіркових лексем,

надаючи перевагу словам, які побутували в кінці XIX – на початку XX століття і на Наддніпрянщині, і в Галичині. Проведений аналіз дає змогу розширити уявлення мовознавців про особливості подільських говірок названого періоду, а також про формування і застосування правописних норм цієї доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пулюй, І. Нові і перемінні зьвізди [Текст] / І. Пулюй. – Третє доповн. видання. Відень: друк. Адольфа Гольцаузен, 1905.
2. Німчук В. Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою. *Біблія і культура: збірник статей*. Чернівці: Рута, 2000. Вип. 1. С. 174–179.
3. Фаріон І. До проблеми динаміки лексико-семантичної норми за списками Івана Пулюя (пол XIX – поч. XX ст.). *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. К.: Міленіум, 2016. Вип. 257. С. 14–23.
4. Фаріон І. До історії наукової мови у роздумах Івана Пулюя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. 2016. № 842. С. 102 – 106.
5. Збожна О. Іван Пулюй і українська наукова термінологія. *Збірник наукових праць учасників 10-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології*. СловоСвіт 2008», 30 верес. 1 жовт. 2008 року. 2008. С. 184–187.
6. Козирський, В. Роль Івана Пулюя у формуванні української наукової термінології. *Проблеми української термінології*: Зб. наук. праць учасників 10-ї Міжнар. наук. конф. м. Львів, 30 верес. –2 жовт. 2008 р. Л., 2008. С. 88–191.
7. Федак С. Українськомовна фізична термінологія в науково-популярній книжці Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2018. №2. С. 228–232.
8. Федак С. Міжгалузеві українськомовні терміни у книзі Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 38. С.87-91.
9. Федак С., Назаревич Л., Денисюк Н. Про походження астрономічних термінів у книжці Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди». *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Іван Пулюй: життя, присвячене науці і Україні», до 180-річчя від дня народження Івана Пулюя*. Тернопіль: Видавництво ТНТУ, 2025. С. 51–55.
10. Фаріон І. Мовний портрет Івана Пулюя (за списками мислителя): монографія. Видавництво Львівської політехніки, 2017.
11. Желехівський, Є., Недільський С., Малоруско-німецький словар. Т. 1: А – О; Т. 2: П – Я. Львів, 1886.
12. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. К., 1907–1909.
13. Атлас української мови. В 3-х томах: Т.2: Волинь. Наддніпрянщина. Закарпаття і суміжні землі / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Редколегія Я.В. Закревська та ін. К.: Наукова думка, 1988.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ЗОБРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ У РЕКЛАМНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

VISUAL MEANS OF INFLUENCE IN MEDICAL ADVERTISING DISCOURSE

Цупікова О.А.,

orcid.org/0000-0002-5834-4493

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри мовної та загальнотеоретичної підготовки
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету*

Статтю присвячено аналізу зображальних засобів впливу в дискурсі медичної реклами. Здійснений аналіз фактичного матеріалу підтвердив, що, продуктивність рекламного повідомлення, сприйняття і запам'ятовування інформації значною мірою забезпечуються зображальними засобами. Вони привертають увагу адресата, підсилюють мовленнєвий образ, слугують фоном для рекламного тексту, завдяки якому останній набуває додаткових експресивно-емоційно-оцінних обертонів.

Залучення зображальних засобів до рекламного медичного дискурсу зумовлене тим, що вони підсилюють довіру реципієнта, емоційно впливають на нього та допомагають швидко донести складну інформацію. Візуальні образи формують позитивний імідж бренду, створюють відчуття безпеки й професіоналізму, а також стимулюють запам'ятовування повідомлення.

Спектр зображальних засобів, якими послуговуються під час створення рекламних повідомлень, – широкий та необмежений.

Виокремлено візуальні тропи (метафора, метонімія, метафоризація, порівняння, контраст), завдяки яким інформація презентується нестереотипно, виразно та привабливо. Візуальні образи слугують засобами маніпуляції свідомістю адресата, посилюють вплив на нього, переконуючи споживача в перевагах рекламованих ліків.

Доведено продуктивність використання візуальної метафори, яка в неординарній формі унаочнює якості медичних засобів або причин захворювання, виразно доносить до адресата інформацію про функції ліків через візуальний канал сприйняття.

Обґрунтовано залучення візуальної метонімії з метою привертання уваги споживача та формування запам'ятовування рекламного повідомлення.

Встановлено, що візуальна метафоризація має широкий спектр застосування в рекламному медичному дискурсі, оскільки базується на інсайті – реальному відчутті, яке людина відчуває під час хвороби, спонукаючи її піклуватися про своє здоров'я і ненав'язливо налаштовує на позитивне сприйняття рекламного повідомлення.

Підкреслено високий інформативно-прагматичний потенціал образного порівняння, яке допомагає дохідливо і просто пояснити очевидні речі, сказати оригінально про банальне, створити в адресата певну асоціацію, а значить, краще запам'ятися.

Висвітлені зображальні засоби надають рекламному повідомленню оригінальності, неповторності та ексклюзивності.

Ключові слова: медична реклама, зображальні засоби, візуальна метафора, візуальна метонімія, візуальне порівняння, візуальний контраст.

The article focuses on the use of visual elements in medical advertising and their impact on the audience. The analysis of real-life examples has shown that visual elements play a crucial role in the effectiveness of advertising messages, as they capture the attention of the audience, reinforce the linguistic message, and add emotional and evaluative nuances.

The use of visual elements in medical advertising is justified by their ability to build trust, evoke emotions, and facilitate the understanding of complex information. These elements also contribute to creating a positive brand image, instilling a sense of security and professionalism, and aiding in the retention of the message.

The range of visual elements used in advertising is vast and limitless, including visual tropes such as metaphor, metonymy, metaphorization, comparison, and contrast. These tropes allow for the presentation of information in a non-stereotypical, expressive, and appealing manner. Additionally, visual elements can be used to manipulate the audience's consciousness and strengthen the impact of the message, ultimately convincing them to consume the advertised product. The effectiveness of visual metaphors, which depict the qualities of medical products or the causes of diseases in a unique way, has been proven. These metaphors effectively convey information about the functions of medicines to the audience through the visual channel of perception.

The use of visual metonymy in advertising has been proven to effectively capture the consumer's attention and make the message more memorable. It has been established that visual metaphors have a wide range of applications in medical advertising, as they tap into the emotional experience of illness and encourage individuals to prioritize their health. This subtle approach also helps to create a positive perception of the advertising message. The informative and practical potential of figurative comparisons is highlighted, as they can simplify complex concepts, add originality to mundane ideas, and create associations that are more likely to be remembered by the audience. The use of visual elements in advertising adds a sense of uniqueness, exclusivity, and creativity to the message.

Key words: medical advertising, visual elements, visual metaphor, visual metonymy, figurative comparison, visual contrast.

Постановка проблеми. Однією з яскравих тенденцій сучасного рекламного простору є його візуалізація. Сьогодні сприйняття і запам'ятовування інформації значною мірою забезпечуються зображальними засобами. Вони забезпечують привернення уваги адресата, надають інформацію, підсилюють мовленнєвий образ, слугують фоном для рекламного тексту, завдяки якому останній набуває додаткових експресивно-емоційно-оцінних обертонів. Це зумовлює інтерес мовознавців до вивчення візуальних засобів і прийомів створення рекламних повідомлень. У зв'язку з вищезазначеним у рекламному медичному дискурсі важливе місце відведено візуальним стилістичним засобам як семантично вагомих та комунікативно значущим компонентам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу невербальних, зокрема зображальних, засобів реклами на реципієнта знайшли відображення у багатьох сучасних дослідженнях і публікаціях. Так, О. Бублик [1] проаналізувала візуальні метафори в українськомовній і англomовній мультимодальній рекламі харчової продукції, визначила моделі характеру співвідношень між вербальною та візуальною частинами. Н. Лютнянська [2] досліджує явище полікодовості в англomовних медіа. Дослідниця розглядає використання кількох знакових систем (текст, зображення, звук) у мас-медійних матеріалах і аналізує, як їхня взаємодія формує зміст і впливає на потенційну аудиторію читачів. На її думку, знаки-символи, що передають вербальний складник мас-медійного тексту, та знаки-образи – невербальний, функціонують як єдине ціле задля передачі повідомлення. Н. Цісар [3] проаналізувала тексти рекламних щитів сучасного Львова в контексті візуальної риторики. Авторка наголошує на найбільшому впливі на аудиторію зображень через швидкість їх сприйняття, їхню переконливість. Саме образи апелюють радше до емоційної сфери людини. В Дигодій [4] дослідив використання і роль невербальної комунікації у рекламі, визначив вагу і особливості невербальних засобів комунікації та їхній вплив на вибір і поведінку людей, проаналізував етикет невербального спілкування в рекламі. А. Музальова [5] проаналізувала вербальні і невербальні засоби впливу соціальної реклами. Авторка стверджує, що використання невербальних засобів у соціальній рекламі підсилює її ефективність, створює сприятливу атмосферу і довірливий зв'язок з читачем/глядачем, стимулює позитивні емоції. М. Карпик і Р. Івасюк [6] зазначають, що вербальний та образотворчий компоненти у рекламному

тексті утворюють єдине візуальне, смислове та функціональне ціле, що забезпечує комплексний вплив на реципієнта. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, впливову роль зображальних засобів у медичному рекламному дискурсі висвітлено у наукових працях недостатньо, тому цей аспект вимагає поглибленого вивчення.

Метою статті є дослідження зображальних засобів впливу на адресата у рекламному дискурсі медичного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Зображальні засоби у медичній рекламі (візуальна метафора, візуальна метонімія, візуальне порівняння, візуальний контраст тощо) не лише передають інформацію, але й створюють емоційний зв'язок з потенційними споживачами медичної продукції і сприяють формуванню позитивного іміджу фармацевтичних компаній, що підвищує ефективність їхніх рекламних кампаній.

Найпоширенішим тропом є **візуальна метафора**, механізм якої в дискурсі медичної реклами представлений зооморфною і предметною метафоричними моделями. Прикладом перенесення якостей тварини на дію медичного препарату є реклама *Гепаргін* [8] (Див.: рис. 1). Джерелом метафоризації є гепард, який характеризується рисами швидкості, витривалості, сили, активності. Ці якості екстраполюються на рекламований БАД. Крім того, візуалізується і вербальна метафора, яка представлена в назві препарату.

Рис. 1

У рекламі *Аффіди* [8] (Див.: рис. 2) процес метафоризації відбувається внаслідок перенесення ознак восьминога на симптом захворювання – головний біль. Відомо, що восьминіг захоплює здобич одночасно вісьма щупальцями, стискає її, міцно утримуючи присосками. Така дія властива й головному болю. Ця ситуація потребує застосування рекламованого препарату, який має позбавити людину від надокучливої проблеми.

Рис. 2

Реалізація предметної моделі теж відбувається внаслідок перенесення певних якостей на причину захворювання або на медичний препарат. У рекламі ліків *L-цет* [8] (Див.: рис. 3) метафоричним утіленням алергії є букет, який перетворюється на монстра. Таке символічне зображення захворювання наочно передає жахи та кошмари, які супроводжують людину, заважають її нормальному життю. Рішенням цієї проблеми, за задумом копірайтерів, звичайно, є рекламований засіб.

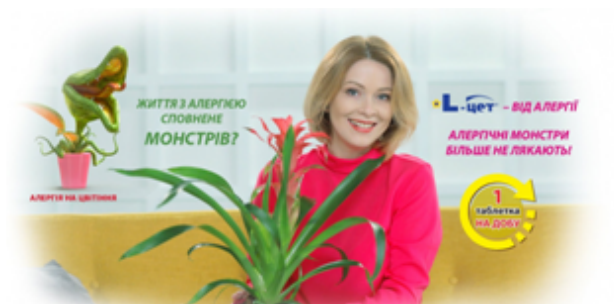

Рис. 3

Для посилення впливу в межах візуальної метафоризації використовуються упізнавані, відомі образи. До них відносяться мультиплікаційні персонажі, що викликають добрі, теплі спогади і почуття. Вдалим прикладом завоювання цільової аудиторії є популярний образ феї в рекламі *Фортеза* [8] (Див.: рис. 4). Це істота метафізичної природи, яка володіє надприродними здібностями, має властивість втручатись у повсякденне життя людини в основному з добрими намірами. Мініатюрна та приваблива жінка, яка творить дива за допомогою чарівної

палички, викликає довіру в споживача. Ці риси переносяться на рекламований лікарський засіб: *Фортеза* така ж сильна та лагідна, як фея.

Рис. 4

Отже, візуальна метафора точно, у неординарній формі унаочнює якості медичних засобів або причин захворювання, виразно доносить до адресата інформацію про функції ліків через візуальний канал сприйняття.

З метою привертання уваги споживача та формування запам'ятовування рекламного повідомлення копірайтери залучають **візуальну метонімію**, що базується на об'єктивно наявних зв'язках між візуальним компонентом і рекламованим препаратом. Прикладом цього тропу є рекламний дискурс *Кардіомагнілу* [8] (Див.: рис. 5), що унаочнює результат використання ліків для серця в образі чоловіка поважного віку, який танцює з молодою жінкою. У свідомості споживача створюється позитивна асоціація: означений препарат піклується про серце, подовжуючи молоде життя.

Широкий спектр застосовування в рекламному медичному дискурсі має **візуальна метафоризація**. У рекламі ліків *Отривін* [8] (Див.: рис. 6) людськими рисами наділений ніс, який найбільше страждає від нежитю. Таке зображення симптомів застуди наочно посилює відчуття людини, якій нічим дихати із-за закладеності носа. І закономірно спонукає споживача до придбання препарату, який полегшить важкий стан хворого.

Наочним утіленням антропоморфізму є органи в образі людей у рекламному дискурсі *Галстена* [9] (Див.: рис. 7). Крім того, колоритні, вражаючі фігури “печінки” і “жовчного міхура” викликають в адресата посмішку, а гумор, як відомо, підви-

щує ефективність реклами, оскільки впливає, передусім, на емоції споживача.

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

Отже, візуальна метафоризація наділяє органи людськими характерами, розкриваючи «історію хвороби» певного органа, спонукає реци-

пієнта піклуватися про своє здоров'я і ненав'язливо налаштовує його на позитивне сприйняття рекламного повідомлення.

Надавати атрибути людини можна і нереальним героям. Нерідко укладачі реклами використовують зображення спеціально вигаданих персонажів. Яскравим прикладом слугує героїня реклами Декатилен – Бактерія Горлодрая [8] (Див.: рис. 8). “Зірка хворого горла” поводить як справжня кінозірка, розповідаючи про свої досягнення та майбутні плани.

Рис. 8

Впливаючий потенціал має і **візуальне порівняння**. У рекламі Біфрену [9] (Див.: рис. 9) люди, що приймають звичайні заспокійливі, перетворюються на тварин (черепаха, равлика), що асоціюються з надзвичайною повільністю руху, загальмованістю, і лише рекламований засіб дозволяє людині не втратити активності й бадьорості, залишатися працездатною і повною життєвої сили.

Рис. 9

Образні порівняння допомагають дохідливо і просто пояснити очевидні речі, сказати оригінально про банальне, створити в адресата певну асоціацію, а значить, краще запам'ятися.

З метою оптимізації розуміння вербальної інформації використовується і **візуальний контраст**, який наочно показує різницю станів до застосування рекламованих ліків і після. Цей

прийом спостерігається, наприклад, у рекламі *Імет* [8] (Див.: рис. 10), в якій протиставляються два стани жінки: тяжке страждання від головного болю і щасливе відчуття енергійності та життєдіяльності в результаті споживання рекламованого препарату. Така наочна зміна настрою і стану людини посилює ефективність і дієвість медикаментів.

Рис. 10

Цікавим рішенням є представлення контрасту в особі однієї людини в рекламі *Седаристону* [8] (Див.: рис. 11). Одна половина дівчини втілює образ демона, а друга – образ ангела. Негативний, “демонічний” ситуації протиставляється позитивна, “ангельська”, а ліки є вирішенням проблеми “до”, що призводить до результату “після”. Такий креативний підхід підсилює лікувальні властивості медичного засобу, який призводить до

таких кардинальних змін. Крім того, посилення візуального ефекту протиставлення спостерігається також у шрифті: нервовий, неврівноважений, з одного боку, і рівний, витриманий, з іншого.

Рис. 11

Завдяки візуальному контрасту формується позитивний образ рекламованих ліків і виробляються відповідні споживчі мотиви.

Висновки. Отже, у рекламному дискурсі медичного спрямування широко використовуються засоби і прийоми візуальної виразності для посилення впливу на реципієнта, апелюючи до емоцій та цінностей споживачів. Представлення інформації в яскравих, привабливих, емоційно забарвлених картинках забезпечує нестереотипність її подавання, індивідуалізує функційні характеристики лікарських препаратів, сприяє кращому їх запам’ятовуванню.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблеми вбачаємо у дослідженні інших невербальних засобів мовленнєвого впливу на реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бублик О.О. Вербальні та невербальні засоби впливу в мультимодальній рекламі харчової продукції. Магістерська робота. Львів. 2023. 217 с.
2. Лютнянська Н. І. Полікодовість як ознака англійських мас-медійних текстів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки».* Мовознавство. 2019. № 11. С. 89–90.
3. Цісар Н. «Заговори, щоб я тебе купи(ла)в»: візуальна риторика рекламних щитів сучасного Львова. *Наукові записки УКУ. Філологія.* 2020. Вип. 1. С. 169–182.
4. Дигодій В.І. Невербальна складова реклами. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/45008/10317.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 23.10.2025).
5. Музальова А.О. Вербальні та невербальні засоби впливу соціальної реклами. Курсова робота. Київ. 2023. 34 с.

6. Карпик М. І., Івасюк Р. П. Маніпулятивна стратегія та її тактики у німецькому рекламному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24. Т. 1. С. 109-113.

7. Колісниченко, Т. В. Рекламний дискурс: поняття, ознаки та функції. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Т. 2. Вип. 13. С. 93–97.

8. Аптека. ua : Тижневик Аптека : URL: <https://www.apteka.ua/archive> (дата звернення: 28.10.2025).

9. Реклама медичних препаратів. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLWddVvq-G10ukAtAdXDO6ib1dunwgJF4> (дата звернення: 18.09.2025).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ

FORMATION OF STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL STANDARDS

Шаповаленко Н.М.,

orcid.org/0000-0002-6653-0675

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті обґрунтовано підходи до формування мовної компетентності студентів у межах компетентнісної та результат-орієнтованої моделі освітніх стандартів.

Актуальність дослідження зумовлена переходом вищої освіти до опису результатів навчання через компетентності, потребою узгодження внутрішніх стандартів закладів освіти з Національною рамкою кваліфікацій і стандартами вищої освіти, а також посиленням ролі європейських інструментів забезпечення якості й розширенням мовної діяльності здобувачів у цифрових середовищах.

Мета статті полягає в теоретичному уточненні змісту поняття «мовна компетентність студента» та в розробленні моделі її формування, що поєднує вимоги освітніх стандартів з описовими дескрипторами мовної/іншомовної діяльності у діяльнісному та комунікативному вимірах.

Методологічну основу становлять аналіз нормативних документів, синтез сучасних лінгводидактичних підходів, моделювання й проектування освітнього процесу, а також застосування принципу конструктивного узгодження цілей, методів навчання та оцінювання.

Наукова новизна роботи полягає у створенні матриці відповідності, яка співвідносить: програмні результати навчання; компоненти мовної компетентності (лінгвістичний, соціолінгвістичний, прагматично-дискурсивний, стратегічний, цифровий); індикатори сформованості та критерії оцінювання. Показано, що результативність формування мовної компетентності забезпечують такі педагогічні умови: інтегрування мовних цілей у фахові дисципліни, використання проблемно-проектних завдань з автентичним комунікативним продуктом, систематичне формувальне оцінювання (якісний зворотний зв'язок, само- й взаємооцінювання), ведення портфоліо досягнень, а також застосування змішаного навчання для розвитку онлайн-взаємодії та медіації.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання запропонованої моделі під час розроблення освітніх програм, си́лабусів і рубрик оцінювання. У висновках окреслено напрями подальших студій, пов'язані з емпіричною верифікацією моделі та створенням діагностичних інструментів для відстеження динаміки мовної компетентності на різних етапах навчання.

Ключові слова: мовна компетентність; результати навчання; освітні стандарти; дескриптори; формувальне оцінювання; змішане навчання.

The article substantiates approaches to developing students' language competence within a competency-based and outcome-oriented model of educational standards.

The relevance of the study is driven by higher education's shift toward describing learning outcomes through competences, the need to align higher education institutions' internal standards with the National Qualifications Framework and higher education standards, as well as the growing role of European quality assurance instruments and the expansion of learners' language activity in digital environments.

The purpose of the article is to provide a theoretical clarification of the concept of "students' language competence" and to develop a model for its formation that integrates the requirements of educational standards with descriptive descriptors of language/foreign-language activity in both activity-based and communicative dimensions.

The methodological framework includes analysis of regulatory documents, synthesis of contemporary linguodidactic approaches, modeling and instructional design of the educational process, and application of the principle of constructive alignment among objectives, teaching methods, and assessment.

The scientific novelty of the work lies in creating a correspondence matrix that relates: program learning outcomes; components of language competence (linguistic, sociolinguistic, pragmatic-discursive, strategic, digital); and indicators of achievement and assessment criteria. It is shown that the effectiveness of language competence development is ensured by the following pedagogical conditions: integrating language goals into disciplinary (professional) courses, using problem- and project-based tasks with an authentic communicative product, systematic formative assessment (qualitative feedback, self- and peer-assessment), maintaining an achievement portfolio, and applying blended learning to develop online interaction and mediation.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the proposed model when designing educational programs, syllabi, and assessment rubrics. The conclusions outline directions for further research related to empirical verification of the model and the development of diagnostic tools to track the dynamics of language competence at different stages of learning.

Key words: language competence; learning outcomes; educational standards; descriptors; formative assessment; blended learning.

Постановка проблеми. Упровадження у вищій освіті компетентнісної та результат-орієнтованої парадигми підвищує вимоги до комунікативної якості діяльності здобувачів у навчальному процесі, наукових пошуках і майбутній професії.

Нормативно-правова база України фіксує спрямованість освіти на досягнення результатів навчання та формування компетентностей [1; 2], а Національна рамка кваліфікацій пропонує єдині підходи до опису рівнів кваліфікацій через компоненти знань, умінь/навичок, комунікації, автономії та відповідальності [3].

У стандартах вищої освіти (зокрема за спеціальністю 035 «Філологія») результати навчання узгоджуються із загальними та фаховими компетентностями, що потребує їх чіткого «перекладу» в зміст освітніх програм і силабусів та подальшої операціоналізації [4; 5].

Водночас поряд із національними рамками посилюється вплив європейських інструментів. Зокрема, дескриптори CEFR у діяльнісній логіці трактують мовне користування як соціальну дію, а також уточнюють і розширюють характеристику вмінь медіації та онлайн-взаємодії [6, р. 21]. Європейська рамка ключових компетентностей додатково акцентує вагомість багатомовної компетентності й уміння результативно взаємодіяти в різних комунікативних ситуаціях [7, р. 8]. Отже, з'ясування того, якими способами доцільно формувати мовну компетентність студентів у стандартизованому полі результатів навчання, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні підходи до мовної підготовки у закладах вищої освіти формуються на перетині лінгвістичних, психолінгвістичних і лінгводидактичних концепцій із інструментами менеджменту якості та педагогічного дизайну. У вітчизняному науковому дискурсі межі між поняттями «мовна», «мовленнєва» й «комунікативна» компетентності залишаються предметом дискусій; водночас зберігається розуміння їх взаємозумовленості та системного зв'язку [9, с. 433–434]. У світовій традиції комунікативну компетентність зазвичай трактують як багатокомпонентне утворення, що охоплює лінгвістичний, соціолінгвістичний, дискурсивний і стратегічний складники мовного володіння [10, р. 3–6].

Підготовка фахівців в університеті передбачає також цілеспрямований розвиток професійно-комунікативної компетентності, яку розглядають як інтеграцію когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів і реалізують переважно через інтерактивні формати навчання [11, с. 30–31].

В умовах цифровізації освіти посилюється увага до проблематики формування комунікативних умінь у дистанційному навчанні та до ролі викладача в організації онлайн-взаємодії [16, с. 12–13]. Водночас у межах чинних стандартів відчутний дефіцит узгоджених моделей, які б одночасно: співвідносили мовні результати з дескрипторами виконання; задавали прозорі критерії оцінювання; повноцінно враховували цифрові формати комунікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі відкритим лишається питання, як операціоналізувати мовну компетентність через вимірювані індикатори, що безпосередньо впливають зі стандартів вищої освіти й водночас корелюють із міжнародними рамками.

У практичній площині це виявляється як невідповідність між декларативними формулюваннями результатів навчання та конкретними навчальними завданнями й процедурами оцінювання. Окремого опрацювання потребує включення складників онлайн-взаємодії та медіації до структури мовної компетентності студентів [6, р. 21], а також забезпечення конструктивного узгодження між цілями, методами навчання та оцінюванням [12, р. 347–349].

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне уточнення змісту мовної компетентності студентів у координатах сучасних освітніх стандартів і представлення моделі її формування, яку можна застосовувати під час проєктування освітніх програм та силабусів. Для досягнення окресленої мети передбачено такі завдання: схарактеризувати нормативно-рамковий контекст (національний і європейський); виокремити структурні компоненти мовної компетентності здобувача; розробити матрицю узгодження «результати – компоненти – індикатори – оцінювання»; визначити педагогічні умови впровадження запропонованої моделі у змішаному та/або цифровому освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні компетентнісне подання результатів навчання закріплюється як базовими законами у сфері освіти [1; 2], так і Національною рамкою кваліфікацій [3]. Відповідно стандарти вищої освіти визначають мінімально необхідний рівень результатів навчання та компетентностей згідно зі спеціальністю й освітнім рівнем [4; 5]. На європейському рівні Рекомендація щодо Європейської рамки кваліфікацій (EQF) підкреслює пріоритет опису кваліфікацій через learning outcomes як передумову прозорості й академічної/професійної мобільності [8, р. 4]. Звідси випливає

методологічно важливий висновок: мовну компетентність доцільно репрезентувати як сукупність досяжних і таких, що підлягають перевірці, результатів, узгоджених із програмними цілями та інструментами оцінювання.

З урахуванням вітчизняних наукових дискусій про співвіднесення мовної та мовленнєвої компетентностей [9, с. 433–434] і міжнародних концепцій комунікативної компетентності [10, р. 3–6] мовну компетентність студента пропонуємо розуміти як інтегровану здатність нормативно, точно й ситуативно доречно добирати та використовувати мовні засоби (лексичні, граматичні, фонетичні/орфоепічні, орфографічні); забезпечувати соціолінгвістичну відповідність висловлення (вибір реєстру, форм ввічливості, дотримання жанрових очікувань); конструювати зв'язні усні й письмові тексти та ефективно діяти в дискурсивній взаємодії (прагматично-дискурсивний компонент); застосовувати стратегії планування висловлення, компенсації труднощів, самоконтролю, а також стратегії взаємодії; здійснювати комунікацію й медіацію в цифрових середовищах (онлайн-взаємодія, спільне продукування змісту, перефразування/узагальнення для іншої аудиторії) [6, р. 21]. Така багатовимірна структура дозволяє розглядати мовну компетентність не як «сукупність знань про мову», а як функціональну здатність діяти мовою в академічних, професійних і соціальних контекстах, включно з цифровими формами взаємодії.

Логіка формування мовної компетентності в освітній програмі потребує вибудови «вертикалі» від стандарту до оцінювання на основі принципу конструктивного узгодження [12, р. 347–349]. У цьому підході результати навчання, навчальні активності та оцінювання мають бути взаємопов'язаними: те, що задекларовано як результат, має цілеспрямовано формуватися через завдання і прозоро вимірюватися валідними інструментами.

Відповідно модель формування мовної компетентності доцільно реалізувати як послідовність чотирьох етапів. На етапі діагностики визначають вхідний рівень і формують профіль сильних/проблемних зон, що дозволяє уникнути «уніфікованого» навчання без урахування стартових можливостей. Далі етап проєктування передбачає зіставлення програмних результатів навчання зі складниками компетентності та дескрипторами виконання, а також встановлення критеріїв і рівневих описів. На етапі реалізації навчальні активності організовуються як виконання комунікативних завдань і проєктів, практикування ака-

демічного письма, участь у дебатах, модерація дискусій, медіація текстів/даних. Завершальним є етап оцінювання й рефлексії, що поєднує формувальне оцінювання, портфоліо та підсумкові продукти із рефлексивними практиками, які забезпечують усвідомлене відстеження прогресу.

Практичним інструментом такого узгодження виступає матриця відповідності: «Результат навчання → Компонент компетентності → Індикатор (спостережувана дія) → Інструмент оцінювання (рубрика/тест/портфоліо)». Наприклад, якщо результат навчання передбачає здатність створювати академічні тексти, індикаторами можуть бути структурна логіка, коректність посилань, термінологічна точність, стилістична відповідність, якість редагування. Рівневі описи доцільно формулювати через дескриптори виконання, орієнтуючись на рамкові підходи CEFR [6]. Це підвищує прозорість очікувань для студентів і спрощує для викладача розробку критеріїв та рубрик, які безпосередньо «прив'язані» до заявлених результатів.

Ефективність формування мовної компетентності істотно залежить від педагогічних умов реалізації моделі. По-перше, важливо інтегрувати мовні цілі у фахові дисципліни: розвиток мовної компетентності має відбуватися не лише в межах мовних курсів, а й через дисциплінарне письмо та усну професійну взаємодію (презентації, обговорення, рецензування). Така інтеграція підсилює професійну релевантність навчання і, відповідно, мотивацію здобувачів [11, с. 30–31]. По-друге, результативними є проблемно-проєктні завдання з автентичним результатом: комунікативна компетентність формується у взаємодії, отже завдання мають завершуватися реальним продуктом (статтею, аналітичною довідкою, постером, подкастом, відеолекцією або публічним виступом). По-третє, вирішальною виступає системність формувального оцінювання та якісного зворотного зв'язку: емпіричні дані засвідчують, що чіткі критерії, само- й взаємооцінювання, коригувальні завдання сприяють зростанню навчальних результатів [13, р. 7–9], а результативний фідбек має окреслювати траєкторію «куди рухатися», «який прогрес уже є», «які наступні кроки» [14, р. 81–83]. По-четверте, змішане навчання розширює простір для онлайн-взаємодії, письмової практики, асинхронних дискусій, взаємного редагування та медіації [15, р. 95–97], при цьому в дистанційному навчанні особливо вагомими стають комунікативні ролі викладача (фасилітація, діагностика, підтримка взаємодії) [16, с. 12–13].

Описані умови можуть бути операціоналізовані через набір навчальних практик, що відповідають різним компонентам компетентності та забезпечують «зв'язок» між результатами навчання і вимірюваними індикаторами. Зокрема, мікросимуляції професійних ситуацій дозволяють формувати точність і доречність мовлення в конкретних комунікативних ролях. Типові сценарії включають «консультацію клієнта/пацієнта/замовника», «погодження рішення в команді», «презентацію проєкту стейкхолдерам», а продуктом може слугувати відеозапис 3–5 хв у поєднанні з самооцінкою. Оцінювання доцільно здійснювати за критеріями точності, доречності реєстру, логіки аргументації, керування діалогом і стратегії уточнень.

Дебати та структурована дискусія безпосередньо працюють на дискурсивну компетентність (зв'язність, когезія) і стратегічну (реакція на контраргументи, коректна взаємодія). У цифровому варіанті ефективними є breakout rooms та спільне планування аргументів у Google Docs/Office Online. Оцінювання може базуватися на рубриці з дескрипторами «теза–доказ–висновок», показниках мовної коректності, переконливості та дотриманні правил взаємодії.

Жанрові майстерні академічного письма забезпечують систематичне відпрацювання ключових академічних жанрів (анотація, реферат, критичний огляд, мотиваційний лист, e-mail до установи, коротка наукова замітка). Важливою є практика peer-review за чек-листом (структура, термінологія, цитування/перефразування, академічний стиль), а як навчальний результат доцільно передбачити дві чернетки, фінальну версію та «карту виправлень» із поясненням, що і чому змінено. Це підсилює компонент самоконтролю, а також формує здатність до редагування як складник мовної компетентності.

Окремий напрям — «комунікативний аудит тексту» (редагування й нормування) на матеріалі реальних або наближених до реальних текстів (оголошення, інструкції, службові повідомлення, сторінки сайтів). Діяльність студента полягає у виявленні й виправленні мовних/логічних/стилістичних порушень із поясненням прийнятих рішень. Тут одночасно розвиваються лінгвістична (норма), дискурсивна (цілісність) і соціолінгвістична (доречність) складові.

Проектно-орієнтоване навчання із публічним захистом підсилює мотивацію та «виводить» мовні практики у площину реального продукту (наприклад, «Порадник першокурсника», «Глосарій термінів спеціальності», «Комунікаційна стратегія студентського проєкту»). Результатом є продукт,

презентація та сесія Q&A, а оцінювання доцільно розводити на два блоки: «мовний рівень» і «комунікативна ефективність» (уміння відповідати на питання, утримувати структуру, керувати взаємодією).

Для цифрового виміру мовної компетентності ефективною є практика форум/чат-модерації в LMS: формулювання правил дискусії, підбиття підсумків треду, реагування на конфліктні репліки. Вона розвиває соціолінгвістичну та стратегічну компетентності (нетикет, деескалація, точність формулювань), а також формує навички медіації в онлайн-середовищі.

Завершальним інтегративним інструментом може виступати е-портфоліо компетентностей, що акумулює артефакти (тексти, відео, презентації), короткі рефлексії та самооцінку за дескрипторами. Портфоліо дозволяє «прив'язати» результати навчання до прозорих критеріїв і відстежувати прогрес у динаміці, поєднуючи формувальне оцінювання з підсумковою демонстрацією досягнень.

Оцінювання мовної компетентності загалом має бути валідним щодо заявлених результатів навчання та водночас зрозумілим і прозорим для студентів. Тому доцільно поєднувати аналітичні рубрики, чек-листи, портфоліо, а за потреби — стандартизовані елементи оцінювання. У площині ESG якість підтримується через студентоцентроване навчання, відкриті критерії оцінювання, регулярний перегляд освітніх програм і залучення стейкхолдерів [17, р. 9–12]. На макро-рівні завдання мовної підготовки узгоджуються з орієнтирами освіти-2030 щодо розвитку компетентностей для активної участі в суспільному житті та сталому розвитку [18, р. 20–22], а також із підходами до «компетентностей майбутнього» [19, р. 4–6]. У підсумку формування мовної компетентності в контексті сучасних освітніх стандартів постає як керований процес, у якому нормативна рамка, чітко сформульовані результати навчання, узгоджені навчальні активності та інструменти оцінювання разом забезпечують вимірюваний і відтворюваний прогрес студентів.

Висновки. Нормативно-рамкові документи України та європейські підходи (НРК, стандарти вищої освіти, EQF) закріплюють пріоритет опису підготовки через результати навчання і компетентності, що методологічно вимагає подавати мовну компетентність як перевірюваний набір досяжних результатів, узгоджених із цілями освітньої програми та інструментами оцінювання.

Мовна компетентність студента доцільно трактувати як інтегровану функціональну здатність

діяти мовою в академічних, професійних і соціальних ситуаціях, яка охоплює лінгвістичний, соціолінгвістичний, прагматично-дискурсивний, стратегічний та цифровий компоненти (включно з онлайн-взаємодією й медіацією). Такий підхід переносить фокус із “знань про мову” на результативну мовленнєву діяльність.

Ефективне формування мовної компетентності в освітній програмі потребує конструктивного узгодження між результатами навчання, навчальними активностями та оцінюванням: задекларовані результати мають цілеспрямовано формуватися через завдання і вимірюватися валідними засобами.

Запропонована модель формування мовної компетентності може реалізовуватися як послідовність чотирьох етапів: діагностика вхідного рівня → проєктування відповідностей → реалізація через комунікативні завдання та проєкти → оцінювання й рефлексія, що поєднує формувальне оцінювання, портфоліо та підсумкові продукти.

Матриця відповідності результат → компонент → індикатор → інструмент оцінювання є практичним механізмом операціоналізації компетентності, який забезпечує прозорі критерії та рівневі описи (з орієнтацією на CEFR), а також спрощує конструювання рубрик і процедур оцінювання в курсах.

Результативність моделі визначається сукупністю педагогічних умов: інтеграція мовних

цілей у фахові дисципліни; проблемно-проєктні завдання з автентичним продуктом; систематичне формувальне оцінювання з якісним зворотним зв'язком та само-/взаємооцінюванням; портфоліо досягнень; змішане навчання як середовище для онлайн-взаємодії, спільного письма, редагування та медіації.

Компетентнісний підхід набуває практичної повноти через набір навчальних практик, узгоджених із компонентами компетентності: мікросимуляції професійних ситуацій, дебати/структуровані дискусії, жанрові майстерні академічного письма й peer-review, комунікативний аудит текстів, PBL із публічним захистом, LMS-модерація та робота з е-портфоліо.

Оцінювання мовної компетентності має бути валідним, прозорим і зрозумілим для студентів, тому оптимальним є поєднання аналітичних рубрик, чек-листів, портфоліо та (за потреби) стандартизованих компонентів; у ширшому вимірі якості підтримується принципами ESG і студентоцентризованим навчанням.

Загальний підсумок: формування мовної компетентності в контексті сучасних освітніх стандартів постає як керований і відтворюваний процес, у якому нормативна рамка, чітко сформульовані результати, узгоджені навчальні активності та інструменти оцінювання забезпечують вимірюваний прогрес студентів, включно з цифровими формами комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
4. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, спеціальність 035 «Філологія». Затверджено наказом МОН України № 869 від 25.06.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-035-filologiya-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>.
5. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, спеціальність 035 «Філологія». Затверджено наказом МОН України № 871 від 25.06.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-035-filologiya-dlya-drugogo-magisterskogo-rivnya-vishoyi-osviti>.
6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. 278 p. URL: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>.
7. Council of the European Union. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01). Official Journal of the European Union. 2018. P. 1–13. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2018:189:TOC>.
8. Council of the European Union. Council Recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning (2017/C 189/03). Official Journal of the European Union. 2017. P. 15–27. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017H0615(01)).
9. Чуприна О. Мовна та мовленнєва компетентність у сучасному національному науковому дискурсі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 50. С. 433–438. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-68>.
10. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1(1). P. 1–47. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/l.1.1>.

11. Марушкевич А., Поляк О., Жиленко М. Комунікативна компетентність майбутнього викладача ЗВО: сутність, розвиток. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка». 2021. 2(14). С. 30–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2021.14.07>.
12. Biggs J. Enhancing teaching through constructive alignment. Higher Education. 1996. Vol. 32(3). P. 347–364. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00138871>.
13. Black P., Wiliam D. Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. 1998. Vol. 5(1). P. 7–74. DOI: <https://doi.org/10.1080/0969595980050102>.
14. Hattie J., Timperley H. The power of feedback. Review of Educational Research. 2007. 77(1). P. 81–112. DOI: <https://doi.org/10.3102/003465430298487>.
15. Garrison D. R., Kanuka H. Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. The Internet and Higher Education. 2004. 7(2). P. 95–105. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001>.
16. Поліщук А. В., Дуганець В. І., Дуганець В. І. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання в закладах вищої освіти. Професійно-прикладні дидактики. 2023. № 1. С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2023-1-2>.
17. ENQA, ESU, EUA, EURASHE. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, Belgium, 2015. URL: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/ESG_2015_616146.pdf.
18. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. Paris: UNESCO, 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>.
19. OECD. The OECD Learning Compass 2030: A series of concept notes. Paris: OECD, 2019. URL: <https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/>.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПУБЛІЧНОГО МЕДІАМОВЛЕННЯ: ВИЯВ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ АНОРМАТИВІВ

INFORMATION CULTURE OF PUBLIC BROADCASTING: IDENTIFICATION AND SYSTEMATIZATION OF ANORMATIVES

Шульська Н.М.,

orcid.org/0000-0003-4703-1798

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальних комунікацій

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Приймачок О.І.,

orcid.org/0000-0002-9725-1249

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та лінгводидактики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Громик Л.І.,

orcid.org/0000-0002-7157-4189

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Зінчук Р.С.,

orcid.org/0000-0002-5432-7346

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та лінгводидактики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено інформаційну культуру сучасного українського публічного медіамовлення на матеріалі ефірів телемарафону «Єдині новини» та Першого каналу Суспільного за 4–5 лютого 2026 року. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення інформаційної культури як інтегральної характеристики публічного мовлення в умовах воєнного стану та високої суспільної чутливості до новинного контенту. Виявлено, описано та систематизовано інформаційні анормативи в лінгвістичному аспекті як відхилення від принципів достовірності, об'єктивності, повноти та доступності інформації. Визначено їхній функційний і прагматичний потенціал. У результаті дослідження встановлено активне використання ведучими емоційно маркованої лексики, яка, не розширюючи фактичного змісту повідомлення, формує суб'єктивні смислові акценти й моделює оцінне сприйняття подій. Проаналізовано функцію вставних конструкцій суб'єктивно-оцінного характеру в інформаційних жанрах; доведено, що зазвичай вони порушують стандарт розмежування фактів і суджень, проте в умовах воєнного дискурсу можуть набувати прагматично виправданого характеру, посилюючи консолідаційний ефект повідомлення. Систематизовано інші різновиди анормативів: надлишкові маркери авторизації, засоби акцентування, безпідставні припущення та узагальнення, недоречні особисті коментарі під час прямих увімкнень, що підмінюють фактичну інформацію суб'єктивними інтерпретаціями. Окрему увагу приділено порушенням стандартів доступності та повноти інформації, зокрема використанню складної термінології, аббревіатур, іншомовних запозичень без пояснень, неологізмів, а також неповному представленню гостей й експертів. Зафіксовані граматичні, синтаксичні й стилістичні помилки розглянуто як чинники зниження чіткості й довіри до медіаджерела. Підсумовано, що інформаційна культура публічного медіамовлення постає як системна сукупність мовних і позамовних параметрів, які забезпечують достовірність, об'єктивність, повноту та доступність новинного контенту, а її порушення потребують чіткої типологізації й подальшого наукового осмислення.

Ключові слова: публічне мовлення, інформаційна культура, медіа, анорматив, теленовини.

The article examines the information culture of contemporary Ukrainian public broadcasting based on the broadcasts of the «United News» telethon and Suspilne's First Channel on February 4–5, 2026. The relevance of the study is обусловлена the need to conceptualize information culture as an integral characteristic of public broadcasting under martial law and in conditions of high public sensitivity to news content. The research identifies, describes, and systematizes informational anormatives in the linguistic aspect as deviations from the principles of reliability, objectivity, completeness, and accessibility of information. Their functional and pragmatic potential is determined. The findings reveal the active use of emotionally marked vocabulary by presenters, which, without expanding the factual content of the message, creates subjective semantic emphases and shapes evaluative perceptions of events. The function of parenthetical constructions of a subjective-evaluative nature in informational genres is analyzed; it is demonstrated that they usually violate the standard of separating facts from judgments, yet in the context of war discourse they may acquire a pragmatically justified character, enhancing the consolidating effect of the message. Other types of anormatives are systematized, including exces-

sive authorization markers, means of emphasis, unfounded assumptions and generalizations, and inappropriate personal comments during live broadcasts that replace factual information with subjective interpretations. Special attention is paid to violations of the standards of accessibility and completeness of information, in particular the use of complex terminology, abbreviations, foreign borrowings without explanation, neologisms, as well as incomplete presentation of guests and experts. Recorded grammatical, syntactic, and stylistic errors are considered as factors reducing clarity and trust in the media source. It is concluded that the information culture of public broadcasting appears as a systemic set of linguistic and extralinguistic parameters that ensure the reliability, objectivity, completeness, and accessibility of news content, and that its violations require clear typologization and further scholarly reflection.

Key words: public broadcasting, information culture, media, anormative, television news.

Постановка проблеми. У сучасному українському медіапросторі, позначеному стрімкою цифровізацією, гібридними інформаційними загрозами та зростанням ролі публічного мовлення як інституції суспільної довіри, проблема інформаційної культури набуває особливої актуальності. Діяльність національних телемовників відбувається в умовах підвищеної відповідальності за якість, точність і нейтральність інформації. За таких обставин мовлення ведучих новин постає не лише каналом трансляції фактів, а й важливим чинником формування мовної норми, комунікативних стандартів і суспільної довіри. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення інформаційної культури публічного медіамовлення в лінгвістичному вимірі як системи мовних практик, що забезпечують доступність, повноту, точність, коректність і нормативність подання інформації. В умовах інтенсивного проникнення англійців, вузькоспеціальної термінології та аббревіатур у масову комунікацію особливої ваги набуває проблема відповідності мовлення ведучих принципам зрозумілості для широкої аудиторії. Використання маловживаних слів, неадаптованих іншомовних одиниць або невмотивованих скорочень, мовних огріхів може знижувати рівень сприйняття інформації, створювати комунікативні бар'єри та порушувати принцип доступності як один із базових у публічному мовленні. Окремого розгляду потребує явище оцінності в новинному дискурсі. Уживання експресивної, емоційно забарвленої чи суб'єктивно-оцінної лексики у випусках новин суперечить стандартам журналістської неупередженості, трансформуючи інформаційний жанр у коментаторський. З лінгвістичного погляду це виявлено у використанні маркерів суб'єктивної модальності, аксіологічно навантажених прикметників і прислівників, метафоричних конструкцій та інших засобів, що імпліцитно впливають на інтерпретацію повідомлення. Попри наявність окремих досліджень медіадискурсу, проблема систематизації аномативів інформаційної культури публічного телемовлення залишається недостатньо розробленою. Особливо

актуальний комплексний аналіз мовних відхилень, що порушують принципи доступності, нейтральності та професійної етики з урахуванням сучасних тенденцій розвитку української мови й медіапрактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостерігаємо зростання наукового інтересу до проблематики публічного мовлення загалом та професійного мовлення журналістів і телеведучих зокрема. Сучасні праці поєднують лінгвістичний, психологічний і медіазнавчий підходи, що дає змогу комплексно осмислити мовну культуру як складову професійної компетентності. У науковій парадигмі публічне мовлення часто розглядають як багатовимірне явище – педагогічне, психологічне та лінгвостилістичне, що формує основу професійної комунікації. Так, автори зосереджують увагу на формуванні навичок публічного мовлення у студентів-журналістів і розглядають публічний виступ як інтегративну компетентність, що охоплює мовну правильність, логіку викладу, аргументацію та комунікативну доцільність [1]. Психологічний аспект публічного виступу розкрито в праці Л. Бобко, О. Кузьмінець, Х. Михайліцької та Ж. Патійчук [3]. Дослідники аналізують чинники подолання страху сцени, роль емоційної саморегуляції та вплив невербальних засобів на ефективність комунікації. Лінгвостилістичний потенціал жанру політичної промови досліджено в статті О. Черниш, Н. Гончарук, З. Білошицької, О. Лисянюк [9]. Автори характеризують публічну промову політика як жанр, що поєднує інформативну, переконувальну та маніпулятивну функції, аналізують мовні засоби впливу, стилістичні прийоми та риторичні стратегії. Окрему групу становлять праці, присвячені мовній культурі журналістів та телеведучих. Так, Х. Білоградь і А. Нечипір вивчають мовностилістичні помилки ведучих українських телеканалів, зокрема порушення лексичних, граматичних і стилістичних норм [2]. Подібну проблематику висвітлюють О. Дубова та О. Мирінець, зосереджуючи увагу на орфоепічних помилках у мовленні ведучих регіональних телеканалів і підкреслюючи важливість норма-

тивної вимови для формування довіри аудиторії [4]. Зазвичай науковці розглядають культуру мовлення як основу професійної діяльності журналіста, що визначає рівень довіри до медіа та ефективність суспільної комунікації [10].

Дослідники також студіюють порушення лексичних норм у телевізійному ефірі, зауважуючи про вплив мовних огріхів на якість інформаційного продукту [6]; вивчають культуру мовлення журналістів каналу «UA: Перший» на прикладі програми «Новини», розглядаючи відповідність ефірного мовлення літературним нормам і стандартам суспільного мовлення [7]. Науковці аналізують відповідність новинного телемовлення професійним стандартам [8; 12], а також мовним й етичним нормам в умовах воєнного стану [12]. Спороадично зосереджують увагу і на публічному мовленні телемарафону «Єдині новини», зауважуючи про вияви професійної відповідальності і випадки відхилення від стандартів [11].

Загалом сучасні дослідження мовлення журналістів і ведучих зосереджені на проблемах нормативності, дотримання професійних стандартів, етики та якості медійного контенту. У цілому науковий дискурс демонструє прагнення до підвищення мовної культури українського медіапростору та утвердження високих стандартів публічного мовлення в умовах суспільних трансформацій.

Мета статті полягає в аналізі інформаційної культури сучасного публічного медіамовлення через виявлення, опис і систематизацію анормативів у новинному контенті, визначенні їхніх лінгвістичних, функційних і прагматичних характеристик, а також з'ясуванні їхнього впливу на дотримання стандартів достовірності, об'єктивності, повноти й доступності інформації.

Матеріалом дослідження слугували записи ефірів телемарафону «Єдині новини» та Першого каналу Суспільного за 4 і 5 лютого 2026 року. У статті застосовано методи контент-аналізу, описового методу, а також елементи прагмалінгвістичного підходу для інтерпретації комунікативних намірів мовців.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану телеефір виконує не лише інформаційну, а й консолідаційну, мобілізаційну та просвітницьку функції. Публічне мовлення ведучих і журналістів формує стандарти професійної комунікації, впливає на довіру аудиторії та визначає якість медійного контенту.

Систематичні порушення професійних стандартів інформаційної журналістики з боку редакційних колективів телемарафону «Єдині новини»

представлені в результатах регулярного моніторингу, здійснюваного медіатренером І. Кулясом. Починаючи з 2022 року і дотепер дослідник проводить комплексний аналіз основного контенту редакцій (зокрема сюжетів, прямих увімкнень, студійних обговорень за участю гостей тощо), констатуючи тенденцію до зростання кількості журналістських порушень. У межах розгляду дотримання професійних стандартів та етичних норм автор звертає увагу на особливості мовленнєвої практики телемарафону «Єдині новини» [5].

Аналіз ефірів за 4 і 5 лютого 2026 року дає змогу окреслити особливості мовностилістичних практик у межах двох форматів – загальнонаціонального телемарафону та суспільного мовника. Установлено активне використання ведучими емоційно маркованої лексики. Такий мовний інструментарій не розширює фактичного змісту новинного матеріалу, однак сприяє формуванню в глядацької аудиторії суб'єктивного сприйняття подій, обставин та персонажів сюжетів. Зазначена практика також зумовлює порушення професійного стандарту журналістики щодо чіткого розмежування фактів й оціночних суджень.

Емоційно-оцінні мовні засоби найчастіше застосовують під час висвітлення воєнної тематики, зокрема в повідомленнях про перебіг бойових дій та наслідки ворожих обстрілів. Водночас фіксуємо тенденцію до використання пафосної лексики при описі реальних подій на фронті, що може свідчити про порушення принципів стриманості та нейтральності інформаційного викладу. Окреслюючи ситуацію на ділянках активних бойових дій, ведучі нерідко вдаються до образних мовних засобів, напр. *«росіяни оскраженіло б'ють»*, *«вороже залізничка»*, *«російські нелюди»* («1+1»); *«окупанти гатили»* («Ми – Україна»); *«росіяни вгатили»* («Перший канал Суспільного»). У публічному мовленні ведучих фіксуємо виразно гіперболізовані синтаксичні конструкції: *«з останніх сил стримують»* («1+1»), *«з неймовірно теплими емоціями»* (Перший канал Суспільного). Гіперболізація нерідко зреалізована через уживання інтенсифікувального прислівника «дуже», який посилює ступінь ознаки та надає висловлюванню додаткової експресивності, напр. *«люди дуже налякані»* («1+1»), *«дуже цікава цитата»* («Інтер»).

Незважаючи на нормативні застереження щодо використання образних засобів в інформаційних жанрах, журналісти телемарафону застосовують художні тропи, зокрема епітети та метафори, пор. *«ще один страшний вечір»* («1+1»), *«смертонос-*

ного російського удару», «найкривавіша атака», «будуть моїми янголами-охоронцями» » (ICTV та СТБ); «людей гріла надія», «промовистий сигнал» («Інтер»); «емоції вирували» (Перший канал Суспільного).

Спорадично виявляємо й оказіональні лексеми: «наслідки холодомору» («Інтер»). Такі утворення хоча й надають висловленню колориту та індивідуальної виразності, у межах інформаційних жанрів не цілком виправдані. Мовні новотвори можуть відволікати від фактичного змісту, створювати неоднозначність у сприйнятті інформації та порушувати стандарти нейтральності й об'єктивності викладу. Недоречні в публічному телемовленні інверсійні конструкції, оскільки вони змінюють природну логіку побудови речення та ускладнюють сприйняття інформації глядачем: «з новин цікавих» («Інтер»); «довгоочікуваний видався обмін» (Перший канал Суспільного).

Використання прикметників найвищого ступеня порівняння сприяє виразній експресивності мовлення. Такі лексеми виконують функцію інтенсифікації змісту повідомлення та посилюють його контекстуальне сприйняття, напр. «однією з найгарячіших ділянок», «у найгарячішому секторі» («1+1»); «найкривавіша атака» (ICTV та СТБ); «одним з найгарячіших» («Ми – Україна»).

У новинних матеріалах не рекомендують уживати вставні конструкції суб'єктивно-оцінного характеру (*на жаль, на щастя, на диво*), за допомогою яких журналісти виражають власне ставлення до подій. Водночас, попри традиційне застереження щодо недоцільності таких елементів в інформаційних жанрах, вважаємо їх функційно виправданими в текстах, присвячених війні. У цьому контексті відповідні синтаксичні одиниці посилюють прагматичний вплив повідомлення, формують позитивні смислові акценти та сприяють утвердженню віри в перемогу над ворогом, напр. «на жаль, небо FPV-камі просто кишить», «на жаль, є загиблі», «на жаль, не минає і дня без трагедії», «на щастя, цього разу змогли», «обійшлося, на щастя, без жертв» (ICTV та СТБ).

У новинних сюжетах зафіксовано окремі надлишкові маркери авторизації та засоби акцентування уваги, які в контексті інформаційної культури можна кваліфікувати як інформаційні анормативи, оскільки вони порушують принципи нейтральності й об'єктивності викладу, напр. «я хочу ще додати», «хочу зазначити», «варто зазначити», «ба більше» (ICTV та СТБ); «додам», «наостанок скажу», «зверніть увагу» («Інтер»); «я думаю», «за моїми підрахунками» (Перший канал Суспільного).

Недоречні власні міркування чи оцінювання подій ведучими або журналістами під час прямих ефірних увімкнень, особливо коли вони беруть на себе роль експертів. Така практика суперечить принципам об'єктивності та неупередженості інформаційного викладу, оскільки зміщує межу між повідомленням фактів і суб'єктивною інтерпретацією. Таке порушення фіксуємо в сюжеті телеканалів ICTV та СТБ, пор. «Проте Росія вже не вперше робить короткі паузи, щоб виглядати так, ніби вона хоче миру. Насправді за цей час Москва накопичила ракет для ще більшого удару».

У мовленні ведучих неправомірне використання припущень і безпідставних узагальнень, оскільки вони можуть формувати в глядача хибне уявлення про події та явища. У межах інформаційної культури такі практики суперечать принципам достовірності та об'єктивності, оскільки заміщують фактичну інформацію суб'єктивними домислами, що підриває довіру до джерела та спотворює сприйняття новинного контенту, напр. «Якщо інформація такого характеру з'являється в пресі, то зрозуміло, що це робиться спеціально». І безпідставне узагальнення: «На швидке відновлення послуги мешканці вже не сподіваються» («Інтер»).

Українське телемовлення репрезентує специфіку доступності інформаційного подання через систему лексичних, морфологічних, синтаксичних і стилістичних засобів. Використання малозрозумілої для широкої аудиторії лексики, складної термінології, жаргонізмів, аббревіатур, іншомовних запозичень може ускладнювати процес комунікації з реципієнтом. Подібні відхилення від мовної норми виникають у тих випадках, коли журналісти апелюють до понять, що потребують спеціальних знань або попередньої підготовки, не забезпечуючи належного пояснювального контексту для масової аудиторії.

Негативний вплив на процес сприйняття інформації справляють неологізми, незрозумілі широкій аудиторії, тому їх уживання в новинному мовленні доцільно обмежувати або уникати з огляду на вимоги комунікативної доступності, пор. «це *кілзона*», «якийсь політичний *меседж*», «повертаючись до тих *меседжів*», «мирний *трек*» («Інтер»).

У титрах новин обстежених ефірів нерідко фіксуємо використання складних аббревіатур, що не належать до загальноновживаних і потребують обов'язкового розшифрування для забезпечення належного рівня розуміння. Аналогічної уваги вимагають і скорочення, ужиті в озвучених фрагментах ведучими, які також доцільно

супроводжувати додатковими поясненнями з метою уникнення комунікативних ускладнень, напр. «детонування **БК**» («Інтер») та ін. Під час представлення експертки Юлії Осмоловської на Першому каналі Суспільного ведучий сказав про неї так: «директорка київського офісу **GlobSec**», не надавши пояснення щодо специфіки цієї організації, що могло ускладнити сприйняття інформації для частини аудиторії. У подібних випадках доцільно коротко пояснити інституційну належність та сферу діяльності згаданої структури. У титрах також було подано формулювання «начальник відділення комунікацій 81-ї **ОАЕМБ**» (Перший канал Суспільного), яке містить некоректну аббревіатуру на позначення «окремої аеромобільної бригади». Відповідно до словотвірних норм української мови правильним скороченням мало б бути «ОАМБ», що свідчить про потребу ретельнішого дотримання мовних стандартів у медійному контенті.

У мовленні ведучих непоодинокі виявляємо граматичні, синтаксичні та стилістичні порушення. У контексті інформаційної культури ці помилки знижують чіткість і зрозумілість подання новинного матеріалу, ускладнюють сприйняття інформації та можуть негативно впливати на авторитет джерела, напр. «а саме головне» (правильно – *найголовніше*) («Інтер»); «вірно сказали» (потрібно – *правильно*); *два керівника* (правильно – *два керівники*) («1+1») та ін.

Порушенням стандарту повноти інформації слід вважати неповне представлення гостей та експертів в ефірі. Зокрема, недостатнє обмеження характеристики фахівців лише загальними професійними номінаціями без уточнення їхньої інституційної належності, професійного досвіду чи релевантної компетентності. Так, на телеканалі «Ми – Україна» подання Гліба Остапенка як «*політичного консультанта, експерта з питань зовнішньої політики*», Богдана Долінце як «*авіаційного експерта*», Олега Лісного як «*політолога*», а Дмитра Левуса як «*політолога-міжнародника*» не забезпечує достатнього рівня інформативності для аудиторії. Повніша ідентифікація сприяла б підвищенню довіри до спікерів і кращому розумінню їхнього професійного бекграунду.

Іншим прикладом порушення стандарту повноти інформації є використання надмірно узагальнених просторових характеристик без конкретизації місця події. Зокрема, формулювання ведучої про те, що воєнний кореспондент виходив в ефір із «*прифронтової зони*» (ІСТV та СТБ) не забезпечує відповіді на базове інформаційне запитання «де саме?». Така номінація

має абстрактний характер і не дає аудиторії чіткого уявлення про географічну локалізацію події. Відсутність конкретних топонімів або хоча б регіональної прив'язки знижує рівень інформативності повідомлення та ускладнює його повноцінне сприйняття.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз ефірів загальнонаціонального телемарафону «Єдині новини» та Першого каналу Суспільного за 4–5 лютого 2026 року засвідчив наявність спільних мовностилістичних тенденцій у публічному мовленні ведучих і журналістів, а також виявив окремі проблемні аспекти, що потребують фахового осмислення. Установлено активне використання емоційно маркованої лексики, яка не розширює фактичного змісту повідомлень, проте формує в глядацькій аудиторії певне інтерпретаційне сприйняття подій, обставин і дійових осіб. Така практика частково нівелює принцип розмежування фактів й оцінок, що є одним із ключових стандартів інформаційної журналістики. Доступність телемовлення значно залежить від добору мовних засобів різних рівнів – лексичного, морфологічного, синтаксичного та стилістичного. Використання складної термінології, малозрозумілих неологізмів, аббревіатур без розшифрування, іншомовних запозичень і переважаних інфографічних елементів створює комунікативні бар'єри та знижує ефективність інформаційного впливу. Окрему увагу привертають граматичні, синтаксичні й стилістичні порушення, зафіксовані в прямоефірному мовленні. У контексті інформаційної культури такі відхилення негативно позначаються на чіткості й зрозумілості викладу, а також можуть впливати на рівень довіри до медіа як інституції. Виявлено й порушення стандарту повноти інформації, що зазвичай проявляється в неповному представленні гостей та експертів (без належної інституційної ідентифікації й окреслення професійного досвіду). Отже, результати дослідження засвідчують потребу в удосконаленні мовної політики телевізійних ефірів шляхом посилення нормативності, точності та стандартів інформаційної журналістики, що є необхідною умовою підвищення якості медіаконтенту в умовах суспільної значущості телевізійного мовлення.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розширенні емпіричної бази дослідження, здійсненні порівняльного аналізу мовностилістичних практик різних українських телеканалів у динаміці, а також у кількісному вимірюванні впливу мовних відхилень на рівень довіри та сприйняття інформації аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла Н. В., Дашенко Н. Л., Синоруб Г. П. Формування навичок публічного мовлення студентів-журналістів. *Вісник науки та освіти*. Київ, 2023. № 1(7) С. 334–350.
2. Білограць Х., Нечипір А. Мовностилістичні помилки ведучих українських телеканалів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки. 2019. Вип. 3. № 910. С. 129–135.
3. Бобко Л., Кузьмінець О., Михайліцька Х., Патійчук Ж. Психологічні аспекти публічного виступу. *Молодий вчений*. 2019. № 12 (76). С. 255–260.
4. Дубова О. А., Мирінець О. А. Орфоепічні помилки в українському мовленні ведучих миколаївських телеканалів. *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв : Іліон, 2022. Вип. 14. С. 6–8.
5. Куляс І. Моніторинг телемарафону «Єдині новини» за 2022–2026 рр. Детектор медіа : сайт. URL : <https://detector.media/authors/274/> (дата звернення: 10.02.2026).
6. Мініч Л.С., Кучеренко Д.Ю. Порухення лексичних норм на українських телеканалах як одна з проблем якісного ефірного мовлення. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2019. Вип. 20. С. 211–216.
7. Михайличенко Н. Культура мовлення тележурналістів каналу «UA: Перший» (на прикладі інформаційної програми «Новини»). *Теле- та радіожурналістика*. 2019. Вип. 18. С. 270–275.
8. Нагорняк М. До питання про порушення стандартів новинного мовлення у телемарафоні «Єдині новини». *Scientific Notes of Institute of Journalism*. 2024. Т. 1 (84). С. 72–82.
9. Черниш О. А., Гончарук Н. О., Білошицька З. А., Лисянюк О. Л. Лінгвостилістичний потенціал жанру «публічна промова політика». *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 27. Т. 1. С. 208–214.
10. Чорнокуй У. В., Коваленко Н. А., Малиш М. М. Культура мовлення як основа професійної діяльності журналіста. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2024. Т. 35 (74) № 6. С. 402–407.
11. Шульська Н. М., Науменко Л. М., Калита О. П. Особливості медіамовлення телемарафону «Єдині новини». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2025. Т. 36 (75). № 1. Ч. 1. С. 96–102.
12. Shulska N., Kostusiak N., Bukina N., Kyryliuk O., Zinchuk R., Afanasieva O., Levchenko T., Sadivnychiy V., Baranova S., Medvid O. Peculiarities of «Unified News» Television Broadcasting: (Non)Adherence to Professional Standards, Language and Ethical Norms. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2024. Vol. 14, Issue 1, Spec. Issue XL. P. 82–88.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

СИМВОЛІКА ПРОСТОРОВИХ ОПОЗИЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ)

SYMBOLISM OF SPATIAL OPPOSITIONS (BASED ON TEXTS FROM UKRAINIAN SPELLS)

Шуляк С.А.,
orcid.org/0000-0003-3669-852X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті здійснено аналіз символічних значень просторових опозицій, відображених у текстах українських народних замовлянь. Розглянуто традиційні уявлення про простір як систему сакральних та профаних координат. Особливу увагу приділено тому, як у замовляльних текстах простір набуває символічного виміру через номінації, що представляють небесний простір: небо, місяць; водний простір: море, вода, камінь, струг, щука, кит-риба; земний простір: поле, діброва, ліс, земля, звір, дуб, черв'як, медвідь, лігво, а протиставлення і водночас зв'язок цих трьох просторів акцентує ідею недосяжності їхнього поєднання. Підкреслено роль символіки просторових опозицій у формуванні мовної картини світу. Зазначено, що символіка просторових опозицій у текстах українських замовлянь полягає у створенні магічної структури, де кожна стихія має своє місце, свою функцію і просторову межу. Проаналізовано також числові символи просторових орієнтирів (три брати: небо – земля – море; поле – море – небо; небо – океан – земля; п'ять братів: небо – дуб – лігво – поле – вода; три річі: земля – вода – небо; три сестриці-послужниці: лісаха – водаха – поляха), що укорінені у міфологічному мисленні українців. Зазначено, що символіка просторових опозицій у замовляннях не лише відображає космогонічну картину світу українців, а й виконує захисну функцію, формуючи магічну межу між людиною і злом. Визначено звертання як своєрідний магічний ключ, що відкриває простір для виконання бажаного: вони фіксують увагу на конкретному об'єкті, символічно залучають його до дії, а також формують структуру замовляння, розмежовуючи простори (місяць на небі, камінь у морі, дуб у діброві). Простежено, як через систему символів у фольклорних текстах здійснюється організація простору, як невід'ємного складника ментальності наших пращурів.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні символічних значень часових меж в українських фольклорних текстах.

Ключові слова: українські замовляння, символ, числовий символ, символіка, текст, звертання, простір, просторові опозиції.

The article analyzes the symbolic meanings of spatial oppositions reflected in the texts of Ukrainian folk spells. It examines traditional ideas about space as a system of sacred and profane coordinates. Particular attention is paid to the idea how space acquires a symbolic dimension in incantation texts through nominations representing celestial space: sky, moon; water space: sea, water, stone, stream, pike, whale-fish; earth space: field, oak grove, forest, earth, beast, oak, worm, bear, lair; and the opposition and at the same time connection of these three spaces emphasizes the idea of the unattainability of their combination. The role of the symbolism of spatial oppositions in the formation of the linguistic picture of the world is emphasized in the article. It is noted that the symbolism of spatial oppositions in the texts of Ukrainian spells consists in the creation of a magical structure, where each element has its place, its function, and its spatial boundary. The numerical symbols of spatial landmarks are also analyzed (three brothers: sky – earth – sea; field – sea – sky; sky – ocean – earth; five brothers: sky – oak tree – lair – field – water; three things: earth – water – sky; three sisters-servants: forest – water – field) rooted in the mythological thinking of Ukrainians. In the article we emphasize that the symbolism of spatial oppositions in spells not only reflects the cosmogonic picture of the world of Ukrainians, but also performs a protective function, forming a magical boundary between man and evil. Addresses are identified as a kind of magical key that opens up space for the fulfillment of desires: they fix attention on a specific object, symbolically involve it in the action, and also form the structure of the spell, delimiting spaces (the moon in the sky, a stone in the sea, an oak tree in the forest). It has been traced how, through a system of symbols in folklore texts, space is organized as an integral part of the mentality of our ancestors.

Prospects for further research lie in studying the symbolic meanings of temporal boundaries in Ukrainian folklore texts.

Key words: Ukrainian spells, symbol, numerical symbol, symbolism, text, address, space, spatial oppositions.

Постановка проблеми. Сучасні наукові пошуки все частіше звернено на аналіз символіки фольклорних текстів, зокрема українських замовлянь, як важливого джерела для вивчення світогляду та ментальності народу. Однак питання символічних значень просторових опозицій

у замовляннях досі залишається недостатньо розробленим, що ускладнює розуміння механізмів формування структури тексту та його магічного впливу. Вивчення простору, а також способів організації та взаємодії різних стихій у межах замовляльного тексту, відкриває нові перспек-

тиви для осмислення фольклорної традиції, її міфологічних основ і захисних функцій. Саме тому актуальним є комплексний аналіз символіки просторових опозицій – їхніх номінацій, взаємозв'язків і ролі у формуванні магічної системи стосунків між людиною та природою, адже «саме знання символіки допоможе нам усвідомити картину світу, спосіб мислення наших пращурів, їх естетичні, моральні ідеали» [1, с. 193].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

М.К. Дмитренко, досліджуючи символи та народно-поетичну символіку, значення символічних образів українського фольклору, зазначає, що «символи і символіку тлумачать (розуміють) на побутовому, філософському, психологічному, естетичному, лінгвістичному, містично-окультному, езотеричному та інших рівнях» [2, с. 8].

В.В. Жайворонок визначає символ так: «1) умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; на створення символів впливає оточення; це уява особливого роду, але завжди конкретно взята з зовнішнього світу; у кожного народу в символіці є свої особливості, що пояснюються передусім специфікою спілкування цього народу з довкіллям; щоб знати й розуміти історію й культурне життя того чи того народу, треба знати й розуміти його символи. *Хліб на рушнику як народний символ гостинності; Символ віри як стислий виклад догматів християнства; Національні символи.* 2) художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття тощо. *Троянда як художній символ кохання; Сокіл, орел як фольклорні символи сили, мужності, краси, величі*» [3, с. 537].

Словник символів України пояснює символ як «умовне позначення якогось предмета, поняття, явища, процеси, художній образ, який відбиває певну думку, ідею, почуття» [1, с. 192], а також трактує символ як «уявлення, що викликає певне коло асоціацій у даній поетичній системі» [1, с. 192].

За В.В. Жайворонком, «простір – вільний, великий обшир; просторінь; у народних піснях – символ волі, а отже й щастя, розкошу як його різновиду; просторові уявлення панують у народних віруваннях» [3, с. 487].

А. Темченко зазначає, що «обрядовий простір становить ідеальну природно- чи культурно-ландшафтну модель, альмагуючи бінарні протиставлення вертикалі й горизонталі, статичності й динаміки, наповненості й порожнечі, прямокутності й округлості, доцентровості й відцентровості, периметральності й радіальності» [4, с. 46], а «існування опозиційних пар, за допомогою яких

організовується міфологічний простір, є наслідком схильності людського мислення до диференціювання й протиставлення явищ оточуючого світу» [5, с. 443].

Постановка завдання. Завдання статті вбачаємо в тому, щоб визначити особливості символічних значень просторових опозицій і числових символів просторових орієнтирів, відображених у текстах українських народних замовлянь.

Виклад основного матеріалу. У тексті замовляння *Місяцю-князю! Вас три у світі: оди на небі, другий на землі, а третій в морі, камінь білий. Як вони всі не можуть докупити зійтися, так не можуть у мене, раба Божого Івана, зуби боліти! Нехай тобі золота корона, а мені щастя й здоров'я!* [6, с. 45] чітко простежуються просторові опозиції *небо – земля – море*. Кожен зі згаданих просторів має власне символічне навантаження, що відображає космогонічну картину світу, притаманну саме українському фольклору. *Небо* символізує божественне, недосяжне, сакральне; те місце, де перебувають вищі сили і панує космічний порядок. *Земля* є символом людського буття, матеріального життя. *Море*, як третій простір, уособлює непізнане, глибоко підсвідоме. *Камінь* в морі, швидше за все, вказує на стабільність, або ж на межу між світами. Протиставлення і водночас зв'язок цих трьох просторів підкреслює ідею недосяжності їхнього поєднання. У цьому замовлянні прослідковуємо неможливість злиття небесного, земного і морського як магічну формулу для відгородження хвороби. В унікальних українських замовляльних текстах передбачено створення символічного бар'єру між злом (болем) і людиною.

Світобудова у текстах українських замовлянь структурована, в ній: *місяць – у небі, мертвець – у гробі, камінь – у морі*, як-от: *Місяць у небі, мертвець у гробі, камінь у морі: як три брати докупити зберуться і будуть бенкет робити, тоді у мене зуби будуть боліти* [6, с. 45]. Всі три простори формують систему, у межах якої відбувається магічна дія замовляння. Немоżliвість поєднання цих просторів стає запорукою відгородження від болю. Тобто, просторові опозиції створюють символічний бар'єр, що оберігає людину, і водночас відображають традиційну народну віру у гармонію та нездоланність природного порядку.

Словосполучення *три брати* у замовляннях є ключовим, адже підкреслює ідею недосяжності їхнього об'єднання, створює бар'єр між людиною і хворобою. *Три брати* – це метафоричне втілення трьох стихій чи світів, які за народними уявленнями ніколи не можуть зустрітись, так само як

і хвороба не повинна проникати до людини, що спостерігаємо у замовляльних текстах на кшталт: *Місяцю, молодий княже! Чи бував ти в старого? Чи питав ти його, чи болять в його зуби? Щоб у мене вік віком і суд судом зуби не боліли. Заєць у полі, а риба в морі. Місяць на небі: коли будуть три брати вкупі гуляти, тоді в мене будуть зуби боліти* [6, с. 46]; *Звір у полі, риба в морі, гробак у землі. Оце їх три брати як зйдуться всі до міста, будуть їсти, пити, до місяця говорити, тоді в народженої, молитвеної (ім'я) будуть зуби боліти* [6, с. 49].

Число *три* – «символ духовного синтезу; формули для творення світів; символ створення духу із матерії; активного із пасивного; моделі Всесвіту (верх, середина, низ); щастя, багатства; трійці; берега; цілющості» [1, с. 220]. Символічною моделлю Всесвіту число *три* є у текстах українських народних замовлянь на кшталт: *Білий камінь у морі, дикий кабан у лісі, черви в дубі... Як зйдуться цих три брати до купи, щоб тоді в (ім'я) рожденного, молитвеного заболіла голова й зуби* [7, с. 126]; *Мрець у землі, камінь у воді, а місяць на небі. Коли ці три речі до купи зйдуться, тоді зуби заболять живущого раба божого (...), не будуть боліти до смерті* [7, с. 119]; *Місяць на небі, камінь у морі, а мертвець у гробі. Як їх суду не судити, так їм до купи не сходиться та не їсти і пити* [7, с. 124].

У замовлянні *Місяць у небі, кит-риба в окіянні, дуб на землі. Як оці три брати зйдуться, то тоді у раба Божого Івана зуби будуть боліти* [6, с. 45] дуб символізує силу, витривалість і зв'язок із землею; *кит-риба* – символ глибини, таємниці; *місяць* – символ вічності, містики, спокою. Недосяжність об'єднання *трьох братів* уособлює гармонію та нездоланність природного порядку, а порушення цього порядку (їхня зустріч) є неможливим, як і неможливість виникнення недуги у адресата замовляння. *Три брати – місяць, дуб, кит-риба*, залишаються розділеними у своїх стихіях, і це є оберегом від хвороби.

Просторові опозиції у замовляннях творять гармонію світу, до якої прагне людина, звертаючись до вищих сил у пошуках зцілення та захисту. Ця система символів відображає традиційну віру українців у нездоланність природного порядку та силу магічного слова. Так у замовлянні *На окіяні-морі, на острові, на острові золота груша, на груші – золоте гніздо, а в тому гнізді – шавулиця, а в тій шавулиці – три сестриці-послужниці: одна лісаха, друга водаха, третя поляха. Ти лісаха, по лісах, ти, поляха, по полях, ти, водаха, по водах. Ти, поляха, вийми свій жилю-*

зуб [6, с. 101] *окіян-море, острів, золота груша, гніздо, шавулиця і три сестриці-послужниці* – це символічні образи, які репрезентують три стихії та відповідні простори: *ліс (лісаха), вода (водаха), поле (поляха)*. Кожна з цих *сестриць* пов'язана зі своєю стихією, що підкреслює ідею розмежування та недосяжності їхнього поєднання. *Ліс, поле та вода* – це не просто природні зони, це уособлення різних сфер буття, які не мають зливатися, подібно до *трьох сестер*, що діють окремо. Саме ця недосяжність їх злиття стає гарантією захисту.

Виразно простежуються просторові опозиції *земля (волога земна) – небо (роса небесна)* у замовлянні на кшталт: *– Якщо тее жито наповнюється од вологи земної і од роси небесної, і як той квіт добровільно відпадає од своєї ниви, при своєму корені, так би од моїх бджіл у час свій вільно рої відходили і сідали в моїй пасіці раба Божого (...), при своєму корені сідали, у своїх вуликах і зі всіма новими матками, і зі всіма пожитками* [6, с. 98–99]. *Волога земна* уособлює матеріальну основу життя, плодючість, материнську силу землі, яка дає початок усьому живому. *Роса небесна*, навпаки, символізує духовне, небесне благословення, сакральну енергію, що сходить згори. Поєднання цих двох стихій творить гармонію, адже тільки за умови взаємодії *земного і небесного* виникає повнота буття, зростання та добробут. У замовлянні ця гармонія переноситься на процес роїння бджіл: як жито зростає завдяки земній волозі й небесній росі, так і бджолині рої мають відходити вільно, природно, не порушуючи загального порядку. Символіка полягає у створенні магічної межі, яка забезпечує «правильний» перебіг подій: рої залишаються в пасіці, біля свого кореня, у своїх вуликах, що гарантує благополуччя господаря. Просторові опозиції *земля – небо* у досліджуваному тексті не тільки описують природні явища, а й виступають символічним балансом між матеріальним і духовним.

У тексті українського замовляння *Перший княжич місяць на небі Адав'євич, другий черв'як у дубі, третій медвідь у лігві, четвертий камінь у полі, п'ятий щука у воді. Коли ті п'ять братів, до купи зійшовшись, будуть за одним столом сидіти, пити, їсти, гуляти, добрії мисли мати, суди судити, пересуди брати, тоді і в раба Божого Івана зубная кость, жовтая і білая, буде боліти, і моєму слову ключ і замок. Амінь, амінь, амінь!* [6, с. 46] просторові опозиції представлені через образи *п'яти братів*, кожен із яких пов'язаний із окремою стихією або світом: *місяць на небі* Адав'євич символізує сакральне, божественне начало і космічний порядок; *черв'як у дубі* уосо-

блює земну глибину, приховані процеси життя, трансформацію і відродження; *медвідь у лігві* відображає силу природи, її циклічність, зимову сплячку та захист; *камінь у полі* є символом стабільності, непорушності; *щука у воді* репрезентує стихію води, глибину, рух і життєву енергію. Немоżliвість *п'яти братів* зібратися разом стає магичною формулою, а представлена система символів відображає віру українців у нездоланність природного порядку. Недарма ж число *п'ять* символізує «любов, здоров'я, гуманність» [1, с. 185].

У замовляннях від переляку та зубного болю на кшталт: – *Місяць на небі, зайц у дебри, а струг у воді, та й як ті три брате* зайдут си на тайну вечеру, та аби тогди ни мав моци переполох мене находити [7, с. 39]; *Місяце Владимире, прийди до мене зуби замовляти. Камінь у морі, дуб у діброві. Коли ці три брати зійдуться пити й гуляти, тоді у мене, блаженого народженого, перестануть зуби боліти* [7, с. 122]; – *Місяцю молодиче, ти на небі, дикий кабан у лузі, камінь у морі. Як зійдеться всі брати до купи, тоді в мене заболять зуби* [7, с. 128] звертання виконують надзвичайно важливу функцію, адже вони є ключовим елементом магичного впливу слова. Звертаючись до місяця (*місяць на небі, місяце Владимире, місяцю молодиче*), до природних стихій (*зайц у дебри, струг у воді, камінь у морі, дуб у діброві, дикий кабан у лузі*), той, хто замовляє, створює особливий сакральний зв'язок між собою, об'єктом звернення і бажаною зміною (зціленням, захистом від страху чи болю). Форма звертання підкреслює персоніфікацію природних явищ і предметів, уособлює їхню силу, надає їм статусу співучасників магичного ритуалу. Це не просто перелік просторових об'єктів – це діалог,

у якому людина просить про допомогу, звертається з повагою, ніби до живих істот, здатних впливати на долю. Таке звернення створює атмосферу довіри й сакральності, активізує магичну силу слова.

Висновки. Таким чином, у текстах українських замовлянь простір набуває символічного виміру через номінації, що представляють небесний, водний, земний простори. Просторові опозиції земля – небо не тільки описують природні явища, а й виступають символічним балансом між матеріальним і духовним. Протиставлення і водночас зв'язок просторів (небо – вода – земля) – трьох братів – акцентує ідею недосяжності їхнього поєднання, що створює магичну межу, що забезпечує людині можливість бути здоровою та символізує нездоланність природного порядку. Символіка просторових опозицій в замовляннях репрезентує уяву особливого роду, взятую із зовнішнього світу українцями, ту, що акумулює специфіку спілкування нашого народу з природою. Так, в українських народних замовляннях дуб символізує силу, витривалість і зв'язок із землею; кит-риба – символ глибини, таємниці; місяць – символ вічності, містики, спокою. Просторові опозиції представлені числовими символами (три брати, п'ять братів; три річч; три сестриці-послужниці), глибоко укоріненими у міфологічному мисленні українців. У текстах замовлянь звертання до просторових об'єктів є інструментом магичної дії, що допомагає встановити контакт із сакральними силами та забезпечує ефективність магичного впливу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні символічних значень часових меж в українських фольклорних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
2. Дмитренко М. Символи українського фольклору: монографія. К. : УЦКД, 2011. 400 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Темченко А. Міфологема подорожі в локальних конструкціях лікувальних текстів українців. *Народна творчість та етнологія*. 3(385). 2020. С. 45–62.
5. Темченко А.І. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми : монографія. Черкас : «ІнтролігаТОР», 2014. 572 с.
6. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2007. 124 с.
7. Ви, зорі-зориці... Українська народна магична поезія: (Замовляння)/упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. Київ : Молодь, 1991. 336 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ПИТАННЯ ЩОДО НАУКОВОГО ОБГРУНТУВАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ISSUES ON THE SCIENTIFIC SUBSTANTIATION AND DEFINITION OF THE CONCEPT OF “IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF LANGUAGE POLICY IN URRAINE”

Ялова О.В.,

orcid.org/0000-0002-5167-5740

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри ділової української та іноземних мов

Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Мова є і залишається основою будь-яких суспільних відносин, що визначає їх вектор і життєздатність. Мовна сфера особливо потребує належного конституційно-правового регулювання, особливо в умовах російсько-української війни, яка безпосередньо стосується національної ідентичності та вимагає від держави належного знаходження відповідної реакції і дій у правовому регулюванні функціонування державної мови та мов національних меншин та їх реалізації в контексті конституційно-правових засад мовної політики в Україні.

Важливе значення для з'ясування змісту конституційно-правових засад державної політики мають дослідження таких вчених як К.О. Ващенко, Є. В. Білозьоров, В.А. Василенко, І.В. Гладуняк, Ю.В. Ковбасюк, А.М. Колодій, М.В. Костицький, М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, В.М. Селіванов, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та ін. У своїх працях науковці зосереджували увагу на проблемах, пов'язаних із вивченням конституційно-правових засад створення та функціонування державної влади у сфері забезпечення прав і свобод людини, побудови демократичної та правової держави. Водночас недостатньо вивченими залишаються конституційно-правові засади державної мовної політики в контексті сучасних процесів державного та правового розвитку країни.

У той же час аналіз засвідчує, що й сьогодні у правовій науці України недостатньо належних за рівнем і обсягом досліджень процесів конституційно-правового регулювання мовної політики та її реалізації, хоча успішне вирішення теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку державної мови та мов національних меншин є невід'ємною складовою реалізації такого важливого конституційного принципу як побудова в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Мета і основне завдання дослідження полягає в узагальненні конституційно-правових засад функціонування і подальшого розвитку державної мови і мов національних меншин в Україні та обґрунтуванні поняття «конституційно-правові засади мовної політики в Україні» та розкритті змісту цих засад.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше комплексно розглянуто у теоретичному і прикладному аспектах питання конституційно-правових засад мовної політики та їх реалізації в Україні та обґрунтовано і визначено поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні як втілення державою і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин і цілеспрямованої діяльності усіх суб'єктів реалізації конституційно-правових засад мовної політики.

Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема: формально-логічний і логіко-семантичний – для формулювання визначення і поглиблення категоріально-понятійного апарату; системно-структурний та функціональний – для дослідження і аналізу процесу реалізації конституційно-правових засад мовної політики; герменевтики права – для з'ясування змісту норм права, які регламентують питання функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин в Україні. У ході дослідження також використано методи аналізу і синтезу, індукції, дедукції та аналогії, порівняння при систематизації емпіричного матеріалу й отриманні власних теоретичних результатів для досягнення поставленої мети.

Ключові слова: конституційно-правові засади, конституційно-правове регулювання, мовна політика, реалізація мовної політики, реалізація конституційно-правових засад мовної політики, державна мова, державна мова, українська мова.

The article “Questions on the scientific substantiation of the concept of the implementation of the constitutional and legal principles of language policy in Ukraine” provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the constitutional principles of language policy and outlines conceptual approaches to their implementation in the system of constitutional law of Ukraine. The relevance of the study is due to the growing role of the language factor in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the need to strengthen national identity and ensure the proper functioning of the state language and languages of national minorities in accordance with the Constitutions of Ukraine.

The purpose of the scientific article is to generalize the constitutional and legal principles of the functioning and development of the state language and languages of national minorities, as well as to scientifically substantiate and formulate the author's definition of the concept of “implementation of the constitutional and legal principles of language policy in Ukraine”. To achieve the set goal, a complex of philosophical and worldview, general scientific and specifically legal meth-

ods was used, in particular formal-logical, logical-semantic, system-structural, functional, hermeneutic, as well as methods of analysis, synthesis, induction and deduction.

The work analyzes scientific approaches to understanding the principles of law, forms of implementation of legal norms and the mechanism of implementation of the norms of the Constitution of Ukraine. Based on the study of doctrinal sources and current legislation, the absence of a systematic definition of the concept of "implementation of constitutional and legal principles of language policy in Ukraine" in national legal science is substantiated. The author proves that the implementation of such principles should be carried out through the normative detailing of constitutional provisions in sectoral legislation and through the purposeful activities of state authorities, local self-government bodies, civil society institutions and communities.

The scientific novelty of the obtained results lies in the formulation of the author's definition of the studied concept as the embodiment by the state and society of the fundamental rules of regulation of language relations established by the Constitution of Ukraine, aimed at ensuring the functioning and development of the state language and languages of national minorities on the basis of legislation and the activities of all subjects of constitutional and legal relations. The obtained results have theoretical and practical significance for the further improvement of language legislation and the development of the constitutional and legal doctrine of Ukraine and can be used in scientific and research work - for further theoretical study of the processes of formation and implementation of language policy on the basis of the principles established by the Constitution of Ukraine; in law enforcement activities - to increase the effectiveness of the implementation of constitutional and legal principles of language policy by central and local executive bodies and local self-government bodies, political parties, other public associations; in the educational process in the disciplines "Constitutional Law of Ukraine", "Ukrainian Language of Professional Direction", improving the legal culture of higher education students, educating them in respect for their native language, law and the law.

Key words: state language, language policy, constitutional and legal principles, constitutional and legal regulation, implementation of language policy, implementation of constitutional and legal concepts of language policy.

Виклад основного матеріалу. Питанням особливостей мовної політики в Україні присвячено значну кількість досліджень. Так, І. Усенко [19] зосереджує увагу на правовому статусі мови у законодавчих проєктах; М.Гінзбург та А.Ганжа [1] розглядають поліпшення якості нормативних документів як чинник зміцнення державного статусу української мови; Т.Демченко та І. Філіпчук [3] зосереджуються на правових проблемах функціонування української мови як державної; Ю.Прадід [14] досліджує поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці; О.Доценко [4] та В.Хомрач [21] здійснили загальний огляд мовної політики в Україні. Проте, це далеко не повний перелік останніх досліджень та публікацій, хоча досліджень щодо нинішнього стану мовної політики та її правових засад в умовах воєнного стану вкрай мало, обґрунтованого визначення самого поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні відсутнє, а ситуація, що склалася, потребує теоретичного осмислення і наукового обґрунтування і узагальнення.

Аналіз наукових праць з теорії юриспруденції свідчить, як стверджує Костицький М.В., що навіть провідні вчені-теоретики приділяють недостатньо уваги принципам, що суть, поняття, ознаки, функції, методологія тощо аналізуються, а принципи – не аналізуються. Натомість у монографіях і підручниках розглядаються принципи права як об'єкт вивчення. У свою чергу саме вивчення, зокрема його принципи, не досліджуються. Право як соціальний феномен має притаманні йому вихідні начала, керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового

регулювання суспільних відносин та характеризуються універсальністю, загальною значущістю, імперативністю [5, 5].

Конституційно-правові засади (принципи), як і принципи права загалом, вважає доктор юридичних наук Колодій А.М., є критерієм оцінки конституційного права і методологічною основою його подальшого удосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації конституційного права, його пізнають і поліпшують [6, 5].

Здійснений нами аналіз різного роду законодавчих актів, навчальної, науково-довідкової літератури, дає підстави стверджувати про відсутність визначення поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні».

Для того, щоб визначити поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні, треба, на нашу думку, виходити з поняття «реалізація норм права», оскільки засади мовної політики, встановлені Конституцією України, це конкретні її норми.

Реалізація норм права, за твердженням доктора юридичних наук Пархоменко Н.М., являє собою процес втілення приписів правових норм у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Залежно від способів правового регулювання розрізняють такі форми реалізації норм права: використання, виконання, дотримання, застосування. Використання норм права полягає у тому, що учасники правовідносин на свій розсуд розрізняють права, зазначені у нормах. Виконання правових норм вимагає активної поведінки суб'єктів суспільних відносин щодо

здійснення ними покладених на них обов'язків. Дотримання норм права своїм змістом передбачає утримання суб'єктів права від здійснення заборонених правом дій, тобто це пасивна форма поведінки зазначених суб'єктів [13, 246]. Застосування правових норм, з погляду доктора юридичних наук, професора Рабиновича П.М., - це здійснювана компетентними державними органами, уповноваженими на це громадськими об'єднаннями або їх посадовими особами організаційно-правова діяльність, результатом якої є встановлення піднормативних, формально обов'язкових індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів. Соціальна сутність правозастосовальної діяльності – підтвердження, встановлення (або зміна чи скасування) зв'язків (взаємин, відносин) між тими суб'єктами права, які мають реалізувати юридичну норму [15, 528].

Такі ж форми реалізації права (та їх визначення) розрізняють автори підручника «Теорія держави і права. Академічний курс», виданого 2008 року [17, 451-457].

Стосовно питань реалізації норм Конституції України, то в українській правовій літературі значну увагу їм приділено, зокрема, доктором юридичних наук, професором Козюброю М.І. [7], та доктором юридичних наук, професором Тодикою Ю.М. [18].

Про характер конституції тієї чи іншої країни, у тому числі й України, не можна доходити висновку лише з того, що в ній закріплено, тобто на підставі ознайомлення з текстом. Будь-яка конституція має базуватися також на тому, яким чином її положення (норми) реалізуються в суспільних відносинах. Саме ступінь реалізації положень конституції, тобто введення їх у практику повсякденної діяльності державних органів, громадських організацій і об'єднань, посадових осіб і громадян, є головним показником її реальності. Стосовно цього можна стверджувати, що реалізація Конституції України (як і конституції будь-якої держави) становить спосіб (форму) її фактичного існування, реального буття [2, 334-335].

Реалізація конституційних норм – це втілення приписів Конституції у правомірних діях громадян, юридичних осіб, державних органів, посадових та інших осіб [18, 338]. Механізм реалізації конституційних норм – це сукупність правових та інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці здійснення конституційних приписів [18, 339].

Тодика Ю.М. вважає, що здійснення норм Конституції України відбувається за допомогою

двох елементів механізму їх реалізації: а) через систему, яка включає в себе норми галузевого законодавства, що деталізують Конституцію, процесуальні акти, правовідносини і б) через інституційну систему, тобто цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо дотримання, охорони і реалізації конституційних приписів, створення умов для застосування на практиці норм Конституції України [18, 340].

Це, безумовно, стосується і здійснення норм Конституції України, які регулюють відносини, пов'язані з мовною політикою у державі, а саме частини першої-п'ятої статті 10, статей 11, 12, частини другої статті 24, частини п'ятої статті 53, пункту 4 частини першої статті 92, частини другої статті 103, частини третьої статті 127, частини третьої статті 148 [8].

Зазначені норми є переважно нормами-приписами, для реалізації яких, з одного боку, необхідна їх деталізація через нормативно-правові акти нижчого від Конституції України рівня – закони України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із зазначенням конкретних заходів та строків їх виконання, з другого – організаційне, ідеологічне, методичне, фінансово-матеріальне забезпечення їх належного виконання як органами державної влади, так і політичними партіями, громадськими організаціями, юридичними і фізичними особами.

Таким чином, виходчи з викладеного, ми вважаємо, що поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні можна визначити як втілення державлю і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування та розвитку державної мови і мов національних меншин через норми законодавства і цілеспрямовану діяльність всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

Наявність наукового і, особливо, законодавчого визначення понять «мовні політика в Україні», «конституційні засади мовної політики в Україні», «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні», їх усвідомленні політиками, державними службовцями, науковцями і всіма громадянами певним чином сприяла б саме практичній реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні.

Водночас ознайомлення зі змістом виданих в Україні підручників, посібників з навчальної дисципліни «Конституційне право України», за

загальною редакцією Погорілка В.Ф. (1999) [9], Тодики Ю.М. і Журавського В.С. (2002) [10], Шемшученка Ю.С. (2008) [11] або авторами яких є Годованець В.Ф. (2005) [2]; Кравченко В.В. (2006) [12]; Фрицький О.Ф. (2006) [20]; Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. (2007) [16]; Шляхтун П.П. (2008) [23]; Чушенко В.І., Заяць І.Я. (2009) [22], засвідчує, що крім згадки про те, що «державною мовою в Україні є українська мова» (ч.І ст.10 Конституції України), про інші засади мовної політики практично не йдеться.

На нашу думку, в умовах тривалого ігнорування питань законодавчого (на основі положень Конституції України) регулювання мовної політики в Україні, загострення мовних питань в українському суспільстві окремими політичними силами, особливо під час проведення виборчих кампаній, реалізація кожної із встановлених Конституцією України засад мовної політики потребує детального роз'яснення, аналізу, вивчення.

У той же час у підручниках і посібниках з конституційного права України навіть не згадуються проблеми, пов'язані з реалізацією Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року №10-рп/99 (справа про застосування української мови), ратифікацією Верховною Радою України Європейської хартії мов або мов меншин (закон України від 15 травня 2003 року), державних програм і комплексних заходів розвитку української (державної) мови та мов меншин, які приймалися Кабінетом Міністрів України.

Питання мовної політики в Україні потребують, на наш погляд, особливої уваги юристів-конституціоналістів. Саме ці правові позиції, оцінки, пропозиції, рекомендації багато у чому мають стати підґрунтям для підготовки і прийняття відповідних законодавчих актів щодо регулювання мовної політики в Україні.

Разом з тим, такі правові позиції оцінки, пропозиції, покликані сприяти формуванню поваги й уваги до державної української мови, мов національних меншин наступних поколінь юристів й інших майбутніх фахівців, які вивчають цю важливу юридичну дисципліну, давати надію на те, що вони в майбутньому успішно вирішуватимуть питання мовної політики в Україні.

Таким чином, проаналізувавши процес реалізації норм права, реалізації конституційних норм, дослідження якого здійснювали українські вчені, наголошуємо на відсутності визначення поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні» у конституційному праві України. І пропонуємо поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні» визначити як втілення державою і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин на основі норм законодавства і цілеспрямованої діяльності усіх суб'єктів реалізації конституційно-правових засад мовної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гінзбург М., Ганжа А. Поліпшення якості нормативно-правових документів – головний чинник зміцнення державного статусу української мови. Вісник Нац.ун-ту «Львівська політехніка». №503. Львів, 2004. С.20-23.
2. Годованець В.Ф. Конституційне право України. Навч.посіб. Київ: МАУП, 2005. 360с.
3. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми. Право України. 1996. №7. С.47-50.
4. Доценко О. Мовна політика України: погляд зсередини. URL: [https:// www. rescarchgate. net/ publication/345942795_MOVA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI](https://www.researchgate.net/publication/345942795_MOVA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI)
5. Костицький М.В. Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології та педагогіки. Юридична психологія і педагогіка. Наук. журн. Київськ. нац. ун-т внутрішніх справ, 2009. №1. С.3-18.
6. Колодій А.М. Принципи права України. Монографія. Київ. Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Козюбра М.І. Реалізація Конституції України / В кн.Конституційне право України. Підручник за ред. В.Я.Тация, В.Ф.Погорілка, Ю.М.Тодики. Київ, 2000. С.52-62.
8. Конституція України. Офіц.вісн.України, 2010. №72-1. Ст.25-98.
9. Конституційне право України. За ред. В.Ф. Погорілка. Київ. Наук. думка, 1999. 734 с.
10. Конституційне право України. Підручн. для студ. вищ.навч. закладів України за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. Київ. Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 544с.
11. Конституційне право України: акад. курс. Підручник у 2т., Т2. Київ. Юридична думка, 2008. 800с.
12. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посіб., вид.4-е, випр. та доп. Київ. Атіка, 2006. 568с.
13. Пархоменко Н.М. Реалізація норм права. Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т.5, С.246.
14. Прадід Ю.Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці. У царині лінгвістики і права. Сімферополь. Еліньо, 2006. С.159-160.
15. Рабинович П.М. Застосування правових норм. Юридична енциклопедія. Київ, 1999. Т.2. С.528.

16. Совгиря О.В. Конституційне право України. Навч. посібн. за ред. О.В.Совгиря, Н.Г.Шукліна. Київ. Юрінком Інтер, 2007. 632с.
17. Теорія держави і права: академічний курс. Підручник за ред. О.В. Зайчука, Н.М.Оніщенко, 2-е вид., перероб. і доп. Київ. Юрінком Інтер, 2006. 688с.
18. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Монографія. Харків. Факт, 2000. 608 с.
19. Усенко І.Б. Правовий статус мов у законопроектах ерховної Ради України 2017 року. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Київ, 30 листопада 2017 року. Ч.1.
20. Фрицький О.Ф. Конституційне право України. Підруч. 3-є вид. перероб. і доп. Київ. Юрінком Інтер, 2006. 512с.
21. Хомрач В. основні напрямки політико-мовної стабілізації в Україні. Наукові записки. Випуск 1(63). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/homrach_osnovni_pdf.
22. Чушенко В.І. Конституційне право України. Підручник В.І.Чушенко, І.Я.Заяць. Вид.2-е, доп. і переробл. Київ. Ін Юре, 2009. 549с.
23. Шляхтун П.П. Конституційне право України. Підручник. Київ. Освіта в Україні, КНТ, 2008. 592с.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 378.147:811.111'243

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.13>

BRIDGING THEORY AND PRACTICE: INTEGRATING CEFR-CV MEDIATION DESCRIPTORS INTO ESP COURSES.

ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ: ІНТЕГРАЦІЯ ДЕСКРИПТОРІВ МЕДІАЦІЇ CEFR-CV У КУРСИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Onyshchuk I. Yu.,

orcid.org/0000-0003-4032-3237

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages of Professional Direction
Odessa I.I. Mechnikov National University

The 2020 CEFR Companion Volume significantly enriches the original descriptive apparatus of the Common European Framework of Reference. Most notably, it provides, for the first time, validated and calibrated descriptors for mediation, a concept already present in the 2001 CEFR but until then lacking the empirical grounding necessary for practical application. Importantly, the approach to mediation adopted in the Companion Volume is considerably broader than that outlined in the 2001 CEFR: it extends beyond the mediation of texts to encompass the mediation of concepts and communication. Further, it distinguishes between mediation activities and strategies, the techniques employed to clarify meaning and facilitate understanding. Alongside new descriptors for online interaction, plurilingual and pluricultural competence, and sign language, these additions reflect the theoretical and societal shifts reshaping language education since the original publication. Crucially, they do not revise the CEFR's foundational construct or alter its Common Reference Levels; instead, they extend and refine the existing framework in response to evolving understandings of language use and learning.

This article explores how these descriptors might reshape English for Specific Purposes teaching and proposes a framework that bridges conventional skills-based instruction with the collaborative demands of contemporary professional environments. Moving beyond the traditional "four skills" model, it focuses on curriculum design that better captures how language actually functions in workplace settings, where professionals facilitate and negotiate meaning rather than simply producing texts in isolation. Drawing on sociocultural theory and a more comprehensive approach to needs analysis, the proposed framework organises mediation into three interconnected areas: the cognitive processing of texts, the collaborative construction of shared understanding, and the relational management of communication. By making these often-tacit competencies explicit, the article offers ESP practitioners a more systematic vocabulary for addressing the realities of cross-cultural and interdisciplinary professional communication.

Key words: CEFR Companion Volume, mediation competencies, ESP curriculum design, needs analysis, professional communication

Доповнений том Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, оприлюднений у 2020 році, став вагомим внеском у розвиток описового апарату Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Центральним здобутком цього видання є вперше представлені науково обґрунтовані дескриптори медіації – категорії, що були введені ще в ЗЄРР 2001 року, однак тривалий час залишалися без належної емпіричної бази, потрібної для їх повноцінного практичного застосування. Варто підкреслити, що підхід до медіації, закладений у Доповненому томі, є значно ширшим порівняно з тим, що був окреслений у першому виданні: він не обмежується медіацією текстів, а охоплює також медіацію понять та медіацію комунікації. Окремої уваги заслуговує і проведене в томі розмежування між видами медіаційної діяльності та стратегіями – тобто між конкретними прийомами, що слугують роз'ясненню смислів, та засобами, які забезпечують досягнення взаєморозуміння між учасниками комунікації. Поряд із новими дескрипторами онлайн-взаємодії, плюрилінгвальної та плюрикультурної компетентності й жестових мов, ці доповнення відображають теоретичні та суспільні зрушення, що трансформують мовну освіту з моменту виходу оригінального видання. Принципово важливо, що вони не переглядають базову концепцію ЗЄРР і не змінюють його загальних рівнів володіння мовою – натомість розширюють і уточнюють наявну систему відповідно до сучасного розуміння використання мови та її опанування.

У цій статті досліджується, яким чином зазначені дескриптори можуть трансформувати викладання англійської мови для спеціальних цілей, а також пропонується концепція, що розглядає мовну компетентність і вміння співпрацювати, як нерозривно пов'язані складники фахової підготовки. Відходячи від традиційної моделі «чотирьох навичок», стаття зосереджується на розробці навчальних програм, які точніше відображають реальне функціонування мови в умовах професійної діяльності – там, де фахівці виступають посередниками у творенні та узгодженні смислів, а не створюють тексти відокремлено від контексту взаємодії. Спираючись на соціокультурну теорію та більш всебічний підхід до аналізу потреб, медіація розглядається за трьома взаємопов'язаними вимірами: когні-

тивне опрацювання текстів, спільне конструювання розуміння та управління реляційними аспектами комунікації. Через експлікацію цих нерідко імпліцитних компетентностей стаття пропонує більш систематизований понятійний інструментарій для осмислення й опрацювання реалій міжкультурної та міждисциплінарної фахової комунікації.

Ключові слова: доповнений том Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, компетентності з медіації, розробка навчальних програм з англійської для професійного спрямування, аналіз потреб, фахова комунікація

Introduction. Walk into any modern workplace – a hospital ward, an engineering firm, a multinational corporation’s negotiation room – and you might notice something worth considering. Professionals do not simply read technical documents, write reports, listen to presentations, or speak in meetings. They often do something more complex: they mediate. A nurse translates complex medical jargon for anxious patients. An engineer explains intricate specifications to non-technical clients. A project manager facilitates understanding among team members with diverse linguistic and professional backgrounds. These acts of mediation may represent an important dimension of professional communication that ESP curriculum design could explore more fully.

The historical focus on the four skills – reading, writing, listening, and speaking – has served ESP well, providing a clear organizational framework for course design and materials development [10, p. 69-70]. At the same time, we might consider whether this paradigm fully captures the collaborative, interpretive, and mediational dimensions of contemporary professional communication. Workplace communication appears to be fundamentally interactive, with professionals frequently bridging linguistic, cultural, and knowledge gaps to create shared understanding across diverse audiences [14, pp.19-21].

As workplaces grow increasingly globalized and interdisciplinary, it seems worth exploring whether there is a widening gap between traditional pedagogical approaches and evolving professional realities. Research into workplace communication needs suggests that professionals sometimes struggle not with producing technically accurate English, but with adapting, simplifying, and reconceptualising information for varied audiences [1, pp. 86-88]. Many appear to need skills in facilitating collaborative problem-solving in multilingual teams, mediating between expert and lay discourse communities, and navigating the complex interplay of technical knowledge and interpersonal communication.

The CEFR Companion Volume, published in 2020 after extensive international validation involving over 1,200 educators and practitioners from more than 50 countries, offers a way forward [8, p.20]. Its mediation descriptors provide the first comprehensive, empirically validated framework for understanding and developing these crucial competencies. Mediation in the CEFR-CV extends far beyond the

traditional notion of translation or interpretation. It encompasses creating conditions for communication and learning, co-constructing new meaning, and conveying information while adapting it to meet the needs of different audiences.

For ESP practitioners, the CEFR-CV mediation descriptors may present both opportunities and challenges. The opportunity lies in having a structured framework for addressing competencies that have been implicit in professional communication but difficult to systematize. The challenge is to reimagine curriculum design, learning objectives, teaching methodologies, and assessment practices to integrate mediation alongside traditional skills instruction meaningfully. This article aims not to replace existing ESP pedagogical frameworks but rather to propose ways to enrich them, exploring how mediation competencies could complement skills-focused instruction in preparing learners for the complexities of professional communication.

Theoretical Framework: Understanding Mediation in the CEFR-CV

The concept of mediation has undergone substantial evolution within the CEFR framework. In the 2001 CEFR, mediation appeared as the fourth mode of communication alongside reception, production, and interaction, but it received minimal elaboration [7, p. 87]. The original text described mediation primarily in terms of enabling communication between persons unable to communicate directly, with examples that focused mainly on translation and interpretation. This conceptualization, while valid and valuable for many contexts, may not have fully captured the broader mediational processes that characterize much authentic language use.

The CEFR-CV offers a broader understanding of mediation, viewing it as a pervasive aspect of communication rather than purely as a specialized activity [11, p. 456]. Drawing on sociocultural perspectives on learning and communication, mediation now encompasses any instance where language users create space and conditions for understanding, construct new meaning collaboratively, or convey information while adapting it to meet interlocutors’ needs. This broader interpretation recognizes that mediation occurs not only across languages but within a single language, as speakers constantly adjust their discourse to bridge knowledge gaps, cultural differences, or varying levels of expertise.

The CEFR-CV organizes mediation into three interconnected categories, each of which may be essential for professional communication [8, pp. 92-119].

Mediating a Text involves processing information from one source and conveying it to an audience without direct access to that source. This includes relaying specific information, explaining data and visualizations, processing written or spoken texts to extract key points, and translating between languages. In professional contexts, this might involve summarizing research findings for stakeholders, explaining technical documentation to end users, or synthesizing information from multiple sources into accessible formats.

What distinguishes mediating a text from simple comprehension and production is the element of adaptation. The mediator must not only understand the source text but also recognize the target audience's needs, knowledge level, and potential barriers to understanding. A professional mediating a text would seem to demonstrate metalinguistic awareness, strategic competence in simplification or elaboration, and sensitivity to audience characteristics.

Mediating Concepts focuses on collaborative knowledge construction. Rather than simply transmitting information, mediating concepts involves facilitating processes where groups develop shared understanding. The CEFR-CV identifies three key aspects: facilitating collaborative interaction with peers, leading group work to foster idea development, and generating conceptual discussion. These competencies are particularly valuable in modern workplaces where innovation often emerges through cross-functional collaboration [2, p. 45].

Consider a project meeting in a multinational engineering firm. Team members bring different technical specializations, native languages, and organizational cultures. Mediating concepts in this context might mean more than managing turn-taking or resolving linguistic misunderstandings. It could involve helping participants articulate half-formed ideas, building bridges between different disciplinary perspectives, and fostering an environment where genuine conceptual breakthroughs can occur. The language user becomes a catalyst for collective thinking rather than merely a skilled speaker or listener.

Mediating Communication addresses the interpersonal and intercultural aspects of professional interaction, encompassing facilitating pluricultural spaces where diverse perspectives can coexist productively, managing informal situations as an intermediary, and supporting communication

where linguistic, cultural, or social barriers impede understanding. Unlike mediating texts or concepts, which focus on information and ideas, mediating communication emphasizes relationship building and the social conditions for successful interaction.

In professional contexts characterized by increasing diversity, these competencies take on particular importance. A manager mediating communication between team members from different cultural backgrounds must navigate not only linguistic differences but also varying communication styles, expectations about hierarchy, and approaches to conflict [15, pp. 186-190]. This requires sophisticated awareness of cultural dynamics, interpersonal sensitivity, and the ability to create psychological safety for all participants.

Beyond the activity categories, the CEFR Companion Volume provides descriptor scales for mediation strategies – the specific techniques language users employ when mediating. The strategies are communication strategies, that is, ways of helping people to understand, during the actual process of mediation. They fall into two categories: strategies used to explain a new concept and to simplify a text.

By connecting new information to what audiences already know, communicators can render unfamiliar concepts accessible through building upon familiar foundational knowledge. Effective communication also requires breaking down complicated information into manageable components, a skill that proves particularly crucial when experts communicate with non-specialist audiences. The density of information is often an obstacle to understanding. Amplifying dense text requires expanding condensed or technical language into more accessible forms, a process frequently achieved through examples, analogies, or additional context that bridges comprehension gaps. The opposite scale, concerned with pruning a written text to its essential message, is streamlining. This technique may include condensing information without sacrificing essential meaning, an ability that becomes especially critical in professional communication contexts where time constraints are prevalent.

These strategies highlight what appears to be an active, strategic nature of mediation. Effective mediators do not simply switch between languages or repeat information in simpler terms; they make conscious, context-sensitive decisions about how best to bridge the gap between source and audience.

Why Mediation Matters for ESP

By focusing on specialized vocabulary and text types, courses sometimes produce learners who can read technical articles or write formal reports but might struggle when asked to explain the same con-

tent to a non-specialist colleague or collaborate on a problem with team members from different backgrounds. The integration of mediation into ESP may help address specific aspects of professional communication that have been less central in traditional approaches. While ESP courses have successfully taught specialized vocabulary and text types, there might be room to explore more fully the dynamic, interactive nature of workplace communication [9, pp. 133- 140]. Mediation could provide a framework for addressing these authentic communication demands. It recognizes that professionals operate at the intersection of multiple discourse communities, frequently translating between them. Whether it is a radiologist explaining complex scan results to a worried patient, a software developer bridging the gap between technical specifications and what users actually need, or a business consultant making sense of data analytics for a boardroom, professional communication is, at its heart, an act of mediation. Moreover, mediation foregrounds the collaborative, socially embedded nature of professional communication. While skill-based approaches have provided clear frameworks for instruction, they may sometimes emphasize individual performances – writing a report, delivering a presentation, participating in a meeting – over the collaborative dimensions of workplace communication. Professional communication often involves collective sense-making, distributed cognition, and negotiated meaning [10, p.16]. Mediation descriptors help ESP instructors design activities that prepare learners for both individual and collaborative realities.

The CEFR-CV mediation framework also addresses the increasing plurilingualism of professional contexts. In many workplaces, English functions as a lingua franca among speakers from diverse linguistic backgrounds. Communication in these contexts often involves mediation not just across languages but also between different varieties of English, communicative styles, and cultural assumptions [11, p. 13]. Traditional ESP courses focused on “standard” professional English may inadequately prepare learners for these complex multilingual realities.

Integrating Mediation into ESP Needs Analysis. Expanding Traditional Needs Analysis.

Needs analysis has long been central to ESP course design, typically involving some combination of target situation analysis (identifying what learners need to do with the language), present situation analysis (assessing learners’ current competence), and means analysis (considering contextual constraints

and resources) [9, p. 146]. However, traditional needs analysis frameworks have often focused on identifying which texts learners need to read or write, which topics they must discuss, and which grammatical structures appear in their discourse.

Integrating mediation requires expanding needs analysis to capture the bridging, facilitating, and adaptive aspects of professional communication. Rather than simply asking “What texts do professionals in this field encounter?”, we also need to be asking “How do they adapt those texts for different audiences?”, “What knowledge gaps do they routinely bridge?”, and “How do they build shared understanding among colleagues or stakeholders?”

This shift parallels broader changes in workplace communication research, which increasingly emphasizes the social nature of professional discourse [5, p. 57]. In the professional sphere, writing is rarely a fixed destination but a shifting current. The initial draft is a creature of compromise, molded by many hands before it ever finds a reader; it undergoes a constant evolution as professionals prune reports for executives, soften proposals for clients, or synthesize a chorus of sources into a single, unified voice. Similarly, research on spoken workplace communication highlights the collaborative construction of meaning through meetings, consultations, and informal conversations.

Key Questions for Mediation-Focused Needs Analysis

To identify mediational needs effectively, ESP practitioners might consider incorporating questions such as:

For mediating texts:

- What kinds of information do professionals in this field regularly handle, and who ultimately receives it?
- Who are the likely audiences, and in what ways do their backgrounds, expertise, or expectations shape how the message needs to be delivered?
- How much does the original content typically need to be simplified, expanded, or reshaped for that audience?
- In what formats or genres is information most commonly recast: reports, briefings, presentations, emails?

For mediating concepts:

- In what kinds of situations are professionals expected to bring people together around a shared problem or help a group build understanding collectively?
- Whose voices, disciplines, or cultural assumptions tend to be in tension during collaboration, and how are those differences typically navigated?

- How do professionals help colleagues think through half-formed ideas, find the right words, or move toward a clearer position?

For mediating communication:

- What intercultural or interpersonal tensions do professionals most commonly run into? In what kinds of situations do they tend to flare up?

- When communication breaks down, or a misunderstanding takes hold, what do professionals actually do to get things back on track?

- To what extent are professionals expected to actively broker understanding among people with different backgrounds, agendas, or levels of authority?

Implications for ESP Practice and Research. Theoretical Contributions

Integrating CEFR-CV mediation descriptors into ESP curriculum design may contribute to both ESP theory and broader applied linguistics discussions about communicative competence.

The mediation framework challenges the traditional four-skills paradigm that has long dominated ESP curriculum design. While the four skills remain useful as organizational categories, mediation reveals them as perhaps artificially separated aspects of integrated communicative action. In authentic professional communication, reading, writing, listening, and speaking seem to flow together in service of mediational purposes. The framework developed here suggests ESP might productively reorganize around communicative actions – mediating texts, mediating concepts, mediating communication – rather than around isolated skills.

A longstanding tension in ESP involves the relationship between general English proficiency and field-specific communication [3, p.144]. The CEFR-CV mediation framework may help bridge this divide. Mediation descriptors provide a common metalanguage, applicable across contexts yet flexible enough for contextualization. A descriptor like “can explain data in graphs and charts” applies broadly but

takes on a specific meaning in medical, engineering, or business contexts.

Mediation highlights the strategic dimension of communicative competence. Effective mediation is not just about knowing vocabulary or grammar, but also about making strategic choices about when to simplify versus elaborate, how to gauge audience understanding, and which mediation strategy best serves the current purpose. In this respect, ESP joins a wider conversation in applied linguistics about the role of strategic competence [6, pp. 111-127], and arguably does so with more practical precision than most frameworks have managed before.

Future Research Directions

Future research might usefully explore whether mediation-enhanced ESP curricula actually improve learners’ professional communication over time, particularly their ability to work across cultures and disciplines. Comparative studies across different ESP fields could also help identify best practices and reveal how mediational needs vary by domain.

Conclusion. The 2020 CEFR Companion Volume does not merely add new categories to the language teacher’s toolkit; it invites a fundamental shift in how we perceive the “expert” communicator. In the professional world, language proficiency is no longer defined by the solitary mastery of the four skills, but by the ability to act as a linguistic and conceptual bridge. By integrating mediation descriptors into ESP curriculum design, we move towards a pedagogy that better reflects the realities of professional life, one in which competing demands and multiple voices invariably shape written documents, and in which meetings require participants to negotiate and construct meaning together actively. While this framework requires practitioners to conduct more nuanced needs analyses and embrace more complex classroom dynamics, the reward is a generation of learners who are not just technically proficient but truly capable of navigating the intricate, human, and transformative realities of the modern workplace.

REFERENCES:

1. Al Hilali T. S., McKinley J. Exploring the socio-contextual nature of workplace writing: Towards preparing learners for the complexities of English L2 writing in the workplace. *English for Specific Purposes*. 2021. Vol. 63. P. 86–97. DOI: 10.1016/j.esp.2021.03.003
2. Angouri J. *Culture, discourse, and the workplace*. London: Routledge, 2018. 244 p.
3. Basturkmen H. *Developing courses in English for specific purposes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 168 p.
4. Belcher D. English for specific purposes: Teaching to perceived needs and imagined futures in worlds of work, study, and everyday life. *TESOL Quarterly*. 2006. Vol. 40, No. 1. P. 133–156. DOI: 10.2307/40264514
5. Chan C. S. Helping university students discover their workplace communication needs: An eclectic and interdisciplinary approach to facilitating on-the-job learning of workplace communication. *English for Specific Purposes*. 2021. Vol. 64. P. 55–71. DOI: 10.1016/j.esp.2021.07.002

6. Cohen A. D. Strategies in learning and using a second language. 2nd ed. London: Routledge, 2019. 270 p.
7. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 260 p.
8. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. 272 p.
9. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 301 p.
10. Hutchinson T., Waters A. English for specific purposes: A learning-centred approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 183 p.
11. North B., Piccardo E. Developing illustrative descriptors of aspects of mediation for the Common European Framework of Reference (CEFR): A Council of Europe project. Language Teaching. 2016. Vol. 49, No. 3. P. 455–459. DOI: 10.1017/S0261444816000100
12. North B., Piccardo E., Goodier T., Fasoglio D., Margonis R., Rüschoff B. Enriching 21st century language education: The CEFR Companion volume in practice. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2022. 290 p.
13. Piccardo E., North B. The action-oriented approach: A dynamic vision of language education. Bristol: Multilingual Matters, 2019. 264 p. DOI: 10.21832/9781788924351
14. Piccardo E., North B., Goodier T. Broadening the scope of language education: Mediation, plurilingualism, and collaborative learning: The CEFR Companion Volume. Journal of e-Learning and Knowledge Society. 2019. Vol. 15, No. 1. P. 17–36. DOI: 10.20368/1971-8829/1612
15. Spencer-Oatey H., Franklin P. Intercultural interaction: A multidisciplinary approach to intercultural communication. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. 308 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 81'373.45:(33=112.2+33=161.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.14>**ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК СКЛАДОВА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ****LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES AS A COMPONENT
OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING****Подвойська О.В.,***orcid.org/0009-0009-5835-4083**кандидат філологічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри німецької мови**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***Гавриш М.М.,***orcid.org/0000-0002-5801-3002**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької мови**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***Діденко Н.В.,***orcid.org/0000-0002-9071-3658**старший викладач кафедри німецької мови**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

У пропонованій статті досліджується значення лінгвокраїнознавчого компонента у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти під час вивчення іноземних мов, зокрема німецької. Автори виходять з положення, що мова є невід'ємною частиною культури, історії та соціального життя народу, а її вивчення без урахування культурного контексту призводить до поверхневого та формального володіння мовними засобами. У статті обґрунтовується теза про те, що лінгвокраїнознавство сприяє не лише розширенню фонових знань про країну мови, що вивчається, але й формуванню міжкультурної компетентності, необхідної для ефективної комунікації в умовах глобалізованого світу.

У роботі здійснено аналіз і розмежування понять «країнознавство» та «лінгвокраїнознавство», а також узагальнено сучасні наукові підходи до їх інтерпретації у вітчизняній і зарубіжній лінгводидактиці. Значну увагу приділено систематизації чотирьох основних країнознавчих підходів: фактологічного, комунікативного, міжкультурного та дискурсивного. У розвідці розкриваються дидактичні можливості кожного, переваги та обмеження у процесі навчання іноземної мови. Наголошується, що фактологічний підхід забезпечує базові знання про країну, комунікативний орієнтується на практичне мовлення, міжкультурний – на порівняння культурних моделей поведінки, а дискурсивний дозволяє осмислювати культуру як динамічний процес, що формується через тексти та мовні практики і відображає соціальні зміни у суспільстві.

У висновках підкреслюється, що лінгвокраїнознавство має інтегруватися в усі види мовленнєвої діяльності та розглядатися як наскрізний методичний принцип навчання іноземних мов, який забезпечує цілісний розвиток іншомовної комунікативної, міжкультурної та соціолінгвістичної компетентності здобувачів освіти в закладах вищої освіти.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, країнознавство, міжкультурна компетентність, іншомовна комунікативна компетентність, навчання іноземних мов, дискурсивний підхід.

This article discusses the importance of the linguistic and cultural component in the process of developing foreign language communication skills in students learning foreign languages, particularly German. The authors proceed from the assumption that language is an integral part of the culture, history and social life of a people, and that studying it without taking into account the cultural context leads to a surface and formal knowledge of linguistic means. The article proves the thesis that linguistic country studies contribute not only to the expansion of background knowledge about the country of the language being studied, but also to the formation of intercultural competence necessary for effective communication in a globalised world.

The work analyses and defines the concepts of 'country studies' and 'linguistic country studies' and summarises current scientific approaches to their interpretation in native and foreign language teaching. Considerable attention is paid to the systematisation of four main approaches to country studies: factual, communicative, intercultural and discursive. The study reveals the didactic possibilities of each approach, as well as their advantages and limitations in the process of foreign language teaching. It is emphasised that the factual approach provides basic knowledge about the country, the communicative approach focuses on practical speech, the intercultural approach focuses on comparing cultural models of behaviour, and the discursive approach allows us to understand culture as a dynamic process that is formed through texts and language practices and reflects social changes in society.

The conclusions emphasise that linguistic country studies should be integrated into all types of speech activity and considered as a cross-cutting methodological principle of foreign language teaching, which ensures the integral development of foreign language communicative, intercultural and sociolinguistic competence of students in higher education institutions.

Key words: linguistic and cultural studies, country studies, intercultural competence, foreign language teaching, communicative competence, discursive approach.

Постановка проблеми. Використання країнознавчого аспекту у навчанні іноземній мові є ключовим для формування *іншомовної комунікативної компетенції*. Вивчення іноземної мови тільки для знання мови і без специфіки її використання у лінгвокультурному аспекті можна порівняти з вивченням просто слів зі словника, що веде до формування так званої формальної іншомовної компетентності. Будь-яка мова не існує у вакуумі, вона є відображенням і носієм культурних, історичних та світоглядних знань народу. Мовні знання передбачають не тільки і не стільки знання граматики і лексики, а і розуміння культурних реалій, традицій, соціальних норм, економіки, географії, політики та державного устрою країни, мову якої вивчають, через створення міжкультурної компетентності, що уможливує уникання комунікативних бар'єрів та непорозумінь. Крім того лінгвокраїнознавчий компонент можна розглядати і як засіб підвищення мотивації вивчення іноземної мови, оскільки знайомство з культурою певного народу через його мову активізує творчу і пошукову діяльність студентів, робить навчальний процес цікавим та емоційно насиченим. Зазначене вище зумовлює **актуальність** дослідження лінгвокраїнознавчої складової, що сприятиме систематизації знань та методів щодо використання різних видів лінгвокраїнознавства при вивченні іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оптимізація, оновлення та осучаснення лінгвокраїнознавчої та країнознавчої складової у вивченні іноземної мови, зокрема німецької, постійно стають об'єктом сучасних досліджень та розробок. Так, в Україні створюються посібники і підручники з лінгвокраїнознавства та країнознавства, наприклад, роботи Кійко Ю. та Найдеш О. (2021 р.), Єгорової О. (2022 р.), Бондар Н. (2023 р.), Лопушанського Я. та Радченко О. (2024 р.), Поселецької К. (2025 р.) та інш., які передусім спрямовані на вивчення країнознавства як окремої дисципліни, зокрема в рамках філологічних спеціальностей. Впровадження лінгвокраїнознавчої складової у вивчення іноземної мови є предметом розвідок С. Ніколаєвої, В. Гращенкової та С. Сергійної, Л. Приймак, О. Попової та багато інш. Дослідженням та впровадженням країнознавчого аспекту у вивчення німецької мови у Німеччині займаються цілі установи та колективи авторів, зокрема Гете-Інститут, впроваджуючи так зване культурно зумовлене вивчення німецької мови, Німецька Академія країнознавства, міжнародні проекти в рамках dhoch3 від DAAD, колективи науковців в універ-

ситетах Єни, Лейпцига та Мюнхена, серед яких варто згадати проф. К. Альтмайєра (Лейпциг) як найвідомішого теоретика, який розробив концепцію «культурологічних студій» та є одним з основоположників дискурсивного лінгвокраїнознавства, Г.- Ю. Крумма (Відень) – засновника DaF-дидактики (дидактики викладання німецької мови як іноземної), який поєднує країнознавство з мультикультурною ідентичністю учнів, У. Корейка (Білефельд), Р. Лушер, Р. Форноффа та інші.

Постановка завдання. Метою пропонованої розвідки є огляд різних видів країнознавства та їх ролі та місця у навчальному процесі при вивченні німецької мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід визначити та розмежувати такі схожі поняття як країнознавство та лінгвокраїнознавство. За визначенням С. Ніколаєвої, *країнознавство* – це компонент соціокультурної компетентності, що забезпечує засвоєння знань про країну, її культуру, традиції та цінності з метою формування здатності до міжкультурної комунікації [3]. У свою чергу, *лінгвокраїнознавство* – це міждисциплінарний напрям, що поєднує лінгвістику, культурологію та дидактику й досліджує взаємозв'язок мовних одиниць із культурними реаліями народу-носія мови [4]. Тобто лінгвокраїнознавство передбачає навчання та вивчення іноземної мови у поєднанні знань про країну, мова якої вивчається. Болотна Т. та Зубрицька О. висловлюють припущення про можливе використання терміна «культурознавство», обґрунтовуючи це вивченням скоріш фонових знань носіїв мови, їхньої культури у загальному вигляді, ніж просто інформації про країну [1, с. 182]. Проте як і поширеність терміна «лінгвокраїнознавство», так і певні дослідження про вплив на менталітет та культуру народу не тільки історичних подій, а також і кліматичних та географічних (наприклад, робота Саміі Наїм та Крістіан Піло-Райчур, яка презентує дослідження впливу географічних та культурних факторів на вербалізацію просторових понять у мові [8]), спонукає нас до використання саме цього терміна у наших дослідженнях.

У методиці виділяють чотири основні країнознавчі підходи, кожен з яких має специфічні цілі та методи реалізації.

1. *Фактологічне (класичне) країнознавство (Landeskunde)*, основною метою якого є надання систематизованих знань про географію, історію, політичний устрій та культуру німецькомовних країн (DACHL). Це та модель країнознавства, яка засновується саме на передачі фактів, і яку

також називають і експліцитним країнознавством [6, с. 15]. Фактологічне країнознавство, або країнознавство у чистому вигляді, є необхідним, але недостатнім елементом навчання іноземної мови, оскільки воно формує базові фонові знання про країну, однак потребує доповнення лінгвокраїнознавчим та міжкультурним підходами для розвитку повноцінної іншомовної комунікативної компетентності. Фактологічне країнознавство є доцільним на початкових рівнях вивчення іноземної мови, але його використання має враховувати такі особливості:

1. Подання відповідного матеріалу не має зводитися до набору фактів без глибокого осмислення. Отримуючи ці знання, учні або студенти часто не розуміють, як вони функціонують у реальному мовленні або навіть яка їх прагматична та раціональна мета. Тому доцільним буде не просто подавати фактологічні дані, а поєднувати їх з інтерактивною діяльністю, наприклад, вивчаючи адміністративний устрій Німеччини, можна запропонувати учням та студентам створити інтерактивну карту «Федеральні землі Німеччини» та підготувати кожному короткі доповіді про одну із земель, поєднуючи географічні факти з відомими брендами або туристичними локаціями, або діалектами цієї місцевості тощо.

– Також завжди слід враховувати мовну ситуацію, яка має формувати комунікативні навички і сприяти розвитку мовленнєвої компетентності. Учні мають не тільки сприймати інформацію, але і використовувати її для мовленнєвої діяльності.

– Крім того у фактологічному країнознавстві виникає часто ризик стереотипізації, бо узагальнені дані можуть закріплювати спрощені або застарілі уявлення про країну або недостатньо відображати регіональне та соціальне різноманіття.

– Як показує практика, фактологічне країнознавство часто реалізується через лекційно-репродуктивні методи, що призводить до запам'ятовування інформації, але не до взаємодії з нею. Щоб уникнути такого ефекту доречно використовувати знову таки інтерактивний підхід, або принаймні їхнє поєднання.

– Головним чинником, який слід враховувати, мабуть, є ризик обмеженого формування міжкультурної компетентності, бо подання суто фактів, цифр щодо певної країни не вчить інтерпретувати культурні відмінності в реальних комунікативних ситуаціях, а отже не готує до можливих міжкультурних непорозумінь. Уникнути такого ефекту можна знову таки за рахунок поєднання прийомів. Наприклад, читаючи текст про

німецькі свята, можна уникнути створення стереотипів святкування через поставлення питань, на кшталт, *«Які принципи відмінності у святкуванні ... Ви можете назвати на противагу тим традиціям, які описуються в тексті? Чи всі в Німеччині так святкують ...?»* тощо.

Таким чином, фактологічне країнознавство має бути на занятті з іноземної мови радше додатковим і супроводжуваним елементом, ніж основним. У той час як у спеціальних курсах, призначених для студентів філологічних спеціальностей, воно є базовим елементом. Головною передумовою, спільною для цих двох видів занять, є надання *актуальної* інформації у вигляді фактів, даних, цифр з географії, історії, соціології, політики, літератури тощо, які, в свою чергу, можуть презентуватися у різній формі: як тексти, таблиці, статистичні дані, діаграми і графіки, фото та рисунки.

2. *Комунікативне країнознавство* орієнтоване на поєднання інформаційної складової та формуванні практичних навичок. Зміст такого навчання орієнтований на інтереси та комунікативні потреби учнів, тобто на ситуації іноземної (→) повсякденної культури, з якими учні, ймовірно, стикатимуться. Його мета полягає у розумінні повсякденних культурних феноменів та явищ для забезпечення успішності комунікації [6, с. 27]. Комунікативна дидактика стала у сімдесятих роках минулого століття рушійною силою у переорієнтації організації та цілей навчання іноземній мові. Країнознавство в комунікативному підході концептуально зосереджено як на інформації, так і на дії.

Комунікативне країнознавство орієнтоване на пріоритетну мету – формування комунікативної компетентності, що передбачає розуміння повсякденних ситуацій, притаманних певній країні, та відповідної комунікативної поведінки. Знання повсякденної культури мови, що вивчається, служить базовим знанням, необхідним для того, щоб у повсякденній культурі поводитися відповідно до мовних норм.

Таким чином, країнознавство в такому аспекті стає невід'ємною частиною вивчення іноземної мови, і, строго кажучи, ми не можемо говорити про підхід, орієнтований на країнознавство, скоріше, мова має йти про роль країнознавства в рамках комунікативної дидактики. Більшість сучасних підручників для вивчення німецької мови як іноземної ґрунтується саме на цьому підході, де в комунікативних ситуаціях за допомоги відповідного мовного інструментарію навчають, як звертаються до тих чи інших осіб і за яких обста-

вин, як правильно відмовити або погодитися, як створити small talk у різних ситуаціях тощо.

3. *Міжкультурне країнознавство* – найбільш популярний вид країнознавчого, а точніше лінгвокраїнознавчого аспекту навчання іноземній мові. Відправною точкою цієї концепції країнознавства є усвідомлення того, що успішна комунікація між представниками різних культур повинна охоплювати більше, ніж лише мовну коректність і комунікативну адекватність. Вона вимагає усвідомлення власного та чужого культурного впливу на сприйняття та інтерпретацію міжкультурних ситуацій. Міжкультурне країнознавство має на меті надати учням можливість краще орієнтуватися в інших культурах [6, с.44].

У цьому аспекті важливого значення набуває те, як сприймається певна інформація. Оскільки сприйняття та інтерпретація тієї чи іншої реальності, ситуації, явища тощо спираються на власні досвід та оточення, тобто на нашу власну культуру. Під час викладання іноземних мов, і, звичайно, особливо в аспекті країнознавства, ми завжди маємо справу з іншим контекстом, а саме з іншою культурою. Як було зазначено вище, у центрі комунікативної дидактики іноземних мов лежать контекстно та ситуативно зорієнтоване розуміння і відповідна поведінка в комунікативних ситуаціях повсякденного життя мови, що вивчається. Однак, якщо сприйняття визначається нашим різним культурним та індивідуальним досвідом, може статися так, що ми інтерпретуємо та розуміємо ситуації, з якими стикаємося в іншій країні, інакше, ніж те, що вони, можливо, мають на увазі. І такі ситуації є дуже частотними.

Таким чином, міжкультурне країнознавство у навчанні іноземної мови – це доволі сучасний підхід, у якому знання про країну подаються в порівняльному, діалогічному та комунікативному вимірах, передусім з орієнтацією на взаємодію культур.

Переваги цього підходу вбачаються у:

2. формуванні усвідомлення культурних відмінностей (наприклад, щодо розуміння часу, простору, субординації тощо), завдяки чому учні та студенти вчать передбачати можливі «культурні пастки» у спілкуванні;

3. формуванні міжкультурної комунікативної компетентності, що передбачає не тільки правильне мовлення, а і використання доречних комунікативних стратегій, а також здатність інтерпретувати поведінку, жести, мовленнєві стратегії носіїв мови;

4. активізації рефлексії власної культурної ідентичності, що є надзвичайно важливим

з погляду на світову глобалізацію, наприклад, у ситуаціях, коли учні вчать пояснювати власні культурні норми іноземною мовою;

5. розвитку критичного мислення та підвищення мотивації до навчання, бо обговорення реальних культурних ситуацій викликає не тільки інтерес учнів, а і вимагає навичок аналізу, порівняння, інтерпретації, оцінки.

Передумовою цього підходу є необхідність високого рівня автентичності. На заняттях з відповідної тематики необхідно використовувати реальні комунікативні ситуації, медіатексти, відео, інтерв'ю, щоб представляти мову як живий інструмент соціальної взаємодії, а не абстрактну систему.

Перевагою міжкультурного країнознавства є можливість його використовувати при вивченні будь-яких тем. Наприклад, під час вивчення теми «Wohnen», можна запропонувати таке завдання:

Was ist Normal? – Ein Gespräch über Fotos

Sehen Sie die Fotos an und sprechen Sie darüber in der Gruppe: Was fällt Ihnen auf? Was finden Sie normal; was finden Sie überraschend? Was ist Ihnen ähnlich, was ist anders?

Benutzen Sie die angebotenen Ausdrücke für Beschreibung von Ähnlichkeiten oder Unterschieden und für Reagieren auf Aussagen oder Nachfragen dabei (...).

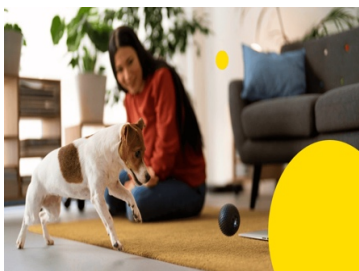
Під час вивчення теми «Tagesablauf» або «Zeitvertrieb» учням можна запропонувати завдання, де вони розглядають питання пунктуальності на конкретному прикладі – запізнення на зустріч або у гості у Німеччині та Україні. При цьому обговорюються наслідки та сприйняття цієї події представниками обох культур (методом «критичних інцидентів»), а також можливе реагування у такій ситуації.

4. *Дискурсивне країнознавство* – відносно молодий напрям, створений на початку 21-го століття на теоретичних засадах К. Крамш, Ю. Габермаса (теорія комунікативної дії) та праць сучасних європейських методистів, які розглядають мову як соціальну практику і в цьому полягає основна відмінність від міжкультурного підходу.

Для дискурсивного країнознавства характерні такі принципи:

– принципи суб'єктивності та контекстуальності, запропоновані

К. Альтмаєром (Claus Altmayer), який у своїх роботах прямо протиставляє фактологічне країнознавство дискурсивному, наголошуючи на тому, що «культура – це не «річ», яку можна покласти в голову студенту, а мережа значень, що

існують лише в текстах та розмовах, тобто у певних контекстах [5];

– принцип діалогічності, що знайшов своє вираження у роботах ідеолога дискурсивного підходу Клер Крамш (Claire Kramsch), яка стверджувала, що знання народжуються не як «сухе» надавання фактів, а як діалог між «своїм» (рідним) та «чужим» [7];

– принцип критичного мислення, який впливає з теорії комунікативної дії Ю. Габермаса (Jürgen Habermas) та ґрунтується на його ідеї про те, що мова є інструментом соціальної взаємодії та критичного аналізу влади [2].

Дискурсивне країнознавство вважається сьогодні більш ефективним для викладання іноземної мови в сучасних умовах. Так, наприклад, якщо фактологічне країнознавство надає факти, комунікативне – вчить правильно їх використовувати у мовленні, а міжкультурне – правильно поводитися у міжкультурних мовних ситуаціях, то дискурсивний підхід дозволяє адаптуватися до культури іншої країни, яка до того ж постійно зазнає змін (зміни урядів, кордонів, соціальних умов тощо), бо в рамках дискурсивного підходу досягається вміння аналізувати саме дискурс. Крім того, в рамках цього підходу унеможливується виникнення стереотипів, бо навчання відбувається на основі не типових особливостей, а різноманіття у свідомості, сприйнятті, соціальних принципів. Саме завдяки дискурсу учні та студенти отримують можливість правильно розуміти підтекст, іронію, натяки та культурні коди співрозмовника, що дозволяє говорити вже про передумови розвитку у них соціолінгвістичної

компетенції. Крім того, пізнаючи культуру, людей, країну в дискурсі, в учнів та студентів розвивається здатність бачити світ очима представника іншої культури, що дуже важливо для уникнення конфліктів.

Узагальнюючи принципи дискурсивного країнознавства, можна стверджувати, що воно спрямоване на процес, у той час як, наприклад, міжкультурне – на порівняння. Воно вивчає, як представники певної культури самі створюють свою реальність через тексти, медіа, щоденне спілкування. Це занурення у внутрішній процес того, як функціонує суспільство зі своїми змінами через мову.

Так, наприклад, при вивченні історії Німеччини, зокрема в аспекті культури пам'яті (*Erinnerungskultur*) та використання концепції «Каменів спотикання» (*Stolpersteine*) можна задіяти таке інтерактивне завдання, як створення віртуальної екскурсії за допомогою Google Street View або фотографій міст за темою «Камені спотикання: міська культура пам'яті». У створенні цієї екскурсії учні або студенти мають знайти в інтернеті коротку біографію тієї особи, про яку нагадує камінь спотикання. По завершенню презентації екскурсії учням пропонується дискусія за питаннями: *Чому німці обрали такий спосіб пам'яті (під ногами, а не на постаменті)? В якому значенні і чому це словосполучення (Stolpersteine) використовується в мові сьогодні як метафора?*

Іншим прикладом завдання із застосуванням дискурсивного підходу може бути робота з усунення стереотипів, що створюються німецькими

слоганами. Зміст завдання полягає в аналізі відомих слоганів на предмет виявлення рекламного концепту – радість, сімейні цінності, регіональність, якість тощо, та поясненні мотивів їхнього використання. Питанням для подальшої дискусії може бути: *Який образ «німецького продукту» створюють ці рекламні концепти для світу і для самих німців?*

Висновки. Результати огляду країнознавчих підходів у викладанні іноземної мови дозволяють розглядати їх як еволюцію переходу від фактів до мовлення, від мовлення до формування мовленнєвої поведінки через порівняння,

і відповідно до «проживання» культури певної країни через її дискурс. Ці підходи можна також розглядати вже не стільки в аспекті країнознавства, скільки лінгвокраїнознавства, бо перше презентує зміст, а друге – метод вивчення культури та дискурсу країни через її мову, і навпаки. Країнознавство не повинно бути окремим розділом у вивченні іноземної мови, воно має пронизувати всі види мовленнєвої діяльності (читання автентичних текстів, аудіювання, наприклад, оголошень на вокзалі, написання формальних листів, реагування у певних мовленнєвих ситуаціях тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Болотна Т., Зубрицька. О. Лінгвістика та країнознавчий аспект у викладанні англійської мови. Поняття «країнознавство» та «лінгвокраїнознавство». *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія: Філологія, педагогіка, психологія*. 2017. Вип. 34. С. 182–187.
2. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / пер. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія : [підручник] Київ : Лібра, 1999. С. 287–324.
3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О. Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. ; за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
5. Altmayer C. Kultur als Hypertext: Zu Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache: Zu Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache. München: ludicium, 2004. 511 S.
6. Biechele Markus, Alicia Padr. Didaktik der Landeskunde. Fernstudieneinheit 31, Berlin u. a. (Langenscheidt) 2003.
7. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. 1993. 290 p.
8. Naïm S., Pilot-Raichoor Ch. Impact of geography and culture on spatial relations. *Language Typology and Universals*. Volume 69, Issue 3. 2016. DOI: <https://doi.org/10.1515/stuf-2016-0016>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 81'42:821.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.15>

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ТЕВІСА «ХІД КОРОЛЕВИ»

LEXICAL PECULIARITIES OF W. TREVIS'S NOVEL "THE QUEEN'S GAMBIT"

Продан О.П.,

orcid.org/0009-0006-8447-0051

незалежна дослідниця

У статті здійснено комплексний аналіз лексичних особливостей авторського дискурсу роману В. Тевіса «Хід королеви». Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до вивчення художніх текстів масової культури, які поєднують естетичну, інтелектуальну та соціокультурну складові й формують нові моделі мовної репрезентації дійсності. Особливу увагу приділено ролі лексики у відтворенні психологічного стану персонажів, специфіки професійного мислення та історико-культурного контексту епохи.

Метою статті є виявлення та системний опис лексичних характеристик авторського дискурсу В. Тевіса на матеріалі роману «Хід королеви». Для досягнення поставленої мети використано методи суцільної вибірки, контекстуального та кількісного аналізу, елементи дискурсивного та функціонально-стилістичного підходів.

У ході дослідження встановлено, що лексична організація роману характеризується домінуванням функціональної літературно-книжної лексики, зумовленої тематикою шахів, яка формує концептуальне ядро твору та відображає інтелектуальний світ головної героїні. Значне місце посідає також загальнолітературна книжна лексика, представлена переважно запозиченнями латинського та французького походження, що забезпечують абстрактність і узагальненість викладу. Загальнолітературна розмовна лексика виконує експресивну функцію, передаючи напружені емоційні стани персонажів, тоді як нелітературна розмовна лексика використовується обмежено й слугує засобом соціально-характерологічної типізації.

Результати дослідження підтверджують, що поєднання термінологічної, нейтральної та експресивно забарвленої лексики є визначальною рисою індивідуального стилю В. Тевіса та важливим чинником смислової цілісності роману. Встановлено, що лексичні засоби виконують не лише номінативну, а й концептотворчу функцію, беручи участь у формуванні ключових смислів твору та організації його внутрішньої структури, а також забезпечують динамічну взаємодію між раціональним і емоційним компонентами художнього мовлення. Практичне значення статті полягає в можливості використання отриманих висновків у викладанні стилістики, лексикології та аналізу художнього тексту, а також у подальших дослідженнях авторського дискурсу сучасної англomовної літератури.

Ключові слова: авторський дискурс, лексичні особливості, функціональна лексика, художній текст, сучасна англomовна проза.

The article presents a comprehensive analysis of the lexical features of the authorial discourse in Walter Tevis's novel *The Queen's Gambit*. The relevance of the study is determined by the growing interest of contemporary linguistics in fictional texts of popular culture that combine aesthetic, intellectual, and sociocultural dimensions and introduce new models of linguistic representation of reality. Special attention is paid to the role of lexis in portraying the psychological states of characters, the specificity of professional thinking, and the historical and cultural context of the depicted period.

The aim of the article is to identify and provide a systematic description of the lexical characteristics of Walter Tevis's authorial discourse as exemplified by *The Queen's Gambit*. The research employs methods of continuous sampling, contextual and quantitative analysis, as well as elements of discourse and functional-stylistic approaches.

The findings demonstrate that the lexical structure of the novel is characterized by the dominance of functional bookish lexis, primarily represented by chess terminology, which constitutes the conceptual core of the narrative and reflects the intellectual worldview of the protagonist. A significant role is also played by general literary bookish vocabulary, largely consisting of borrowings of Latin and French origin, which contribute to the abstract and generalized manner of narration. General literary colloquial lexis performs an expressive function, conveying intense emotional states of the characters, whereas non-literary colloquial vocabulary is used sparingly and serves as a means of social and characterological differentiation.

The results of the study confirm that the interaction of terminological, neutral, and emotionally coloured lexis is a defining feature of Tevis's individual style and an essential factor in maintaining the semantic integrity of the novel. The practical value of the article lies in the possibility of applying its findings in courses on stylistics, lexicology, and literary text analysis, as well as in further research into the authorial discourse of contemporary English-language fiction.

Key words: author's discourse, lexical features, functional vocabulary, literary text, contemporary English fiction.

Постановка проблеми. Статтю присвячено комплексному аналізу лексичної організації авторського дискурсу роману В. Тевіса «Хід королеви». У центрі уваги перебувають різні шари лексики – від загальнолітературної книжної до нелітературної розмовної, а також функ-

ціональні різновиди лексики, зумовлені тематикою твору.

Актуальність дослідження визначається зростаючим інтересом сучасної лінгвістики до вивчення індивідуально-авторського дискурсу в художніх текстах масової культури, зокрема

тих, що отримали широку рецепцію завдяки екранізаціям та глобальним медіаплатформам. Опублікований у 1983 році, роман В. Тевіса «Хід королеви» (*The Queen's Gambit*) швидко набув широкої популярності завдяки актуалізації низки соціально значущих проблем, зокрема питань фемінізму, подолання різних форм залежності та становища темношкірого населення Сполучених Штатів Америки. У 2020 році твір став сприйматися по-новому у зв'язку з його екранізацією, здійсненою одним із провідних стримінгових сервісів – Netflix. Саме в цьому романі автор демонструє виняткову майстерність у змалюванні шахових партій, що неодноразово відзначалося як літературними критиками, так і титулованими гросмейстерами.

Творчими орієнтирами для письменника стали видатні шахісти, зокрема Роберт Фішер, а фахове редагування шахового матеріалу здійснювалося за участі гросмейстера Брюса Пандольфіні. Така співпраця, за оцінками дослідників і практиків, сприяла зростанню зацікавленості грою в шахи серед широкої аудиторії. Окрім того, у романі порушується універсальна проблема геніальності, невід'ємно пов'язана з переживанням самотності. Жанрово твір характеризується як синкретичний, оскільки поєднує риси психологічного трилера та роману виховання, що ускладнює його однозначну класифікацію.

Дослідження лексичних особливостей цього твору дозволяє поглибити уявлення про механізми мовної репрезентації спеціалізованих сфер знання (шахи, медицина, математика) в художньому дискурсі та про способи поєднання термінологічної й емоційно-експресивної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження спирається на праці вітчизняних і зарубіжних учених, які вивчали проблеми авторського дискурсу, стилістики художнього тексту та лексичної стратифікації, зокрема О. Селіванової, В. Карасика, Т. ван Дейка, М. Холлідея, а також дослідників художньої мови сучасної англomовної прози. Так, Іванова А. О., Кішко О. В., Данилич Я. В. (2023) аналізували жанрову специфіку виховного роману в перекладі на матеріалі україномовного перекладу роману «Хід Королеви»), А.В. Головня, А.В. Щербина, Л.О. Гастинщикова досліджували соціокультурний аспект переклад кінодискурсу на матеріалі серіалу «Ферзневий гамбіт» на платформі Netflix. О. П. Продан (2022) вивчала реалізацію стилістичних засобів у ньому.

Із наведених прикладів бачимо, що аналіз лексичних особливостей авторського дискурсу

В. Тевіса ще не проводився, що становитиме новизну нашого дослідження, надаючи нам тим самим широкі перспективи розвідок у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та системний опис лексичних особливостей авторського дискурсу В. Тевіса в романі «Хід королеви».

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: проаналізувати основні лексичні шари тексту; провести кількісний аналіз отриманих даних.

Об'єктом дослідження є авторський дискурс В. Тевіса, а предметом – лексичні особливості його художнього мовлення. Матеріалом слугує текст роману «Хід королеви» загальним обсягом 101 627 слововживань.

Виклад основного матеріалу. У межах аналізу встановлено, що в романі домінує загальнолітературна книжна лексика, яка забезпечує нейтрально-описову й інтелектуалізовану тональність оповіді. Так, у результаті проведеного аналізу встановлено, що в романі домінує загальна літературно-книжна лексика, яка представлена 117 різними лексемами у 244 слововживаннях, до якої належать, зокрема, такі одиниці: *abyss* (1), *adjourn(ment)* (13), *annihilate* (1), *chaperone* (1), *dexterity* (2), *innocuous* (1), *luminous* (1), *omnipresent* (1), *precocity* (1), *voracious* (1), тощо.

Аналіз морфологічної структури наведених лексем, зокрема наявність характерних суфіксів (-tion, -ance, -age, -ous тощо), свідчить про те, що більшість із них є запозиченнями з латинської або французької мов. Розглянемо приклад етимологічного аналізу однієї з таких одиниць.

ferocious – “1640s, from Latin *ferocis*, oblique case of *ferox* ‘fierce, wild-looking,’ from *ferus* ‘wild’ + -ox (genitive -ocis), a suffix meaning ‘looking or appearing’” [4].

З наведеного словникового опису випливає, що ця лексема має латинське походження.

“It was three in the afternoon, and the sun was **ferocious**” [5].

Звернемося до аналізу наступної лексеми:

man(o)euve – “‘planned movement of troops or warship,’ 1757, from French *manoeuvre* ‘manipulation, maneuver,’ from Old French *manovre* ‘manual labor’ (13c.), from Medieval Latin *manuopera* (source of Spanish *maniobra*, Italian *manovra*), from *manuoperare* ‘work with the hands,’ from Latin *manu operari*, from *manu*, ablative of *manus* ‘hand’ + *operari* ‘to work, operate’” [4].

Зазначена лексема увійшла до англійської мови опосередковано через французьку, хоча її

первинним джерелом були середньовічна та класична латина.

*“She shrugged and played pawn to queen’s bishop four, trusting the formal **maneuvers** of the Sicilian to keep her steady until she got into the game”* [5].

Отже, загальна літературно-книжна лексика в романі репрезентована значною кількістю різноманітних одиниць, що виконують важливу стилістичну та смислотворчу функції.

Далі звернемося до аналізу прошарку функціональної лексики.

У ході дослідження було виявлено, що шахова тематика роману зумовлює активне використання спеціальної термінології. Загалом зафіксовано 22 термінологічні лексеми у 1534 слововживаннях, пов’язані зі сферою шахів, зокрема: *bishop* (6), *board* (309), *checkerboard* (1), *checkmate* (6), *chessboard* (41), *fianchetto* (2), *gambit* (24), *grandmaster* (30), *king* (220), *knight* (14), *master* (20), *pawn* (350), *piece* (169), *queen* (251).

Як засвідчують кількісні показники, найчастотнішими є базові шахові терміни, що позначають фігури та ігрову дошку, що цілком узгоджується з назвою твору – «Хід королеви» (“Queen’s gambit”).

Наведемо приклади контекстуального використання зазначених термінів:

*“She blinked and looked at the dark ceiling overhead and forced herself to see the **chessboard** with its green and white squares. Then she put the **pieces** on their home squares: **rook, knight, bishop, queen, king, and the row of pawns** in front of them”* [5].

Як видно з наведених прикладів, текст роману є насиченим шаховою термінологією, причому в окремих реченнях концентрується значна кількість відповідних одиниць.

Поряд із шаховими термінами активно функціонують медичні терміни (13 лексем у 40 слововживаннях), що переважно пов’язані із залежністю головної героїні від алкоголю та транквілізаторів: *abdomen* (5), *agonizing* (1), *alcoholic* (2), *cerebral* (2), *deoxycibonucleic acid* (1), *hepatitis* (2), *mononucleosis* (1), *tranquilizers* (21). Наприклад:

*“Mrs. Wheatley’s dresses still hung in the closets and a half bottle of her **tranquilizers** was still on the nightstand by the unmade bed”* [5].

Окрім цього, зафіксовано використання математичної термінології (6 лексем у 27 слововживаннях), що зумовлено застосуванням головною героїнею математичного аналізу та геометричного мислення під час гри: *binomial* (4), *decimated* (2), *diagonal* (17), *hypotenuse* (1), *theorem* (1). Наприклад:

*“This week,” Mrs. MacArthur said, “we will begin to study the **binomial theorem**. Does anyone know what a **binomial** is?”* [5].

*“It was time to fight back. If she moved the knight on the left... No. If she opened the long **diagonal** for her white bishop... That was it. She pushed the pawn up, and the bishop’s power was tripled”* [5].

Таким чином, спеціальна термінологія становить одну з визначальних ознак лексичної структури досліджуваного роману.

Окремої уваги заслуговує використання варваризмів (20 лексем у 24 слововживаннях): *barette* (фр.) – *hairslide*, *bizarre* (ім.) – *weird*, *vinegrette* (фр.) – *condiment*, *Budweiser* (нім.) – *type of beer*, *guillotine* (фр.) – *machine for beheading*, *harlequin* (фр.) – *clown*, *kibitzer* (ісп.) – *spectator*, *Parisienne* (фр.) – *Parisian*, *rebozo* (ісп.) – *a long woven scarf*, *torero* (ісп.) – *professional bull-fighter*, *wunderkind* (нім.) – *child prodigy*. Наприклад:

*“The article called her a “**Wunderkind**”*” [5].

Інші підвиди функціональної літературно-книжної лексики в романі не зафіксовано. Попри відносно невелику кількість лексем цієї групи (61 одиниця), за показником частотності вживання вони істотно перевищують загальну літературно-книжну лексику (1625 проти 224 слововживань відповідно), що пояснюється частотним використанням назв шахових фігур.

Із огляду на емоційно насичений сюжет роману, у тексті широко представлені лексеми, що виконують функцію емоційного підсилення значення. Загалом зафіксовано 84 одиниці у 617 слововживаннях, зокрема: *abuse* (1) *agonizingly* (1), *anger* (10), *angry* (15), *annoyed* (13), *authoritative* (1), *awesome* (1), *awful* (3), *awkward* (11), *beautiful* (35), *brilliant* (5), *bored* (10), *calm* (13), *confused* (1), *crazy* (7), *delicately* (2), *disastrous* (1), *doggedly* (3), *ecstatic* (1), *embarrassed* (19), *enthusiastically* (2), *exulted* (4), *fervently* (3), *frightened* (30), *frustration* (3), *grimly* (8), *handsome* (7), *hate* (7), *hesitate* (30), *hopeless* (6), *horror* (2), *hostile* (2), *humiliation* (11), *impassive* (8), *impeccably* (6), *imperturbable* (2), *impossible* (6), *imcomunicable* (1), *incredulous* (3), *infuriating* (6), *intolerable* (1), *maddening* (3), *meaningless* (4), *merciless* (3), *overwhelmed* (2), *paranoia* (1), *sacrifice* (24), *shout* (24), *tense* (8), *terribly* (13), *terrified* (11), *threat* (46), *uninteresting* (1), *unsympathetic* (1), *untrustworthy* (1), *violent* (1), *weak* (23), *wicked* (1).

Аналіз наведеного матеріалу засвідчує, що переважна більшість цих лексем репрезентує негативні емоції та психологічні стани, часто утворені за допомогою негативних префіксів (*im-*, *in-*, *un-*) та суфікса *-less*. Лише 11 одиниць,

зокрема *awesome* (1), *beautiful* (35), *brilliant* (5), *delicately* (2), *delighted* (2), *enthusiastically* (2), *exasperated* (1), *excited* (1), *handsome* (7), *happy* (5), *interest* (21), *pleasant* (24), мають позитивну оцінну семантику.

Найчастотнішими одиницями з позитивним значенням є *beautiful* (35), *pleasant* (24) та *interest* (21), тоді як серед негативно маркованих переважають *frightened* (30), *shout* (24), *weak* (23), *bad* (21), *embarrassed* (19), *angry* (15), *annoyed* (13), *anger* (10).

Наведемо приклади їх функціонування в контексті:

*“As they filed out the door into a carpeted hallway, Luchenko stopped for a moment and turned to her. “I’m **delighted** you are here,” he said”* [5].

*“She was **ferociously** hungry. She sat on the edge of the bed a minute, blinking. She got up and pushed open the kitchen door”* [5].

Отже, роман характеризується значною кількістю лексем на позначення почуттів та емоцій, переважно негативного характеру, що зумовлено драматичною напруженістю сюжету.

Нелітературна розмовна лексика властива передусім мовленню персонажів із дитячого будинку, зокрема подруги Бет – Джолін. Передусім розглянемо знижену ненормативну лексику.

Просторічні одиниці представлені 13 лексемами у 36 слововживаннях: *boobs* (1) – *breast*, *diddling* (1) – *fraud*, *drab* (3) – *boring*, *dummy* (1) – *dork*, *simpleton*, *foul* (2) – *dirty*, *gruff* (3) – *unfriendly*, *holler* (2) – *shout*, *honey* (16) – *dear*, *jag* (2) – *repeat*, *nigger* (2) – *Afro-American*, *prig* (1) – *better than others*, *prissy* (1) – *correct*, *zap* (1) – *kill*.

Наведемо приклад їх уживання:

*“She fell silent again. “What they want is an imported **nigger** to stay even with the times”* [5].

До лайливої лексики належить обмежена кількість одиниць (8 лексем): *ass* (10), *asshole* (3), *bastard* (3), *bitch* (8), *damn* (13), *dick* (1), *goddamn* (3), *shit* (12). Наприклад:

*“Jolene shook her head. “**Beats the shit out of me**””* [5].

Нецензурна лексика також не є типовою для мовлення персонажів роману й представлена лише 4 одиницями: *cocksucker* (4), *cunt* (2), *fucking* (12), *motherfucker* (1). Наприклад:

*“I was scared of all of ‘em,” Jolene said. “**Motherfuckers**”* [5].

Таким чином, ненормативна лексика в романі представлена обмежено й виконує переважно характерологічну та стилістично марковану функцію.

Дослідивши усі наявні шари лексики в авторському дискурсі В. Тевіса на матеріалі роману «Хід королеви», можемо провести порівняльний аналіз її використання, узагальнивши отримані дані у таблиці 1.

Із таблиці 1 видно, що найбільше використано функціональної літературно-книжної лексики (1625 слововживань 61 одиниці), серед якої за вживанням переважають шахові терміни (1534 слововживання). На другому місці загальна літературно-розмовна лексика (617 слововживань 84 одиниць). Третє місце посідає загальна літературно-книжна лексика у кількості 224 слововживання 117 одиниць.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчив, що лексична організація роману В. Тевіса

Таблиця 1

Кількісні показники лексичних особливостей у романі У. Тевіса «Хід королеви»

Вид лексики	Підвиди лексики	Кількість лексем	Кількість слововживань
Загальна літературно-книжна	книжна	117	224
Функціональна літературно-книжна	шахові терміни	22	1534
	медичні терміни	13	40
	сфера математики	6	27
	варваризми	20	24
		61	1625
Загально-літературна розмовна	емоційні підсилювачі значення	84	617
Нелітературна розмовна	просторіччя	12	36
	лайлива	8	53
	нецензурна	4	19
		24	108

«Хід королеви» є багаторівневою та функціонально зумовленою, а взаємодія різних шарів лексики відіграє ключову роль у формуванні індивідуально-авторського стилю письменника. Домінування функціональної літературно-книжної лексики, насамперед шахової термінології, визначає концептуальне ядро твору та відображає специфіку інтелектуального мислення головної героїні. Поєднання термінологічної, загальнолітературної книжної та експресивно забарвленої розмовної лексики забезпечує смислову цілісність тексту, сприяє глибшому розкриттю психологічних образів персонажів і відтворенню соціокультурного контексту зображуваної епохи. Обмежене, але стилістично вмотивоване використання неліте-

ратурної розмовної лексики слугує додатковим засобом характеристики персонажів і підкреслює соціальну диференціацію мовлення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні авторського дискурсу В. Тевіса в зіставному аспекті, зокрема шляхом порівняння лексико-стилістичних особливостей роману «Хід королеви» з іншими творами письменника або з художніми текстами сучасних англійських авторів подібної жанрової спрямованості. Окремий науковий інтерес становить аналіз перекладацьких стратегій відтворення спеціальної та експресивної лексики в іншомовних версіях роману, а також дослідження трансформацій авторського дискурсу в умовах екранізації та міжмедійної адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головня А.В., Щербина А.В., Гастинщикова Л.О. Переклад кінодискурсу на матеріалі серіалу «Ферзневий гамбіт» на платформі Netflix: соціокультурний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72), № 2, ч. 2. С. 5–12.
2. Іванова А. О., Кішко О. В., Данилич Я. В. Жанрова специфіка виховного роману в перекладі (на матеріалі україномовного перекладу роману В. Тевіса «Хід Королеви»). *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 31. С. 122-125.
3. Продан О. Стилiстичнi особливостi роману У. Тевiса «Хiд Королеви». *Магістерські студії*. Випуск 3. 2022. С. 175 – 183.
4. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>
5. Tevis W. The Queen`s Gambit. RosettaBooks, 2014. 291 p.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

КОНЦЕПТ "FREEDOM" У ПОЛІТИЧНОМУ Й ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ США: КУЛЬТУРНІ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ

THE CONCEPT OF "FREEDOM" IN THE POLITICAL AND ARTISTIC DISCOURSE OF THE USA: CULTURAL AND LINGUISTIC FEATURES

Рибакова К.А.,

orcid.org/0009-0003-8136-8236

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германських і романських мов

Київського національного лінгвістичного університету

Бахов І.С.,

orcid.org/0000-0002-8379-199X

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри іноземної філології та перекладу

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Поченюк Я.В.,

orcid.org/0000-0002-6001-7483

старший викладач кафедри романо-германської філології

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

У статті здійснено комплексний аналіз концепту freedom у політичному та художньому дискурсі США з урахуванням його культурних, мовних і когнітивних особливостей. Концепт freedom розглядається як один із базових аксіологічних концептів американської лінгвокультури, що формувався під впливом історичних, соціально-політичних та ідеологічних чинників, починаючи з періоду Війни за незалежність і до сучасних глобалізаційних процесів. У межах дослідження простежено еволюцію семантики поняття freedom, його концептуальну структуру та символічне наповнення в різних типах дискурсу. Особливу увагу приділено політичному дискурсу США, у якому freedom функціонує як ключовий риторичний інструмент легітимації влади, мобілізації громадян і формування національної ідентичності. Проаналізовано мовні засоби вербалізації концепту в президентських промовах, програмних документах і публічних виступах політичних лідерів, де freedom репрезентується у зв'язку з такими поняттями, як democracy, rights, security, responsibility. Показано, що в політичному дискурсі концепт часто набуває ідеологічно маркованого характеру та використовується у стратегічних комунікативних цілях. У художньому дискурсі США концепт freedom аналізується крізь призму індивідуального досвіду, екзистенційного вибору та соціальних обмежень. Виявлено, що в художніх текстах він набуває багатовимірного, інколи амбівалентного змісту, пов'язаного з темами особистої автономії, расової й гендерної рівності, свободи слова та внутрішньої свободи особистості. Порівняльний аналіз політичного й художнього дискурсів дозволяє виявити спільні та відмінні концептуальні ознаки freedom, а також специфіку його мовної репрезентації. Результати дослідження засвідчують, що концепт freedom у дискурсивному просторі США є динамічним утворенням, здатним адаптуватися до змін соціального контексту, зберігаючи водночас статус одного з фундаментальних елементів американської культурної картини світу. Отримані висновки можуть бути використані в подальших лінгвокультурологічних, когнітивно-дискурсивних та перекладознавчих дослідженнях, а також у викладанні курсів з міжкультурної комунікації та аналізу дискурсу.

Ключові слова: концепт freedom, політичний дискурс США, художній дискурс, лінгвокультура, мовна репрезентація, національна ідентичність, аксіологія, когнітивна лінгвістика.

The article provides a comprehensive analysis of the concept of freedom in the political and artistic discourse of the USA, taking into account its cultural, linguistic and cognitive features. The concept of freedom is considered as one of the basic axiological concepts of American linguistic culture, which was formed under the influence of historical, socio-political and ideological factors, starting from the period of the War for Independence and up to modern globalization processes. The study traces the evolution of the semantics of the concept of freedom, its conceptual structure and symbolic content in various types of discourse. Particular attention is paid to the political discourse of the USA, in which freedom functions as a key rhetorical tool for legitimizing power, mobilizing citizens and forming national identity. The linguistic means of verbalizing the concept in presidential speeches, program documents and public speeches of political leaders are analyzed, where freedom is represented in connection with such concepts as democracy, rights, security, responsibility. It is shown that in political discourse the concept often acquires an ideologically marked character and is used for strategic communicative purposes. In the artistic discourse of the USA the concept of freedom is analyzed through the prism of individual experience, existential choice and social restrictions. It is revealed that in artistic texts it acquires a multidimensional, sometimes ambivalent content, associated with the themes of personal autonomy, racial and gender equality, freedom of speech and inner freedom of the individual. A comparative analysis of political and artistic discourses allows us to identify common and distinctive conceptual features of freedom, as well as the specifics of its linguistic representation. The results of the study

show that the concept of freedom in the discursive space of the USA is a dynamic entity, capable of adapting to changes in the social context, while maintaining the status of one of the fundamental elements of the American cultural picture of the world. The conclusions obtained can be used in further linguo-cultural, cognitive-discursive and translation studies, as well as in teaching courses on intercultural communication and discourse analysis.

Key words: concept of freedom, political discourse of the USA, artistic discourse, linguo-culture, linguistic representation, national identity, axiology, cognitive linguistics.

Постановка проблеми. У сучасних гуманітарних студіях зростає інтерес до аналізу базових культурних концептів, які формують національну картину світу та визначають специфіку мовної й дискурсивної практики суспільства. Одним із таких ключових концептів у лінгвокультурному просторі США є концепт *freedom*, що виступає фундаментальною цінністю американської культури, політичної ідеології та художнього мислення. Його семантична багатовимірність і дискурсивна варіативність зумовлюють необхідність поглибленого наукового осмислення з позицій сучасної когнітивної та дискурсивної лінгвістики.

Попри значну кількість праць, присвячених поняттю свободи у філософському, політичному та соціологічному вимірах, мовознавчий аналіз концепту *freedom* у зіставленні політичного й художнього дискурсів США залишається фрагментарним. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються або на риториці політичних текстів, або на інтерпретації художніх образів свободи, не приділяючи належної уваги комплексному аналізу мовних засобів його репрезентації в різних типах дискурсу та їхньому культурно-ціннісному підґрунті.

Актуальність проблеми зумовлена також сучасними глобальними викликами, у межах яких поняття свободи зазнає переосмислення та ідеологічних трансформацій у публічному просторі. У політичному дискурсі США концепт *freedom* активно використовується як інструмент формування громадської думки й легітимації політичних рішень, тоді як у художньому дискурсі він слугує засобом осмислення індивідуального досвіду, соціальної нерівності та внутрішніх конфліктів особистості. Відсутність системного зіставного аналізу цих дискурсивних площин ускладнює цілісне розуміння функціонування концепту *freedom* як культурно значущого мовного феномена.

Таким чином, наукова проблема полягає у виявленні та описі культурних і мовних особливостей вербалізації концепту *freedom* у політичному та художньому дискурсі США, а також у визначенні спільних і відмінних механізмів його концептуалізації залежно від типу дискурсу. Розв'язання цієї проблеми є важливим для поглиблення теоретичних засад

лінгвокультурології та дискурсивного аналізу й сприятиме кращому розумінню специфіки американської мовної картини світу.

Аналіз останніх досліджень. Поняття свободи як культурно та ідеологічно маркованого феномена неодноразово ставало об'єктом міждисциплінарних досліджень у філософії, політичній теорії, культурології та мовознавстві. У сучасній лінгвістиці особливого поширення набули праці, присвячені аналізу концептів як одиниць колективної свідомості та елементів національної мовної картини світу, що створює теоретичне підґрунтя для вивчення концепту *freedom* у різних типах дискурсу.

Значний внесок у розробку теорії концептів і їх мовної репрезентації зроблено в працях G. Lakoff та M. Johnson, які у межах когнітивної лінгвістики показали, що абстрактні поняття, зокрема свобода, структуруються через концептуальні метафори та тілесно зумовлений досвід. У контексті американської культури Lakoff неодноразово наголошував, що *freedom* є ключовим елементом політичного мислення США і функціонує в межах ідеологічних фреймів, пов'язаних із індивідуалізмом, моральною відповідальністю та правами особистості.

Політичний дискурс США ґрунтовно проаналізовано у працях N. Fairclough, T. A. van Dijk та P. Chilton, які розглядають свободу як дискурсивний ресурс влади й ідеології. Зокрема, P. Chilton у дослідженнях політичної мови наголошує, що такі цінності, як *freedom* і *democracy*, виконують функцію легітимації політичних рішень та формування колективної ідентичності. R. Wodak у межах критичного дискурс-аналізу також підкреслює, що апеляція до свободи в політичних текстах часто супроводжується стратегіями позитивної самопрезентації та ідеологічної поляризації.

Важливе місце в аналізі політичної риторики США посідають дослідження J. Charteris-Black, присвячені метафоризації абстрактних цінностей у публічних промовах. Учений демонструє, що *freedom* у президентському дискурсі США регулярно концептуалізується через метафори руху, простору та боротьби, що сприяє емоційному впливу на аудиторію та закріпленню цінності свободи як безумовного суспільного ідеалу.

У художньому дискурсі концепт *freedom* розглядається передусім у працях американських та європейських літературознавців і культурологів. Так, R. Bellah у дослідженні *Habits of the Heart* аналізує свободу як складову американського індивідуалізму, що знаходить відображення в художніх наративах про самореалізацію, моральний вибір та соціальну відповідальність. У літературознавчих студіях свобода часто інтерпретується у зв'язку з проблемами расової нерівності, громадянських прав і гендерної ідентичності, що простежується в аналізах творчості афроамериканських та сучасних американських письменників.

Окремі аспекти концепту *freedom* досліджуються також у межах лінгвокультурологічного підходу, де увага зосереджується на його ціннісному статусі та символічному значенні для американської культури. Такі дослідження засвідчують, що свобода в США функціонує не лише як політичне гасло, а як глибинний культурний код, який пронизує різні жанри дискурсу – від офіційно-інституційних до художніх і наративних.

Водночас аналіз наукових джерел показує, що попри значну кількість праць, політичний і художній дискурси здебільшого розглядаються ізольовано. Недостатньо досліджено зіставні механізми мовної репрезентації концепту *freedom* у цих дискурсивних площинах, а також культурні чинники, що зумовлюють відмінності його концептуалізації. Саме ця наукова лакуна визначає актуальність подальших досліджень і зумовлює необхідність комплексного дискурсивного аналізу концепту *freedom* у політичному та художньому дискурсі США.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні концепту *freedom* у політичному та художньому дискурсі США шляхом виявлення його культурних і мовних особливостей, визначення специфіки вербалізації та концептуалізації залежно від типу дискурсу, а також з'ясування ролі цього концепту у формуванні американської національної ідентичності та ціннісної картини світу.

Виклад основного матеріалу. У межах сучасної лінгвістики концепт розглядається як ментальне утворення, що поєднує мовні, культурні та когнітивні компоненти й відображає колективний досвід певної спільноти. Концепт *freedom* належить до ядра американської лінгвокультури та посідає особливе місце в системі національних цінностей США. Його значущість зумовлена історичними передумовами становлення амери-

канської державності, ідеологією індивідуалізму та демократичними принципами, що закріпилися в суспільній свідомості та мовній практиці.

Формування концепту *freedom* у США тісно пов'язане з історичним дискурсом Війни за незалежність, Декларації незалежності та Конституції США, у яких свобода постає як природне й невід'ємне право людини. Цей історичний фундамент зумовив подальшу семантичну стабільність концепту, водночас забезпечивши його відкритість до переосмислення в нових соціально-політичних умовах. У мовному плані *freedom* функціонує як багатозначна лексема, що актуалізує не лише юридичне чи політичне значення, а й морально-етичні, екзистенційні та культурні смисли [1].

У політичному дискурсі США концепт *freedom* виступає одним із центральних елементів ідеологічної риторики. Його вербалізація відбувається переважно в межах інституційного дискурсу, зокрема в президентських промовах, зверненнях до нації, програмних документах і політичних дебатах. У таких текстах *freedom* зазвичай репрезентується як колективна цінність, що об'єднує громадян та легітимізує політичну владу. Типовим є поєднання цього концепту з лексемами *democracy*, *rights*, *justice*, *security*, що формує стійкі семантичні ланцюги й підсилює його аксіологічний потенціал.

Характерною рисою політичного дискурсу є стратегічне використання концепту *freedom* для створення позитивного образу держави та її політики. У цьому контексті свобода часто протиставляється загрозам – як зовнішнім, так і внутрішнім, – що дозволяє конструювати опозицію «ми – вони», «свобода – тиранія». Таке протиставлення має чітко виражений маніпулятивний потенціал і сприяє формуванню певної ідеологічної картини світу. Водночас *freedom* у політичному дискурсі нерідко набуває узагальненого, декларативного характеру, що зменшує конкретність його змісту, але підсилює символічну вагу [2].

Когнітивний аналіз політичних текстів засвідчує активне використання метафоричних моделей у концептуалізації свободи. Найпоширенішими є метафори простору (*freedom as space*), руху (*freedom as movement*), шляху (*freedom as journey*) та боротьби (*freedom as struggle*). Ці метафори не лише структурують абстрактне поняття, а й емоційно впливають на адресата, сприяючи закріпленню свободи як беззаперечної цінності, за яку необхідно боротися й яку потрібно захищати.

На відміну від політичного, художній дискурс США репрезентує концепт *freedom* у значно

ширшому й більш індивідуалізованому спектрі значень. У художніх текстах свобода часто осмислюється через особистий досвід героя, його внутрішні конфлікти, моральний вибір і протистояння соціальним обмеженням. Тут freedom постає не лише як соціально гарантоване право, а як внутрішній стан, що може вступати в суперечність із зовнішніми обставинами [6].

У літературі США концепт freedom тісно пов'язаний із темами індивідуалізму, самореалізації та пошуку власної ідентичності. Особливо яскраво це простежується в наративах, присвячених расовій дискримінації, гендерній нерівності та боротьбі за громадянські права. У таких контекстах свобода часто набуває амбівалентного характеру: з одного боку, вона проголошується як фундаментальна цінність американського суспільства, з іншого – показується як недосяжний або обмежений ідеал для певних соціальних груп.

Мовна репрезентація концепту freedom у художньому дискурсі відзначається образністю, символізмом і контекстуальною залежністю. На відміну від політичних текстів, де переважає абстрактна лексика та узагальнені формулювання, художні твори активно використовують метафори, символи, наративні структури та емоційно забарвлені мовні засоби. Свобода може символізуватися простором дороги, відкритого горизонту, подорожі, втечі або внутрішнього мовчання, що дозволяє автору передати складність і багатомірність цього поняття.

Порівняльний аналіз політичного та художнього дискурсів демонструє як спільні, так і відмінні риси концептуалізації freedom. Спільним є його аксіологічний статус і закріплення в національній свідомості як базової цінності. Водночас у політичному дискурсі домінує колективний, ідеологізований вимір свободи, тоді як у художньому – індивідуальний, екзистенційний та часто критичний. Якщо політичні тексти прагнуть уніфікувати значення концепту, то художні, навпаки, підкреслюють його внутрішню суперечливість і залежність від соціального контексту [4].

Таким чином, концепт freedom у дискурсивному просторі США функціонує як динамічне, багаторівневе утворення, що відображає взаємодію мови, культури та ідеології. Його аналіз

у політичному й художньому дискурсі дозволяє глибше зрозуміти специфіку американської мовної картини світу, механізми формування національної ідентичності та роль мови у трансляції ключових культурних цінностей.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що концепт freedom є одним із базових і найбільш семантично насичених концептів американської лінгвокультури, який відіграє ключову роль у формуванні ціннісної та ідеологічної картини світу США. Його зміст і способи мовної репрезентації зумовлені історичними передумовами становлення американської державності, традиціями демократичного мислення та ідеологією індивідуалізму.

Аналіз політичного дискурсу США показав, що freedom функціонує передусім як інституційно закріплена цінність і потужний риторичний ресурс. У політичних текстах цей концепт зазнає ідеологізації, набуваючи узагальненого, декларативного характеру, та використовується для легітимації влади, мобілізації громадян і формування національної ідентичності. Його вербалізація супроводжується стійкими метафоричними моделями та семантичними зв'язками з поняттями демократії, прав людини й безпеки.

У художньому дискурсі США концепт freedom репрезентується значно більш багатомірно та індивідуалізовано. Тут свобода осмислюється як внутрішній стан особистості, екзистенційний вибір і водночас як проблемна цінність, що може бути обмеженою соціальними, расовими, гендерними чи моральними чинниками. Мовні засоби художнього дискурсу дозволяють передати амбівалентність і суперечливість цього концепту, що контрастує з його уніфікованим образом у політичній риторичі.

Зіставний аналіз політичного та художнього дискурсів дає змогу дійти висновку, що концепт freedom у США є динамічним когнітивно-дискурсивним утворенням, здатним адаптуватися до змін соціального контексту, зберігаючи при цьому статус фундаментальної культурної цінності. Перспективи подальших досліджень убачаються у поглибленому корпусному аналізі вербалізації концепту freedom, а також у вивченні його перекладацьких трансформацій та міжкультурних інтерпретацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bellah R. N., Madsen R., Sullivan W. M., Swidler A., Tipton S. M. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley : University of California Press, 2007. 520 p.
2. Charteris-Black J. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. 304 p.

3. Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. London : Routledge, 2004. 226 p.
4. Fairclough N. Language and Power. 2nd ed. London : Longman, 2001. 352 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 256 p.
6. van Dijk T. A. Discourse and Power. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. 308 p.
7. Wodak R. The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean. London : SAGE Publications, 2015. 256 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.111'22

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.17>

ДИСКУРС-ПОРТРЕТ АТРАКТОРА У INSTAGRAM ПРОСТОРИ

DISCOURSE PORTRAIT OF *ATTRACTOR* IN INSTAGRAM SPACE

Скриннік Ю.С.,

orcid.org/0000-0001-7592-4011

доктор філософії (філологія), доцент, докторант,

доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті здійснено опис дискурс-портрета АТРАКТОРА як типу сучасної дискурсивної особистості, репрезентованої в Instagram. Дослідження спрямоване на виявлення механізмів, за допомогою яких популярні користувачі платформи конструюють власну онлайн-ідентичність і транслюють цінності та ідеали через поєднання текстових і візуальних ресурсів. Робота становить спробу систематизувати ознаки дискурсивної поведінки АТРАКТОРА, що забезпечують його впізнаваність, впливовість і здатність утримувати стабільну увагу аудиторії.

Методологічною основою дослідження є дискурс-портретування, яке дозволяє реконструювати «портрет» особистості або соціальної групи шляхом аналізу характерних дискурсивних параметрів і виявлення індивідуалізованих рис. У статті дискурс-портрет АТРАКТОРА розглядається крізь призму ціннісних критеріїв: упередженості до досягнення, впливовості, лідерства та соціальної вправності, що визначають домінантні смислові вектори його комунікації.

Особливу увагу приділено дейктичності як системоутворювальному чиннику дискурс-портрета, адже саме дейктичні маркери забезпечують відтворення персоналізованого контексту, в якому індивідуальне сприйняття та вербалізація цінностей, уявлень і емоцій набувають комунікативної релевантності. У ході аналізу встановлено, що рольовий, просторовий і темпоральний дейксис є базовими засобами моделювання дискурсивної присутності АТРАКТОРА в Instagram-просторі. Додатково виокремлено емоційний дейксис (емодзі, емотикони) та екстралінгвальний дейксис (контекстуальні обставини), які посилюють інтерпретаційну глибину та сприяють точнішій реконструкції мотиваційних установок суб'єкта.

Комплексний аналіз вербальних, невербальних і надвербальних компонентів комунікації дав змогу уточнити визначення поняття дискурс-портрета з урахуванням ціннісного виміру діяльності особистості та запропонувати узагальнену схему дискурс-портрета сучасного АТРАКТОРА.

Ключові слова: АТРАКТОР, вербальний компонент комунікації, дейксис, дискурс-портрет, надвербальний компонент комунікації, невербальний компонент комунікації.

The article identifies the key features of constructing the discourse portrait of ATTRACTOR, thereby revealing the values and ideals promoted by this type of discursive personality through an Instagram profile. The study is an attempt to explicate the mechanisms through which popular public figures shape and maintain their online identity within contemporary social media communication.

The methodological framework is grounded in the discourse-portrait approach, which enables the reconstruction of an individual's (or a social group's) communicative profile on the basis of recurrent discourse patterns and distinctive semiotic choices. In this article, the discourse portrait of ATTRACTOR is examined through value-oriented criteria, namely: achievement orientation, influence, leadership, and social competence. These parameters are treated as dominant vectors that organise the semantic structure of posts and determine the strategic self-positioning of ATTRACTOR in interaction with the audience.

A special focus is placed on discourse deixis as a system-forming component of the portrait, since deictic markers provide access to the personalised context in which values, beliefs, and emotions acquire communicative relevance. The analysis demonstrates that three basic types of deixis – role, spatial, and temporal – function as core instruments for modelling ATTRACTOR's discursive presence in Instagram communication. In addition, the study highlights the importance of emotional deixis (represented by emojis and emoticons) and extralinguistic deixis (contextual references to circumstances and situational frames), which enhance interpretative depth and contribute to a more accurate reconstruction of the subject's motivations and value-based orientations.

A comprehensive examination of verbal, non-verbal, and supra-verbal components employed by ATTRACTOR allows the article to refine the definition of a discourse portrait from a value-based perspective. The findings are summarised in a schematic model of the contemporary ATTRACTOR's discourse portrait, which may be further applied in media-linguistic and psycholinguistic research on digital identity formation and value representation in social media discourse.

Key words: ATTRACTOR, deixis, discourse portrait, non-verbal communicative component, supra-verbal communicative component, verbal communicative component.

Постановка проблеми. У сучасному медійному просторі соціальна мережа Instagram посідає провідне місце у процесах конструювання, репрезентації та трансляції індивідуальності. Популярні користувачі платформи виступають

не лише носіями певних культурних моделей, а й активними учасниками публічної комунікації, у межах якої відображаються ціннісні орієнтири, способи самопрезентації та механізми взаємодії з аудиторією. Одним із продуктивних інстру-

ментів аналізу таких явищ є метод дискурс-портретування, спрямований на опис мовленнєвих і позамовленнєвих характеристик дискурсу, що репрезентують ідентичність, систему цінностей, уявлення та соціальне позиціювання суб'єкта чи групи суб'єктів. *Актуальність* запропонованого дослідження зумовлена необхідністю створення дискурс-портрета АТРАКТОРА – популярної дискурсивної особистості, яка привертає увагу аудиторії та формує навколо себе стійке комунікативне поле – у сучасному Instagram-просторі з урахуванням специфіки цього медійного середовища та його комунікативних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дискурс-портрет мовної особистості у сучасній лінгвістиці розглядається як багатоаспектний напрям дослідження, що передбачає комплексний опис семантичних і прагматичних параметрів мовлення, реалізованих у текстах, продукуваних суб'єктом комунікації. Очікуваним результатом такого аналізу є отримання нових даних щодо структурної організації дискурсу мовної особистості, а також специфіки використання нею мовних одиниць різних рівнів – від елементарного до найвищого [3, с. 59–60; 1]. Концепт дискурс-портрета представлено у працях, присвячених дослідженню механізмів формування колективних уявлень: зокрема, через аналіз мовлення про королівську сім'ю як чинника конструювання її публічного образу [9], а також через вивчення ролі стилю та мовленнєвої варіативності у процесах формування ідентичності й соціальних стереотипів у межах групової комунікації [11].

У науковій літературі зафіксовано поняття “словесного портрета”, що інтерпретується як форма психоаналітичного дискурсу та поглиблює розуміння категорії ідентичності [10]. Словесний портрет репрезентується у способі самонарації, тобто в тому, як індивід вербалізує власні думки, почуття та життєвий досвід. Відповідно, йдеться не лише про описовий рівень висловлення, а про мовну об'єктивацію внутрішнього світу людини.

У межах лінгвокультурного підходу Н. В. Петлюченко здійснює дослідження дискурс-портретів історичних харизматичних політичних лідерів Німеччини й України, пропонуючи систему параметрів дискурс-портрета, структуровану за чотирма критеріями: 1) біологічним, 2) соціальним, 3) психологічним, 4) індивідуальним [6, с. 96].

Важливим для опису особистості в дискурсивній перспективі є також поняття “невербального паспорта”, яке використовує Л. В. Солощук для характеристики сукупності невербальних засобів,

за допомогою яких суб'єкт комунікації актуалізує індивідуальні риси, емоційні стани та ставлення до себе й інших [7]. До структури невербального паспорта належать жести, міміка, пози, вираз обличчя, просодичні характеристики мовлення та інші невербальні компоненти, значущі для інтерпретації комунікативної поведінки. Невербальний паспорт є варіативним і може по-різному сприйматися адресатом залежно від контексту та конкретної ситуації взаємодії.

Дейктичність дискурсу постає однією з ключових характеристик, релевантних для побудови дискурс-портрета особистості, оскільки саме вона забезпечує реконструкцію контексту індивідуального сприйняття та вербалізації цінностей, уявлень і емоцій. Дейктичні одиниці виконують функцію точного співвіднесення висловлення з об'єктами, подіями та просторово-часовими координатами, значущими для суб'єкта у певний момент і в певному місці [13; 16; 19]. Завдяки цьому стає можливим відтворення персоналізованого комунікативного тла мовленнєвого акту та виявлення індивідуальних установок і ставлень до явищ і об'єктів дійсності [5, с. 260].

Поняття дейксису тривалий час перебуває у фокусі лінгвістичних студій і має низку інтерпретацій. Його доцільно розглядати як референтну систему, що визначає ідентичність учасників комунікації, їхнє просторове й часове позиціювання, обране мовцем і адресатом, і тим самим формує вихідну точку будь-якої взаємодії. Дейксис є характерним для діалогічного мовлення, оскільки сприяє створенню ефекту близькості, спільної ситуативної рамки та підвищує переконливість висловлення [20]. У дискурсивній практиці використання дейктичних маркерів слугує індикатором того, як особистість концептуалізує навколишній світ, які об'єкти й ситуації є для неї релевантними та які емоційні реакції вони актуалізують [4, с. 233]. Відтак урахування дейктичності дозволяє сформувати більш повний і глибинний образ мовної особистості, її ціннісних орієнтирів та внутрішнього світу.

У структурному плані дейксис має трикомпонентну організацію і в тексті відображає об'єктивні параметри контексту [17, с. 121], зокрема:

- 1) рольовий дейксис, що маркує учасників комунікації та їхні позиції;
- 2) просторовий дейксис, який визначає локалізацію об'єктів щодо комунікантів;
- 3) темпоральний дейксис, що репрезентує часові координати мовленнєвої взаємодії.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення та систематизація характерних рис

дискурсивної особистості АТРАКТОРА на матеріалі мовленнєвої поведінки популярних персоналій Instagram, зокрема: американо-канадського актора та реслера Двейна Джонсона; американського актора, сценариста, кінорежисера і продюсера Віна Дізеля; австралійської персональної тренерки, письменниці та підприємниці Кайли Ітсінес; англійського футболіста, футбольного функціонера та колишнього капітана збірної Англії Девіда Бекхема. Матеріалом дослідження слугують Instagram-дописи популярних особистостей (із аудиторією від 30 тисяч підписників) загальною кількістю 1876 одиниць.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено: (1) окреслити методологічні засади дискурс-аналізу в аспекті дискурс-портретування; (2) ідентифікувати та описати дискурсивні дейктичні маркери, релевантні для мовленнєвої поведінки АТРАКТОРА. *Об'єктом* дослідження є текстове й візуальне наповнення Instagram-дописів популярних особистостей. Предмет дослідження становлять особливості функціонування вербальних, невербальних і надвербальних компонентів комунікації у процесі конструювання дискурс-портрета сучасного АТРАКТОРА.

Виклад основного матеріалу. Розроблена в межах теорії ціннісно-орієнтованого соціо-дискурсу класифікація дискурсивних особистостей передбачає виокремлення трьох базових типів – УЧАСНИКА, АТРАКТОРА та ТВОРЦЯ – як ключових суб'єктів трансляції, актуалізації та репрезентації цінностей у сучасному суспільстві, зокрема в умовах цифрової комунікації та в межах соціальної платформи Instagram [18]. Зазначені типи відрізняються домінантними комунікативними стратегіями, моделями соціального позиціонування та специфікою взаємодії з аудиторією, що зумовлює доцільність їхнього окремого дискурс-портретування. У цій статті дослідницьку увагу зосереджено на дискурс-портреті АТРАКТОРА як типі дискурсивної особистості, що характеризується високим рівнем публічної впливовості та здатністю формувати навколо себе стійке комунікативне поле.

АТРАКТОР є дискурсивною особистістю, яка акумулює увагу аудиторії завдяки особистісному потенціалу, публічним досягненням або високому рівню соціального впливу в певній сфері діяльності. Дослідження АТРАКТОРІВ у сучасному дискурсивному просторі передбачає комплексний аналіз їхньої комунікативної поведінки, ціннісних орієнтирів, стратегій впливу, а також особливостей соціального сприйняття їхнього образу. У сучасних умовах до АТРАКТОРІВ належать як

публічні лідери у сферах науки, мистецтва, політики, бізнесу чи спорту, так і медійні інфлюенсери, чия комунікація у соціальних мережах формує стійкі моделі взаємодії з аудиторією.

АТРАКТОРА вирізняють такі психологічні характеристики, як харизматичність, високий рівень енергетики та здатність мобілізувати інших до спільної діяльності або стимулювати їх до певних дій. У дискурсивному вимірі У дискурсивному вимірі АТРАКТОРИ виступають значущими агентами формування громадської думки, моделювання культурних і соціальних норм, а також активними учасниками процесів ідентифікації та самоідентифікації на індивідуальному й колективному рівнях.

У межах сучасного Instagram-простору ціннісний профіль АТРАКТОРА актуалізується через дописову комунікацію та зосереджується насамперед на таких домінантах, як *упередженість до досягнення, впливовість, лідерство та соціальна вправність*, що визначають стратегічну спрямованість його дискурсу й способи самопрезентації.

У дискурс-портреті АТРАКТОРА *цінність упередженості до досягнення* виявляється насамперед через специфіку рольового дейксису, що актуалізує суб'єкта як центральну фігуру наративу. Домінування особового займенника *I* у структурі висловлювання фіксує виразну суб'єктну центрованість повідомлення та підкреслює провідну роль мовця у представлених подіях. Такий різко окреслений фокус на власній персоні корелює з високим рівнем самосприйняття, внутрішньої стійкості та готовності приймати виклики, попри потенційні ризики й невдачі. Кожен випадок вживання особового займенника *I* функціонує як маркер віри у власні сили й підтвердження активної позиції суб'єкта в ситуації досягнення мети:

(1) *Me and @thechrisjanson always talk about betting on yourself. We gotta bet on ourselves and take that big swing – you might fail and get turned down, but at least you have it a real shot and tried.*

I was 15yrs old, broke as hell and living in a motel room in Nashville. Had the bright idea that I was gonna become a country music star. Went down to the world famous, @tootsiesvip where all my country heroes first got their starting gigs.

I was kicked out because I was 15 (but looked like I was 57 😊)

I was super disappointed, and moved on to the next, but for the rest of my life, I never stopped trying.

This Tootsies surprise video shown to me from my buddy @kevinfrazier blew me away.

What a crazy blessing how sometimes life can come full circle

Love ya back, Tootsies Orchid Lounge – I'll see ya on stage..

and I'm sure I'll be a little drunk 🍷 [15]

Водночас використання конструкції (*Me and @ thechrisjanson*), що експлікує учасників комунікації (автора допису та співрозмовника), сигналізує про значущість адресата в межах повідомлення та про включення іншого суб'єкта у сферу авторської уваги. Така комбінація маркерів дозволяє інтерпретувати АТРАКТОРА не лише як виразно егоцентричну, а й як екзоцентричну дискурсивну особистість, здатну поєднувати лідерську позицію з моделлю командної взаємодії.

У дописі американо-канадського актора та реслера Двейна Джонсона просторовий дейксис, зокрема згадка про місце проживання (*living in a motel room in Nashville*), виконує функцію локалізації подій і забезпечує наративну достовірність. Цей маркер підкреслює стартові умови та обставини, у яких перебував суб'єкт, і в такий спосіб формує образ досягнення «з нуля». Просторовий дейксис, отже, посилює переконливість історії та сприяє реалізації мотиваційної стратегії, орієнтованої на підтримку молодіжної аудиторії у настанові на самостійне досягнення успіху та віру у власні можливості.

Темпоральний дейксис – зокрема вказівка на вік (*I was 15yrs old*) та референція до тривалого процесу зусиль у минулому (*I never stopped trying*) – дозволяє реконструювати відповідний життєвий етап і внутрішній стан суб'єкта у зазначений період. Завдяки темпоральним маркерам формується ефект «живого» та автентичного самонаративу, який уможливило глибше розуміння переживань, рішень і дій АТРАКТОРА, а також логіки його ціннісного самоконструювання.

Невербальні та надвербальні компоненти комунікації у дописах популярних особистостей розглядаються як специфічні семіотичні коди, що відкривають доступ до глибинних когнітивних процесів, які детермінують комунікативну поведінку суб'єкта, а також репрезентують авторську здатність моделювати й транслювати смисли [4, с. 233]. Так, емотикон (😏) у наведеному прикладі підсилює іронічність та позитивне емоційне тло висловлення, тоді як емодзі (👤, 🍷) виконують надвербальну функцію: у першому випадку вони актуалізують ідею циклічності життєвих подій, у другому – сигналізують невимуженість і зниження напруги в ситуаціях, що потенційно можуть бути стресогенними. У цьому контексті емодзі та емотикони виступають маркерами емоційного продукування та інструментами прагматичного впливу на адресата. Оскільки емо-

ції визначають специфіку стилю мислення й мовлення людини, а способи їхнього вияву можуть слугувати своєрідною «візитною карткою» дискурсивної особистості [2], вони безпосередньо впливають на процес формування дискурс-портрета та його ціннісної інтерпретації.

Дописи, у яких актуалізується **цінність впливовості**, характеризуються розширеною дейктичною організацією: поряд із рольовими, просторовими та темпоральними маркерами в них функціонує екстралінгвальний дейксис, що забезпечує включення позатекстових обставин і формує ширший інтерпретаційний горизонт події [4]. Такий тип дейксису дозволяє реконструювати ситуаційний фон, мотиваційні імпульси та ціннісні орієнтації суб'єкта, які не завжди експліцитно вербалізуються. У дописі Віна Дізеля – американського актора, сценариста, кінорежисера і продюсера – екстралінгвальний дейксис використано як засіб підсилення переконливості та демонстрації значущості творчого продукту:

(2) *When I think about the amount of directors that have wanted to work with me more than once I am always just humbled. This is a pic of when I went to India as I promised Deepika I would, with the director at the time, DJ Caruso... While we are currently juggling the order of the productions, my oldest daughter read the script that DJ sent to me, thinking that it would fall into the Pacifier bracket. She cried... I asked her why she cried, and she said because the story of a brother and sister rang true for her and it was emotional.*

Rock 'Em Sock 'Em, Mattel's Follow up to Barbie... Universal's Kojak, Witch Hunter, Riddick4 and of course the finale to Fast are all fighting for position. Blessed.

If I could make the film work that my daughter cried reading, my question for you would be, who would play my sister... she suggested Jennifer Lawrence. What do you think? [12]

Екстралінгвальний дейксис, реалізований через фрагменти (*She cried... I asked her why she cried, and she said because the story of a brother and sister rang true for her and it was emotional; If I could make the film work that my daughter cried reading*), акцентує емоційний ефект сценарію та підкреслює потенційну культурну й психологічну значущість фільму, який автор планує реалізувати. У цьому випадку екстралінгвальний дейксис доцільно інтерпретувати як посилення на зовнішні обставини та реакції учасників ситуації, що не становлять ядра повідомлення, проте є необхідними для повного розуміння його прагматичного смислу.

Рольовий дейксис, зокрема згадка про режисерів, які прагнули працювати з автором неодноразово (*directors that have wanted to work with me more than once*), формує уявлення про його професійну вагу та стійкий авторитет у кінематографічній сфері. Водночас рольові маркери, виражені займенниками *she, you* (*she suggested Jennifer Lawrence; What do you think?*), створюють ефект залучення адресата до комунікативної взаємодії та моделюють ситуацію взаємного впливу, у межах якої автор не лише транслює позицію, а й враховує оцінки та пропозиції інших.

Просторовий дейксис, актуалізований через згадку локації (*when I went to India*), виконує функцію демонстрації мобільності суб'єкта та його включеності у глобальний культурний простір. Таке позиціонування підсилює образ особистості, яка має можливість бути присутньою у різних соціокультурних контекстах і впливати на них через професійну діяльність.

Темпоральний дейксис, зокрема референція до минулої події (*my oldest daughter read the script that DJ sent to me*), задає біографічну перспективу та підкреслює процесуальність формування впливовості як результату накопиченого досвіду. Одночасно він актуалізує цінність наступності та відповідальності, оскільки у фокусі опиняється реакція представника наступного покоління, що додатково легітимізує значущість авторського задуму.

У репрезентації **цінності лідерства** провідну роль відіграє рольовий дейксис, який фіксує автора допису як ініціатора комунікації та суб'єкта, що позиціонує себе у статусі лідера, здатного привертати увагу, організовувати аудиторію та надихати її. Просторовий і темпоральний дейксис у таких повідомленнях виконують допоміжну, однак прагматично значущу функцію: вони формують ефект динаміки, постійного руху та безперервної активності, що є типовими ознаками лідерської самопрезентації у медійному дискурсі. Сукупність зазначених дейктичних маркерів сприяє моделюванню образу автора як активного організатора та мотиватора, який підтримує контакт із аудиторією та задає комунікативний вектор взаємодії:

(3) Your new favourite podcast has landed!! Episode 1 of Sweat Daily is NOW LIVE 🎧📱

I can't wait to bring you exclusive interviews with industry experts and global stars, as well as some familiar faces (should we bring Arna on the podcast? 🤔)

New episodes will be dropping every single weekday!!

Tune in to Sweat Daily now on your favourite podcast app! Link in my bio 📱

#SweatDaily #SweatApp #Podcast #StoryGlass [14]

У дописі австралійської персональної тренерки, письменниці та підприємниці Кайли Ітсінес рольовий дейксис реалізується насамперед через займенник *I* (*I can't wait to bring you exclusive interviews*), який підкреслює авторську ініціативність, відповідальність за продукт і готовність забезпечити аудиторії доступ до ексклюзивного контенту. Водночас звернення до адресата (*bring you*) посилює інтерактивність повідомлення та формує модель лідерства, зорієнтованого на потреби спільноти.

Просторовий дейксис у висловленні (*Tune in to Sweat Daily now on your favourite podcast app!*) актуалізує доступність продукту в цифровому просторі та опосередковано маркує мобільність комунікації: подкаст може бути сприйнятий незалежно від фізичного місця перебування користувача.

Темпоральний дейксис, виражений у висловлюванні (*New episodes will be dropping every single weekday!*), задає режим регулярності та прогнозованості діяльності, підкреслюючи організованість, системність і цілеспрямованість авторки. Орієнтація на теперішній час і найближчу перспективу посилює ефект актуальності та безперервності професійної активності, що є важливою складовою лідерської репутації.

Невербальні та надвербальні компоненти комунікації у цьому дописі представлені емотиконами (😊, 🎧) та емодзі (📱, 🗣️), які виконують функцію емоційного дейксисту, задають позитивний тон і підвищують атрактивність повідомлення для аудиторії. Хештеги (#SweatDaily #SweatApp #Podcast #StoryGlass) як надвербальний компонент комунікації забезпечують навігацію контентом і оптимізують пошук інформації, що може бути інтерпретовано як прояв клієнтоорієнтованості та стратегічного мислення авторки у цифровому середовищі.

Цінність **соціальної вправності** у дискурс-портреті АТРАКТОРА реалізується передусім через рольовий дейксис, який репрезентує суб'єкта не лише як автономного автора висловлення, а й як учасника ширшого комунікативного кола. У таких дописах відбувається систематичне включення інших осіб або спільнот у структуру повідомлення, що засвідчує екоцентричну спрямованість комунікативної поведінки. Рольові дейктичні маркери в цьому разі посилюють інтерактивність дискурсу та формують ефект спіль-

нотності між автором, згаданими учасниками взаємодії та аудиторією.

Просторовий дейксис у контексті трансляції соціальної вправності виконує функцію локалізації події та водночас актуалізує прив'язаність суб'єкта до конкретного соціального середовища. Він підтримує уявлення про участь автора в реальних соціальних практиках, а не лише у віртуальній комунікації. Темпоральний дейксис окреслює часові межі подій і сигналізує сталість соціальних контактів, регулярність взаємодії та постійну включеність автора в соціальні зв'язки:

(4) A great day and always such a warm welcome at the Royal Hospital Chelsea. It's an honour to spend time with the Chelsea Pensioners...their energy and commitment to the community is always inspiring and they have the best stories! Pie and mash all round   @royalhospitchelsea [8]

У дописі відомого англійського футболіста, півзахисника та футбольного функціонера, колишнього капітана збірної Англії Девіда Бекхема рольовий дейксис виразно реалізується через згадку про *Chelsea Pensioners*, які постають як значущі учасники комунікативної ситуації (*It's an honour to spend time with the Chelsea Pensioners*). Така номінація конкретизує адресованість повідомлення і демонструє соціальну включеність автора та його здатність підтримувати зв'язок із представниками іншої соціальної групи.

Просторовий дейксис актуалізовано через топонімічну прив'язку до *Royal Hospital Chelsea*, що задає локус події та підсилює ефект автентичності висловлення (*A great day and always such a warm welcome at the Royal Hospital Chelsea*). Додатково просторове позиціонування підтримується надвербальним компонентом комунікації – тегом (*@royalhospitchelsea*), який виконує навігаційну функцію, наближає читача до згаданої інституції та робить її доступною для ширшої аудиторії Instagram.

Темпоральний дейксис у наведеному фрагменті репрезентований прислівником *always*, що маркує повторюваність і регулярність ситуації, а також теперішнім часом, який підкреслює актуальність переживання та позитивну оцінку події «у моменті» (*their energy and commitment to the community is always inspiring and they have the best stories!*). У такий спосіб формується образ стійкого соціального зв'язку, а не випадкової одноразової взаємодії.

Емотикон () та емодзі (;) виконують функцію емоційного дейксису, задаючи позитивний тон і забезпечуючи легкість сприйняття повідомлення. Загалом сукупність виявлених

дейктичних маркерів конструює образ автора як особистості з високим рівнем соціальної вправності: він демонструє повагу до інших, підтримує взаємодію зі спільнотою та актуалізує приналежність до соціально значущих практик, пов'язаних із визнанням і підтримкою старших колег у реалізації їхніх суспільних ролей.

Схематичну модель дискурс-портрета АТРАКТОРА, розробленого у ході цього дослідження, подано схематично на Рис. 1.

У межах цього дослідження дискурс-портрет інтерпретується як концептуально-аналітичний інструмент дискурс-аналізу, призначений для комплексного опису й інтерпретації вербальних, невербальних і надвербальних засобів комунікації, що функціонують у різних сферах мовленнєвої діяльності особистості. Такий підхід дозволяє розглядати дискурсивну поведінку суб'єкта як механізм конструювання ідентичності та репрезентації соціальних реалій у межах конкретного комунікативного середовища.

Висновки. Проаналізована добірка Instagram-дописів характеризується переважно писемною формою подачі та регулярним супроводом візуальними компонентами (фото/відео), що забезпечує їхню мультимодальність. Комунікативна природа таких повідомлень є полілогічною, оскільки дискурс формується не лише автором допису, а й аудиторією через коментарі та потенційні відповіді популярних особистостей. За соціально-ситуативним параметром досліджуваний матеріал репрезентує різновид медійного дискурсу, специфічний для платформної взаємодії.

Дописам АТРАКТОРА властиві авторська цілісність і структурна однорідність, а їхній тематичний фокус зосереджений на досягненні успіху, популярності, впливовості та лідерства. Дискурс організовано навколо макротемі успіху та низки стабільних мікротем, зокрема «життєвий досвід», «рішучість», «сміливість» і «діяльність». У межах цих смислових домінант АТРАКТОР постає як модератор та генератор ідей, який транслює цінності і задає рамки їхнього сприйняття аудиторією.

Установлено, що дискурс-портрет АТРАКТОРА за рольовим дейксисом визначається поєднанням внутрішнього та зовнішнього свідомого централізму, що позиціонує його одночасно як ініціатора комунікації, лідера, рушійну силу процесів та члена команди. Просторовий дейксис у таких дописах конструює ефект «всеосяжності» та глобальності діяльності АТРАКТОРА, що виявляється у дискурсивному розширенні меж його присутності та впливу, який виходить за рамки конкретної локалізації чи одиничної ситуації.

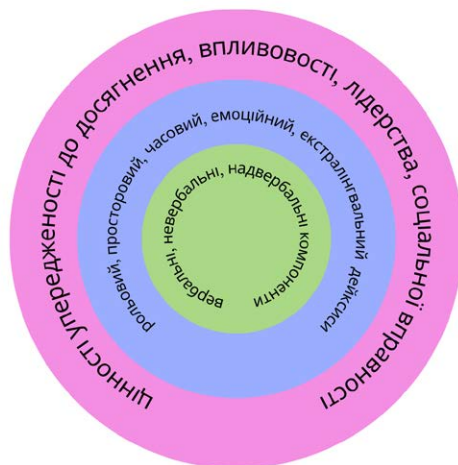

Рис. 1. Схематичне зображення дискурс-портрета АТРАКТОРА

Темпоральний дейксис репрезентує АТРАКТОРА як сучасну й прогресивну особистість із моделлю «світлого майбутнього» та «складного/тернистого минулого», яке виконує мотиваційну функцію для адресата. Виявлено темпоральну домінанту минулого часу як засобу вербалізації цінностей досягнення та впливовості, що подаються як результат попередніх зусиль і досвіду, інтегрованих в архітектуру суб'єкта. Натомість теперішній час переважно актуалізує цінності лідерства та соціальної вправності, оскільки саме вони дискурсивно конструюються як дії та стани, що реалізуються у поточній взаємодії та вимагають активної присутності в актуальному комунікативному моменті.

З'ясовано, що емоційні дейктичні маркери (зокрема емодзі та емотикони) є системно значущими для формування дискурс-портрета АТРАКТОРА, оскільки забезпечують передачу емоційного тла висловлення та моделюють афективну близькість з аудиторією. Водночас екстра-

лінгвальний дейксис виконує інтерпретаційну функцію: він вводить у дискурс контекстуальні обставини ситуації, дозволяючи реконструювати мотиваційні установки суб'єкта, його ставлення до минулого та проєкцію майбутнього, що поглиблює розуміння ціннісної детермінації комунікативної поведінки.

Дослідження дискурс-портрета АТРАКТОРА на матеріалі Instagram-дописів популярних особистостей розширює уявлення про механізми конструювання образу та впливовості у соціальних мережах. Отримані результати мають теоретичну значущість для розвитку дискурсології та теорії дискурсивної особистості, а також можуть бути використані в медіалінгвістичних і психолінгвістичних студіях, зорієнтованих на аналіз цифрової ідентичності та вербалізації ціннісних орієнтацій. **Перспективним** напрямом подальших розвідок є зіставне дослідження дискурс-портретів інших типів дискурсивних особистостей у ціннісному вимірі, зокрема УЧАСНИКА та ТВОРЦЯ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калитюк Л., Ішук Т. Дискурс-портрет американського блогера Фіони Циткін. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 1, № 3. С. 127–131. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/3/part_1/25.pdf (дата звернення: 29.04.2024).
2. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження*. 2012. Вип. 34. С. 91–96.
3. Куранова С. І. Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості. *Мовознавство*. 2020. № 2. С. 59–74. DOI: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-311-2020-2-004>.
4. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки : монографія / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А–Л. 260 с.
6. Петлюченко Н. В. Дискурс-портрети історичних харизматичних політичних лідерів Німеччини й України (лінгвокультурний аспект). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. 2011. Т. 14, № 1. С. 94–101.

7. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі. Харків, 2006. 300 с.
8. Beckham D. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/p/C6bVxBCoZU7/?igsh=NzRnNWJoemozanZ2> (date of access: 02.05.2024).
9. Billig M. *Talking of the Royal Family*. Routledge, 2002. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203414910>.
10. Capps D. The Verbal Portrait: Erik H. Erikson's Contribution to Psychoanalytic Discourse. *Journal of Religion and Health*. 2011. Vol. 50, no. 4. P. 880–898. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-011-9515-3>.
11. Coupland N. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge University Press, 2007.
12. Diesel V. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/p/C4-6Llar12t/?igsh=MTVocTh6azh0enhn> (date of access: 02.05.2024).
13. Fillmore C. J. *Santa Cruz lectures on deixis*. Bloomington : Indiana University Linguistics Club, 1975.
14. Itsines K. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/reel/C6YjBEVtaZS/?igsh=dzF0c2J2dGlibWE1> (date of access: 02.05.2024).
15. Johnson D. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/reel/C6TnNltL9u9/?igsh=bnQ5ZjFoanQ1amxp> (date of access: 02.05.2024).
16. Lakoff R. Remarks on this and that / R. Lakoff. *Berkeley Studies in Syntax and Semantics*. L. : The MIT Press, 1974. P. 345–356.
17. Renkema J. *Introduction to Discourse Studies*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. 374 p.
18. Skrynnik Yu. Discourse Portraits of Instagram Users. *Revista De Educacion*. 2024. 406 (12). P. 133–153. DOI: <https://doi.org/10.59671/Sqbth>.
19. Tate A. Deictic Markers and the Creation of Voice in Modernist Poetry. *New Essays in Deixis*. 1995. P. 131–143. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004454927_010.
20. Zadorizhna N., Perednia T. Deixis in advertising persuasive strategies. *Вісник науки та освіти*. 2023. No. 3(9). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3\(9\)-67-79](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)-67-79).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.111'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.18>

ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЗВ ОЗБРОЄННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

THE FIGURATIVE POTENTIAL OF ARMAMENT TERMS
IN ENGLISH PHRASEOLOGY

Тодорова Н.Ю.,

orcid.org/0000-0003-2520-2517кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов
Військової академії (м. Одеса)

Бриндак О.Б.,

orcid.org/0009-0009-8571-5091кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Військової академії (м. Одеса)

Статтю присвячено дослідженню образного потенціалу назв озброєння у складі англійських фразеологічних одиниць у межах антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства. Фразеологія розглядається як сфера мовної системи, у якій найповніше репрезентуються механізми образного мислення, національно-культурна специфіка та ціннісні орієнтири англомовної спільноти. Метою дослідження є виявлення та системний аналіз семантичного переосмислення назв озброєння, визначення їх ролі як донорської концептуальної сфери для реципієнтних сфер та встановлення основних напрямів репрезентації людини, її діяльності й об'єктивної реальності в англійській лінгвокультурі.

Матеріалом аналізу слугували 102 англійські фразеологізми, відібрані методом суцільної вибірки з друкованих і електронних лексикографічних джерел за критерієм наявності у їх структурі лексем на позначення озброєння, зокрема зброї, боєприпасів та її конструктивних елементів. У результаті дослідження встановлено, що озброєння є продуктивною донорською сферою для метафоричної репрезентації реципієнтної сфери *людина*, що свідчить про антропоцентричну спрямованість семантики фразеологізмів, образна складова яких ґрунтується на переосмисленні концепту озброєння і його характеристик.

На підставі семантичного аналізу виокремлено чотири фразео-семантичні поля: «Психологічний стан і характеристики людини», «Функціональні характеристики», «Взаємовідносини» та «Об'єктивна реальність». З'ясовано, що в англійській лінгвокультурі образи озброєння слугують засобом як позитивної, так і негативної оцінки, репрезентуючи його як корисний ресурс, перевагу, інструмент захисту, вагомий аргумент, а також як джерело небезпеки, проблем, агресії та конфлікту. Отримані результати поглиблюють уявлення про специфіку англійської фразеологічної картини світу та відкривають перспективи подальших зіставних і дискурсивних досліджень.

Ключові слова: фразеологізм, озброєння, внутрішня форма, образна основа, англійська мова.

The article focuses on the study of the figurative potential of the armament terms in the structure of English phraseological units in the framework of the anthropocentric paradigm of the modern linguistics. Phraseology is regarded as the domain of the language system which the most fully represents the mechanisms of figurative thinking, national and cultural specificity, and value orientations of the English-speaking community. The aim of the study is to identify and systematically analyse the semantic reinterpretation of armament terms, determine their role as a donor conceptual domain for recipient domains, and establish the main directions of representing a human, human activity, and objective reality in the English linguoculture.

The research material comprises 102 English phraseological units containing lexemes denoting armaments, including weapons, ammunition, and their structural elements selected by the method of continuous sampling from printed and electronic lexicographic sources. The findings demonstrate that armaments are a productive donor domain for the metaphorical representation of the recipient domain *human*. This fact confirms the anthropocentric orientation of the semantics of the phraseological units whose figurative component is based on the reinterpretation of the concept of armament and its characteristics.

On the basis of the semantic analysis, four phraseo-semantic fields have been identified: "Psychological states and personal characteristics", "Functional characteristics", "Interpersonal relations", and "Objective reality". It has been established that in English linguoculture, images of armaments function as a means of both positive and negative evaluation, representing armaments as a useful resource, an advantage, an instrument of protection, and a strong argument, as well as a source of danger, problems, aggression, and conflict. The results obtained deepen the understanding of the specificity of the English phraseological system and open up prospects for further contrastive and discourse-oriented research.

Key words: phraseological unit, armaments, inner form, figurative component, the English language.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленою увагою до антропоцентричної парадигми, у межах

якої мова розглядається як інструмент концептуалізації дійсності та відображення колективного досвіду. Особливе місце у цьому контексті поси-

дає фразеологія як сфера мовної системи, у якій найяскравіше репрезентується образне мислення, національно-культурна специфіка та ціннісні орієнтири мовної спільноти. Дослідження внутрішньої форми фразеологізмів, яка лежить в основі їх образного значення, сприяє розв'язанню головного завдання сучасного антропоцентричного мовознавства – встановлення зв'язку між мовою, свідомістю і культурою нації. Системність лінгвістичного аналізу вимагає розгляду парадигматичних об'єднань фразеологізмів з компонентами окремих тематичних груп, оскільки вони акумулюють культурно значущі моделі осмислення світу окремим етносом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У межах сучасних досліджень англійської фразеології об'єктом аналізу поставали фразеологізми з орнітонімов [1], соматизмом [2; 3; 4; 5], колористичним [6], ономастичним [7], кулінарним [8] та гендерним компонентами [9]. Оскільки військова лексика є продуктивною у процесах метафоризації, фразеологізми з компонентом військової сфери також ставали матеріалом лінгвістичного аналізу. Зокрема, досліджувалися особливості їх використання [10], встановлювалися семантичні характеристики військової лексики у їх складі [11], але образний потенціал саме назв озброєння як окремої лексико-семантичної групи у структурі англійських фразеологізмів досі не був предметом комплексного аналізу. Такі лексеми розглядалися фрагментарно – як ілюстративний матеріал у межах ширших тематичних груп або когнітивних моделей. Таким чином, постає проблема визначення внеску назв озброєння у формування образності мовлення та з'ясування когнітивних і семантичних механізмів їх вторинної номінації.

Постановка завдання. Отже, метою цього дослідження є виявлення та системний аналіз образного потенціалу назв озброєння у складі англійських фразеологізмів шляхом з'ясування механізмів їх семантичного переосмислення, визначення ролі озброєння як донорської концептуальної сфери та встановлення основних напрямів репрезентації людини, її діяльності й об'єктивної реальності в англійській лінгвокультурі.

Матеріалом аналізу слугували 102 англійські фразеологізми, відібрані методом суцільної вибірки з друкованих та електронних лексикографічних джерел за критерієм наявності у їх компонентному складі назв озброєння. Оскільки поняття *озброєння* охоплює сукупність засобів для ведення воєнних дій, військове спорядження та зброю [12], до корпусу досліджуваного мате-

ріалу включено фразеологізми, у структурі яких виявлено лексеми на позначення боєприпасів, різновидів зброї та її конструктивних частин.

Виклад основного матеріалу. Унікальне фразеологічне значення формується внаслідок інтеграції лексичного і граматичного значення лексем-компонентів, його особливістю є експресивно-оцінне наповнення, створене завдяки їх образній складовій. В основі образності фразеологізмів лежить переосмислене відображення реальності, яке формується завдяки поєднанню когнітивних, культурних і мовних механізмів. Фразеологізми здатні об'єднувати дві концептуальні сфери, одна з яких є донорською і постачає власні знаки на позначення реципієнтної сфери. Корпус досліджуваного матеріалу свідчить, що *озброєння* є значущою донорською сферою для реципієнтної зони *людина* в англійській лінгвокультурі, оскільки 90 % англійських фразеологізмів з лексемою на позначення озброєння семантично пов'язані з людиною та її діяльністю.

Детальний аналіз семантики досліджуваних одиниць дозволив згрупувати їх у чотири фразео-семантичних поля (ФСП): «Психологічний стан і характеристики людини» (31%), «Функціональні характеристики» (30%), «Взаємовідносини» (29%) і «Об'єктивна реальність» (10%).

ФСП «Психологічний стан і характеристики людини». Антропоцентризм фразеологічного складу англійської мови зумовив високу кількісну наповненість ФСП, яке об'єднує фразеологізми, семантично орієнтовані на опис емоцій та якісних характеристик людини. Особливістю ФСП «Психологічний стан і характеристики людини» є перевага фразеологізмів з позитивною конотацією (62,5%) над негативно забарвленими одиницями (37,5%). Найвища кількість таких фразеологізмів надає позитивні характеристики професійності, корисності і підготовленості людини (15,5%): *to be great guns at something* 'to be very skilled at something' [13, с. 412], *armed at all points* 'prepared in every particular' [14, с. 9], *a knight in shining armor* 'a very helpful person' [13, с. 410]. Також англійські фразеологізми з лексемою-назвою озброєння описують людину успішну (12,5%): *to be going great guns* 'to be making very successful progress' [13, с. 412], амбітну (9,5%): *to set one's sights on something* 'to aim to achieve something' [13, с. 414], значущу (9,5%): *a big gun* 'an important and influential person' [14, с. 24], енергійну (9,5%): *with both barrels blazing* 'with great intensity' [13, с. 410], чесну (6%): *a straight arrow* 'an honest or genuine person' [14, с. 9]. В основі цих образних значень лежать такі характеристики

озброєння, як його ефективність і корисність. Зброя є цінним ресурсом і засобом для реалізації потенціалу, сприянням для досягнення поставленої мети у свідомості англійського етносу.

Такі ознаки озброєння, як здатність нести небезпеку і заподіяти лихо також знайшли відображення в англійській фразеології. Значна кількість англійських фразеологізмів з компонентом на позначення озброєння характеризує людину агресивну, недоброзичливу (21,8%): *be up in arms* 'to be very angry' [15, с. 10], *an old battle-axe* 'a hostile woman' [13, с. 410], *son of a gun* 'mean or unpleasant man' [16]. Наведені приклади свідчать, що озброєння є втіленням агресії і ворожості в англійській лінгвокультурі.

Серед фразеологізмів ФСП «Психологічний стан і характеристики людини» зафіксована група одиниць, які описують такі властивості характеру людини, як імпульсивність, невтриманість, запальність (15,7%): *to be trigger-happy* 'to be impetuous' [13, с. 415], *quick on the trigger* 'імпульсивний, що швидко реагує' [17, с. 805]. У внутрішній формі цих одиниць закарбувалися непередбачуваність і некерованість зброї.

ФСП «Функціональні характеристики». Друге за кількісним наповненням ФСП створене фразеологізмами, які не стільки називають сам об'єкт або ситуацію, а характеризують їхні функції або ролі за певних обставин.

Особливістю ФСП «Функціональні характеристики» є майже рівноцінна кількісна представленість фразеологізмів з негативною (45%) і позитивною (42 %) конотацією та наявністю одиниць з нейтральною семантикою (13%).

Негативне сприйняття озброєння і його функцій відобразилося у семантиці фразеологізмів цього поля, оскільки їх найвища кількість концентрується на позначенні певних недоліків, проблем або складнощів (35 %): *to be a bomb* 'to be grossly defective' [13, с. 410], *to be dynamite* 'to cause outrage' [13, с. 412], *a loose cannon* 'an unpredictable person or thing likely to cause unintentional damage' [14, с. 178]. Також озброєння є образом-еталоном небезпеки в англійській фразеології (10%): *a powder keg* 'a situation that could suddenly become extremely dangerous' [15, с. 307].

Водночас образна основа значної кількості англійських фразеологізмів (32%) будується на позитивному сприйнятті озброєння, як вагомого важеля, ресурсу або аргументу, який надає перевагу у певних ситуаціях: *secret weapon* 'something or someone that no one knows about and that give you an advantage over your competitors or enemies' [18], *to bring out one's biggest guns* 'to use the

most impressive persons or arguments' [13, с. 412], *have a second string to your bow* 'have an alternative resource that you can make use of if the first one fails' [14, с. 280]. У складі поля зафіксовані одиниці, в образній основі яких лежить зброя, як незаперечний доказ (3%): *smoking gun (or pistol)* 'a piece of incontrovertible evidence' [14, с. 268]. Відповідно зброя без боєприпасів є символом неефективності і марності (7%): *a gun with no bullets* 'something incomplete and therefore useless for the desired purpose' [13, с. 411].

Англійські фразеологізми з нейтральною семантикою (13%) описують об'єкти або явища, які інкорпують як негативні так і позитивні характеристики: *to be a two-edged sword* 'to involve both advantages and disadvantages of similar significance' [13, с. 415]. Таким чином, у своїй внутрішній формі фразеологізми фіксують суперечливу природу концепту озброєння і його сприйняття англійським етносом водночас як значущого ресурсу, так і небезпечного інструмента.

ФСП «Взаємовідносини».

ФСП «Взаємовідносини» об'єднало фразеологізми на позначення взаємодії та стосунків між людьми. Характерною ознакою поля є значна перевага одиниць з негативною конотацією (76%) над позитивно забарвленими одиницями (14%), решта фразеологізмів поля є семантично нейтральними (10%).

Образність найвищої кількості англійських фразеологізмів цього ФСП (48 %) ґрунтується на сприйнятті озброєння як інструменту впливу на людину. Зброя виступає інструментом покарання: *to give someone a rocket* 'to severely reprimand a person' [13, с. 413], тиску: *under the gun* 'under great pressure' [14, с. 132], погрози: *hold/put a gun to sb's head* 'to use threats to force someone to do what you want' [15, с. 167] або попередження: *shots across the bow* 'warnings' [13, с. 414].

Також озброєння є символом війни, боротьби і протистояння, що відобразилося у семантиці значної кількості фразеологізмів цього поля (28%): *to bury the hatchet* 'to abandon hostilities' [13, с. 413]. У межах поля виявлено фразеологізми на позначення конфлікту: *passage of (or at) arms* 'a fight or dispute' [14, с. 214], *break a lance against or with one* 'ламати списи, сперечатися' [17, с. 156]. Зброя є символом нападу: *to turn one's guns on someone* 'to criticize a person' [13, с. 413].

Водночас осмислення озброєння є нейтральним, оскільки воно може бути інструментом опору (10% фразеологізмів): *to be up in arms against something* 'to express violent opposition to a proposal' [13, с. 410]. У внутрішній формі достат-

ньої кількості фразеологізмів поля (14%) озброєння виступає ефективним засобом захисту: *to take up the cudgels for someone* 'to defend a person' [13, с. 411], що свідчить про позитивне сприйняття зброї як необхідного інструменту забезпечення безпеки.

ФСП «Об'єктивна реальність». Низьке кількісне наповнення ФСП «Об'єктивна реальність» свідчить про те, що озброєння рідко постає образом-мотиватором для метафоричного опису характеристик оточуючого фізичного світу в англійській лінгвокультурі. Найвища кількість цих одиниць вербалізують швидкість об'єкту (40%): *faster than a speeding bullet* 'extremely fast' [16], *give her the gun* 'гнати щодуху (автомашину)' [17, с. 398], таким чином зберігаючи у своїй внутрішній формі образ озброєння, як еталона швидкості.

У межах поля виявлено одиниці на позначення об'єкту цілком (30%): *(up) to the hilt* 'completely' [14, с. 144], *lock, stock, and barrel* 'including everything; completely' [14, с. 176].

Інші фразеологізми поля є поодинокими прикладами характеристики різних аспектів об'єктивної реальності. Вони описують час (10%), відстань (10 %), природні явища (10%): *arrow of time (or time's arrow)* 'the direction of travel from past to future in time considered as a physical dimension' [14, с. 9], *within gun shot* 'в межах досяжності артилерійського вогню' [17, с. 1017], *blow great guns* 'be very windy' [14, с. 132].

Спільною ознакою фразеологізмів ФСП «Об'єктивна реальність» є їх нейтральна емоційна забарвленість.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що назви озброєння становлять продуктивну лексико-семантичну групу у складі англійських фразеологізмів та володіють значним образним потенціалом. Корпусний аналіз виявив виразну антропоцентричну спрямованість досліджуваних одиниць, що підтверджує культурну значущість концепту озброєння в англійській лінгвокультурі.

У межах дослідження виокремлено чотири фразео-семантичні поля: «Психологічний стан і характеристики людини», «Функціональні характеристики», «Взаємовідносини» та «Об'єктивна реальність».

Аналіз ФСП «Психологічний стан і характеристики людини» показав, що образи озброєння слугують засобом як позитивної, так і негативної оцінки особистості. Позитивна конотація ґрунтується на таких характеристиках озброєння, як ефективність, надійність, корисність і здатність забезпечувати досягнення мети, тоді як негативна пов'язана з асоціаціями небезпеки, агресії, імпульсивності та некерованості.

У межах ФСП «Функціональні характеристики» озброєння постає одночасно як небезпечний і деструктивний чинник та як потужний ресурс, інструмент впливу, аргумент або засіб отримання переваги.

ФСП «Взаємовідносини» відображає сприйняття озброєння як символу боротьби, конфлікту, протистояння та тиску, що зумовлює перевагу фразеологізмів із негативною конотацією. Водночас зафіксовані одиниці, в образній основі яких зброя виконує функцію захисту або засобу підтримки, що свідчить про її багатомірну символіку.

Найменш продуктивним виявилось ФСП «Об'єктивна реальність», у межах якого озброєння використовується як образ-еталон для позначення швидкості, повноти, межі або окремих фізичних характеристик навколишнього світу.

Отже, результати дослідження доводять, що назви озброєння у складі англійських фразеологічних одиниць виконують важливу образотворчу та оцінну функцію, відображаючи специфіку англійської лінгвокультурної картини світу. Перспективи подальших досліджень убачаємо у зіставному аналізі образного потенціалу назв озброєння у різних мовах, а також у вивченні динаміки цих фразеологізмів у сучасному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимошук Н. М. Фразеологізми з компонентом-орнітоном у лексичній системі англійської мови. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2019. № 2. С. 249–256.
2. Денисенко І. Структурно-семантичні аспекти соматичних ідіом англійської мови. *Молодий вчений*. 2017. № 12.1 (52.1). С. 30–33.
3. Мікова Н. Фразеологізми із компонентом *haig* в англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14. С. 183–185.
4. Комочкова О., Орловська О. Лексико-семантичні групи та розряди фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами в сучасній англійській мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2018. Вип. 14. С. 151–164.
5. Тоненчук Т. Ідеографічна класифікація англійських соматичних фразеологізмів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40, Т. 3, С. 139–145. DOI: 10.24919/2308-4863/40-3-22

6. Тікан Я., Лоп'янецька Р. Функціонування фразеологічних одиниць з колористичним компонентом в англійських медіатекстах. *Advanced Linguistics*. 2020. № 5. С. 33–40. DOI: 10.20535/2617-5339.2020.5.205156
7. Корнева З., Шуміцька Є. Ономастичний компонент у складі англійських фразеологічних одиниць та його відтворення в українському перекладі. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 321–325.
8. Крикніцька І. Методологія аналізу англійських фразеологізмів з кулінарним компонентом. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. 2018. № 36. С. 171–175.
9. Павленко Н. Гендерний компонент у структурі та семантиці англійських ідіом – номінацій людини за родом діяльності. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. № 7. С. 82–85.
10. Марценюк О. Особливості використання англійських фразеологізмів з мілітарним компонентом. *Молодий вчений*. 2024. № 6.1 (130.1), С. 47–50. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6.1-131.1-11
11. Тодорова Н., Лапіна М. Семантичні характеристики військової лексики у складі англійських фразеологічних одиниць. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 54. С. 111–114 DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.54.27>
12. Словник української мови : у 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. 1970 – 1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 20.02.2026).
13. Renton N. E. *Metaphorically Speaking : A Dictionary of 3.800 Picturesque Idiomatic Expressions*. New York, 1992. 528 p.
14. *Oxford dictionary of Idioms* / ed. by J. Siefring. New York, 2004. 340 p.
15. *Cambridge International Dictionary of Idioms* / ed. by E. Walter. Cambridge, 2002. 587 p.
16. *Farlex Dictionary of Idioms* Farex, 2015. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (дата звернення: 20.02.2026).
17. *Англо-український фразеологічний словник* / уклад. Л.Т. Баранцев. Київ, 2005. 1056 с.
18. *Cambridge Dictionary* URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 20.02.2026).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПЕРЕВАГИ, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: ADVANTAGES, RISKS, AND PROSPECTS

Удовенко І.В.,

orcid.org/0000-0003-2054-2045

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри європейських мов

Державного біотехнологічного університету

Подворна Л.А.,

orcid.org/0009-0006-9956-918

старший викладач кафедри європейських мов

Державного біотехнологічного університету

Муравйова О.М.,

orcid.org/0000-0003-2596-6330

старший викладач кафедри мовної підготовки

Державного біотехнологічного університету

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми використання технологій штучного інтелекту (ШІ) у процесі навчання іноземної мови в сучасних закладах освіти. Розкрито сутність поняття «штучний інтелект» у педагогічному контексті та визначено його місце у структурі цифрової освіти. Обґрунтовано, що інтеграція інтелектуальних систем у навчання іноземної мови відкриває нові можливості для формування іншомовної комунікативної компетентності, підвищення мотивації, розвитку навичок самостійної роботи та критичного мислення. Показано, що технології ШІ дозволяють здійснювати персоналізацію освітнього процесу, забезпечують адаптацію навчального матеріалу до рівня підготовленості здобувача освіти, автоматизують оцінювання результатів навчання та надають миттєвий зворотний зв'язок.

Водночас у статті підкреслюється, що впровадження ШІ у викладання іноземних мов пов'язане з низкою викликів і ризиків: зниженням ролі живого педагогічного спілкування, можливістю поверхового засвоєння знань, етичними проблемами використання автоматизованих систем, а також загрозою зниження академічної доброчесності. Привернуто увагу до необхідності формування у викладачів нової цифрової компетентності, що охоплює не лише технічні навички, а й педагогічне розуміння можливостей та обмежень штучного інтелекту.

У дослідженні визначено перспективні напрями використання ШІ в освітньому процесі: створення адаптивних мовних платформ, розвиток інтелектуальних чат-ботів для мовної практики, використання генеративних моделей для формування автентичного навчального контенту, а також застосування аналітики навчальних даних для оптимізації освітніх рішень. Автором підкреслено, що ефективне використання штучного інтелекту можливе лише за умови дотримання балансу між технологічною інноваційністю та гуманістичною спрямованістю освіти, коли центральним залишається розвиток особистості учня, його цінностей, критичного мислення та комунікативної культури.

Отримані результати можуть бути використані у практиці викладання іноземних мов, у розробленні навчально-методичних матеріалів та в підготовці педагогічних кадрів до роботи в умовах цифрової трансформації освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, навчання іноземної мови, освітні технології, цифрова педагогіка, індивідуалізація навчання, етичні ризики, адаптивне навчання.

The article provides a theoretical analysis of the use of artificial intelligence (AI) technologies in foreign language teaching in modern educational institutions. The essence of the concept of «artificial intelligence» in a pedagogical context is revealed and its place in the structure of digital education is determined. It is substantiated that the integration of intelligent systems into foreign language teaching opens up new opportunities for the formation of foreign language communicative competence, increased motivation, and the development of independent work and critical thinking skills. It is shown that AI technologies allow for the personalization of the educational process, ensure the adaptation of educational material to the level of preparedness of the student, automate the assessment of learning outcomes, and provide instant feedback.

At the same time, the article emphasizes that the introduction of AI in foreign language teaching is associated with a number of challenges and risks: a reduction in the role of live pedagogical communication, the possibility of superficial knowledge acquisition, ethical issues related to the use of automated systems, and the threat of a decline in academic integrity. Attention is drawn to the need for teachers to develop new digital competencies that encompass not only technical skills but also a pedagogical understanding of the capabilities and limitations of artificial intelligence.

The study identifies promising areas for the use of AI in the educational process: the creation of adaptive language platforms, the development of intelligent chatbots for language practice, the use of generative models to create authentic educational content, and the application of educational data analytics to optimize educational solutions. The author emphasizes that the effective use of artificial intelligence is only possible if a balance is maintained between technological

innovation and the humanistic orientation of education, where the development of the student's personality, values, critical thinking, and communicative culture remains central.

The results obtained can be used in the practice of teaching foreign languages, in the development of teaching materials, and in the training of teaching staff to work in the context of the digital transformation of education.

Key words: artificial intelligence, foreign language teaching, educational technologies, digital pedagogy, individualization of learning, ethical risks, adaptive learning.

Актуальність проблеми дослідження обумовлена тим, що цифровізація освіти та розвиток інтелектуальних технологій докорінно змінюють підходи до викладання й вивчення іноземних мов. Штучний інтелект (ШІ) уже не є лише технічним інструментом – він стає партнером у навчанні, що здатен моделювати комунікативні ситуації, забезпечувати миттєвий зворотний зв'язок і створювати персоналізовані траєкторії навчання. Водночас активне використання ШІ вимагає від педагогів нової методологічної культури, усвідомлення педагогічних меж його застосування, а також розуміння потенційних ризиків – зокрема, втрати автентичності спілкування, зниження критичного мислення, порушення академічної доброчесності. Тому питання визначення переваг, ризиків і перспектив інтеграції штучного інтелекту в навчання іноземної мови є надзвичайно актуальним у сучасній педагогічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблема використання технологій ШІ в освіті активно вивчається як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями.

Так, Д. Бейкер, М. Лакін, Р. Гудфеллоу досліджують можливості машинного навчання у створенні адаптивних систем навчання. Р. Елісон і С. Годвін звертають увагу на роль чат-ботів і віртуальних асистентів у формуванні іншомовної комунікативної компетентності. В Україні питання цифрової педагогіки і застосування штучного інтелекту в навчальному процесі розкривають О. Спін, Н. Морзе, Л. Лупаренко, І. Роберт.

Науковці зазначають, що використання ШІ у викладанні іноземних мов відкриває нові можливості для реалізації принципів індивідуалізації, інтерактивності та міжкультурного діалогу. Проте вимагає також переосмислення ролі викладача, питань академічної доброчесності й етичних меж автоматизованої взаємодії.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. У межах дослідження передбачається проаналізувати сучасні технологічні рішення, що використовують елементи ШІ у навчанні мов; охарактеризувати їхній педагогічний потенціал і можливості для підвищення ефективності навчання, визначити основні ризики та виклики, пов'язані з етичними, психологічними

й методичними аспектами використання ШІ, запропонувати перспективні напрями інтеграції інтелектуальних систем у методику навчання іноземних мов. Мета статті полягає у визначенні педагогічних можливостей, переваг, ризиків і перспектив використання технологій штучного інтелекту в процесі навчання іноземних мов у закладах освіти.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасний етап розвитку освіти характеризується інтенсивною цифровізацією, яка докорінно змінює підходи до навчання, зокрема у сфері викладання іноземних мов. За О. А. Барановим, який детально проаналізував цілий спектр поглядів та концептів щодо визначення цього поняття, «штучний інтелект» – це «певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед комп'ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини» [5, с. 72]. У проєкті «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» його визначають як «властивість систем коректно інтерпретувати зовнішні дані відповідно до поставленої мети, навчатися з таких даних та використовувати результати навчання для досягнення поставлених цілей, у тому числі зі збирання та використання нових даних шляхом взаємодії з навколишнім середовищем» [1]. Однією з ключових технологій, що впливають на трансформацію освітнього простору, є штучний інтелект (ШІ). Ці технології, завдяки комп'ютерним алгоритмам, імітують людський інтелект настільки переконливо, що користувачі отримують відчуття взаємодії з реальною людиною. Його застосування в навчальному процесі дає змогу не лише підвищити ефективність засвоєння мовного матеріалу, а й сформувати у здобувачів освіти навички ХХІ століття – критичне мислення, автономність, здатність до співпраці й використання цифрових інструментів у комунікації. Ці технології, завдяки комп'ютерним алгоритмам, імітують людський інтелект настільки переконливо, що користувачі отримують відчуття взаємодії з реальною людиною [3, с. 210–214].

Однією з найвагоміших переваг використання ШІ у навчанні іноземних мов є можливість пер-

соналізації освітнього процесу. Інтелектуальні системи аналізують результати діяльності здобувачів освіти, визначають прогалини у знаннях і пропонують індивідуальні траєкторії навчання. Штучний інтелект створює можливості для розробки навчальних програм, які пристосовуються до кожного учня індивідуально. Це дозволяє більш ефективно використовувати час і ресурси, оскільки ШІ аналізує не лише поточний рівень знань здобувача освіти, а й його прогрес, слабкі місця, а також стилі навчання. Наприклад, якщо здобувач освіти показує слабкі результати з певної теми, система може збільшити кількість завдань з теми або змінити їх формат. Крім того, завдяки цьому процесу ШІ може оптимізувати темп навчання для кожного здобувача освіти, створюючи баланс між викликами і досягненнями, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Завдяки цьому кожен здобувач освіти отримує адаптивний контент, що відповідає його рівню володіння мовою, стилю навчання та темпу засвоєння матеріалу. Інструменти на основі ШІ – такі як платформи Duolingo, ChatGPT, Elsa Speak, Grammarly, LingQ – дозволяють тренувати різні види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання й письмо, забезпечуючи миттєвий зворотний зв'язок і виправлення помилок у режимі реального часу. Зокрема, використання ChatGPT на уроках англійської мови відкриває нові можливості для розвитку мовних навичок учнів, але водночас ставить перед вчителями низку важливих питань. Перша проблема полягає в тому, як ефективно інтегрувати ChatGPT в освітній процес з урахуванням специфіки. Чи може чат-бот замінити або доповнити традиційні методи навчання, зберігаючи при цьому високий рівень ефективності?

Друга проблема пов'язана з потенційними обмеженнями використання штучного інтелекту в освіті. Хоча ChatGPT має здатність генерувати тексти та вести діалоги, його відповіді не завжди є точними чи відповідними до конкретного контексту. Це може стати проблемою при навчанні, де важливо не лише зберігати мовну правильність, але й враховувати культурні та соціальні нюанси.

Останні дослідження та публікації свідчать про зростаючу інтеграцію ChatGPT у процес викладання англійської мови, що відкриває нові можливості та виклики для освітян. Переваги використання ChatGPT:

Покращення мовних навичок: ChatGPT сприяє розвитку навичок спілкування іноземною мовою, створенню контенту, вирішенню завдань, авто-

матичному перекладу текстів, а також вивченню ідіом та сленгу:

Індивідуалізований підхід: використання ChatGPT дозволяє адаптувати освітній процес до потреб кожного учня, надаючи персоналізовані пояснення та приклади граматичних правил, лексики та ідіом.

Спрощення підготовки до уроків: вчителі можуть використовувати ChatGPT для генерації планів уроків, розробки вправ та скорочення текстів, що спрощує підготовку до занять.

Виклики та застереження, які існують перед користувачами ChatGPT:

Залежність від технологій: існує ризик, що учні можуть стати пасивними слухачами, покладаючись на ChatGPT, що може знизити їхню здатність до критичного мислення. Важливо навчити дітей свідомому використанню ШІ, щоб підтримувати активну участь в освітньому процесі [5, с. 192–193].

Етичні питання: не менш важливими є етичні ризики, пов'язані з використанням ШІ: порушення принципів академічної доброчесності, використання штучно згенерованих текстів без критичного осмислення, небезпека підміни власної роботи автоматизованими відповідями. Тому викладач має не лише впроваджувати цифрові інструменти, а й формувати у студентів усвідомлене, відповідальне ставлення до технологій, розвивати вміння оцінювати достовірність інформації, розрізняти оригінальний і згенерований контент.

Попри те, штучний інтелект сприяє розвитку самостійності у навчанні. Використання чат-ботів, генераторів діалогів, систем розпізнавання мови дозволяє здобувачам освіти практикувати комунікацію без постійної присутності викладача, що розширює можливості позааудиторної роботи. ШІ може виступати в ролі «віртуального репетитора», який мотивує до навчання, контролює прогрес і пропонує нові форми взаємодії з навчальним матеріалом.

Попри зазначені ризики, потенціал штучного інтелекту в навчанні іноземних мов є надзвичайно широким. Серед перспективних напрямів розвитку можна виокремити: створення адаптивних навчальних платформ, які поєднують аналіз мовних даних і генерацію персоналізованих завдань; використання технологій розпізнавання голосу для вдосконалення вимови; впровадження генеративних моделей для створення автентичних навчальних ситуацій і діалогів; застосування освітньої аналітики (learning analytics) для відстеження прогресу та прогнозування результатів навчання.

Додатково варто проводити роботу та заходи, які будуть формувати розуміння того, що штучний інтелект – це допоміжний засіб, покликаний покращити результати та ефективність людської діяльності, а не повна заміна діяльності люди, її інтелекту та місця в парадигми соціально-побутової життєдіяльності [7, с. 105–219].

Важливо, щоб ці інновації реалізовувалися у межах гуманістичної парадигми освіти, де головною метою залишається не технічна ефективність, а розвиток особистості учня, його ціннісних орієнтирів, креативності й міжкультурної комунікації. Технологія має слугувати інструментом підсилення педагогічної взаємодії, а не її заміною. Необхідно поступово імплементувати його використання в навчальну діяльність, розробляти завдання, для виконання яких частково потрібно залучати можливості штучного інтелекту, пояснювати його можливості, надавати здобувачам інформацію щодо функціоналу таких ресурсів, пропонувати приклади запитів та сценарії роботи з ними. Потрібно сформувати збалансоване освітнє середовище, коли такі інструменти будуть раціонально використовуватися паралельно із традиційними методами та підходами до навчання, та стануть ефективними ресурсами для розвитку низки професійних компетентностей, а не інструментом бездумного виконання навчальних завдань. Варто також наголосити, що на сьогодні користувачі мають розуміти й можливі мінуси використання контенту, який пропонується такими сервісами [7, с. 205–219].

Зокрема, одним із головних викликів є відсутність повної достовірності та автентичності інформації, яку генерує штучний інтелект. Автоматизовані системи не завжди здатні розрізняти контекст, емоційні відтінки або культурні особливості мовлення, що є надзвичайно важливими для повноцінного опанування іноземної мови. Використання згенерованого контенту без критичного осмислення може призводити до засвоєння помилкових мовних конструкцій, неточностей у перекладі або навіть поширення стереотипів.

Крім того, існує ризик зниження когнітивної активності здобувачів освіти, коли готові відповіді, тексти чи переклади сприймаються як кінцевий продукт навчання, а не як допоміжний матеріал для самостійного аналізу. Це може негативно впливати на розвиток мовленнєвих навичок, критичного мислення й уміння аргументовано висловлювати власну позицію. Важливо, щоб викладачі спрямовували навчальний процес у такий спосіб, аби студенти використовували ШІ

як інструмент підтримки мислення, а не як засіб уникнення інтелектуальних зусиль.

Педагог має виступати посередником між технологією та особистістю здобувача освіти – допомагати зрозуміти алгоритми роботи штучного інтелекту, навчати критично оцінювати отримані результати, аналізувати їх, робити висновки та творчо переосмислювати інформацію. Саме така взаємодія дає змогу перетворити використання ШІ з механічного процесу на інтелектуальну співпрацю людини й машини, де провідна роль залишається за особистістю.

У цьому контексті доцільно розвивати культуру цифрової відповідальності як серед педагогів, так і серед здобувачів освіти. Вона передбачає усвідомлення не лише можливостей, а й обмежень технологій, розуміння етичних аспектів їх застосування, дотримання принципів академічної доброчесності та поваги до інтелектуальної власності. Формування такої культури є запорукою того, що штучний інтелект стане не засобом маніпуляції, а партнером у навчанні, спрямованому на розвиток критичного мислення, творчості та мовної компетентності.

Разом із тим варто наголосити, що використання ШІ має бути поступовим, педагогічно обґрунтованим процесом. Його не можна впроваджувати без підготовки – необхідно забезпечити методичний супровід, створити рекомендації для викладачів і студентів, розробити приклади ефективних запитів і сценаріїв взаємодії з інтелектуальними системами. Тільки в такому випадку технології не витіснятимуть традиційні методи навчання, а гармонійно доповнюватимуть їх, підсилюючи комунікативну, мотиваційну та аналітичну складову освітнього процесу. ШІ може стати ефективним інструментом формувального оцінювання, допомагаючи викладачу відстежувати динаміку розвитку кожного студента, пропонувати персоналізовані завдання та коригувати навчальні траєкторії.

Ще одним перспективним напрямом є використання штучного інтелекту для створення інтерактивних навчальних середовищ, де кожен студент може практикувати мовлення у віртуальному діалозі, брати участь у симульованих комунікативних ситуаціях або тренувати вимову з допомогою систем розпізнавання голосу. Ці середовища можуть включати адаптивні сценарії, у яких система реагує на рівень володіння мовою, інтонацію чи навіть емоційний стан користувача, створюючи ефект «занурення» у мовне середовище. Такі платформи здатні відтворювати автентичні контексти спілкування, що підвищує

мотивацію та сприяє глибшому засвоєнню лексико-граматичного матеріалу. Додатковою перевагою є можливість безпечного навчального експериментування – студенти можуть багаторазово відпрацьовувати мовні моделі, не боячись помилитися або отримати негативну оцінку.

Перспективи подальшого розвитку ІІІ в навчанні іноземних мов також пов'язані з поглибленням інтеграції різних технологій – доповненої реальності, віртуальних симуляцій, освітньої аналітики, генеративних моделей. Поєднання цих інструментів дасть змогу створювати навчальні простори, які не лише реагують на дії студента, а й активно формують його когнітивний досвід. Наприклад, доповнена реальність може допомогти візуалізувати складні граматичні структури, а генеративні моделі – миттєво створювати автентичні навчальні тексти або діалоги. У майбутньому можна очікувати створення повноцінних інтелектуальних екосистем, які збиратимуть і аналізуватимуть дані про навчальний прогрес, емоційний стан, інтереси студента, автоматично добираючи оптимальні стратегії навчання. Такі системи зможуть функціонувати як персональні цифрові наставники, що супроводжують студента від початкового рівня до професійного володіння мовою, пропонуючи індивідуальні поради, вправи та контент. Проте навіть за таких умов центральне місце у навчальному процесі має залишатися за людиною – викладачем, який виступає носієм культури, етики, гуманістичних цінностей. Жодна технологія не здатна замінити педагогічну інтуїцію, живу емоційну взаємодію та моральний авторитет учителя. Саме поєднання людяності й інтелектуальних технологій створює основу сучасної, ефективної та ціннісно орієнтованої освіти.

Таким чином, використання технологій штучного інтелекту у процесі навчання іноземних мов відкриває якісно новий етап розвитку сучасної освіти. Інтелектуальні системи стають не просто технічними інструментами, а педагогічними партнерами, здатними забезпечувати адаптивність, персоналізацію, інтерактивність і миттєвий зво-

ротний зв'язок у процесі навчання. Завдяки цим технологіям здобувачі освіти отримують можливість практикувати мову в індивідуальному темпі, вдосконалювати вимову, граматику, розширювати словниковий запас, розвивати навички комунікації та критичного мислення.

Разом із тим ефективність застосування штучного інтелекту безпосередньо залежить від педагогічної компетентності викладача, його здатності інтегрувати цифрові інструменти в освітній процес із дотриманням принципів гуманізму, академічної доброчесності та педагогічної доцільності. Викладач має виступати посередником між технологією та особистістю студента, спрямовуючи використання ІІІ не на механічне виконання завдань, а на розвиток самостійності, творчості та рефлексії.

Особливу увагу слід приділяти формуванню культури цифрової відповідальності, що передбачає усвідомлене, етичне та критичне ставлення до результатів, які генерують інтелектуальні системи. Така культура має стати невід'ємним елементом цифрової грамотності сучасного педагога та здобувача освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методик поетапної інтеграції ІІІ у навчальний процес, створенням ефективних моделей взаємодії людини й технології, удосконаленням педагогічних стратегій, що поєднують традиційні та інноваційні підходи до навчання іноземної мови. Важливим напрямом є також дослідження впливу штучного інтелекту на розвиток міжкультурної комунікації, когнітивних і соціально-емоційних компетентностей студентів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що штучний інтелект має значний потенціал для підвищення якості іншомовної освіти, але лише за умови його педагогічно виваженого, гуманістично орієнтованого та етично усвідомленого використання. Головною метою впровадження інтелектуальних технологій у навчання має залишатися розвиток особистості, здатної мислити, комунікувати, творити й відповідально діяти в умовах глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зубенко О. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови. *Закарпатські філологічні студії*, 2025. Вип. 27. Т. 2. С. 80–85. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.15.
2. Кадемія М., Візнюк І., Поліщук А., Долинний С. Використання штучного інтелекту у вивченні іноземної мови здобувачами освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2022. Вип. 63. С. 153–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mitimpt_2022_63_17 (дата звернення : 10.02.26).
3. Козубай І. Комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчен. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич* : Гельветика, 2023, Вип. 63. Т.1. С. 210–214. DOI: 10.24919/2308-4863/63-1-32.

4. Левчук А. Штучний інтелект: лінгвістичні аспекти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2015. № 4. С. 205–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufim_2015_4_41 (дата звернення 12.10.25).

5. Махсма В. Використання CHATGPT на уроках англійської мови: переваги, виклики та перспективи. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти* : зб. матеріалів II Всеукр. наук-практ. конф. Одеса : Університет Ушинського, 2025. С. 192–193. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/21715> (дата звернення : 13.10.25).

6. Погореленко А. К. Штучний інтелект : сутність, аналіз застосування, перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2018. №32. С. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_ep_2018_32_6 (дата звернення: 11.10.2025).

7. Четверик В. Ресурси зі штучним інтелектом у навчанні іноземним мовам: огляд можливостей та перспектив використання. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2024, Вип. 72, С. 205–219. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-72-205-219.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «БЕЗПЕКА» В СУЧАСНОМУ ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

VERBALIZATION OF CONCEPT 'SECURITY' IN THE CONTEMPORARY DIPLOMATIC DISCOURSE

Філатова О.О.,

orcid.org/0000-0001-7585-3938

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри романо-германських мов

Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України

У статті здійснено комплексний когнітивно-дискурсивний аналіз вербалізації концепту БЕЗПЕКА у сучасному дипломатичному дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією міжнародного безпекового середовища під впливом воєнних конфліктів, гібридних загроз, інформаційного протистояння та криз глобального управління. У роботі визначено семантичну структуру концепту, окреслено його ядерні та периферійні компоненти, а також проаналізовано метафоричні моделі, й прагматичні стратегії, через які відбувається його мовна репрезентація. Доведено, що концепт БЕЗПЕКА функціонує як багатовимірний когнітивний категорія, яка поєднує у своїй структурі військовий, політичний, гуманітарний, правовий та аксіологічний виміри. У статті встановлено, що сучасний дипломатичний дискурс характеризується процесуалізацією безпеки: вона репрезентується не як статичний стан, а як безперервний процес забезпечення, зміцнення та відтворення міжнародного порядку. Особливу увагу приділено зіставному аналізу українського та англомовного дипломатичного дискурсів, що дозволило виявити різні когнітивні моделі концептуалізації безпеки – екзистенційно-ціннісну та інституційно-стратегічну. Підкреслено, що вербалізація концепту БЕЗПЕКА виконує легітимізаційну, мобілізаційну, гуманітарну та ідентифікаційну функції, формуючи інтерпретаційні рамки міжнародної політики. Особливу увагу приділено метафорі як невід'ємному елементу дипломатичного безпекового дискурсу. Завдяки метафорі дипломатам та високопосадовцям вдається коротко та влучно характеризувати навколишню дійсність, згуртовуючи міжнародну спільноту заради спільного позитивного результату. Результати дослідження засвідчують розширення семантичних меж концепту та його інтеграцію з категоріями стійкості, справедливості, свободи, міжнародного права та колективної відповідальності.

Ключові слова: концепт, безпека, дипломатичний дискурс, вербалізація, метафора, стратегічна комунікація.

The article presents a comprehensive cognitive-discourse analysis of the verbalization of the concept SECURITY in contemporary diplomatic discourse. The relevance of the study is presupposed by the transformation of the international security environment under the influence of military conflicts, hybrid threats, information warfare, and crises of global governance. The research identifies the semantic structure of the concept, distinguishes its core and peripheral components, and analyzes the metaphorical models, cognitive frames, and pragmatic strategies through which it is linguistically represented. It is argued that SECURITY functions as a multidimensional cognitive category integrating military, political, humanitarian, legal, and axiological dimensions. The study demonstrates that modern diplomatic discourse is characterized by the processualization of security: it is conceptualized not as a static state but as a continuous process of ensuring, strengthening, and reproducing international order. Particular attention is paid to a comparative analysis of Ukrainian and English-language diplomatic discourses, which reveals different cognitive models of conceptualizing security – existential-value-oriented and institutional-strategic. The article emphasizes that the verbalization of SECURITY performs legitimizing, mobilizing, humanitarian and identity-forming functions, shaping interpretative frameworks of international politics. The great attention is paid to the metaphor as an integral element of the diplomatic security discourse. Using the metaphors diplomats and high-rank officials can reflect the situation shortly and accurately uniting the international community for common and positive result. The findings confirm the expansion of the semantic boundaries of the concept and its integration with the notions of resilience, justice, freedom, international law, and collective responsibility.

Key words: concept, security, diplomatic discourse, verbalization, metaphor, strategic communication.

Постановка проблеми. Сучасний міжнародний простір позначений глибокими трансформаційними процесами, що зумовлені воєнними конфліктами, інформаційно-психологічними операціями, кіберзагрозами та кризами глобального управління. У цих умовах концепт БЕЗПЕКА стає центральним смисловим вузлом дипломатичного дискурсу, визначаючи як тематичну домінуючу міжнародної комунікації, так і стратегічні орієнтири держав.

Дослідники ретельно вивчили позначення концепту БЕЗПЕКА в англійській мові [1, 2] та

визначилися з такими основними перекладами як SECURITY та SAFETY. В нашій роботі ми використовуємо переклад SECURITY.

Дипломатичний дискурс функціонує як особливий тип інституційної комунікації, спрямований на формування міжнародної легітимності, координацію політичних позицій і вироблення спільних рішень. Відтак дослідження мовної репрезентації концепту БЕЗПЕКА дозволяє виявити не лише лінгвістичні механізми його актуалізації, а й глибинні когнітивні моделі сучасної міжнародної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика концептів активно розроблялася у працях представників когнітивної лінгвістики. Концепт трактується як багатовимірне, динамічне ментальне утворення, що структурує досвід та знання. Науковці зазначають, що «концепт є явище, яке виникає у свідомості індивіда, оскільки відбиває його сприйняття об'єкта, позначає викликані ним емоції та відчуття, а також впливає на психологічний стан людини загалом» [1, с. 89]

Дипломатичний дискурс досліджується як різновид політичного дискурсу, що має специфічні прагматичні характеристики: інституційність, стратегічність, високий рівень нормативності, дипломатичну евфемізацію, баланс між конфліктністю та пошуком компромісу. Сучасні дослідження наголошують, що сек'юритизація є не лише політичним актом, а процесом фреймінгу, через який конструюється сама безпекова реальність [5, с. 47–49]. Особливу роль в забезпеченні безпеки відіграють небайдужі волонтери, так звані «актори безпеки», які надають медичну допомогу та гуманітарну допомогу. В переважній більшості випадків така допомога не може бути надана без підтримки світових організацій, таких як ООН, Червоний хрест і т.ін. Допомогу також часто надають звичайні люди з інших країн. Саме тому правильне висвітлення інформації, правильно розставлені акценти, часто відіграють вирішальну роль під час прийняття рішень високопосадовцями. Відповідно, дипломатичний дискурс може розглядатися як простір інтерсуб'єктивного вироблення безпекових смислів.

У безпекових студіях (security studies) концепт безпеки еволюціонував від вузького військового розуміння до багатовекторного – з урахуванням економічних, інформаційних, екологічних та гуманітарних вимірів. Традиційна військова модель безпеки була розширена до політичного, економічного, соціального та екологічного секторів. Сучасні дослідники підкреслюють, що безпека XXI століття формується під впливом технологічних інновацій, гібридних викликів. Це зумовлює необхідність переосмислення класичних моделей. Таке розширення аналітичної рамки суттєво вплинуло на мовну репрезентацію безпеки в міжнародному дискурсі. Водночас питання саме мовної реалізації концепту БЕЗПЕКА у сучасному дипломатичному дискурсі потребує комплексного аналізу.

Мета статті. Метою статті є виявлення основних мовних засобів і дискурсивних стратегій вербалізації концепту БЕЗПЕКА у сучасному

дипломатичному дискурсі та визначення його семантичної структури й прагматичних функцій.

У сучасній лінгвістичній парадигмі концепт розглядається як складна ментальна структура, що акумулює знання, досвід, оцінки та культурні смисли певної мовної спільноти. У межах когнітивно-дискурсивного підходу концепт постає не лише як елемент індивідуальної свідомості, а як соціально детермінована одиниця. Саме в такому ракурсі доцільно аналізувати концепт БЕЗПЕКА, який у сучасному дипломатичному дискурсі набуває особливої смислової ваги, що зумовлює **актуальність** цієї роботи. **Основними завданнями** цієї публікації є дослідити способи вербалізації концепту БЕЗПЕКА в сучасному дипломатичному дискурсі, прослідкувати його змінний та динамічний характер та порівняти україномовний та англійський контекст.

Виклад основного матеріалу. У когнітивному вимірі концепт БЕЗПЕКА має багаторівневу структуру. Його ядро формують базові семантичні компоненти: стан захищеності, відсутність загрози, стабільність, гарантія, контроль і відповідальність. На первинному рівні безпека мислиться як стан, у якому мінімізовано ризики фізичного, політичного чи соціального руйнування. Такий підхід історично пов'язаний із класичною реалістичною традицією міжнародних відносин, де безпека трактувалася передусім як здатність держави захистити свою територію та суверенітет.

Водночас сучасний міжнародний контекст значно ускладнив семантичну структуру цього концепту. Периферія концепту БЕЗПЕКА включає низку суміжних категорій, серед яких стійкість, стримування, мир, довіра, міжнародна відповідальність, справедливість, права людини.

The 2022 Strategic Concept describes the security environment facing the Alliance, reaffirms its values, and spells out NATO's key purpose of ensuring collective defence for its Allies. It further sets out NATO's three core tasks of deterrence and defence; crisis prevention and management; and cooperative security. [14]

Сучасні дослідження демонструють, що глобалізація ризиків і взаємозалежність держав трансформують розуміння безпеки в напрямі колективної відповідальності. Це означає, що вона набуває нормативного характеру й інтегрується в систему універсальних міжнародних принципів. Таким чином, безпека інтерпретується не лише як відсутність війни, а як умова функціонування справедливого міжнародного порядку. У цьому контексті актуалізується концепція «людської

безпеки» (human security), де центральним об'єктом захисту стає людина, а не лише держава.

Human security is an approach to assist Member States in identifying and addressing widespread and cross-cutting challenges to the survival, livelihood and dignity of their people. [18, p. 2].

Суттєвою характеристикою сучасної вербалізації концепту БЕЗПЕКА є його динамічність. Як зазначає Т. Díez, сек'юритизація в сучасному міжнародному середовищі набуває процесуального характеру та може мати як прогресивні, так і регресивні наслідки залежно від етичного та політичного контексту [3, с. 12–14]. Це підтверджує, що безпека більше не сприймається як фіксований стан, а як змінна категорія. Якщо традиційна модель осмислювала безпеку як досягнутий стан стабільності, то сучасний дипломатичний дискурс репрезентує її як процес постійного забезпечення. Це виявляється в активному використанні дієслівних конструкцій: «ensure security», «enhance security», тощо.

– *Ensuring security and enabling prosperity: They are interdependent and they are mutually reinforcing.* [8].

– *To further enhance our security posture, we have embraced the move towards a zero-trust architecture, to reduce the risks of access and identity becoming compromised.* [13]

Така процесуалізація свідчить про зміну когнітивної моделі: безпека розглядається як безперервна діяльність, що потребує постійних зусиль, координації та адаптації до нових викликів.

У мовному аспекті цей перехід від статичної до процесуальної моделі супроводжується низкою ознак. По-перше, зростає частотність дієслів активної дії та модальних конструкцій, що підкреслюють необхідність і зобов'язання. По-друге, активно використовуються терміни, які позначають механізми й структури: «emerging security architecture», «security mechanism», «institutional framework», «security framework», «deterrence and defense», «human security».

– *I said we need all these military capabilities in order to protect our citizens, to keep our country safe, for our deterrence and defence.* [12]

По-третє, концепт поєднується з часовими маркерами майбутнього (emerging, creating, boosting), що підкреслює його прогностичний характер.

– *Zelensky's position poses a fundamental question to the emerging security architecture: can we build a powerful Europe on the rubble of a botched peace at its doorstep?* [17]

– *Creating a security guarantees mechanism for Ukraine will be an important step towards a new safe world.* [7]

– *A strong and balanced institutional framework is key to boosting democratic resilience.* [11].

Трансформаційні процеси початку ХХІ століття, зокрема масштабні воєнні конфлікти, гібридні загрози та інформаційне протиборство, спричинили додаткову еволюцію концепту. Безпека дедалі частіше постає як екзистенційна категорія, що пов'язана з правом на існування держави та народу. Водночас вона набуває глобального виміру: безпека однієї держави розглядається як складова ширшої системи міжнародної стабільності. Це зумовлює інтеграцію концепту в ширший дискурс солідарності та спільної відповідальності.

– *All this is a development emergency with deep implications for global security.* [16]

– *“NATO remains the unique, essential, and indispensable transatlantic forum to consult, coordinate, and act on all matters related to our individual and collective security.”* [19].

– *“Resilience is a national responsibility and a collective commitment, rooted in Article 3 of the Washington Treaty.”* [19].

Безпека нерідко формулюється як частина ширшої системи регіональної стабільності – наприклад, у конструкції «security and stability of the Euro-Atlantic area». Така формула підкреслює зв'язок між безпекою і передбачуваністю міжнародних відносин, а також відображає орієнтацію на стратегічну рівновагу.

– *We reaffirm our unwavering solidarity with the people of Ukraine in the heroic defence of their nation, their land, and our shared values. A strong, independent, and democratic Ukraine is vital for the security and stability of the Euro-Atlantic area.* [19]

У виступах Президента України Володимира Зеленського концепт безпеки часто набуває морально-ціннісного наповнення. Він пов'язується з правом на свободу, гідність і життя, що надає йому екзистенційного змісту. У цьому контексті безпека стає не лише політичною, а й етичною категорією. Вона постає як умова справедливого миру, як відновлення порушеного порядку та як гарантія майбутнього.

– *«Сьогодні день, коли світ починає наблизити справедливий мир.»* [6]

– *“Partnerships are crucial to protect the global commons, enhance our resilience and uphold the rules-based international order.”* [15]

Таким чином, англомовний дипломатичний дискурс репрезентує безпеку як системну кате-

горію, інтегровану в інституційний порядок. На відміну від екзистенційно забарвленої української моделі, тут переважає стратегічно-раціональна інтерпретація, орієнтована на підтримання балансу сил і стабільності міжнародної системи.

Метафора є одним із ключових механізмів концептуалізації політичної реальності. Згідно з концептуальною теорією метафори, метафора дозволяє переносити структуру конкретного досвіду на абстрактні поняття [4, с. 5–6]. Таким чином, метафори «архітектури», «щита» або «фундаменту» не є випадковими стилістичними фігурами, а когнітивними механізмами структуризації безпекового мислення.

Метафора фундаменту або основи є спільною для обох дискурсів. В українській риториці вона реалізується через конструкції «безпека – основа миру», «фундамент стабільності», «безпека як підґрунтя розвитку». Такий образ передає уявлення про безпеку як базову умову функціонування держави та міжнародної системи.

В англomовному дискурсі поширеною є формула “foundation of stability” або “cornerstone of security”. Тут метафора зберігає архітектурний характер, але набуває інституційного звучання. Вона підкреслює структурну роль безпеки в підтриманні міжнародного порядку.

– *For the first time in 30 years NATO Defence Ministers met at the level of the North Atlantic Council in Brussels on 13th June 1996. This historic event confirms the vital importance of the Alliance as the principal foundation of stability,*

security and co-operation in the Euro-Atlantic area. [10]

– *The Alliance remains the cornerstone of security and stability in the Euro-Atlantic area. We are determined to ensure that it is able to discharge the full range of its responsibilities.* [9].

Різниця полягає в інтенсивності аксіологічного забарвлення: в українському дискурсі фундамент часто пов'язується з правом на свободу й існування, тоді як в англomовному – із системною стабільністю та балансом сил.

Отже, метафоричні моделі концепту БЕЗПЕКА відображають глибинні когнітивні установки кожного дискурсу. Українська модель тяжіє до екзистенційно-захисного та ціннісного фрейму, тоді як англomовна – до системно-інституційного та стратегічного. Саме через метафору відбувається інтерпретація загроз, визначення ролей і формування колективного бачення міжнародного порядку.

Висновки. Концепт БЕЗПЕКА є надзвичайно розгалуженим поняттям, яке функціонує як ядро різних когнітивних моделей, що відображають специфіку політичного досвіду, стратегічних цілей і комунікативних завдань кожного дискурсу. Мовне відображення всіх периферійних категорій відображає основну мету як України, так і всього цивілізованого світу: охарактеризувати БЕЗПЕКУ як міжнародне, взаємопов'язане, динамічне поняття, створення та підтримка якого вимагає активного залучення усього світу. Лише так можна створити підґрунтя для справжньої безпеки і сталого розвитку сьогодні і в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морозова М. Концепт SAFETY в англomовній картині світу. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 60, С. 88–97, DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2024.60.11>. URL: <https://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/435/413> (дата звернення: 20.02.2026)
2. Ясногурська Л. М. Концепт «безпека» та його репрезентація в англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 23–25. DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-23-25. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/2784/2551> (дата звернення: 20.02.2026)
3. Díez T. Progressive and Regressive Securitisation: Covid, Russian Aggression and the Ethics of Security. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2023. Vol. 17, No. 3. P. 9–27. URL: <https://cejss.org/progressive-and-regressive-securitisation-covid-russian-aggression-and-the-ethics-of-security> (дата звернення: 21.02.2026).
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 276 p.
5. Stępką M. Securitisation as the Work of Framing. *Securitisation, Framing and International Policy*. Cham: Springer, 2022. P. 45–62.
6. Сьогодні день, коли світ починає наближати справедливий мир. (2024) URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-den-koli-svit-pochinaye-nablizhati-spravedliviy-mir-91561> (дата звернення: 22.02.2026)
7. Creating a security guarantees mechanism for Ukraine will be an important step towards a new safe world. (2022) URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/stvorenniya-mehanizmu-bezpekovich-garantij-dlya-ukrayini-stane-76129> (дата звернення: 22.02.2026)

8. Ensuring security, enabling prosperity – United States Studies Centre (2019) URL: <https://www.foreignminister.gov.au/minister/marise-payne/speech/ensuring-security-enabling-prosperity-united-states-studies-centre> (дата звернення: 22.02.2026)
9. Final Communiqué. (1995). URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1995/11/29/final-communique> (дата звернення: 22.02.2026)
10. Final Communiqué. (1996). URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1996/06/13/final-communique?utm_source (дата звернення: 22.02.2026)
11. Institutional and social frameworks. (2026) URL: <https://www.eda.admin.ch/en/institutional-and-social-frameworks> (дата звернення: 22.02.2026)
12. Keynote Address. (2025) URL: <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2025/12/08/key-note-address-by-nato-deputy-secretary-general-radmila-shekerinska-at-harvard-kennedy-school-belfer-center?utm> (дата звернення: 22.02.2026)
13. Modernizing cybersecurity in U.S. Diplomatic Technology: Our Global Call to Action. (2021) URL: <https://2021-2025.state.gov/modernizing-cybersecurity-in-u-s-diplomatic-technology-our-global-call-to-action/> (дата звернення: 22.02.2026)
14. NATO 2022 Strategic Concept Madrid, 2022. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/strategic-concepts/nato-2022-strategic-concept> (date of access: 21.02.2026).
15. NATO 2022 Strategic concept URL: https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/05/290622-strategic-concept.pdf?utm_source (дата звернення: 22.02.2026)
16. . Secretary-General remarks to the Munich Security Conference (2024) URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statements/2024-02-16/secretary-generals-remarks-the-munich-security-conference-growing-the-pie-global-order-works-for-everyone-delivered> (дата звернення: 22.02.2026)
17. Toward a new security architecture (2026) URL: <https://european-security.com/en/toward-a-new-security-architecture/> (дата звернення: 22.02.2026)
18. United Nations General Assembly. Resolution 66/290. Follow-up to paragraph 143 on human security of the 2005 World Summit Outcome (2012). 2012. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/66/290> (date of access: 21.02.2026).
19. Washington Summit Declaration. (2024) URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/washington-summit-declaration> (дата звернення: 22.02.2026)

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

МОРФОЛОГО-СЕМАНТИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПІД ВПЛИВОМ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ

MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC INNOVATIONS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE UNDER THE INFLUENCE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS

Шихненко К.І.,

orcid.org/0000-0002-8623-2907

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу*

Київського національного університету технологій та дизайну

Лінгвістична еволюція мови тісно пов'язана з динамікою суспільного розвитку, де технологічний прогрес є потужним чинником оновлення лексичного складу. Морфолого-семантичні інновації відіграють важливу роль у формуванні нових лексем, які маркують нові об'єкти та явища, і відображають концептуальні зміни у світогляді суспільства. Неологізми технологічного дискурсу швидко інтегруються в загальномовний ужиток, формуючи тренди та впливаючи на структуру сучасної англійської лексики. Метою статті є дослідження ролі морфолого-семантичних інновацій у формуванні неологізмів англійської мови, з'ясування механізмів їхнього виникнення та функціонування під впливом технологій та визначення основних тенденцій розвитку лексики в умовах глобальних змін, що має значні наслідки для збагачення словникового запасу, лінгвістичних структур та культурної ідентичності. Це актуалізує потребу в моніторингу, аналізі та науковому описі нових лексичних утворень. У дослідженні застосовано описовий метод для аналізу лексичних інновацій та класифікації способів творення неологізмів. Теоретичною основою дослідження є лексикологія з акцентом на неологію як науку про нові мовні одиниці та механізми їхньої лексикалізації. Результати засвідчили, що основними рушіями неологізації є технологічні й соціокультурні зміни, які генерують нові поняття та явища, що потребують лексичного маркування. Англійська мова є основним донором термінів, зокрема у сфері штучного інтелекту (далі – ШІ), де активно формуються високопродуктивні технічні неологізми. У цьому контексті морфолого-семантичні інновації постають на перетині словотвірних (афіксація, словоскладання, конверсія) та семантичних процесів (метафоризація, метонімізація, розширення/звуження значення). З'ясовано, що неологізми не обмежені професійною сферою, а проникають у повсякденне мовлення, змінюючи структуру словникового складу під впливом глобальних технологічних тенденцій. У висновках підкреслено, що далеко не всі неологізми проходять етап лексикалізації та інтегруються в мовну систему. Їхня життєздатність визначається частотністю вживання, наявністю реальної комунікативної потреби й відповідністю внутрішнім законам мовного розвитку. Стабілізації в мові набувають лише ті нові одиниці, які інтегруються в систему та задовольняють актуальні потреби соціуму. Отже, техносфера провокує лінгвістичну гомогенізацію, оскільки домінування англійської в технологічних платформах знижує стійкість міноритарних мов і спричиняє втрату мовної різноманітності.

Ключові слова: неологія, афіксальний неологізм, морфологічний неологізм, штучний інтелект, лінгвістичне різноманіття, технології.

Linguistic evolution is inextricably linked to the dynamics of social development, within which technological progress serves as one of the most powerful drivers of lexical renewal. Morphological and semantic innovations play a crucial role in shaping new lexemes that designate emerging objects and phenomena, while also reflecting conceptual shifts in the worldview of contemporary society. Neologisms arising in technological discourse rapidly transition into general language use, become trend-forming, and exert a significant influence on the structure of modern English vocabulary. The aim of the paper is to examine the role of morphological-semantic innovations in the formation of English neologisms, to identify the mechanisms underlying their emergence and functioning under the influence of technological progress, and to determine the principal developmental trends of modern English lexis in the context of global technological change. These processes have far-reaching implications for vocabulary enrichment, linguistic structures, and cultural identity, thereby necessitating continuous monitoring, analysis, and scholarly description of newly formed lexical units. Accordingly, this study employs the descriptive method to analyse lexical innovations and classify the mechanisms of linguistic neologization. The theoretical framework is grounded in lexicology, with particular emphasis on neology as a field concerned with new linguistic units and the mechanisms of their integration into the language system. The results of the study showed that the key drivers of neologization are technological and sociocultural changes that generate new concepts and phenomena that require appropriate lexical labeling. English functions as the primary donor language for new terminology, particularly in the sphere of artificial intelligence, where highly productive technical neologisms are actively formed. In this context, morphological-semantic innovations arise at the intersection of two processes – word-formation operations (affixation, compounding, conversion) and semantic shifts (metaphorization, metonymization, broadening/narrowing of meaning). It has been established that neologisms are not confined to specialised domains but increasingly permeate everyday language, reshaping the structure of the lexicon under the influence of global technological trends. The conclusions emphasize that not all neologisms undergo lexicalization and become integrated into the language system. Their viability is determined by frequency of use, the existence of a real communicative need, and compliance with the internal laws of language development. Only those new units that are integrated into the system and meet the current needs of society become stable in the language.

Consequently, the technosphere may contribute to linguistic homogenization, as the dominance of English in technological platforms reduces the vitality of smaller languages and can lead to a loss of linguistic diversity.

Key words: neology, affixal neologism, morphological neologism, artificial intelligence, linguistic diversity, technologies.

Постановка проблеми. З розвитком цифрових інновацій у мовному просторі XXI століття спостерігається інтенсивна неологізація, зумовлена стрімким упровадженням високих технологій, ШІ, автоматизації та глобалізованих комунікативних практик. Технологічний прогрес є потужним каталізатором формування термінології, що відображає нові поняття, процеси та соціальні феномени, раніше не представлені в мові. Англійська мова як провідний засіб міжнародної наукової та цифрової комунікації оперативно фіксує ці зміни, генеруючи значний масив лексичних інновацій. Такі неологізми часто характеризуються високим ступенем семантичної новизни, експресивності й концептуальної місткості, оскільки позначають складні технологічні процеси та феномени сучасної цифрової реальності. Ця тенденція актуалізує системний аналіз механізмів лексичних запозичень, їхньої адаптації та інтеграції в умовах глобальної технологічної трансформації. Сучасна англійська мова перебуває на перетині технологічного прогресу, який формує власний пласт неологічної лексики зі специфічними морфолого-семантичними особливостями. У цих умовах постає науково значуща проблема, пов'язана з недостатнім опрацюванням структурних, семантичних і морфологічних особливостей новітніх англомовних неологізмів, що формуються під впливом технологічних інновацій. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного аналізу лексичних інновацій, виявленням моделей їхнього творення, осмисленням семантичного й емоційного навантаження, а також оцінкою впливу на подальшу еволюцію англійської мови. Масштабна поява технологічних неологізмів засвідчує глибинні трансформації лексичної системи. Це вимагає ґрунтового осмислення, оскільки питання кодифікації, стандартизації та функціонування неологізмів залишаються відкритими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі зростає увага до морфолого-семантичних інновацій, які формують сучасний пласт англійських неологізмів під впливом технологічного прогресу, що відображено в працях низки дослідників. Зокрема, Н. Станкевич, аналізуючи семантичні аспекти поняття чистоти мови, акцентує на проблемі чистоти мовлення як важливої комунікативної ознаки мовленнєвої

культури. Авторка наголошує на необхідності обережного вживання неологізмів та дотриманні норм [1].

Питання неологізації англійської мови вивчають О. Медвідь (O. Medvid), Н. Мальована (N. Malovana), К. Вашист (K. Vashyst). Науковці представляють основні номінативні типи та моделі англомовних неологізмів останніх десятиліть, визначають чинники, що сприяють поповненню англійського лексичного шару в соціолінгвістичному аспекті. Учені доводять, що соціальна сфера істотно впливає на появу нових слів, оскільки формує ставлення людини до реалій мовної картини світу [2]. Питання вживання неологізмів у коментарях та публікаціях на платформах соціальних мереж досліджують А. Ібрахім (A. Ibrahim), М. А. Едан (M. A. Edan), Б. С. М. Алнурі (B. S. M. Alnoori). Автори зазначають, що неологізми активно функціонують у мовленні користувачів соціальних мереж, що пов'язано з появою нових технологічних продуктів, культурними особливостями різних країн та впливом глобальних подій, зокрема пандемії COVID-19. На їхню думку, найпоширенішим різновидом неологізмів є запозичення, які демонструють найвищу частотність уживання; далі за поширеністю йдуть словотвірні інновації та лексичні відхилення. Найактивніше такі одиниці використовують американські користувачі, після них – британські, ірландські та канадські. Серед платформ провідну позицію посідає Facebook, який є основним джерелом і лінгвістичним середовищем для фіксації нових лексичних одиниць [3].

В аспекті вивчення неологізмів М. Санджай (M. Sanjay) констатує, що технологічні зміни є основним чинником мовної динаміки XXI століття. Вони формують значний масив лексичних інновацій, що відображають появу нових понять і процесів, раніше відсутніх у мовній системі [4, с. 17]. Науковиця О. Четверікова (O. Chetverikova) доводить, що англійська мова є глобальним каналом фіксації та поширення технологічних неологізмів. Їхня адаптація супроводжується структурними й семантичними трансформаціями для забезпечення точності й функціональності комунікації в цифрову епоху [5]. Дослідниці Н. Коваль та У. Шостак з'ясовують, що найвища інтенсивність неологізації в англій-

ській мові характерна для соціальної, медичної, політичної, технологічно-інформаційної та економічної сфер. Водночас їхня семантична структура й механізми концептуалізації культурного простору значно відрізняються. Запропонована дослідницями класифікація мовних новоутворень засвідчила, що найвищу національно-культурну маркованість мають семантичні неологізми, які формують нові лексико-семантичні варіанти з соціокультурними конотаціями [6, с. 109]. Способи словотвору нових одиниць комп'ютерної лексики аналізують В. Мирошніченко та І. Шишкова, підкреслюючи, що основними є афіксація, конверсія, словоскладання, аббревіація, злиття (телескопія) та редуплікація (повтор) [7]. Частоту, форму та синтаксичні ролі неологізмів аналізують С. Тумасанг (S. Tumasang) та Г. Талларіко й колеги (G. Tallarico et al.), акцентуючи на їхніх ідеаційних, міжособистісних та текстових функціях. Учені вважають, що лексичні інновації потребують системного та міждисциплінарного підходу. Крім того, констатують значну прогалину між реальним мовним розвитком і його лексикографічним відображенням, закликаючи переорієнтувати лексикографію на динамічні моделі опису [8; 9].

Таким чином, морфолого-семантичні інновації, зумовлені стрімким технологічним розвитком, формують динамічний пласт англійських неологізмів, що відображають нові поняття, процеси та соціальні практики цифрової епохи [10]. Активна адаптація іншомовних та внутрішньомовних інновацій забезпечує здатність англійської мови до структурної модернізації, що гарантує її гнучкість, відкритість і можливість оперативно реагувати на запити трансформованого суспільства.

Попри активне дослідження теми, нерозв'язаними залишаються питання відсутності цілісної класифікації морфолого-семантичних інновацій. Також недостатньо вивчено механізми адаптації іншомовних і внутрішньомовних новотворів, відсутні теоретичні моделі, що пояснюють вплив технологічних чинників на неологізацію. Внесок цього дослідження полягає в уточненні параметрів сучасних англійських неологізмів, окресленні закономірностей їхньої структурної модернізації та обґрунтуванні здатності англійської мови швидко реагувати на потреби цифрового суспільства.

Постановка завдання. Мета роботи – виявити роль морфолого-семантичних інновацій у формуванні та функціонуванні англійських неологізмів, а також окреслити основні тенденції розвитку лексики в умовах глобальних технологічних трансформацій.

Для реалізації поставленої мети сформульовано такі завдання:

1) визначити сутність морфолого-семантичних інновацій та окреслити їхню роль у творенні нових мовних одиниць, зумовлених технологічними змінами;

2) проаналізувати механізми виникнення та функціонування неологізмів, що забезпечують адаптацію нових понять у мовній системі;

3) виокремити провідні тенденції розвитку сучасної англійської лексики в умовах глобальних технологічних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Технологічний прогрес є визначальним чинником лінгвістичної еволюції. Поява інтернету наприкінці ХХ століття спричинила виникнення нових форм комунікації, популяризує такі терміни, як електронна пошта, браузер та чат. Ці інновації не лише збагатили лексику, а й змінили спосіб міжмовної взаємодії [11, с. 4710]. У сучасному мовному просторі технологічний прогрес відіграє важливу роль у формуванні морфолого-семантичних інновацій, що забезпечують системне оновлення англійської лексики. Новітні цифрові технології (насамперед ШІ, великі дані, хмарні сервіси та соціальні платформи) стимулюють появу нових понять, які позначаються активно створюваними неологізмами або переосмисленими наявними лексемами. Таким чином, техносфера визначає конкретні механізми лексичних інновацій.

Важливу роль у сучасному мовному середовищі відіграє сфера ШІ, яка генерує значну кількість спеціалізованих термінів англійського походження. Такі одиниці, як *machine learning*, *cloud computing*, *deepfake*, ілюструють морфологічні інновації, зокрема словоскладання та афіксацію, які формують високопродуктивні моделі словотвору. Їхнє поширення засвідчує універсальний характер технологічної номінації та підтверджує здатність англійської мови бути глобальним джерелом лексичних інновацій.

Не менш вагомим чинником є соціальні мережі та цифрові платформи (Twitter/X, Instagram, WhatsApp), які стимулюють семантичні інновації й трансформацію значень наявних слів. Лексеми *hashtag*, *like*, *streaming* демонструють типові процеси семантичного розвитку: переосмислення, розширення значення, метонімізацію, а іноді й функціонально-прагматичну спеціалізацію. Швидке закріплення цих одиниць доводить, що цифрові платформи є важливим середовищем лінгвістичної динаміки.

Технологічний прогрес визначає морфолого-семантичні механізми формування неологізмів.

мів. Під морфолого-семантичними інноваціями варто розуміти системні зміни в структурі слова та його значенні, що виникають унаслідок взаємодії словотворчих механізмів і семантичного переосмислення. Вони сприяють формуванню нових лексичних одиниць або оновленню значень наявних слів, забезпечуючи реакцію мовної системи на соціокультурні й технологічні трансформації. Такі інновації моделюють тенденції розвитку англійської мови, активізуючи словоскладання, конверсію, афіксацію та семантичне переосмислення. Ці процеси істотно впливають на структуру словникового складу в умовах глобальних технологічних змін.

Технологічні інновації не обмежуються збагаченням лише технічної лексики, а й змінюють повсякденне мовлення. Цей вплив продемонстровано в табл. 1.

Технологічні інновації забезпечують адаптивність і динамічність мови, дозволяючи їй швидко реагувати на соціокультурні та технічні виклики сучасності. Технології є каталізатором лінгвістичної еволюції, сприяючи появі нових термінів та трансформації наявних мовних структур. Інтеграція таких термінів свідчить не лише про вплив технологічного прогресу, а й підтверджує здатність мови до адаптації та розвитку в умовах глобалізації.

ІІІ спричинив появу неологізмів та перегляд словникового запасу, що відображають сучасні технологічні інновації. Його поширення сприяло популяризації технічних термінів, яких не існувало кілька десятиліть тому, а деякі з них зазнали

семантичної еволюції. Наприклад, лексема *cloud*, що раніше позначала метеорологічне явище, стала синонімом цифрового простору для зберігання інформації. Аналогічно, термін *algorithm* вийшов за межі суто математичного застосування і набув значення у сфері ІІІ та цифрових даних. У цьому контексті доцільно говорити про лінгвістичну стандартизацію, адже впровадження термінології ІІІ створює парадокс між глобальною уніфікацією та потребою локалізації.

Системи ІІІ (наприклад, віртуальні помічники Siri або Alexa) сприяють уніфікації технологічних термінів у всьому світі. Вирази *machine learning* та *data* широко застосовуються в сучасній комунікації, сприяючи посиленню глобальної лінгвістичної однорідності. Водночас ці системи стикаються з труднощами адаптації до місцевих культурних і мовних особливостей. Наприклад, ідіоматичні вирази або культурно специфічні концепції можуть бути неправильно витлумачені або перекладені інструментами ІІІ. Ця складність підкреслює обмеженість стандартизованих систем та важливість втручання людини для забезпечення лінгвістичної та культурної точності [12, с. 1224].

Технологічний прогрес визначає не лише морфологічні, а й семантичні механізми формування неологізмів. Зокрема семантичні процеси (метафоризація, метонімізація, розширення або звуження значення) сприяють появі нових термінів та оновленню значень наявних слів (табл. 2).

Цей вплив є особливо помітним у сферах технологій, зокрема інформаційних, ІІІ, біотехно-

Таблиця 1

Вплив технологічних інновацій на повсякденний дискурс

Неологізм	Частина мови	Походження / механізм словотвору	Значення в повсякденному дискурсі
selfie	іменник	словоскладання (self + ie)	Автопортрет, зроблений камерою смартфона
to google	дієслово	конверсія (іменник → дієслово)	Шукати інформацію в інтернеті
smartphone	іменник	словоскладання (smart + phone)	Мобільний телефон з розширеними функціями
unfriend	дієслово	афіксація (префікс un-)	Видалити когось зі списку друзів у соцмережі
streaming	дієслово / іменник	семантичне розширення	Передача аудіо- або відеоконтенту онлайн
cloud	іменник	семантичне переосмислення	Хмарне зберігання даних
hashtag	іменник	словоскладання (hash + tag)	Позначка або визначальне слово в соцмережах
meme	іменник	запозичення, семантичне уточнення	Культурна або гумористична концепція, що поширюється онлайн

Джерело: власна розробка автора

Таблиця 2

Семантизація англійських неологізмів

Семантичний процес	Приклад
Метафоризація	Вживання наявного слова в переносному значенні: <i>cloud, virus, streaming</i>
Метонімізація	Слово набуває значення через асоціацію з певним явищем чи об'єктом: <i>hashtag #, emoji</i>
Розширення значення	Слово набуває ширшого значення: <i>friend</i>
Звуження значення	Слово стає більш спеціалізованим <i>mouse, tablet</i>

Джерело: власна розробка автора

гій та соціальних мереж, де швидке впровадження інновацій стимулює активне створення лексичних одиниць і формує нові мовні патерни: *cloud computing, streaming, chatbot, deepfake, CRISPR, gene editing, unfriend*.

ІІІ не лише запроваджує нові слова, але й активно формує лінгвістичний контент, змінюючи мовні норми та стиль комунікації. Платформи ІІІ, такі як ChatGPT та DeepL, генерують зв'язні тексти різними мовами, які використовуються для написання, перекладу та створення контенту, що істотно впливає на синтаксис, стиль і словниковий склад у різних сферах. Інтеграція чат-ботів у сервіси WhatsApp та Facebook демократизувала взаємодію з інструментами ІІІ, роблячи їх доступними для широкої аудиторії. Машинний переклад, попри наявні недоліки, забезпечує швидкість і стандартизацію лінгвістичних рішень, водночас упроваджуючи повторювані помилки, які впливають на мовну практику носіїв.

Вплив ІІІ на лінгвістичну еволюцію є багатограним і вимагає свідомого втручання людини для збереження точності, лексичного багатства та культурної адаптованості мови. Одним із найважливіших викликів у цьому контексті є зростання англізації, оскільки англійська мова як домінантна у сфері технологій формує основу більшості термінів, що використовуються в системах ІІІ. Масове впровадження таких технологічних запозичень порушує етичні питання щодо збереження мовної чистоти та сприяє певному послабленню національних мовних практик [13, с. 489]. Спроби пурифікації європейських мов ускладнюються поширенням англійських термінів, особливо серед молоді, що активно користується цифровими платформами. Водночас розширення застосування систем ІІІ здатне поглибити глобальні дисбаланси в мовному середовищі, адже міноритарні або слабко задокументовані мови часто не включаються до навчальних баз даних, що робить їх практично невидимими на технологічних платформах. Наприклад, машинні перекладачі, такі як DeepL та Google Translate, надають пріоритет

найбільш поширеним мовам, що сприяє маргіналізації менш представлених і посилює ризики втрати лінгвістичного різноманіття [14].

Переважа основних мов у технологічних інструментах спричиняє ризик лінгвістичної гомогенізації, що зменшує повсякденне використання менш поширених мов і загрожує їхній культурній стійкості. У цьому контексті семантичні процеси тісно взаємодіють із морфологічними механізмами словотвору, адже зміни значень слів, зокрема метафоризація, метонімізація, розширення чи звуження значень, створюють семантичну основу для появи нових лексичних одиниць. Проте для повноцінного функціонування таких інновацій необхідна морфологічна підтримка, тобто здатність мови формувати нові слова або видозмінювати наявні за допомогою словотворчих засобів.

У межах морфологічних неологізмів застосовуються різні способи словотвору, серед яких афіксація є одним з основних методів збагачення словникового запасу англійської мови: додавання афікса до основи дозволяє створювати нові терміни та адаптувати семантичні зміни до граматичних норм. Крім того, існують прогнозовані моделі словотвору, які визначають закономірності появи нових слів і дають змогу передбачити ймовірність виникнення тих чи інших неологізмів.

Продуктивні дериваційні процеси в англійській мові завжди забезпечують очікуваний семантичний ефект, що робить похідні слова поширеними в мовному дискурсі. Афіксальні неологізми, які утворюються на основі наявних моделей, належать до категорії слабких неологізмів, на відміну від фонологічних інновацій. Вони творяться за допомогою афіксації, основоскладання та складно-афіксальних моделей, що поєднують морфологічні та синтаксичні елементи (табл. 3).

Технологічний прогрес визначає появу двох основних типів неологізмів: неологізми-форми та неологізми-значення. Неологізми-форми охоплюють створення нових словоформ за допомогою морфологічних засобів, тоді як неологізми-зна-

Основні афіксальні моделі неологізації

Модель	Приклади
Афіксація	Традиційна афіксація залишається активною (додавання технічних суфіксів/префіксів або створення нових): наприклад e- / i- префікси в ранні роки інтернету (web/e-mail → e-commerce, iPhone → iOS-prefixes як культурна марка), а також суфікси як -ify → to cloudify (робити доступним у хмарі)
Словоскладання	Досить продуктивне: smartphone, smartwatch, data-driven, video-call, screen time. У технокультурі compounds конкурують із запозиченнями
Бленд	Поєднання частин слів: web + log → weblog → blog, pod + cast → podcast. Нові бленди з'являються в соцмережах і рекламі
Конверсія / функціональний зсув (перехід з однієї частини мови в іншу)	Слово переходить в іншу частину мови без морфологічних змін: to google (дієслово від Google), to stream (дієслово від іменника stream), to friend / to unfriend (дієслова від іменників у соціальному дискурсі). Такі конверсії часто характерні для технологічних дій
Акроніми та ініціальні скорочення (аббревіація)	Абревіатури HTTP, API, AI, IoT, NFT утворюють термінологічне ядро технологічного дискурсу. Деякі акроніми переходять у загальноживану лексику (AI → «artificial intelligence» як поняття в побутовому мовленні)
Кліпінг і скороченість	Наприклад app (від application), bio (від biography), dev (developer). Часто супроводжуються міжнародною запозичуваністю
Запозичення та кальки	Англійська мова часто запозичує терміни або їхні кальки з інших мов під час глобалізації технологій; навпаки, англійські терміни також масово запозичуються іншими мовами

Джерело: власна розробка автора

чення пов'язані з появою нового сенсу в уже наявних словах, що часто є наслідком технологічних змін або культурних інновацій.

У межах цього дослідження увага зосереджена на формальній неології, яку розглядають як процес утворення слова, що поєднує одночасно появу нового значення та нової форми. Як зазначає Н. Іваненко (N. Ivanenko), неологію значення важко виявити, оскільки вона виникає на рівні семантичних інновацій (мутацій) значення [15, с. 435].

Важливим морфологічним механізмом словотвору є деривація – процес утворення нових слів шляхом модифікації або доповнення кореня (радикала) [3]. Деривація передбачає поєднання лексичних елементів, коли радикал поєднується з афіксом, найчастіше суфіксом, розміщеним після радикала. Дериваційний афікс виражає більш конкретне та менш абстрактне означуване, ніж флексивний, і має тісний зв'язок зі значенням кореня. Він формує нову лексичну одиницю та дозволяє мовцю вільно передавати значення, утворюючи словоформу, що асоціюється з іншою лексемою.

Таким чином, морфологічні процеси, зокрема дериваційні механізми, до яких належить афіксація, у поєднанні з семантичними інноваціями створюють основу для появи сучасних технологічно зумовлених неологізмів. Вони забезпечують адаптивність мови до нових реалій цифрового, інформаційного та соціокультурного середовища.

Неологізми постають як синергетичний ефект формотворчих операцій і семантичних зсувів, що інтенсифікуються під тиском цифрових та технологічних змін. Продуктивними є словотворчі моделі та семантичні процеси, які дають змогу адаптувати лексику до нових технологічних реалій. Низка сучасних неологізмів виникає саме на перетині морфологічного та семантичного процесів.

Поява технологій III спричинила масове виникнення нових термінів та запозичень, які швидко проникають у різні мови світу. Це охоплює прямі запозичення та локальні адаптації, спрямовані на збереження лінгвістичного багатства. Попри поширеність неологізмів, не всі вони інтегруються в мову. Багато слів залишаються технічними або вузькоспеціалізованими термінами, доки не відбудеться їхня стандартизація та соціальне закріплення. Молодші покоління під впливом соціальних мереж і цифрових медіа прискорюють інтеграцію запозичень, тоді як мовні спільноти та академічні інституції прагнуть зберегти баланс між англійським впливом і культурною автентичністю.

Отже, морфолого-семантичні інновації слугують ефективними механізмами адаптації лексичної системи до технологічної та соціокультурної трансформації. Вони свідчать, що успішне функціонування неологізмів залежить від комплексу технологічних, культурних та соціальних чинників, і лише незначна частина нових слів закріплюється як повноцінні одиниці словникового складу.

Висновки. У роботі досліджено вплив технологій на лінгвістичну активність та неологізацію англійської мови. Технологічні інструменти, зокрема платформи ШІ та машинний переклад, не лише прискорюють поширення запозичених слів, а й впливають на появу неологізмів. Цифрові платформи сприяють вживанню стислих форм (таких як аббревіатури) та появі нових слів для опису понять, які раніше не мали мовної репрезентації. Адаптація словникового запасу до технологічних змін є динамічним процесом, у якому запозичення та неологізми поєднуються з ініціативами локалізації. ШІ й технологічний прогрес суттєво трансформують лінгвістичну еволюцію, що проявляється в масштабній неологізації та переосмисленні значень слів. Хоча ці зміни збагачують мови та відображають глобальну взаємопов'язаність, вони водночас зумовлюють виклики, зокрема домінування англійської мови, загрозу мовному різноманіттю та культурну упередженість у системах ШІ.

Водночас ці виклики надають нові можливості. ШІ може стати потужним інструментом для документування, збереження та відродження мов меншин, одночасно стимулюючи мовну творчість та багатомовну освіту. Стале лінгвістичне майбутнє потребує тісної співпраці між фахівцями та технологіями ШІ, що забезпечить збалансовану інтеграцію інновацій і водночас сприятиме збереженню культурної спадщини.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері передбачають розроблення етичних та інклюзивних моделей застосування ШІ в мовній практиці, вивчення впливу технологій на локальні мови, а також дослідження механізмів підтримки багатомовності у цифрових середовищах. Забезпечення такого підходу гарантуватиме, що лінгвістична еволюція залишатиметься рушійною силою культурного та технологічного прогресу, зберігаючи при цьому багатство та різноманітність мовних культур у глобальному масштабі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Станкевич Н. Чистота мови і мовлення: сучасні параметри. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2020. Вип. 72. С. 232–243. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10925>
2. Medvid O., Malovana N., Vashyst K. Ways of generating neologisms in modern English. *Philological Treatises*. 2022. Vol. 14. № 2. P. 73–84. DOI: [https://www.doi.org/10.21272/Ftrk.2022.14\(2\)-8](https://www.doi.org/10.21272/Ftrk.2022.14(2)-8)
3. Ibrahim A. H., Edan M. A., Alnoori B. S. M. Neologism in Selected Social Media Platforms: A Cross-Cultural Study. *Conference Proceedings. Innovation in Language Learning 2024*. 2024. URL: https://conference.pixel-online.net/library_scheda.php?id_abs=6876 (дата звернення: 22.01.2026).
4. Mishra S. The Evolution of English Vocabulary: Borrowings, Neologisms and Semantic Shifts. *Journal of International English Research Studies (JIERS)*. 2023. Vol. 1. № 2. P. 17–24. URL: <https://languagejournals.com/index.php/englishjournal/article/view/10> (дата звернення: 22.01.2026).
5. Chetverikova O. R. Neologisms of Modern Media Space. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2023. Вип. 60. Т. 2. С. 95–98. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.60.2.22>
6. Коваль Н., Шостак У. Глобалізаційна, геополітична та інформаційно-технологічна обумовленість неологічних процесів у сучасній англійській мові. *Львівський філологічний часопис*. 2022. Вип. 11. С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-11.16>
7. Мирошниченко В., Шишкова І. Англійські лексичні новоутворення у сфері комп'ютерних технологій та особливості їх перекладу українською мовою. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2019. Вип. 1. С. 87–92. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2019.01.15>
8. Tumasang S. Digital Lexicon: The Impact of Social Media Neologisms on Students' Linguistic Proficiency. *International Journal Paper Public Review*. 2025. Vol. 6. №3. P. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.47667/ijppr.v6i3.383>
9. Lexicography and neology: building bridges through a multilingual approach with ENEOLI / G. Tallarico G. et al. *Lexikos*. 2025. Vol. 35. № 1. P. 294–317. DOI: <https://doi.org/10.5788/35-1-2039>
10. Melnyk O. V., Kyselova I. I. Lexical Neologisms in English: Formation, Trends, and Cultural Impact. *Studia Philologica*. 2025. Vol. 24. P. 183–193. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2025.2413>
11. The modern transformation of internet communications / A. Bessarab et al. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2022. Vol. 100. № 15. P. 4710–4722. URL: <https://www.jatit.org/volumes/Vol100No15/15Vol100No15.pdf> (дата звернення: 22.01.2026).
12. Cultural and linguistic adaptations of early language interventions: Recommendations for advancing research and practice / L. M. Cysyk et al. *American Journal of Speech-Language Pathology*. 2021. Vol. 30. № 3. P. 1224–1246. DOI: https://doi.org/10.1044/2020_AJSLP-20-00101
13. O'Neil D. Standardization, Power, and Purity: Ideological Tensions in Language and Scientific Discourse. *Education Sciences*. 2025. Vol. 15. № 4. Article 489. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci15040489>

14. Bowker L., Philips A., Kulczycki E. Linguistic privilege and marginalization in scholarly communication: Understanding the role of new language technologies for shifting language dynamics. Final report. Ottawa, Canada, 2023. URL: <https://ruor.uottawa.ca/items/918590eb-996b-48e8-bc71-0771675dd64d> (дата звернення: 22.01.2026).

15. Ivanenko N., Biletska O., Hurbanska S., Hurbanska A., Kochmar D. A. English language morphological neologisms reflecting the war in Ukraine. *World Journal of English Language*. 2023. Vol. 13. №. 5. P. 432–438. DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n5p432>

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.11(072)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.22>

ЕВОЛЮЦІЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО ЕТИКЕТУ В НІМЕЦЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ (XVI–XVIII СТ.): ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

THE EVOLUTION OF EPISTOLARY ETIQUETTE IN THE GERMAN LANGUAGE SPACE (16TH – 18TH CENTURIES): A PRAGMALINGUISTIC PERSPECTIVE

Янер О.С.,

orcid.org/0009-0007-1920-8249

старший викладач кафедри німецької філології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті здійснено діахронічний аналіз еволюції форм звертання та етикетних формул у німецькому епістолярному дискурсі періоду раннього Нового часу (Frühneuhochdeutsch, XVI–XVIII ст.). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення історії мови не лише як системи граматичних змін, а як соціальної дії, де вибір мовних засобів детермінується екстралінгвістичними чинниками.

Методологічну основу розвідки становлять принципи історичної прагматики, теорії мовленнєвих актів та концепції "соціального обличчя" (Face-work). Емпіричною базою послуговували автентичні епістолярні джерела: листування Мартіна Лютера, барокові посібники з листування (зокрема, "Der Teutsche Secretarius" Г. Ф. Гарсдерфера), граматичні праці Й. К. Готшеда та листи епохи сентименталізму (К. Ф. Геллерт). Також залучено дані фундаментальних досліджень з історичної граматики (Ф. Гартвег, К.-П. Вегера) для верифікації морфологічних норм. Аналіз має якісний характер і базується на інтерпретації репрезентативних текстових фрагментів, що дозволяє реконструювати прагматичні стратегії комунікантів у конкретних соціокультурних контекстах.

У статті виділено та схарактеризовано три ключові етапи розвитку німецького епістолярного етикету. На першому етапі (XVI ст., доба Реформації) домінувала бінарна опозиція "Du/Ihr". Встановлено, що займенник *Ihr* (2 ос. мн.) функціонував як універсальний маркер поваги (*Pluralis Reverentiae*) у вертикальній комунікації. Водночас, аналіз текстів засвідчує відсутність у цей період стабільної орфографічної норми (капіталізації займенників), що компенсувалося лексичним нагромадженням титулатури.

Другий етап (XVII ст., доба Бароко та Абсолютизму) визначено як період "інфляції ввічливості". Під впливом Тридцятилітньої війни та іноземних придворних церемоніалів у німецькій мові сформувався "номінальний стиль" (*Nominalstil*). Дослідження виявило тенденцію до деперсоналізації адресата через використання абстрактних іменників (*Dero, Dieselbe, Euer Gnaden*) та уникнення прямих особових займенників. Описано специфічне функціонування форм 3-ї особи однини (*Er/Sie*) як інструменту вираження поблажливої дистанції до осіб нижчого рангу.

Третій етап (XVIII ст., доба Просвітництва) схарактеризовано як час раціоналізації та уніфікації. Доведено, що утвердження форми *Sie* (3 ос. мн.) як єдиного стандарту ввічливості стало результатом граматикизації еліптичних конструкцій та відображало соціокультурні зрушення – перехід від станової ієрархії до бюргерської культури рівності. На прикладі листування сентименталістів продемонстровано появу феномену "дистанційованої дружби", де формальна повага поєднувалася з емоційною близькістю.

Зроблено висновок, що динаміка німецьких форм звертання відображає рух від вертикальної моделі соціуму (через складну ієрархію титулів) до горизонтальної, де мовний етикет слугує засобом захисту особистої гідності комунікантів.

Ключові слова: історична прагматика, епістолярний дискурс, Frühneuhochdeutsch, форми звертання, епістолярний етикет, номінальний стиль, соціолінгвістика.

This article presents a comprehensive diachronic pragmalinguistic analysis of the evolution of address forms and etiquette formulas within German epistolary discourse during the Early New High German period (Frühneuhochdeutsch, 16th–18th centuries). The relevance of the study is driven by the necessity to reconsider the history of language not merely as a structural system of grammatical and phonetic changes, but as a dynamic social action where the choice of linguistic means is deeply determined by extralinguistic and sociocultural factors. The methodological framework of the research relies on the principles of historical pragmatics, speech act theory, and the concept of "face-work" (politeness theory). The empirical basis for the study consists of authentic epistolary sources: the correspondence of Martin Luther, Baroque letter-writing manuals (in particular, *Der Teutsche Secretarius* by G. P. Harsdörffer), normative grammatical works by J. C. Gottsched, and letters from the Age of Sentimentalism (C. F. Gellert). Furthermore, data from fundamental research on historical grammar (F. Hartweg, K.-P. Wegera) were utilized to verify morphological and orthographic norms. The analysis is qualitative and based on the interpretation of representative text fragments, enabling the reconstruction of the communicants' pragmatic strategies in specific sociocultural contexts. The article identifies and comprehensively characterizes three key stages in the development of German epistolary etiquette. The first stage (16th century, the Reformation era) was dominated by the binary opposition "Du/Ihr". It is established that the pronoun *Ihr* (2nd person plural) functioned as a universal marker of respect (*Pluralis Reverentiae*) in vertical communication. Concurrently, textual analysis reveals the absence of a stable orthographic norm (such as the capitalization of pronouns) during this period, which was compensated for by the lexical accumulation of titles. The second stage (17th century, the era of Baroque and Absolutism) is defined as a period of "inflation of politeness". Under the influence of the Thirty Years' War and foreign court ceremonials, a "nominal style" (*Nominalstil*) was formed in the German language. The study reveals a distinct tendency toward the depersonalization of the addressee through the use of abstract nouns (*Dero, Dieselbe, Euer Gnaden*) and the avoidance of direct

personal pronouns. The specific functioning of 3rd person singular forms (Er/Sie) as an instrument for expressing condescending distance toward persons of lower rank is also described. The third stage (18th century, the Age of Enlightenment) is characterized as a time of rationalization and unification. It is proven that the consolidation of the form Sie (3rd person plural) as the single, universal standard of politeness was the result of the grammaticalization of elliptical constructions and reflected profound sociocultural shifts – namely, the transition from an estate-based hierarchy to a bourgeois culture of equality. Using the correspondence of sentimentalists as an example, the emergence of the phenomenon of "distanced friendship" is demonstrated, where formal respect was harmoniously combined with emotional intimacy. It is concluded that the dynamics of German forms of address reflect a broader societal shift from a vertical model of society (maintained through a complex hierarchy of titles) to a horizontal one, where linguistic etiquette serves as a vital means of protecting the personal dignity of the communicants.

Key words: historical pragmatics, epistolary discourse, Early New High German, forms of address, speech etiquette, nominal style, sociolinguistics.

ВСТУП. Історія мови традиційно розглядається крізь призму фонетичних та граматичних змін. Проте мова – це передусім соціальна дія. У цьому контексті особливої актуальності набуває історична прагматика – дисципліна, що вивчає використання мови в комунікативних ситуаціях минулого. Найбільш репрезентативним матеріалом для такого дослідження є епістолярний жанр (листування), оскільки саме лист у XVI–XVIII століттях слугував основним медіумом фіксації соціальної дистанції та ієрархії.

Еволюція німецького етикету від часів Мартіна Лютера до епохи Просвітництва демонструє унікальний шлях: від менш формалізованих моделей до гіпертрофованих етикетних структур барокової доби ("номінального стилю") і, зрештою, до раціоналізації мовних засобів. Розуміння цих процесів необхідне для глибшого осягнення не лише історії німецької мови, а й ментальності носіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям розвідки стали праці з теорії мовленнєвих актів та ввічливості П. Браун і С. Левінсона [9], які ввели поняття "соціального обличчя". У вітчизняній германістиці вагомий внесок у вивчення еволюції форм звертання зробив В. П. Пономаренко, розглядаючи їх у компаративно-типологічному аспекті [5]. Синхронічний зріз функціонування німецьких форм звертання та їхнє співвідношення з українським узусом детально висвітлено у працях сучасних вітчизняних дослідників (Н. М. Величко [1], І. М. Зачепа [3], Н. О. Побережник [4]), а теоретичні засади німецької граматики ґрунтовно розкрито О. І. Стеріополо [7], проте діахронічна еволюція цих форм потребує подальшого вивчення. Проблеми німецькомовного дискурсу та його динаміки глибоко розроблені в працях В. І. Кушнерика [2], який трактує текст як комунікативну подію. Історико-семантичні зміни лексичних одиниць, що стали етикетними маркерами, досліджено І. Г. Кулиною [6]. Серед новітніх західних розвідок варто виділити роботи С. Ельспаса [8] та А. Лінке [10],

які акцентують увагу на "мовній історії знизу" (Sprachgeschichte von unten) та варіативності норм у діахронії.

Для верифікації семантичних зрушень та етикетного статусу лексем у діахронії було залучено дані історичних словників Й. К. Аделунга та братів Грімм, доступ до яких здійснювався через сучасну цифрову лексикографічну базу Wörterbuchnetz (Trier Center for Digital Humanities).

Мета статті – простежити прагматичні зміни у системі німецьких епістолярних звертань (Anredeformen) та формул ввічливості в період з XVI по XVIII століття, виявивши кореляцію між соціальними змінами та мовним узусом.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному прагмалінгвістичному аналізі еволюції німецьких епістолярних форм звертання XVI–XVIII ст. з урахуванням їх соціально-стратифікаційних функцій. Уперше системно описано перехід від моделі Pluralis Reverentiae (Ihr) до універсалізації Sie як результату граматикалізації еліптичних конструкцій та зміни соціальної моделі комунікації. Введено поняття *дистанційованої дружби* як специфічної прагматичної стратегії доби сентименталізму.

Методологія історичної прагматики передбачає реконструкцію комунікативного контексту. Лист раннього Нового часу не був спонтанним актом; він підпорядковувався суворим правилам *Ars dictaminis* (мистецтва написання листів).

Як зазначає В. І. Кушнерик, дискурс – це "мовлення, занурене в життя" [2]. Відповідно, вибір займенника (*Du, Ihr, Er, Sie*) був не граматичним автоматизмом, а стратегічним вибором адресанта для визначення свого статусу щодо адресата. Ця система базувалася на двох осях: осі влади та осі солідарності.

Виклад основного матеріалу дослідження.
Етап I: Реформація та становлення норми (XVI ст.). Період Реформації став переломним моментом не лише для релігійної свідомості, а й для мовної картини світу німців. Мартін Лютер, перекладаючи Біблію, фактично легітимізував *sächsische Kanzleisprache* (саксонську кан-

целярську мову), зробивши її надрегіональною. У системі епістолярного етикету XVI століття спостерігається чітка бінарна опозиція, що базується на категорії числа: *Du* (ти) vs. *Ihr* (ви).

Важливо зазначити, що цей період характеризується значною варіативністю норми. Як зазначають у своєму фундаментальному дослідженні Ф. Гартвег та К.-П. Вегера, ранньонововісньонімецька мова (Frühneuhochdeutsch) ще не мала уніфікованої орфографії, що безпосередньо впливало на прагматику звертання [11, с. 145].

Сьогодні велика літера у звертанні (*Sie, Ihr*) є основним маркером ввічливості. Однак, спираючись на дані Ф. Гартвега, ми бачимо, що у XVI ст. так звана "велика літера пошани" (*höfliche Großschreibung*) ще не була обов'язковим правилом. У листах того часу займенник *ihr* часто писався з малої літери навіть при звертанні до високопосадовців, або ж капіталізувався хаотично. Статус адресата маркувався не стільки графікою займенника, скільки лексичним оточенням (титулами).

Ф. Гартвег та К.-П. Вегера також вказують на фонетико-графічну еволюцію самого займенника. У текстах Лютера та його сучасників ми часто зустрічаємо форми *ir, ur, jhr* поруч із новим *ihr*. Подовження голосного (вставка німого *h* – *Dehnungs-h*) у слові *Ihr* стає нормою лише наприкінці цього періоду, що свідчить про поступову граматику заміну цієї форми як особливої, "вагомої" одиниці дискурсу [11].

Аналіз епістолярних джерел XVI ст., зокрема листування М. Лютера [17], підтверджує тезу Ф. Гартвега та К.-П. Вегери про нестійкість орфографічної норми у ранньонововісньонімецький період [11, с. 145]. Розглянемо фрагмент листа Мартіна Лютера до курфюрста Фрідріха Мудрого (Sachsen), датованого 1521 роком. Це класичний зразок вертикальної комунікації "підлеглий – сюзерен". "*Durchlauchtigster, Hochgeborener Fürst, gnädigster Herr! Euer kurfürstlichen Gnaden sei mein untertänigster Dienst zuvor. [...] Ich habe E.G. [Euer Gnaden] Brief empfangen...*" Так, у звертанні "*Euer kurfürstlichen Gnaden*" ("Ваша курфюрстська милість") М. Лютер використовує конструкцію *Euer Gnaden* (Ваша Милість). Хоча *Gnaden* – це іменник, дієслово-присудок узгоджується не з ним, а з "прихованою" особою адресата у множині (*Ihr*). Це явище – *constructio ad sensum* (узгодження за змістом) – було характерною рисою синтаксису ранньонововісньонімецького періоду, описаною у граматиках того часу.

Як свідчать дані "Німецького словника" братів Грімм, лексема "*Gnade*" (милість) у цей період

остаточно втрачає виключно релігійну конотацію і переходить до розряду світських етикетних форм [16].

Таким чином, етикет XVI століття, попри відсутність жорсткої орфографічної норми (на яку вказують Ф. Гартвег і К.-П. Вегера), вже мав чітко сформовану прагматичну структуру: дистанція створювалася через множину (*Ihr*) та нагромадження атрибутів, тоді як графічний вигляд слова ще залишався варіативним.

Етап II: Бароко та "номінальний стиль" (XVII ст.). XVII століття – це доба Тридцятилітньої війни (1618–1648) та утвердження абсолютизму. Мовний етикет цього періоду зазнає радикальної трансформації під впливом іспанського церемоніалу та французької придворної культури. Простота лютерівського *Ihr* стає недостатньою для відображення складної соціальної ієрархії.

Характерною рисою цього періоду є "номінальний стиль" (*Nominalstil*) – звертання до адресата не через особовий займенник, а через титул або абстрактний іменник. Ця тенденція чітко простежується у посібниках з листування (*Briefsteller*), які слугували нормативними зразками для освіченого прошарку населення.

Розглянемо типовий початок офіційного листа середини XVII століття, наведений у посібнику Георга Філіппа Гарсдерфера "*Der Teutsche Secretarius*" (1655) [12]:

"*Hoch-Edel-Gebohrner Herr, Insonders Hochgeehrter Herr und Patron. Dero Schreiben habe ich mit gebührender Reverenz empfangen und ersehe daraus, dass Derselbe mir gewogen ist...*". ("Високошляхетний пане, особливо вельмишановний пане і патроне. Листа Вашого (**Dero**) я з належним пошануванням отримав і бачу з нього, що Він же (**Derselbe**) до мене прихильний...").

Займенник "*Dero*" – це архаїчний генітив (родовий відмінок) вказівного займенника *die*. Конструкція *Dero Schreiben* буквально означає "Лист Тієї [високої особи]". Це створює максимальну прагматичну дистанцію: автор уникає прямої вказівки на адресата. Замість прямого звертання "Ви" (*Ihr*), автор використовує займенник 3-ї особи "*Derselbe*" (Той самий). Це явище в історичній прагматичній називається деперсоналізацією. Адресат перетворюється на об'єкт поклоніння, до якого не можна звертатися напряму.

Саме в цей час формується специфічна німецька особливість – використання 3-ї особи однини (*Er* – до чоловіків, *Sie* – до жінок) як звертання до осіб, нижчих за рангом, але не слуг (наприклад, офіцер до солдата). Це маркувало

поблажливу дистанцію, на відміну від шанобливої множини.

Етап III: Просвітництво та уніфікація "Sie" (XVIII ст.). З настанням XVIII століття вітри Просвітництва (Aufklärung) приносять із собою досить гостру критику барокової пишномовності. Філософи-раціоналісти та мовознавці починають активно виступати за спрощення комунікації. І це цілком закономірно. Чому? На історичну арену впевнено виходить бюргерство (третій стан). Відповідно, виникає нагальна суспільна потреба у такій формі звертання, яка б демонструвала повагу насамперед до особистості людини, а не до її успадкованого титулу. Саме на цьому тлі відбувається безпрецедентний семантичний зсув: закріплення знайомої нам сьогодні форми *Sie* (3-тя особа множини) як універсального стандарту ввічливості. Знаковим моментом тут стає втручання Йоганна Крістофа Готшеда. У своїй нормативній граматиці він не просто кодифікує цю інновацію, а сміливо відправляє колись поважну форму *Ihr* на маргінеси мовного вжитку, оголошуючи її безнадійно застарілою.

В якості приклада процитуємо фрагмент з граматики Й. К. Готшеда "*Grundlegung einer deutschen Sprachkunst*" (1748) [13]:

"Man redet eine einzelne Person, der man Ehrerbietung schuldig ist, im Plural an: 'Haben Sie es gehört?' Anstatt: 'Habt Ihr es gehört?' Denn das 'Ihr' ist nunmehr bei Höheren und Vornehmen ganz abekommen." ("До окремої особи, якій ми винні пошану, звертаються у множині: 'Чи чули Вони (Sie) це?' Замість: 'Чи чули Ви (Ihr) це?'. Бо 'Ihr' нині стосовно вищих та знатних цілком вийшло з ужитку.")

Цей уривок фіксує момент історичної зміни норми: форма *Ihr* поступово витісняється з високого стилю та звужує сферу функціонування або звертання до близьких, тоді як *Sie* займає нішу універсальної ввічливості.

Лексикографічну фіксацію цих змін знаходимо у словнику Й. К. Аделунга (1793), який зазначає, що форма *Ihr* у високому стилі вже вважається застарілою і вживається переважно стосовно ремісників або селян [15].

У другій половині XVIII ст. під впливом течії сентименталізму (*Empfindsamkeit*) змінюється сама тональність листа. Він стає "розмовою душ". У листуванні Крістіана Фюрхтеготта Геллерта, визнаного майстра епістолярного жанру тієї доби, ми бачимо поєднання формальної поваги з емоційною близькістю [14]: "*Liebster Freund, lassen Sie uns die Tugend lieben, auch wenn die Welt sie*

verachtet." (*"Найдорожчий друже, любимо чесноту, навіть якщо світ її зневажає."*)

Поєднання звертання "*Liebster Freund*" (найдорожчий друже) із займенником *Sie* було новаторством. У попередні епохи до друга зверталися виключно на *Du*. Геллерт демонструє народження нового типу соціальних відносин – дистанційованої дружби (інтелектуального партнерства), де *Sie* вже є маркером не підкорення, а взаємної поваги рівних.

Висновки. Проведений нами діяхронічний аналіз епістолярних джерел XVI–XVIII ст. дозволяє сформулювати низку узагальнень щодо еволюції німецького мовленнєвого етикету. Як засвідчили проаналізовані приклади з листів Мартіна Лютера, на початку ранньонімецького періоду (XVI ст.) категорія ввічливості реалізувалася переважно через бінарну опозицію *Du/Ihr*. Займенник *Ihr* функціонував як універсальний маркер поваги (*Pluralis Reverendiae*), поєднуючись із титулатурою (*Euer Gnaden*). Однак у XVII ст. (доба бароко) спостерігаємо явище прагматичного розщеплення:

- Виникає проміжна ланка – звертання у 3-й особі однини (*Er/Sie*), яке маркувало специфічну дистанцію "згори-вниз" (до осіб нижчого соціального статусу, але не слуг).

- Формується "номінальний стиль" (Nominalstil), де використання займенників замінюється абстрактними іменниками (*Dero, Dieselbe*), що призводить до прагматичної стратегії референтного дистанціювання адресата заради підкреслення його високого статусу.

На нашу думку, еволюція звертань чітко корелює зі змінами у суспільній структурі Німеччини. Гіпертрофована ввічливість та нагромадження титулів у барокових листах (приклад з посібника 1650 р.) виконували функцію фіксації жорсткої вертикальної ієрархії. Епістолярна комунікація виконувала функцію ритуалізованої репрезентації соціальної ієрархії. Зміни, зафіксовані у граматиці Й. К. Готшеда та епістолярії К. Ф. Геллерта, відображають перехід до "горизонтальної" моделі комунікації. Уніфікація форми *Sie* (3 ос. мн.) як єдиного стандарту ввічливості стала лінгвістичним вираженням бюргерської ідеї рівності та гідності.

Аналіз листів другої половини XVIII ст. (доби сентименталізму) виявив нову прагматичну стратегію: поєднання формального показника дистанції (*Sie*) з лексичними маркерами інтимності (*Liebster Freund*). Це свідчить про зміну самої концепції ввічливості: від страху образити

вищого (*negative face* за П. Браун і С. Левінсоном) до вираження поваги до особистого простору рівного (*positive face*).

На відміну від більшості європейських мов, де ввічлива форма закріпилася за 2-ю особою множини (*vous, vu*), німецька мова пішла шляхом граматикизації еліптичних конструкцій (випадіння іменника *Gnaden* при збереженні дієслова у 3-й

особі множини), що призвело до утвердження унікальної форми *Sie*.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у зіставному аналізі німецьких епістолярних формул XVIII ст. та українських канцеляризмів доби Гетьманщини, що дозволить виявити типологічні паралелі у розвитку європейського мовленнєвого етикету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Величко Н. М. Форми звертання та мовленнєвий етикет (на матеріалі німецької мови). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2017. Вип. 153. С. 356–357.
2. Кушнерик В. І. Німецькомовний дискурс: типологія та динаміка. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 740-741. С. 85–92.
3. Зачепа І. М. Звертання на ти / ви в сучасній німецькій мові (культурологічний аспект). URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/15556>
4. Побережник Н. О. Категорія звертання на «ти» / «ви» у сучасній німецькій та українській мовах. *Наукові записки. Філологічні науки*. Чернівці, 2010. Т. 3.
5. Пономаренко В. П. Еволюція засобів звертання в індоєвропейських мовах: компаративно-типологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2010. 35 с.
6. Кулина І. Г. Історична лексикологія німецької мови: навч. посібник. Вінниця: Нова Книга, 2010.
7. Стеріополо О. І. Теоретичні засади граматики німецької мови. Вінниця: Нова Книга, 2017.
8. Elspaß S. Language Standardization in a View 'from Below'. In: *The Cambridge Handbook of Language Standardization*. Cambridge University Press, 2021.
9. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge: CUP, 1987.
10. Linke A. Musterwandel als Indikator für soziokulturellen Wandel. Ein Abriss zur Veränderung von Grussformeln. In: *Kulturgeschichte der Sprache*. Berlin, 2020.
11. Hartweg F., Wegera K.-P. *Frühneuhochdeutsch: Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. 2. Aufl. Tübingen: Niemeyer, 2005.
12. Harsdörffer G. P. *Der Deutsche Secretarius, das ist: Allen Cantzeleyen, Studirten und Unstudirten nutz- und ergetzlicher Briefsteller*. Nürnberg: Endter, 1655.
13. Gottsched J. C. *Grundlegung einer deutschen Sprachkunst*. Leipzig: Bernhard Christoph Breitkopf, 1748.
14. Gellert C. F. *Briefe, nebst einer praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen*. Leipzig: Wendler, 1751.
15. Adelung J. C. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. 2., vermehrte und verbesserte Ausgabe. Leipzig: Breitkopf, 1793–1801. Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities. URL: <https://www.woerterbuchnetz.de/Adelung>
16. Grimm J., Grimm W. *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig: S. Hirzel, 1854–1961. Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities. URL: <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB> (дата звернення: 19.02.2026).
17. Luther M. D. *Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*. Briefwechsel (Bd. 1–11). Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1930–1948.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 3 КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.23>

КОНЦЕПТ *ВІЙНА* У ПАРЕМІЙНІЙ СПАДЩИНІ РИМЛЯН THE CONCEPT OF *WAR* IN THE ROMAN PARTHIAN LEGACY

Петришин М.Й.,

orcid.org/0000-0003-4060-7440

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та германського мовознавства
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Загайська Г.М.,

orcid.org/0000-0003-1449-0269

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри румунської та класичної філології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено аналізу лінгвокультурних особливостей концепту війна в мовній свідомості римлян. Метою розвідки є виявлення ключових семантичних компонентів, емоційних конотацій і ціннісних характеристик концепту *війна* в римській лінгвокультурі, реконструкція уявлень про феномен війни в колективній свідомості давніх римлян. Матеріалом дослідження слугувала вибірка з лексикографічних джерел паремійних одиниць латинської мови (85), які експліцитно або імпліцитно репрезентують уявлення римського суспільства про розв'язання конфліктів між державами і народами методами військової сили. Зосереджено увагу на семантичному осмисленні поняття війни у римській лінгвокультурі. Встановлено, що війна у колективній свідомості римлян виступає як сила, що руйнує світовий порядок та призводить до самознищення суспільства. Війна – це не лише небезпека і катастрофа, що веде до кровопролиття, знищення держави і загибелі народу, а й випробування населення на хоробрість, відданість, патріотизм. У мовній свідомості римлян концепт *війна* тісно пов'язаний з кровопролиттям, жорстокістю, руйнами, помстою, розрухою, горем. Аналізований концепт корелює з концептами *зброя* і *військо*, оскільки успіх у будь-якому протистоянні залежить як від стратегії і досвіду командувача, так і від людських ресурсів і матеріального забезпечення війська. Запорукою успішного врегулювання збройних конфліктів римляни вважали вербальну комунікацію. Війна – це не лише частина історії Римської імперії, а й емоційне випробування. У зв'язку з цим у свідомості римлян аналізований концепт корелює з морально-етичними категоріями *справедливість/несправедливість*, концептами на позначення негативних емоцій, що свідчить про сприйняття римлянами війни як важкого морально-емоційного випробування для людини і суспільства. Виявлено взаємозв'язок концепту *війна* з аксіологічним концептом *патріотизм* та екзистенційним концептом *смерть*, з поняттями правової сфери, концептами *мир* і *перемога*. У римській лінгвокультурі мілітарний концепт експлікує негативно і позитивно марковані смисли, які залежать від культури етносу, його психології, менталітету, історії тощо.

Ключові слова: латинська мова, прислів'я, приказки, війна, лінгвокультура, національно-культурна специфіка.

This article analyses the linguocultural features of the concept war in the linguistic consciousness of ancient Romans. The study aims to identify the key semantic components, emotional connotations, and axiological characteristics of the concept war within Roman linguoculture and to reconstruct perceptions of the phenomenon of armed conflict in the collective consciousness of ancient Romans. The research material comprises a selection of 85 paremiological units from Latin lexicographic sources that explicitly or implicitly represent Roman societal views on the resolution of interstate and interethnic conflicts through armed force. Particular attention is devoted to the semantic interpretation of the notion of war in Roman linguoculture. The analysis establishes that war, in the Roman collective consciousness, functions as a force that disrupts the cosmic order and leads to societal self-destruction. War constitutes not merely a danger and catastrophe entailing bloodshed, the destruction of states, and the annihilation of peoples, but also a trial testing the population's courage, loyalty, and patriotism. Within Roman linguistic consciousness, the concept war is closely associated with bloodshed, cruelty, ruins, vengeance, devastation, and grief. The analysed concept correlates with the concepts *weapon* and *army*, as success in any confrontation depends both on the commander's strategy and experience and on human resources and material military provision. The Romans regarded verbal communication as a prerequisite for the successful resolution of armed conflicts.

War represents not only a historical dimension of the Roman Empire but also an emotional ordeal. Consequently, within Roman consciousness the analysed concept correlates with the moral-ethical categories of *justice/injustice* and with concepts denoting negative emotions, reflecting the Roman perception of war as a profound moral and emotional trial for both the individual and society. Interconnections have been identified between the concept war and the axiological con-

cept *patriotism* as well as the existential concept *death*, alongside notions pertaining to the legal domain and the concepts *peace* and *victory*. Within Roman linguoculture, this militaristic concept manifests both negatively and positively marked meanings, contingent upon ethnic culture, psychology, mentality, history, and related factors.

Key words: Latin language, proverbs, sayings, war, linguoculture, ethno-cultural specificity.

Постановка проблеми. З давніх-давен тема осмислення і розуміння соціально-політичного явища розв'язання суперечностей між державами засобами збройного насильства була актуальною для людства. Концепт *війна* – це суспільно-політичний феномен, що належить до універсальних концептів, представлених в культурі і мові будь-якого народу. Проте кожна етнічна спільнота має свою національно-культурну специфіку сприйняття і розуміння окресленого концепту. З огляду на те, що в результаті взаємодії народів і держав виникає велика кількість збройних конфліктів, актуальним напрямом сучасних лінгвістичних студій є вивчення мілітарних концептів крізь призму національної свідомості, оскільки кожна лінгвостільнота створює свої універсальні знання, детерміновані, насамперед, особливостями менталітету, національної культури, історії, традиціями. Поняття *війна* в кожний історичний період набуває нових семантичних відтінків, обростає новими оцінними парадигмами.

Аналіз останніх досліджень. Концепт *війна* неодноразово був предметом комплексного вивчення політиків, істориків, соціологів, юристів, філософів, психологів. Питання різностороннього дослідження концепту *війна* на матеріалі різних мов і епох викликало зацікавлення і філологів. У статті Васянович Є. ґрунтовно висвітлено питання структурно-семантичного наповнення окресленого концепту в працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [1]. Дослідження Яворської Г. присвячено інтерпретації поняття війни в контексті російської агресії в Україні, аналізу семантики термінів “війна”, “збройний конфлікт”, “гібридна війна” в міжнародному праві [12]. Наукові зацікавлення Колесника О. пов'язані з вивченням особливостей вербалізації концепту *війна* в європейських лінгвокультурах з погляду гносеологічного релятивізму та теорії міфологічно орієнтованого семіозису, що дозволило дослідникові визначити універсальну інформаційну матрицю, що охоплює концепти зі сфер онтології, аксіології, артефактів, соціальних відносин та створює вторинні міфи, на основі котрих створюється програма “пост-воєнного” існування систем [6, с. 227]. У розвідці польської дослідниці Кур Е. представлено мовний образ війни на матеріалі паремійної спадщини польської та інших мов [15]. Ґрунтовний аналіз структури концепту *війна* на матеріалі прислів'їв

і приказок української мови висвітлено в колективному дослідженні Вільчинської Т., Бачинської Г. і Вербовацької О. [4]. У розвідці Коваленко Р. порушено питання встановлення основних компонентів змісту концепту *війна* в англомовній свідомості на матеріалі публіцистичного дискурсу [5]. Предметом наукових зацікавлень Шевченко О. слугував аналіз репрезентації концепту WAR в англомовній лінгвокультурі, виявленню прихованих метафоричних моделей, що актуалізуються під час його вербальної реалізації [11]. У контексті нашого дослідження привертає увагу стаття Верьовкіна В., присвячена вивченню еволюції уявлень про війну у свідомості представників античних і сучасних народів, аналізу найменувань концепту *війна* на основі універсальних та ідіоетнічних компонентів значення лексем-вербалізаторів у синхронії та діяхронії [2]. Цікавою для наших студій є й розвідка автора щодо з'ясування етимології найменувань концепту *війна* в давньогрецькій і латинській мовах на основі даних етимологічних і тлумачних словників [3].

Незважаючи на те, що проблема інтерпретації концепту *війна* з погляду когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології неодноразово привертала увагу сучасних дослідників, вивчення окресленого концепту на матеріалі паремійної спадщини давніх римлян потребує додаткового висвітлення, оскільки прислів'я і приказки створюють унікальну для кожного народу картину світу, відображають його багатовіковий досвід, традиції, світогляд, цінності. Окрім того, вивчення базових концептів та способів їх вербалізації є шляхом до розуміння культурної орієнтації давніх римлян.

Метою розвідки є виявлення ключових семантичних компонентів, емоційних конотацій, ціннісних характеристик концепту *війна* в римській лінгвокультурі, реконструкція уявлень про феномен війни в колективній свідомості давніх римлян.

Об'єктом вивчення слугує фрагмент когнітивної моделі картини світу давніх римлян, репрезентований концептом *війна*, **предметом** – семантичні компоненти концепту *війна* в римській лінгвокультурі.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка з лексикографічних джерел паремійних одиниць латинської мови (85), які експліцитно або імпліцитно репрезентують уявлення римського

суспільства про розв'язання конфліктів між державами і народами засобами збройного насильства [7; 8; 10; 13].

Мета дослідження передбачає розв'язання наступних завдань: узагальнити особливості вивчення та інтерпретації окресленого концепту в сучасних лінгвістичних студіях; виокремити лексичні одиниці, що слугують засобом вербалізації концепту *війна* в латинській мові; на основі вибірки з лексикографічних джерел укласти реєстр латинських паремій, які репрезентують уявлення давніх римлян про збройні конфлікти; визначити ключові семантичні ознаки, що відображають ставлення римлян до протистояння між сторонами, здатне спричинити загибель людей, руйнування, зміни в соціально-економічному і політичному становищі.

Виклад матеріалу. Концепт *війна* належить до універсальних і простежується в усіх культурах і мовах, адже війни супроводжують людство протягом усієї історії його існування. Водночас аналізований концепт є найбільш національно маркованим, оскільки визначається мілітарним досвідом кожного народу, його історичним минулим. Зважаючи на військову історію Стародавнього Риму, концепт *війна* має розгалужену систему мовних репрезентантів та засобів вираження додаткового значення.

Концепт слугує засобом характеристики представників певної лінгвоспільноти і є результатом взаємодії лексичного значення слова з культурою і досвідом народу і суспільства, у вербальній формі репрезентує специфіку колективної свідомості того чи того народу. Услід за Скаб М. розглядаємо концепт як абстрактну одиницю ментального рівня, що акумулювала зміст результатів пізнання людиною фрагментів довкілля. У концепті, на думку дослідниці, зосереджена інформація про пізнаваний об'єкт, його ознаки, риси, властивості, місце в культурі народу, а також результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента дійсності людиною. Концепти спроможні «розростатися і збагачуватися завдяки індивідуальному емоційному і культурному досвіду носіїв мови, що спричиняє їхню еластичність, нестійкість і рухомість» [9, с. 5–6].

Розглянемо на матеріалі паремійної спадщини особливості репрезентації мілітарного концепту в мовній картині світу давніх римлян. Лексичними засобами вербалізації окресленого концепту в латинській мові слугує лексема *bellum*, етимологічно пов'язана з архаїчною латинською формою *duellum* (поєдинок, двобій) [16, с. 100], іменник *proelium* (битва, боротьба), етимологія

якого, на думку дослідників Ерну А. та Мейє А., є невідомого походження [14, с. 122, 952]. Це твердження дозволило Верьовкіну В. висунути тезу про те, що лексеми *bellum* і *proelium* могли бути запозиченими стародавніми римлянами з невідомої мови разом із відповідним концептом. Як зазначає дослідник, особлива войовничість римлян не підтверджується етимологічними свідченнями, які стосуються дописемного періоду, коли суспільство перебувало на етапі «військової демократії» та могло брати участь у численних міжплемінних сутичках [3, с. 26]. Окрім того, засобами вербалізації концепту *війна* в паремійній спадщині латинської мови слугує словотвірний ряд *pugna* (битва), *pugnare* (боротися, битися), етимологічно споріднений з грецьким іменником *πυγμή* (кулак). Приядерну зону складають лексеми на позначення різного виду оборонної і наступальної зброї, а саме: *arma* (зброя), *telum* (метальна зброя), *scutum* (щит), *gladius* (меч) тощо. Найчастіше в латинських пареміях зустрічаємо лексему *bellum*, що належить до ядерної зони окресленого концепту.

Загальні уявлення про війну репрезентують у мовній картині світу античного народу здебільшого негативну конотацію аналізованого концепту. Витоками збройних конфліктів, на думку римлян були жага наживи і гроші. Саме ці чинники з давніх-давен вважалися першопричиною воєн: *Ex cupiditatibus odia, discidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur; Pecunia nervus belli; Tolle pecuniam, bella sustuleris*. Окрім того, причиною ворожнечі і боротьби часто слугувала лють: *Furor arma ministrat*.

Війна в римській лінгвокультурі – це складний феномен, що репрезентує вплив збройних зіткнень на долю людини, адже ніхто не може передбачити результати бою: *Semper incerti exitus proeliorum sunt*. Таким чином, війна вважалася каталізатором змін у житті людини, переосмислення цінностей.

У мовній свідомості римлян концепт *війна* тісно пов'язаний з помстою, оскільки збройна боротьба, що була джерелом страждань і руху, надихала на справедливую помсту за скоєну кривду, полеглих воїнів: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*.

У римській лінгвокультурі мілітарний концепт тісно пов'язаний з морально-етичними категоріями *справедливість/несправедливість*. Римляни глибоко усвідомлювали соціально-політичні причини збройних конфліктів, цінували ідею рівноправності та справедливого балансу як першопричину миру: *Aequalitas haud parit*

bellum. Підставою для розв'язання війни і кровопролиття, на переконання римлян, могла бути несправедливість або агресія супротивників: *Iniquitas partis adversae iustum bellum ingerit*. Така війна вважалася в античному суспільстві справедливою і виправданою, демонструвала розуміння римлянами війни як вимушеної реакції на ворожу несправедливість, сприймалася як невідворотні дії з метою захисту населення від агресії, відстоювала законне право на застосування сили щодо агресора. Проте той, хто розв'язав несправедливу війну, не довго не радітиме: *Nemo diu gaudet, qui bellum incepit iniquum*.

Маркером війни в свідомості римлян виступала розруха, а не благо і порятунок: *Nulla salus bello*. У зв'язку з цим людство повинно докладати максимальних зусиль, щоб не допускати збройних конфліктів: *Omnia facienda ne armis decertetur*. Окрім того, римське суспільство закликала ані боятися війни, ані викликати її: *Bellum nec timendum, nec provocandum*.

У лінгвокультурі римлян війна – це живий організм, що живиться за рахунок чужих територій, людей, матеріальних благ. Внаслідок метафоризації лексема *bellum* в паремії *Bellum se ipsum alet* викликає асоціацію з ненаситним чудовиськом, яке поглинає все навколо, існує за рахунок кровопролиття, смерті, грабунку, руйнування.

У мовній свідомості римлян аналізований концепт тісно пов'язаний із жорстокістю і руїнами, асоціювався з вогнем і мечем, які спустошували все на своєму шляху: *Igni atque ferro vastare*, а також з переконанням, що в боротьбі з ворогом дозволено використовувати будь-які засоби: *In hostem omnia licita*.

Війна була символом кровопролиття, оскільки уособлювала в античному суспільстві безжальну боротьбу, наповнену кривавими сутичками: *Bella delectat cruor*.

Зброя в римському суспільстві – це дієвий інструмент для досягнення перемоги у воєнних конфліктах, оскільки успіх у будь-якій війні значною мірою залежить від озброєння та людських ресурсів: *Unam in armis salute; Gladio permittere mundi discrimen; Militi relinquenda sunt arma, ut scholaribus libri*. Зброя, на думку римлян, не забезпечувала мир, але створювала підґрунтя для нього: *Arma non servant pacem, sed parant*, вважалася одними з найкращих ліків на війні: *Arma optimum remedium in bello*.

Латинські паремії утверджують ідею справедливої відплати у відповідь на заподіяне зло, засуджують воєнну агресію як шлях, що веде до загибелі усіх учасників конфлікту: *Qui gladio ferit,*

gladio perit, адже народ, який йде шляхом війни, також постраждає від неї.

У результаті аналізу латинських паремій виявлено кореляцію концепту зброя з поняттями правової сфери. У паремії *Vicit cum legibus arma* лексема *lex* (закон) вербалізує думку про верховенство влади закону і справедливості над насильством, перевагу правового врегулювання конфлікту над збройним протистоянням. Забезпечити стійкий мир здатний лише той народ, який може запровадити систему правових норм, яка забезпечить спокій і мир. Прислів'я *Arma in armatos iura sinunt* репрезентує тезу про те, що закони втрачають силу і дозволяють використовувати зброю, якщо потрібно протидіяти озброєному ворогу. На думку римлян, в умовах війни юридичні норми втрачали силу, відходили на другий план, що було обумовлено періодом воєнного стану, а також тим, що в Римі під час внутрішньої або зовнішньої небезпеки призначали диктатора, наділеного необмеженою цивільною і військовою владою, який ухвалював рішення поза межами законів мирного часу: *Inter arma tacent leges; Silent leges inter arma*.

Одним з можливих варіантів урегулювання протистоянь римляни вбачали у вербальній комунікації, перемовинах, компромісі: *Dictis, non armis; De aliqua re iure decertare armis non contendere; Omnia facienda ne armis decertetur; Omnia prius experiri quam armis sapientem decet*, оскільки людство зобов'язане приймати рішення на основі здорового глузду, етичних принципів, толерантності, законів, а не сили.

Концепт *війна* тісно пов'язаний в колективній свідомості давніх римлян з людським фактором, оскільки хоробрі воїни і досвідчені полководці забезпечують успіх під час війни. Таким чином, концепти *військо*, *воїн* і *полководець*, виступали оплотом і основою державності, були важливою складовою військових успіхів Римської імперії, оскільки упродовж своєї історії римляни часто вели війни з метою розширення території та завоювання нових провінцій. Успіхи армії римляни вбачали в постійних тренуваннях: *Exercitus labore proficit, otio consenescit*, вважали, що хоробрість і стійкість воїнів і полководців пізнаються лише в бою: *Militis cuiuslibet fortitudo non agnoscitur nisi in bello; Explorant adversa viros; In tempestate cognoscitur gubernator; Gubernatorem in tempestate intellegas, in acie militem*. Головною постаттю на війні визнавали командира, від професійних якостей якого залежав успіх військових операцій. Недаремно зустрічаємо в латинських пареміях порівняння війська без командира з тілом без

духу: *Exercitus sine duce ut corpus sine arma; Turba militaris sine duce, corpus est sine spiritu; Hostili in bello dominatur dextera fortis* або звіром без голови: *Exercitus sine duce est magna sine capite bestia*. Сильне, дисципліноване і професійне військо було запорукою мирного і щасливого життя: *Qui diutina pace volunt frui, bello exercitati esse debent*. У найдавніші часи історії римського суспільства не було різниці між воїнами і цивільними громадянами, адже усі чоловіки зобов'язані були брати до рук зброю, коли в державі точилася війна: *Falces conflare in enses*.

У римській паремійній спадщині спостерігаємо складне переплетіння концептів *увага*, *пильність* з концептом *війна*, оскільки згадані чесноти гарантували не лише збереження життя воїнів, а й існування держави: *Bis peccare in bello non licet; Semper vigilare debemus*.

У результаті аналізу латинських сентенцій виявлено кілька контекстів, які репрезентують зв'язок поняття *війна* з концептом *ворог*, образ якого складався в римській лінгвокультурі з низки характеристик. Загарбник, насамперед, ніколи не спав, постійно шукав слабкі місця. У зв'язку з цим потрібно було завжди залишатися пильним: *Hostes non dormiunt*. Однією з ключових характеристик ворога в римській лінгвокультурі вважалася безжальність: *Inimici ad animum nullae conveniunt preces*. На думку римлян, розсудлива людина повинна боятися ворога, яким би слабким він не здавався: *Inimicum, quamvis humilem, docti est metuere; Inimicum quamvis minimum non est contemnendum; Hostis, etiam si vilis, nunquam contemnendus*. Таким чином, маркером ворога в свідомості римлян був страх. Особливе застереження стосувалося прихованих ворогів. Саме їх вважали римляни найгіршими і найнебезпечнішими: *Inimici occulti sunt pessimi; Occultae inimicitiae timendae sunt quam apertae*. В окремих пареміях знаходимо заклик бути ворожими до загарбників: *Hostibus infestus, subiectis esto modestus*. Зустрічаємо в паремійній спадщині римлян і застереження щодо подарунків ворогів, які зазвичай несуть небезпеку: *Hostium dona non sunt dona; Hostium munera non sunt munera; Hostium dona non dona, nec utilia; Dona inimicorum veneno illita sunt; Inimicorum dona infausta; Laedit, iuvat nil improbi munus viri; Suspecta malorum beneficia; Timeo Danaos, et dona ferentes*. Водночас окремі латинські паремії закликають бути толерантними, дотримуватися людяності навіть щодо ворогів: *Hostis etiam servanda sunt*. У прислів'ях: *Hostibus fugientibus pontem argenteum exstruendum esse; Fugientem hostem adiuva; Qua fugiunt hostes,*

via munienda est; Via hostibus munienda, qua fugiant знаходимо заклик не переслідувати ворога до знищення, а дати йому шлях до відступу. Це свідчило про те, що воєнна політика римлян визнавала право ворога на відступ і збереження життя, підкреслювала цінність милосердя навіть в умовах збройного конфлікту.

Концепт *війна* тісно пов'язаний у римському суспільстві зі здатністю людини проявляти відвагу і стійкість перед труднощами і небезпеками війни, адже вияв хоробрості у лінгвокультурах різних епох і народів завжди отримував позитивне схвалення з боку соціуму. Латинські паремії експлікують думку про те, що сміливість воїна пізнається лише на війні: *Militis cuiuslibet fortitudo non agnoscitur nisi in bello; Explorant adversa viros; Gubernatorem in tempestate intellegas, in acie militem*.

Аналізований концепт корелює в мовній картині світу римлян з аксіологічним концептом *патріотизм* і екзистенційним концептом *смерть*. Патріотизм для римського громадянина – це не просто абстрактне почуття любові до батьківщини, а вірність ідеалам і цінностям держави, заради яких можна віддати життя: *Felicibus armis dependisse caput; Dulce et decorum pro patria mori; Clarae mortes pro patria oppentinae beatae videri solent*. Героїчна смерть на полі бою вважалася символом хоробрості і гідності: *Aut cum scuto, aut in scuto; Honesta mors praestat turpi vitae; Bene mori praestat quam turpiter vivere*.

У паремії *In Bellonae hortis nascuntur semina mortis* зустрічаємо алегоричне застереження, що війна знищує не лише людей, а й саме уявлення про мир і красу життя. Сад Беллони, богині війни в римській міфології, внаслідок метафоризації стає місцем, в якому народжується смерть. Таким чином, війна у свідомості римлян – це сила, що призводить до загибелі суспільства.

У паремійній спадщині римлян знаходимо думку щодо справедливої відплати у відповідь на заподіяне зло: *Qui gladio ferit, gladio perit*, витоки якої сягають закону таліону раннього римського права і репрезентують принцип справедливого покарання за насильство і беззаконня.

Окреслений концепт корелює в свідомості римлян з концептом на позначення негативних емоційних станів. Загроза війни, військові операції, наслідки війни викликали в римлян почуття колективного страху і тривоги як базових емоцій, пов'язаних з війною: *Bello omnes metunt*. В окремих прислів'ях утверджено думку, що війна для римських матерів і дружин – це глибока емоційна травма, адже кожна жінка бажала зустріти сина

або чоловіка на порозі будинку живим: *Bella matribus detestata*. Таким чином, у мовній свідомості римлян війна асоціювалася зі сльозами і втратами, а мир – з родиною і щастям. Антитезу між людиною та диким звіром знаходимо в прислів'ї: *Pax decet alma hominem, gaudet fera belua bello*. Лише жорстока і бездушна як звір людина, на думку римлян, може радіти кровопролиттю і війні, а справжня людяність полягає в мирі, добрі та гармонії.

У паремійній спадщині римлян виявлено кореляцію мілітарного і темпорального концептів, адже час впливав на перебіг війни, її наслідки, які можуть тривати століттями: *Omne bellum sumi facile, ceterum aegerumme desinere*.

Однією з антиномій у римській лінгвокультурі є бінарна опозиція *мир – війна*, що експлікує оцінку полярних суспільно-політичних явищ. У лексемі *bellum* а пріорі закладено пейоративну оцінку, що викликає негативні асоціації, пов'язані з руйнуванням, лихом, смертю, а лексема *pax* виступає символом спокою, стабільності, життя, прогресу: *In pace est vera salus populorum, non in bello*. Громадяни Римської імперії, як мілітарної держави, усвідомлювали як ціну миру, так і неминучість війни, вважали, що мир – це готовність до ймовірної війни. У пареміях: *Si vis pacem, para bellum*; *Qui desiderat pacem, praeparet bellum*; *Si bellum omittimur, numquam pace fruemur*; *Beatam civitatem, quae in pace bellum timet*; *Qui bene pacem meditat, bellum parat*; *Si pace frui volumus, bellum gerendum est* вербалізовано думку, що мир можливий лише тоді, коли держава здатна себе захистити, має сильне військо, надійний тил. Лише готовність держави до війни може стримати ворога і забезпечити мир. У цьому контексті актуальним є вислів Цицерона *Cedant arma togae, concedat laurea laudi*, в якому зосереджено увагу на верховенстві права, розуму та слова над руйнівною силою війни. Попри численні війни, які Римська імперія вела упродовж століть, римляни не втрачали віри в те, що мир є найвищим благом: *Pax optima rerum*; *Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax*.

Окремі паремії репрезентують думку про те, що мирне врегулювання шляхом компромісу завжди має переваги над збройною боротьбою, оскільки справедлива війна несе страждання, смерть, руйнування, а мир дає шанс на життя і відновлення: *Iniquissimam pacem iustissimo bello antefero*; *Pacem quam bellum probare*; *Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria*. Прислів'я *Victoria pax, non pactione parienda est* репрезентує переконання римлян, що домовленості, укладені під тиском,

не забезпечують справжній мир, а є лише відкладеним етапом бойових дій. Перемога ж можлива лише після повного припинення вогню, капітуляції ворогів і встановлення нового порядку.

Концепт *війна* в паремійній спадщині римлян тісно пов'язаний з концептом *перемога*. Латинські паремії експлікують думку про те, що шлях до перемоги і свободи є складним і тернистим, вимагає жертв: *Contendere debet quam maxime possit, ut vincat, Ut habeas pacem, perde aliquid*. Запорукою перемоги, на думку римлян, є згода і одностайність громадян. Прислів'я: *Ibi victoria, ubi concordia*; *Victoria concordia gignitur*; *Victoria concordia crescit* репрезентують думку, що справжня перемога можлива лише тоді, коли в державі панує єдність, злагода і взаєморозуміння. У паремії *Sine dolore est vulnus quod ferendum est cum victoria* відображено думку про те, що поранення, втрати і страждання, пов'язані з боротьбою за перемогу, сприймаються завжди легше, оскільки пов'язані з досягненням мети. Вислів *Victoria constat in legionum virtute* уособлює переконання римлян у тому, що перемога та успіх у війні досягається витривалістю мужністю і доблестю війська. В окремих висловах знаходимо прагматичне розуміння римлянами того, що перемога досягається лише завдяки ретельній підготовці: *Amat victoria curam*. У паремійній спадщині римлян знаходимо тезу, що кожна перемога має свою ціну і ризики, на які потрібно звертати увагу: *Nulla victoria sine periculo*. Окрім того, концепт *перемога* корелює в римській лінгвокультурі з концептом *поразка*. Поразка для римлян – це не лише негативний результат битви, а досвід, випробування та підґрунтя для вдосконалення військової стратегії: *Hodie vicisti, cras vinceris*.

У мовній свідомості римлян міфонім Марс у вислові *Mars Musis non amicus* набуває негативної конотації та виступає синонімом лексеми *bellum*.

Висновки. У результаті аналізу паремійної спадщини римлян встановлено риси когнітивної інтерпретації концепту *війна* в римській лінгвокультурі. Особливості сприйняття та інтерпретації римлянами збройних конфліктів зумовлені як складною семантичною структурою аналізованого концепту, так і особливостями менталітету римлян. У паремійній спадщині мілітарний концепт *війна* експлікує негативно і позитивно марковані смисли. Війна у свідомості римського народу виступає як певна сила, що руйнує світовий порядок та призводить до саморуйнування суспільства. Війна у світоглядній системі римлян – це не лише небезпека і катастрофа, що веде до крові-

пролиття, знищення держави і загибелі народу, а й випробування населення на хоробрість, відданість, патріотизм. У мовній свідомості римлян концепт *війна* тісно пов'язаний з кровопролиттям, жорстокістю і руїнами, помстою, розрухою, горем. Аналізований концепт корелює з концептами *зброя* і *військо*, оскільки успіх у будь-якому протистоянні залежить як від стратегії і досвіду командувача, так і від людських ресурсів і матеріального забезпечення армії. Запорукою успішного врегулювання збройної боротьби римляни вважали вербальну комунікацію. Війна – це не лише частина історії Римської імперії, а й емоційне випробування. У зв'язку з цим у свідомості

римлян аналізований концепт корелює з морально-етичними категоріями *справедливість/несправедливість*, концептом на позначення негативних емоцій, що свідчить про сприйняття античним народом війни як важкого морально-емоційного випробування для людини і суспільства. Виявлено взаємозв'язок концепту *війна* з поняттями правової сфери, концептами *мир* і *перемога*.

Перспективу дослідження вбачаємо в порівняльному аналізі мілітарного концепту на матеріалі класичних і сучасних мов, що дозволить простежити вплив римської лінгвокультури на формування уявлень про війну, збройні зіткнення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васянович Є. Структурно-семантичне наповнення концепту «війна» у лінгвістичних дослідженнях. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 38. С. 5-9.
2. Верьовкін В. В. Мовне відображення концептуальних уявлень людини про війну в греко-римському, давньослов'янському і давньогрецькому культурних просторах. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 22. С. 22-32.
3. Верьовкін В. В. Когнітивна інтерпретація найменувань концепту ВІЙНА у давньогрецькій і латинській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*. 2015. Вип. 12. С. 23-30.
4. Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовета О. С. Концепт «війна» в українській паремійній картині світу (до 95-річчя від дня народження проф. Л. А. Лисиченко). *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2023. Вип. 58. С. 3–16.
5. Коваленко Р. В. Вербалізація концептуальної опозиції «війна/мир» в англомовній свідомості. *Нова філологія*. 2011. № 45. С. 6164.
6. Колесник О. С. Концепт «війна» в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 216-230.
7. Корж Н. Г. Из скарбниці античної мудрості. К.: Вища школа, 1994. 350 с.
8. Латинська фразеологія : Словник-довідник / авт.-укл. П. І. Осипов. К : Академвидав, 2009. 344 с.
9. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
10. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я та приказки. К. : Вища школа, 1990. 438 с.
11. Шевченко О. Репрезентація концепту WAR в англомовній лінгвокультурі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2021. Вип. 193. С. 133-139.
12. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія: Філософія*. 2016. № 1, 14-23.
13. Dicionário de Expressões e Frases Latinas. Compilando por Henerik Kocher. URL: https://hkocher.info/minha_pagina/dicionario/0dicionario.htm (дата звернення: 05. 01. 2026)
14. Ernout, A., & Meillet, A. (1951). Dictionnaire étymologique de la langue latine. Paris: Librairie C. Klincksieck. 1851. 1385 p.
15. Kur Elżbieta M. Językowy obraz wojny w przysłowiach polskich i obcych. *Doctrina. Studia społeczno-polityczne*. 2017. Tom 14. S. 161–177.
16. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg. 1938. 2048 S.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 11.124'367.623:616.9

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.24>**ФУНКЦІЇ АД'ЕКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У НАЗВАХ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ****FUNCTIONS OF ADJECTIVAL COMPONENTS IN THE NAMES OF INFECTIOUS DISEASES****Синиця В.Г.,***orcid.org/0000-0002-4132-7494**кандидатка філологічних наук, доцент,**доцентка кафедри іноземних мов**Буковинського державного медичного університету***Мироник О.В.,***orcid.org/0000-0002-5717-7267**кандидатка медичних наук, доцент,**доцентка кафедри інфекційних хвороб та епідеміології**Буковинського державного медичного університету*

У статті досліджуються специфічні особливості функціонування ад'єктивів у структурі латинських термінологічних сполучень предметної галузі «Інфектологія», відстежуються структурні моделі відібраних термінологічних сполучень та їхній когнітивний потенціал. Об'єктом вивчення слугували термінологічні сполучення з ад'єктивним компонентом субмови інфекційних хвороб. Предмет дослідження – детермінуючий статус ад'єктивів для позначення видової ознаки. Матеріал дослідження – енциклопедичні медичні словники, Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я, наукові публікації з орієнтацією на інфекційні захворювання. Методи дослідження: суцільної вибірки, описовий для характеристики відібраного фактичного матеріалу, компонентний аналіз для уточнення структури досліджуваних термінологічних сполучень. Висновки: ад'єктивний компонент в назвах інфекційних хвороб термінологізує поняття, тобто, сприяє переходу від загальної назви симптому до конкретного діагнозу, уточнює видову специфікацію, утворює стійкі словосполучення, притаманні лише предметній сфері «інфектологія». Залежно від когнітивного потенціалу їх можна систематизувати за такими основними групами: 1) етіологічний чинник; 2) епідеміологічний чинник; 3) характер перебігу захворювання; 4) локалізація захворювання. За структурою досліджені термінологічні сполучення є двослівними утвореннями; типова модель «субстантив в Nom. + ад'єктив в Nom.». При формулюванні розширених діагнозів спостерігається тенденція до об'єднання різних усталених прикметникових сполучень для вичерпної характеристики захворювання з метою правильного вибору тактики лікування. Запропонований аналіз класифікаційних груп сприятиме уніфікації та стандартизації оформлення діагнозів з використанням міжнародної латинської термінології.

Ключові слова: інфекційні хвороби, латинська медична термінологія, термінологічні сполучення, ад'єктивний компонент, структурна модель, когнітивний потенціал.

The article examines the specific features of the functioning of adjectives in the structure of Latin terminological combinations in the subject area of "Infectology", traces the structural models of selected terminological combinations and their cognitive potential. The object of study was terminological combinations with an adjectival component of the sublanguage of infectious diseases. The subject of the study is the determining status of adjectives for denoting a species characteristic. The research material consisted of encyclopedic medical dictionaries, the National Classifier of Ukraine, the Classifier of Diseases and Related Health Problems, and scientific publications focused on infectious diseases. Research methods: continuous sampling, descriptive analysis to characterize the selected factual material, component analysis to clarify the structure of the terminological combinations under study. Conclusions: The adjectival component in the names of infectious diseases terminologizes the concept, i.e., facilitates the transition from a general name of a symptom to a specific diagnosis, clarifies the species specification, and forms stable phrases that are characteristic only of the subject area of "infectious diseases". Depending on their cognitive potential, they can be systematized into the following main groups: 1) etiological factor; 2) epidemiological factor; 3) nature of the disease course; 4) localization of the disease. In terms of structure, the terminological combinations under study are two-word formations; the typical model is "noun in the nominative case + adjective in the nominative case". When formulating extended diagnoses, there is a tendency to combine various established adjectival combinations for a comprehensive description of the disease in order to select the correct treatment strategy. The proposed analysis of classification groups will contribute to the unification and standardization of diagnoses using international Latin terminology.

Key words: infectious diseases, Latin medical terminology, terminological combinations, adjectival component, structural model, cognitive potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Фундаментом сучасної медичної термінології, універсальним стандартом для міжнародної медичної терміно-

системи продовжує залишатися латинська мова. Цим і пояснюється постійний інтерес науковців стосовно витоків латинської медичної термінології, семантичної еволюції термінів, етимології, моделей термінотворення, порівняльного аналізу

латинських медичних термінів з їхніми еквівалентами в сучасних

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Номінативні й сигніфікативні функції термінологічних сполучень (ТС) неодноразово ставали предметом активних досліджень сучасних українських мовознавців і термінологів, зокрема Т. Кияка, А. Д'якова, Т. Панько, М. Зарицького, І. Кочан. Чимало публікацій торкаються питань функціонування ад'єктивних словосполучень саме в медичній термінології. Коло досліджень охоплює лексико-семантичні та словотвір-но-структурні особливості прикметників, їхнє категорійне та граматичне значення, метафоричні субстантивно-ад'єктивні утворення, прикметникові синонімічні терміни: С. Дудецька, 2007; В. Лисенко, 2008; А. Ткач, 2011; М. Носачева, 2016; М. Веклич, 2017. Окремо слід згадати кілька публікацій М. Телеки (2017, 2019) і автора цієї статті (2022), присвячених вивченню статусу латинських прикметників у структурі полікомпонентних ТС, бо, як стверджує Л. Гаращенко, «Терміни-словосполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати уточнювальні галузеві характеристики загальнонавживаним словам [1, с. 224].

Мета наукової розвідки – дослідити активність ад'єктивного компонента у складі двослівних нозологічних одиниць на позначення захворювань, спричинених інфекційними агентами.

Об'єкт дослідження – двокомпонентні ТС з прикметниками або дієприкметниками у ролі означення.

Вибірка фактичного матеріалу здійснювалася з відомих словників енциклопедичного характеру [2-5], українсько-латинсько-англійського словника-мінімуму назв кишкових захворювань [6], наразі чинного видання «Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я» (до уваги брався розділ І: Деякі інфекційні та паразитарні хвороби, код: A00-B99) [7] та Наказу МОЗ України за № 1726 від 30 липня 2020 року [8]. Етимологічна характеристика проводилася з використанням словника [9].

Виклад основного матеріалу. При формулюванні клінічних діагнозів досить часто вживаються прикметники/дієприкметники, які характеризують клінічну форму захворювання (*necroticus*, a, um - некротичний; *traumaticus*, a, um - травматичний), періоди розвитку патологічного процесу (*incipiens*, ntis - початковий; *primarius*, a, um - первинний; *latens*, ntis - прихований), конкретизують

характер хвороби (*benignus*, a, um - доброякісний; *malignus*, a, um - злоякісний), глибину ураження (*profundus*, a, um - глибокий), клінічний перебіг (*acutus*, a, um - гострий, *subacutus*, a, um - підгострий), тяжкість захворювання (*gravis*, e – тяжкий; *medius*, a, um – середньої важкості; *levis*, e - легкий) та розкривають багато інших характеристик.

Для підтвердження вищесказаного наведемо кілька прикладів розширеного діагнозу. Основою для формулювання розширеного діагнозу слугує коротка нозологічна одиниця, зафіксована в МКХ-10. Для прикладу: для позначення поняття «інфекційна хвороба шкіри, переважно лица й кінцівок, спричинена бета-гемолітичним стрептококом групи А» в МКХ-10 слугує короткий нозологічний діагноз «бешиха» - *erysipelas*. Однак при постановці розширеного діагнозу лікар акцентує увагу на місці локалізації й поширення запального процесу, характері ураження, ступені важкості, показниках захворюваності: Первинна еритоматозно-бульозна бешиха обличчя, середня важкість перебігу – *Erysipelas faciei erythematoso-bullosum primarium, decursus medius*. Використані при формулюванні прикметники уточнюють **характеристику патологічного процесу** (*erythematoso-bullosus*, a, um - еритоматозно-бульозний), **кратність** захворювання (*primarius*, a, um - первинний), стан **перебігу** (*medius*, a, um - середній). Інший приклад: Дифтерія зів. Поширена форма середньої важкості, ускладнена парезом м'якого піднебіння і міокардитом – *Diphtheria faucium. Forma generalisata decursus medii, paresi palati mollis et myocarditide complicata*. Для уточнення діагнозу використані атрибутивні компоненти *medius*, a, um (вказує на важкість перебігу), *generalisatus*, a, um (вказує на поширеність процесу), *complicatus*, a, um (вказує на ускладнення).

Аналіз низки діагнозів з інфекційних захворювань уможливив виокремлення ад'єктивів, які є характерними практично для всіх різновидів інфекційних хвороб і уточнюють: *форму хвороби*: типова форма хвороби – *typicus*, a, um; атипова форма хвороби – *atypicus*, a, um; *тяжкість перебігу захворювання*: легкий – *levis*, e; середньотяжкий – *medius*, a, um; тяжкий – *gravis*, e; *ускладнення, якими супроводжується захворювання*: ускладнений – *complicatus*, a, um; неускладнений – *non complicatus*, a, um; *поширеність захворювання*: генералізований – *generalisatus*, a, um; *кратність захворювання*: первинний – *primarius*, a, um; вторинний – *secundarius*, a, um; рецидивуючий – *recidivus*, a, um.

Основна модель утворення відібраних біномінальних ТС з атрибутивним прикметниковим або

дієприкметниковим компонентом - стрижневе слово (іменник) в пом. + постпозиційне залежне слово (в нашому випадку прикметники чи дієприкметник) в пом. Як зазначає Ірина Кочан, «Роль головного компонента виконує іменник. Він є базисом або дериваційною базою. Залежним компонентом виступає прикметник або дієприкметник. Його називають ономасіологічною ознакою або ад'юнктом, роль якого зводиться до уточнення чи конкретизації бази» [10, с. 28].

У досліджуваних ТС прикметник виконує функцію детермінування значення за таким напрямками:

1) **вказує на місце розповсюдження інфекційного захворювання:** *rabies silvatica* (silvaticus, a, um – лісовий; морфологічно – прикметник першої групи; дериваційно – похідний відносний прикметник від іменника першої відміни *silva*, ae f – ліс; прикметник утворений за допомогою суфікса –ic, який має значення «стосунок до певного предмета») – лісовий сказ. Назва чітко вмотивована, бо інфекція поширюється в природному середовищі, часто на великому **лісовому просторі**, а джерелом збудника хвороби є дикі м'ясоїдні хижаки (лисиці, вовки, рисі, борсуки, куниці, тхори, песці, єнотоподібні собаки) у хворому стані або латентно інфіковані; *rabies urbana* (urbanus, a, um – прикметник першої групи, похідний від іменника третьої відміни *urbs, urbis* f – місто). Цим ТС фахівці називають **міський** (вуличний) сказ, коли захворювання спостерігається в містах і селах, а джерелом збудника інфекції є хворі бродячі собаки й коти. Цікаво відмітити, що ще в I ст. н. е. Авл Корнелій Цельс вперше описав ознаки цієї хвороби під назвою *hydrophobia* – водобоязнь, оскільки людина відчувала невмотивований страх перед водою, острах ковтати воду, та навіть дивитися на воду чи чути нагадування про неї, що рахується патогномічним симптомом захворювання на сказ;

2) **вказує на сезонність захворювання.** Йдеться, насамперед, про прикметник другої групи з двома родовими закінченнями *aestivalis*, e – літній: *diarrhoea aestivalis* – пронос переважно у дітей під час літньої спеки, спричинений порушенням через нестачу травних ферментів, перегрівання організму;

3) **тяжкість захворювання** передається найчастіше прикметниками у звичайному ступені: *gravis*, e – тяжкий, *medius*, a, um – середній, *levis*, e – легкий. При постановці розширеного діагнозу ці прикметники поєднуються з іменниками **gradus, us m – ступінь**: *gradus gravis* – тяжкий ступінь, *gradus medius* – середній ступінь, *gradus*

levis – легкий ступінь; **decursus, us m/ cursus, us m – перебіг**: *decursus/cursus gravis* – тяжкий перебіг, *decursus/cursus levis* – легкий перебіг, *decursus/cursus medius* – середньотяжкий перебіг або **molestia, ae f – важкість**: *molestia media* – середня важкість. Якщо ж йдеться про конкретну нозологічну одиницю, то ми відшукали тільки один приклад – *typhus levissimus* (*levissimus*, a, um – це *gradus superlativus* до прикметника *levis*, e – легкий) – найлегший тиф: атипова форма тифу з найлегшим перебігом переважно у вакцинованих осіб. У минулому така форма черевного тифу мала назву «амбулаторний тиф» – *typhus ambulatorius*, оскільки хворі навіть зберігали працездатність, а діагноз встановлювали або ретроспективно (серологічні дослідження), або на підставі випадково зроблених бактеріологічних досліджень;

4) **відомості про клінічний перебіг захворювання** передаються найчастіше прикметниками-антонімами першої групи *acutus*, a, um (гострий) та *chronicus*, a, um (хронічний): *balantidiasis acuta* – *balantidiasis chronica* – балантидіаз гострий/балансидаз хронічний; *amoebiasis acuta* – *amoebiasis chronica* – амебіаз гострий/амебіаз хронічний; *dysenteria chronica* – хронічна дизентерія. У разі гострої форми хвороби збудник перебуває в організмі нетривалий час; за хронічної форми інфекційної хвороби збудник перебуває в організмі тривалий час, а перебіг хвороби характеризується ремісіями, рецидивами, загостренням патологічного процесу. Окрім зазначених вище прикметників трапляються двослівні ТС типу *encephalitis subacuta* – підгострий енцефаліт (з поступовим наростанням симптомів);

5) **на візуальну ознаку захворювання вказують такі ад'єктивні колорокомпоненти, як** *albus*, a, um: *dysenteria alba* – біла дизентерія, *diarrhoea alba* – біла діарея, *pie-dra alba* – біла п'єдра, *tinea alba* – білий лишай; *niger, gra, grum*: *pie-dra nigra* – чорна п'єдра, *microsporiasis nigra* – чорний мікроспорооз, *tinea nigra* – чорний лишай; *pityriasis nigra* – чорний пітиріаз; *flavus*, a, um: *febris flava* – жовта лихоманка, *diarrhoea flava* – жовта діарея, *tinea flava* – жовтий лишай; *viridis*, e: *diarrhoea viridis* – зелена діарея. Колірний компонент є важливим фактором, який забезпечує додаткову інформацію про стан і властивості патологічного процесу і пришвидшує можливості постановки заключного діагнозу;

6) **характер протікання хвороби:** *anthrax malignans* – злоякісна форма сибірки; *dysenteria malignans* – злоякісна дизентерія, *encephalitis necrotica* – некротичний енцефаліт (з некрозом

тканин головного мозку). Термінологічних сполучень з прикметником *benignus*, а, um (доброякісний) нами не виявлено;

7) **вказують на локалізацію патологічного процесу в певному анатомічному утворі:** кишківнику → *amoebiasis intestinalis* – кишковий амєбіаз, *coccidiosis intestinalis* – кишковий кокцидіоз, *amoeboma intestinale* – кишкова амєбома, *anthrax intestinlis* – кишкова форма сибірки; легенях → *amoebiasis pulmonalis* – легеневий амєбіаз, *anthrax pulmonalis* – легенева форма сибірки, *pestis pulmonalis* – легенева чума, *actinomycosis pulmonalis* – легеневий актиномікоз, *nocardiosis pulmonalis* – легеневий нокардіоз, *tularaemia pulmonalis* – легенева туляремія, *candidosis pulmonalis* – легеневий кандидоз, *cryptococcosis pulmonalis* – легеневий криптококоз; головному мозку → *amoebiasis cerebri* – мозковий амєбіаз, *anthrax cerebri* – мозкова форма сибірки, *malaria cerebri* – мозкова малярія, *tuberculosis cerebri* – церебральний туберкульоз, *cryptococcosis cerebri* – церебральний криптококоз; печінці → *amoebiasis hepatica* – печінковий амєбіаз; шкірі → *anthrax cutaneus* – шкірна форма сибірки; органах черевної порожнини → *actinomycosis abdominalis* – черевний актиномікоз, *typhus abdominalis* – черевний тиф; стосується до паху → *granuloma inguinale* – пахвинна гранульома (венеричне захворювання). Як видно з наведених прикладів, перевага надається похідним прикметникам другої групи з двома родовими закінченнями: *intestinalis*, е кишковий ← *intestinum*, і n кишка; *pulmonalis*, е легеневий ← *pulmo*, onis m легень; *cerebri*, е мозковий ← *cerebrum*, і n головний мозок; *abdominalis*, е черевний ← *abdomen*, inis n живіт; *inguinalis*, е пахвинний ← *inguen*, inis n пах. Прикметники першої групи у якості означення в термінологічних сполученнях окресленої групи є спорадичними;

8) **вказують на збудників захворювання:** *typhus murinus* – ендемічний висипний тиф пацюків (синонім мишачий тиф), який передається від пацюків до людини здебільшого через блохи пацюків (*murinus*, а, um мишачий ← *mus*, *muris* m миша, криса); *enteritis campylobacterialis* – кампілобактеріальний ентерит (спричинюється збудником *Campylobacter* родини *Spirillaceae*); *enteritis salmonellosa* – сальмонельозний ентерит (спричинений видом *Salmonella enterica* родини *Enterobacteriaceae* роду *Salmonella*), *diarrhoea flagellata* – діарея, спричинена джгутиковими мікроорганізмами; *encephalitis acarina* – кліщовий енцефаліт (*acarinus*, а, um ← *Acari*, orum m – рід дрібних кліщів родини *Acaridae*);

9) **уточнюють вікову групу хворих:** *tuberculosis juvenalis* – юнацький туберкульоз; *tuberculosis senex* – старий туберкульоз (в осіб похилого або старечого віку, який почався ще в молодому віці). Сюди ж відносимо *tetanus puerperalis* – кодифікується в МКХ-10 як акушерський правець (А 34); прикметник *puerperalis*, е є похідним від іменника *puerpera*, ае f – породілля, тобто, йдеться про репродуктивну вікову норму;

10) **вказують на клінічні ознаки протікання захворювання:** *tuberculosis miliaris* – міліарний туберкульоз (характеризується утворенням міліарних горбків у всіх органах), *febris haemorrhagica* – геморагічна гарячка; це загальний термін для позначення групи вірусних захворювань, спільною ознакою яких є розвиток геморагічного синдрому (підшкірні та внутрішні крововиливи) на фоні гострого гарячкового стану;

11) **ознаки за відношенням до місця першого виявлення розповсюдження інфекційного захворювання:** *cholera asiatica* – азіатська (класична холера), *encephalitis japonica* – японський енцефаліт, *febris marseiliensis* – марсельська лихоманка, *febris mandchurica* – омська лихоманка, *febris coloradensis* – колорадська лихоманка, *febris volhynica* – волинська лихоманка, *encephalitis americana* – американський енцефаліт, *encephalitis australiensis* – австралійський енцефаліт. Як видно з наведених прикладів, такі ТС надзвичайно поширені в інфектології, зокрема для позначення вірусних хвороб, групи лихоманок та енцефалітів в різних країнах світу. Доречно зауважити, що більшість з назв досліджуваних нозологій мають по кілька синонімічних назв. Напр., синонімом до *encephalitis australiensis* є *encephalitis vallesis Murray* (енцефаліт долини Муррея); до *febris mandchurica* синонімом є *febris haemorrhagica sibirica* тощо, що потребує подальшого поглибленого дослідження.

Висновки. З наведених вище фактів слідє висновок, що ад'єктивний компонент в назвах інфекційних хвороб термінологізує поняття, тобто, сприяє переходу від загальної назви захворювання до конкретного діагнозу, уточнює видову специфікацію, утворює стійкі словосполучення, притаманні лише предметній сфері «інфектологія». Залежно від когнітивного потенціалу їх можна систематизувати за такими основними групами: 1) етіологічний чинник; 2) епідеміологічний чинник; 3) характер перебігу захворювання; 4) локалізація захворювання. За структурою досліджені термінологічні сполучення є двослівними утворенням; типова модель «субстантив в Nom. + ад'єктив в Nom.». Разом

з тим відмітимо, що МКХ-10/11 при формулюванні розширених діагнозів спостерігається тенденція до об'єднання різних усталених прикмет-

никових сполучень для вичерпної характеристики захворювання з метою якнайточнішої постановки діагнозу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаращенко Л. Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації. Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 34. С. 223–228.
2. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник : у 4 т. / уклад.: Л. І. Петрух, І. М. Головка. Київ : Медицина, 2012–2016. Т. 1–4.
3. Arnaudov D. Terminologia medica polyglotta. Latinum-Russkij-English-Francais-Deutsch. Sofia : Medicina et physcultur, 1979. 943 p.
4. Rudzitis K. Terminologia medica in duobus voluminibus. Riga : Liesma, 1973–1977. Vol. 1–2.
5. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда : у 2 т. Львів : Наутілус, 2002–2003. Т. 1–2. 2688 с.
6. Синиця В. Г., Телеки М. М., Мироник О. В. Українсько-латинсько-англійський словник-мінімум назв кишкових інфекцій та патогенних мікроорганізмів. Чернівці, 2023. 171 с.
7. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я : НК 025:2021 : Національний класифікатор України / МОЗ України. Київ, 2021. 1670 с. URL: www.dec.gov.ua (дата звернення: 29.01.2026).
8. Про затвердження Переліку інфекційних хвороб, що підлягають реєстрації : Наказ МОЗ України від 30 лип. 2020 р. № 1726. Закон Онлайн : інформаційно-правова система. URL: zakononline.com.ua (дата звернення: 03.02.2026).
9. Valauri T., Durando C. Dizionario latino-italiano italiano-latino. [S. l.] : Libritalia, 2000. 1602 p.
10. Кочан І. М. Структурно-семантичні особливості двоелементних радіотехнічних термінів в українській мові. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 1987. Вип. 18. С. 28–30.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ОНКОЛОГІЇ

CLASSIFICATION WAYS OF ONCOLOGY TERMS' CREATION

Телеки М.М.,

orcid.org/0000-0003-4161-4386

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Буковинського державного медичного університету

Зі становленням онкології в Україні розвиваються спеціальні наукові дисципліни галузі, мікросистеми яких поповнюються новими термінологічними одиницями. Однак досі словниковий склад термінів онкології не ставав об'єктом спеціального вивчення. Мета дослідження – на матеріалі латинської мови здійснити класифікацію способів творення термінів онкології. Використані методи: вибірковий; описовий, словотвірний, компонентний.

Результати пошуку. У статті розглянуто термінологічну систему онкології, до складу якої на сьогодні увходять тридцять мікросистем, в яких функціонують терміни онкології. Класифіковано способи творення термінів онкології. Зафіксовано морфологічний, синтаксичний, семантичний способи, епонімію, запозичення. Розглянуто етимологічний аспект компонентів термінів. Аналіз засвідчує латинське, грецьке походження найменших структурно значущих одиниць термінів. Найбільш вживаний спосіб творення термінів – морфологічний. Описано матеріальні засоби вираження афіксальних способів, основоскладання, словоскладання, аббревіації. Аббревіатури в онкології слугують ущільненню та передаванню значної кількості інформації. Синтаксичний спосіб творення презентують дво- та багатослівні терміносполучення. За словотвірною структурою виявлено типи термінів з непохідною, похідною основами, складні (терміни-композиції), складені та багатокомпонентні терміни.

Висновки. Формування терміносистеми онкології – динамічний процес термінотворення, який демонструє широке застосування потенціалу способів словотвору латинської мови. Аналіз термінологічних одиниць виявив їхню здатність забезпечувати потребу сфери онкології у називанні нових фактів, об'єктів, пов'язаних з карциномами, дій, що торкаються методів діагностики раку і лікування захворювань, спричинених доброякісними та злоякісними пухлинами.

Ключові слова: класифікація, терміносистема онкології, способи творення, доброякісна пухлина, злоякісна пухлина, рак, карцинома.

With oncology formation in Ukraine, special scientific disciplines of the field are developing, the microsystems of which are enriched with new terminological units. However, until now the oncology terms' vocabulary has not become the object of special study.

The purpose of the study – to classify the ways of oncology terms formation on the material of the Latin language. The following methods were used: selective; descriptive, word-forming, component.

Results. The article has considered oncology terminological system, including this day thirty microsystems, in which oncology terms are functioning. The methods of oncology terms creation are classified. Morphological, syntactic, semantic methods, eponymy, borrowing are recorded. The etymological aspect of the components of terms is considered. The analysis confirms the Latin, Greek origin of the smallest structurally meaningful units of terms. The most commonly used method of term formation is morphological. The material means of expression of affixal methods, stemming, word formation, abbreviations are described. Abbreviations in oncology serve to condense and transmit a significant amount of information. The syntactic method of formation is presented by two- and multi-word term combinations. According to the word-formation structure, types of terms with non-derivative, derivative bases, complex (composite terms), compound and multi-component terms are identified.

Conclusions. The formation of the oncology terminological system is a dynamic process of terminology formation, which demonstrates the wide application of the potential of the Latin word-formation methods. The analysis of terminological units revealed their ability to meet the needs of the oncology field in naming new facts, objects related to carcinomas, actions related to methods of cancer diagnosis and treatment of diseases caused by benign and malignant tumors.

Key words: classification, oncology terminological system, methods of formation, benign tumor, malignant tumor, cancer, carcinoma.

Проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Демографічний прогноз Міжнародного агентства з дослідження раку (IARC) показує, що кількість захворювання людей у всьому світі на рак до 2050 року сягне 35 млн осіб, і це на 77 відсотків більше, ніж у 2022 році [1]. Як відзначає Національний кан-

цер-реєстр України, щороку діагноз на онкопатологію отримують близько тисячі українських дітей віком до 18 років [2]. Наявність значної кількості форм пухлинних захворювань, їх унікальність і варіативність спонукає до творення нових термінів для потреб фахової комунікації на позначення медичних реалій. Тезаурус онкологічної терміносистеми постійно поповнюється

новими дериваційними одиницями, що потребує системного вивчення їх як сфери відображення мовної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення медичних мікротерміносистем у різні роки зверталися українські мовознавці, зокрема ґрунтовно описано: медичну термінологію та народні найменування шкірних хвороб в українській мові (О.Б.Петрова, 1994); медичну радіологію (І.В. Корнейко, 1996); кардіологічну (Р.І. Стецюк, 1998); судово-медичну (Т.В. Лепеха, 2000); клінічну термінологію (Н.В. Місник, 2002); офтальмологічну (Ю.В. Віт, 2006); клінічні терміни-епоніми в англійській мові (Л.В. Стегніцька, 2012). Ю.С. Дев'ятко ґрунтовно описала медичні терміни стоматологічної галузі (2021).

Словотвірні особливості термінів макросистеми онкології залишались поза увагою мовознавчого аналізу.

Постановка завдання. Мета дослідження – на матеріалі латинської мови здійснити класифікацію словотвірних способів творення термінів галузі онкології.

Мета передбачає розв'язання низки завдань: класифікувати способи творення термінів онкології; описати матеріальні засоби творення термінів онкології; виявити продуктивні способи творення термінів; відобразити етимологічний аспект найменшої структурно значеннєвої одиниці терміна.

Для реалізації завдань використані **методи**: вибіркового; описовий – для виділення і характеристики термінологіки макросистеми онкології; словотвірний – для опису способів і засобів словотвору латинських термінів онкології; компонентний – для виявлення структури терміна і точного визначення поняття.

Джерельною базою слугували наукові статті онкологічного спрямування: клінічні випадки, розміщені у науковому журналі «Український радіологічний та онкологічний журнал»; на наступних мережевих ресурсах: Definition of oncology – NCI Dictionary of Cancer Terms [3]; Cancer Dictionary [4]; Etymological online dictionary by Douglas Harper [5] і лексикографічні джерела: Онкологія. Тлумачний словник (авт.-уклад. Шевченко А. І., Левик О. М., Мельничук А. П., 2021) [6]; Довідник онколога: класифікація злоякісних пухлин за системою TNM (Толстанов О. К., Гордійчук П. І., Яценко В. М., 2022) [7]; словники: Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я (Петрух Л. І., Головка І. М., 2015) [8]; Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда у 2-х т. [9].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед галузей медицини особливе місце займає медико-біологічна наука *oncologia* (грец. *όγκος* пухлина + грец. *λόγος* наука, вчення) – онкологія, наука, що вивчає теоретичні, експериментальні та клінічні аспекти онкогенезу (грец. *όγκος*↑ + грец. *γένεσις* походження, народження), досліджує пухлини, методи їх розпізнавання, лікування і профілактики [8, с. 514]. Однією з характерних рис для всіх пухлин (лат. *tumor*, *ōris m* лат. *tumeo*, *tumēre* опухати, бути опухлим) є тенденція до незалежного, автономного росту. Ця риса у різних пухлинах виражена неоднаково. Через це їх поділяють на доброякісні (лат. *tumor*↑ *benignum* доброякісна пухлина: лат. *benignum* добрий, лат. *bonus* + лат. *gignere* народжувати) та злоякісні. Синонімами до поняття «*tumor, ōris m*» є терміни грецького походження *neoplasma*, *ātis n*, *blastōma*, *ātis n*. Першим злоякісні пухлини описав давньогрецький лікар Гіппократ. Вирости та судини нагадували формою членистоного. За схожістю до морського раку з клешнями батько європейської медицини назвав хворобу «краб» (грец. *καρκίος* *karkinos*) [10, с. 302]. Уже пізніше римський науковець і теоретик медицини Авл Корнелій Цельс передав цю назву латинською мовою як *cancer* (*cancer, cri m*).

Термін *cancerolōgia, ae f* (лат. *cancer*↑ + грец. *λόγος*↑ трактується як наука про злоякісні пухлини [8, с. 331].

У клінічній термінології сполучення «злоякісна пухлина: (лат. *tumor*↑ *malignum*, лат. *malignum* шкідливий)» може передаватись одним терміном-комполітом «*carcinōma, ātis n*», в якому поєднується основа *carcin* + грец. суф. *-ωμα* пухлина. Словотвірний суфікс *-ōma*, приєднуючись до різних основ чи коренів, виражає своє словотвірне значення і висвітлює локалізацію утворення: пухлина органа чи його частини, як-от: *nephroōma* пухлина нирки. Грецьке слово *όγκος* з коренем *όγκ-* (*onc-*) утворює розряд термінів на позначення: 1) стосовно до пухлини: *oncoterapia* лікування пухлин; 2) стосовно до об'єму, маси: *oncoterapia* лікування пухлин, *oncometria*: а) метод вимірювання об'єму внутрішніх органів; б) вимірювання онкотичного тиску.

Вторинний пухлинний або запальний процес, що має здатність до перенесення з його основного місця на інше, названий метастазом, *metastāsis* (грец. *μετάστασις*, преф. *μετά* через, після рух після чого-н., зміна + *στασις* переміщення). Це визначальна риса, яка вирізняє ракову пухлину від іншої. Отож, основними поняттями сфери онкології є: лат. *tumor*; грец. *όγκος* *oncos* (синоніми

neoplasma, blastōma), укр. пухлина; лат. *cancer*; грец. *καρκίνος carcinos, carcinōma*), укр. рак; грец. *metastāsis*, укр. метастаз.

Вибірка термінів уможливила встановити словотвірні способи творення термінів онкології за відповідними теоретичними, експериментальними та клінічними площинами.

Сукупність термінів окремих напрямків онкології, що забезпечують потребу у найменуванні основних понять кожного з них, утворюють мікротерміносистеми. Об'єднані у макросистему, терміни репрезентують концептуальні засади галузі онкології як науки.

Насьогодні макросистема включає терміносистеми загальноомедичного спрямування, як-от: *теоретична онкологія*, яку поділяють на *експериментальну* та *математичну онкологію*; вузькоспеціальні напрямки (нараховано 18 спеціалізацій). До вузьких спеціалізацій належать терміни мікротерміносистем, що вказують на локалізацію пухлин відповідно до наукової галузі онкології, як-от: *онкопульмонологія* (грец. *όγκος*↑ + лат. *pulmo* легень + грец. *-λογία*↑), *онкоендокринологія* (грец. *όγκος*↑ + грец. преф. *ένδον* всередині + грец. *κρίνω* відділяти + грец. *-λογία*↑); лікування хворих вікових категорій (*дитяча онкологія* та *онкогеріатрія* (грец. *όγκος*↑ + грец. *γέρων* старий + грец. *ίατρέια* лікування); спеціалізації за статтю (*андроонкологія* (грец. *όγκος*↑ + грец. *ανδρικός* чоловічий + грец. *-λογία*↑), *онкогінекологія* (грец. *όγκος*↑ + грец. *γυνή* жінка + грец. *-λογία*↑; і напрямом *онкомамологія* (грец. *όγκος*↑ + лат. *mamma* молочна залоза + грец. *-λογία*↑). На перетині онкології з іншими науками і науковими напрямами сформувалися міждисциплінарні науки: *онкоепідеміологія* (грец. *όγκος*↑ + грец. *ἐπιδημία* всенародне поширення + грец. *-λογία*↑); *психоонкології* (грец. *όγκος*↑ + грец. *ψυχή* (*psyché*) душа, дух + грец. *-λογία*↑). *Онкофармація* (грец. *όγκος*↑ + грец. *φάρμακον* ліки) – галузь фармації, що розробляє й виготовляє ліки для лікування онкохворих (напр., *Panitumab* – панітумумаб, препарат для лікування дорослих з колоректальним раком з метастазами). Продуктивна дериваційна модель найменувань спеціалізацій – складні іменники, мотивовані сполученням основ двох або більше субстантивів.

Завдяки словотвору терміносистема онкології постійно поповнює словниковий склад новими термінологічними одиницями. Словотвірна класифікація термінів онкології ґрунтується на класифікації способів їх творення. Спектр словотвірних засобів дозволяє ефективно їх використовувати в процесі творення нових термінів [11, с. 27].

Зібраний матеріал дозволяє визначити такі способи творення термінів:

Морфологічні способи творення

1) афіксальні способи – найбільш ефективні, тісна взаємодія компонентів визначає «високий ступінь регулярності у формально-мовному оформленні, що пояснюється інтернаціональною природою формантів» [12, с. 266].

а) префіксальний спосіб – творення похідних термінів через включення префіксів до граматично оформленого слова, внаслідок приєднання якого лексичне значення мотивуючого терміна істотно змінюється:

– *ablastica* (грец. преф. *α-* відсутність + грец. *βλαστός* такий, що проростає) – абластика, комплекс спеціальних хірургічних заходів, спрямованих на запобігання потраплянню пухлинних клітин до операційного поля і кровоносної системи [6, с. 5];

– *praecancer* (лат. преф. *prae-* попереду, перед + лат. *cancer*↑) – преканцер, хворобливі зміни, що передують розвитку пухлини;

– *transformatio* (*trans-* лат. преф. через, за межами + лат. *formatio* утворення, формування) – трансформація, перетворення клітин у процесі диференціювання, метаблазії або пухлинного росту;

б) суфіксальний спосіб – продуктивний спосіб творення термінів; поєднання суфікса з коренем чи твірною основою спричинює виникнення нових термінологічних одиниць, як-от:

– *myōma* (грец. *μυς, μύς* м'яз + грец. суф. *-ωμα*↑ пухлина) – міома, доброякісна пухлина м'язової тканини;

– *sarcōma* (грец. *σάρξ* м'ясо + грец. суф. *-ωμα*↑) – саркома, злоякісна пухлина з клітинних елементів;

– *lymphocyticus* (лат. *lympa* + грец. *κύτος* комірка, клітина + лат. суф. *-іс-* пов'язаний з чимсь) – лімфатичний, стосовно до лімфи або лімфатичних судин;

– *oncotropismus* (грец. *όγκος*↑ + грец. *τρόπος* напрям + грец. суф. *-ізм-* теорія) –

– онкотропізм – вибіркова спорідненість з клітинами пухлин;

– *leucōsis* (грец. *λευκός* білий + грец. суф. *-ос-* хворобливий стан) – левкоз, пухлина, що виникає з кровотвірних клітин;

Також суфікс *-ос-* репродукує значення «ненормальне збільшення, перевищення норми». Здебільшого спостерігається у композитах, ускладнених суфіксацією. У разі приєднання до твірної основи іменника-композита зі словотвірною семантикою «пухлина органа» структурна

модель виглядає так: похідна основа іменника з -omat- + суф. -os-. Виникає нова одиниця зі значенням «численні (множинні) новоутворення (злаякісні чи доброякісні)», як-от:

- *carcinomatōsis* (грец. *carcinōma*, *ātis n* ракова пухлина + грец. суф. -ōs- ненормальне збільшення) – карциноматоз, численні ракові пухлини;

- *neuromatōsis* (грец. *neuroma*, *ātis n* пухлина нервової системи + грец. суф. -ōs-↑) – невроматоз, численні пухлинні ураження нервової тканини.

в) префіксально-суфіксальний спосіб:

Спосіб широко використовується при утворенні прикметників. Одночасне приєднання суфікса і префікса до словотвірної основи зумовлює появу похідного слова у межах того ж розряду слів, що і твірна основа:

- *intraepithelialis* (лат. преф. *intra-* усередині + *epithelialis* → грец. преф. *ἐπί-* поблизу, поруч + грец. *θηλή* (*thēlē*) сосок + суф. -*al-* пов'язаний з чимсь) – інтраепітеліальний, внутрішньоепітеліальний, стосовно до внутрішнього епітелію;

- *asymptomaticus* (*a-* відсутність + *σύνπτωμα* (*sýmptōma*) ознака + лат. суф. -*ic-*↑) – безсимптомний;

- *praeinvasivus* (лат. преф. *prae-*↑ + *in-vadere* вторгтися + лат. суф. -*iv-* властивість) – передінвазивний (рання стадія раку);

- *extramamillaris* (лат. преф. *extra-* зовні, поза + лат. *mamma* молочна залоза + лат. суф. -*ar-* стосовно до, пов'язаний з чимсь) – екстрамамарний (рак) епокринних залоз;

- *inoperabilis* (лат. преф. *in-* в + лат. *operāri pp* *operatus* працювати + лат. суф. -

bil(is) пасивна якість), неоперабельний.

2. основоскладання:

Складання – спосіб творення складних слів поєднанням двох і більше основ за допомогою інтерфікса -*o-* чи без нього або цілих слів, їхніх усічених основ. Терміни, твірними основами яких виступають повні основи, отримали назву композитів, як-от:

- *chondrosarcōma* (грец. *χόνδρος* хрящ+ грец. *sarcōma* *σάρξ* м'ясо + грец. суф. -*ωμα*↑), – хондросаркома, злаякісна пухлина з клітин хрящової тканини;

- *cachexia* (грец. *κακός* поганий + грец. *έξος* *hexia* стан) – крайній ступінь виснаження, сильне виснаження організму.

Основоскладання є найбільш продуктивним типом творення складних іменників. Складання основ може бути чистим основоскладанням та ускладненим суфіксацією:

- *oncovirus* (грец. *όγκος*↑ + лат. *virus* отрута) – онковірус, вірус родини ретровірусів, має здат-

ність спричиняти розвиток злаякісної пухлини;

- *oncocyctus* (грец. *όγκος*↑ + грец. *κύτος*↑) – онкоцит, велика епітеліальна клітина; такі клітини підлягають неопластичній трансформації [9, с. 1635];

- *choleangiohepatōma* (грец. *chole* жовч+ грец. *άγγειον* судина + *hepatōma* → грец. *ήπαρ*, *ήπατος* печінка + грец. суф. -*ωμα*↑) – холеангіогепатома, гепатоцелюлярна карцинома змішаного походження;

- *leucosarcomatōsis* (грец. *λευκος*↑ + грец. *sarcōma*↑ + грец. суф. -*os-*↑) – левкосаркоматоз, системна злаякісна пухлина.

словоскладання, або юктапозиція – спосіб утворення складних термінів поєднанням двох слів, які мотивовані сполученням двох субстантивів, що виражають одне поняття, як-от:

- *cirrōsis-cancer* (грец. *κίρρωση* рудий + грец. суф. -*os-*↑ + грец. *καρκίνος*↑) – цироз-рак, рак печінки, який розвивається на тлі цирозу.

Такий спосіб спостерігаємо у творенні термінів – найменувань медичних фахівців, об'єднаних поняттям «лікар, спеціаліст, який лікує», як-от:

о *chirurgus-oncolōgus* (*chirurgus* від грец. *χείρ* рука, кисть + *oncolōgus* грец. *όγκος*↑ + грец. *λόγιος* вчений, онколог) – хірург-онколог, спеціаліст, який здійснює операції для видалення злаякісних пухлин та метастазів;

о *haematolōgus-oncolōgus* (*haematolōgus* від грец. *αἷμα* кров + *λόγιος*↑ + *oncolōgus*↑) – гематолог-онколог – фахівець, який займається онкологічними

– захворювання крові і лімфатичної системи;

о *gynaecolōgus-oncolōgus* (*gynaecolōgus* від грец. *γυνή*↑ + *oncolōgus*↑) – гінеколог-онколог – лікар, який проводить діагностику, лікування та профілактику злаякісних і доброякісних новоутворень, що виникають у жіночих статевих органах.

3. аббревіація:

У галузі онкології нерідко застосовують спосіб аббревіації з метою ущільнення значної кількості інформації для передавання її за короткий час, як-от:

- **MRT: tonomographia magneto-resonans** – магнетно-резонансна томографія, метод неінвазивної візуалізації внутрішніх органів;

- **B G: albuminum G** – внутрішньомембранний білок;

- **TNM: T** (*tumor*, первинна пухлина), **N** (*nodulus*, регіонарні лімфатичні вузли), **M** (*metastasis*, віддалені метастази) – назва Класифікації злаякісних пухлин за системою **TNM** (англ. Classification of Malignant Tumours), в якій викладені принципи стадіювання пухлин-

ної патології. Слід зауважити, що ключові терміни (пухлина, лімфовузли, метастаз) у класифікації викладені латинською мовою [7];

Для установлення точного діагнозу на позначення злоякісного утворення у системі TNM літери доповнюються цифрами, наприклад:

Tumor (пухлина):

- **T1-T4** – збільшення розміру пухлини;
- **Tis** – *tumor in situ*, пухлина «на місці» – новоутворення локалізується в обмеженому шарі тканини;

Nodulus (лімфовузли):

- **N0** – новоутворення не зачепило найближчі лімфовузли;
- **Nx** – не можна перевірити регіональні лімфовузли;

Metastasis (вторинний рак):

- **M0** – віддалені метастази відсутні;
- **M1** – віддалені метастази наявні.

Синтаксичний спосіб творення – об'єднання слів у стійкі словосполучення для позначення нових понять, уточнення локації пухлини, злоякісного процесу, ознак, хворобливого стану:

двокомпонентні терміносполучення:

- *lymphangitis carcinomatosa*, раковий лімфангіт – поширення ракових клітин по лімфатичних судинах;
- *hepatoma malignum*, злоякісна пухлина печінки, рак печінки, що розвивається з гепатоцитів;
- *ablatio microundata*, мікрохвильова абляція – метод лікування метастазів у печінці [13, с. 71];

багатокомпонентні:

- *carcinoma claricellulare renis* – карцинома з клітин нирки;
- *tumor gigantocellularis vaginārum tendinearum* – гігантоклітинна пухлина сухожильових піхв.

Метафоричні термінологічні одиниці:

Виявлено метафоричні номінації, що висвітлюють асоціативний зв'язок між двома об'єктами дійсності. Інтерпретація інформації полегшується через образне сприйняття ознак захворювання. Наведемо приклади:

– *ranula* (демінутив до лат. *rana* жаба, *ranula*, *ae f* маленька жабка) – ранула, ретенційна кіста під'язикової слинної залози; характеризується доброякісним новоутворенням, що може перерости у злоякісне; виглядає як пухирчатий набряк,

схожий на жабу з пухирцями;

– *carcinoma tubulare* (лат. *tubulus* зменш. до *tuba*, *ae f* видовжений циліндричний порожни-

стий утвір) – тубулярний рак; побудований з клітин, розміщених у формі трубочок.

Епонімія

Епонімії термінологічні словосполучення відображають напрями наукової і практичної діяльності в онкології; епонім слугує «ідентифікатором або конкретизатором ознак об'єкта чи явища, показує класифікаційну відмінність, виділяє його з кількох подібних» [14, с. 156].

Прикладом можуть слугувати терміни:

– *tumor Krukenbergi* (F. E. Krukenberg, 1871-1946, німецький лікар) – пухлина яєчника, що є метастазом раку шлунка;

– *syndromum Barre-Massoni* (J. A. Barre, 1880-1967, французький невропатолог; C. L. P. Masson, 1880-1959, канадський патологоанатом), пухлина Барре-Массона, доброякісна пухлина, що походить з артеріовенозних анастомозів гломусного типу;

– *complexus Carneyi* (J. A. Carney, 20 ст., американський лікар) – комплекс Карні, симптомокомплекс, що складається з міксом м'яких тканин, в т. ч. шваноми периферичних нервів [9, с. 506; 13, с. 17].

Запозичення:

Запозичення характерні для наукового термінологічного пласту багатьох спеціалізацій сфери онкології. За спостереженнями дослідників «...шари запозичень склали основу інтернаціонального словникового фонду...», і є живим свідченням неперервності культурного розвитку та взаємопроникнення ідей...» [15, с. 124]. Наведемо типові приклади запозичень, які трапляються у вузькоонкологічних спеціалізаціях:

– *screening* (англ. *screening* відбір, сортування) – скринінг, обстеження для раннього виявлення хвороб, зокрема раку;

– *shunt* (англ. *shunt* відгалуження) – шунт, у медицині: шлях в обхід ураженої ділянки для течії крові, сечі, нервових імпульсів або спинномозкової рідини;

– *target (therapia)* (англ. *target* ціль, мішень) – таргет-терапія, цільова терапія, вплив на механізм патогенезу пухлинного процесу.

Висновки. Дослідження дає підстави сформулювати такі висновки. Словотвірна система латинської мови – невичерпний потенціал для творення термінів онкології. Термінологічна макросистема онкології увібрала значну кількість мікросистем, терміни яких забезпечують потребу називання різних видів захворювань, спричинених доброякісними та злоякісними пухлинами, методи діагностики, лікування та профілактики. Класифікація способів творення

термінів включає продуктивний морфологічний, синтаксичний, семантичний, епонімію, запозичення. З огляду на морфологічні засоби творення зафіксовано афіксальні способи, основоскладання, словоскладання, аббревіація. Синтаксичний спосіб творення презентують дво- та багатослівні терміносполучення. За словотвірною структурою виявлено терміни: з непохідною основою (tumor, ōris m, ablatio,

ōnis f); з похідною основою (neurōma, ātis n, neuromatōsis, is f); складні або терміни-композиції: чисте основоскладання (oncovirus, i m) або ускладнене суфіксацією (leucosarcomatōsis, is f), юкстапозити (cirrōsis-cancer, cri m).

Перспективи. Перспективним видається ґрунтовне вивчення синтаксичного способу творення та структурні особливості синтаксичних конструкцій термінів онкології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. International Agency for Research on Cancer/ IARC. URL: https://www.iarc.who.int/wp-content/uploads/2024/11/IARCNewsletter_November2024.pdf (дата звернення: 07.12.2025).
2. Національний канцер-реєстр України: Бюлетень національного канцер-реєстру України № 26, Київ. 2025. URL: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_26/index.htm (дата звернення: 11.12.2025).
3. Definition of oncology – NCI Dictionary of Cancer Terms. URL: <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/expand/Adefinition.aspx?term=> (дата звернення: 01-25.12.2025).
4. Cancer Dictionary. URL: <https://www.cancervic.org.au/glossary/> (дата звернення: 12.2025).
5. Etymological online dictionary by Douglas Harper. URL: <https://www.etymonline.com/word/> (дата звернення: 12.2025-01.2026).
6. Онкологія. Тлумачний словник / авт.-уклад. Шевченко А. І., Левик О. М., Мельничук А. П. Львів, 2021. 176 с.
7. Довідник онколога : класифікація злоякісних пухлин за системою TNM, 8-е видання : навчально-методичний посібник / О. К. Толстанов, П. І. Гордійчук, В. М. Яценко та ін. Київ, 2022. 214 с.
8. Петрух Л. І., Головка І. М. Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я. Київ : ВСВ «Медицина», 2015. 966 с.
9. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда у 2-х т. Львів : Наутілус. Том 1. А-L . XXVI; 2003. 1-1354 с.; Том 2. М-Z. XXVI; Львів : Наутілус. 2003. 2687 с.
10. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Монографія : Історія назв. 2008. 399 с. URL: <https://archive.org/details/dydykmeush2008/page/n115/mode/1up> (дата звернення: 03.12.2025).
11. Дев'ятко, Ю. Дериваційна характеристика медичних термінів (на матеріалі стоматологічних текстів). Вісник Одеського національного університету. Філологія, 24(1(19), 2019. С. 21-28. URL: <http://philolvisnyk.onu.edu.ua/article/view/235484> (дата звернення: 07.01.2026).
12. Місник Н. В. Дериваційні процеси як аспект формування термінологічного фонду медичної науки. Термінологічний вісник. 2019. Вип. 5. С. 261-267. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001041191> (дата звернення: 07.01.2026).
13. Клінічна онкологія : навчальний посібник / Москаленко Ю. В., Винниченко І. О., Москаленко Р. А. та ін.; за ред. Ю. В. Москаленко. Суми : Сумський державний університет, 2020. 212 с.
14. Телеки М.М. Епонімні термінологічні словосполучення в інфектології. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис». № 5, 2019. С. 152-158. DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-26>
15. Зикова К.О., Челядин Р.Т., Зубрицька Р.Я. Запозичення латинського та грецького походження у словниковому складі англійської та української мов. Закарпатські філологічні студії. Випуск 43. Том 1. С. 121-124. DOI.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.1.21

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 4 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.26>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

METHODOLOGICAL ISSUES OF TRANSLATION STUDIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND DIGITAL COMMUNICATION

Сливка Л.З.,

orcid.org/0000-0002-5556-0203

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови та перекладу

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто методологічні виклики сучасного перекладознавства в умовах глобалізації та цифрової комунікації. Особлива увага приділяється трансформації дослідницьких підходів, що відбувається під впливом інтенсифікації міжкультурних контактів, появи мультимодальних текстів та активного використання цифрових технологій у перекладацькій практиці. Теоретичною основою дослідження стали праці Лоуренса Венуті, Джорджа Лакоффа, Марка Джонсона та Мони Бейкер, які визначають ключові напрями розвитку сучасної методології перекладознавчих студій.

У роботі проаналізовано застосування стратегій одомашнення та очуження, когнітивного підходу до відтворення метафоричних структур, корпусних методів кількісного аналізу перекладу та мультимодальної адаптації текстів. Для ілюстрації використано уривки з творів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Джорджа Орвелла та Роберта Л. Стівенсона, а також приклади сучасної рекламної продукції. Показано, що переклад поезії Шевченка англійською часто тяжіє до стратегії одомашнення, тоді як переклад політичної сатири Орвелла демонструє необхідність когнітивного підходу. Корпусні дослідження перекладу образних порівнянь у прозі Стівенсона засвідчують різні варіанти адаптації культурних реалій, а переклад рекламних слоганів ілюструє мультимодальні виклики, пов'язані з поєднанням вербальних та невербальних кодів.

Додатково наголошено на проблематиці локалізації цифрових продуктів – програмного забезпечення, відеоігор та мобільних додатків. Локалізація розглядається як міждисциплінарний процес, що охоплює не лише переклад текстових елементів, а й адаптацію культурних, соціальних та технічних компонентів. Приклади перекладу інтерфейсів («Settings» → «Параметри»), адаптації гумору у відеоіграх (The Witcher), а також варіативності термінології у мобільних додатках («Balance» → «Баланс» чи «Залишок») демонструють необхідність поєднання лінгвістичного аналізу з когнітивними моделями та технічними обмеженнями. Це підтверджує, що переклад у цифрову добу виходить за межі класичної лінгвістики та стає інструментом міжкультурної комунікації.

Зроблено висновок, що сучасне перекладознавство потребує гнучкої та міждисциплінарної методології, здатної інтегрувати класичні та новітні підходи, враховувати глобалізаційні процеси й цифрові трансформації, а також адаптуватися до нових форматів комунікації. Практична значущість дослідження полягає у визначенні перспективних напрямів розвитку методології перекладознавства, що сприятиме підвищенню якості міжкультурної комунікації, збереженню культурної ідентичності та ефективній локалізації цифрових продуктів у глобальному інформаційному просторі.

Ключові слова: перекладознавство, методологія, одомашнення, очуження, когнітивний підхід, корпусні дослідження, мультимодальний переклад, локалізація, глобалізація, міжкультурна комунікація.

The methodological challenges of contemporary translation studies in the context of globalization and digital communication are examined in the article. The transformation of research approaches has been emphasized, as it has been shaped by intensified intercultural contacts, the emergence of multimodal texts, and the active use of digital technologies in translation practice. The theoretical foundation of the study has been provided by the works of Lawrence Venuti, George Lakoff, Mark Johnson, and Mona Baker, which have defined the principal directions of modern translation methodology.

The application of domestication and foreignization strategies, the cognitive approach to the reproduction of metaphorical structures, corpus-based methods of quantitative translation analysis, and multimodal adaptation of texts has been analyzed. Excerpts from the works of Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, George Orwell, and Robert Louis Stevenson have been considered, together with examples from contemporary advertising discourse. It has been demonstrated that the translation of Shevchenko's poetry into English frequently tends toward domestication, whereas the translation of Orwell's political satire has revealed the necessity of a cognitive approach. Corpus-based studies of figurative comparisons in Stevenson's prose have indicated diverse strategies of adapting cultural realities, while the translation of advertising slogans has illustrated multimodal challenges associated with the interplay of verbal and non-verbal codes.

In addition, the growing importance of digital product localization – including software, video games, and mobile applications – has been highlighted. Localization has been understood as an interdisciplinary process encompassing not only the translation of textual elements but also the adaptation of cultural, social, and technical components. Examples such as the translation of interface terms (“Settings” → “Parameters”), the adaptation of humor in video games (The Witcher), and the variation of terminology in mobile applications (“Balance” → “Balance” or “Remaining funds”) have demonstrated the necessity of combining linguistic analysis with cognitive models and technical constraints. It has been confirmed that translation in the digital age extends beyond classical linguistics and functions as a tool of intercultural communication.

It has been concluded that modern translation studies require a flexible and interdisciplinary methodology capable of integrating classical and innovative approaches, accounting for globalization processes and digital transformations, and adapting to new formats of communication. The practical significance of the research has been identified in the determination of promising directions for the development of translation methodology, which is expected to contribute to the improvement of intercultural communication, the preservation of cultural identity, and the effective localization of digital products within the global information space.

Key words: translation studies, methodology, domestication, foreignization, cognitive approach, corpus-based research, multimodal translation, localization, globalization, intercultural communication.

Постановка проблеми. Сучасне перекладознавство перебуває на перетині глобальних процесів та цифрових трансформацій, що безпосередньо впливають на його методологічну базу. Глобалізація спричинила інтенсивний обмін культурними кодами, розширення міжмовної комунікації та зростання потреби у високоякісному перекладі. Це, своєю чергою, поставило перед дослідниками завдання розробки нових методологічних підходів, здатних врахувати багатомовність, культурну варіативність та динаміку сучасних текстів.

Цифрова комунікація відкрила нові горизонти для перекладознавчих студій: від аналізу мультимодальних текстів до використання корпусних технологій і машинного перекладу. Методологічні виклики полягають у необхідності інтеграції кількісних та якісних методів, поєднання лінгвістичних, когнітивних та культурологічних підходів. Дослідники стикаються з проблемою адаптації класичних методів до нових форматів текстів – гіпертекстів, аудіовізуальних матеріалів, інтерактивних медіа.

В умовах глобалізації та цифрової комунікації методологія перекладознавства має бути гнучкою, міждисциплінарною та здатною до постійної модернізації. Це забезпечує не лише адекватність досліджень, але й їхню практичну значущість для сучасної перекладацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти перекладознавчих досліджень останнім часом привертають значну увагу науковців. Зокрема, у працях І. В. Струка наголошується на необхідності системного підходу до організації наукової роботи, що включає поєднання теоретичних і практичних методів у процесі дослідження перекладу.

Сучасні тенденції розвитку перекладознавства відображені у дослідженнях С. Цимбал, О. Мовчан та В. Гапонової, які аналізують корпусні методи як інструмент для вивчення перекла-

дацьких стратегій та мультимодальних текстів. Автори підкреслюють, що корпусно-базовані студії відкривають нові можливості для кількісного аналізу перекладу та сприяють формуванню міждисциплінарної методології.

У збірниках наукових праць, виданих кафедрою перекладознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, простежується інтерес до проблем художнього перекладу, відтворення авторських стилів та адаптації перекладу до сучасних комунікативних умов. Дослідники, серед яких А. О. Івахненко, Г. В. Ташченко та Т. Г. Лук'янова, акцентують увагу на методологічних труднощах, що виникають при перекладі літературних і спеціалізованих текстів.

Таким чином, сучасні публікації демонструють багатовекторність методологічних пошуків у перекладознавстві: від класичних підходів до інтеграції цифрових технологій та корпусних методів. Це свідчить про поступове формування нової дослідницької парадигми, яка відповідає викликам глобалізації та цифрової комунікації.

Постановка завдання. У сучасних умовах глобалізації та цифрової комунікації перекладознавство опинилося перед низкою методологічних викликів, що потребують комплексного осмислення. Інтенсифікація міжкультурних контактів, поява мультимодальних текстів та активне використання цифрових технологій у перекладацькій практиці зумовлюють необхідність перегляду традиційних дослідницьких підходів. Класичні методи аналізу перекладу, які тривалий час залишалися домінантними, нині виявляють обмеженість у поясненні нових явищ, пов'язаних із глобальними процесами та цифровими форматами комунікації.

Особливої актуальності набуває проблема локалізації цифрових продуктів – програмного забезпечення, відеоігор та мобільних додатків. Локалізація у цьому контексті розглядається як міждисциплінарний процес, що охоплює не лише

переклад текстових елементів, а й адаптацію культурних, соціальних та технічних компонентів. Приклади перекладу інтерфейсів («Settings» → «Параметри»), адаптації гумору у відеоіграх (The Witcher), а також варіативності термінології у мобільних додатках («Balance» → «Баланс» чи «Залишок») демонструють необхідність поєднання лінгвістичного аналізу з когнітивними моделями та технічними обмеженнями. Це підтверджує, що переклад у цифрову добу виходить за межі класичної лінгвістики та стає інструментом міжкультурної комунікації.

З огляду на це, завдання даного дослідження полягає у визначенні ключових методологічних проблем, що постають перед перекладознавством у сучасному науковому дискурсі, а також у з'ясуванні впливу цифрової комунікації на трансформацію дослідницьких методів. Особливу увагу приділено аналізу можливостей інтеграції класичних лінгвістичних, когнітивних та культурологічних підходів із сучасними корпусними та цифровими інструментами, що дозволяє забезпечити більш повне й адекватне відображення перекладацьких процесів.

Таким чином, дослідження спрямоване на комплексне осмислення методологічних викликів перекладознавства та пошук шляхів їх подолання шляхом міждисциплінарної інтеграції й адаптації до нових комунікативних реалій. Актуальність роботи визначається потребою у створенні гнучкої методології, здатної відповідати викликам глобалізації та цифрової комунікації, а її наукова новизна полягає у поєднанні класичних і сучасних підходів для адекватного відображення багатовимірності перекладацьких процесів..

Виклад основного матеріалу. Методологія перекладознавчих досліджень у сучасному науковому дискурсі перебуває у стані постійної модернізації, що зумовлено глобалізаційними процесами та розвитком цифрових технологій. Традиційні лінгвістичні підходи нині доповнюються когнітивними, культурологічними та корпусними методами, що дозволяє комплексно осмислювати перекладацькі процеси та враховувати багатовимірність мовної комунікації.

Одним із ключових викликів є вибір перекладацької стратегії. Лоуренс Венуті у праці *The Translator's Invisibility* (1995) виокремлює дві базові стратегії – одомашнення та очуження. [1, р. 245] У перекладі поезії Тараса Шевченка, де звучить рядок «Як умру, то поховайте мене на могилі, серед степу широкого, на Вкраїні милій...» [2, с. 321], англомовні переклади часто відтворюють «Вкраїну» як «Ukraine». Це робить

текст зрозумілішим для іноземного читача, але водночас зменшує автентичність. Методологічна дилема полягає у тому, чи варто адаптувати культурно марковані реалії, чи залишати їх у первісному вигляді, навіть якщо вони потребують додаткових пояснень. Подібні випадки демонструють, що стратегія перекладу завжди є балансом між зрозумілістю та збереженням культурної ідентичності.

Когнітивний підхід, розроблений Джорджем Лакоффом та Марком Джонсоном (*Metaphors We Live By*, 1980), показує, що метафори є не лише мовними, а й концептуальними структурами. [3, р.147] У політичній сатирі Джорджа Орвелла, де звучить знаменита формула «All animals are equal, but some animals are more equal than others», український переклад «Усі тварини рівні, але деякі рівніші за інших» зберігає когнітивний парадокс. [4, р. 98] Це приклад того, як перекладач відтворює не лише лексичний рівень, а й концептуальну модель, що лежить в основі тексту. Подібні випадки демонструють, що когнітивний підхід є необхідним для адекватного відтворення іронії, метафоричності та політичного підтексту.

Корпусний підхід, який активно розвиває Мона Бейкер (*Corpus Linguistics and Translation Studies*, 1993), відкриває можливості для кількісного аналізу перекладу. [5, р. 240] У романі Роберта Л. Стівенсона «Острів скарбів» зустрічається опис персонажа «з обличчям, наче окіст» («a face as big as a ham»). [6, р. 86] Український переклад зберігає цей образ, але для іншої культури він може бути незвичним. Корпусні дослідження показують, що в інших мовах перекладачі часто замінюють цей образ на нейтральніший («велике обличчя»), що свідчить про різні методологічні стратегії. Таким чином, корпусний аналіз дозволяє простежити закономірності у виборі перекладацьких рішень та їх культурну адаптацію.

Окремим викликом є переклад мультимодальних текстів – реклами, відео, інтернет-мемів, які поєднують вербальні та невербальні елементи. У рекламному слогані Coca-Cola «Taste the Feeling» український варіант «Відчуй смак» не є буквальним, але відповідає культурним нормам і комунікативним очікуванням цільової аудиторії. [7] Це приклад застосування стратегії адаптації, коли переклад виходить за межі лінгвістики й стає інструментом міжкультурної комунікації.

Ще одним показовим прикладом є переклад поезії Лесі Українки. У рядку «Contra spem spero!» («Без надії таки сподіваюсь!») перекладачі англійською часто відтворюють його як «Hope against hope». [8, с. 45-46] Це демонструє використання

одомашнення, адже англійський вираз уже існує в культурі цільової мови. Водночас така стратегія зменшує унікальність авторського стилю, але забезпечує зрозумілість для читача.

Таким чином, методологічні виклики перекладознавства проявляються у різних площинах: культурологічній, когнітивній, корпусній, мультимодальній та локалізаційній. Вони вимагають від дослідника інтеграції класичних і сучасних методів, а також врахування глобалізаційних процесів і цифрових трансформацій. Це забезпечує не лише наукову новизну досліджень, а й їхню практичну значущість для сучасної перекладацької діяльності.

Додатково варто зазначити, що сучасні перекладацькі практики дедалі частіше стикаються з викликами локалізації цифрових продуктів – програмного забезпечення, відеоігор, мобільних додатків. Локалізація у цьому контексті постає як міждисциплінарний процес, що охоплює не лише переклад текстових елементів, а й адаптацію культурних, соціальних та технічних компонентів. У програмному забезпеченні переклад інтерфейсу часто потребує скорочення текстів, адже довжина рядків має відповідати технічним обмеженням екрану чи кнопок. Наприклад, англійське «Settings» у багатьох випадках перекладається українською як «Налаштування», що є довшим словом і може не поміститися у графічному полі, тому застосовується варіант «Параметри». [9, с. 115] Це демонструє необхідність поєднання лінгвістичного аналізу з технічними вимогами.

У сфері відеоігор локалізація охоплює переклад діалогів, інструкцій, меню та адаптацію культурних реалій. Гумор, заснований на грі слів, часто не має прямого відповідника в іншій мові, тому перекладачі застосовують стратегію компенсації – створюють новий жарт, який виконує ту саму функцію у культурі цільової аудиторії. У грі *The Witcher* українські перекладачі адаптували низку власних назв та фольклорних елементів, щоб вони були зрозумілими й водночас зберігали атмосферу оригіналу. [10, с. 14] Це приклад мультимодального підходу, адже текст має узгоджуватися з візуальними та аудіальними кодами гри.

У мобільних додатках переклад інтерфейсу має особливе значення, оскільки кожне слово повинно бути максимально точним і водночас стислим. У фінансових додатках термін «Balance» може перекладатися як «Баланс» або «Залишок», і вибір залежить від контексту та очікувань користувачів. Тут важливим є врахування культурних

асоціацій: слово «Баланс» у деяких культурах асоціюється з рівновагою, тоді як «Залишок» чіткіше передає фінансовий зміст.

Отже, локалізація цифрових продуктів виходить за межі традиційної лінгвістики та потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує корпусний аналіз (для виявлення найчастотніших термінів), когнітивний підхід (для збереження концептуальних моделей у сюжетах і діалогах) та мультимодальну адаптацію (для узгодження тексту з візуальними й аудіальними елементами). Це підтверджує, що переклад у цифрову добу є не лише мовним процесом, а й інструментом міжкультурної комунікації, який забезпечує ефективність використання програмного забезпечення, відеоігор та мобільних додатків у глобальному контексті.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що методологія перекладознавства перебуває у стані динамічної трансформації, зумовленої глобалізаційними процесами та розвитком цифрових технологій. Традиційні лінгвістичні підходи, які тривалий час визначали дослідницьку парадигму, нині доповнюються когнітивними, культурологічними, корпусними та мультимодальними методами. Це свідчить про поступове формування міждисциплінарної методології, здатної адекватно відображати складність сучасних перекладацьких процесів.

Аналіз уривків із творів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Джорджа Орвелла та Роберта Л. Стівенсона показав, що перекладачі постійно стикаються з вибором між стратегіями одомашнення та очуження (Венуті), необхідністю відтворення когнітивних моделей метафор (Лакофф, Джонсон), збереженням або адаптацією культурних реалій у корпусних дослідженнях (Бейкер), а також врахуванням мультимодальних кодів у перекладі реклами та медіатекстів. Кожен із цих випадків демонструє, що переклад є не лише мовним, а й культурним, когнітивним та технологічним явищем.

Додатково було показано, що локалізація цифрових продуктів – програмного забезпечення, відеоігор та мобільних додатків – формує новий напрям перекладознавчих досліджень. Вона потребує інтеграції лінгвістичних, технічних та культурологічних аспектів, що виходять за межі класичного перекладу. Приклади адаптації інтерфейсів («Settings» → «Параметри»), гумору у відеоіграх (*The Witcher*), а також термінології у мобільних додатках («Balance» → «Баланс» чи «Залишок») засвідчують, що перекладач має враховувати не лише мовні норми,

а й культурні очікування та технічні обмеження. Це підтверджує необхідність мультимодального та міждисциплінарного підходу, який поєднує корпусний аналіз, когнітивні моделі та культурологічну адаптацію.

Отже, методологічні виклики перекладознавства полягають у необхідності інтеграції різних підходів, що дозволяє забезпечити комплексність і наукову новизну досліджень. Водночас вони мають практичне значення: від адекватного вибору стратегії перекладу залежить ефективність міжкультурної комунікації, збереження культурної ідентичності та якості відтворення авторського стилю.

Таким чином, сучасне перекладознавство потребує гнучкої та міждисциплінарної методології, яка здатна відповідати викликам глобалізації та цифрової комунікації. Подальші дослідження мають бути спрямовані на:

- розробку нових інструментів аналізу перекладу, що поєднують корпусні та когнітивні методи;
- осмислення ролі перекладу у формуванні глобального культурного простору;
- вивчення специфіки локалізації цифрових продуктів як окремого напрямку перекладознавства;
- дослідження мультимодальних текстів, які поєднують вербальні, візуальні та аудіальні коди;
- розробку практичних рекомендацій для перекладачів, що працюють у сфері цифрових технологій, медіа та глобальної комунікації.

Усе це дозволить не лише розширити теоретичні горизонти перекладознавства, а й забезпечити його практичну релевантність у сучасному світі, де переклад дедалі більше стає ключовим інструментом міжкультурної взаємодії та глобальної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lawrence Venuti. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London. New York: Routledge. 1995. 353 p.
2. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Наукова думка. 2013. 784 с.
3. George Lakoff and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. 1980. 242 p.
4. George Orwell. *Animal Farm*. London: Secker and Warburg. 1945. 112 p.
5. Baker M. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. Text and Technology: In Honor of John Sinclair / ed. by M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli. Amsterdam: John Benjamins, 1993. P. 233–250
6. Robert Louis Stevenson. *Treasure Island*. London: Cassell and Company. 1883. 292 p.
7. Coca-Cola Company. *Taste the Feeling*. Global Advertising Campaign. 2016.
8. Леся Українка. *Contra spem spero! Поезії*. Київ: Дніпро. 1979. С. 45–46.
9. Івахненко О. О., Ташченко Г. В. Методологічні проблеми перекладознавчих досліджень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2020. № 83. С. 112–118.
10. Сайко М., Дорофеева М. Процесорієнтовані дослідження в методологічній системі координат емпіричного перекладознавства. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2025. Т. 2. № 78. С. 1–24.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 81'42:34(043.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.27>

ПЕРЕКЛАД НІМЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ ЦИВІЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

TRANSLATION OF GERMAN CIVIL AND CRIMINAL LAW TERMINOLOGY

Тупікова Т.В.,*orcid.org/0000-0002-1894-8284**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов**Національного університету «Одеська юридична академія»***Козак Т.Б.,***orcid.org/0009-0002-3434-0663**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов**Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено дослідженню особливостей перекладу німецької юридичної термінології у сфері цивільного та кримінального права українською мовою. Актуальність теми зумовлена активними процесами європейської інтеграції України, гармонізацією національного законодавства з правом Європейського Союзу та зростанням обсягу міжнародної правової комунікації, що вимагає високої якості перекладу правових текстів. У роботі наголошується, що юридичний переклад є міждисциплінарною діяльністю, яка поєднує лінгвістичні знання з глибоким розумінням правової системи, її догматичних засад і функціональних особливостей. Проаналізовано специфіку німецької правової мови, зокрема її високий рівень абстракції, системність, термінологічну точність, домінування номінативного стилю та використання сталих правових формул і латинізмів. Особливу увагу приділено перекладу ключових понять цивільного права (Rechtsgeschäft, Willenserklärung, Schuldverhältnis, Anspruch, Eigentum) і кримінального права (Tatbestand, Vorsatz, Fahrlässigkeit, Versuch), які не мають повних або прямих відповідників в українській правовій системі. Обґрунтовано, що буквальный переклад таких термінів є недостатнім і може призвести до викривлення правового змісту. У статті здійснено порівняльний аналіз німецьких та українських правових понять, визначено основні перекладацькі труднощі й запропоновано ефективні стратегії їх подолання. Доведено доцільність застосування семантично-функціонального підходу, описового перекладу, використання пояснювальних коментарів, приміток і таблиць відповідності. Зроблено висновок, що успішний переклад юридичної термінології можливий лише за умови врахування системних відмінностей між правовими порядками. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у перекладацькій діяльності, юридичній практиці та навчальному процесі.

Ключові слова: юридичний переклад; цивільне право; кримінальне право; правова термінологія; німецька правова мова; перекладацькі стратегії; семантично-функціональний підхід; правові системи.

The article is devoted to the study of specific features of translating German legal terminology in the fields of civil and criminal law into Ukrainian. The relevance of the research is determined by Ukraine's European integration, the harmonization of national legislation with European Union law, and the growing scope of international legal cooperation, all of which increase the demand for accurate and professionally grounded legal translation. The paper emphasizes that legal translation is an interdisciplinary activity combining linguistic competence with a thorough understanding of legal systems, their doctrinal foundations, and functional characteristics. The study analyzes the peculiarities of the German legal language, including its high level of abstraction, systematic structure, terminological precision, dominance of the nominal style, and the extensive use of fixed legal formulas and Latin expressions. Special attention is paid to the translation of key concepts of German civil law (Rechtsgeschäft, Willenserklärung, Schuldverhältnis, Anspruch, Eigentum) and criminal law (Tatbestand, Vorsatz, Fahrlässigkeit, Versuch), many of which do not have direct or complete equivalents in the Ukrainian legal system. It is substantiated that a literal translation of such terms is insufficient and may lead to distortion of their legal meaning. The article provides a comparative analysis of German and Ukrainian legal concepts, identifies the main translation difficulties, and proposes effective strategies for overcoming them. The research proves that the semantic-functional approach, combined with descriptive translation, explanatory comments, footnotes, and terminological tables, is the most appropriate method for ensuring accuracy and legal validity. The author concludes that successful translation of legal terminology is possible only when systemic differences between legal systems are taken into account. The practical value of the study lies in the applicability of its results to legal translation practice, legal education, and comparative legal research.

Key words: legal translation; civil law; criminal law; legal terminology; German legal language; translation strategies; semantic-functional approach; legal systems.

Постановка проблеми. Переклад юридичної термінології належить до найбільш складних напрямів фахового перекладу, що зумовлено тісним зв'язком правової мови з конкретною наці-

ональною правовою системою. В умовах активізації міжнародного співробітництва, правової інтеграції та гармонізації законодавства особливої актуальності набуває проблема адекватного пере-

кладу правових термінів, зокрема між німецькою та українською мовами.

Європейська інтеграція України, зближення національного законодавства з правом Європейського Союзу, а також зростання кількості двосторонніх правових, судових, економічних і наукових контактів зумовлюють підвищений попит на якісний переклад юридичних текстів. Помилки або неточності при перекладі термінів цивільного та кримінального права можуть мати серйозні правові наслідки: неправильне тлумачення договорів, помилкове застосування норм права, порушення прав сторін у судових провадженнях.

Німецька правова система, яка належить до континентально-європейської правової сім'ї, характеризується високим рівнем догматичної систематизації, абстракції та термінологічної точності. Значна кількість німецьких правових понять не має повних еквівалентів в українському праві, що створює складні перекладацькі проблеми та вимагає застосування спеціальних методів юридичного перекладу.

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз особливостей перекладу німецьких термінів цивільного та кримінального права українською мовою з урахуванням системних, догматичних і функціональних відмінностей між правовими системами Німеччини та України.

Досягнення поставленої мети передбачає:

- виявлення специфіки німецької правової мови;
- аналіз ключових проблем перекладу цивільно- та кримінально-правової термінології;
- порівняння базових правових понять обох правових систем;
- визначення ефективних перекладацьких стратегій і методів;
- формулювання практичних рекомендацій для перекладачів юридичних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичного перекладу активно досліджується у працях зарубіжних і українських науковців. Значний внесок у розробку теоретичних засад перекладу правових текстів зробили В. Крук, Г.-Й. Шмідт, Ф. Мюллер, Г. Ройтер, Г. Пуппе [1;2;3;4;5], які аналізують специфіку правничої термінології та її переклад у міжсистемному контексті.

Питанням перекладу німецького цивільного та кримінального права присвячені дослідження з правового порівняння, зокрема у працях, що аналізують поняття Schuldverhältnis, Rechtsgeschäft, Tatbestand, Vorsatz та інші ключові категорії.

Українські дослідники О. Кравченко, І. Петренко [6; 7] зосереджуються на методиці перекладу правових текстів, функціональній еквівалентності та ролі правознавчої підготовки перекладача.

Разом із тим, попри значну кількість наукових праць, питання комплексного аналізу перекладу німецьких термінів цивільного і кримінального права в українському контексті залишається актуальним і потребує подальшого системного опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Юридичний переклад як різновид фахового перекладу має комплексний і міждисциплінарний характер, оскільки поєднує лінгвістичні знання з правовою компетентністю. Його специфіка полягає в необхідності збереження не лише мовного змісту, а й правової дії тексту, його нормативного та доктринального значення. На відміну від художнього чи публіцистичного перекладу, юридичний переклад не допускає варіативності, оскільки навіть незначні лексичні відхилення можуть призвести до викривлення правового змісту та неправильного тлумачення норм права.

Німецька правова мова вирізняється високим рівнем абстракції, чіткою системністю, логічною структурою та розвиненою понятійною ієрархією. Домінування номінативного стилю, складних іменникових конструкцій та сталих правових формул зумовлює підвищену складність перекладу. Особливо це проявляється у цивільному праві, насамперед у Загальній частині Німецького цивільного кодексу BGB [8], де формуються базові поняття, що визначають логіку всієї правової системи.

У цивільному праві термін Rechtsgeschäft у перекладацькій практиці зазвичай передається як «правочин», що відповідає українській цивілістичній традиції. Проте в німецькому праві це поняття охоплює ширше коло юридичних дій, ніж аналогічне українське поняття, оскільки включає як односторонні, так і багатосторонні волевиявлення, спрямовані на досягнення правового результату. У наукових текстах доцільно застосовувати уточнювальні або описові переклади: «правочин (юридично значуща волевиявлена дія)».

Терміни Willenserklärung («волевиявлення») та Anfechtung («оспорювання») мають складну внутрішню структуру та конкретний правовий ефект. Наприклад, Anfechtung eines Vertrages не лише вказує на оскарження договору, а й визначає наслідки його нікчемності. В українському праві для точності слід застосовувати описовий переклад: «оспорювання договору з правовими наслідками нікчемності».

Особливу складність становить переклад терміна *Schuldverhältnis*. Дослівний переклад «боргове правовідношення» є неточним, оскільки в німецькому праві це поняття охоплює будь-які зобов'язальні відносини між сторонами, включно з додатковими обов'язками поведінки та захисту інтересів контрагента. Найбільш адекватним є функціональний переклад «зобов'язальне правовідношення». Пояснювальне відображення терміна дозволяє уникнути спрощення правового змісту.

У договірному праві типовими є труднощі перекладу понять *Dienstvertrag* і *Werkvertrag*. Перший передбачає виконання діяльності без гарантії результату, другий – на створення конкретного результату. Перекладач застосовує описові переклади: «договір про надання послуг (*Dienstvertrag*)» і «договір підряду (*Werkvertrag*)». Аналогічно, термін *Mietvertrag* («договір оренди») вимагає уточнення щодо прав і обов'язків сторін: «договір оренди (*Mietvertrag*) з визначенням строків та правових наслідків».

Не менш показовими є труднощі перекладу термінів речового права. *Eigentum* перекладається як «право власності», *Besitz* – як «володіння», а *Besitzschutz* – як «захист володіння». Всі три терміни мають самостійне значення та не є тотожними. Наприклад, особа може володіти чужою річчю (*Besitz*), але не мати права власності (*Eigentum*), а *Besitzschutz* забезпечує юридичний захист такого фактичного володіння. Для українського перекладу важливо застосовувати описові та функціональні стратегії.

Складним є переклад *Sicherungseigentum* («заставне право власності») та *Vormerkung* («попередня реєстрація права»), що вимагає не лише лексичного, а й доктринального пояснення, оскільки в українському праві прямого аналога немає. Наприклад: «попереднє набуття права власності із забезпечувальним ефектом (*Vormerkung*)».

У кримінальному праві перекладацькі проблеми більш виражені через строгі доктринальні рамки злочину. Центральне поняття – *Tatbestand*, часто перекладається як «склад злочину». У німецькій доктрині *Tatbestand* – один із елементів загальної конструкції злочину, поряд із *Rechtswidrigkeit* (протиправність) та *Schuld* (вина). Тому для наукового перекладу доцільний уточнювальний варіант: «об'єктивно-суб'єктивні ознаки діяння (*Tatbestand*)».

Терміни *Vorsatz* («умисел») і *Fahrlässigkeit* («необережність») мають підвиди: *direkter Vorsatz*, *bedingter Vorsatz*, що не мають повної відповідності в українському праві. Переклад потре-

бує пояснювальних елементів: «умисел (напрямлений або умовний)». Аналогічно, термін *Versuch* («замах») містить розподіл на *beendeter Versuch* і *unbeendeter Versuch*, що вимагає доктринального уточнення.

Інші приклади: *Diebstahl* – «крадіжка», *Raub* – «грабіж», *Betrug* – «шахрайство», *Körperverletzung* – «завдання тілесних ушкоджень». У перекладі необхідно враховувати як формальні елементи складу злочину, так і його наслідки. Наприклад, *Raub* включає насильство або погрозу насильством, що потребує докладного пояснення у перекладі.

Окрему групу становлять латинські правові формули, що є універсальними для європейської правової традиції та часто зберігають свою форму в німецьких юридичних текстах. Їх переклад потребує не лише словникового відповідника, а й докладного пояснення:

nulla poena sine lege – «немає покарання без закону». Ця формула закріплює принцип законності у кримінальному праві.

in dubio pro reo – «сумнів тлумачиться на користь обвинуваченого». Використовується у кримінальному праві для гарантування захисту прав підсудного.

lex specialis derogat legi generali – «спеціальний закон відміняє загальний». В цивільному праві застосовується для вирішення конфлікту норм.

pacta sunt servanda – «угоди повинні дотримуватися». Ключовий принцип договірного права, що підкреслює обов'язковість виконання договорів.

ex lege – «законодавчо». Використовується для позначення правових наслідків, які виникають автоматично на підставі закону.

inter vivos – «між живими». Вживається у цивільному праві, наприклад у контексті договорів дарування чи передачі майна за життя.

mortis causa – «з причин смерті». Застосовується при спадкуванні та складанні заповітів.

bona fide – «добросовісно». Поширений термін у цивільному та торговому праві для оцінки поведінки сторін.

culpa in contrahendo – «провина при укладенні договору». Вживається у цивільному праві для визначення відповідальності за шкоду, завдану до укладення договору.

nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet – «ніхто не може передати іншому більше прав, ніж сам має». Принцип обмеження правового переуступлення у майновому праві.

actus reus – «злочинний акт». У кримінальному праві означає об'єктивну сторону злочину.

mens rea – «злочинний намір». Оцінка психічної складової діяння у кримінальній доктрині.

periculum in mora – «небезпека в затримці». Використовується у цивільному процесі, наприклад для обґрунтування застосування забезпечувальних заходів.

prior tempore potior iure – «перший за часом, той і сильніший за правом». Принцип пріоритету прав у цивільному праві.

У перекладі цих формул доцільно зберігати латинську форму у тексті та подавати докладний переклад і пояснення українською мовою, щоб уникнути спотворення значення та забезпечити юридичну точність. Наприклад: «*nulla poena sine lege* – немає покарання без закону, принцип законності у кримінальному праві».

Включення великої кількості латинських формул не лише підкреслює міжсистемний характер німецького права, а й дозволяє демонструвати семантично-функціональний підхід у перекладі, коли зберігається форма терміна, а його значення адаптується до української правової системи.

Аналіз численних прикладів свідчить, що ефективний переклад німецької цивільно- та кримінально-правової термінології можливий лише

за умови застосування семантично-функціонального підходу, доповненого описовим перекладом, доктринальними коментарями, примітками та таблицями відповідності. Урахування системних відмінностей між правовими системами є ключовою передумовою адекватності юридичного перекладу.

Висновки. Переклад німецької цивільно- та кримінально-правової термінології українською мовою є складним процесом, що потребує поєднання лінгвістичних і правових знань. Дослідження показало, що буквальний переклад не забезпечує адекватної передачі правового змісту, а ключову роль відіграє функціональний і системний підхід.

Найбільші труднощі виникають при перекладі абстрактних і системно зумовлених понять, які не мають повних еквівалентів в українському праві. У таких випадках доцільно застосовувати описові переклади, коментарі та правознавчі пояснення.

Отримані результати можуть бути використані у практиці юридичного перекладу, у навчальному процесі з підготовки перекладачів та правників, а також у подальших дослідженнях у галузі перекладознавства й порівняльного правознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kluck, W. Handbuch des Übersetzens juristischer Texte: Deutsch–Ukrainisch. – Berlin: Juristischer Verlag, 2018. 412 S.
2. Schmidt, H.-J. Zivilrechtliche Fachterminologie: Übersetzung und Vergleich mit anderen Rechtsordnungen. München: C.H. Beck, 2016. 368 S.
3. Müller, F. Strafrecht: Allgemeiner und Besonderer Teil. Übersetzung in andere Rechtssysteme. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017. 455 S.
4. Reuter, G. Juristische Terminologie Deutsch–Ukrainisch: Wörterbuch und Leitfaden für Übersetzer. Leipzig: Juristische Fachverlage, 2015. 520 S.
5. Puppe, H. Vergleichendes Privatrecht: Deutschland–Ukraine. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2019. 390 S.
6. Кравченко, О. Переклад правових текстів: методика та практика. Київ: Центр правової освіти, 2020. 276 с.
7. Петренко, І. Німецьке цивільне та кримінальне право: термінологічний словник для перекладу. Львів: Видавництво «Право», 2018. 340 с.
8. Bürgerliches Gesetzbuch vom 2. Januar 2002, zuletzt geändert am 23. Dezember 2020. München: C.H. Beck, 2020. 3040 S.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 81'25:81'42:32:070=133.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.28>

ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПЕРЕКЛАДІ

RENDERING THE PRAGMATIC POTENTIAL OF POLITICAL DISCOURSE IN FRENCH-TO-UKRAINIAN MEDIA TRANSLATION

Філоненко Н.Г.,

*orcid.org/0000-0002-9674-1641**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри італійської і французької філології та перекладу**Київського національного лінгвістичного університету*

У статті розглянуті способи відтворення прагматичного потенціалу політичного дискурсу у французько-українському медіаперекладі на прикладі українського перекладу промови президента Французької Республіки Еманюеля Макрона. Зростання ролі медіа як основного каналу політичної комунікації та необхідність адекватної передачі не лише змісту, а й комунікативно-прагматичних настанов вихідного тексту в умовах міжкультурної взаємодії зумовлюють підвищену увагу сучасного перекладознавства до проблем відтворення прагматики політичного дискурсу в медіаперекладі, зокрема в аспекті взаємодії вербальних і невербальних компонентів повідомлення та їх впливу на реценцію тексту адресатом. У центрі уваги перебувають мовні й позамовні чинники формування прагматичного ефекту політичних медіатекстів, зокрема інтенції адресанта та оцінність.

У статті проаналізовано специфіку перекладацьких стратегій і рішень, спрямованих на збереження прагматики оригіналу в українському перекладі. Розглянуто передачу ключових французьких лінгвокультурних кодів, зокрема республіканських цінностей, історичної пам'яті, європейського цивілізаційного наративу та концепту суверенітету. В аспекті мультимодальності виявлено, що інтонування ключових лексем, стримана жестикуляція, фокусований погляд та візуально-просторове тло підсилюють персуазивний потенціал промови. Встановлено, що український переклад, представлений лише у текстовому форматі, компенсує втрату мультимодальних компонентів через збереження ритмічної структури, передачу модальності та оцінної лексики без нейтралізації. Доведено, що домінуючою перекладацькою стратегією є збереження функційно-прагматичної еквівалентності, а також ідеологічної та оцінної насиченості оригіналу. Зроблено висновок, що успішне відтворення прагматичного потенціалу політичного дискурсу можливе за умови комплексного урахування лінгвістичних, прагматичних і соціокультурних параметрів медіакомунікації.

Ключові слова: прагматика, політичний дискурс, перекладацька стратегія, лінгвокультурний код, мультимодальність, французька мова, переклад, медіапереклад, оцінність, модальність, ідеологія.

The article examines the ways of reproducing the pragmatic potential of political discourse in French-to-Ukrainian media translation, using the Ukrainian translation of a speech by the President of the French Republic, Emmanuel Macron, as an illustrative example. The growing role of media as the main channel of political communication and the need for adequate transfer not only of content but also of the communicative and pragmatic orientations of the source text in the context of intercultural interaction account for the increased attention of contemporary translation studies to the issues of rendering the pragmatics of political discourse in media translation, particularly with regard to the interaction between verbal and non-verbal components of the message and their impact on the reception of the text by the target audience. The focus is placed on linguistic and extralinguistic factors involved in shaping the pragmatic effect of political media texts, including the sender's intentions and evaluativity.

The article analyses the specifics of translation strategies and solutions aimed at preserving the pragmatics of the original in the Ukrainian translation. The transfer of key French linguistic and cultural codes is examined, including republican values, historical memory, the European civilisational narrative, and the concept of sovereignty. In terms of multimodality, it is revealed that the accentuated intonation of key lexemes, restrained gesticulation, focused gaze, and visual-spatial elements enhance the persuasive potential of the speech. It is established that the Ukrainian translation, presented only in textual format, compensates for the loss of multimodal components through the preservation of rhythmic structure, the rendering of modality, and evaluative lexis without neutralisation. It is demonstrated that the dominant translation strategy is the preservation of functional-pragmatic equivalence, as well as the ideological and evaluative saturation of the original. It is concluded that the successful reproduction of the pragmatic potential of political discourse is possible provided that the linguistic, pragmatic, and sociocultural parameters of media communication are taken into account in a comprehensive manner.

Key words: pragmatics, political discourse, translation strategy, linguistic and cultural code, multimodality, French language, translation, media translation, evaluativity, modality, ideology.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі медіа відіграють провідну роль у формуванні політичної свідомості суспільства та в конструюванні публічного політичного дис-

курсу. Політичні події репрезентуються через медіатексти, які орієнтовані на масового адресата, поєднують вербальні й невербальні засоби впливу і є мультимодальними за своєю природою.

За таких умов особливого значення набуває медіа-переклад як інструмент міжкультурної політичної комунікації, що забезпечує трансляцію політичних смислів між різними мовними й культурними просторами.

Специфіка політичного дискурсу полягає не лише в інформативному наповненні, а й у його виразному прагматичному спрямуванні, зумовленому інтенціями адресанта, ідеологічною настановою, оцінністю та потенційною маніпулятивністю повідомлення. У перекладі такі прагматичні складники зазнають трансформацій, що пов'язані з відмінностями мовних систем, дискурсивних традицій і соціокультурних контекстів функціонування вихідного та цільового медіапростору. Відтак проблема адекватного відтворення прагматичного потенціалу політичного дискурсу в умовах мультимодальності медіаперекладу постає як одна з ключових у сучасному перекладознавстві.

Особливої актуальності це питання набуває у французько-українському перекладацькому контексті, з огляду на активізацію політичних контактів між Францією та Україною та інтенсивну присутність французького політичного дискурсу в українських медіа. Переклад промов і публічних звернень президента Французької Республіки є важливим джерелом формування образу політичного лідера та інтерпретації його позиції українською аудиторією. У цьому зв'язку особливої значущості набуває аналіз перекладацьких стратегій, спрямованих на збереження прагматичної настанови оригіналу в умовах медійної та міжкультурної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що лінгвістичні аспекти політики розглядалися у межах риторики та ораторського мистецтва ще з часів Античності, систематичні розвідки у галузі політичного дискурсу починають динамічно проводитись лише з 70-х років 20 ст., зокрема, у Франції теоретична концепція влади, знання та мови, запропонована М. Фуко, активно застосовується у політичному дискурсаналізі [10]. Його концепція визначила вектор подальших студій, зокрема французької школи аналізу дискурсу. П. Шародо [8] інтерпретує політичний дискурс як комунікативну діяльність, що функціонує в межах інституційної взаємодії та спрямована на формування довіри, переконання та легітимзації влади. Д. Менгено [12] розвиває поняття «етос» як інструмент конструювання образу політика у мовленні, що особливо релевантно для аналізу президентських звернень. Ж. Лонгі [11] і Д. Маяфр [13] пропонують нові підходи – від розгляду дискурсу як соціального

поля до використання цифрових методів аналізу корпусів політичних текстів.

В українській лінгвістиці політичний дискурс досліджується з позицій прагматики, семантики та комунікативної лінгвістики. О. Ковальова систематизує сучасні підходи до його інтерпретації, наголошуючи на його таких характеристиках як «риторичність, емоційність, маніпулятивність, динамічність, ритуальність» [4, с. 105]. О. Чередниченко акцентує на фразеологічному компоненті політичного мовлення як носієві оцінності та експресії [7, с. 6]. О. Сідень демонструє актуалізацію політичного дискурсу в цифровому середовищі Твітер, що засвідчує його мультимодальний і реактивний характер у контексті війни [6, с. 110].

Проблеми перекладу політичного дискурсу ґрунтовно розглянуті в працях Т. Доній та О. Залєснової, які підкреслюють, що переклад політичних текстів передбачає не лише передачу змісту, а й відтворення прагматичного потенціалу, ідеологічних смислів, оцінності та імпліцитних культурних кодів [1, с. 145; 3, с. 177]. Особливої уваги потребує збереження інтенції адресанта й маніпулятивних стратегій впливу.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення перекладацьких стратегій відтворення прагматичного потенціалу політичного дискурсу у французько-українському медіаперекладі, з урахуванням мультимодальності, а також комунікативних намірів адресанта, прагматичних установок тексту та впливу медійного контексту на перекладацькі рішення.

Об'єктом дослідження є політичний медіадискурс французькою мовою, представлений промовою Е. Макрона, та його переклад українською мовою.

Предметом дослідження є прагматичний потенціал політичних медіатекстів та перекладацькі стратегії його відтворення у французько-українському перекладі, зокрема засоби передачі оцінності, модальності, ідеологічної спрямованості, лінгвокультурних кодів та впливу на адресата.

Виклад основного матеріалу. Промова Е. Макрона, що була виголошена 5 березня 2025 року [9], є зверненням до французької нації і поєднує аналіз глобальної кризи, моральну оцінку війни та заклик до колективної дії, подаючи підтримку Україні як не лише політичний вибір, а й ціннісний обов'язок Франції та європейської спільноти. У промові обґрунтовується потреба посилення оборонних спроможностей Франції та Європи, зміцнення стратегічної автономії й відповідальності перед майбутніми

поколіннями. Повний текст перекладу поданий на сторінці «Європейської правди» (медіагрупа «Українська правда») [2].

Промова є насиченою засобами оцінності, модальності, ідеологічної спрямованості та лінгвокультурними кодами. Експліцитна та імпліцитна оцінність у промові Е. Макрона є системною дискурсивною стратегією, що поєднує негативну оцінку загроз із позитивною аксіологізацією демократичних цінностей. Вона виконує переконувальну та мобілізаційну функції і слугує засобом легітимації політичних рішень, мобілізації адресата та формування чітких дихотомій «безпека / небезпека», «дія / пасивність», «свобода / агресія». Як негативна, так і позитивна оцінність реалізується безпосередньо через оцінну лексику, модальні конструкції, метафоричні та аксіологічні опозиції, апеляцію до історичної пам'яті та моральних цінностей.

Висловлення відчуття небезпеки і кризи у негативній оцінності покликано створити передчування екзистенційної загрози, яке готує адресата до сприйняття радикальних політичних рішень. Оцінка міжнародної ситуації передається узагальненою аксіологічною рамкою, що формує образ світу як небезпечного простору, зокрема безпосередніми лексичними значеннями, градацією негативної оцінки, персоніфікацією та універсалізацією агресії, наприклад:

la Russie est devenue [...] une menace pour la France et pour l'Europe (лексичне значення іменника *menace*).

Cette agressivité ne semble pas connaître de frontières (персоніфікація).

le monde continue d'être sans cesse plus brutal; notre prospérité et notre sécurité sont devenues plus incertaines (градація).

Цими засобами досягається дискурсивний ефект моральної делегітимації опонента та виправдання оборонної політики.

Негативна оцінність в українському перекладі не нейтралізована, а подекуди навіть інтенсифікована та зберігає риторичну загрози, характерну для президентського дискурсу. Висловлювання *la Russie est devenue [...] une menace pour la France et pour l'Europe* в українському перекладі відтворено як *Росія стала загрозою для Франції і для Європи*, що свідчить про повне збереження оцінної семантики лексеми *menace*. У фрагменті *Cette agressivité ne semble pas connaître de frontières*, перекладеному як *Її готовність до агресії, схоже, не знає меж*, застосовано перифраз *готовність до агресії* та ідіоматичний відповідник *не знає меж*, які підсилюють динамічний характер

загрози. Твердження *le monde continue d'être sans cesse plus brutal* передано українською мовою як *світ стає дедалі більш жорстоким*, що є семантично точним перекладом із частковою редукацією інтенсифікатора *sans cesse plus* – *дедалі більш*. Український переклад фрагменту *notre prospérité et notre sécurité sont devenues plus incertaines* – укр. *наше благополуччя та безпека стали більш невизначеними* відзначається повною лексико-семантичною відповідністю.

Висловлення прихильності до національних цінностей, норм та легітимації відбувається через аксіологічну позитивну оцінність, зокрема через оцінку дій України, Франції та Європи, де Україна постає не лише як геополітичний суб'єкт, а як моральний носій європейських цінностей, що відображається у лексиці із відповідною семантикою та чіткою дихотомією пасивність / дія, наприклад:

le peuple ukrainien [...] lutte avec courage pour sa liberté (лексичне значення іменників *courage, liberté*);

rester spectateurs serait une folie; c'est une bonne chose (заклик до дії через оцінку бездіяльності як божевілля).

Перекладений фрагмент *le peuple ukrainien [...] lutte avec courage pour sa liberté* – укр. *український народ, який мужньо бореться за свою свободу*, що зберігає повну відповідність, адже конструкцію прийменника *avec* з іменником *courage*, яка виконує прислівникові функції при дієслові *lutter*, передано прислівником *мужньо*, що зберігає позитивну оцінність і героїзуючий компонент висловлювання. Вислів *rester spectateurs serait une folie* перекладено як *було б нерозумно просто спостерігати*, отже, застосовано таку семантичну модуляцію: експресивну лексему *folie* – укр. *безумство* пом'якшено більш нейтральним прислівником *нерозумно*, що зменшує емоційну інтенсивність, але зберігає оцінний імператив. Формулювання *c'est une bonne chose* передане як *і це добре*, що демонструє пряму лексичну еквівалентність і повне збереження позитивної оцінності без стилістичних змін.

Оцінні конструкції із дієсловами деонтичної модальності передають необхідність та неминучість рішучих дій та створюють ефект відсутності альтернативи, що є типовим для кризового політичного дискурсу, наприклад:

il faut bien le dire (модальне дієслово *falloir*);

nous devons faire avec (модальне дієслово *devoir*);

il nous faut nous équiper davantage (модальне дієслово *falloir*).

Вставний зворот *il faut bien le dire* перекладено як *треба визнати*. Така трансформація є прагматично виправданою: український відповідник точніше відповідає нормам політичного мовлення і зберігає функцію аксіологічного акцентування. Конструкція *nous devons faire avec* у перекладі реалізується як *ми повинні усвідомити цей факт*, що є інтерпретативним перекладом із частковою втратою змісту: втрачається конотація вимушеної адаптації до обставин, притаманна французькому *faire avec*, проте раціонально-оцінний аспект висловлювання зберігається. На нашу думку, точнішим перекладом був би варіант «*ми повинні рахуватися з цією реальністю*», адже у цьому контексті йдеться про прийняття об'єктивних обставин та необхідність діяти в їх межах.

Фрагмент *il nous faut nous équiper davantage* відтворено як *ми повинні краще озброїтися*. Збережено модальність необхідності (*il faut* – укр. *повинні*), а лексема *davantage* передана через прислівник *краще*, що відповідає прагматичному контексту промови. Загалом, в українському перекладі простежується стратегія збереження оцінного компонента оригіналу, яка є ключовою для передачі прагматичного впливу політичного дискурсу.

Історична оцінність, апеляція до колективної пам'яті, республіканські цінності є своєрідними французькими лінгвокультурними кодами, які дозволяють використовувати минуле і гуманістичне надбання європейської цивілізації як моральний аргумент політичної доцільності прийнятих політичних рішень, що часто передається семантикою відповідних іменників, наприклад:

L'Histoire nous l'a enseigné (прозопопея, історії надається роль наставника);

la volonté pour la paix et la liberté (семантика іменників *la paix et la liberté*);

une certaine idée de l'humanisme (семантика іменника *l'humanisme*);

Vive la République ! Vive la France ! (республіканський наратив).

Вислів *L'Histoire nous l'a enseigné* перекладено буквально як *Історія нас цьому навчила*, що демонструє повну структурно-семантичну відповідність і збереження аргументативної функції апеляції до історичного досвіду. Формулювання *la volonté pour la paix et la liberté* у перекладі відтворено як *воля до миру і свободи*. Відповідність є прямою, із збереженням абстрактної ціннісної номінації, характерної для політичного дискурсу. Фрагмент *une certaine idée de l'humanisme* передано як *ідею гуманізму*. У перекладі опущено кваліфікатор *certaine*, що зменшує філософську

абстрактність формули, однак не порушує її ключового аксіологічного змісту. Заклики *Vive la République ! Vive la France !* відтворюють традиційний для французького політичного дискурсу набір символічних констант. У перекладі вони передані прямими еквівалентами без стилістичної редукції *Хай живе Республіка! Хай живе Франція!*, що свідчить про збереження риторичного пафосу.

У промові яскраво виражені також лінгвокультурні коди європейського цивілізаційного наративу, історичної травми післявоєнної Європи, екзистенційної загрози і ядерного стримування як частини французької національної ідентичності:

Le futur de l'Europe ne doit pas être décidé à Washington ou à Moscou

La période d'innocence [...] après la chute du mur de Berlin est terminée.

Nos forces de dissuasion nucléaire nous protègent. Cette arme est complète, souveraine et française de bout en bout. Depuis 1964, elles jouent un rôle essentiel dans la préservation de la paix et de la sécurité en Europe.

У твердженні про необхідність стратегічної автономії Європи *Le futur de l'Europe ne doit pas être décidé à Washington ou à Moscou* висловлюється протиставлення Європи зовнішнім центрам сили, що є характерною рисою сучасного французького геополітичного дискурсу. Переклад *Майбутнє Європи не мають визначати у Вашингтоні чи Москві* повністю зберігає антинормічну структуру висловлювання та його символічний вимір.

Згадка про падіння Берлінського муру як символ завершення періоду «невинності» є універсально впізнаваним культурним маркером у європейському контексті, тому переклад відтворює його без адаптації чи пояснення з використанням прямих семантичних еквівалентів та історичних маркерів: «Період невинності» останніх тридцяти років, що розпочався після падіння Берлінського муру, закінчився. Додавання лапок в українському перекладі можна розглядати як компенсацію семантичної імпліцитності, оскільки в українській версії конструкція *Період невинності* могла б звучати як буквально твердження, тоді як в оригіналі *La période d'innocence* сприймається як органічна частина політичної риторики, що спрямована на маркування метафоричності вислову, в якому йдеться не про буквально «невинність», а про переосмислений період після холодної війни. Таким чином, семантику і культурний код оригіналу повністю збережено.

Французька традиція ядерного стримування передана акцентом на суверенності й автономності оборонної політики Франції із відсилкою до політичної спадщини генерала де Голля. В українському перекладі цю символіку не редуковано, що дозволяє адекватно передати специфіку французької стратегічної культури: *Наші ядерні сили стримування захищають нас. Ця зброя є всеосяжною, суверенною і французькою від "А" до "Я". З 1964 року вони відіграють важливу роль у збереженні миру і безпеки в Європі.* Лексеми *souveraine* та *française de bout en bout* підкреслюють ідею повної національної незалежності ядерного потенціалу. В українському перекладі збережено концепт суверенності (*souveraine* – укр. *суверенною*), ідіома *de bout en bout* передана адаптованим відповідником *від А до Я*, що зберігає семантику цілісності, а історичний маркер 1964 (рік формування французьких ядерних сил) не нейтралізовано. Отже, ми констатуємо еквівалентну передачу фрагмента із символічним значенням.

Інтенція у промові Е. Макрона відзначається комплексним характером через поєднання інформативної, мобілізаційної, легітимізаційної та аксіологічної складових та має на меті сформулювати відчуття історичної межі, мобілізувати до відповідальності дії та легітимізувати підтримку України через систему спільних європейських цінностей. Ця інтенція у перекладі передана переважно еквівалентно. Перекладач не знижує модально-оцінної напруги, зберігає аксіологічну насиченість тексту, що забезпечує функціонально-прагматичну адекватність перекладу.

Ідеологічна спрямованість промови Е. Макрона вибудовується навколо трьох взаємопов'язаних домінант:

1. конструювання Європи як геополітичного актора;
2. протиставлення демократичної моделі авторитарній;
3. легітимізація переозброєння та стратегічної автономії як необхідного етапу історичного розвитку.

У промові простежується тенденція до надання суб'єктності і персоніфікації Європи та Франції як активних акторів міжнародної політики, наприклад:

L'Europe doit être capable de se défendre et de dissuader.

Європа постає не як географічний простір, а як суб'єкт із волею та функцією стримування. Лексеми *capable, se défendre, dissuader* формують семантичне поле сили, відповідальності та

стратегічної суб'єктності. В українському перекладі *Європа має бути здатною себе захищати й стримувати* ідеологічний вектор повністю збережений: перекладач не замінює активну модель пасивною (наприклад, *Європа повинна бути «захищеною»*), а підтримує суб'єктність через активні дієслівні форми. Таким чином, ідеологема «Європа як геополітичний актор» передана без редукції.

Ідеологічна рамка промови вибудовується на опозиції демократичного світу та сил, що загрожують міжнародному порядку, у цьому контексті показовим є фрагмент:

Nous ne pouvons accepter la loi du plus fort.

Концепт *la loi du plus fort* – укр. *закон сильнішого* є маркером авторитарної, агресивної моделі міжнародних відносин. Заперечна конструкція *ne pouvons accepter* виконує функцію нормативної межі: визначається те, що неприйнятне. В українському перекладі *Ми не можемо прийняти закон сильнішого* ідеологічна чіткість, заперечна модальність та семантична категоричність збережені. Переклад підтримує ідеологічну рамку, не переходячи до м'якшої формули на кшталт «нам не слід миритися», що могло б знизити імперативність.

Промова ідеологічно спрямована на виправдання посилення оборонного потенціалу, що зокрема відображено у такому вислові:

Notre sécurité et notre prospérité sont devenues plus incertaines.

У наведеному прикладі підтримується дискурс невизначеності й ризику, що функціонує як аргумент на користь трансформації політики безпеки. Семантичне поле *sécurité – prospérité – incertitude* формує логічний ланцюг: загроза спричинює необхідність адекватної дії. В українському перекладі *Наша безпека і наше процвітання стали більш непевними* збережено лексеми ризику та нестабільності. Переклад не нівелює ступінь загрози, наприклад, не замінює *incertaines* на можливий варіант «менш стабільними», що забезпечує адекватне відтворення ідеологеми «епоха нестабільності».

Важливим ідеологічним маркером є акцент на суверенітеті:

Nous devons préserver notre souveraineté.

Суверенітет є однією із ключових засад сучасної французької стратегічної доктрини і сприймається як центральна політична цінність, що поєднує національний та європейський рівні. В українському перекладі *Ми повинні зберегти наш суверенітет* термінологічна точність збережена. Не відбулося заміни на ширші або розмиті

відповідники, такі як «незалежність» чи «самостійність», що могло б змінити ідеологічний зміст, а сам переклад підтримує концептуальну структуру оригіналу.

Оскільки промова Е. Макрона існує не лише як письмовий текст, а й як відеозвернення, її дискурсивний потенціал реалізується у мультимодальному форматі, де вербальний компонент взаємодіє з паравербальними та візуальними засобами.

У політичному дискурсі мультимодальність означає інтеграцію вербальних і невербальних ресурсів, зокрема мови, звуку, візуальних зображень та просторових елементів, які спільно конструюють політичне значення та впливають на сприйняття адресата, отже, аудіовізуальні компоненти відео- та телезвернень виконують важливу функцію посилення переконання та емоційної імплікації, оскільки вони не лише супроводжують вербальний текст, а й створюють додаткові смислові шари, які неможливо звести до однієї модальності (Scollon R, 2006). Мультимодальність промови проявляється передовсім на просодичному рівні, зокрема посилення негативної оцінності (загроза, небезпека, нестабільність) супроводжується акцентованим інтонуванням ключових лексем *menace, sécurité, souveraineté*, що підсилює відчуття серйозності ситуації. Натомість такі позитивні аксіологічні маркери, як свобода, мир, республіка, вимовляються з підвищеною емоційною експресією, що покликана формувати ефект згуртування адресатів. На кінесичному рівні стримана жестикуляція, покликана підкреслювати важливість змісту, та фокусований погляд у камеру конструюють етос відповідального державного лідера і підсилюють легітимізаційну функцію промови. Інфографіка вважається сьогодні характерним складником медіапростору і маркером мультимодальності (Макарук, 2019, с. 28). Візуально-просторове тло відеопромови із присутністю французького та європейського прапорів, а також мапи України з деталізацією бойових дій, інфографіки щодо зростання озброєння країни-агресорки і передбачуваних витрат на оборонний бюджет Франції виправдовують і легітимізують окреслені у промові президента Франції державні стратегії, що формує додатковий лінгвокультурний шар посилення ідеологем державності та європейської солідарності. Відеоформат розширює персуазивний потенціал тексту: оцінність і модальність підкріплюються просодично та візуально, ідеологічні маркери набувають додаткової емотивної сили.

Український переклад представлений лише у медійному текстовому форматі, інфографіка, наявна у відеопровові, відсутня в українському перекладі, проте збереження ритмічної структури коротких синтаксичних конструкцій, передача модальності та оцінної лексики без нейтралізації, відтворення маркерів ідеологічної спрямованості зберігають мобілізаційний прагматичний ефект оригіналу.

Висновки. Домінуючим принципом українського перекладу є максимальне збереження прагматичного впливу політичного дискурсу, адже переклад не знижує модально-оцінної напруги, зберігає аксіологічну насиченість тексту та підтримує функції мобілізації, легітимізації та переконання, що властиві оригіналу. Головною перекладацькою стратегією є функціонально-прагматична еквівалентність із збереженням ідеологічної та оцінної насиченості оригіналу. Переклад промови Е. Макрона демонструє свідомий вибір перекладача на користь відсутності нейтралізації оцінності і максимального збереження прагматичного потенціалу, що є ключовим для політичного дискурсу. При передачі модальності обрана стратегія інтерпретативного перекладу із розгортанням імпліцитного змісту, що загалом зберігає деонтичну модальність. Основними стратегіями є прагматична адаптація окремих елементів при збереженні загального ідеологічного вектору, інтерпретативний підхід до модальних конструкцій з експлікацією імпліцитного змісту, термінологічна точність у передачі ключових політичних концептів та збереження культурної прозорості в універсально впізнаваних європейських культурних кодах, які передані без додаткових пояснень.

Перспективи досліджень. Дослідження відтворення прагматичного потенціалу політичного дискурсу у французько-українському медіаперекладі є актуальним як у теоретичному, так і в прикладному аспектах та відповідає сучасним тенденціям розвитку перекладознавчих і дискурсологічних студій, створює підґрунтя для системного вивчення механізмів міжмовної та міжкультурної трансляції ідеологічних, оцінних та модальних компонентів політичної комунікації у різножанрових медіатекстах, а також вимагає подальшого дослідження специфіки відтворення мультимодальних компонентів політичного дискурсу, зокрема співвідношення вербальних, паравербальних та візуальних засобів у різних форматах медіапрезентації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доній Т. Переклад текстів політичного дискурсу: стратегії, виклики, перспективи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 46 (1). С. 144–149. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-22>.
2. Європейська правда. «Капітуляція України не є миром. Росія стала загрозою для Франції». Історична промова Макрона. – 06.03.2025. – URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/03/6/7206523/> (дата звернення: 12.02.2026).
3. Залеснова О. Переклад текстів політичного дискурсу. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ : КНУ, 2023. С. 171–177. DOI: <https://doi.org/10.17721/2663-6530.2023.44.17>
4. Ковальова О. Політичний дискурс: сучасні лінгвістичні інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27 (2). С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/27.203531>
5. Макарук Л. Л. Мультиmodalність сучасного англомовного масмедійного комунікативного простору : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2019. 40 с.
6. Сідень О. І. Твітер-комунікація французьких політиків як реакція на повномасштабне вторгнення росії в Україну (на матеріалі акаунтів Валері Пекрес, Еріка Земмура і Марін Ле Пен). *Нова філологія*. 2023. № 90. С. 99–115. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-15>
7. Чередниченко О. І. Фразеологія сучасного політичного дискурсу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2001. № 31. С. 5–7.
8. Charaudeau P. *Le discours politique. Les masques du pouvoir*. Paris : Vuibert, 2005. 256 p.
9. Élysée.fr Adresse aux Français. 05.03.2025. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2025/03/05/adresse-aux-francais-6> (дата звернення: 12.02.2026).
10. Foucault M. *L'Archéologie du savoir*. Paris : Éditions Gallimard, coll. « Bibliothèque des Sciences humaines », 1969. 288 p.
11. Longhi J. *Du discours comme champ au discours comme terrain*. Paris : L'Harmattan, coll. « Humanités numériques », 2018. 154 p.
12. Maingueneau D. *L'ethos en analyse du discours*. Editions Academia, coll. « Au cœur des textes », 2022. 184 p.
13. Mayaffre D. *Macron ou le mystère du verbe. Ses discours décryptés par la machine*. La Tour-d'Aigues : Éditions de l'Aube, 2021. 342 p.
14. Scollon R. Multimodality and the language of politics. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. / Eds. Yu. I. Alexandrov et al. Oxford : Elsevier, 2006. Vol. 9. P. 386–387.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ТЕКСТІВ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ

LINGUOCULTURAL AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF DIGITAL TEXTS IN THE TRANSLATION ASPECT

Шилінська І.Ф.,

orcid.org/0000-0002-0700-793X

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету*

У статті проаналізовано специфіку цифрових текстів як мультимодальних, інтерактивних і гіпертекстуальних форм цифрової комунікації, що функціонують у глобалізованому інформаційному середовищі. Розглянуто вплив національно-культурних чинників на формування змісту, структури і стилістики цифрових текстів. Обґрунтовано, що переклад цифрових текстів виходить за межі традиційного міжмовного перенесення значень й передбачає комплексну локалізацію, яка охоплює мовні, стилістичні, прагматичні та технологічно-операційні параметри. На мовному рівні відтворення лінгвокультурної специфіки цифрових текстів передбачає адаптацію фразеологізмів, реалій, соціальних інститутів, термінології інтерфейсу. На стилістичному рівні відбувається адаптація тональності, комунікативного реєстру, ступеня формальності та експресивності повідомлень. Прагматичний рівень локалізації передбачає зміну комунікативних стратегій відповідно до норм культури і очікувань конкретної аудиторії. Зазначено, що особливої уваги у процесі перекладу і локалізації потребують соціально чутливі теми, зокрема питання гендерної ідентичності, сім'ї, релігійної приналежності, а також політична та соціально-політична лексика.

У статті також окреслено технологічно-операційні аспекти локалізації цифрового контенту, зокрема, способи реалізації мультимодальності, інтерактивності, гіпертекстуальності. Зазначено, що технологічно-операційні особливості цифрового контенту зумовлюють використання лаконічних конструкцій, імперативних форм і скорочених синтаксичних моделей, можуть змінювати порядок елементів інтерфейсу та впливати на синтаксичну організацію перекладу.

Підкреслено що у цифровому контенті особливого значення набуває проблема балансу між комунікативною доцільністю та функціональністю. Ефективна локалізація цифрового продукту забезпечує його функціональну еквівалентність, культурну релевантність і комунікативну адекватність у цільовому соціокультурному середовищі.

Ключові слова: цифрові тексти, переклад, локалізація, лінгвокультурні особливості, мультимодальність, гіпертекстуальність, інтерактивність.

The paper analyzes the peculiarities of digital texts as multimodal, interactive and hypertextual forms of digital communication that function in a globalized information environment. The influence of national and cultural factors on building the content, structure and style of digital texts is considered. It is substantiated that the translation of digital texts goes beyond the traditional interlingual transfer of meanings and involves complex localization, which includes linguistic, stylistic, pragmatic and technological and operational parameters. At the linguistic level, the linguocultural transfer of digital texts involves the adaptation of phraseological units, realia, names of holidays, social institutions, and interface terminology. At the stylistic level, there is an adaptation of tonality, communicative register, degree of formality and expressiveness of messages. The pragmatic level of localization involves changing communication strategies in accordance with cultural norms and expectations of the target audience. It is noted that socially sensitive topics, in particular issues of gender identity, family, religious affiliation, as well as political and socio-political vocabulary, require special attention.

The paper also outlines the technological and operational aspects of digital content localization, in particular, ways of implementing multimodality, interactivity, and hypertextuality. It is noted that the technological and operational features of digital content lead to the use of concise constructions, imperative forms, and compressed syntactic models, can change the order of interface elements, and affect the syntactic organization of the translated text.

It is emphasized that in digital content, the problem of balance between communicative expediency and functionality is of particular importance. Effective localization of a digital product ensures its functional equivalence, cultural relevance, and communicative adequacy in the target socio-cultural environment.

Key words: digital texts, translation, localization, linguocultural peculiarities, multimodality, hypertextuality, interactivity.

Постановка проблеми. Сучасна епоха цифрових технологій характеризується глобалізацією інформаційного простору, високою швидкістю обміну інформацією та трансформацією моделей комунікації, що призводить до виникнення нових жанрів, способів вираження змісту й комунікативних стратегій. Використання

цифрових технологій зумовлює перехід від лінійної, односторонньої передачі інформації до інтерактивних, мережевих форм взаємодії, у межах яких кожен користувач може одночасно створювати і використовувати цифровий контент. Формування цифрового контенту відбувається на перетині мовних, культурних і техноло-

гічних чинників, що зумовлює його специфічні характеристики.

В умовах глобальної міжкультурної комунікації цифрові тексти стають домінуючим засобом обміну інформацією, носіями смислів, які формуються в межах конкретних лінгвокультурних спільнот, відображають їхні цінності, соціальні й комунікативні норми поведінки.

Водночас саме ця інтенсивна комунікація висуває на перший план проблематику якісного перекладу, результатом якого має бути не лише передача значень лексичних одиниць та граматичних конструкцій, а й відображення культурно специфічних смислів з урахуванням як мовних, так і культурних та технологічних чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях цифрові тексти та цифрова комунікація стають об'єктом дедалі глибшого аналізу, оскільки вони репрезентують нові форми мовленнєвої та культурної взаємодії. Базову теоретичну основу цього напрямку закладають дослідження комп'ютерно-опосередкованої комунікації – Computer-Mediated Communication, СМС (Дж. Б. Уолтер, С. Херрінг, Д. Крістал).

Особливості мови Інтернет спілкування, аналіз соціальних медіа, чатів та форумів, питання мовленнєвих норм онлайн спілкування, а також підходи до вивчення комп'ютерно-опосередкованого дискурсу стали предметом наукових розвідок американської лінгвістики С. Херрінг [1].

З позиції лінгвокультурного підходу М. О'Хаган, К. Мангірон у своїй праці [2] досліджують цифровий контент на матеріалі відеоігор, що представляють мультимодальний цифровий текст, у якому вербальні елементи функціонують у тісному зв'язку з візуальними, аудіальними та інтерактивними компонентами. Такий підхід істотно трансформує традиційні уявлення про текст, переклад і адаптацію культурно маркованих елементів.

У вітчизняній науковій літературі проблему перекладу англomовних повідомлень у соціальних мережах досліджують М. Колісник, Н. Самар, зосереджуючись на сленгу, неологізмах, емодзі та прагматичних аспектах як ключових елементах цифрової комунікації, що представляють основні труднощі перекладу та вимагають врахування культурних і комунікативних чинників [3].

І. Фролова, О. Кобзева зазначають, що переклад сьогодні виконує роль «форми культурного посередництва в сучасних цифрових глобальних просторах» [4, с. 49]. Авторки демонструють, що переклад цифрових текстів виходить за межі

класичного міжмовного перенесення і включає мультимодальні елементи, технологічні інновації та динамічну культурну адаптацію. За таких умов перекладач сьогодні виконує роль культурного медіатора у цифровому середовищі.

Незважаючи на зростаючу кількість наукових праць, присвячених проблемам перекладу та локалізації цифрового контенту, низка аспектів лінгвокультурної і функціональної специфіки цифрових текстів залишається недостатньо опрацьованою в сучасному перекладознавстві. Передусім це пов'язано з динамічним розвитком цифрового середовища, швидкою еволюцією текстових форматів і гібридним характером цифрових жанрів, які поєднують вербальні, візуальні та аудіальні компоненти.

Зважаючи на сказане, **метою** дослідження є комплексний аналіз лінгвокультурних і функціональних особливостей цифрових текстів та з'ясування специфіки їх відтворення з урахуванням вимог локалізації й умов сучасної цифрової комунікації. Для реалізації поставленої мети окреслено наступні **завдання**: визначити функціональні особливості цифрових текстів у перекладацькому вимірі; проаналізувати лінгвокультурні параметри цифрових текстів та охарактеризувати їхній вплив на перекладацькі рішення; з'ясувати роль прагматичної адаптації та технологічно-операційних чинників у забезпеченні функціональної адекватності перекладу цифрового контенту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровий текст є нелінійною, динамічною структурою, що поєднує вербальні, візуальні, аудіальні та програмні компоненти й реалізується через взаємодію користувача з інтерфейсом. Жанрова специфіка цифрових текстів (мікроконтент, короткі сповіщення, тексти соціальних мереж) зумовлена особливостями функціонування комунікації в мережевому середовищі. Крім того, цифрові тексти функціонують у середовищі інтеграції традиційних та нових засобів масової інформації, що передбачає взаємодію різних форматів і платформ. Це сприяє формуванню гібридних жанрів, які поєднують особливості статей, реклами, особистого блогу та інтерактивних платформ. На відміну від традиційних друкованих жанрів, цифрові тексти характеризуються гіпертекстуальністю, мультимодальністю та інтерактивністю.

Мультимодальність передбачає розкриття змісту за допомогою декількох модальностей (семіотичних систем) передачі інформації, зокрема тексту, зображення, звуку або відео [5, с. 90]. Такий підхід розширює традиційний текст за рахунок включення невербальних елементів, що підси-

люють сприйняття й комунікацію оскільки зміст передається не лише лексичними одиницями, а й іншими знаковими ресурсами.

Інтерактивність цифрового контенту розглядається як багатовимірна функція, що охоплює взаємодію між аудиторією, контентом і технологічними компонентами цифрового середовища [6, с. 210]. Таким чином, цифровий текст набуває нелінійної структури, варіативності інтерпретації та динамічності, що відрізняє його від традиційного друкованого тексту.

Гіпертекстуальність характеризується наявністю гіперпосилань, які дозволяють користувачу вільно переходити між фрагментами тексту та іншими мультимодальними елементами, створюючи нелінійну структуру повідомлення, яка сприяє розширенню контексту, інтерактивній навігації та сегментації інформації [6, с. 211].

Усі ці функціональні характеристики зумовлюють нові вимоги до перекладу мовних одиниць, передачі стилю повідомлення та структури цифрових текстів.

У сучасному перекладознавстві «переклад» традиційно трактується як процес чи діяльність передачі змісту тексту однієї мови іншою мовою або як результат цієї діяльності [7, с. 10].

Натомість поняття «локалізація» розглядається значно ширше. Локалізація є комплексним міждисциплінарним процесом, який поєднує переклад, культурну адаптацію та технічну інтеграцію контенту, особливо в межах таких цифрових продуктів як відеоігри вебсайти, мобільні застосунки [2].

Передача лінгвокультурних і функціональних особливостей цифрових текстів під час перекладу та локалізації з англійської мови на українську є комплексним процесом, що охоплює мовний, стилістичний, прагматичний і технологічно-операційний рівні адаптації цифрового контенту.

Цифровий текст як складова мультимодальної системи має забезпечити ефективну взаємодію користувача з цифровим контентом. Тому його зміст тісно пов'язаний з функціональністю кнопок, меню, гіперпосилань та інших елементів інтерфейсу. У перекладацькому аспекті це зумовлює необхідність орієнтації не лише на змістову еквівалентність, а й на збереження функціональної адекватності, тобто здатності тексту перекладу виконувати ту саму комунікативну роль у новому культурному контексті.

Вплив національно-культурних чинників на формування цифрових текстів виявляється насамперед у способах концептуалізації дійсності та представлення інформації відповідно до

національно-культурних норм і комунікативних очікувань цільової аудиторії. Це проявляється у виборі тем, змісту, мовних засобів, тональності повідомлень, допустимому рівні експресивності, формальності звертань. Наприклад, цифрові тексти, орієнтовані на західні культури, часто характеризуються лаконічністю та індивідуалістичною спрямованістю, тоді як контент для східноазійських культур вирізняється більшою контекстуальністю та колективістською спрямованістю.

На мовному рівні відтворення лінгвокультурної специфіки цифрових текстів передбачає адаптацію фразеологізмів, реалій, назв свят, соціальних інститутів, а також термінології інтерфейсу. Ідіоми та фразеологізми замінюють відповідними аналогами у мові перекладу або описовими конструкціями, щоб уникнути втрати смислу. Такі одиниці часто використовуються в маркетингових слоганах, інтерфейсних повідомленнях, блогах, сповіщеннях і навіть у назвах функцій. Наприклад, типовим виразом для англomовних маркетплейсів, зокрема Amazon, AliExpress є «*Grab a Deal*» («*Grab Deals*»), що можна локалізувати як: «*Скористайся вигідною пропозицією*» або «*Встигни купити зі знижкою*».

Символи, кольори, формати для дати і часу, система вимірювання також потребують адаптації, оскільки їхнє значення може істотно відрізнятися у різних культурах [8].

Зокрема, такі англomовні реалії як *Black Friday Deals*, *Amazon Prime Day* на вебсайтах чи додатках електронної комерції доцільно замінити на зрозумілі для українського користувача назви подій (*знижки до чорної п'ятниці; ексклюзивний розпродаж на Амазон*). Водночас одиниці виміру (*miles, pounds, inches*) трансформуються відповідно до метричної системи, що функціонує в Україні (*кілометри, кілограми, сантиметри*), наприклад, *Size chart in inches* – *Розмірна сітка в сантиметрах*.

Важливе значення під час перекладу цифрових текстів має унормування термінології, особливо в контексті інтерфейсу користувача. Термінологія мобільних застосунків і вебсайтів формується під впливом англійської мови як глобальної мови ІТ, тому перекладачеві доводиться обирати між ustalеними відповідниками (*settings* – налаштування, *account* – обліковий запис, *sign in* – увійти, *log out* – вийти), калькуванням, транслітерацією або описовим перекладом.

Стилістично цифровий контент тяжіє до гібридних форм, поєднуючи елементи усного й писемного мовлення, офіційного та розмовного

стилів, що по-різному інтерпретується в різних культурах [9].

На стилістичному рівні відбувається адаптація тональності, комунікативного регістру, ступеня формальності та експресивності. Англomовні мобільні застосунки часто використовують неформальний, дружній стиль із прямими імперативами (Get started!, Try it now!), тоді як в українській локалізації імперативні конструкції можуть пом'якшуватися або трансформуватися в більш нейтральні форми (Розпочніть роботу; Спробуйте зараз). Важливою є також адаптація форм звертання: англійська мова не диференціює формальне й неформальне «ти/ви», тоді як українська версія перекладу має враховувати це розмежування залежно від цільової аудиторії застосунку. Для соціальних мереж типовим є звертання на «ти», тоді як фінансові чи офіційні платформи віддають перевагу формі «Ви».

Крім того, стилістична адаптація охоплює трансформацію маркетингових слоганів, уникнення буквального перекладу і створення функціонально еквівалентного ефекту в межах конкретної мовної картини. Наприклад, для перекладу маркетингового слогану: «*Think outside the box*» застосовується функціональний підхід або описовий переклад: «*Мисли нестандартно*»; «*Шукай нетипові рішення*». В іншому випадку: «*The sky is the limit*» застосовується локалізація: «*Можливості безмежні*» оскільки дослівний переклад: «*Небо – це межа*» не передає смислове значення виразу.

Особливого значення у процесі перекладу і локалізації цифрових текстів набуває прагматичний чинник, оскільки значна частина цифрового контенту має спонукальний характер (заклики до дії, інструкції, повідомлення про помилки, системні сповіщення). Перекладач повинен враховувати очікувану реакцію адресата, норми ввічливості, прийняті моделі комунікативної поведінки та стандарти цифрового дискурсу відповідної культури. Крім того, функціональні особливості цифрових текстів зумовлені їхньою лаконічністю, фрагментарністю та залежністю від технічних обмежень інтерфейсу (кількість символів, формат відображення, адаптивність до різних пристроїв). У зв'язку з цим переклад вимагає точності, стислості, а також узгодженості з загальною структурою цифрового продукту.

Прагматичний рівень локалізації передбачає зміну комунікативних стратегій відповідно до норм культури і очікувань конкретної аудиторії, врахування прагматичних параметрів комунікації: наміру автора, передбачуваної реакції реципі-

єнта, соціальних ролей учасників комунікативної взаємодії та норм мовленнєвої поведінки.

Це стосується зокрема, способів вираження переконання, ступеня категоричності, етичних обмежень і правових вимог окремо взятого законодавства. Вебсайти електронної комерції або стримінгові сервіси (Netflix та ін.) містять тексти політики конфіденційності, умов користування та повідомлення про обробку даних, які адаптуються відповідно до законодавства та регулятивних норм певної країни.

Одним із ключових об'єктів прагматичної адаптації є національна символіка. У міжнародних цифрових платформах, зокрема таких як *Airbnb* або *Booking.com*, під час локалізації змінюються не лише текст, а й добір зображень, кольорові гами, приклади святкових подій і культурно марковані елементи інтерфейсу.

Локалізація кольорів у різних культурах передбачає врахування символічних, релігійних, історичних та емоційних конотацій, які можуть істотно відрізнятися залежно від країни чи регіону. Так, білий колір у Європі та США асоціюється із символом чистоти, тоді як у Японії, Китаї, Південній Кореї – це колір жалоби і його надмірне використання при локалізації сайтів може призвести до небажаних асоціацій.

Особливі уваги потребують соціально чутливі теми, зокрема питання гендерної ідентичності, сім'ї, релігійної приналежності, а також політична та соціально-політична лексика, сприйняття якої істотно варіюється залежно від національного, історичного та ідеологічного контексту окремої країни.

Так, наприклад, у цифрових сервісах компанії *Meta Platforms* локалізація передбачає добір гендерно коректних форм та використання нейтральних формулювань у повідомленнях користувачам. Те, що в одній культурі сприймається як дружня неформальність, в іншій може трактуватися як фамільярність або недоречність. Тому при локалізації необхідно враховувати культурно зумовлені моделі ввічливості, комунікативну дистанцію та соціальну ієрархію.

Технічні параметри цифрового середовища безпосередньо впливають на вибір перекладацьких стратегій. Обмеження простору в мобільних застосунках або кнопках інтерфейсу зумовлюють використання лаконічних конструкцій, імперативних форм і скорочених синтаксичних моделей. Крім того, технічні особливості, такі як підтримка мов із правостороннім письмом (арабські чи споріднені графічні системи) або необхідність адаптації до різних операційних систем,

можуть змінювати порядок елементів інтерфейсу та впливати на синтаксичну організацію перекладу.

Технологічно-операційний рівень адаптації цифрового контенту пов'язаний із дотриманням обмежень програмного забезпечення (кількість символів, форматування, адаптивність до різних пристроїв). Навіть адекватний з лінгвістичного погляду переклад може втратити функціональність у разі неврахування цих чинників

Забезпечення мультимодальності в процесі локалізації полягає у збереженні та адаптації різних семіотичних модальностей – тексту, зображення, аудіо, відео, анімації, графічного інтерфейсу. Наприклад, зміна текстового повідомлення в інтерфейсі може вимагати іншого розміщення кнопок, адаптації розміру шрифту або зміни дизайну графічних елементів через різну довжину слів у мовах. Крім того, відео- та аудіоконтент потребують синхронізації перекладеного тексту із зображенням та звуковою доріжкою (субтитри, дубляж, закадровий переклад), що забезпечує семіотичну цілісність повідомлення в новому культурному контексті.

Інтерактивність цифрового контенту під час локалізації реалізується через адаптацію форм взаємодії користувача з інтерфейсом. Це охоплює переклад і функціональне тестування кнопок, форм зворотного зв'язку, системних повідомлень, спливаючих підказок та інших елементів, що передбачають активну участь користувача. Локалізація інтерактивних компонентів повинна забезпечувати зрозумілість інструкцій, відповідність моделям комунікації, а також дотримання місцевих правових і технічних вимог.

Гіпертекстуальність забезпечується через збереження та адаптацію мережевої структури тексту. Під час локалізації важливо не лише перекласти текст гіперпосилань, а й зберегти їхню

функціональність, логічну послідовність і когерентність у межах цільової версії продукту. Іноді структура сайту або застосунку модифікується відповідно до очікувань конкретної аудиторії (наприклад, зміна порядку інформаційних блоків чи пріоритетності розділів).

У цифровому контенті особливого значення набуває проблема балансу між комунікативною доцільністю та функціональністю. З одного боку, переклад повинен відповідати культурним очікуванням цільової аудиторії, забезпечуючи прагматичну релевантність і природність мовлення. З іншого боку, текст має залишатися функціонально придатним у межах інтерфейсу та логіки програми.

Якщо мовна адаптація порушує структурну цілісність інтерфейсу або ускладнює навігацію, комунікативна ефективність продукту знижується. Водночас надмірна технічна стандартизація без урахування культурних особливостей може призвести до втрати оригінальності повідомлень та зниження довіри користувача.

Висновки. Переклад і локалізація цифрових текстів є не просто відтворенням змісту, а процесом реконструкції культурного коду в умовах іншої мовної системи. Ефективна локалізація сприяє інтеграції продукту в іншомовний соціокультурний простір, зберігаючи функціональність інтерфейсу та забезпечуючи культурну відповідність, прагматичну доцільність та адекватність мовного вираження для цільової аудиторії. Взаємодія лінгвокультурних і технічних чинників формує нову модель перекладацької діяльності, у якій перекладач виступає не лише мовним посередником, а й учасником технологічного процесу створення цифрового контенту.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у практичному аналізі перекладацьких рішень та якості локалізації цифрового контенту, зокрема вебсайтів та відеоігор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Herring S. C. Language and the Internet. International Encyclopedia of Communication / ed. by W. Donsbach. Blackwell Publishers, 2008. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781405186407.wbiecl005>
2. O'Hagan M., Mangiron C. Game localization: Translating for the global digital entertainment industry. John Benjamins. 2013. URL: <https://doi.org/10.1075/btl.106>
3. Колісник М., Самар Н. Особливості перекладу англomовних повідомлень у сфері цифрової комунікації. *Advanced Linguistics*. 2025. №16. С. 111 – 119. URL: <https://doi.org/10.20535/2025.16.343979>
4. Фролова І., Кобзєва О. Переклад як культурне посередництво в цифрових глобальних просторах. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія*. 2025. Вип. 10. С. 49 – 54. URL: <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.10.8>
5. Ткачик О., Захарченко Н. Мультимодальність сучасної англomовної інтернет-комунікації. *Advanced Linguistics*. 2022. №10. С. 87 – 92. URL: <https://doi.org/10.20535/2617-5339.2022.10.266944>

6. Загорулько Д. Інтерактивність, мультимедійність, гіпертекстуальність: співвіднесеність ключових характеристик онлайн-медіа. *Обрії друкарства*. 2025. №1 (17). С. 205 – 219 . URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2025.1\(17\).324229](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2025.1(17).324229)
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця, 2003 р. 448 с.
8. Esselink B. A Practical Guide to Software Localization. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. 309 p.
9. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. London; New York: Routledge, 2011. 180 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

КОГНІТИВНО-ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ СТРАХ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ МОЛОДІЖНИХ АНТИУТОПІЙ)

COGNITIVE-LINGUISTIC ASPECTS OF REPRODUCING THE CONCEPT OF FEAR IN UKRAINIAN (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE YOUTH DYSTOPIAN FICTION)

Шкута О.Г.,

orcid.org/0000-0002-2582-0924

*викладач кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного лінгвістичного університету*

Статтю присвячено когнітивно-лінгвістичному аналізу особливостей відтворення концепту СТРАХ в українській мові на матеріалі англomовних молодіжних антиутопій. В умовах глобалізаційних процесів та інтенсивного міжкультурного обміну молодіжна література набуває особливого значення як чинник формування ідентичності та світоглядних орієнтирів підростаючого покоління. У межах антиутопічного дискурсу страх постає як потужний емоційний і смислотворчий інструмент, за допомогою якого моделюється атмосфера напруження, небезпеки й невизначеності та репрезентуються соціальні тривоги сучасності.

Теоретичним підґрунтям дослідження слугують положення когнітивної лінгвістики про концепт як багатовимірну ментальну одиницю, що інтегрує образний, поняттєвий та ціннісний компоненти. У роботі окреслено основні когнітивні механізми актуалізації концепту СТРАХ у мовленні, зокрема метафоризацію, метонімізацію, інтенсифікацію та символізацію; проаналізовано його лексико-семантичні параметри й типові способи вербалізації через номінативні, описові та експресивні засоби. Простежено, як страх концептуалізується через тілесні реакції, просторові образи, колористику та динамічні характеристики.

Здійснено зіставлення концептуальних моделей страху в англomовних текстах із їхнім відтворенням в українських перекладах, що дало змогу виявити специфіку перекладацьких трансформацій на рівні образності, інтенсивності, емоційної тональності та семантичних відтінків. Визначено випадки збереження, послаблення або посилення експресії, а також зміни фокусування уваги з індивідуального переживання на соціальний контекст.

Результати аналізу засвідчують, що страх у молодіжних антиутопіях функціонує не лише як відображення індивідуального емоційного досвіду персонажів, а й як індикатор колективних соціокультурних тривог і викликів. Це підкреслює доцільність вивчення мовної репрезентації емоцій для глибшого осмислення сучасних культурних і суспільних трансформацій та окреслює перспективи подальших досліджень у межах когнітивного перекладознавства.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, страх, молодіжна антиутопія, метафора, семантика, мовні засоби.

The article focuses on a cognitive-linguistic analysis of the peculiarities of rendering the concept of FEAR in the Ukrainian language based on English-language young adult dystopian fiction. In the context of globalization and intensive intercultural exchange, young adult literature acquires particular significance as a factor shaping identity and worldview orientations of the younger generation. Within dystopian discourse, fear functions as a powerful emotional and meaning-generating instrument used to construct an atmosphere of tension, danger, and uncertainty, as well as to represent contemporary social anxieties.

The theoretical framework of the study is grounded in cognitive linguistics, which interprets the concept as a multidimensional mental unit integrating figurative, notional, and axiological components. The paper outlines the main cognitive mechanisms of the actualization of the concept of FEAR in discourse, including metaphorization, metonymization, intensification, and symbolization. Its lexical-semantic parameters and typical means of verbalization are analyzed through nominative, descriptive, and expressive devices. Particular attention is paid to the ways fear is conceptualized through bodily reactions, spatial imagery, color symbolism, and dynamic characteristics.

A comparative analysis of conceptual models of fear in English-language texts and their rendering in Ukrainian translations is carried out, which makes it possible to identify the specific features of translation transformations at the levels of imagery, intensity, emotional tone, and semantic nuance. Cases of preservation, mitigation, or amplification of expressiveness, as well as shifts in focus from individual experience to broader social context, are examined.

The results demonstrate that fear in young adult dystopias functions not only as a reflection of the characters' individual emotional experience but also as an indicator of collective socio-cultural anxieties and challenges. This confirms the relevance of studying the linguistic representation of emotions for a deeper understanding of contemporary cultural and social transformations and outlines perspectives for further research within the framework of cognitive translation studies.

Key words: cognitive linguistics, concept, fear, young adult dystopia, metaphor, semantics, linguistic means.

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві простежується посилення наукового інтересу до досліджень, що поєднують теоретичні засади когнітивної лінгвістики з аналізом художнього перекладу. Особливої актуальності набуває вивчення механізмів репрезентації та відтворення базових емоційних концептів, які формують специфіку художньої картини світу та визначають ідейно-смыслову організацію тексту. Серед таких концептів провідне місце посідає концепт СТРАХ, що виконує системоутворювальну функцію в межах антиутопічного жанру.

Англомовні молодіжні антиутопії тематизують проблеми тоталітарного контролю, насильства, обмеження індивідуальної свободи та екзистенційної загрози, що зумовлює інтенсивну актуалізацію концепту СТРАХ у художньому дискурсі. Переклад зазначених творів українською мовою передбачає не лише досягнення формально-семантичної еквівалентності, а й збереження когнітивної структури та емоційно-оцінного потенціалу відповідного концепту, що забезпечує адекватність його функціонування в іншомовному культурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних перекладознавчих дослідженнях когнітивно-лінгвістичний підхід посідає провідне місце серед методологічних стратегій, що відображає зростання уваги до процесів концептуалізації та мовної репрезентації емоційних станів у міжмовній перспективі. У цьому контексті особливої ваги набувають наукові праці Л. Коваленко та А. Мартинюк (2018), у яких здійснено системний аналіз когнітивних моделей емоцій у художньому перекладі.

Дослідниці зосереджують увагу на метафоричній моделі типу CONTAINER в англійській мові та специфіці її відтворення українською, окреслюючи низку когнітивних перекладацьких операцій, зокрема реконструкцію, заміщення та елімінування. Зазначені операції становлять методологічно значущий інструментарій для аналізу перекладу концепту СТРАХ, оскільки дозволяють простежити трансформації його образної та семантичної структури в процесі міжмовної інтерпретації.

Порівняльно-когнітивну парадигму аналізу концепту СТРАХ репрезентовано в дослідженні Н. Михальчук та С. Бігунової (2019), присвяченому вивченню специфіки вербалізації концепту FEAR / СТРАХ в англійській та українській фразеологічних системах. У зазначеній праці здійснено зіставний аналіз фразеологічних одиниць

як засобів концептуалізації емоційного досвіду в різних мовно-культурних спільнотах.

Авторки аргументують, що фразеологічні одиниці репрезентують концепт СТРАХ через усталені образні моделі, сформовані на основі тілесних, просторових і фізіологічних асоціацій. Такий підхід дозволяє виявити когнітивні механізми структурування емоції та має принципове значення для перекладознавчого аналізу художніх текстів, зокрема в межах антиутопічного дискурсу, де концепт СТРАХ виконує ключову смислотворчу функцію.

Суттєве теоретико-методологічне підґрунтя для аналізу концепту СТРАХ в українській мовній картині світу формують наукові розвідки О. Коляденко (2018), у яких цей концепт осмислюється як складне, полікомпонентне ментально-мовне утворення. У межах запропонованої дослідницею моделі страх інтерпретується як структура, що інтегрує емоційний, когнітивний та оцінно-аксіологічний компоненти, взаємодія яких забезпечує його багатовимірну репрезентацію.

Авторка наголошує на культурній зумовленості процесів вербалізації страху, підкреслюючи залежність мовних засобів його об'єктивації від соціокультурного контексту. Такий підхід має принципове значення для перекладознавчого аналізу, оскільки відтворення англомовних художніх текстів українською мовою передбачає врахування не лише семантичної структури концепту, а й специфіки його культурної інтерпретації.

Отже, аналіз сучасних наукових праць засвідчує сформованість ґрунтовної теоретичної бази для здійснення когнітивно-лінгвістичного дослідження емоційних концептів. Наявні розвідки окреслюють методологічні засади їх моделювання, вербалізації та інтерпретації в міжкультурному вимірі.

Водночас проблема відтворення концепту СТРАХ в українських перекладах англомовних молодіжних антиутопій залишається фрагментарно висвітленою. Відсутність комплексного аналізу цього питання зумовлює наукову актуальність обраної теми та визначає доцільність її подальшого опрацювання в межах когнітивного перекладознавства.

Метою статті є виявлення когнітивно-лінгвістичних особливостей відтворення концепту СТРАХ в українських перекладах англомовних молодіжних антиутопій.

Виклад основного матеріалу. У межах когнітивної лінгвістики концепт визначається як складне ментальне утворення, що інтегрує знання, емоційний досвід та оцінні характери-

стики, пов'язані з певним фрагментом об'єктивної або суб'єктивно осмисленої реальності. Він постає як структурований елемент свідомості, у якому поєднуються когнітивні, афективні та аксіологічні компоненти [16, с. 23].

Відповідно до сучасних наукових підходів, концепт має ієрархічну багаторівневу організацію. Його структура передбачає наявність ядерного компонента, що репрезентує базове, узагальнене значення; приадресованої зони, яка охоплює образні, метафоричні та асоціативні елементи; а також периферійного рівня, представленого культурно зумовленими, контекстуально варіативними й індивідуально маркованими смисловими нашаруваннями [12, с. 48].

Емоційні концепти, зокрема концепт СТРАХ, вирізняються підвищеним ступенем суб'єктивної зумовленості та значною образно-асоціативною щільністю. Їх репрезентація в художньому дискурсі реалізується через систему лексичних, метафоричних і синтаксичних засобів, які забезпечують моделювання як фізіологічних реакцій, так і психологічних виявів відповідного емоційного стану [6, с. 139].

У перекладознавчій площині концепт постає як складний об'єкт міжмовної репрезентації, оскільки його відтворення передбачає врахування не лише лексико-семантичних відповідників, а й специфіки когнітивних моделей, притаманних як мові оригіналу, так і мові перекладу [6, с. 147].

Антиутопічний дискурс характеризується домінуванням негативно маркованих концептів, серед яких СТРАХ виконує системоутворювальну та смислотворчу функцію. У межах молодіжних антиутопій цей концепт здебільшого співвідноситься із загрозою фізичного знищення, втратою особистісної ідентичності, тотальним контролем з боку владних структур та невизначеністю майбутнього як екзистенційною перспективою [7, с. 111].

В англомовних антиутопічних текстах концепт СТРАХ актуалізується як через прямі лексичні номінації (*fear, terror, panic*), так і опосередковано – шляхом вербалізації соматичних реакцій персонажів, опису їхніх психофізіологічних станів та використання розгалуженої системи метафоричних образів, що забезпечують багатовимірну репрезентацію відповідної емоції.

До найбільш уживаних лексичних засобів репрезентації концепту страху належать іменники (*fear, dread*), дієслова (*to fear, to tremble*) та прикметники (*afraid, terrified*).

е.г. *All the general fear I've been feeling condenses into immediate fear of the girl, this predator*

who might kill me in seconds [11, p. 118]. – Розмитий жах сконденсувався в цілком конкретний страх перед дівчиною-хижачкою, яка от-от мене прикінчить [4].

В оригінальному фрагменті концепт СТРАХ постає як динамічний психоемоційний стан: дифузний, фоновий страх (*general fear*) трансформується в конкретизований, ситуативний (*immediate fear*), спрямований на чітко окреслений об'єкт – дівчину-хижака. Лексема *condenses* актуалізує метафоричну модель страху як субстанції, що переходить із розсіяного стану в концентрований та інтенсивний. Напруга посилюється через вербалізацію безпосередньої загрози фізичного знищення (*might kill me in seconds*), яка конкретизує небезпеку й увиразнює страх як екзистенційний ризик.

В українському перекладі – «Розмитий жах сконденсувався в цілком конкретний страх перед дівчиною-хижачкою, яка от-от мене прикінчить» – збережено когнітивну модель страху як процесу конденсації через лексеми *розмитий* і *сконденсувався*, що відтворюють метафоричну структуру оригіналу. Опозиція *жах* – *страх* увиразнює градацію інтенсивності, а прислівник *цілком* підсилює конкретизованість переживання. Трансформація *might kill me in seconds* у *от-от мене прикінчить* є прикладом експресивної адаптації, яка відповідає емоційній напрузі ситуації та зберігає домінуючу функцію концепту СТРАХ у тексті.

е.г. *Though Thomas wasn't that afraid of him anymore, he still hated the guy's guts* [12, p. 139]. – *І хоча Томас тепер не боявся Галлі, він однок його терпіти не міг* [2].

В оригінальному реченні концепт СТРАХ репрезентовано у редукованому, зниженому вияві, що експлікується конструкцією *wasn't that afraid*, яка засвідчує не відсутність емоції, а її меншу інтенсивність порівняно з попереднім досвідом персонажа. Водночас семантичний акцент зміщується зі страху на потужну негативну афективну реакцію, виражену ідіомою *hated the guy's guts*, що актуалізує концепти ворожості та відрази й модифікує загальну емоційну домінуючу висловлювання.

В українському перекладі – «І хоча Томас тепер не боявся Галлі, він однак його терпіти не міг» – відбувається нівелювання градаційності емоції: часткове послаблення страху трансформується у його повне заперечення. Така інтерпретація зменшує когнітивну багатовимірність концепту СТРАХ, оскільки усувається компонент поступової емоційної динаміки. Водночас ідіому

hated the guy's guts передано усталеним українським висловом терпіти не міг, що становить стилістично нейтральну адаптацію й адекватно відтворює інтенсивність негативного ставлення. У підсумку переклад зберігає семантичну опозицію страху та ненависті, проте дещо спрощує репрезентацію концепту СТРАХ через редукцію його ступеневої структури.

Метафора постає одним із ключових механізмів концептуалізації страху, забезпечуючи його образно-когнітивне структурування. В англійських антиутопічних текстах зазначений концепт часто вербалізується через метафоричні моделі фізичного тиску, темряви або живої істоти, що надає емоції відчутної тілесної та просторової конкретності.

e.g. *Fear prickles inside me, in my chest and in my head and in my hands* [15, p. 70]. – *Страх поколює мене зсередини – груди, голову, руки* [9].

В оригінальному реченні концепт СТРАХ вербалізується через соматичну метафоризацію: емоція не лише прямо номінується, а й локалізується в конкретних частинах тіла (in my chest, in my head, in my hands). Дієслово prickles актуалізує відчуття поколювання, що корелює з фізіологічними реакціями на інтенсивне емоційне напруження. Повтор прийменникової конструкції in my... формує ефект градаційного наростання та підкреслює всеохопність переживання, репрезентуючи страх як стан, що тотально охоплює тілесний простір персонажа.

В українському перекладі – «Страх поколює мене зсередини – груди, голову, руки» – збережено базову соматичну модель завдяки використанню дієслова поколює, яке адекватно передає сенсорний компонент оригіналу. Водночас лексема зсередини узагальнює просторову локалізацію емоції, частково нівелюючи повторюваність прийменникових маркерів, притаманну англійському тексту. Перелік частин тіла, оформлений у вигляді парцельованої конструкції після тире, виконує компенсаторну функцію, зберігаючи ефект фрагментарності й тілесної розщепленості внутрішнього стану.

e.g. *I studied her, searching for the hatred buried beneath the layer of pleasantness on her face, the fear hovering in her soft eyes, the disgust caught in the corner of her smile* [p. 29]. – *Я вивчала її обличчя, вишукуючи там приховану під маскою доброзичливості ненависть, страх у глибині лагідних очей, зачашну в кутиках губ огиду* [1].

В оригінальному фрагменті концепт СТРАХ функціонує в межах ширшого емоційного комплексу (hatred, fear, disgust) і постає як латентний,

імпліцитно виражений стан. Він не ізолюється як самостійна емоція, а інтегрується в багатошарову психологічну характеристику персонажа. Лексема hovering актуалізує метафоричну модель страху як нестабільної, «завислої» в просторі субстанції – емоції, що ще не набула відкритої маніфестації, проте вже позначає внутрішню напругу. У такий спосіб страх концептуалізується як потенційний індикатор прихованого психологічного стану, який зчитується через невербальні маркери.

В українському перекладі – «страх у глибині лагідних очей» – простежується трансформація просторової метафори: образ «зависання» (hovering) замінено моделлю глибинної локалізації. Унаслідок цього когнітивний акцент зміщується з поверхневої, майже візуально вловимої присутності емоції на її внутрішню, приховану природу. Водночас така інтерпретація є семантично узгодженою з іншими елементами перекладу (приховану, зачашну), які формують цілісну парадигму латентності та імпліцитності емоційного стану.

Для репрезентації високої інтенсивності страху в текстах оригіналу активно використовуються синтаксичні засоби – короткі, фрагментарні речення, повтори та парцеляція. У висловлюванні He couldn't breathe. Couldn't think. Couldn't run. сегментованість структури відтворює психофізіологічний стан персонажа, передаючи ефект дезорганізації свідомості та руху. В українському перекладі – «Він не міг дихати. Не міг думати. Не міг тікати.» – збережено синтаксичну модель та ритміко-інтонаційну організацію оригіналу, що забезпечує адекватну передачу емоційної напруги й внутрішньої дестабілізації героя.

e.g. *Thomas wanted to look away, to get out of there. But he couldn't move; he was too mesmerized, too scared* [12, p. 68]. – *Томасу хотіло розвернутися і втекти, але паралізований стархом, він не мав сили зрушити з місця* [2].

В оригінальному фрагменті концепт СТРАХ репрезентується через поєднання поведінкових і психологічних реакцій. Namir to look away, to get out of there відображає інстинктивну модель уникнення загрози («fight or flight»), тоді як конструкція he couldn't move фіксує блокування цієї реакції. Лексеми too mesmerized, too scared формують ефект подвійної детермінації: персонаж водночас перебуває у стані зачарування й страху, що акцентує амбівалентність його переживання. У такому контексті страх постає як паралізуючий чинник, проте в структурі оригіналу він функціонує як один із компонентів складного психоемоційного стану.

В українському варіанті паралізований страхом, він не мав сили зрушити з місця простежується семантична конкретизація: страх прямо названо причиною фізичної нерухомості, а причинно-наслідковий зв'язок, імпліцитний в оригіналі, стає експліцитним. Водночас опущення компонента *too mesmerized* звужує емоційний спектр і нівелює амбівалентність переживання. У результаті переклад посилює домінування концепту СТРАХУ та акцентує його паралізуючий ефект, однак спрощує психологічну багатовимірність ситуації, усуваючи мотив зачарованості чи гіпнотичного впливу.

Аналіз розглянутих фрагментів показує, що репрезентація концепту СТРАХ в українському перекладі реалізується через сукупність взаємодоповнювальних стратегій, серед яких провідними є експлікація, модуляція, вилучення та компенсація. У більшості випадків перекладач зберігає концептуальне ядро страху як базової емоції, однак модифікує способи його мовного втілення з огляду на норми цільової мови та стилістичні параметри українського художнього дискурсу.

Показовою є тенденція до інтенсифікації причинно-наслідкових зв'язків і більш чіткої мотивації емоційного стану персонажа. Якщо в оригіналі страх часто функціонує імпліцитно або як компонент амбівалентного переживання, то в перекладі він нерідко набуває експліцитного вираження й осмислюється як провідний детермінант поведінки. Такий підхід забезпечує більшу семантичну визначеність тексту, однак може призводити до певного звуження психологічної багатовимірності першотвору.

На рівні образності простежується одночасне збереження метафоричних моделей (зокрема концепту СТРАХ як фізичної сили чи субстанції) та їх трансформація. Коли когнітивні моделі в оригіналі та перекладі збігаються, використовується калькування або близький лексичний еквівалент. У випадках неповної відповідності образної структури перекладач застосовує модуляцію, змінюючи просторову чи сенсорну перспективу за збереження концептуального змісту. Внаслідок цього страх може репрезентуватися як внутрішня

глибина, паралізуюча сила або концентрована енергія.

Загалом переклад виявляє прагнення до семантичної прозорості та підвищення емоційної напруги. Водночас часткова редукція градаційності або амбівалентності емоцій свідчить про прагнення до структурного впорядкування психологічного стану персонажів. Таким чином, репрезентація концепту СТРАХ у перекладі поєднує збереження когнітивного ядра емоції з адаптацією її вербальної та образної реалізації до норм української мовної та художньої традиції.

Висновки. Концепт СТРАХ у молодіжних англомовних антиутопіях постає як багатовимірне когнітивне утворення, що включає емоційний, тілесний, оцінний та екзистенційний компоненти. Він реалізується через лексичні номінації, метафори, соматичні описи, синтаксичні засоби інтенсифікації та контекстуальні опозиції (страх – ненависть, страх – контроль, страх – виживання). Страх функціонує не лише як індивідуальна емоція персонажа, а й як структуроутворюючий елемент антиутопічного світу, відображаючи загрозу, тотальний контроль і невизначеність майбутнього.

В українському перекладі його відтворення потребує комплексного підходу, що поєднує лексичну адекватність із збереженням образно-емоційного потенціалу. Перекладач враховує семантичні параметри лексем та когнітивні моделі, що лежать в основі метафоричних і соматичних репрезентацій, а також динаміку емоції – її наростання, трансформацію чи паралізуючий ефект.

Дослідження показало, що перекладачі здебільшого зберігають когнітивне ядро концепту – базове уявлення про страх як реакцію на загрозу та чинник поведінкової детермінації. Периферійні елементи – метафори, градаційні відтінки, додаткові емоційні компоненти – можуть модифікуватися відповідно до норм української мови та стилістичних очікувань. Когнітивно-лінгвістичний підхід дозволяє оцінити співвідношення ядра і периферії концепту, метафоричних моделей і соматичних маркерів, відкриваючи перспективи для подальших досліджень емоційних концептів у художньому дискурсі молодіжної антиутопії.

СПИСОК ВКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бракен О. Темні уми. Київ, 2018. 400 с. URL: <https://knigoed.club/3471-temni-umi-oleksandra-braken.html>
2. Дешнер Дж. Той, що біжить лабіринтом. Чернівці, Країна Мрій. 2025. URL: <https://uabooks.co.ua/ebook/bigun-u-labirinti/>
3. Коваленко Л., Мартинюк А. English CONTAINER metaphors of emotions in Ukrainian translations. *Advanced Education*. 2018. № 10. С. 190–197. DOI: 10.20535/2410-8286.142723.
4. Коллінз С. Голодні ігри. Київ, BookChef. 2024. URL: https://uabook.com.ua/book/golodni-igry/#epub_reader_frame

5. Коляденко О. О. (2018). Лексико-семантична репрезентація концепту "страх" в українській наївній та науковій картинах світу [Дис. канд. філ. наук].
6. Орехова Л.І., Чаєнкова О.К. Лексико-семантичні особливості концепту СТРАХ (на матеріалі англійської, турецької та української мов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2024. № 3. С. 135-140
7. Павлюк Х. Символічне наповнення концепту «FEAR» у романі-антиутопії Вероніки Рот «Divergent». *Південний архів*. № 68. 2017. С. 110-113
8. Романчук Г. О. Відтворення наукових концептів в аудіовізуальному перекладі. *Закарпатські філологічні студії*. №31. 2023. С. 146–150.
9. Рот. В. Дивергент. Київ, 2013. URL: <https://worldinbooks.com.ua/knigi/dyverhent-veronika-rot/> (дата звернення: 31.10.2025).
10. Bracken A. The darkest minds. New York, 2012. 274 p.
11. Collins S. The Hunger Games. Scholastic Press, 2008. 291 p.
12. Dashner J. The Maze Runner. Delacorte Press, 2009. 329 p.
13. Mykhalchuk N., Bihunova S. The verbalization of the concept of "fear" in English and Ukrainian phraseological units. *Cognitive Studies*. 2019. № 19. P. 1–15 DOI: 10.11649/cs.2043
14. Romanchuk O., Stetsenko M., Hnatenko L. Cognitive Linguistics: Disclosure of Cognitive Processes in Language Perception from an Analytical Perspective. *Frontiers in Linguistics Studies*. 2024. №6(2). P. 45–59 DOI 10.30564/fls.v6i3.6602
15. Roth, V. *Divergent*. NY, 2012. 496 p.
16. Yuhan S., Liu Y., Tang M. Cognitive Aspects of Translation: The Latest Research in Psycholinguistics and Cognitive Science. *Frontiers in Linguistics Studies*. 2024. №6(3). P. 22–34 DOI 10.30564/fls.v6i4.6775

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

STRUCTURAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF API STANDARD TERMINOLOGY

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ СТАНДАРТІВ API

Shtohryn M.V.,

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
*orcid.org/0000-0002-8654-1486**PhD in Philology, Associate Professor,**Associate Professor at the Department of Philology,**Translation and Interpreting at Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

The article presents a structural and semantic investigation of the terminological system of the American Petroleum Institute (API) standards, based on the material of API RP 13I. The growing scope of international technical standardisation has intensified the need for accurate and conceptually consistent translation of specialised regulatory documentation. In the oil and gas sector, where operational safety, technological reproducibility, and regulatory compliance are directly dependent on terminological precision, the internal organisation of technical terminology becomes a matter of critical importance. The study is aimed at identifying the dominant structural and semantic characteristics of API terminology and at determining their relevance for technically adequate translation into Ukrainian.

The analysis demonstrates that the terminological system of API standards is characterised by a high degree of formalisation, systemic coherence, and functional rigidity. It is established that the examined terminology performs classificatory, descriptive, and parametric functions within normative technical discourse. Particular attention is given to the mechanisms that ensure semantic specificity, structural predictability, and minimisation of interpretative variability in standardised documentation.

The semantic examination reveals a clearly organised internal stratification of terminological units according to their functional roles in technical communication. It is confirmed that API terminology tends toward maximal semantic unambiguity and procedural embeddedness. A considerable proportion of terms incorporates formally defined quantitative parameters, which significantly restricts permissible translation variability and necessitates the use of fixed technical equivalents.

It is substantiated that structural-semantic profiling constitutes an essential stage in the translation of technical standards, since terminological inconsistency may lead to technological inaccuracies or potential safety risks. The findings contribute to specialised translation studies and may be applied in translator training as well as in the practical translation of oil and gas regulatory documentation.

Keywords: API standards, structural-semantic analysis, technical terminology, oil and gas discourse, specialised translation.

У статті здійснено структурно-семантичне дослідження термінології стандартів Американського інституту нафти (API) на матеріалі документа API RP 13I. Актуальність роботи зумовлена розширенням сфери міжнародної технічної стандартизації та зростанням потреби у точному й концептуально узгодженому перекладі спеціалізованих нормативних документів. У нафтогазовій галузі, де технологічна безпека, відтворюваність виробничих процесів і відповідність регуляторним вимогам безпосередньо залежать від термінологічної точності, внутрішня організація технічної терміносистеми набуває особливої значущості. Метою дослідження є виявлення домінантних структурних і семантичних характеристик термінів стандартів API та визначення їх перекладацької релевантності для української мови.

У результаті аналізу встановлено, що терміносистема стандартів API характеризується високим ступенем формалізації, системною впорядкованістю та функціональною жорсткістю. З'ясовано, що досліджувана термінологія виконує класифікаційну, описову та параметричну функції в нормативному технічному дискурсі. Особливу увагу приділено механізмам забезпечення семантичної конкретизації, структурної передбачуваності та мінімізації інтерпретаційної варіативності у стандартизованих текстах.

Семантичний аналіз засвідчив чітку внутрішню стратифікацію термінологічних одиниць відповідно до їх функціональних ролей у технічній комунікації. Підтверджено, що терміни стандартів API тяжіють до максимальної семантичної однозначності та процедурної вмотивованості. Значна частина одиниць містить формалізовані кількісні параметри, що істотно обмежує варіативність перекладу та зумовлює необхідність використання фіксованих технічних відповідників.

Обґрунтовано, що структурно-семантичне профілювання є необхідним етапом перекладу технічних стандартів, оскільки термінологічна неузгодженість може спричинити технологічні похибки або безпекові ризики. Отримані результати поглиблюють теорію галузевого перекладу та можуть бути використані у підготовці перекладачів і практиці перекладу нормативної документації нафтогазової сфери.

Ключові слова: стандарти API, структурно-семантичний аналіз, технічна термінологія, нафтогазовий дискурс, галузевий переклад.

Problem Statement. The rapid expansion of international technical standardisation has significantly increased the demand for high-quality translation of specialised regulatory documents. In the oil and

gas industry, where operational safety, technological consistency, and regulatory compliance are critically dependent on terminological precision, the translation of standards produced by the American Petroleum

Institute (API) presents particular challenges [3]. API documents are characterised by a high degree of formalisation, dense terminological structuring, and strict semantic unambiguity, which together impose elevated requirements on both linguistic and subject-matter competence of translators.

In contemporary translation studies, increasing attention is being paid to the structural and semantic properties of specialised terminology as a prerequisite for achieving equivalence in technical translation. However, despite the growing body of research on technical and scientific translation, the terminological systems of API standards remain insufficiently examined from a structural-semantic perspective, particularly in relation to their implications for translation practice.

Given the complexity and standardised nature of API terminology, a systematic analysis of its structural models and semantic organisation is necessary to ensure terminological consistency and reduce the risk of misinterpretation in translated regulatory texts. The present study seeks to identify the dominant structural configurations and semantic properties of the terminological units employed in API RP 13I [3] and to evaluate their implications for translation into Ukrainian in the domain of technical standardisation.

Literature Review. The theoretical foundations of specialised translation emphasise the central role of terminology as a carrier of domain-specific knowledge and as a key determinant of translation quality. Classical works in technical translation consistently highlight the importance of terminological accuracy and system consistency in specialised discourse. As noted by Karaban [2, p. 35], scientific and technical translation requires strict adherence to established terminological norms and minimisation of contextual variability that may be acceptable in general-language translation.

From a usability-oriented perspective, technical documentation must ensure clarity, functional adequacy, and user accessibility, which directly depends on terminological precision [4]. Within the functionalist paradigm, translation is viewed as a purposeful activity conditioned by communicative goals and target-text functionality [9]. This position is particularly relevant for highly regulated technical domains such as the oil and gas industry.

From a risk-management perspective, translation decisions may be interpreted as effort-driven operations in which controlled information reduction can function strategically; however, such tolerance is significantly restricted in safety-critical technical discourse [10, p. 92].

Recent cognitive approaches to terminology emphasise the conceptual structuring of specialised knowledge and the systematic organisation of domain-specific lexicons [5, p. 124]. According to ISO 704 (2009), terminological systems in specialised domains must ensure conceptual clarity, univocity, and systematic coherence. The importance of extralinguistic factors in terminological standardisation has also been highlighted in Ukrainian scholarship [1, p. 76].

Despite these advances, the terminological architecture of API standards remains insufficiently systematised in translation-oriented research, which necessitates targeted structural-semantic investigation.

Research Aim and Objectives. The aim of this study is to conduct a comprehensive structural and semantic analysis of the terminological system of API RP 13I and to determine its implications for the accurate and standard-compliant translation of technical terminology into Ukrainian. To achieve the stated aim, the study pursues the following objectives:

- to systematise the terminological inventory of API RP 13I and identify its dominant lexical-structural patterns;
- to classify the principal structural models of API terms (one-word, compound, and prepositional constructions);
- to analyse the semantic organisation of the identified terminological units, including their conceptual scope and intercomponent relations;
- to determine the functional roles of key semantic groups within the normative technical discourse of API standards.

Discussion. The American Petroleum Institute (API) develops regulatory documents characterised by exceptionally stringent requirements for terminological accuracy, structural uniformity, and semantic unambiguity. API standards incorporate complex multi-level terminological systems that reflect the physicochemical properties of materials, parameters of laboratory procedures, metrological characteristics of testing, and specialised technological processes.

API RP 13I constitutes a particularly representative corpus for structural and semantic investigation, as it encompasses a comprehensive set of terms related to drilling fluid laboratory testing, material property determination, technological operations, and performance evaluation parameters.

Given the multicomponent and systemically organised nature of API terminology, closer examination of the internal structure of terms and the principles governing their formal organisation is

required. The structural dimension is foundational for subsequent semantic interpretation, since the formal configuration of a term largely determines its meaning, textual function within the standard, and translational behaviour. Accordingly, the analysis below focuses on the dominant structural models observed in API standards.

API terminology demonstrates a high degree of formalisation and adheres to the standardisation principle “one term – one concept.” Within the analysed corpus, several dominant structural patterns can be identified.

1. One-word terms represent the most basic layer of the terminological system and denote fundamental physical or technological concepts (e.g., *abrasivity*, *viscosity*, *density*, *accuracy*, *precision*, *filtrate*, *spurt loss*, *autoclave*). These units typically occur in the sections *Terms and Definitions* and *Reagents and Apparatus* and function as semantic nuclei for more complex multicomponent constructions.

2. Compound terms constitute the core of the technical lexicon. They are predominantly realised through premodifying combinations of adjectives, nouns, and participles (e.g., *drilling fluid*, *non-aqueous fluid*, *base oil*, *simulated drilled solids*, *HTHP filter press*).

Such constructions provide classificatory, descriptive, and parametric specifications of technical objects, which is a defining feature of English-language engineering discourse.

The terms under study are mainly represented by combinations of adjectives, nouns and participles in preposition. These structures provide classification, descriptive and parametric characteristics of objects, which is a typical feature of English-language technical discourse. In oil and gas industry standards, they are used to accurately designate equipment, tools, technological processes, and the physical and chemical properties of drilling fluids.

– the Adj + N (adjective + noun) model often forms classification terms that describe a property or feature of an object, for example: *non-aqueous fluid* – безводний (неводний) буровий розчин; *synthetic base oil* – синтетична базова олива; *rotational viscometer* – ротаційний віскозиметр; *magnetic stirrer* – магнітна мішалка; *abrasion blade* – абразивний ніж / лезо

– the N + N (noun + noun) model – the first noun acts as a classifier, and the second as the core meaning. Such terms often refer to tools, equipment or technical parameters, for example: *drilling fluid* – буровий розчин, *filter press* – фільтр-прес, *particle size* – розмір частинок, *roller oven* – роликівий термостат, *aging cell* – камера для старіння зразків.

– the Participle + N model (participle + noun) – the first component describes the state, process of influence or method of processing the material, for example: *simulated drilled solids* – імітовані тверді частинки вибуреної породи, *calibrated cylinder* – проградуйований циліндр, *heated sample* – нагрітий зразок, *aged fluid* – «постарілий» (після нагрівання) розчин, *adjusted viscosity* – скоригована в'язкість.

Most of these terms are constructions that do not allow for abbreviation or variation, since changing even one component changes the technical meaning.

1.3. Terminological phrases with prepositional structures are widely used in API standards, especially in descriptions of methods, material characteristics, and testing procedures. They perform an important function: they clarify a property, parameter, quantitative characteristic, or object of study, ensuring maximum accuracy and scientific objectivity of formulations. Unlike simple and two-component complex terms, prepositional constructions represent a higher level of abstraction, as they describe not only the object, but also its attribute, relationship or function in the testing process.

Prepositional phrases in API standards most often describe: large abstract parameters such as loss of mass, increase in viscosity, measured characteristics of materials such as volume of filtrate, density of suspension, research or testing methods determination of abrasivity, measurement of gel strength, chemical processes and reactions extraction of solids, dissociation of ions, quantitative or qualitative changes reduction in particle size, change in alkalinity. All of these formats are typical for technical style, particularly for API engineering and laboratory standards

Below is a thorough step-by-step description of the models identified in the API standard under study.

– The N + of + N model is the most common structure that denotes the relationship between a parameter and a measurement object, for example: *loss of mass* – втрата маси, *volume of filtrate* – об'єм фільтрату, *rate of penetration* – швидкість проникнення, *measurement of viscosity* – вимірювання в'язкості, *abrasion of metal components* – зношування металевих елементів.

– The N + of + Adj + N model is a refined version of the previous structure, which conveys the nature of the object, for example: *cation-exchange capacity of drill solids* – катіонообмінна здатність твердих частинок, *volume of high-temperature filtrate* – об'єм високотемпературного фільтрату, *loss of water-based mud performance* – втрата властивостей водо-базованого розчину, *determination*

of non-aqueous fluid content – визначення вмісту неводної фази, *stability of oil-continuous emulsions* – стабільність емульсій з оливою як безперервною фазою.

– The N + for + V-ing model indicates the purpose or function of equipment and procedures, for example: *apparatus for measuring density* – апарат для вимірювання густини, *equipment for preparing test samples* – обладнання для підготовки зразків, *device for evaluating abrasion* – пристрій для оцінювання абразивності, *method for testing gel strength* – метод для випробування гелевої міцності, *container for heating drilling fluid* – контейнер для нагрівання бурового розчину.

– The N + in + N model is used to express the localisation of processes or characteristics, for example: *change in alkalinity* – зміна лужності, *increase in viscosity* – підвищення в'язкості, *reduction in particle size* – зменшення розміру частинок, *growth in filtrate volume* – збільшення об'єму фільтрату, *error in measurement* – помилка вимірювання

– The Determination/Measurement/Evaluation + of + N model is most commonly used in API standard structures, especially in method descriptions (sections 5–14), for example: *Determination of Abrasivity* – визначення абразивності, *Measurement of Shear Strength* – вимірювання зсувної міцності, *Evaluation of Particle Size Distribution* – оцінка гранулометричного складу, *Determination of Moisture Content* – визначення вмісту вологи, *Measurement of pH* – вимірювання кислотності.

– The N + of + V-ing model indicates a process that relates to another process or parameter, for example: *effect of heating* – вплив нагрівання, *result of stirring* – наслідок перемішування, *impact of rolling* – вплив прокатування, *rate of cooling* – швидкість охолодження, *degree of swelling* – ступінь набухання.

Prepositional constructions in the structure of API standard terms perform certain functions: they convey complex technological relationships (property – carrier, process – object of influence), ensure maximum specificity of the parameter, and unlike general English, API terms do not allow for variability, for example: volume of filtrate ≠ filtrate volume (which convey different concepts). Several prepositions can be combined: *Determination of the volume of filtrate after heat-aging*.

Therefore, terminological phrases with prepositional structures are one of the key features of the API standards terminology system. They ensure accuracy in the designation of processes, properties and parameters; structural predictability;

unification of terminology; and the possibility of clear interpretation during testing and evaluation of results. They are widely represented mainly in the descriptions of methodologies (clauses 4.1–14.7).

1.4. Format and parametric terms – the standard contains a significant number of terms with parameters specified, for example: *600 r/min dial reading*, *30 min ± 30 s stirring time*, *350 mL laboratory barrel*, *particle size distribution (PSD)*, *d50 particle mean diameter*. Such units are both terms and units of technical parameters, which is a specific feature of API standards.

Thus, structural analysis of API standard terms demonstrates a clearly organised model for constructing technical units, combining simple, complex and multi-component structures with established syntactic patterns.

However, the formal organisation of terms constitutes only one dimension of the overall terminological system. A comprehensive understanding of their functional behaviour requires closer examination of their semantic properties, including internal semantic structure, the nature of intercomponent relations, and the specific mechanisms by which physicochemical processes are terminologically represented. Accordingly, the subsequent stage of the present study focuses on the semantic analysis of API standard terminology, with the aim of elucidating the deeper conceptual content of the terms and clarifying their functional role within normative technical discourse.

Semantic analysis shows that the API standards terminology system has a clear structure, so we have identified several main groups, in our opinion:

– Terms denoting equipment and apparatus, for example: *mixer*, *viscometer*, *filter press*, *abrasion test blade*, *magnetic stirrer*, *aging cells*, *roller oven*. These terms are presented in the sections *Reagents and Apparatus* Semantically, they refer to technological means, but are often specified by detailed parameters: *diameter 36.5 mm*, *capacity 250 mL*, *accuracy ±0.01 g*.

– Terms for processes and procedures, for example: *mixing*, *agitation*, *rolling*, *heating*, *aging*, *boiling*, *titration*, *decanting*, *sifting*. All of them are used in the form of verbal nouns, which is typical for technical discourse.

– Terms relating to physical and chemical properties, for example: *density*, *relative density*, *viscosity*, *gel strength*, *pH*, *alkalinity*, *cation-exchange capacity*, *spurt loss*, *filtrate volume*, *abrasivity*, *moisture content*. Conceptually, this group represents measurable quantities.

– Terms of methods and tests, for example: *Low-temperature, low-pressure (LTLP) filter test*, *HTHP filtration*, *Deflocculation test*, *Methylene*

Blue Capacity test, Shale-particle disintegration test, Shear strength measurement (shearometer method). Each method in the standard has the status of an unambiguous term that is repeated in all API documents of the corresponding series.

– Abbreviated terms, for example: *HTHP, LTLP, PSD, ISE, PAH, NAF, ISA, PPA, PPT, UV*, listed in the ‘Abbreviations’ section. Abbreviations form the core of the formalised terminology system, and their semantics are strictly unified.

After conducting a thorough analysis, we can conclude that API standards demonstrate three key semantic trends: terms demonstrate maximum clarity of meaning, for example: *spurt loss* – *об'єм рідини, що проходить через фільтрувальний матеріал до утворення фільтраційної кірки*. The term does not allow for any other interpretation.

Most terms have a procedural component, for example: *initial performance filtration test, low-temperature filtration testing after heat aging, operational check of electrode system, hot-rolling procedure*. The term refers not only to a concept, but also to a strictly regulated sequence of actions. This brings the terms closer to instructional formulas.

The term has a formal mathematical meaning, for example: *abrasivity (a)* is determined by the formula $mb - mf / t$. Such units cannot be

translated descriptively – only by a fixed technical equivalent.

Structural-semantic analysis shows that: API terms are mostly structurally compound, but semantically unambiguous; structural components, for example: *oil-based, water-based, high-temperature, low-pressure* perform a classification function; the number of translation options is minimal due to standardisation; translation requires internal unification of the terminology system, consistent with API and ASTM, for example, *base oil* should be translated as *базова олива*, not as *основна олива*, since only the first option corresponds to the terminology system of API standards.

Thus, the terminology of API standards forms a complex, multi-level structure in which lexical, morphological, syntactic and parametric models are distinguished. The semantics of terms is focused on unambiguity, reproducibility and technological accuracy. API standards demonstrate a tendency towards maximum formalisation of the terminology system, which is typical for international standardisation. Structural and semantic analysis of terms is a key stage in the preparation of translations of technical standards, as semantic inaccuracy can lead to technological or safety risks.

REFERENCES:

1. Гуменюк Т. І. Стандартизація в термінології: екстралінгвістичний погляд. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2015. Вип. 55. С. 75–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_55_28 (дата звернення: 17.02.2026).
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 560 с.
3. American Petroleum Institute. API Recommended Practice 13I: Recommended Practice for Laboratory Testing of Drilling Fluids. Washington, DC : API, 2014. 78 p. URL: <https://www.api.org> (Last accessed: 12.02.2026).
4. Byrne J. Technical Translation. Usability Strategies for Translating Technical Documentation. Dordrecht : Springer, 2006. XIII, 280 p.
5. Faber P. The Cognitive Shift in Terminology and Specialized Translation. MonTI: Monografías de Traducción e Interpretación. No 1. 2009. pp. 107–134.
6. Henson G. International Standardization and Global Quality Management. London : Kogan Page, 2010. 268 p.
7. ISO 10414-1:2008. Petroleum and natural gas industries – Field testing of drilling fluids – Part 1: Water-based fluids. Geneva : International Organization for Standardization, 2008. 40 p. URL: <https://www.iso.org> (Last accessed: 17.02.2026).
8. ISO 704:2009. Terminology work – Principles and methods. Geneva : International Organization for Standardization, 2009. 52 p. URL: <https://www.iso.org> (Last accessed: 19.02.2026).
9. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester : St. Jerome Publishing, 1997. 156 p.
10. Pym A. On omission in simultaneous interpreting: Risk analysis of a hidden effort. In G. Hansen, A. Chesterman, & H. Gerzymisch-Arbogast (Eds.), *Efforts and models in interpreting and translation research* (pp. 83–105). John Benjamins. doi.org/10.1075/btl.80.08pym.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.133.1'25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.32>**СИНХРОННИЙ ПЕРЕКЛАД КОНФЕРЕНЦІЙ: ПІДГОТОВКА ТА ВИКЛИКИ****SIMULTANEOUS INTERPRETATION OF THE CONFERENCE:
PREPARATION AND CHALLENGES****Ярошко-Кушнір Н.С.,***orcid.org/0000-0003-0773-2362**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри французької та іспанської філологій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Синхронний переклад є найбільш затребуваним видом усного перекладу серед замовників та найбільш вимогливим до професійної компетентності перекладачів. Галузева спеціалізація у СП полегшує когнітивне навантаження на перекладача, вивільняє операційну пам'ять та забезпечує кращу якість перекладу. Вона можлива за умови великого потоку замовлень на СП, але якщо йдеться про переклади з менш поширених мов, зокрема французької, специфіка роботи перекладача є іншою: кожне замовлення потребує окремої підготовки та вимагає більшої затрати часового та фізичного ресурсу для набуття нових знань.

У процесі підготовки повинні гармонійно та планомірно поєднуватися такі етапи: набуття фонових знань (ознайомленість перекладача з основними поняттями, механізмами, процесами, які описує і якими послуговується та чи інша галузь знань), конкретизація завдань (прецизійне опрацювання складних моментів: співвідношення змісту термінів, переклад умовних позначень та змінних у графіках, схемах, встановлення причинно-наслідкових зв'язків у мікроконтекстах), тренування (вправи на заучування глосаріїв, пробний переклад роликів на суміжну тематику, фонетичне тренування вимови власних, психологічна підготовка, техніка «деперсоналізації»), підготовка організаційного та технічного аспектів.

Підготовка повинна допомогти перекладачу у випадку професійних викликів. На фонетично-просодичному рівні (швидкий темп мовлення, погана вимова доповідача) перекладачеві потрібно максимально зосередитися на змісті повідомлення, а для його передачі треба використовувати засоби компресії, редукції, парафрази. На лексичному рівні (велика щільність термінології, багатозначність слова) доцільно приймати рішення про переклад на основі найближчого мікроконтексту, або ж надати перевагу простішому, очевиднішому перекладу перед вишуканим, чи образним. На синтаксичному рівні викликом для перекладача стає невміле формулювання думки доповідачем. У цьому випадку важливо орієнтуватися на передання основної ідеї, ключових понять згаданих у певному уривку завдяки інтенсивному задіянню робочої пам'яті. На дискурсивному рівні може постати проблема невідомого попереднього дискурсивного контексту, коли треба застосувати екстраполяцію інформації з наявних джерел, а також узагальнення, чи парафразу.

Ключові слова: синхронний переклад, виклики, підготовка, етап, модель, компресія.

Simultaneous interpretation is the most in-demand type of oral translation among clients and the most demanding in terms of professional competence for interpreters. Industry specialisation in SI reduces the cognitive load on the interpreter, frees up working memory, and ensures better translation quality. It is possible with a high volume of SI orders, but when it comes to translations from less common languages, particularly French, the nature of the interpreter's work is different: each order requires separate preparation and demands a greater expenditure of time and physical resources to acquire new knowledge.

During preparation, the following stages should be harmoniously and systematically combined: acquiring background knowledge (familiarising the translator with the basic concepts, mechanisms, and processes described and used in a particular field of knowledge), specifying tasks (careful handling of complex points: correlating the meanings of terms, translating symbols and variables in charts and diagrams, establishing cause-and-effect relationships in micro-contexts), training (exercises for memorising glossaries, trial translation of videos on related topics, phonetic practice of pronunciation, psychological preparation, impersonalisation technique), and preparation of organisational and technical aspects.

Preparation should help the translator in the case of professional challenges. At the phonetic-prosodic level (fast speech rate, poor pronunciation of the speaker), the translator needs to focus as much as possible on the content of the message using compression, reduction, and paraphrasing. At the lexical level (high density of terminology, ambiguity of words), it is advisable to make translation decisions based on the nearest micro context, or to prefer a simpler, more obvious translation over a sophisticated or figurative one. At the syntactic level, a challenge for the translator becomes the speaker's awkward formulation of thoughts. In this case, it is important to focus on conveying the main idea and the key concepts mentioned in a particular passage by means of working memory. At the discourse level, a problem may arise from an unknown prior discourse context, when it is necessary to apply information extrapolation from available sources, as well as generalisation or paraphrasing.

Key words: simultaneous interpreting, challenges, preparation, stage, model, compression.

Постановка проблеми. У наш час синхронний переклад (далі – СП) набуває статусу найбільш затребуваного виду усного перекладу.

Його беззаперечними перевагами стає швидкість передачі інформації, забезпечення ефективності спілкування та можливість підключення кана-

лів багатьох мов. Однак, для виконавця, тобто перекладача, саме виконання СП становить найбільше когнітивне, емоційне та фізичне навантаження. З огляду на це, існують рекомендації щодо галузевої спеціалізації перекладачів. Дійсно, глибоке розуміння тої, чи іншої професійної сфери полегшує когнітивне навантаження на перекладача, вивільняє операційну пам'ять та забезпечує кращу якість перекладу. Однак, галузева спеціалізація перекладача можлива за умови великого потоку замовлень на СП (наприклад, у випадку англо-українського перекладу). У цьому випадку перекладачі-синхроністи знаходять свою галузеву нішу і працюють тільки з конкретною тематикою перекладів. Якщо ж йдеться про переклади з менш поширених мов, зокрема французької, специфіка роботи перекладача є іншою: кожне замовлення потребує окремої підготовки та вимагає більшої затрати часового та фізичного ресурсу для набуття нових знань. Тож, для успішної реалізації цього завдання потрібно мати відпрацьований алгоритм підготовки, який буде представлений у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Синхронний переклад є дуже особливим видом мовленнєвої діяльності. Дослідниця Б. Мозер-Мерсер дуже влучно окреслила його специфіку: «The fact that simultaneous interpreters seem capable of processing language reliably at high speed and of activating comprehension processes in one language while suppressing corresponding production processes in that language and activating production mechanisms in another represents a challenge to theoretical models of language comprehension and production» [1, p. 87].

Багато дослідників синхронного перекладу зосереджуються передусім на етапах, з яких він складається, на моделях його реалізації та нейропсихічних передумовах його здійснення. Виділяють від двох, трьох до кількох етапів СП: дослідники А.О. Статівка та М.Л. Писанко говорять про три фази (орієнтування в умовах перекладацької задачі / породження висловлювання мовою перекладу / контроль і самокорекція) [2, с. 165], [3, с. 97]; А.С. Ольховська вважає, що структура дій перекладача передбачає десять операцій (сприйняття ТО / внутрішнє мовлення / сегментування мовленнєвого ланцюга / антиципація структурної та смислової сторін ТО / ідентифікація значення / трансформація ТО у «згустки смислу» / сегментування ТО для кодування за допомогою МП / вибір загального механізму перекладу / вибір еквівалентів на різних рівнях / створення ТП та оцінка його адекватності)

[4, с. 191-192]. С.В. Скрильник аналізує виокремлює такі дві моделі СП: модель зусиль Д. Гіля, яка «описує СП як керовану координацію чотирьох основних процесів: слухання-аналіз вхідного мовлення, утримання проміжних репрезентацій у короточасній пам'яті, створення цільового висловлювання та постійний контроль якості» [5, с. 1091-1092] та ймовірно-прогностичну модель Г. Чернова, де важливе місце займає антиципація і логіко-смилова компресія [5, с. 1092].

У наукових працях С.В. Скрильника, а також у навчальному посібнику С.С. Саприкіна, А.П. Чужакіна підкреслено важливість таких факторів як: робоча пам'ять vs когнітивна обмеженість ресурсів перекладача, як засоби утримання різноманітної інформації [5, с. 1093]; швидкий темп мовлення, тобто апіорне вміння перекладача розмовляти швидше за доповідача [6, с. 66]; інгібіція – здатність пригнічувати небажані активності [5, с. 1093], або ж вміння «розщеплювати» увагу [6, с. 69]; антиципація (семантична та синтаксична) – «передбачає прогнозування змісту, що розгортатиметься далі, на основі контексту й фонових знань» [5, с. 1094]; баланс когнітивного навантаження, як відношення періоду перекладу до темпу доповіді та щільності інформації [5, с. 1095]; індекс дискурсивної адаптації, як показник підвищення адекватності перекладу через редагування тону, регістру мовлення [5, с. 1095].

Питання стресостійкості досвідчених перекладачів та перекладачів-початківців є центральним для Ж. Зіобро-Стжепек, в якому вона зазначає наступне: «The bigger number of unknown factors the interpreter is confronted with, the larger the stress involved in the task» [7, с. 152]. Хоча досвід та підготовка не здатні повністю нівелювати цей виклик, однак вони здатні полегшити його.

Мета дослідження полягає у ретельному аналізі підготовчого етапу СП у випадку перекладу з менш поширених іноземних мов й формулювання порад та рекомендацій з опорою на конкретні приклади.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення синхронного перекладу (СП) конференції – це лише «вершина айсбергу», за якою криється тривалий підготовчий процес. У ньому повинні гармонійно та планомірно поєднуватися такі етапи: набуття фонових знань, конкретизація завдань, тренування, підготовка організаційного та технічного аспектів. Далі пропонуємо розглянути кожен зокрема на прикладі ситуації СП «Першого міжнародного саміту з сомнотерапії та психотравми 2025. 6-7 грудня 2025 року, Львів, Україна» [8].

Набуття фонових знань з галузі, якої стосуватиметься переклад становить когнітивне підґрунтя якісного СП. Ознайомленість перекладача з основними поняттями, механізмами, процесами, які описує і якими послуговується та чи інша галузь знань (у цьому випадку – сомнотерапія), розуміння причинно-наслідкових зв'язків між явищами, які є предметом дослідження, орієнтування у ключових теоретико-методологічних підходах та персоналіях є невід'ємними для якісного та швидкого перекладу. Наприклад, для СП у галузі сомнотерапії перекладачу спершу потрібно буде акумулювати знання з таких питань: що таке сомнотерапія?; в чому полягають циркадні ритми сну та фази сну?; чим відрізняються поведінково-когнітивна терапія і терапія прийняття та рішучості?; які є різновиди розладів сну?; як пов'язані розлади сну та ПТСР?; і т.ін.

На наступному етапі *конкретизації завдань* перекладач постане перед потребою прицільного ознайомлення з текстами доповідей, або презентаціями з метою створення глосаріїв з виокремлених термінів, термінологічних словосполучень, аббревіатур. Не виключено, що йому доведеться поспілкуватися з фахівцями щодо складних для розуміння професійних пунктів, логічних взаємозв'язків у тексті доповіді, інтерпретації графіків, схем, діаграм. На цьому етапі відбувається прецизійне опрацювання складних моментів, таких як: 1) співвідношення змісту термінів «trauma vicariant ↔ trauma indirect» (повна синонімія), «sommeil rapide ↔ phase REM» (гіперо-гіпонімчний зв'язок); 2) переклад умовних позначень та змінних у графіках, схемах, діаграмах; 3) встановлення причинно-наслідкових зв'язків у мікроконтекстах (механізм гормональної регуляції сну «l'effet de sérotonine / noradrénaline / sur le mécanisme du sommeil»).

Накопичення когнітивного запасу логічно веде перекладача до подальшого етапу *тренування та заучування*. Знання та розуміння матеріалу перекладу може забезпечити якість, але не завжди швидкість, яка є визначальною характеристикою СП. Нове поняття інтегрується у вокабуляр перекладача тільки тоді, коли воно корелює з викристалізованим мовним вираженням в обидвох мовах. Тоді віднаходження еквіваленту стає швидким, звільняє оперативну пам'ять і не спричиняє когнітивного перевантаження. Таким чином, у пригоді стануть вправи на заучування глосаріїв до рівня автоматизму та їхнє повторення на швидкість, наприклад: КПТ (когнітивно-поведінкова терапія) ↔ ТСС (thérapie cognitive et comportementale); ПТСР ↔ ТСПТ; ПСТ (полісомнографія) ↔ PSG (polysomnographie). Ці вправи можна виконувати шляхом закривання однієї з колонок глосарія з метою відтворення іншомовних еквівалентів з пам'яті, або шляхом запису на диктофон переліку термінів однією мовою з метою називання іншомовних еквівалентів вголос.

Корисною вправою для тренування швидкості та ритму перекладу може стати пробний переклад аудіо- та відеороликів на суміжну тематику. Окрім цього, корисно дослідити ті аудіо- та відеоматеріали, які входять в онлайн портфоліо замовника. Ситуація пробного перекладу допомагає наперед мобілізувати лінгвістичні, когнітивні та психологічні ресурси перекладача.

Для ефективного фокусування на наявному перекладі потрібно визначити ключові терміни та словосполучення для кожної доповіді (за умови попереднього надання матеріалів замовником) і виписати їх у порядку представлення на візуальному носії.

Фонетичне тренування повинно торкнутися також вимови власних назв (ПІБ доповідачів, назв установ та організацій). Цей пункт треба особливо добре уточнити, адже неправильне прочитання чи наголошення власних назв може спричинити всілякі конфузи, або образити когось із учасників.

Психологічною підготовкою також не можна знехтувати, адже страх, чи нервозність здатні «заблокувати» перекладацьке вміння навіть при наявності досвіду, належного рівня мовної компетенції та галузевої підготовки. Необхідною умовою гарної психологічної форми є повноцінний відпочинок перекладача перед конференцією та у перервах між сесіями. Позитивне мислення, самооцінка та відмова від побудови песимістичних сценаріїв дозволяють позбутися шкідливих психологічних установок.

Техніка «деперсоналізації» та емоційна відстороненості допомагають перекладачеві зайняти об'єктивну позицію щодо інформації, яка транслюється, подолати упередження, чи стереотипи. С.В. Скрильник підкреслює таке трактування деперсоналізації: «ACT's strategies promote the individuals to watch their thoughts and feelings from the outside without getting caught with them [...] the ways in which interpreters «switch off their emotions» while interpreting in order to remain neutral, as well as in order to distribute the load on their brain » [9, p. 11]. Важливим є також трактування власних недосконалостей та помилок не у спосіб самозвинувачення, а як матеріалу для аналізу та професійного самовдосконалення. Техніка «спортивної злості» [6, с. 94] слугує інструментом загальної

мобілізації вмінь та навичок перекладача у випадках «некомфортного» перекладу. В емоційно складних випадках не можна обійтися без залучення перекладача-напарника.

Наступними етапами, які вимагають належного забезпечення є *організаційний та технічний* етапи. Тут для перекладацької пари необхідними стають такі пункти: 1) обумовлення надання організаторами вихідних матеріалів конференції (текстів доповідей, презентацій); 2) домовленість про дотримання учасниками конференції помірного темпу доповіді (за можливості); 3) наявність паперового чи іншого візуального носія матеріалів щодо організації конференції (програми, відомостей про учасників); 4) розподіл часу перекладу у парі перекладачів (тривалість, почерговість, додатковий канал зв'язку, обумовлення алгоритму дій у разі непередбачуваної ситуації); 5) ознайомлення та випробування обладнання або комп'ютерної програми для відділеного перекладу (принцип перемикання каналів і т. ін.) за посередництвом працівників технічної підтримки; 6) забезпечення належних матеріально-технічних умов (швидкість інтернету, справність обладнання, резервне живлення і т. ін.). Хоча останній пункт виглядає очевидним, але в умовах воєн-

ного стану, чи інших форс-мажорних ситуацій, до нього треба поставитися з максимально ретельно.

Однак, попри всі зусилля впродовж підготовки до галузевого перекладу, перекладач рідко може уникнути непередбачуваних ситуацій та викликів. На нашу думку, найсуттєвішими є лінгвістично-дискурсивні виклики.

Уже на фонетично-просодичному рівні перекладач може зіткнутися з проблемою надмірно швидкого темпу виголошення доповіді «на одному подиху», без паузації та інтонаційних переходів. Це проблема не тільки для швидкості відтворення, але першочергово – для правильного сприйняття, розуміння та запам'ятовування інформації перекладачем. У цій ситуації перекладачеві потрібно максимально зосередитися на змісті повідомлення, а для його передачі треба використовувати засоби компресії, редукції, парафрази (див. Таблиця 1).

На лексичному рівні викликом стає підвищена складність спеціалізованої професійної тематики з постійною високою концентрацією термінології (подекуди невідомої для перекладача), а також питання вибору влучного контекстуального перекладу у випадку семантичної багатозначності слова, наприклад: «Les troubles

Таблиця 1

Компресія, редукція та парафраза у СП у галузі сомнотерапії

Контекст	Приклади трансформацій
<i>Ситуація:</i> доповідь <i>Виклик:</i> швидкий темп <i>Засіб:</i> компресія	<i>Оригінал:</i> «Les patients touchés par le TSPT sont plus enclins à afficher <u>les insomnies, les éveils nocturnes, les difficultés d'endormissement, les parasomnies</u>» <i>Дослівний переклад:</i> «Пацієнти з ПТСР частіше схильні до того, що в них виникають безсоння, нічні пробудження, труднощі з засинанням, парасомнії» <i>Переклад з компресією:</i> «Пацієнти з ПТСР частіше схильні до широкого спектру розладів сну»
<i>Ситуація:</i> доповідь <i>Виклик:</i> швидкий темп <i>Засіб:</i> редукція	<i>Оригінал:</i> «Il s'agit d'une logique interdisciplinaire unie du traitement de sommeil qui sera présentée <u>par mes collègues lors de deux jours du Sommet</u>» <i>Дослівний переклад:</i> «Йдеться про цілісну мультидисциплінарну логіку роботи зі сном, <u>яку протягом двох днів саміту представлять мої колеги сомнотерапевти</u>» <i>Переклад з редукцією:</i> «Йдеться про цілісну мультидисциплінарну логіку роботи зі сном, яка буде представлена в межах Саміту»
<i>Ситуація:</i> інавгураційна промова <i>Виклик:</i> невідомий попередній дискурсивний контекст <i>Засіб:</i> парафраза	<i>Оригінал:</i> «La première fois l'idée du Sommet nous est venue, <u>tu t'en souviens (rires) quand on prenait un café à Paris il y a deux ans</u>» <i>Дослівний переклад:</i> «Вперше ідея Саміту виникла у нас (сміється) ... ти пам'ятаєш за горнятком кави в Парижі два роки тому» <i>Переклад з парафразою:</i> «Вперше ідея Саміту виникла на одній з неформальних зустрічей у Парижі два роки тому»

du sommeil induisent les risques suicidaires», де дієслово «induire» багатозначним («індукувати», «підштовхувати», «заохочувати», «спричиняти»). У цьому випадку, рішення про доцільний варіант перекладу можна прийняти на основі найближчого мікроконтексту: «Порушення сну тягнуть за собою ризик суїциду». Попри «не термінологічний» характер вжитого терміну він добре передає причинно-наслідковий зв'язок. Надання переваги простішому, очевиднішому перекладу перед вишуканим, чи образним також може заощадити час і передати основний зміст повідомлення.

На синтаксичному рівні значним викликом для перекладача стає невміле, незрозуміле, розмите формулювання думки доповідачем. У цьому випадку важливо орієнтуватися на передавання основної ідеї, ключових понять згаданих у певному уривку завдяки інтенсивному задіяню робочої пам'яті та з використанням простих синтаксичних конструкцій. В екстремальному випадку беззмістовного «жонглювання» термінами з боку доповідача, перекладач може вдатися до дослівного калькування.

На дискурсивному рівні може постати проблема невідомого попереднього дискурсивного контексту спілкування, а також відсутності вихідних матеріалів для підготовки. У цій ситуації треба застосувати екстраполяцію інформації, отриманої з наявних вихідних джерел, й узагальнення, чи парафразу, наприклад: «як було сказано раніше», «у ході попереднього спілкування», «як було зазначено протягом попередніх зустрічей», «як відомо колегам з попередніх конференцій» і т. ін.

Висновки. Синхронний переклад є видом мовленнєвої діяльності, який вимагає не тільки природного таланту, чи досконалих лінгвістичних здібностей, але й досвіду, який, у свою чергу, опирається на ґрунтовну підготовку та регулярне тренування. Підготовка поєднує у собі різні аспекти та відбувається поетапно. Якість проведення підготовки до СП відповідає за ефективність реакції на різноманітні професійні виклики, зниження когнітивного навантаження, сприяє стресостійкості. Підготовка до вузькопрофільного СП (наприклад, у галузі сомнотерапії) вимагає опанування додаткових знань і консультацій з фахівцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Moser-Mercer B. Simultaneous interpreting. Cognitive potential and limitations. *International journal of research and practice in interpreting*. 2000. Vol. 5. №2. P. 83–94. URL: https://www.researchgate.net/publication/233520925_Simultaneous_interpreting_Cognitive_potential_and_limitations (дата звернення: 05.02.2026)
2. Статівка А.О. Мистецтво синхронного перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2023. Т. 3. №59. С. 164–167.
3. Писанко Л.М. Навчання синхронного перекладу студентів перекладацьких спеціальностей закладів вищої освіти. *Вісник КНЛУ. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2019. № 31. С. 95–102.
4. Ольховська А.С. Психологічні основи синхронної перекладацької діяльності як основа для розробки методики навчання. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. 2013. №22. С. 186–195.
5. Скрильник С. Лінгво-когнітивна модель усного перекладу (теоретичний аспект). *Вісник науки та освіти*. 2025. №11(41). С. 1089–1098.
6. Саприкін С.С., Чужакін А.П. Світ усного перекладу. Вінниця: Нова книга, 2011. 224 с.
7. Ziobro-Strzpek J. Simultaneous interpreting as a demanding strategic operation – the issue of the interpreter's experience. *Studia Pigioniana*. 2019. Т. 2. №2. P. 145–164. URL: <https://apcz.umk.pl/STP/article/view/SP.2019.008/23870> (дата звернення: 05.02.2026)
8. Перший міжнародний саміт з сомнотерапії та психотравми 2025. Львів, 6- 7 грудня 2025 року. URL: <https://www.son.lviv.ua/samit2025> (дата звернення: 05.02.2026)
9. Skrylnyk S. Impersonalisation as a cognitive tool in simultaneous interpreting. *Advanced linguistics*. 2024. №14. P. 18–25. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4c0f873d-4af0-4dc7-9c0e-840768fb97b1/content> (дата звернення: 05.02.2026)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 5 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821-311.6.09(438) Токарчук

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.33>

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ВИМІР ІМЕНУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЕТИКИ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «КНИГИ ЯКОВА»

THE UKRAINIAN–POLISH DIMENSION OF NAMING IN THE POETICS OF OLGA TOKARCZUK'S HISTORICAL NOVEL *THE BOOKS OF JACOB*

Гайданка Т.М.,

orcid.org/0009-0002-2732-6484

аспірант кафедри словацької філології

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті здійснено комплексний аналіз антропонічних стратегій у романі нобелівської лауреатки Ольги Токарчук «Книги Якова» з акцентом на функціонуванні розгорнутих іменних формул як структурного принципу історичної поетики твору. Дослідження зосереджене на з'ясуванні того, в який спосіб уточнення до власних імен формують поліфонічну модель оповіді та репрезентують українсько-польський вимір культурного пограниччя XVIII століття.

У роботі виокремлено та систематизовано такі групи іменувальних моделей: родинно-генеалогічні (маркування спорідненості та шлюбних зв'язків), станово-ієрархічні й титулярні, професійно-функціональні та конфесійні, етно-конфесійні, локативні (за походженням або місцем діяльності), а також портретно-характерологічні. Показано, що кожен із цих типів уточнень виконує окрему смислотворчу функцію: родинні формули кодифікують механізми спадкової легітимації, станові – відтворюють соціальну вертикаль Речі Посполитої, професійно-конфесійні – маркують інституційну та релігійну належність, локативні – формують просторову мапу історичного простору, а характерологічні – надають текстові антропологічної конкретності та інтонації усної традиції.

Увагу приділено взаємодії польської титульно-гербової традиції іменування та єврейської патронімічної моделі, що співіснують у тексті та відображають багатоконфесійну структуру держави. Проаналізовано роль розгорнутих барокових титулярних формул як засобу стилізації під хронікально-архівний дискурс. Доведено, що іменування в романі виконує не лише номінативну, а й наративотворчу та ідеологічно марковану функцію, оскільки кожна розгорнута формула постає мікронаративом, який акумулює соціальну, культурну й історичну інформацію. У результаті антропонімна система твору постає як механізм конструювання багатовимірної моделі українсько-польського пограниччя, де множинність ідентичностей та перехрещення традицій визначають саму логіку художнього світу.

Ключові слова: Ольга Токарчук, історичний роман, українсько-польське пограниччя, антропонімна система, літературознавство.

The article presents a comprehensive analysis of anthroponymic strategies in the novel *The Books of Jacob* by Nobel Prize laureate Olga Tokarczuk, with particular emphasis on the functioning of extended naming formulas as a structural principle of the work's historical poetics. The study focuses on clarifying how various specifications attached to proper names shape a polyphonic narrative model and represent the Ukrainian-Polish dimension of the eighteenth-century cultural borderland.

The paper identifies and systematises the following groups of naming models: familial-genealogical (marking kinship and marital ties), estate-hierarchical and titular, professional-functional and confessional, ethnoconfessional, locative (indicating origin or place of activity), and portrait-characterological. It demonstrates that each of these types of specification performs a distinct meaning-generating function: familial formulas codify mechanisms of hereditary legitimation; estate titles reproduce the social hierarchy of the Polish-Lithuanian Commonwealth; professional and confessional markers signal institutional and religious affiliation; locative formulas construct the spatial map of the historical setting; and characterological descriptors provide anthropological concreteness and evoke the tone of oral tradition.

Special attention is paid to the interaction between the Polish titular-heraldic naming tradition and the Jewish patronymic model, which coexist in the text and reflect the multi-confessional structure of the state. The role of extended Baroque titular formulas is analysed as a stylistic device that imitates a chronicle-archival discourse. The study argues that naming in the novel performs not only a nominative but also a narrative-forming and ideologically marked function, as each extended formula becomes a micro-narrative accumulating social, cultural, and historical information. Ultimately, the anthroponymic system of the novel emerges as a mechanism for constructing a multidimensional model of the Ukrainian-Polish borderland, where the multiplicity of identities and the intersection of traditions determine the very logic of the fictional world.

Key words: Olga Tokarczuk, historical novel, Ukrainian-Polish borderland, anthroponymic system, literary study.

Постановка проблеми. Сучасне літературознавство дедалі частіше звертається до аналізу іменування як важливого елементу художньої структури, проте антропонімна система історичного роману залишається недостатньо осмисленою саме як інструмент моделювання культурного пограниччя. Особливо це стосується творів, у яких перехрещуються різні мовні, конфесійні та соціальні традиції, а власне ім'я стає носієм історичної пам'яті та маркером ідентичності.

Роман Ольги Токарчук «Книги Якова» відтворює складну багатоконфесійну й багатонаціональну реальність Речі Посполитої XVIII століття, де співіснують польська шляхетська, українська (русинська) та єврейська традиції. У цьому контексті система іменувань, із розгорнутими родинно-генеалогічними, станово-титлярними, професійно-конфесійними, локативними та характерологічними формулами, виконує не лише номінативну, а й наративотворчу та ідеологічно марковану функцію. Через неї в тексті кодифікується соціальна ієрархія, репрезентується етнокультурна належність персонажів і відтворюється українсько-польський вимір історичного простору.

Попри значний інтерес до творчості письменниці, проблема функціонування антропонімних стратегій як засобу конструювання моделі пограниччя та деконструкції імперських наративів у романі досі не отримала системного висвітлення. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу іменувальної системи історичного роману Ольги Токарчук «Книги Якова» як елементу поетики історичного роману та як механізму репрезентації множинних ідентичностей українсько-польського культурного простору XVIII століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікації О. Яручик та В. Яручик зазначають, що роман «Книги Якова» є важливим для українського читача через те, що дія твору розгортається на історичних теренах України, Поділлі. Дослідники вбачають особливу цінність праці в тому, що авторка намагається зобразити весь спектр дійсності, а не певні відрізки історичної пам'яті, побудувати міст-діалог між різними культурами [5]. О. Нахлік та М. Грабовська у статті розглядають доцільність та перспективи використання корпуснобазованого підходу у вивченні особливостей / закономірностей відтворення культурно-історичних реалій роману Ольги Токарчук «Книги Якова» в перекладі Остапа Славинського [1]. Важливим доповненням до наукових праць є публічні висловлювання пере-

кладача роману Остапа Славинського в подкасті «Зустрічі» з Іриною Славинською. Він підкреслює сміливість звернення Ольги Токарчук до постаті Якова Франка, маловідомої й тривалий час маргіналізованої в польській історичній пам'яті. На його думку, роман відкриває малодосліджені сегменти польської, української та єврейської історії, відтворюючи багатокультурний простір Речі Посполитої XVIII століття. Особливу увагу перекладач звертає на Поділля, Галичину, Волинь як території інтенсивного мовного й релігійного співіснування. У такій перспективі «Книги Якова» постають як текст-діалог, що актуалізує культурну різноманітність історичного прикордоння та порушує складні питання ідентичності й пам'яті [2].

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз антропонімних стратегій у романі Ольги Токарчук «Книги Якова» з метою з'ясування їхньої поетичної функції та визначення ролі розгорнутих іменних формул у конструюванні українсько-польського виміру історичного простору XVIII століття. Дослідження спрямоване на виявлення того, в який спосіб уточнення до імен (родинні, станові, конфесійні, професійні, локативні та характерологічні) формують поліфонічний наратив, репрезентують багатоконфесійну й багатомовну реальність пограниччя та слугують структурним механізмом історичної поетики твору.

Виклад основного матеріалу. Історичний роман нобелівської лауреатки Ольги Токарчук «Книги Якова» вийшов у світ у 2014 року в польському видавництві Wydawnictwo Literackie. У 2015 році письменниця отримала за нього польську національну літературну нагороду «Ніке». Українською мовою «Книги Якова» було опубліковано в перекладі Остапа Славинського у видавництві «Темпора» в 2019 році.

Ольга Токарчук так пояснює мотиви написання роману: «Остання моя книжка зродилася з моєї незгоди проти дій певних політиків, проти забуття, проти дір у колективній пам'яті» [4]. В інтерв'ю Л. Якимчук письменниця зауважує: «Ця книга про діру в нашій історії, оскільки ми не хочемо усвідомлювати і показувати багатьох речей. І ця офіційна історія іде врозріз зі справжньою Польщею XVIII століття. У пересічній ментальності поляка ці часи виглядають як в описах Сенкевича – це шляхетська Польща, це героїзм та аристократи на конях, які борються за цінності, за дух Польщі. Натомість ніхто не пам'ятає, що була приземлена дійсність, що існували селяни, що існували євреї, які жили своїм життям. Що все

було дуже перемішане і не було таке однозначне. Тому для мене проектування націоналістичного мислення на той період є просто неприйнятним» [4]. На нашу думку, цю тезу можна проілюструвати за допомогою цитати з роману: *Краще вже бути євреєм, ніж селянином* [3]. Наведена репліка оголює станова ієрархію мислення, в межах якої належність до польської національності визначає соціальну цінність особи, та вказує на чітко вибудовану ієрархію, де на найвищому щаблі знаходяться поляки, посередині – євреї, а на найнижчому – русинські (українські) селяни.

Борючись з імперіалізмом, Ольга Токарчук кидає виклик пересічному польському читачеві. Письменниця зауважує: «Я в цій книзі підважила три речі, «абсолютно зрозумілі» для кожного поляка, який склав іспити в школі. Отож я показую, що Польща проводила колонізаторську політику на сході, тобто на українських теренах. [...] Друга річ стосувалася євреїв. Я назвала поляків вбивцями євреїв, [...] Третє, що я сказала – це те, що кріпосницька система, яка панувала в Речі Посполитій, була рабською...» [4].

На вищість поляків, зокрема католицького духовенства, над усіма іншими вказує таке судження ксьондза Бенедикта Хмельовського: *Кожен поляк так гладенько говорить латиною, ніби ввібрав ту мову з молоком матері. Польський народ – то gens culta, polita, повен усякого знання, наче сарах, тож і не дивно, що так кохається він у латині й гарно її вимовляє. Ми ж не кажемо, як італійці, «Реджіна», а «Регіна», і не «триджинта, квадراجинта», а «тригінта, квадлагінта». Не псуємо латину, як німці чи французи, які замість «Єзус Крістус» кажуть «Єдзус», замість «Міхаель» – «Мікаель», замість «харус» – «карус»... [3]. В аналізованому уривку латина постає не лише як мова науки й церкви, а як символ цивілізаційної належності та культурної вищості. Характеризуючи поляків як *gens culta, polita* [3], оповідач вибудовує образ народу, що органічно засвоїв латинську традицію, «ввібравши її з молоком матері», тобто зробивши її невід'ємною частиною власної ідентичності. Порівняння з італійцями, німцями й французами слугує риторичним прийомом утвердження мовного пуризму та культурної переваги: польська вимова латини подається як правильна й неспотворена, а отже – ближча до класичного зразка.*

Показово, що в романі Ольга Токарчук «Книги Якова» соціальна, конфесійна й етнічна стратифікація не лише проговорюється на рівні ідей, а й закодовується в самій структурі антропонім-

них формул. Саме тому далі зосередимо увагу на аналізі іменувальних моделей, що функціонують у тексті: від маркерів родинної спорідненості та станової належності до розгорнутих титулатур, які відтворюють барокову традицію саморепрезентації.

З огляду на структурну різноманітність іменних формул у романі, доцільно класифікувати їх за типом уточнювального компонента, зокрема виокремивши такі групи номінацій:

1) за родинними/шлюбними зв'язками: *Димитрій, син Його Високості пана Яблоновського; Катажина Коссаковська з дому Потоцьких; каשתелянова Коссаковська; Шимон Лабенцький, одружений з Пелагією з Потоцьких; Саломон Зальман і його молоденька дружина Шейндель; Ципа, дружина старого Нотки; маленький син Арон; Сара, донька Абрама, який торгує худобою* [3];

2) за станово-ієрархічною та титулярною маркованістю: *її милість Йоанна Марія Яблоновська, князь Сангушек* [3];

3) за професійно-функціональними та конфесійними індикаторами: *лікар Ашер Рубін, який зветься Ашер бен Леві; Єпископ Кастан Солтик, Київський коад'ютор; Агнешка, дама до товариства; Кам'янецький єпископ Миколай Дембовський; Ян Ольшанський, случький підкоморій; Глембоцький, брацлавський підचाший; Єрухім, який торгує з Шорами; Мордехай бен Еліяшу Маргаліт, якого всі називали ребе Мордке; учитель Баал Шем Тов; отець-бернардин Гаудентій Пікульський; каноніка Рабчевського; Янкель і Еля, орендарі корчми в Марковій Волиці, за намовою Шмаєра, рабина з Паволочі. Одним із найбільш розлогих іменувань є таке: *Історія життя Його Милості ксьондза Йоахима Бенедикта Хмельовського герба Наленч, пароха Фірлеєва, Підкаменя та Янчина, декана рогатинського, скромного пастиря Господньої отари* [3].*

4) за етноконфесійною ідентифікацією персонажа: *вірменин, такий собі Якубович; Григорій Нікорович, вірменин* [3];

5) за локативними маркерами походження або діяльності: *Єзуда Лейб із Чернівців; ребе Гірш із Лянкоруна; ребе Моше з Підгайців, видатний кабаліст; Зальман Добрушка з Просніца; Нахман бен Леві з Буська; Ісохар із Підгайців; Янкель і Еля, орендарі корчми в Марковій Волиці, за намовою Шмаєра, рабина з Паволочі* [3];

6) за портретно-характерологічною семантикою: *Ребе Елеазар, дуже мудрий кабаліст; славетний мудрець Йонатан Айбешютц; парубок, симпатичний і вчений, на ім'я, скажімо, Шломо;*

Одноокий Нуссен, син лимаря Арона зі Львова; старий Шорисько [3].

У романі Ольги Токарчук «Книги Якова» систематичне розгортання імені через уточнювальні формули є не випадковим стилістичним жестом, а глибинним наративним механізмом, який формує українсько-польський вимір історичного простору. Ім'я в цьому тексті майже ніколи не існує ізольовано: воно супроводжується означенням родинної спорідненості, соціального стану, професії, конфесійної належності, місця походження або індивідуальної риси. Через це антропонім перетворюється на мікронаратив, що вміщує в собі соціальну, культурну й історичну інформацію.

Насамперед розгорнуті формули іменування вибудовують наратив соціальної ієрархії. Коли персонаж називається як *син Його Високості пана Яблоновського* або *случський підкоморій* [3], ім'я відразу вмонтовується у вертикаль станової системи. Людина постає не як автономна індивідуальність, а як носій спадкової легітимності та частина політичної структури Речі Посполитої. Польська модель іменування в романі відтворює барокову культуру титулів і пошанувальних формул, де соціальний статус є невід'ємною складовою ідентичності. Саме через уточнення до імені авторка реконструює становий порядок XVIII століття й демонструє, що влада та престиж кодуються в самій номінації.

Водночас розширені іменні формули творять наратив родової пам'яті. Коли персонаж подається як *з дому Потоцьких* [3] або як донька чи син певної особи, ім'я стає маркером генеалогії. У польській шляхетській традиції це означає гербову ідентичність і стратегічні родинні союзи, тоді як у єврейській традиції патронімічна формула підкреслює безперервність духовної та релігійної спадковості. Ім'я в обох випадках функціонує як ланка в ланцюгу поколінь. У межах українсько-польського пограниччя ці моделі співіснують, перетинаються і взаємно віддзеркалюються, демонструючи різні способи легітимації особи через рід.

Окремий вимір формують уточнення, що маркують конфесійну приналежність. Коли ім'я супроводжується означенням *єпископ, ребе* або *вірменин* [3], воно відразу набуває релігійного й культурного контексту. У романі багатоконфесійність є не лише тлом подій, а виступає структурним принципом організації світу. Католицькі, юдейські, православні та вірменські персонажі позначаються відповідними титулами й означеннями, і таким чином ім'я стає кодом належності

до певної релігійної традиції, мови або освітньої системи. Українсько-польський вимір тут розгортається як простір зустрічі й напруги між різними релігійними культурами, що співіснують у межах одного історичного регіону.

Не менш важливою є локативна складова іменування. Формули з указівкою на місто чи регіон творять мапу простору, в якому розгортається дія. Ім'я, доповнене означенням, підкреслює мобільність персонажів, їхню причетність до ширшого географічного контексту. Роман вибудовує уявний простір Поділля, Галичини та суміжних територій як багат шарове пограниччя, де культурні й мовні кордони не є статичними. Іменування з локативом перетворює кожного героя на носія регіональної пам'яті й одночасно свідчить про транснаціональний характер історичних процесів.

Портретні й характерологічні уточнення до імен створюють ще один важливий наративний ефект. Коли персонаж окреслюється через фізичну особливість, моральну рису чи інтелектуальну характеристику, ім'я набуває фольклорної інтонації. Таке називання імітує живу усну традицію, в якій людину позначають через помітну прикмету або соціальну роль. Завдяки цьому історичний текст набуває антропологічної конкретності, а персонажі перестають бути абстрактними фігурами й стають частиною колективної пам'яті громади.

Особливо показовим є вживання подвійних іменних формул, коли персонаж має світське й сакральне ім'я або різні мовні варіанти власного імені. Така стратегія відображає багатомовне середовище українсько-польського пограниччя, де одна й та сама особа може функціонувати в кількох культурних кодах. Ім'я стає знаком множинної ідентичності, а сам текст демонструє те, що історична реальність XVIII століття була глибоко гібридною. Через це іменування перетворюється на поле взаємодії польської адміністративної, єврейської релігійної та руської побутової традицій.

Загалом систематичне розгортання імен у романі створює ефект хроніки або архіву. Розлогі формули нагадують стародруки, судові записи чи барокові титульні сторінки, що надає текстові документальності інтонації. Історія постає як мережа голосів, де кожне ім'я вписане в складну систему соціальних, родових і конфесійних зв'язків. У цьому сенсі іменування стає не допоміжним засобом характеристики персонажа, а структурним принципом поетики, через який вибудовується українсько-польський вимір історичного простору як багатоголосі, поліцентричної та культурно перехресної реальності.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що в романі Ольги Токарчук «Книги Якова» система іменування є одним із ключових елементів поетики історичного тексту й виконує значно ширші функції, ніж проста номінація персонажів. Розгорнуті антропонімні формули структурують художній світ твору, кодифікуючи соціальну, станову, конфесійну та етнокультурну стратифікацію Речі Посполитої XVIII століття.

Класифікація іменувальних моделей за родинно-генеалогічними, станово-титулярними, професійно-конфесійними, етноконфесійними, локативними та характерологічними ознаками показала, що кожна група виконує окрему смислотворчу функцію. Родинні формули репрезентують механізми легітимації особи через рід і спадковість; станові й титулярні – відтворюють вертикаль соціальної ієрархії; професійно-конфесійні – маркують належність до певної інституційної та релігійної структури; локативні – формують просторову мапу пограниччя; портретно-характерологічні – наближають текст

до усної традиції та антропологізують історичний матеріал.

У межах українсько-польського виміру іменування виступає механізмом репрезентації багатокультурного простору, в якому співіснують польська шляхетська титулярна модель, єврейська патронімічна традиція та русько-українські локативно-побутові способи номінації. Перехрещення цих моделей у тексті відображає гібридність історичної реальності та підважує одновимірні національні наративи.

Отже, антропонімна система роману функціонує як своєрідний архів історичної пам'яті: кожна розгорнута іменна формула постає мікронаративом, що акумулює соціальну, культурну й ідеологічну інформацію. Іменування в романі Ольги Токарчук «Книги Якова» є не лише стилістичним прийомом, а структурним принципом історичної поетики, через який вибудовується багатоголосий образ українсько-польського пограниччя як простору множинних ідентичностей і складних взаємодій традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нахлік О.С., Грабовська М.В. Корпуснобазований підхід у дослідженні українського перекладу культурно-історичних реалій й роману О. Токарчук «Книги Якова». *Молодий вчений*. 2025. № 5 (136). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6504/6358>
2. Роман «Книги Якова» відкриває справжній культурний ландшафт Поділля, Галичини, Підкарпатських регіонів XVIII-XIX століть – Остап Сливинський. *Громадське радіо. Подкаст «Зустрічі»*. 2020. 7 червня. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/cherez-knyhy-yakova-my-mozhemo-vidkryvaty-dlia-sebe-iak-naspravdi-vyhliadav-kul-turnyy-landshaft-podillia-halychyny-pidkarpats-kykh-rehioniv-u-xviii-xix-st-ostap-slyvyns-kyu>
3. Токарчук О. Книги Якова / Переклад з польськ.: О. Сливинський. Київ: Темпора, 2019. 960 с. URL: <https://readukrainianbooks.com/6576-knigi-jakova-olga-tokarchuk.html>
4. Якимчук Л. «Розкажи мені про мене»: Ольга Токарчук vs Оксана Забужко. *Culture.pl*. 2017. 25 травня. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/rozkazhy-meni-pro-mene-olha-tokarchuk-vs-oksana-zabuzhko>
5. Яручик О., Яручик В. Письменницька манера Ольги Токарчук у сучасному польсько-українському літературознавчому дискурсі. *Київські полоністичні студії*. 2023. Том 39. С. 526–540.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821-31.09 Лободовський :94(477)"14/17"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.34>**ОБРАЗ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦТВА В ПЕРШОМУ ТОМІ УКРАЇНСЬКОЇ
ТРИЛОГІЇ ЮЗЕФА ЛОБОДОВСЬКОГО «ОЧЕРЕТИ»****THE IMAGE OF KUBAN COSSACKDOM IN THE FIRST VOLUME
OF JÓZEF ŁOBODOWSKI'S UKRAINIAN TRILOGY *REEDS*****Ільков Д.І.,***orcid.org/0009-0001-4570-5878**аспірант кафедри словацької філології**Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

У статті на матеріалі першого тому української трилогії Юзефа Лободовського «Очерети» проаналізовано художню репрезентацію образу кубанського козацтва. Увагу зосереджено на ідейно-сміслових домінантах, через які письменник моделює козацький світ як важливий складник українського історико-культурного простору. Виокремлено три основні іпостасі кубанського козацтва в тексті твору: 1) як носія історичної пам'яті, традицій, культури й усталеного способу життя; 2) як самозахисної військової спільноти, що постає суб'єктом боротьби за свободу й автономію; 3) як об'єкта ідеологічної стигматизації, репрезентованого радянською владою в категоріях «ворогів», «бандитів» та «анархістів».

Однією з ключових ідей роману є концептуальне засвідчення, що Кубань не є частиною Росії, а виступає історично вільним краєм; у цьому контексті місцева молодь, демонструючи прагнення до автономії та збереження власної культурної ідентичності, створює на козацький манер власний осередок «очеретців» під проводом лідера Єгорки «Чорного». Кубань у романі постає як горнило, в якому перемішалися численні культури (українська, польська, вірменська) та релігійні традиції (православ'я, католицизм, юдаїзм, іслам).

Окрему увагу приділено автобіографічній природі трилогії, адже образ Стася Маєвського постає художнім alter ego Юзефа Лободовського, тоді, як інші персонажі також мали прототипи в реальному колі його родини, дитячих приятелів та інших мешканців Єйська. Така структура персонажної системи дає підстави інтерпретувати твір як біографічний (автобіографічний) роман, у якому особистий досвід автора, зокрема дитячі роки, проведені на Кубані, контакти з кубанськими козаками та раннє знайомство з українською мовою і культурою – трансформуються в художній наратив.

Автор статті наголошує на тому, що саме біографічні чинники зумовили глибину й концептуальну послідовність осмислення козацької тематики у творі, а образ кубанського козацтва тут набуває не лише історико-етнографічного, а й світоглядного та ідентифікаційного значення.

Ключові слова: Юзеф Лободовський, кубанське козацтво, козаки, історична пам'ять, культурна ідентичність, автобіографізм, ідеологічна стигматизація, польсько-українські літературні взаємини.

The article analyses the artistic representation of the Kuban Cossacks in the first volume of Józef Stanisław Łobodowski's Ukrainian trilogy *The Reeds*. The study focuses on the ideological and semantic dominants through which the writer constructs the Cossack world as an essential component of the Ukrainian historical and cultural space. Three principal aspects of the Kuban Cossacks in the novel are identified: (1) as bearers of historical memory, traditions, culture, and a distinctive way of life; (2) as a self-defensive military community acting as a subject in the struggle for freedom and autonomy; (3) as an object of ideological stigmatization, represented by the Soviet authorities as "enemies," "bandits," and "anarchists."

One of the key ideas of the novel is the conceptual affirmation that the Kuban is not part of Russia, but historically a free land; in this context, the local youth, demonstrating their aspiration for autonomy and the preservation of their own cultural identity, create their own Cossack-style community of the "Reeds" under the leadership of Yehor "Chorny". In the novel, the Kuban appears as a melting pot in which numerous cultures (Ukrainian, Polish, Armenian) and religious traditions (Orthodoxy, Catholicism, Judaism, Islam) are intermingled.

Particular attention is paid to the autobiographical nature of the trilogy. The character of Staś Majewski functions as the artistic alter ego of Józef Łobodowski. In contrast, other characters were likewise based on real prototypes from among his family members, childhood friends, and residents of Yeysk. This character system provides grounds for interpreting the work as a biographical (autobiographical) novel in which the author's personal experience, especially his childhood years spent in the Kuban region, his contacts with the Kuban Cossacks, and his early acquaintance with the Ukrainian language and culture, is transformed into a literary narrative.

The article emphasises that it was precisely these biographical factors that determined the depth and conceptual coherence of the Cossack theme in the novel. Consequently, the image of the Kuban Cossacks acquires not only historical and ethnographic significance, but also ideological and identity-forming dimensions.

Key words: Józef Stanisław Łobodowski, Kuban Cossacks, Cossacks, historical memory, cultural identity, autobiographical discourse, ideological stigmatisation, Polish–Ukrainian literary relations.

Постановка проблеми. Юзеф Станіслав Лободовський (19.03.1909–18.04.1988) – польський письменник, перекладач і публіцист, вели-

кий пошановувач і популяризатор України, її історії, культури та традицій, одна з ключових постатей польсько-українського літературного

діалогу XX століття. За словами К. Зеленька, «Юзеф Лободовський завжди був великим посередником і амбасадором, який, з одного боку, наближав наші народи один до одного, а з другого – відкривав у, можливо, найгарнішій формі скарби української літератури своїм землякам» [6, с. 16].

Попри зростання інтересу до постаті митця в українському літературознавстві, художня спадщина Лободовського, зокрема його українська трилогія «Очерети», «У станиці», «Зворотний шлях», і далі потребує системного осмислення. Особливо актуальним є дослідження образу кубанського козацтва як складника ширшої концепції українського історико-культурного простору, відтвореного в романі. Проблема полягає в необхідності комплексного аналізу цієї образної структури з урахуванням автобіографічного підґрунтя твору, світоглядної позиції автора та контексту польсько-українських літературних взаємин XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найвагоміших сучасних досліджень, присвячених постаті Юзефа Лободовського, є монографія С. Грелі-Кравченко «Юзеф Лободовський – митець, мислитель, бунтар та українофіл. Життя і творчість» (2019), у якій ґрунтовно простежено життєвий і творчий шлях письменника, його світоглядні орієнтири та роль у формуванні українського вектора польської культури [2]. Вагомим джерелом для осмислення суспільно-політичних і культурних поглядів автора є видання «Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну» (2016), що репрезентує його публіцистичну спадщину та засвідчує послідовність позиції щодо українського питання [4].

У статті О. Вознюк «Імагологічна візія України Юзефа Лободовського» акцентовано на специфіці авторського бачення України, зокрема на формуванні позитивного, позбавленого колоніальних стереотипів образу українського світу [1]. Л. Сірик розглядає Ю. Лободовського як популяризатора української літератури в Польщі, підкреслюючи його перекладацьку та культурницьку діяльність [6].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати художню репрезентацію образу кубанського козацтва в першому томі української трилогії «Очерети» Юзефа Лободовського, з'ясувати його функції в структурі твору та визначити роль біографічного досвіду автора у формуванні цього образу як носія історичної пам'яті, культурної ідентичності та світоглядних ідей свободи й автономії.

У рамках дослідження потребують детальнішого розгляду:

1. Вичленування з тексту та характеристика основних іпостасей кубанського козацтва в першому томі трилогії: як носія історичної пам'яті та традицій, як самозахисної військової спільноти, а також як об'єкта ідеологічної стигматизації з боку радянської влади.

2. Аналіз автобіографічних елементів роману, зокрема зв'язок між образом Стася Маєвського та реальним досвідом Юзефа Лободовського, а також роль інших персонажів, що мали прототи́пи в його родині, дружньому оточенні тощо.

3. Простеження культурно-етнічного та релігійного контексту Кубані як багатонаціонального простору, де переплітаються українська, польська, вірменська культури та традиції православ'я, католицизму, юдаїзму й ісламу.

4. Визначення концептуальних та ідентифікаційних функцій образу кубанського козацтва в структурі художнього твору, зокрема як символу автономії, боротьби за свободу та збереження культурної самобутності.

5. Окреслення значення кубанського козацтва у світоглядній системі автора та його внесок у формування української тематики в польській літературі XX століття.

Виклад основного матеріалу. Юзеф Станіслав Лободовський народився 9 березня 1909 року в маєтку Пурвішки Сейненського повіту, на північних теренах колишньої Речі Посполитої, у родині полковника царської армії Владислава Лободовського та Стефанії з Доборейко–Яжомбкевичів. Походження родини було культурно й етнічно гетерогенним: материнська лінія пов'язувалася з білоруським середовищем, тоді як батьківська, за свідченням самого письменника, виводилася з українських земель. У родинному наративі важливе місце посідала теза про козацьке коріння роду Лободовських, який нібито походив від козацького прізвища Лобода. Цей елемент родинної пам'яті відігравав не лише символічну, а й ідентифікаційну роль: Ю. Лободовський у пізніші роки свідомо апелював до козацької традиції як складника власного культурного самовизначення [2, с. 20–26; 4, с. 11–18]. Автор також охоче підкреслював свою причетність до козацької традиції; люблінські друзі жартома називали його «отаманом Лободою» [2, с. 75]. На портреті Естебана Санза, написаного маслом в 1950 році, і який зберігається в колекції Літературного музею ім. Юзефа Чеховича в Любліні, Юзеф Лободовський представлений – як повідомляє

напис у нижньому лівому кутку – отаманом Лобо [4].

Невдовзі після народження сина родина переїхала до Любліна, де мешкала до початку Першої світової війни. Воєнні події спричинили вимушену міграцію: 31 липня 1914 року Стефанія Лободовська з дітьми виїхала до Москви, де сім'я перебувала до серпня 1917 року. Погіршення соціально-економічної ситуації в умовах революційних трансформацій зумовило подальший переїзд до Єйська, на узбережжя Азовського моря, що знаходиться на Кубані. Саме дитячий та ранній підлітковий періоди (8–13 років), що припали на буремні 1917–1922 роки, стали одними із визначальних у формуванні світоглядних орієнтацій майбутнього письменника, адже він провів цей час в осередку козацтва на Кубані, де й навчився української мови та українських звичаїв від місцевих козаків [2, с. 20–26; 4, с. 11–18].

Перебування на Північному Кавказі означало для Ю. Лободовського безпосереднє зіткнення з революційною дійсністю, досвідом насильства та суспільної дезінтеграції, але водночас – входження у складний багатонаціональний простір Кубані. У цьому середовищі він уперше системно контактував із кубанськими козаками, що були історичними нащадками запорозької традиції. Саме такі чинники, як українське походження Лободовського та козацький осередок, в якому він знаходився, сприяли ранньому зацікавленню письменника українською мовою, історією та культурою. Йдеться не лише про мовну рецепцію, а й про інтеріоризацію певного комплексу уявлень, пов'язаних із козацькою ідеєю свободи, честі, військової демократії та прагнення до політичної автономії [2, с. 20–26; 4, с. 11–18].

Шкільний досвід у Єйську додатково актуалізував для нього проблематику національної ідентичності. За спогадами письменника, освітній простір характеризувався домінуванням російського імперського дискурсу та виразними проявами шовіністичних установок. Натомість учні неросійського походження формували своєрідну «кавказьку федерацію», що виконувала функцію неформального механізму самооборони культурної гідності. Раннє переживання конфлікту між імперською моделлю централізованої ідентичності та прагненням етнічних спільнот до самовизначення мало довготривалий вплив на інтелектуальну позицію Ю. Лободовського, зокрема на його подальшу зацікавленість проблемою національної свободи народів Центрально-Східної Європи [2, с. 20–26; 4, с. 11–18].

Досвід кубанського періоду набув художньої трансформації в пізнішій творчості письменника, зокрема в українській трилогії «Очерети», «У станиці» та «Зворотний шлях» із виразними автобіографічними алюзіями. Адже образ Стася Маєвського, польського юнака, що проживав із батьками та двома сестрами в Єйську, можна вважати художнім alter ego Юзефа Лободовського, тоді як інші персонажі також мали прототипи у реальному колі його родини, дитячих приятелів та інших мешканців Азовського узбережжя.

Українська проблематика згодом стала однією з домінантних у творчому доробку Ю. Лободовського. Вона системно присутня в його поезії, прозі, публіцистиці, перекладацькій діяльності та літературно-критичних працях. У польському літературознавстві його нерідко зараховують до представників «української школи» ХХ століття або розглядають як продовжувача її традицій у нових історичних умовах. Витоки цієї інтенції мають виразно біографічний характер і пов'язані з досвідом дитинства на Кубані, а також із родинним міфом про козацьке походження, який відіграв роль символічного чинника у формуванні його культурної самоідентифікації [1, с. 176].

Після укладення Ризького договору 1921 року та початку репатріаційних процесів родина отримала можливість повернутися до Польщі. Напередодні від'їзду, 4 березня 1922 року, помер батько письменника; невдовзі, дорогою додому, померла й одна з його сестер. Ці втрати наклалися на травматичний досвід воєнно-революційного періоду. Оселившись у Любліні, Ю. Лободовський зосередився на завершенні середньої освіти: він завершив навчання в ліцеї та гімназії, після чого вступив до Люблінського католицького університету на юридичний факультет, що стало початком нового етапу його інтелектуальної біографії [2, с. 20–26; 4, с. 11–18].

Ю. Пизія та А. Стемпняк вказують, що українська трилогія Юзефа Лободовського «Очерети», «У станиці», «Зворотний шлях» уперше вийшла друком у Лондоні в 1960-х роках. У Польщі ці книги не видавали аж до 2018 року, та й те видання вже практично на ринку недоступне [5, с. 5]. У 2022 році тернопільське видавництво «Крок» опублікувало першу частину трилогії в перекладі Андрія Бондаря, в 2023 році – другу, а в 2024 році – третю.

Кубанське козацтво в першому томі української трилогії «Очерети» Юзефа Лободовського постає перед читачами у трьох іпостасях, а саме як носій історичної пам'яті, культури, традицій

і способу життя; як самозахисна військова спільнота; «вороги», «бандити», «анархисти» в очах червоної влади.

I. Козацтво як носій історичної пам'яті, культури, традицій і способу життя (пам'ять, етос, тілесна й символічна культура): ... *старий Васильчук, що цілими днями грівся на лавиці, кричав осавульським басом: «Обережно, бо хати трясуться...»* [3, с. 8]; *Візит Ашвайнца сильно підняв Стасеві настрої. Він забув про Іванченка й обіцяну старим козаком сопілку* [3, с. 129]; *Давай того вашого Сенкевича. Як люди в давні часи між собою чубилися. Як поляки билися з козаками й татарами. Розповідай, Стасю* [3, с. 76]; *Його вдруге огортає кривава вода лиману. Він пливе по-козацькому, сильними змахами рук* [3, с. 86]; *Старий козак хльоснув батогом і причмокнув на коней* [3, с. 98]; *Дебела баба із закасаними рукавами, у старомодному сарафані, чоловічих чоботах і хустці, козацьким способом високо підв'язаний над чолом, обома руками тримала за хвіст велику рибу й била нею, неначе товкачем, зліва і справа, куди попадає, худорлявого чоловіка у військовому френчі та з револьвером на поясі ...* [3, с. 142]; *- Козир-баба! Але ж і б'є! Оце потіха... Погляньте, люди, як влада по морді дістає! Ще його раз, красуне, хай до чужого добра рук не простягає!* [3, с. 142].

У першому томі трилогії козацтво постає пердусім як жива традиція, органічна форма буття, що виявляється в мові, жестах, тілесності, побуті та колективній пам'яті.

Образ старого козака Васильчука, який «осавульським басом» застерігає, щоб «хати не тряслися» [3, с. 8], актуалізує історичну тяглість козацької ієрархії: навіть у побутовій ситуації зберігається ритуалізований тон влади, пам'ять про військовий ранг (осавул), що перетворюється на елемент щоденного етосу. Пам'ять тут є не лише історичною, а й тілесно вкоріненою: вона звучить у голосі, поставі, інтонації.

Символічним маркером спадкоємності традиції є й сопілка, обіцяна старим козаком Стасеві [3, с. 129]. Вона репрезентує не просто музичний інструмент, а код культурної передачі, ініціаційний жест включення молодого покоління до козацького світу. Так само прохання розповісти про Сенкевича й давні сутички «поляків з козаками й татарами» [3, с. 76] демонструє функціонування історії як усного наративу, що формує ідентичність через оповідь.

Тілесність у тексті має виразно козацький вимір: Стась пливе «по-козацькому, сильними змахами рук» [3, с. 86], старий козак упевнено

керує кінями [3, с. 98]. Тіло тут є носієм пам'яті, дисципліни й сили; спосіб руху стає формою культурної належності.

Надзвичайно показовою є сцена з «козир-бабою» [3, с. 142]: жінка у традиційному одязі, з козацьки підв'язаною хусткою, б'є представника влади рибою, а натовп коментує це як справедливу відплату. У цій сцені козацький спосіб дії постає як етична реакція спільноти, а тілесний жест – як форма народного правосуддя. Отже, козацтво репрезентується як культурний код, що охоплює пам'ять, поведінкові моделі, одяг, мову, музику й тілесну експресію.

II. Козацтво як самозахисна військова спільнота (оборона «свого», жорсткість як відповідь на загрозу): *Розповідають, що комісара, який вів уперед, так козак шаблею зрубав, що майже його розполовинив* [3, с. 11]; *Тямуций хлопець. Лише на рік з гаком старший за мене, а вже абрек, джигіт. Отаманом став* [3, с. 20]; *Комісарові, який командував експедицією по провізії, козаки розпороли живіт, вивалили тельбухи й насипали пшениці. Нагорі обрізані гусячі лапки й аркуш із написом: «Податок сплачено повністю». От умора!* [3, с. 24]; *Твоїй Варшаві кінець. Наші козаки польським панянкам такі номери відколюють. Усі з животами ходитимуть* [3, с. 25]; *– Лякати ви вмієте, ми це знаємо... Старих бабів лякати... Полякайте козаків, що вам стільки люду шаблями порубали! Їх полякайте!* [3, с. 31]; *Ми тут тепер власну республіку засновуємо, ні царів, ні серпа з молотом не визнаємо. Щоб кожен жив, як він хоче, по-козацькому, по-своєму. А хто заважає, того в тім'я. Отак!* [3, с. 38]; *Більшовики засновують синдикати. ... Тож Єгорка надумав, що сам такий синдикат організує, але незалежний від влади. Вільно, по-козацькому. Анархістський синдикат* [3, с. 63]; *Син козацького хорунжого, який загинув іще під час походу отамана Покровського на місто, ...* [3, с. 67]; *Тут у нас вони ще як слід не розгулялися, усіх ходів не дізналися, та й козаки під боком, гострі шабельки легко з піхов виходять* [3, с. 69]; *Але Кубань – не Росія. Тут вільний край споконвіку. Нам їхніх ревкомів, ісполкомів і детдомів не потрібно* [3, с. 70]; *Кілька сотень козаків досить, щоб усю Польщу розігнати* [3, с. 79]; *- Гришо, як думаєш, козаки витримують? ... – Може, вони витримують, а може, і ні. Але б'ються завзято. Поглянь, яку ілюмінацію влаштували* [3, с. 100]; *Приголомиливі успіхи Денікіна виявилися оманливими. Глибокі загони козацької кавалерії віддали в руки білих більшу частину України, цілий Дон і вугільний басейн, але коли бої перекинулися на*

території етнічної Росії, опір більшовиків почав міцнішати з кожним днем. Козаки не билися з такою ж охотою, як на власній рідній землі ... [3, с. 102]; Якби не блискавичні перемоги добровольчих і козацьких військ генерала Денікіна влітку 1919 року, родина Стася виїхала б уже давно [3, с. 102]; Ех, якби отак бути дорослим, зібрати таку банду, як отаман Коршун, і батька відбити в Чека [3, с. 166].

Друга іпостась козацтва – це спільнота, що існує в режимі постійної оборони. Жорстокість у наведених епізодах не є самоціллю, а постає як реакція на вторгнення «чужого» у власний простір.

Сцени розправи над комісарами [3, с. 11; с. 24] мають демонстративний характер: насильство стає мовою політичного повідомлення («Податок сплачено повністю»). Це своєрідна козацька іронія й одночасно символічний акт відновлення справедливості у власному розумінні.

Образ молодого отамана-«абрека» [3, с. 20] репрезентує ранню ініціацію в чоловічий військовий світ, де честь і лідерство визначаються здатністю до ризику й боротьби. Козацька спільнота мислиться як альтернативна форма державності: «власну республіку засновуємо» [3, с. 38], «анархістський синдикат» [3, с. 63]. Ці формули засвідчують прагнення до автономного устрою, незалежного як від царської, так і від радянської влади.

Теза «Кубань – не Росія» [3, с. 70] формулює ідентифікаційне ядро цього світогляду: козацька земля – самодостатній простір свободи. Військова доблесть (шаблі «легко з піхов виходять» [3, с. 69]) поєднується з усвідомленням територіальної приналежності: козаки б'ються охоче «на власній рідній землі» [3, с. 102], що підкреслює оборонний, а не експансіоністський характер їхнього воєнного етосу.

Навіть дитяча фантазія Стася – «зібрати банду, як отаман Коршун, і батька відбити» [3, с. 166] – демонструє, наскільки глибоко військово-оборонна модель вкорінена у свідомості молодого покоління. Козацтво функціонує як архетип сили, що гарантує захист родини й громади.

III. Козацтво в очах більшовиків: «вороги», «бандити», «анархісти» (дегуманізація й ідеологічна ворожість): Але на тому березі розташовувалися ворожі козацькі станиці й завжди можна було очікувати несподіваного нападу [3, с. 19]; А хто нині не бандит? ... Козаки – бандити [3, с. 21]; ... у той час козаки Щербинівської та Новомінської станиць дозволили себе обдурити брехнею білих генералів і зросили кров'ю

ваших найкращих синів, батьків і братів родючий кубанський чорнозем. У містах нема борошна, жиру та м'яса, а отуманені козаки не бажають ділитися своїми запасами [3, с. 26]; Ти, Федю, скажеш, що твій батько, хоч і хорунжий, в останню мить став на бік народу, і що його козаки отамана Покровського вбили. Усе навпаки було? А нехай тобі це доведуть! [3, с. 72].

Третій вимір образу формується через зовнішню, більшовицьку оптику, що перетворює козацтво на об'єкт ідеологічної стигматизації. Уже сама характеристика козацьких станиць як «ворожих» [3, с. 19] закріплює за ними статус потенційної загрози. Формула «козаки – бандити» [3, с. 21] є актом мовної редукції, яка позбавляє спільноту історичної легітимності й морального авторитету.

У промовах більшовицьких агітаторів козаки постають як «отуманені», такі, що «не бажають ділитися» [3, с. 26]. Їхній спротив інтерпретується як егоїзм і контрреволюційність, а не як оборона власного способу життя.

Отже, в романі вибудовується контраст між внутрішнім образом козацтва (як носія пам'яті й свободи) та зовнішнім дискурсом більшовицької влади, що прагне його дегуманізувати. Саме ця напруга між самоідентифікацією та нав'язаною стигмою формує одну з головних концептуальних ліній твору.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в першому томі української трилогії Юзефа Лободовського «Очерети» образ кубанського козацтва набуває багатовимірної художньої репрезентації та виконує ключові структурно-сміслові функції.

По-перше, козацтво постає як носій історичної пам'яті, традицій і сталого способу життя. У тексті воно репрезентоване через систему побутових, мовних, поведінкових і тілесних маркерів, що формують цілісний етос спільноти. Пам'ять про минуле, козацька ієрархія, фольклорні та військові коди, символіка одягу й жести конструюють образ козацтва як живої традиції, укоріненої в повсякденності.

По-друге, козацтво змальоване як самозахисна військова спільнота, для якої оборона «свого» простору (землі, родини, звичаїв) є визначальною цінністю. Жорсткість і радикальність дій у творі постають не як самоціль, а як реакція на зовнішню загрозу та насильницьке втручання у звичний уклад життя. Ідея автономії, що концентрується у формулі «Кубань – не Росія», окреслює ідентифікаційне ядро козацького світогляду, де свобода мислиться як історично зумовлений стан буття.

По-третє, в романі простежується процес ідеологічної стигматизації козацтва з боку більшовицької влади, яка репрезентує його як «ворогів», «бандитів», «анархістів». Така риторика спрямована на делегітимацію козацької традиції, знецінення її історичної ролі та підміну колективної пам'яті. Контраст між внутрішнім самовизначенням козацької спільноти та зовнішнім ідеологічним дискурсом формує одну з провідних конфліктних ліній твору.

Доведено, що художнє моделювання образу кубанського козацтва безпосередньо пов'язане з автобіографічним досвідом автора. Образ Стася Маєвського як alter ego Юзефа Лободовського та наявність реальних прототипів у системі персонажів зумовлюють високий рівень достовірності й емоційної наснаженості зображуваного світу. Особистий досвід дитинства на Кубані, безпосередній контакт із козацьким середовищем і раннє занурення в український культурний простір

визначили глибину та концептуальну послідовність осмислення козацької тематики.

Важливою складовою художньої картини є також репрезентація Кубані як багатонаціонального й багатоконфесійного простору – своєрідного «горнила», в якому взаємодіють українська, польська, вірменська культури та традиції православ'я, католицизму, юдаїзму й ісламу. У цьому контексті козацтво постає не ізольованим явищем, а органічною частиною складної культурної мозаїки регіону.

Отже, образ кубанського козацтва в першому томі «Очеретів» виконує не лише історико-етнографічну, а й концептуально-світоглядну функцію: він стає символом свободи, автономії та культурної самобутності. Через його художню інтерпретацію Юзеф Лободовський утворює український вимір Кубані та робить вагомий внесок у формування української тематики в польській літературі ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк О. Імагологічна візія України Юзефа Лободовського. *Парадигма*. 2009. Вип. 4. С. 176–188.
2. Греля-Кравченко С. Юзеф Лободовський – митець, мислитель, бунтар та українофіл. Життя і творчість. Луцьк: Видавництво «Синя папка», 2019. 248 с.
3. Лободовський Ю. Очерети: Українська трилогія, частина перша / Переклад з польськ. А. Бондаря. Тернопіль, Краків: Видавництво «Крок», Instytut Literatury, 2022. 464 с.
4. Лободовський Ю. Проти упирів минулого. Думки про Польщу та Україну / уклад.: П. Лібера, А. Павлишин; вступ П. Лібера; перекл. А. Павлишин. Люблін – Львів: Wydawnictwo Test & Видавництво Астролябія, 2016. 548 с.
5. Пизя Ю., Стемпяк А. Від видавця. Лободовський Ю. Очерети: Українська трилогія, частина перша / Переклад з польськ. А. Бондаря. Тернопіль, Краків: Видавництво «Крок», Instytut Literatury, 2022. С. 5–7.
6. Сірик Л. Юзеф Лободовський – популяризатор національної української літератури. *ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2019. Vol. 14. С. 123–136.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.134.1.09Кабре:82-3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.35>

СЕНСОРНА ПОЕТИКА ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ НАРАТИВУ В РОМАНАХ ЖАУМЕ КАБРЕ

SENSORY POETICS AS A PRINCIPLE OF NARRATIVE ORGANIZATION IN THE NOVELS OF JAUME CABRÉ

Пашкова А.В.,

orcid.org/0009-0007-0525-4404

здобувач кафедри романо-германської філології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті досліджується сенсорна поетика як принцип організації наративу в сучасному романі на матеріалі творів Жауме Кабре «Мое каяття» та «Голоси Памано». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення літературного тексту як складної перцептивної системи, у якій взаємодіють різні модальності сприйняття. Попри мономодальний характер письма, сучасна проза здатна моделювати ефекти звучання, просторової присутності, зорової перспективи та інтонаційної напруги без матеріального залучення інших семіотичних кодів. Це свідчить про існування особливого рівня організації художнього мовлення, у межах якого текст функціонує як середовище переживання, а не лише передавання інформації. Метою статті є з'ясування механізмів вербальної репрезентації аудіальних і візуальних ефектів та визначення їхньої ролі у структурі наративу. Методологічну основу становлять положення наратології, рецептивної естетики та інтермедіальних студій, що дозволяють інтерпретувати художній твір як простір взаємодії модальностей і способів сприйняття.

У процесі аналізу розглянуто ритмічні повтори, інтонаційні злами, семантику тиші, зміну фокалізації, монтажні переходи, просторове кадрування та світлотінь як засоби формування ефекту присутності. Доведено, що сенсорні стратегії у прозі Кабре виконують не декоративну, а структуроутворювальну функцію: вони організують темпоральність оповіді, забезпечують поліфонічність наративу та відтворюють механізми пам'яті як переживання. Аудіальні й візуальні сигнали виступають механізмом переходу між часовими шарами, активізують рецептивну діяльність читача та сприяють формуванню багаторівневої перспективи сприйняття подій. У результаті запропоновано трактувати сенсорну поетику як форму квазі-мультимодальності, що реалізується на рівні читацької рецепції та пов'язує структуру оповіді з процесом переживання. Отримані результати розширюють можливості аналізу сучасного історичного роману та окреслюють перспективи подальших досліджень взаємодії наративу, пам'яті й модальності в художньому тексті.

Ключові слова: сенсорна поетика, наратив, аудіальність, візуальність, сучасний роман, Жауме Кабре.

The article examines sensory poetics as a principle of narrative organization in contemporary fiction based on Jaume Cabré's novels «*My Confession*» and «*The Voices of the Pamano*». The relevance of the study arises from the need to reconsider the literary text as a complex perceptual system in which different modalities of experience interact. Although the novel remains a verbal medium, modern prose is capable of modelling effects of sound, spatial presence, visual perspective and intonational tension without the material involvement of non-verbal semiotic codes. This indicates the existence of a specific level of artistic organization where the text functions not only as a means of information transfer but as a medium of experience. The aim of the paper is to identify the mechanisms of verbal representation of auditory and visual effects and to determine their role in the narrative structure. The methodological framework combines narratology, reception theory and intermedial studies, allowing the literary work to be interpreted as a space of modal interaction.

The analysis focuses on rhythmic repetitions, intonational breaks, the semantics of silence, shifts of focalization, montage transitions, spatial framing and light-shadow contrasts as devices that create the effect of presence. It is demonstrated that sensory strategies in Cabré's prose perform not a decorative but a structural function: they organize narrative temporality, ensure polyphony and reproduce memory as an experiential process. Auditory and visual cues operate as mechanisms of transition between temporal layers, activate the reader's reception and contribute to a multilayered perspective of perception. As a result, sensory poetics is interpreted as a form of quasi-multimodality realized at the level of reading experience and linking narrative structure with perception. The findings expand the analytical possibilities of the contemporary historical novel and outline further research perspectives concerning the interaction of narrative, memory and modality in literary texts.

Key words: sensory poetics, narrative, auditory modality, visual modality, contemporary novel, Jaume Cabré.

Постановка проблеми. Сучасні гуманітарні дослідження дедалі активніше звертаються до проблематики мультимодальності як однієї з ключових характеристик комунікації у XXI столітті. Мультимодальний підхід, сформований на перетині лінгвістики, соціальної семіотики та дискурсивного аналізу, виходить із того, що смисл конструється

не лише мовними засобами, а завдяки взаємодії різних семіотичних ресурсів – вербальних, візуальних, аудіальних, просторових та інших. Традиційно цей підхід застосовується до аналізу текстів, у яких кілька модальностей матеріально співіснують, зокрема в аудіовізуальних медіа, цифровій комунікації, рекламі або навчальних матеріалах.

У межах мультимодальної парадигми модальність розуміється не лише як канал передавання інформації, а як ресурс організації значення, що має власну матеріальність, афордани та культурну специфіку (Genette, 1990). Візуальна, аудіальна та вербальна модальності не є нейтральними контейнерами змісту, а визначають спосіб його структурування й інтерпретації. Саме тому питання про можливість імітації однієї модальності засобами іншої виходить за межі стилістики і стосується фундаментальної природи семіозису.

Натомість художня література, особливо роман у друкованому форматі, тривалий час розглядалася як переважно мономодальний тип дискурсу, заснований виключно на письмовому мовленні. Проте новітні напрями наратології та дискурсивних студій дедалі частіше ставлять під сумнів таке протиставлення. Вербальний літературний текст здатний активізувати складні сенсорні уявлення, апелюючи до зорового та слухового досвіду читача, навіть не залучаючи немовних знакових систем у прямому сенсі. Хоча друкований текст не містить зображень або звуку в буквальному сенсі, він здатний активізувати зорову й слухову уяву читача через специфічну організацію мовного матеріалу. Такий ефект не може бути зведений до простого опису, оскільки йдеться про моделювання перцептивного досвіду, який переживається як майже тілесний. У цьому аспекті письмовий наратив демонструє здатність до вторинної модальності – імітаційної, але функціонально дієвої.

У цьому контексті особливої актуальності набуває поняття квазі-мультимодальності письма, яке в цій статті розуміється як сукупність наративних і стилістичних стратегій вербальної імітації аудіальних і візуальних модальностей у художньому тексті. Йдеться не про справжню мультимодальність, засновану на поєднанні різних матеріальних кодів, а про імітаційні механізми, завдяки яким письмо викликає ефекти «звучання» або «візуалізації» на рівні читачького сприйняття. Таким чином, квазі-мультимодальність постає як проміжна аналітична категорія між мономодальністю письма та повноцінною мультимодальністю медіатекстів.

Показовим матеріалом для аналізу таких процесів є творчість Жауме Кабре, сучасного каталонського письменника, чий роман вирізняється складною поліфонічною організацією, фрагментованою часовою структурою та активним залученням музичних і візуальних кодів. У його прозі музика, звук, тиша, світло, простір і рух виконують не лише тематичну функцію, а й формують

принципи наративної організації, впливаючи на темп читання та інтерпретацію подій.

Попри наявність численних літературознавчих досліджень, присвячених проблемам історичної пам'яті, поліфонії та етики відповідальності в романах Кабре, питання вербальної імітації немовних модальностей досі не отримало системного осмислення. Зазвичай аудіальні й візуальні елементи його текстів аналізуються фрагментарно – як символічні мотиви або інтермедіальні алюзії, – тоді як їхня роль у формуванні квазі-мультимодального ефекту залишається на периферії наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема сприйняття тексту розроблялася в наратології (Kress, 2010 та Iser, 1978) і рецептивній естетиці (Ryan, 2015), де підкреслюється роль уяви читача. Мультимодальний аналіз (Genette, 1990 та Jewitt, 2009) показав, що модальності організують значення, а інтермедіальні студії (Rajewsky, 2020 та Wolf, 2018) описують взаємодію мистецтв. В українському літературознавстві Т. Гундорова (2025), Н. Бовсунівська (2015), Д. Наливайко (2007), С. Кочерга, О. Вісич (2023) досліджували поліфонію та чуттєвість письма, проте сенсорна організація наративу як системний принцип лишається недостатньо описаною.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети передбачено: окреслити теоретичні засади дослідження сенсорної організації наративу в межах наратології та мультимодального аналізу; визначити способи вербальної імітації аудіальних ефектів (ритм, повтор, тиша) у романі «Моє каяття»; проаналізувати візуальні стратегії оповіді (фокалізацію, монтажні переходи, просторове кадрювання) у романі «Голоси Памано»; з'ясувати їхню роль у формуванні поліфонії та репрезентації пам'яті; встановити функцію сенсорних прийомів як структурного принципу організації наративу.

Матеріалом дослідження слугують романи «Моє каяття» та «Голоси Памано». Вибір саме цих текстів зумовлений тим, що в них квазі-мультимодальні стратегії реалізуються системно й охоплюють як аудіальні, так і візуальні виміри наративу. Аналіз здійснюється на основі окремих фрагментів, локалізованих за частинами та розділами романів, що забезпечує відтворюваність результатів і можливість звірвання з паперовими виданнями.

Такий підхід дозволяє розглядати квазі-мультимодальність як результат взаємодії тексту та читача. Відповідно до рецептивної теорії (Ryan, 2015), художній текст містить структуровані

«прогалини», які активізують уяву реципієнта. Саме в цих прогалинах виникає можливість реконструкції звуку, світла або руху – тобто сенсорних ефектів, що не мають матеріальної присутності в письмі.

Виклад матеріалу. Музика як структурний принцип наративу. В аудіальному вимірі квазі-мультимодальність у прозі Жауме Кабре передусім реалізується через системну присутність музики як принципу наративної організації. У романі «Моє каяття» музичні мотиви не обмежуються тематичними згадками про інструменти чи виконання, а формують ритм оповіді, зумовлюють повторюваність фрагментів і впливають на темп читання. Оповідь розгортається за логікою музичної композиції, де варіації, репризи та паузи виконують структурну функцію.

Показовими є фрагменти початкових розділів першої частини роману, у яких сцени навчання гри на скрипці подано як ритмічно впорядковані епізоди з повторюваними лексемами, що імітують вправління та механічність музичної практики. Вербальні повтори та синтаксичні паралелізми створюють ефект нав'язливого звучання, яке переслідує наратора й визначає його досвід. *“...не міг я й марнувати увесь день, повторюючи XXIII вправу з арпеджіо... вправу, яка змусила мене ненавидіти Трульолс, проте не навіяла огиди до скрипки... Я хочу, щоб у п'ятницю ти грав XXIII вправу досконало.”* (Кабре, 2022, с. 7)

Музичні вправи, описані в дитячих епізодах роману, функціонують як наративна метафора повторюваності й циклічності. Постійні вправи з арпеджіо створюють вербально відтворений ритмічний цикл, який переноситься на структуру оповіді. Читач переживає монотонність вправи як акустичний досвід, хоча текст залишається суто вербальним.

Вербальна репрезентація тиші та пауз. Окрему роль у формуванні аудіальної квазі-мультимодальності відіграє тиша. У прозі Кабре тиша не є відсутністю звуку, а семантично навантаженим елементом, який маркує переломні моменти оповіді, психологічну напругу або етичний вибір персонажів. Тиша функціонує як пауза між «звукowymi» фрагментами наративу, подібно до пауз у музичному творі.

У романі “Голоси Памано” тиша часто пов'язана з нічними сценами, очікуванням або прихованою присутністю іншого. У вступних розділах першої частини повторювані вказівки на відсутність звуків і приглушені шуми формують акустичний простір, у якому навіть мінімальний звук набуває підвищеної значущості. Контраст

між тишею та мінімальним звуком – ледь чутним рухом, шурхотом або клацанням дверей – підсилює аудіальну напругу. У таких фрагментах текст функціонує подібно до саунд-дизайну: навіть мікрозвук набуває семантичної ваги, а читач мимоволі «вслухається» в описаний простір: *“Ледь чутний звук, немов хто погладив двері... Не чулося навіть клеkotу річки... Тишу ночі порушив автомобіль, їдучи, мабуть, через сніг, помаленьку.”* (Кабре, 2024, с. 6–7)

Тут вербальне окреслення тиші активізує слухову уяву читача, змушуючи його «вслухатися» в текст. У «Голосах Памано» тиша часто організує простір сцени через заперечення звуку. Формулювання на кшталт «не чулося навіть клеkotу річки» створюють ефект акустичної порожнечі, яка сприймається як напружена й очікувальна. У цьому випадку відсутність звуку стає повноцінним наративним елементом, що формує атмосферу й керує темпом читання.

Ритм, повтор і темп оповіді. Аудіальна імітація виявляється також на рівні ритмічної організації наративу. Кабре активно використовує короткі фрази, парцеляцію та раптові синтаксичні злами, що змінюють темп читання. Прискорення або уповільнення оповіді корелює з емоційним станом персонажів і з драматичною напругою подій.

У “Моєму каятті” аудіальна імітація часто реалізується не через буквальні повтори, а через інтонаційно-фразову фрагментацію внутрішнього мовлення Адріа. Раптові переходи від розгорнутих синтаксичних конструкцій до коротких, майже відсічених фраз створюють ефект зміни темпу, подібний до прискорення або уривчастості дихання. Таке ритмічне коливання організує читання як акустичний процес: текст ніби «звучить» у внутрішньому слуху читача, хоча жоден реальний звук не відтворюється (частина I, ранні розділи).

Таким чином, аудіальна квазі-мультимодальність у романах Кабре реалізується через поєднання музичних структур, вербально сконструйованої тиші та ритмічної організації тексту. Ці елементи створюють ілюзію звучання, що супроводжує процес читання й трансформує сприйняття письмового наративу.

Отримані результати дозволяють переосмислити співвідношення між мономодальністю письма та мультимодальністю як дослідницькою парадигмою. Показано, що навіть за відсутності матеріального поєднання різних семіотичних кодів художній текст здатний моделювати ефекти, притаманні аудіальному та візуальному сприйняттю. У цьому сенсі квазі-мультимодальність

постає не як периферійне явище, а як внутрішня властивість сучасного наративу.

Важливо підкреслити, що квазі-мультимодальність не заперечує мономодальний статус письма, а радше демонструє його розширений потенціал. Якщо в класичному мультимодальному тексті різні модальності співіснують матеріально, то в літературному наративі їхня взаємодія відбувається на рівні когнітивної реконструкції. Це дозволяє говорити про специфічну форму внутрішньої мультимодальності, що виникає в процесі читання.

Зіставлення отриманих спостережень із положеннями мультимодального аналізу дискурсу та інтермедіальних студій свідчить, що запропоноване поняття квазі-мультимодальності уточнює межі обох підходів. На відміну від класичної мультимодальності, яка передбачає співіснування кількох матеріально представлених модальностей, у досліджуваних романах ідеться про імітаційний ефект, що реалізується виключно мовними засобами. Водночас, на відміну від інтермедіальності, акцент переноситься з міжмистецьких алюзій на когнітивний механізм сприйняття, коли читач реконструює звук або зображення на основі вербальних сигналів.

Особливого значення набуває той факт, що аудіальні й візуальні імітації в прозі Кабре виконують структурну функцію. Музичні принципи варіації та повтору організують темпоральність оповіді, тоді як монтажні переходи та зміна фокалізації моделюють розірваність історичної пам'яті. Таким чином, квазі-мультимодальність виявляється пов'язаною з репрезентацією травматичного досвіду та фрагментованої ідентичності, що є характерними рисами сучасного роману.

Крім того, результати дослідження мають методологічне значення. Вони демонструють можливість застосування мультимодального інструментарію до літературних текстів без редукції їх до міжмедійних відсилань. Це відкриває перспективи для аналізу інших художніх творів, у яких сенсорна уява читача відіграє визначальну роль у процесі смислотворення.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що квазі-мультимодальність письма є продуктивною аналітичною категорією для опису сучас-

ного роману, зокрема у випадку творчості Жауме Кабре. На відміну від класичної мультимодальності, що передбачає матеріальне поєднання різних семіотичних модальностей, квазі-мультимодальність ґрунтується на вербальній імітації аудіальних і візуальних ефектів, які активізуються в процесі читання.

Аналіз романів “Моє каяття” та “Голоси Памано” показав, що аудіальна імітація реалізується через ритмічну організацію тексту, повтори, паузи, репрезентацію тиші та музичних структур, які формують темп і внутрішню динаміку оповіді. Візуальна імітація виявляється у монтажних переходах, різкій зміні фокалізації, просторовому кадруванні та світлотіньових контрастах, що моделюють кінематографічну логіку сприйняття. У сукупності ці стратегії створюють ефект “звучання” й “видимості” письма без виходу за межі вербального коду.

Квазі-мультимодальність у прозі Кабре виконує не лише стилістичну, а й структуроутворювальну функцію: вона впливає на організацію часу, наративну поліфонію та способи репрезентації пам'яті й історичного досвіду. Активізація слухової та зорової уяви читача посилює когнітивне залучення й емоційну напругу, що особливо важливо для текстів, у яких ідеться про травматичні події та етичні дилеми.

Перспективи подальших досліджень. Подальше вивчення сенсорної поетики наративу пов'язане з розширенням корпусу аналізованих текстів і зіставленням різних національних моделей сучасного роману, зокрема порівнянням каталонської, української та центральноєвропейської прози. Перспективним є дослідження взаємодії сенсорних стратегій із жанровою природою історичного, автобіографічного та посттравматичного наративу, а також з наративними формами пам'яті. Окремої уваги потребує когнітивний аспект рецепції – механізми, за допомогою яких читач реконструює звук, простір і рух у процесі читання. Це дозволить уточнити межі застосування мультимодального підходу до літератури та описати функціонування сенсорних ефектів у текстах, що залишаються формально мономодальними, але моделюють багатовимірний досвід сприйняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Genette G. Narrative discourse revisited. Ithaca : Cornell University Press, 1990. 284 p.
2. Kress G. Multimodality: a social semiotic approach to contemporary communication. London : Routledge, 2010. 212 p.
3. Iser W. The act of reading: a theory of aesthetic response. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1978. 239 p.

4. Ryan M.-L. Narrative as virtual reality 2. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2015. 291 p.
5. Jewitt C. The Routledge handbook of multimodal analysis. London : Routledge, 2009. 555 p.
6. Rajewsky I. Intermedialidad, intertextualidad y remediación: una perspectiva literaria sobre la intermedialidad. Vivomatografías. 2020. № 6. P. 43–64. URL: <https://www.vivomatografias.com/index.php/vmfs/article/view/278> (дата звернення: 02.02.2026).
7. Wolf W. Selected essays on intermediality (1992–2014) / ed. W. Bernhart. Leiden : Brill Rodopi, 2018. 692 p.
8. Гундорова Т. Після травми: Чорнобиль і катастрофізм. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/391015745_Tamara_Gundorova_Pisla_travmi_Cornobil_i_Katastrofizm (дата звернення: 04.02.2026).
9. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Діса плюс, 2015. 368 с.
10. Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури. Київ : Акта, 2007. 426 с.
11. Кочерга С., Вісич О. Літературознавча інтермедіальність: генеза і сучасні горизонти. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. 286 с.
12. Кабре Ж. Моє каяття / пер. з ісп. П. Таращука. Харків : Фоліо, 2022. 682 с.
13. Кабре Ж. Голоси Памано / пер. з ісп. П. Таращука. Харків : Фоліо, 2024. 589 с.
14. Bal M. Tiempos trastornados: análisis, historias y políticas de la mirada. Madrid : Akal, 2016. 400 p.
15. Barthes R. The responsibility of forms. New York : Hill and Wang, 1985. 324 p.
16. Elleström L. The modalities of media: a model for understanding intermedial relations. In: Media borders, multimodality and intermediality. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. P. 11–58. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230275201_2.
17. Ricœur P. Memory, history, forgetting. Chicago : University of Chicago Press, 2006. 105–111 p.
18. Вайтгед А. Н. Символізм, його значення і дія. Львів : Контур, 2025. 80 с.
19. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну. Київ : Грані-Т, 2011. 552 с.
20. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 505 с.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2'06-312.9-93.09(092):17.023.31/.33-053.2"364"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.36>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ ВІЙНИ У ФАНТАСТИЧНІЙ ПОВІСТІ АНАСТАСІЇ ГЕРАЩЕНКО «ГРУДЕНЬ ДРАКОНІВ»

THE PROBLEM OF FORMING INDIVIDUALITY AND NATIONAL IDENTITY OF A CHILD OF WAR IN THE FANTASTIC STORY BY ANASTASIA GERASHCHENKO "DECEMBER OF DRAGONS"

Барабаш С.М.,

orcid.org/0000-0002-9405-0839

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки*

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті досліджено проблему формування індивідуальності та національної ідентичності дитини війни на прикладі фантастичної повісті Анастасії Геращенко «Грудень драконів». Сучасна українська література для дітей формується під впливом зовнішніх обставин, зумовлених викликами російсько-української війни, та внутрішніх потреб, пов'язаних із формуванням особистості у нинішніх реаліях. Як явище, як культурний феномен, вона залежить від світоглядної та естетичної концепції епохи, тенденцій розвитку суспільства. Становлення індивідуальності та національної ідентичності дитини залежить від культурно-історичних особливостей, змінюється під впливом актуальних психологічних, педагогічних поглядів на підростаюче покоління. Майбутнє народу зароджується в умовах формування дитини, зростання, закладених цінностях – прабатьківській культурі, моральних цінностях. А. Геращенко створює метафоричну історію: для юні – це пригоди, дружба й фантазія, а для дорослих відчуття правди життя під час війни, де дракони – ракети, а їхній кашель – вибухи. Попри несприятливі зовнішні обставини Великої війни в Україні бабуся турбується про фізичний і ментальний стан Софійки, її ототожнення з власним народом. Недаремно процесом становлення індивідуальності та національної ідентичності займається старша жінка роду. Традиційно, бабуся вводить дитину у світ казки, в якій добро завжди перемагає. У повісті з'являються чаклунка як уособлення великого зла, загрози; сліпі дракони замість шахедів; але добрі справи: любов до людей, тварин, природи – перемагають темні сили. В основі формування особистості та національної ідентичності у творі закладено ряд чинників: 1) сім'я, родина у вузькому контексті, і в широкому – як друзі, навіть незнайомі люди, які потерпають від великого зла; 2) дім-фортеця – безпечне місце для кожної людини, і велике місто-держава для всіх; 3) мова, культура мовлення, спілкування; 4) засади пізнання культурних кодів, сенсу народу, його історичної спадщини; 5) відчуття гідності, людської цінності, довіри, відстоювання права на достойне життя; 6) продукування власних ініціатив, засад допомоги слабшим, безпомічним; емпатії; 7) усвідомлення ролі українських традицій як етнокультурної самобутності. Таким чином, витоки ідентичності формуються на основі національних, релігійних чи родинних традицій, а ідентичність дорослих визначає долю дітей.

Ключові слова: фантастична повість, індивідуальність, ідентичність, дитина війни, Анастасія Геращенко, «Грудень драконів».

The article examines the problem of the formation of the individuality and national identity of a child of war on the example of Anastasia Gerashchenko's fantasy story "December of Dragons". Modern Ukrainian literature for children is formed under the influence of external circumstances caused by the challenges of the Russian-Ukrainian war, and internal needs associated with the formation of personality in current realities. As a phenomenon, as a cultural phenomenon, it depends on the worldview and aesthetic concept of the era, trends in the development of society. The formation of a child's individuality and national identity depends on cultural and historical features, changes under the influence of current psychological, pedagogical views on the younger generation. The future of the people is born in the conditions of the child's formation, growth, and inherent values - ancestral culture, moral values. A. Gerashchenko creates a metaphorical story: for the young – it is adventures, friendship and fantasy, and for adults – the tangible truth of life during the war, where dragons are missiles, and their coughs are explosions. Despite the unfavorable external circumstances of the Great War in Ukraine, the grandmother worries about the physical and mental state of Sofiyka, her identification with her own people. It is not for nothing that the eldest woman of the family is engaged in the process of forming individuality and national identity. Traditionally, the grandmother introduces the child to the world of a fairy tale, in which good always wins. In the story, a witch appears as the personification of great evil, a threat; blind dragons instead of shaheeds; but good deeds: love for people, animals, nature – win over dark forces. The basis of the formation of personality and national identity in the work is a number of factors: 1) family, family in a narrow context, and in a broad one - as friends, even strangers who suffer from great

evil; 2) a home-fortress - a safe place for every person, and a large city-state for everyone; 3) language, culture of speech, communication; 4) the principles of knowledge of cultural codes, the meaning of the people, their historical heritage; 5) a sense of dignity, human value, trust, defending the right to a decent life; 6) production of one's own initiatives, principles of helping the weaker, helpless; empathy; 7) awareness of the role of Ukrainian traditions as ethnocultural identity. Thus, the origins of identity are formed on the basis of national, religious or family traditions, and the identity of adults determines the fate of children.

Key words: fantasy story, individuality, identity, child of war, Anastasia Gerashchenko, "December of Dragons".

Постановка проблеми. Сучасна українська література для дітей формується під впливом зовнішніх обставин, зумовлених викликами російсько-української війни, та внутрішніх потреб, пов'язаних із формуванням особистості у нинішніх реаліях. Як явище, як культурний феномен, вона залежить від світоглядної та естетичної концепції епохи, тенденцій розвитку суспільства. Становлення індивідуальності та національної ідентичності дитини зумовлюється культурно-історичними особливостями, змінюється під впливом актуальних психологічних, педагогічних поглядів на підростаюче покоління. Борис Грінченко вважав цільове призначення, адресність, тематику і проблематику основними типологічними характеристиками літератури для дітей і наголошував на її моральності, реалістичності, поміркованій фантазійності, змістовності й поетичності [1, с. 11]. Актуальним вважаємо дослідження проблеми формування індивідуальності та національної ідентичності дитини війни на прикладі фантастичної повісті Анастасії Геращенко «Грудень драконів» (2025) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний інтерес до літературного образу дитинства у період російсько-української війни простежується у дослідженнях К. Хоми [3, с. 218–226]; Т. Качак, У. Баран [4, с. 68–76]; Т. Качак, Т. Близнюк [5, с. 151–157]; І. Негрій [6, с. 97–103]; Т. Яценко [7, с. 401–411] тощо.

Проблема впливу війни на формування індивідуальності та національної ідентичності досліджується у працях Ю. Сапелкіна [8, с. 387–390]; В. Зливкова, О. Завгородньої, С. Копилова [9]; К. Журби [10, с. 1–6]; О. Кіндратець, Т. Сергієнко [11, с. 40–46] та ін. науковців.

Метою статті є дослідження проблеми формування індивідуальності та національної ідентичності дитини війни у фантастичній повісті Анастасії Геращенко «Грудень драконів».

Виклад основного матеріалу. Майбутнє народу зароджується у підростаючому поколінні, в умовах його формування, зростання, закладених цінностях – прабатьківській культурі, моральних засадах. «Система поведінки родини підпорядковувалася цій виразній ідеї кругообігу життя – від народження до старості – тому саме етичним

нормам суспільства в родині надавалося великого значення», – зазначає К. Ющенко [12, с. 7]. Нині поняття формування індивідуальної і національної ідентичності дитини у період повномасштабної російсько-української війни звучить надзвичайно гостро. Тому розглянемо цю проблему на прикладі твору для дітей – фантастичної повісті А. Геращенко «Грудень драконів», ідея якої народилася, зі слів авторки, «у травні 2023 року – в ті безсонні київські ночі, коли місто щонаочі накривали атаки шахедів. Моїй доньці скоро мав виповнитися рік, і ми спали на матраці в коридорі. Саме тоді в голові з'явилася картинка, яка все змінила: темрява, тіні від крил і маленький будиночок, у вікні якого світиться свічка. Згодом у тому будинку "оселилася" дівчинка – уособлення моєї доньки, і бабуся, схожа на мою, якої вже дано немає» [13].

А. Геращенко створює метафоричну історію: для дітей – це пригоди, дружба й фантазія, а для дорослих відчутна правда життя під час війни, де дракони – ракети, а їхній кашель – вибухи [13]. Дорослий світ сприймається дітьми через казку: злу чаклунку, якій «завжди мало» [2, с. 6], «вона хоче тільки чуже» [2, с. 6], «Спустошивши свій край і розоривши там усіх, вона вирішила захопити сусідні міста» [2, с. 7], за непокору вона позбавила зору драконів, які не відаючи того перетворилися на загрозу для міста – «велетні вмиють осліпли і почали голосно ревіти» [2, с. 7], «Дракони літатимуть так, що не буде сну, а що сліпі, то літатимуть не знати куди» [2, с. 9], «Бідні створіння ще й втратили пам'ять. Однак вони літали над містом сліпі, налякані, спантеличені, без можливості повернутися назад» [2, с. 9]. Отже, зло діє підступно, адже, щоб знищити народ, насамперед, відбирає пам'ять, відрізаючи шлях до дому – свого коріння, ідентичності.

Ю. Ковалів зазначає, що «Ідентичність (*лат. identicus*: однаковий, тотожний) – осмислене отождошення особою себе з іншими об'єктами чи суб'єктами в цілісності і ненастанності власних змін. <...>. "І." вживається задля виявлення рівності, еквівалентності знакових систем, що мають відповідати умовам самтожності, симетричності й транзитивності, сприяючи вираженню схожості на тлі виявленої відмінності» [14, с. 402], іден-

тичність характеризується такими структурами: «національна, етнічна, культурна самоідентифікація інших утворень» [14, с. 402]. <...>. «І. ненастанно "ухиляється" від спроб її виявлення, вона "не прихована", а "приховується" від себе та інших, є, на думку П. Рікера, оповіддю про життя, спробою надати цілісності різним фрагментам, схопити унікальність, що постійно вислизає у просторі публічності» [14, с. 402–403].

В Енциклопедії сучасної України визначено поняття «національна ідентичність» як «ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає внаслідок сформованої системи уявлень про традиції, культуру, мову, політику, а також прийняття групових норм і цінностей. Головним ідентифікатором національної ідентичності є національна свідомість. За змістом національна ідентичність – це сфера ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих і артикульованих більшістю громадян країни. Вона має власні засади в конструюванні індивідуум своєї тотожності [15].

М. Слюсаревський зазначає, що «розвиток особистості відбувається в неподільній єдності з іншою людиною, її найближчим соціальним оточенням. Спочатку в психіці існує недиференційоване "Ми", а вже потім з'являється "Я" [16, с. 113]. Отже, групова ідентичність особи формується раніше, ніж індивідуальна. Тобто індивідуальна ідентичність є вторинною, тобто похідною від соціальної. В. Васютинський стверджує, що «... потенційна наявність спільноти лише опосередковано дається взнаки у впливах, які справляють дорослі на дитину...» [17, с. 25–26].

Саме такий процес формування, алгоритм творення особистості дитини спостерігаємо у фантастичній повісті А. Геращенко «Грудень драконів». Адже попри несприятливі зовнішні обставини Великої війни в Україні бабуна турбується про фізичний і ментальний стан Софійки, формування її ототожнення з власним народом. Недаремно процесом становлення індивідуальності та національної ідентичності займається старша жінка роду, адже В. Жайворонок зазначає: «баба – 1) (пестливі – бабуна, бабусечка, бабуса, бабусенька, бабусечка, бабця) мати батька або матері <...>; у давніх українців – одне з найстаровинніших божеств: мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покрови, хранителька родинного вогнища, з її ушануванням постав культ Матері, згодом Богині» [18, с. 20].

Традиційно, бабуса вводить дитину у світ казки, в якій добро завжди перемагає. У повісті з'являються чаклунка як уособлення великого зла,

загрози; сліпі дракони замість шахедів; але добрі справи: любов до людей, тварин, природи – перемагають темні сили. В основі формування особистості та національної ідентичності у творі закладено ряд чинників: 1) сім'я, родина у вузькому контексті, і в широкому – друзі, навіть незнайомі люди, які потерпають від великого зла; 2) дім-фортеця – безпечне місце для кожної людини, і велике місто-держава для всіх; 3) мова, культура мовлення, спілкування; 4) засади пізнання культурних кодів, сенсу народу, його історичної спадщини; 5) відчуття гідності, людської цінності, довіри, відстоювання права на достойне життя; 6) продукування власних ініціатив, засад допомоги слабшим, безпомічним; емпатії; 7) усвідомлення ролі українських традицій як етнокультурної самобутності.

Світ дитинства у повісті «Січень драконів» не зруйнований для Софійки зовнішніми соціальними проблемами завдяки мудрій наставниці роду – бабуні. Дев'ятилітня дівчинка не досягає чуже доросле життя, вона повністю занурена у своє буття, пригоди, світосприйняття, взаємодію добра і зла, яке має соціальне наповнення. Символіку драконів дитина сприймає як суспільне явище, яке мало позитивне начало, але, яке заражене злом, тому відбувся внутрішній злам у світосприйнятті, коли немає усвідомлення скоєння зла. Такий світ оповіді переносить дитину до казкового простору героїв, у якому можливо все: добро стає незнищеним, має перспективу на довге й щасливе життя, а зло неодмінно здолає, зникає безслідно, що дарує віру в майбуття, в якому затишно й безпечно.

Основним сенсом у творі є питання виживання, але попри все збереження власної особистості та національної ідентичності. Авторка на прикладі дітей (Софійки і Мишка), дитинство яких припало на війну, показує дієвість просвітительських впливів соціального середовища на формування особистості, родинного виховання, світоглядних засад, які формуються в сім'ї, і визначають увесь подальший життєвий шлях, тобто тих основ, які є ґрунтом не лише індивідуальної, але й національної ідентичності.

А. Геращенко не завуальовує фантастичними елементами правду життя, зокрема у розділі «Кімната з дірками» зафіксовано історичну пам'ять народу, прощиту кулями у дитячу свідомість. Фіксація історій із життя до («Що більше бабуна розповідає мені про те, яким було життя до драконів, то більше я хочу побачити той світ на власні очі. Хай навіть ненадовго і без дозволу» [2, с. 70]) і під час війни («Жінка показує мені

вітальню, підвал, щоб я знала, як швидко туди збігти в разі появи драконів») [2, с. 71] вчить важливості збереження пам'яті про минуле, правдивий життєпис сучасних подій війни пояснює важливість для людини зв'язку із родом, минулими поколіннями. На основі такого досвіду дитина вибудовує проєкцію майбутнього, включаючи туди власні життєво важливі аспекти, які розкривають ціннісні орієнтири: «<...> я в усіх барвах уявляю, якою була б моя зима без драконів: на вулиці товчуться діти; у жовтому світлі ліхтарів повільно танцюють сніжинки; навкруги снігові лабіринти й дивні снігові скульптури; батьки кличуть додому погрітися, а дітлахи тікають від вікон подалі, щоб тільки залишитися розважатися з друзями» [2, с. 68]. Психологиня Світлана Ройз робить дослідження «Дитяче слово року». У 2026 році серед 2 349-ти респондентів 6–16 років було встановлено, що найважливішим є слово «родина (сім'я)»; друге за кількістю голосів – «мир»; далі – «мама», «Перемога», «любов». Дослідниця коментує: «Ядро вибору всіх вікових категорій – Родина: зв'язок і близькість. Для дітей головною опорою залишаються стосунки і приналежність. Це ознака базової потреби в безпеці через зв'язок. Мама у відповідях дітей різного віку часто виступає посередницею цього відчуття безпеки. Цього року Мир випереджає слово Перемога. Можливо, це зміна в парадигмі дорослих і діти її відчують. На поточний момент для дітей важливіше припинення небезпеки, ніж сам результат боротьби» [19].

А. Геращенко навіть проводить паралелі у спогадах бабуні про власні ігри у такому ж віці, як і Софійчині нині. Зокрема, це гра у снігового янгола [2, с. 66–67], спускання на санчатах, конкурси на кращого сніговика, сніжки [2, с. 67], ворожіння [2, с. 68], «у русалок» («Коли я була маленька, ми з подругами бігали туди (на річку – С. Б.) влітку й бавилися увесь день. Уявляли, що ми русалки, а вода – наш дім» [2, с. 39]).

Формуванням національної ідентичності в умовах війни у творі займається бабуся, яка виховує майбутнє покоління, що житиме у повоєнний період, через любов до рідної землі, голос крові, чуття роду, народу. Такими ключовими маркерами є *свобода, праця* – поняття, які формуються й через фантастичний елемент, казку («Та в Добромісті люди відмовилися коритися відьмі. Вони надто довго будували власні господарства, надто тяжко працювали та надто сильно любили свою свободу, щоб віддати все злій чаклунці» [2, с. 7]); *традиції* – народний досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що скла-

лися історично і передаються з покоління в покоління [18, с. 603] – «Одного разу ми з подругами ворожили на варениках. Кожна зліпила по одненькому, а потім ми виклали їх у рядок. Далі відчинили двері в кімнату й випустили собаку. Мій вареник він з'їв першим, тож я мала б першою вийти заміж. І справді, вже за пів року ми з твоїм дідусем повінчалися» [2, с. 68], «Ще в давнину жителі Доброміста гадали на тінях. Вони вірили, що тіні на стіні утворюють чудернацькі фігури, які і є підказкою, що чекає людину в майбутньому» [2, с. 104]; *обряди й обереги* – дорослішання відзначалося обрядом заплітання коси («Відчуваю, як бабусині руки ковзають по моєму волоссю. Раз-два-три – і на мої груди лягає коса із кольоровими стрічками. "А що це таке?" – відчуваю на волоссі щось в'язке. – "Мед, – сміється бабуся. Його використовували, аби пасма мали гарний вигляд. А стрічки вбережуть від злих очей"» [2, с. 91]); *родинні цінності* – «Я не знаю, що буде, коли дракони та зла чаклунка підуть, але я був би найщасливішою людиною на світі, якби мої рідні знову були поруч» [2, с. 76]; *пошанування предків* – «Мишко лишає по ложці кожної страви на підвіконні, аби вшанувати пращурів» [2, с. 168]; *емпатія* – рятування цуцика з руїн [2, с. 96–97]; *любов до культури* – театру, пісні; *віра* – «"Зазвичай, у цей день ми ходили до церкви, – розповідає мама Мишка. Хоч зараз це неможливо, але ніхто не забороняє нам помолитися вдома". "А як треба молитися?" – питає хлопець. "Знаєш... так, як ти хочеш, – каже бабуся. Заплюште очі на хвилину і подумайте, за що вдячні Богові і що просите для себе". Я мовчки киваю головою і подумки дякую, що знайшла друзів і собаку, що в мене така хороша бабуся, і прошу, щоб скоріше повернулись мої батьки» [2, с. 181]; *відчуття єдиної родини, народу, причетності до поняття «свої» за спільними цінностями і пережитим досвідом* – «Мить – і на подвір'ї вже справжній натовп. Всі обіймаються, плачуть. Знайомі та зовсім чужі люди в один момент стають родиною, яка ніби зустрілась після довгої розлуки» [2, с. 105]. В. Жайворонок зазначає, що «родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я; також *рід* <...>; традиційний символ душевного порятунку. Затишку, ключова ланка родоводу; постала від давнього родинного культу, що скріплював рід і беріг негасний вогонь домашнього вогнища; характеризується високою моральністю стосунків» [18, с. 504].

Особливе місце у творі займає пам'ять як важлива і невід'ємна категорія національної іден-

тичності, яка формує особистість – це та «кімната з дірками під замком» [2, с. 194], яка є у кожного; це той власний біл, який є загальнонародним.

Л. Зашкільняк трактує «історичну пам'ять» як здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти. Зрозуміло, що історична пам'ять – індивідуальна і колективна є результатом взаємодії особистості і соціального середовища. Без такої взаємодії немає й історичної пам'яті [20, с. 855].

На думку Н. Яковенко, «історична пам'ять» – це фундамент національної ідентичності. Адже дякуючи спільному образу минулого, більш-менш однакового для мільйонів Я, ми ототожнюємо себе з перемогами й поразками попередніх поколінь, з нашими спільними героями, зі священними для нації місцями пам'яті, з досягненнями нашої культури і т. д. [21].

Національна історична пам'ять є основою національної ідентичності, сприяючи усвідомленню сенсів боротьби за волю народу шляхом героїзму, страждань та самопожертви кожної родини. Таким чином осмислюється, зберігається, відновлюється українська ідентичність. Історична пам'ять згуртувала народ навколо ідеї свободи, державної незалежності.

Письменниця точно відтворює морально-релігійний контекст існування українського народу – це *поєднання віри у надприродні сили (язичництво)* – «Це традиція, – відповідає. – Я буцімто буду замірятися сокирою і страшити дерева: якщо не родитимуть, то зрубаю, а Мишко замість дерев обіцятиме, що наступного року буде врожай» [2, с. 164] – і *Бога (християнство)* – «Це ж на Різдво готують кутю з родзинками?» [2, с. 165].

Особливим сакральним змістом у фантастичній повісті «Грудень драконів» наповнені хліб і пісня – душа народу: «Я прокидаюся під тихенький спів бабуні – вона не починає готувати без пісні. У кухні тепло від пічки, і це тепло ніби обіймає. На столі – завжди свіжий хліб. Бабуня випікає його щоранку, щоб вистачило на увесь день. Зізнаюся, я докладаю чималих зусиль, аби одразу його не з'їсти: такий він смачний, ароматний. Для мене бабуня – то заспокійливий голос і ось цей хліб» [2, с. 57]. В. Жайворонок зазначає: «споковівку хліб у великій пошані, ставлення до нього побожне, культове, бо це Божий дар; не випадково випікають його у формі сонця й називають святим» [18, с. 618].

В окремих епізодах, що відбуваються й під впливом зовнішніх несприятливих обставин, простежується переосмислення дітей себе дорослими, що впливатиме й на подальшу долю і вчинки персонажів – «Почувши розмову, у коридор виходить Мишко. Без гори зимового одягу він здається набагато меншим. Плечі не такі широкі, сам тонкий, щуплий, лиш погляд той самий – рішучий, упевнений і... дорослий» [2, с. 70]. В умовах, коли зла чаклунка «спустошивши свій край і розоривши там усіх, вирішила захопити сусідні міста» [2, с. 7], коли літають осліплені й позбавлені пам'яті дракони, жителі Доброміста відмовляються коритися й віддавати власну свободу, діти враз стають дорослими і здатними приймати самостійні виважені рішення (провести дівчинку, сховатися у безпечне місце від раптової загрози, врятувати цуцика, відповідати за свої дії).

Висновки. Отже, витоки ідентичності формуються на основі національних, релігійних чи родинних традицій, а ідентичність дорослих визначає долю дітей. У критичних обставинах формується індивідуальність дитини – свідомого покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. К. : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
2. Геращенко А. Грудень драконів : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2025. 200 с.
3. Хома К. дитяча література про війну як складник міліарного дискурсу. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 37. 2024. С. 218–226.
4. Качак Т., Таран У. Діти і війна: художня інтерпретація теми в українській літературі для дітей та юнацтва. *Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час»*. Вип. VI : матеріали Всеукр. наук. конф. «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (11 жовтня 2016 року). Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2016. С. 68–76.
5. Качак Т., Близнюк Т. Війна в сучасній українській літературі для дітей і юнацтва. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 2(209). 2024. С. 151–157.
6. Негрій І. Зображення українсько-російської війни в сучасній українській прозі для дітей і юнацтва. *Педагогічні науки та освіта* : зб. наук. пр. Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Вип. XLII–XLIII. 2023. С. 97–103.

7. Яценко Т. Тема сучасної війни в змісті шкільної літературної освіти. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 34. 2025. С. 401–411.
8. Сапелкін Ю. Вплив війни на формування української національної ідентичності. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 40 (червень). 2024. С. 887–390.
9. Засоби формування мілітарної ідентичності учнів : методичні рекомендації / Валерій Зливков, Олена Завгородня, Сергій Копилов [та ін.; за ред. В. Л. Зливкова, С. О. Лукомської] ; НАПН України, Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка, Лаб. методол. і теорії психол. Київ : Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка, 2025. 125 с.
10. Журба К. Формування української національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: практичні аспекти. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. Вип. 7(2). 2025. С. 1–6.
11. Кіндратець О., Сергієнко т. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип. 1. 2021. С. 40–46.
12. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. К. : Либідь, 2006. 256 с.
13. Геращенко А. 10 фактів про книгу «Грудень драконів від авторки». URL: https://www.instagram.com/anastasii_a_herashchenko?igsh=ZDh4azkwYnJ5Ym1h
14. Літературознавча енциклопедія : у 2 томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
15. Національна ідентичність. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>
16. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі. *Вибрані твори*. К. : Міленіум, 2009. 340 с.
17. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти : монографія. К. : Золоті ворота, 2010. 120 с.
18. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
19. Ройз С. Результати опитування Дитяче Слово року. URL: <https://static.xx.fbcdn.net/images/emoji.php/v9/t6d/1/16/2600.png>
20. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 15/2006–2007. С. 855–862.
21. Яковенко Н.М. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ЗАГОЛОВКИ РОМАНІВ НАТАЛІЇ ДУРУНДИ – ВУЗЛОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЗМІСТУ

TITLES OF NATALIA DURUNDA'S NOVELS – KEY ELEMENTS OF CONTENT

Вегеш А.І.,

orcid.org/0000-0003-0430-2447

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

У статті зосереджено увагу на дослідженні заголовків, адже саме вони становлять основну тему твору, дають читачеві загальне уявлення про коло життєвих явищ, кодують авторський задум, стають центром онімного простору. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості заголовків художніх прозових текстів відомих авторів. Заголовки творів закарпатської письменниці Наталії Дурунди ще не потрапляли в поле зору ономастів, тому порушена тема є важливою.

Наша мета – дослідження заголовка як центру онімного простору на матеріалі творів Наталії Дурунди. Наше завдання – дослідити семантику заголовків, довести, що заголовки – вузлові елементи змісту.

Доведено, що заголовки повістей та романів Н. Дурунди наповнені інформаційним змістом, працюють на тему і художній задум. Вони органічно вписуються в контекст і виконують важливу роль у художньому творі. Авторка підбирає оригінальні назви, які образно, метафорично, асоціативно охоплюють твір та формують його ідею. З'ясовано, що заголовки письменниці поетичні, емоційно забарвлені та з ідеологічними вкрапленнями. Вони часто набувають символічного змісту, естетичне значення заголовків пов'язане з глибокою семантикою творів.

Установлено, що назви творів Н. Дурунди є найважливішими онімами, вузловими елементами змісту, їм належить істотна роль. Визначено, що заголовки у творах письменниці наділені виразними стилістично-виражальними особливостями, вони мають характеристичний заряд, виконують найперше називну та текстотвірну функції. Авторка майстерно підходить до називань своїх творів.

Грунтовний аналіз заголовних лексем романів Н. Дурунди відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Перспективою подальших розвідок є дослідження ролі заголовків творів сучасних українських письменників.

Ключові слова: заголовок, назва художнього твору, Н. Дурунда, онім, семантика, символічна функція.

The article focuses on the study of titles, because they constitute the main theme of the literary work, give the reader a general idea of the range of life phenomena, encode the author's intention, and become the center of the onymic space. The relevance of our study is due to the fact that in modern linguistics the potential possibilities of the titles of literary prose texts by famous authors have not yet been sufficiently studied. The titles of the works of the Transcarpathian writer Natalia Durunda have not yet come into the field of view of onomastics, therefore the topic raised is important.

Our goal is to study the title as the center of the onymic space on the material of Natalia Durunda's works. Our task is to investigate the semantics of titles, to prove that titles are key elements of content.

It is proven that the titles of N. Durunda's stories and novels are filled with informational content, they work on the theme and artistic idea. They organically fit into the context and play an important role in the literary work. The author selects original titles that figuratively, metaphorically, and associatively encompass the work and form its idea. It is found that the writer's titles are poetic, emotionally colored and with ideological undertones. They often acquire symbolic meaning, the aesthetic meaning of the titles is connected with the deep semantics of the works.

It has been revealed that the titles of N. Durunda's works are the most important onyms, key elements of the content, and they play a significant role. It has been determined that the titles in the writer's works are endowed with significant stylistic and expressive features, they have a characteristic charge, and primarily perform nominative and text-forming functions. The author skillfully approaches the naming of her works.

A thorough analysis of the title lexemes of N. Durunda's novels opens up opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues. The prospect of further exploration is the study of the role of titles in the works of modern Ukrainian writers.

Key words: title, title of a literary work, N. Durunda, onym, semantics, symbolic function.

Постановка проблеми. Серед усього онімного простору художніх текстів важливе місце займають заголовки. Саме заголовки орієнтують читачів на відповідне сприймання тексту. Науковці по-різному називають заголовок твору (біблійонім (як різновид ідеонімів), заголовки, назва, оглав, титул), пропонують класифікації (А. Загнітко, Л. Грицюк, Ю. Карпенко,

Л. Павлюк, М. Торчинський), аналізують особливості заголовних назв у творах сучасних письменників. Але, як вважають Т. Вільчинська, О. Вербовацька, О. Вільчинський, сьогодні відчутна «помітна строкатість теоретичного інструментарію для осягнення цього терміна, що зумовлено як його міждисциплінарним характером, так і різновекторністю студіювання в межах однієї

галузі, а також динамічністю розвитку цього номінативного текстового елемента» [5, с. 238]. Важливою залишається проблема дослідження заголовків, адже саме вони формують основну тему твору, дають читачеві загальне уявлення про коло життєвих явищ, кодують авторський задум, стають центром онімного простору твору. Заголовки творів закарпатської письменниці Наталії Дурунди ще не потрапляли в поле зору ономастів, тому порушена тема є актуальною. Заголовки письменниці поетичні, емоційно забарвлені, метафоричні та з ідеологічними вкрапленнями. Вони часто набувають символічного змісту. У сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості заголовків художніх прозових текстів. Ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів Н. Дурунди відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Відомий ономаст Ю. Карпенко видав низку статей, присвячених заголовкам. У статті «Про назви творів Ліни Костенко» [16] автор привернув увагу до того, що заголовок художнього твору має поетичну етимологію і виконує текстоутворюючу функцію. Ю. Карпенко писав: «Назва твору є його власним іменем, тобто відношення між назвою і твором у принципі такі ж, як відношення між іменем і людиною або між топонімом і географічним об'єктом» [15, с. 29]. Відомо, що заголовок і текст нерозривно пов'язані. «В онімному просторі будь-якого твору його центром, головним компонентом цього простору є якраз заголовок» [17, с. 219]. Заголовок «в аспекті семіотики – це знак, у комунікативному вимірі – початковий етап спілкування автора твору із читачем, у когнітивному плані – актуалізатор концепту тексту, у номінативній площині – власна назва, літературний онім» [5, с. 239]. Л. Юлдашева у статті «Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця» доводить, що «семантика заголовків – це своєрідна сув'язь денотативного, сигніфікативного і референтного складників та конотативних, етимологічних, асоціативних елементів значення» [21, с. 87]. Про зв'язок заголовка з текстом свідчать його функції: 1) номінативна – заголовок називає текст; 2) інформативна – представляє інформацію про текст; 3) експресивно-апелятивна – установлює контакт між продуцентом (автором) і реципієнтом (читачем); 4) емотивна – виражає ставлення автора до тексту загалом (іноді зауважено); 5) рекламна – привертає увагу до тексту; 6) розділова – відокремлює заголовок від тексту та ін. [21, с. 93]. Про роль заголовків у худож-

ньому творі писали Е. Бюєва, О. Немировська, Н. Веселова, В. Галич, Л. Грицюк, Г. Лукаш, О. Тишковець та ін. Авторів зацікавлювала мотивація заголовків, їхня семантика, роль у формуванні змісту, функції.

Ми також досліджували заголовки. У статті «Промовистість назв романів Мирослава Дочинця» ми звернули увагу не тільки на влучність заголовків, предметну етимологію, але й їхній символічний характер [3]. У статті «Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна» ми досліджували семантико-стилістичну роль заголовків, визначали їхні функції [1]. Стаття «Колірний символізм у заголовках романів про УПА Андрія Кокотюхи присвячена дослідженню ролі барволексем у назвах романів [2]. Можемо з впевненістю сказати, що заголовки є найважливішими елементами художнього твору.

Постановка завдання. Наша мета – дослідження заголовка як центру онімного простору на матеріалі творів Наталії Дурунди. Наше завдання – дослідити семантику заголовків, довести, що заголовки – вузлові елементи змісту.

Джерельною базою для дослідження послугували прозові твори Н. Дурунди «Коли відчинені ворота раю...», «Благословенна ненависть», «До ніг твоїх я небо простелю...», «Крижане полум'я», «Зрада», «За брамою пекла», «Під клеймом «OST».

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська письменниця Наталія Дурунда подарувала читачеві низку цікавих романів. Вони приваблюють як сюжетною лінією, так і назвами персонажів. Звичайного читача при виборі книжки найперше цікавить знаменитість автора та хороша назва твору. Тому письменники працюють над тим, щоб заголовки притягували охочих, були яскравими та виразними. Заголовки повістей та романів Н. Дурунди наповнені інформаційним змістом, працюють на тему і художній задум. Вони органічно вписуються «в контекст і виконують важливу роль у художньому творі. Передусім це роль цементуюча, “каркасна” в будь-якому тексті. Змодельовані в найрізноманітніший спосіб, вони завжди органічно вмонтовані в текст, щільно пов'язані з сюжетним рухом, логічно зумовлені підтекстовим плином, стають виразниками авторського голосу [19, с. 66]. Авторка підбирає оригінальні назви, які образно, метафорично, асоціативно охоплюють твір. Найчастіше письменниця використовує назви, які формують ідею твору: «Я дарую тобі смерть...», «Доле орана-переорана...», «Це щастя, що ти в мене є...»,

«Коли відчинені ворота раю...», «Благословенна ненависть», «Солодкий смак сльози, або Тепер я знаю, що живу», «Спокутий гріх» та ін. Таким назвам притаманна художня чарівність, вони стають ключовими словами. Це речення чи словосполучення, в яких часто не завершена думка, що викликає в читача якісь асоціації, розгортає уяву.

У повісті **«Коли відчинені ворота раю...»** насправді йдеться про пекло, яке випало на долю двох молодих людей. На старості літ Софія повертається в рідне закарпатське село, до місць, де природа і молодість із Божою допомогою створили рай. Тут вона була щасливою, тут пізнала радість кохання («О-о-ох, – тяжко зітхнула, – доле моя, доленько! Чого ж ти вирвала мене із цього раю? За що?» [11, с. 64]). Її переполюють емоції, радість, але серце жінки не витримує («З останніх сил ухопилася за молодого ясенка, звела погляд на святково-великоднє величне небо, де, мовби, спеціально розпустилися хмари і прямо на неї засіяло сліпучо-яскраве сонячне проміння, запрошуючи до справжнього дому... заслуженого раю» [11, с. 64]). Священник на могилі виголошує промову, в якій також йдеться про ворота раю: «На прикладі раби Божої Софії бачимо, що коли Господь любить людину, то не залишить її ні на хвилину і призове до себе у слушний момент, відчиняючи перед нею ворота раю. Хоч свята церква не вірить у повір'я, але без сумніву скажу, що таку смерть, на самий Великдень, та ще й після стількох років на рідній землі – треба заслужити. ...Адже кажуть, що у Великодній тиждень на небі відчинені ворота раю. Отже ті, хто заслужив померти у цей період – безперешкодно туди потраплять. Що ж, не сумніваюся, що пані Софія заслужила у Бога найвищої нагороди за своє страдницьке життя» [11, с. 65]. Людина прожила мученицьке життя, а ворота раю відчинилися на рідній землі, покликали до рідного дому – до Бога. Є в тому якийсь символізм. Заголовок повісті вказує на час і місце події. Має рацію Л. Пилипюк, коли зазначає, що «заголовок, поєднуючись із текстом, проходить через різноманітні контексти, які впливають на витворення індивідуального значення назви, а як наслідок – на розширення асоціативного поля твору, його символічності. Заголовок моделює художній простір та час твору, взаємодіє зі всіма його рівнями та перетворюється на місткий образ-символ. Отже, заголовок узагальнює, концентрує основний зміст тексту, відображає його суть» [20, с. 173].

Заголовок другої повісті **«Благословенна ненависть»** привертає увагу незвичним

поєднанням слів. Ненависть благословити можуть тільки погані люди, загарбники, вбивці. Авторка дуже майстерно описує головну героїню, особливо магічний погляд її смарагдових очей, який по-змійному гіпнотизує людей. Ця красива жінка – неймовірна егоїстка, вона заслужила ненависть сина. Але дитину виховали добрі люди, тому ненависть переросте в жалість і любов («Але Іраїда насправді молилася. Сердечно ревно молилася, дякуючи Богу, за ту незаслужену любов, яку отримала від нової родини. Молилася, як не дивно, і за ту люту ненависть, яку Всевишній подарував її сину до своєї непутящої горе-матері. Ненависть, яка допомогла йому не забути ту, яка народила. Знайти і врятувати свого кровного братика. Ненависть, яка привела Олексія у той підземний перехід і повернула її, жебракчу, до нормального життя. Благословенну ненависть...» [7, с. 129]). Заголовок вказує на риси героїв та їхні почуття. Ненависть – ‘почуття великої неприхильності, ворожості до когонебудь’ [4, с. 768], і стає та ворожість благословенною (‘щедрою, життєдайною, щасливою, радісною, славною’ [4, с. 86]), бо найрідніші люди змогли простити і бути щасливими. Науковець В. Кононенко, досліджуючи концепти української культури, писав: «...в асоціативно-оцінному плані властивість людини позбавлятися почуття ненависті, отожд приходити до прощення, а відтак і до любові здебільшого усвідомлюється не як безпринципність, а як позитивна риса, відгомін ідеї християнського милосердя» [18, с. 159].

Роман **«До ніг твоїх я небо простелю...»** – ода вірному кохання, чистій любові. Сама назва налаштовує на ліричне сприйняття, на розуміння високих помислів, відданість та повагу. Закохані зазвичай одне одному готові дарувати місяць, зорі, тобто йти на якісь надзвичайні, нездійснені подвиги. А тут простеляють небо до ніг. Н. Дурунда трохи видозмінила відомий фразеологізм *небо прихилити*, що означає зробити все можливе й неможливе задля чийогось щастя, виявити найвищу ступінь любові або турботи. Найперше таку фразу промовляє архітекторка Лариса Поліщук про головного героя Марата Рахімова: «Так, він – ідеальний чоловік, це правда... Але тільки для тої, яку покохає. До її ніг він небо простелить, зрушить з осі цю грішну Землю. Навіть важко уявити, на що здатна ця людина для жінки, яка розтопить його серце» [8, с. 30]. Подружжю прийшлося пройти важкі випробування, щоб зійтися знову і обожнювати одне одного. Закоханий Марат скаже Ліі: «Як же я люблю тебе, Ліє... Моя б воля – оце зоряне небо простелив до твоїх

ніг, наче килим...» [8, с. 128]. А Лія знає, що він той килим простелив, бо мають міцну сім'ю та впевненість у завтрашньому дні (*«Це і є той неосяжний зоряний килим, який ти простелив під наші ноги. У твої руки я віддала своє серце і не жалкую, бо відчуваю, що воно захищене від сильних життєвських вітрів і штормів, що вирують навколо»* [8, с. 129]). У назві роману – бажання обидвох закоханих робити добро, допомагати, підтримувати, стелити небо до ніг. Ця назва характеризує готовність виконати будь-яке бажання дорогої людини, доклавши неймовірних зусиль. Заголовок розкриває почуття персонажів. У Н. Дурунди естетичне значення заголовків пов'язане з глибокою семантикою творів. Така поетична назва твору привертає увагу, спонукає до прочитання, налаштовує на позитив.

Назва роману **«Крижане полум'я»** – це поєднання непок'єднуваного. Крижане – значить холодне, але полум'я – вогонь. Хіба може бути вогонь холодним? Роман присвячений подіям радянсько-афганської та російсько-української воєн, бійцям, які пройшли крізь полум'я битв, і не втратили людської гідності. На сторінках роману Н. Дурунда дуже часто використовуватиме прикметник крижаний. Шукаємо дефініції до слова крижаний: 1. Прикметник до криги. // Зроблений із криги. 2. Пронизливо-холодний; холодний, як лід. 3. *перен.* Який призводить до заціпеніння; ворожо-холодний, холодно-зневажливий. // Надмірно-байдужий, холодно-спокійний' [4, с. 586]. Найперше крижаним холодом віє від капітана, який відбирає солдатів до Афганістану. У нього і погляд спопеляє, і холодом тягне (*«Важкий, але твердий погляд буквально спопеляє. ...Капітан оглянув призовників мовчки. Але кожен відчув, як від нього повіяло якимось крижаним холодом. – Він наче з пекла, – майже у всіх майнула думка...»* [12, с. 11]). Стара ворожка скаже Іванці правду про Захара, це розіб'є їй серце (*«Він на війні... У полум'ї... страшому... крижаному, що криваво-червоними язиками з холодним синім відблиском пожирає все довкола. У полум'ї, від якого застигає кров у жилах. Всюди смерть... смерть...»* [12, с. 32]). Крижане полум'я війни переслідує героя все життя, коли трапляються важкі моменти (*«Про те від думки, що Іванка знову залишиться молодою вдовою – його нутро горіло в крижаному полум'ї. У вогні, від якого стигне кров у жилах, ціпеніє тіло. Щось подібне відчував тільки на війні у проклятому Афганістані, що назавжди вирвав його з отчої землі. Тепер йому є що втрачати»* [12, с. 123]; *«Я бачив багато смертей... Ріки крові... Гадав, із*

часом забудеться. Але ні... Моя душа досі горить страшним полум'ям, що пожирає все навколо. Все, що мені дороге...» [12, с. 136]). Вікторія ненавидить Іванку, каже про її холодне серце та крижану душу. А Олеся весь час відчуває небезпеку, «крижаний подих смерті», чує крижані слова (*«На мить здалося, що ступає по крихкому льоду. Зараз він передумає. Знову обдасть крижаним холодом»* [12, с. 291]). Побратим Богун, воював в Афганістані, воює і вдома, він загартований вояка з крижаним тоном у голосі. Страшно було уявити Захарові, що війна буде на території його країни (*«Колись, у далекому Афганістані, вже бачив землю, що горіла у полум'ї війни, але що язика цього крижаного вогню сягнуть його Батьківщини – навіть у страшому сні уявити не міг»* [12, с. 250]). У Н. Дурунди навіть тиша стає могильною, неживою, від якої все крижаніє довкола. Таке часте використання прикметника крижаний дало змогу авторці винести його в назву, а оскільки йдеться про воєнні події (війна – горе, смерть, вогонь), то полум'я додалося до назви. Не випадково Ю. Карпенко писав: «Назва тим ліпша, чим більший шматок твору, його духу і тональності вона виражає, чим більше у ній ліній зв'язку з твором» [15, с. 35]. Ю. Вовк у романі «Передбачення Курта Зібберта» називає Сибір крижаним пеклом, адже йдеться про страшний холод та концтабори (*«І ця найдовша в Російській імперії дорога, яка об'єднувала два континенти, була для них дорогою в крижане пекло під назвою Сибір»* [6, с. 39]). Авторка об'єднала холод і вогонь – символи біди і горя, провела крізь крижане полум'я своїх героїв. Назва «Крижане полум'я» є суперечливою, бо символізує емоційну напругу, небезпеку, яка заморожує і палить одночасно.

Є тільки один роман у Н. Дурунди, заголовок якого складається з одного слова – **«Зрада»**. Назва дуже лаконічна і має велике змістове навантаження. Кілька дефініцій до цього слова знаходимо у тлумачному словнику: 1. Перехід на бік ворога; віроломство, зрадництво. 2. Порушення вірності у коханні, дружбі. 3. Відмовлення від своїх переконань і поглядів' [4, с. 478]. Авторка дуже часто апелює до цього слова впродовж розгортання сюжету. Дівчинка Ася втратила маму, а батько боїться, щоб няня Марина не зрадила її звикання. Марина робить усе для Асі (*«Ася недовго полюбила цю дівчину. Вона відчуває біль дитини, її страх, огортає турботою, уселяє віру, дає надію, ніколи не зрадить»* [10, с. 40]). Але зраджує і сам Роман, інколи не дотримується обіцяного доньці. Зрештою любовна інтрига з коле-

гою Божею завершилася зрадою («Він знову обманув! Зрадив! Знищив! Розтоптав почуття й витер ноги! Крижаний його погляд свідчить, що він ні про що не шкодує! ...Щоб вона любила тебе так, як ти мене!!! Зраджувала, обманювала!!!» [10, с. 62]). Він також боїться, щоб його така правильна, вірна Маринка не зрадила («Усе, що завгодно міг уявити, тільки не... зраду» [10, с. 172]). Уже доросла Ася почувається зраженою з боку Марини («Боже, який сором! Зрада!!! Підла зрада!!!» [10, с. 114]), а сама Марина відчуває смак зради на губах. Марина вірить, що витримає («Вона не зрадить! Забракне сил. Одна справа – відчувати, інша – ступити за межу» [10, с. 164]). Іменник зрада обростає прикметниками, які підкреслюють рівень зради: підла зрада, підступна зрада. Зрада – це поганий вчинок, свідоме порушення довіри. Як бачимо, мотив зради супроводжує всіх персонажів роману, слово зрада стає ключовим, найголовнішою власною назвою в романі, тому авторка й виносить його в заголовок. Ця назва може набувати численних конотацій, виконувати образно-символічну функцію, орієнтувати на загальноприйняті етнічні цінності та пріоритети.

Роман «За брамою пекла» присвячений подіям Другої Світової війни, в горнілі яких багатьом українцям довелося пройти крізь пекло концтаборів. Авторка змальовує муки і поневірення, що випали на долю поневолених українських дівчат. Німецькі концтабори, як і радянські – вершина зла проти людяності, пекло на Землі. Бібліонім (заголовок) роману наповнений важливою інформацією. Ярина та Ольга – нерозлучні подруги. Щоб вижити та витримати нелюдське існування, вони тримаються разом. Ольга, ще не усвідомлюючи, в яке пекло вони потраплять, запевняє Ярині: «...навіть у пекло стрибнемо разом» [9, с. 81]. А далі – знеособлення людини: ніякого імені, тільки номер. Ольга завжди допомагатиме Ярині («Розчулена Ольга обняла її й притиснула до грудей. «Рідна кров! – стукало в її скронях. – Тут, за брамою пекла, рідна кров... Дякую тобі, Боже...» [9, с. 98]). Саме Ольга просить за Ярину, йде на самопожертву, готова залишитися в цьому пеклі одна, щоб тільки витягнути Ярину. Бранка Ольга мріяла «за будь-яку ціну витримати наругу в цьому пеклі й вийти за межі страшиної брами!» [9, с. 137], але «загнала себе ще в гірше пекло» [9, с. 162]. Вона також усвідомлює, що прогнута під радянською концтабірною системою і видала Ярину Богуцьку («А зараз ще й... зрадила... вогненне пекло кинула живою» [9, с. 230]). Оголошений вирок на сімнадцять років каторж-

них робіт не давав Ользі думати про майбутнє («Якщо колись мріяла про волю, робила все, аби вийти за браму концтаборівського пекла, то зараз не мала жодного бажання думати про майбутнє» [9, с. 245]). Партизан Іван Забарилло, який бачив смерть, пройшов через катування, був вражений масштабами каральної машини («Та побачене в спеціальному концентраційному таборі в Німеччині зламало його волю. Це було справжнє пекло на Землі» [9, с. 84]). Пеклом на Землі став для персонажів концтабір – небезпечне місце, де довелося пізнати нестерпні умови, страждання і муки, знецінення людини. Авторка наділила героїню досить промовистим найменуванням – Ярина (мирна, сильна) Богуцька (корінь бог). Дівчина з таким «божим» прізвиськом опиняється за брамою пекла, як і Ольга (свята, священна). Ольга не один раз буде тікати з полону, вона не терпить рабства. Бранки рвалися до волі, її бажали всі, хто опинився в концтаборах по обидва боки. Цікавим є використання слів-синонімів *брама* в романі «За брамою пекла» та *ворота* в романі «Коли відчинені ворота раю...». Чому за брамою – пекло, а за воротами – рай? Можлива асоціація із золотими воротами, царськими, тріумфальними, морськими, сухопутними тощо. Якщо царські ворота – «середні двері в церковному іконостасі» [4, с. 203], то, можливо, їх варто порівнювати з воротами до раю. У романі «Під клеймом «OST» Ярина прощається з прекрасним світом, де було і добре, і погане, «де побувала за брамою пекла й у справжньому раю... була кохана й кохала» [13, с. 328]. Але Ганс веде її не до воріт, а до брами Вічності. Виходить, що як і брама, так і ворота – одне поняття, важливо все-таки, що за ними знаходиться. Як бачимо, заголовок бере участь у текстовому розгортанні подій, трансформується в певному ракурсі.

Книга «Під клеймом «OST» – продовження роману «За брамою пекла». Авторка змальовує життя репатріантів у післявоєнний період. Усі, хто пройшов концтабори в Німеччині, верталися ворогами народу, із цим клеймом людям приходилося виживати на рідній землі чи відбувати заслання в Сибіру. Відомо, що в концтаборах людям присвоювали номери замість імен, стирали дані про особистість, знеособлювали, ставили клеймо («Кожному присвоїли новий номер. Це вже було не просто число, що вказує на порядковий номер вагону чи камери – воно заміняло людині ім'я. Більше немає Ярини, Ольги, Миколи, Марії... Є лише кілька цифр і суцільна сіра маса» [13, с. 83]). Це був процес нищення індивідуума. Член національної спілки письменників України

М. Зимомря в передмові до роману «За брамою пекла» пише: «Хто такі оstarбайтери? Переклад з німецької («Робітники зі Сходу») не може бути адекватним, оскільки тут має місце закований сенс, тобто «текст у тексті». Бо ж мовиться про нещасних бранців, фактично поневолених. Їм судилося нерідко справжнє пекло на землях Німеччини. До того ж після повернення в тоталітарний СРСР на них чекало аналогічне пекло у радянських катівнях. В умовах сталінового режиму оstarбайтери сприймалися, як зрадники, бо, мовляв, «працювали на ворога...» [14, с. 3]. Ярина Богуцька все життя відчувала себе відкинутою («Ярина й досі не сказала доньці правди. Не сміла. Хоч влада вже послабила свої щупальця, Горбачовщина принесла з собою демократію, гласність, свободу мислення. Уже давно ніхто не викликає на допити. Та то все відносно. Тавро зрадниць, запечене в серці рідною батьківщиною, Богуцька відчуватиме до смерті. Нікому не довірятиме. А заради безпеки найближчих і найдорожчих людей – довіку мовчатиме» [13, с. 212]). Героїня живе у вічному страху, у постійній тривозі, а невідомість лякає. Клеймо ламає життя, вбиває чесні поривання, робить безсилим навіть сильних. Внук Гнат лише з віком зрозумів через що довелося пройти бабусі Ярині, замученій оstarбайтерською долею («Кадебістські пси у свій час залякали нещасну жінку. Зробили другосортною. Затаврували клеймо зрадниць. ... Про таких, як вона, владі давно все відомо, адже з них роками не спускали очей спеціальні служби,

за кожним кроком слідували» [13, с. 254]). Страх, породжений аморальними суспільними умовами, супроводжував колишніх в'язнів усе життя. Людина з клеймом – не людина, раб. Не всі змогли витримати важкі випробування, пройти пекло на землі і відчувати себе людиною. У заголовках Н. Дурунди – доля персонажів, моральні проблеми, події. У них закладена величезна інформація. Функції заголовків багатогранні: від текстотвірної до називної, яка розкриває ключові теми та мотиви, а також прагматичної, що впливає на емоції читача.

Висновки. Отже, заголовки творів Н. Дурунди є найважливішими онімами, центрами онімного простору цих творів. Вони дають читачеві цілий комплекс уявлень про книгу. Доведено, що заголовку належить істотна роль. У заголовку – авторське кодування змісту, значна кількість інтерпретацій. Заголовки творів Н. Дурунди виконують найперше називну та текстотвірну функції. Як бачимо, заголовки у Н. Дурунди наділені виразними стилістично-виражальними особливостями, їм притаманна емоційність, символічність, таємничість, двозначність. Назви творів Н. Дурунди змістовні й цікаві, легко запам'ятовуються, авторка майстерно підходить до називань своїх творів. Ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів Н. Дурунди відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Перспективою подальших розвідок є дослідження ролі заголовків творів сучасних українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш А. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. Випуск 1 (45). На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя від дня народження). Ужгород: Видавництво ПП Данило С.І., 2021. С. 110–117.
2. Вегеш А. Колірний символізм у заголовках романів про УПА Андрія Кокотюхи. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 17. Том 2. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 155–160.
3. Вегеш А. Промовистість назв романів Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2 (32). Ужгород, 2014. С. 8–12.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Вільчинська Т.П., Вербовета О.С., Вільчинський О.К. Структурно-граматична та лексико-семантична природа заголовків у художніх текстах про війну Бориса Гуменюка. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Випуск 3 (214) Т. 1. Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 237–243.
6. Вовк Ю. Передбачення Курта Зіберта. Харків: Фоліо, 2024. 351 с.
7. Дурунда Н. Благословенна ненависть / Коли відчинені ворота раю...: Повісті. Київ: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2017, С. 68–130.
8. Дурунда Н. До ніг твоїх я небо простелю...: роман. Ужгород: TIMPANI, 2018. 232 с.
9. Дурунда Н. За брамою пекла: роман. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 330 с.
10. Дурунда Н. Зрада: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 224 с.
11. Дурунда Н. Коли відчинені ворота раю...: Повісті. Київ: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2017, 130 с.
12. Дурунда Н. Крижане полум'я: роман. Ужгород: ТДВ «Патент», 2022, 368 с.
13. Дурунда Н. Під клеймом «OST»: роман. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 384 с.

14. Зимомря М. Світ для добрих людей / Дурунда Н. За брамою пекла : роман. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. С. 3–11.
15. Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
16. Карпенко Ю.О. Про назви творів Ліни Костенко. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 39–48.
17. Карпенко Ю.О. Специфіка власної назви в художній літературі. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205–220.
18. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. Монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
19. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 423 с.
20. Пилипюк Л. Роль заголовка в художньому тексті (на матеріалі прозових творів Оноре Бальзака). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 8, 2021. С. 169–174.
21. Юлдашева Л. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця. *Філологічний часопис*. Збірник наукових праць. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Вип. 1 (7). 2016. С. 87–93.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.161.2.09-31:398(477)+141.72-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.38>**АРХЕТИП ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ:
ВІД ДЕМОНІЗАЦІЇ ДО СИМВОЛУ ЖІНОЧОЇ ІНАКШОСТІ****THE WITCH ARCHETYPE IN UKRAINIAN CULTURAL DISCOURSE:
FROM DEMONIZATION TO A SYMBOL OF FEMALE OTHERNESS****Волосянко І.В.,***orcid.org/0000-0003-0761-158**старша викладачка кафедри української філології та суспільствознавчих дисциплін
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»*

У статті здійснено літературознавчий аналіз архетипу відьми в українському культурному дискурсі як складного символічного конструкту, сформованого під впливом міфологічних, релігійних та соціокультурних чинників. Образ відьми розглянуто як поліфункціональну художню модель, що репрезентує амбівалентність жіночого начала та відображає історичну динаміку уявлень про жіночу інакшість. Простежено літературні трансформації цього архетипу – від демонізованого персонажа фольклорно-міфологічної традиції до семіотичної фігури «мудрої жінки», носійки сакрального знання та альтернативного досвіду. Акцентовано на переосмисленні образу відьми в координатах національної ідентичності, фемінності та постколоніального мислення, що уможливорює інтерпретацію цього архетипу як маркера культурного опору й емансипаційних процесів. Особливу увагу зосереджено на художніх практиках українських письменниць – Лесі Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської та Г. Пагутяк, у творчості яких відьма постає не лише наративною фігурою, а й формою артикуляції модерної жіночої суб'єктності. Доведено, що в межах модерністської та постмодерної естетики цей образ втрачає виключно негативну аксіологічну маркованість і функціонує як метафора духовної автономії, тілесної свободи та інтелектуальної самодостатності. Аналіз архетипу дає змогу виявити зміщення культурної парадигми сприйняття жінки – від об'єкта соціального контролю до суб'єкта власного досвіду та саморепрезентації. Визначено провідні наративні функції образу відьми: символ маргінальності, трансгресії, знання, влади та інструмент феміністичного письма.

Методологічну основу дослідження становлять міфокритичний підхід (К. Юнг, Дж. Кемпбелл, Н. Фрай), феміністична критика та культурологічний аналіз, що дозволяють інтерпретувати архетип відьми як багаторівневу семіотичну структуру в системі художнього тексту. З'ясовано, що історична демонізація цього образу корелює з патріархальними стратегіями регламентації жіночої тілесності та знання, тоді як його подальша художня реінтерпретація засвідчує процес деконструкції гендерних стереотипів. У підсумку аргументовано, що архетип відьми в українській літературі функціонує як продуктивна інтерпретаційна матриця, кризь яку осмислюються процеси культурної пам'яті, ідентифікації та символічної репрезентації жіночого досвіду. Його семантична варіативність сприяє формуванню нових моделей прочитання жіночої суб'єктності та засвідчує актуальність цього образу в сучасному гуманітарному та літературознавчому дискурсі.

Ключові слова: відьма, архетип, жіноча інакшість, тілесність, українська література, патріархат, фольклор, символ, фемінізм.

The article provides a literary-critical analysis of the witch archetype in Ukrainian cultural discourse as a complex symbolic construct shaped by mythological, religious, and sociocultural factors. The figure of the witch is examined as a polyfunctional artistic model that represents the ambivalence of the feminine principle and reflects the historical dynamics of perceptions of female otherness. The study traces the literary transformations of this archetype – from a demonized character of the folkloric and mythological tradition to the semiotic figure of the “wise woman,” a bearer of sacred knowledge and alternative experience. Particular emphasis is placed on the reinterpretation of the witch image within the frameworks of national identity, femininity, and postcolonial thought, which enables the archetype to be understood as a marker of cultural resistance and emancipatory processes. Special attention is devoted to the artistic practices of Ukrainian women writers – Lesia Ukrainka, Olha Kobylanska, Nataliia Kobrynska, and Halyna Pahutiak – in whose works the witch emerges not only as a narrative figure but also as a mode of articulating modern female subjectivity. It is demonstrated that within modernist and postmodern aesthetics this image loses its exclusively negative axiological marking and functions instead as a metaphor for spiritual autonomy, bodily freedom, and intellectual self-sufficiency. The analysis of the archetype makes it possible to identify a shift in the cultural paradigm of perceiving women—from an object of social control to a subject of personal experience and self-representation. The leading narrative functions of the witch figure are defined as a symbol of marginality, transgression, knowledge, power, and an instrument of feminist writing.

The methodological framework of the study is grounded in the mythocritical approach (C. G. Jung, J. Campbell, N. Frye), feminist criticism, and cultural analysis, which together allow the witch archetype to be interpreted as a multilayered semiotic structure within the system of the literary text. It is established that the historical demonization of this image correlates with patriarchal strategies aimed at regulating female corporeality and knowledge, whereas its subsequent literary reinterpretation testifies to the ongoing deconstruction of gender stereotypes. In conclusion, it is argued that the witch archetype in Ukrainian literature functions as a productive interpretive matrix through which processes of cultural memory, identification, and the symbolic representation of female experience are conceptualized. Its semantic variability contributes to the formation of new models for reading female subjectivity and confirms the continuing relevance of this image in contemporary humanities and literary studies discourse.

Key words: witch, archetype, female otherness, corporeality, Ukrainian literature, patriarchy, folklore, symbol, feminism.

Постановка проблеми. Образ відьми в українській культурі є одним із прадавніх та найскладніших символів, що зберігає у собі двоїстість – вона уособлює небезпеку і порушення соціальних норм, але водночас постає джерелом сакрального знання і сили. Цей архетип сягає глибоких шарів міфології, релігії й колективного несвідомого, та відображає культурні та соціальні процеси, пов'язані з жіночою ідентичністю, владою і патріархатом. У цьому контексті виникає низка запитань: яким є справжнє значення образу відьми в українському художньому наративі? Чи є вона лише демоніцею, загрозою традиційному порядку, чи, навпаки, носієм глибинного знання та символом жіночої суб'єктності? Як трансформується цей образ у різні історичні епохи – від фольклору до модернізму та сучасності? Постановка цих питань є ключовою для розуміння не лише символіки відьми, а й ширшого процесу осмислення ролі жінки в суспільстві та культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові праці демонструють багатовимірний підхід до вивчення образу відьми в українській культурі. В. Войтович у своїй праці «Українська міфологія» (2002) наголошує на первісному значенні слова «відьма» як жінки, що «відає» – тобто знає і володіє сакральними знаннями, а негативний підтекст образу виник з приходом християнства та інквізиції, які демонізували жіночу магію та незалежність.

Психоаналітичний підхід К.Г. Юнга дозволяє розглядати відьму як архетип, що відображає пригнічені аспекти колективного несвідомого – «тінь» культури, яка повертається у вигляді страху, але водночас позначає потребу трансформації суспільства. Це відображено в антології Л. Таран «Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття» (2007). Авторка досліджує образ відьми як інструмент чоловічої влади, що маркує жіночу тілесність та інтелект як потенційну загрозу патріархату. У дисертаційному дослідженні «Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття» (2017) В. Кметь досліджує існування двох напрямів рецепції образу – традиційно-фольклорного та авторсько-творчого, які формували варіативні образи відьми як символу-коду в літературі [2]. У статті Т. Купцової й І. Колієвої «Гендерна репрезентація архетипного образу відьми» (2019), автори окремо фокусуються на гендерному аспекті цього образу: як саме негативні стереотипи та патріархальні норми підсилювали демонізацію сильних жінок у культурі [4]. Таким чином, останні дослідження демонструють, що образ відьми в українській культурі є динамічним. Він віддзеркалює складні гендерні, соціальні та культурні процеси, що продовжують актуалізуватися в сучасному художньому дискурсі.

Постановка завдання. З урахуванням окресленого стану наукової розробки проблеми та зважаючи на потребу комплексного, міждисциплінарного осмислення архетипу відьми в українському культурному дискурсі, **метою наукової розвідки** є виявлення семантичної еволюції образу відьми – від демонізованого фольклорного персонажа до символу жіночої інакшості, суб'єктності та культурного опору в українській літературі XIX–XXI століть. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

Окреслити генезу архетипу відьми в українській міфологічній та фольклорній традиції, простеживши етимологічні, символічні та ритуальні витоки цього образу; проаналізувати механізми демонізації образу відьми в умовах християнського та патріархального світогляду як інструменту соціального контролю над жіночою тілесністю, знанням і владою; розглянути архетип відьми в координатах міфокритичного підходу, зокрема в контексті юнгіанської концепції архетипів і колективного несвідомого, акцентуючи на його амбівалентній природі; виявити специфіку художньої трансформації образу відьми в українській класичній літературі XIX століття як маркера жіночої «небезпечної» інакшості в межах домодерного патріархального дискурсу; дослідити переосмислення архетипу відьми в модерністській традиції, зокрема у творчості Лесі Українки, О. Кобилянської та Н. Кобринської, де він функціонує як символ інтелектуальної, тілесної та духовної свободи жінки; проаналізувати постмодерні модифікації образу відьми у прозі Г. Пагутяк як фігури культурної пам'яті, альтернативного знання та гармонійної взаємодії з природою; визначити основні культурні та наративні функції архетипу відьми в українській літературі – символ маргінальності, сили, знання, опору та інструмент феміністичного дискурсу; продемонструвати, яким чином архетип відьми слугує засобом деконструкції патріархальних уявлень про жінку, її тілесність і соціальну роль, формуючи нові моделі жіночої суб'єктності в національному культурному просторі.

Реалізація зазначених завдань дозволяє комплексно осмислити архетип відьми як динамічний культурний конструкт і важливий семіотичний елемент українського літературного та ідеологічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Образ відьми належить до найархаїчніших символічних конструктів української культури й упродовж тривалого часу залишається об'єктом активного наукового та художнього осмислення. Генеза цього амбівалентного й семантично багатозначного образу пов'язана з глибинними пластами міфологічної та релігійної свідомості. Архетип відьми посідає помітне місце в структурі колективного несвідомого різних народів, зокрема й українського, де він акумулює суперечливі уявлення про жіноче начало, сакральність і загрозу. У літературному дискурсі образ відьми функціонує як поліфонічний символ: з одного боку, він маркує небезпеку, девіацію та порушення соціально-моральних норм, з іншого – репрезентує джерело прихованого знання, надприродної сили й ініціаційної мудрості. У цьому контексті показовими є міркування Карл Густав Юнг, викладені у праці *Архетипи і колективне несвідоме*, де дослідник наголошує на множинності аспектів архетипу матері та його принциповій амбівалентності. Вчений підкреслює, що символічні фігури, пов'язані з материнським началом, можуть мати як позитивні, так і деструктивні конотації, а до їхніх темних проявів належить і образ злої відьми, наділений «магічним авторитетом жіночого», потойбічною мудрістю та здатністю до трансформації й відродження [7, с. 113 – 114]. У психоаналітичній інтерпретації відьма постає не лише як фігура порушення порядку, а й як проєкція колективної Тіні – витісненої, неприйнятої частини культурної свідомості, що повертається у формі страху та демонізації. В українській культурній традиції цей образ виконує також діагностичну функцію, вказуючи на внутрішні конфлікти спільноти та її потребу в оновленні: суспільство, схильне постійно шукати «ворога» всередині себе, ризикує застрягнути в стані стагнації. Відтак у художньому наративі закономірно постає питання про сутність відьми: чи є вона демонічною істотою, пов'язаною з темними силами, чи радше «тією, що відає», – носійкою архаїчного знання, глибинного зв'язку з природою та сакральними ритмами буття.

В українській міфологічній традиції образ відьми постає передусім як жіноча постать, наділена надприродними здібностями, що водночас викликають страх і сакралізовану повагу. Її функціональна сфера пов'язана з природними стихіями, народною медициною, магічними практиками та ритуальним знанням. Як зауважує дослідник української міфології В. Войтович, етимологія лексеми *відьма* походить від дієслова

відати – «знати», що первісно засвідчує позитивну семантику цього поняття. У праці Українська міфологія науковець визначає відьму як одного з центральних персонажів нижчої демонології, наголошуючи, що в дохристиянський період вона сприймалася як жінка, обізнана з таємницями майбутнього « (...) жінка, яка вміє передбачати майбутнє, знає свій вплив на надприродні сили та вміло користується замовляннями» [1, с. 72], здатна взаємодіяти з надприродними силами та ефективно користуватися замовляннями, тоді як її негативна оцінка формується вже після утвердження християнства на українських землях [1, с. 72]. Історико-міфологічні джерела засвідчують існування в архаїчному суспільстві жіночих ініціаційних спільнот, у межах яких дівчат-підлітків посвячували в магічне знання, ритуальні практики та сакральні уявлення. Ці закриті об'єднання мали чітко окреслений гендерний характер і були недоступні для чоловіків. У відповідь на це чоловічі спільноти формують власні таємні союзи, з яких жінок суворо виключали. Подальша еволюція релігійних і соціальних уявлень спричинила поступову демонізацію жінки, яка виявляла автономність, володіла знанням або відмовлялася від нормативно закріплених соціальних ролей. Унаслідок цього, за спостереженням В. Войтовича, відбувається сакралізація чоловічого жрецького начала, тоді як жіночий досвід витісняється у сферу демонологічного, що зумовлює появу стійких негативних образів відьми в традиційній культурі [1, с. 72]. Під впливом інквізиції та християнської демонології, образ відьми набуває рис «жінки-диявола», що фіксується в культурі як репрезентація жіночої загрози патріархальному порядку. Літературознавця Л. Таран зазначає: «Погляди на природу жінки, передусім як на відьмацьку – не безневинний забобон, відгомін середньовіччя. Це – показник цілком конкретної політики. Як пише Ріане Айслер, «офіційно санкціоновані полювання на відьом і неодноразове засудження церквою жіноцтва як статі не були ексцентричними, не пов'язані між собою явищами. Вони були дуже важливими складовими спочатку запровадження, а потім збереження андрократії», тобто влади чоловіків, чоловічого панування в суспільстві» [6].

У художній літературі відьма – не лише персонаж фантастичного жанру, а й інструмент художнього осмислення соціальних, гендерних та екзистенційних проблем. Її образ переноситься із фольклору в авторську літературу, трансформується відповідно до історичного, куль-

турного й ідеологічного контекстів. Українська класична література успадкувала фольклорний образ відьми. Прикладом домодерної патріархальної класичної літератури може слугувати твір І. Нечуя-Левицького «Старі гультяї». У творі жіноча тілесність постає як інструмент зваблення чоловіка. Як зазначає дослідниця Л. Таран: «Отже, знову-таки тема «відьмацтва». [6, с. 7]. Героїня Секлета – кмітлива, хитра, прагматична дівчина, яка зуміла завоювати прихильність старого вдівця Грицяя. Вона пройшла шлях від наймички до законної дружини старого і стала власницею його майна, яке старий Грицай переписав на неї та її сина: *«Чи не найнялась би ти в мене за наймичку? Хівря вже стара, не здужає зимою на річку ходити з платтям, не здужає золійники носити до жлукта, не одзолить добре сорочок, а пере ніби сухоперка; а я люблю, щоб сорочки були добре випрані, щоб були білі, як папір. – Добре, діду! – обізвалась Секлета, а в неї очі аж засяли. Вже давно в неї була думка стати в Грицяя за наймичку. Вона сподівалась, що дід прийме її на службу з малим хлопцем, бо інші багатирі не приймали її на службу з хлопцем. Маючи це на думці, Секлета задля того й занедалась в Грицаїв садок, щоб у березі прати плаття...»* [6, с. 25]. Як бачимо – фалоцентризм, верховодство маскулінного зазнає краху, ставши епохою минулого. Жіноча тілесність у домодерній традиції сакралізується через зв'язок із природою, родючістю, материнством, проте водночас стає об'єктом спокуси, страху і небезпеки. Українська науковиця Л. Таран наголошує, що регламентація жіночої тілесності та емоційної сфери історично перебувала у площині чоловічої домінації. Жіноче тіло в такій парадигмі функціонує як медіум реалізації дискурсу чоловічого бажання, отже – як інструмент влади. Натомість у ситуації, коли ініціатива контролю переходить до жінки й саме жіноча чуттєвість починає визначати поведінку чоловіка, останній переживає стан дезорієнтації, який раціоналізує через апеляцію до нібито «відьмацької» природи жінки [6].

У нарисі «Рожа» Н. Кобринської репрезентовано соціальну структуру традиційного галицького села, де чоловік має виняткове право на авторитет, а жінка розглядається як об'єкт, що повинен підкорятися. Як зазначає дослідниця Л. Таран: «Тема трагічного виклику патріархальним звичаям, що переплітається з мотивом «повідьмачення» жінки – в основі, за визначенням авторки Наталії Кобринської Нарису «Рожа» [6, с. 12]. Н. Кобринська – одна з перших українських авторок, яка у своїй творчості порушила проблему

соціального гніту жінки, її тілесної маргіналізації та виключення з нормативного простору патріархального суспільства. Нарис «Рожа» є яскравим прикладом поєднання феміністичного дискурсу з фольклорною символікою відьмацтва, що стає метафорою соціальної й тілесної «інакшости» жінки, яка не вписується в традиційні норми спільноти.

У другій половині XIX – на початку XX століття українська література переживає глибокі трансформації, пов'язані з переходом до модерністської естетики. Одним із ключових аспектів цього переходу стало формування нового художнього бачення суб'єкта, зокрема – жіночого. Саме в межах модерністського дискурсу активізується переосмислення жіночої ідентичності, її тілесності, голосу та права на самовизначення. Цей процес особливо виразно проявився в творчості Лесі Українки та О. Кобилянської – письменниць, які не лише долали нормативні канони «жіночого письма» свого часу, але й закладали основи феміністичного прочитання культурного тексту в українському контексті. Дискурс модернізму в їхній творчості виявляється не лише на рівні поезики чи жанрових інновацій, а й на рівні глибоких ідентифікаційних зрушень: жіночі образи у творах цих авторок постають як носії модерної суб'єктності, здатні на рефлексію, вибір, опір. Важливою складовою такої суб'єктності виступає тілесність – осмислена не як біологічна детермінанта, а як багаторівнева культурна категорія, що структурно формує жіноче «я» та його художню репрезентацію. Хоча у драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки відсутні прямі згадки про відьом, образ Мавки можна трактувати як варіацію на тему жінки-чарівниці. Вона не демонічна, але «інша», приречена на страждання через свою неприборкану емоційність і зв'язок з природою. Її «відьмацькість» – у свободі та інтелектуальній самодостатності. У творі Леся Українка репрезентує жіночий образ Мавки як такий, що апелює до відьмацького архетипу, однак в авторському переосмисленні він зазнає трансформації: жінка фігурує як втілення природного начала, що опонує патріархальній культурній парадигмі. Мавка – символ природної стихії, одухотвореної та самодостатньої, – жіночого начала, що чинить опір спробам його раціоналізувати, підпорядкувати або витіснити в межах патріархального світоустрою.

У творчості О. Кобилянської, зокрема у творах «Царівна», «Valse mélancolique», «Природа» та інших, послідовно артикулюється концепт жінки як автономної, інтелектуально самодо-

статньої особистості. Хоча авторка прямо не апелює до архетипу відьми, її героїні – жінки, що читають, рефлексують, обирають самотність або свідомо відмовляються від традиційних ролей дружини й матері – часто сприймаються суспільством як девіантні, «інші». У цьому контексті письменниця репрезентує «відьомство» не як надприродну властивість, а як культурний конструкт, що маркує небажану жіночу інакшість, яка не вкладається в межі патріархальних норм. У новелі О. Кобилянської «Природа» перед нами постає нетиповий образ дівчини, який не вписується в соціальні норми спільноти: *«Її по природі сильна істота домагалась чогось більшого, “як кімнатної красоти” та супокійного розпещеного життя... Боротьбу любила так, як любиться пишні, багаті красками картини та оп’янюючу музику, і так само вона її уявляла. Іноді опановувала її невіразна жадаба чувства побіди...»* [3, с. 169]. Саме така особливість її натури й привабила молодого гуцула, який безтямно закохався в неї. Ці почуття неабияк налякали хлопця, тому він сприйняв їх за чари: *«Як стій стало йому все ясно. Вона відьма... відьма!! О свята мати божжа!.. О всі святі! Куди він тут заліз? І з ким він мав діло?! Не дурно в неї червоне волосся. Не дурно від неї пахло зіллям. Не дурно вона була така чудово гарна...»* [3, с. 186]. Образ панночки («відьми») постає у новелі як метафора опору, як семіотична мітка, яку суспільство накладає на жінку, що виходить за межі дозволеного, прагне самовираження і свободи. Таким чином, О. Кобилянська декодує «відьомство» як форму жіночої інакшості, що загрожує патріархальному порядку. Це культурний ярлик, накладений на вільну жінку.

У сучасній українській літературі творчість Г. Пагутяк відзначається особливою інтерпретацією міфотворчості. У її творах демонологічні образи не лише фігурують, а й рефлексують, вступають у діалог із власним мистецьким світом. У романах – «Королівство», «Слуга з Добромиля» та «Урізька готика», відьма репрезентується радше як культурна марка, ніж героїчний демон. У романі «Королівство» персонажі Олімпія

й Гортензія демонструють дуалістичний потенціал архетипічного «відьомства»: перша відмовилася від стереотипної ролі охоронниці, друга стала цілителькою, вчителькою, і зрештою зруйнувала шаблон відьми як демонічної фігури. У романі «Зачаровані музиканти» авторка конструє світ, в якому гармонійно взаємодіють духи природи та людина, а «чарівниця» чи «пані» уособлює незбагненну для чоловіків силу жіночності: *«Матвій відчув, що був лише забавкою в її руках, однак бути забавкою княгині устokrat краще, ніж бути найбільшим володарем на землі.»* [5, с. 281]. Княгиня набуває також відтінків архетипу хранительки лісу, природи, чистоти. Її образ не виокремлюється як негативний, а стає елементом цілісного міфологічного світу, де жінка-дивиниця оберігає гармонію і вчить героїв взаємовідносин із природою.

Висновки. Образ відьми в українській культурі репрезентовано як динамічний символ, що зазнає значних трансформацій залежно від історичного та ідеологічного контексту. Від демонізованої постаті в народній уяві до носійки сакрального знання й символу жіночої суб’єктності в модерністській і постмодерній літературі, відьма функціонує як маркер суспільних страхів і водночас – альтернативної жіночої ідентичності. У класичній літературі відьма або натяки на її образ (як у «Лісовій пісні» Лесі Українки чи «Природі» О. Кобилянської) постають не демонічними, а інтелектуальними, символічними маркерами жіночої суб’єктності. У творчості Г. Пагутяк образ відьми зазнає модерної модифікації: він репрезентує гармонію з природою, цілісність, духовність. Відьма тут не маргіналізована істота, а культурна спадкоємиця жіночого знання і сили, що стоїть на межі між сакральним і людським.

Отже в сучасному культурному контексті «відьма» перестає бути образом страху, стаючи формою альтернативного знання, інструментом критики патріархальних норм і провідником жіночої емансипації. Через цей архетип українська література пропонує нове прочитання жіночого «Я», що здатне до опору, самотворення та духовного оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 662 с.
2. Кметь В. С. Архетип в українській літературі XIX – XX століття.: дис... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2017. 201 с.
3. Кобилянська О. Вибрані твори: повість, оповідання (Класики української літератури). Київ: ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. 432 с.

4. Купцова Т., Колієва І. Гендерна репрезентація архетипного образу відьми крізь призму української літератури. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, (№ 44), С. 28 – 38.

5. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти: роман. Київ: ВГ «Ще одну сторінку», 2025. 288 с.

6. Таран Л. Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття. Київ: Грані-Т, 2007. 192 с.

7. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюх. Львів: Астролябія, 2023. 608 с.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

ЛІРИЧНИЙ АВТОБІОГРАФІЗМ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО

LYRICAL AUTOBIOGRAPHY IN LINA KOSTENKO'S WORK

Гальчук О.В.,

orcid.org/0000-0002-3676-7356

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри світової літератури

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовані ліричні твори Ліни Костенко крізь призму поетики автобіографізму. Серед завдань, вирішення яких уможливило досягнення мети як визначення основних художніх кодів творів з автобіографічним елементом, – по-перше, пропозиція типології таких автобіографічних поетичних текстів Ліни Костенко; по-друге, аналіз способів інтеграції фактів життя автора в канву твору; по-третє, аналіз інтертекстом, які є образами художньої самоідентифікації авторки. Основними науковими методами дослідження є герменевтичний, інтертекстуальний, міфопоетичний.

У перебігу аналізу ліричного автобіографізму як складника творчого доробку Ліни Костенко виокремлено дві групи текстів, у кожній із яких автобіографічний елемент оприявлюється в різному «масштабі». У творах першої групи («Люблю легенди нашої родини», «Мати», «Мені снилася бабуся», «Три принцеси», «Веселий привид прабаби», «Храми», «Мій перший вірш написано в окопі», «Доньці», «Я виросла у Київській Венеції») авторка відтворює поетичний портрет своєї родини. В образах ліричних героїв постає марковане гуманістичними принципами «близьке коло» світу Ліни Костенко. Ретроспективне відтворення фактів родинної історії переплітається з історією країни, формуючи простір поєднання індивідуальної і колективної пам'яті. У другій групі поезій («Тінь Сізіфа», «Лейтмотив щастя», «А затишок співає, мов сирена», «За гріх щасливості в неслухний час», «Виринаюся, як Лаокоон») Ліна Костенко дає визначення власному (насамперед творчому) «Я», апелюючи до світового інтертексту. Факти з біографії міфічних і реально-історичних персонажів перетворюються на об'єкти художнього осмислення власної долі і долі митця загалом в умовах «заблокованості культури». Окремою підгрупою є твори («Повернення Шевченка», «Ой, ні, ще рано думати про все» «Художник»), де автобіографічний елемент оприявлюється фрагментарно, переважно як паралель до біографічного тексту ліричного героя або як ретроспективний топос.

Проведене дослідження дозволяє узагальнити, що ліричний автобіографізм творів Ліни Костенко – це авторський спосіб продемонструвати зорієнтований на означення культурної та особистісної ідентичності виразний антропоцентризм своєї творчості.

Ключові слова: Ліна Костенко; автобіографізм; антропоцентризм; інтертекстуальність; інтерпретація; лірика; самоідентичність.

The article analyzes Lina Kostenko's lyrical works through the prism of autobiographical poetics. Among the tasks that enable the achievement of this goal – namely, identifying the principal artistic codes of poems containing autobiographical elements – are: first, proposing a typology of Lina Kostenko's autobiographical poetic texts; second, examining how facts from the author's life are integrated into the fabric of the poems; and third, analyzing intertextual units that function as images of the poet's artistic self-identification. The main research methods employed are hermeneutic, intertextual, and mythopoetic.

In the course of analyzing lyrical autobiographism as a component of Lina Kostenko's creative oeuvre, two groups of texts are distinguished, in each of which the autobiographical element manifests itself on a different "scale". In the works of the first group ("I Love the Legends of Our Family," "Mother," "I Dreamed of My Grandmother," "Three Princesses," "The Merry Ghost of the Grand-grandmother," "Temples," "My First Poem Was Written in a Trench," "To My Daughter," "I Grew Up in Kyiv Venice"), the poet reconstructs a portrait of her family, through the images of lyrical protagonists, a "close circle" of Lina Kostenko's world emerges, marked by humanistic principles. The retrospective rendering of family history intertwines with national history, forming a space where individual and collective memory converge.

In the second group of poems ("The Shadow of Sisyphus," "The Leitmotif of Happiness," "And Comfort Sings Like a Siren," "For the Sin of Happiness at the Wrong Time," "I Break Free Like Laocoön"), Lina Kostenko articulates her own – primarily creative – self, appealing to world intertext. Facts from the biographies of mythical and real historical figures are transformed into objects of artistic reflection on her personal destiny and on the fate of the artist in general under conditions of "cultural blockage." A separate subgroup comprises poems ("The Return of Shevchenko," "Oh No, It Is Too Early to Think of Everything," "The Artist") in which the autobiographical element appears fragmentarily, predominantly as a parallel to the biographical narrative of the lyrical hero – an eminent artist – or as a retrospective topos.

The study allows us to conclude that lyrical autobiographism in Lina Kostenko's works constitutes an authorial strategy for demonstrating the pronounced anthropocentrism of her poetry, oriented toward articulating cultural and personal identity.

Key words: Lina Kostenko; autobiographical writing; anthropocentrism; intertextuality; interpretation; poetry; self-identity.

Постановка проблеми. Звернення до автобіографічного і світового літературного інтертексту задля самопрезентації – це одна з авторських стратегій Ліни Костенко і водно-

час продовження традиції світової, у тім числі й української літератури щодо діалогу поета з аудиторією про індивідуальне і творче «Я». Ліна Костенко належить до того типу мист-

кині, яка завжди відверта зі своїм читачем, щиро ділиться власним досвідом, особистою думкою. Тож дослідження текстового масиву, позначеного ліричним автобіографізмом, дає можливість означити простір перетину особистого і суспільного, національного і загальносвітового у творчості автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема поетичного автобіографізму творів Ліни Костенко спеціально не досліджувалася. Проте окремі аспекти кореляції творів письменниці з «текстом» власного життя розглядали у своїх розвідках В. Панченко [4; 5], В. Саєнко [6], Л. Тарнашинська [7] та ін. Поділяємо позицію прихильників психології творчості (В. Романець, С. Михида та ін.) щодо апелювання до індивідуальних чи колективних структур авторської психіки задля розгляду художнього тексту як модусу експлікації авторського «я». Автор (суб'єкт) виражає власну ідентичність через текст і як текст визначає ідентичність суб'єкта.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити основні художні коди творів Ліни Костенко з автобіографічним елементом. Задля досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: запропонувати типологію автобіографічних поетичних текстів Ліни Костенко; проаналізувати способи інтеграції фактів життя автора в канву твору; визначити інтертекстеми, якими авторка послуговується для висловлення художньої самоідентифікації.

Об'єктом аналізу є твори Ліни Костенко з «Вибраного» (1989) і видання «Триста поезій» (2024). Пріоритетними в дослідження ліричного автобіографізму є такі методи, як герменевтичний, інтертекстуальний, міфопоетичний.

Виклад основного матеріалу. Під «ліричним автобіографізмом» розуміємо введення в поетичний текст біографічних даних автора, опису рис характеру, поглядів, переживань і, звичайно, фактів творчості. У таких творах домінує автогерой, який або безпосередньо бере участь у фабулі, або вдається до ретроспекцій; оповідь переважно ведеться від «Я» автора, створюючи ефект поетичного щоденника, родинного літопису тощо; характерним для зразків ліричного автобіографізму є суб'єктивність – зображення подій крізь призму сприйняття автора.

У перебігу аналізу ліричного автобіографізму як складника творчого доробку Ліни Костенко виокремлюємо дві групи текстів, у кожній із яких автобіографічний елемент оприявлюється в різному «масштабі» (то як головний, то як периферійний), але виконує спільну функцію авторського

«тексту» про себе, свій час і свою творчість. У творах першої групи авторка відтворює поетичний портрет своєї родини, де факти її історії переплітаються з історією країни, формуючи простір поєднання індивідуальної і колективної пам'яті. У другій групі поезій визначаємо дві підгрупи: у першій Ліна Костенко дає визначення власному (творчому) «Я», апелюючи до світового інтертексту. Факти з біографій міфічних і реально-історичних персонажів перетворюються на об'єкти художнього осмислення власної долі і долі митця загалом в умовах «заблокованості культури». Ці поезії органічно вписуються і в метатекстовий дискурс. У творах другої підгрупи автобіографічний елемент оприявлюється фрагментарно, переважно як паралель (її можна зчитувати як аналогічний, тобто такий, що впливає зсередини, зміст твору) до біографічного тексту відомого митця або як ретроспективний топос.

Так, умовна назва першої групи поезій «про себе і родину». Її ліричними героями є близькі авторці люди – матір, дядько, бабуся, донька, кузини матері. У їхніх історіях відтворюється система цінностей і принципи, на основі яких і створюється не тільки родина як спільнота по крові, а й по духу. У творах «про себе і родину» актуалізуються мотиви збереження родинної і національної пам'яті, змісту і цінності людського життя, озвучені зазвичай від першої особи. Епіграфом до віршів цієї тематичної групи могли б стати рядки з твору Ліни Костенко зі символічною назвою «Люблю легенди нашої родини»: *«Люблю легенди нашої родини, / писати можна тисячу поем»* [1, с. 387]. Авторка наголошує на важливості пам'ятати свій родовід, історії і легенди якого перетворюються для неї на джерело натхнення. Характерно, що у цьому вірші вона згадує про бабуся, яка «висловлювала» свою образу мовчанням. І це мовчання було голоснішим за будь-яку сварку: *«Вони не так щоб просто так мовчали, – / вони себе з живущих виключали, / вони робились білі, як стіна. / Вони все розуміли, вибачали, / але мовчали, тяжко так мовчали, / неначе в них вселився сатана»* [1, с. 378]. Припускаємо, що художнє осягнення цієї родинної історії резонує в Ліни Костенко з її власною позицією в 1960-1970-і роки, коли поетеса зробила свій вибір: залишатися в «мовчанні» – у списку тих, кого не публікували, але подати «голос» на підтримку дисидентського руху і не стати частиною соцреалістичної літератури.

Можливо, з розряду таких родинних легенд й історія про мрію жінки намалювати на стелі хати небо (вірш «Мати»). Тут мова не про її

дивацтво, а про відчайдушне прагнення краси, яку не повинні заступати ні рутини, ні *«ті часи страшенні, аж волохаті, / коли в степах там хто не воював»* [3, с. 102]. Вроджене відчуття прекрасного і поклоніння високому (*«Вона тим небом у тій хаті марила!»*) [3, с. 103]) поєднувалося в ній з душевною щедрістю: *«Вона була красуня з Катеринівки, / Було у неї п'ятеро вже вас. / Купляла вам гостинчика за гривеник, / топила піч і поралась гаразд»* [3, с. 102]. Власне те, що відповідає і авторському, і народному етико-естетичному ідеалу.

Вміння бачити красу навколишнього світу і назавжди зберегти в пам'яті ці спогади зафіксовані також у вірші *«Я виросла у Київській Венеції»*. Із біографії Ліни Костенко відомо, що, коли її родина переїхала з Ржищева до Києва, то спочатку вони жили в робітничому селищі на Трухановому острові. У творі він такий собі дитячий рай, неймовірна краса природи якого стає декорацією радощам і мріям (*«О, як було нам весело, як весело! / Жили ми на горищах і терасах. / Усе махало крилами і веслами»* [3, с. 83]). Проте цей світ Київської Венеції знищує війна: *«А потім бомба влучила у спокій»* [3, с. 83]. Тож провідний мотив вірша суголосний з іншим, позначеним виразним автобіографізмом, хрестоматійним твором Ліни Костенко *«Мій перший вірш написаний в окопі»*. У цій поетичній ретроспекції (*«І спомин той – як відсвіт на чолі...»* [1, с. 31]) фрагмент дитинства авторки також вписаний в історичний контекст країни. Його визначає топос війни, оприявлений в образах окопу (*«І той окопчик – / як підводний човен / у морі диму, жаху і вогню»*), вибухів (*«на тій сипкій од вибухів стіні»*), пожеж (*«лилась пожежі вулканічна лава»*), обстрілів (*«І захищалась наша переправа / шаленим шквалом полум'я й води»*) [1, с. 31]). Війні як хаосу Ліна Костенко протиставляє *«рай»* дитинства, зруйнований цією ж війною: *«Мені б ще гратись в піжмурки і в класи, / в казки літати на крилах палітур. / А я писала вірші про фугаси, / а я вже смерть побачила впритул / А я писала вірші про фугаси, / а я вже смерть побачила впритул»* [1, с. 31]. Важливо, що власне спогад про дитинство, яке збіглося з роками війни, – це тло мотиву народження поезії з болю і драматичного досвіду: *«О перший біль тих не дитячих вражень, / який він слід на серці залиша! / Як невимовне віршами не скажеш, / чи не німою зробиться душа?! / Душа в словах – як море в перископі, / І спомин той – як відсвіт на чолі... / Мій перший вірш написаний в окопі. / Він друкувався просто на землі»* [1, с. 31]. Тож автобіографічний

мотив вірша є поєднанням біографічного тексту і людини, і мисткині, яка народжується в граничних умовах воєнної катастрофи.

Для Ліни Костенко важливо не тільки відтворити портрет свого родоводу. Так, ліричні героїні віршів *«Веселий привид прабаби»*, *«Мені снилась бабуся, що вона ще жива»*, *«Три принцеси»* не лише стають втіленням сили його жіночої лінії, а є і носіями глибинної родової пам'яті, пістете перед якою – частина антропоцентризму мисткині. Як, наприклад, бабуся, яка приходить у сні, як і за життя, наповнює світ оповідачки казками і розповідями про Бога (*«Мені снилась бабуся, що вона ще жива»*). Саме вона формує особливу чутливість онуки до слова – *«засвітила слова»* [3, с. 354] – яку та, як спадок, береже все життя. Художня уява майбутньої письменниці наснажувалася у спілкуванні з кухнями матері (*«Три принцеси»*), які бачилися трьома казковими принцесами, переслідуваними страшним чаклуном. Із відстані часу Ліна Костенко згадує про них, розмірковуючи про швидкоплинність життя: *«Стоять садів квітучі повені. / А я зайти туди боюсь. / Там три принцеси зачакловані / у сивих зморщених бабусах»* [3, с. 93]. Пам'ять поетеси береже образ прабабусі (*«Веселий привид прабаби»*). Її зовнішня і внутрішня краса, сила духу вражають: всупереч волі батьків, вийшла заміж за *«нерівню»* і 25 років була солдаткою, супроводжуючи чоловіка, якого батько за непослух віддав до війська. Цікаво, що, як і в поезії *«Мати»*, де лірична героїня обрала формою свого захисту від несправедливості світу мовчання, тут прабаба починає втрачати зір. І Ліна Костенко коментує: *«Коли Ви навіть осліпли, то Ви не те, щоб осліпли, / а так, – Ви просто не бачили деяких прикрих речей»* [1, с. 388], вказуючи, на нашу думку, на вміння бути над часом, не пристосовуючись і не зраджуючи собі. Тож поетичне дослідження генеалогічного дерева – це і окреслення витоків власної принципової життєвої і творчої позиції, у якій, за визначенням В. Панченка, *«чується бунт проти стандартизації, спрощення, примітивізації людини»* [4].

Одна з тенденцій інкорпорації автобіографічного мотиву в канву поетичного тексту оприявлюється у вірші *«Храми»*. Це поєднання історії з родинного літопису й осмислення жертвності людини, яка знайшла своє покликання і присвятила цьому все життя. Розповідаючи про свого дядька Михайла, Ліна Костенко наповнює текст термінологією, пов'язаною з етапами будівництва храму, які складають зміст буття ліричного героя, активно послуговується позначенням дій виробничої сфери: *«Різьбив віттар, збивав тесові*

паперті», «ставляв хори, амфори й амвони. / В спархю по ладан димуляв. / А щоб краціше бамбіляли дзвони, / шпальтеру до міді добавляв», «Він баню зводив, не зійшовши з місця. / Він бляху в ромби краяв, мов сатин», «Тягав каміння – мурувати брами. / Стругав божник...» [3, с.162]. Цю дієслівно окреслену картину багаторічної відданої праці ліричного героя, як і образ дядька Михайла, употужнює архаїчна лексика – «храмостроїтель», «возводив», «воїтель», «труждався», «не во злобі». Вона надає творові пафосного стилістичного забарвлення, перетворюючи його на своєрідну молитву про людський талант, безсрібництво («Він жив непогрішимо. / І не за гроші будував свій храм» [3, с. 162]), духовність. Органічно вводячи біблійний інтертекст, як-от топос розп'яття Ісуса («лик розп'ятого Христа»), алюзія на отриману Іудою платою за зраду і страждання Богоматері («грошей зроду шеляга не мав. / Ті тридцять срібних теж були грошима. / Це гріх. Це сльози діви Міріам» [3, с. 162]) та вигнання Христом торговців з Єрусалимського храму («І так, у мислях збудувавши храми, / торгующих із храму виганяв» [3, с. 162]), авторка витворює простір буття ліричного героя, який живе за заповідями Христовими. Тому без іронії називає його святим. Таким чином, поетична оповідь про дядька Михайла-храмостроїтеля перетворюється на історію митця, який знайшов внутрішню гармонію у своєму покликанню, рівному ревностному ставленню Ісуса до чистоти храму. Його діяльність більша, ніж зодчество, бо він прагне, щоб збудовані ним храми були справжнім сакральним простором. У цьому ліричний герой подібний до самої авторки, яка також «зводить» храми в душах своїх читачів.

Ще одна поезія цієї групи має адресну назву – «Доньці». Вважаємо, що серед аналогічних за тематикою ліричних творів у доробку інших поетів, де зазвичай акцент на висловленні любові, ніжності, бажання захисти чи дати настанову (переважно в авторів-чоловіків) чи поділитися материнським досвідом і побажати щасливої жіночої долі (в авторок-жінок), цей вірш вирізняється позицією Ліни Костенко. Вона розмовляє з донькою на рівні, визнає її неповторність як особистості, вивчає, «як знаки зашифровані в гербі» [2], захоплюється шляхетністю її душі: «Я вдячна Богу, що послав на землю / Шляхетну душу, втілену в тобі» [2]. Поетеса не обмежується темою стосунків «доньки – матері». Вона створює антропоцентричний текст про унікальність кожної людської особистості і щастя зустрічі з такою на життєвому шляху.

Отже, у поетичних текстах, інспірованих поглядом мисткині на «близьке коло», оприявлюється, по-перше, відбиття фактів національної історії у дзеркалі особистої історії ліричних героїв; по-друге, поєднання інтимних мотивів любові до родини з мотивами пам'яті, філософським осмисленням екзистенційних питань, із гуманістичним пафосом; по-третє, імпліцитний вихід на естетикологічну тематику долі митця і творчості.

Твори-самопрезентації, що складають другу групу, також є частиною теми «Поет про себе у творчості Ліни Костенко». Із-поміж численних поезій такого змісту обираємо ті, де для означення власної ідентичності авторка обирає топоси світового і національного літературного інтертексту. Так, у вірші «Тінь Сізіфа» авторська інтенція рухається від іронічного означення сізіфами друзів, які з важкими наплічниками піднімаються в гори, до міркувань про Сізіфів камінь (античний аналог земного хреста), який несе кожна мисляча людина. Ведучи уявний діалог із міфічним персонажем, поетеса вживає топонім «Україна»: «Либонь, я знаю, що й подумав ти: / Вже краще йти до Бога пасти вівці, / ніж на Вкраїні камінь цей тягти» [3, с. 148]. І в такий спосіб акцентує на національній заангажованості власних інтересів і своїх близьких друзів. Їхні особистості поетеса або ховає за образом «мавки в шортах», або називає на ім'я, супроводжуючи інтертекстуальним порівнянням – «Євген Попович, Мефістофель в кедах» [3, с. 148]. Тоді як авторці ближчий у своїй безупинності сам Сізіф («І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...» [3, с. 148]). Звернення до нього – це радше настанови собі продовжувати нелегку працю, не чекаючи на визнання: «Ще крок, Сізіфе. Не чекай на оплески. / Для глядачів тут сцена закрута, / де чорний беркут з крилами наопаши / хребет землі до сонця поверта» [3, с. 148]. Водночас звучить і усвідомлення власної самотності.

Якщо в «Тіні Сізіфа» самоідентифікація авторки розгортається в екзистенційному ракурсі як вибір дієвої життєвої позиції, то в творах «Лейтмотив щастя» і «За гріх щасливості в неслухний час» означення себе пов'язане з осмисленням гендерної ідентичності. Для авторки «Я-жінка» включає свободу особистості, повноту переживання інтимних почуттів, готовність на самопожертву. У вірші «За гріх щасливості в неслухний час», де звучить мотив несвоечасності особистого щастя, для оприявлення гендерної ідентичності ліричної героїні Ліна Костенко використовує образ Ікара. Щоб означити глибину пережитих почуттів, вона називає себе жінкою «з крилами Ікара» [3, с. 9].

Розгортаючи зміст античної міфологеми, вказує на момент порушення Ікаром заборони дотримуватися «золотої середини», коли, піднявшись занадто високо, він упав у море. Так проводиться паралель між ліричною героїнею, яка не погоджується на розважливі, помірковані почуття. Адже готова до відчайдушних кроків, де кохання для неї є тим «морем», у яке вона готова пірнути з головою: *«Над віражами карколомних трас / я тільки жінка з крилами Ікара. / Розтане віск – я в море упаду / і захлинуся морем, як тобою»* [3, с. 9]. На нашу думку, у цьому вірші Ліна Костенко імпліцитно покликається на ще одну античну міфему – Орфея, що слугує додатковим особистісним ідентифікатором героїні-митця: *«Стоять в шибках осінні вітражі. / Забути все. Піти – не озирнутисью. / Ти здатен на смертельні віражі. / Ми не могли у світі розминутись»* [3, с. 9]. На відміну від Орфея, який, озирнувшись, не зміг вивести кохану Евридіку з царства померлих, бо в такий спосіб порушив заборону, лірична героїня сповнена рішучості і в коханому бачить свого «двійника», так само здатного на кардинальні вчинки і почуття.

Цікавими є поетичні ситуації, де Ліна Костенко в пошуку образів-самоозначників вдається до заперечних порівнянь. Так, у поезії «Лейтмотив щастя» лірична героїня розмірковує про свою пізню любов як подарунок долі за те, що *«Ковшами самотності сплачене мито / За всі незнання і за всі навмання»* [3, с. 57]. Усвідомлюючи ціну цього щастя, вона хоче, щоб воно тривало якнайдовше. Власне, тому і звертається до образу гетівського Фауста, протиставляючи його бажання зафіксувати мить щастя прагненням наповнити ним все життя: *«Душа моя, аж тепер сп'янишь. / Ох, я не Фауст. Я тільки жінка. / Я не скажу: "Хвилино, спинись!" / Хвилино, будь! / Лише не хвилиною, а цілим життям / – хвилюй і тривож!»* [3, с. 57].

Завдяки ще одному заперечному порівнянню – «я не Одисей» – у вірші з екзистенційним лейтмотивом «А затишок співає, мов сирена» так само розширюється саморезентація ліричної героїні, яка, на відміну від міфічного персонажа, відмовляється слухати спів сирен, тобто задовольнитися затишком і комфортом, бо віддає перевагу боротьбі. Так в одному тексті «співіснують» Одисей і римський Колізей як місце страти перших християн. Вони протиставляються як «пасивне споглядання – активний двобій»: *«А затишок співає, мов сирена. / Не треба воску, я не Одисей. / Вже леви ждуть, і жде мене арена. / Життя, мабуть, – це завжди Колізей»* [3, с. 159]. Тож лірична автогероїня свідомо обирає долю тих, кого кидали на поталу диким звірам і юрбі,

накреслюючи для себе як програму мінімум *«Тут головне – дивитись в очі звіру / і просто – залишатися людьми»* [3, с. 159]. Таким чином, приймаючи виклики часу (мотив виходу християнки на арену Колізею), вона сповідує принцип активної протидії. Як і у вірші «Вириваюсь, як Лаокоон», де авторка знову апелює до образності «Одіссеї». Власне, до античної скульптури «Лаокоон та його сини», автори якої надихалися Гомеровим сюжетом про жреця Лаокоона, який попереджував про загибель Трої і за це був вбитий зміями, що з'явилися з морської глибини. Ліна Костенко порівнює себе з Лаокооном, який потрапляє в обійми змії: *«Вириваюсь, як Лаокоон. / Змії тепер метиковані. / То душили, / тепер обіймають»* [1, с. 542]. Поетеса усвідомлює, що заздрісники і недоброзичливці лише змінили тактику, але не свою сутність. І водночас актуалізує сему «пророка, якого не чують» в автообразі поета. Свого часу Ю. Шерех, говорячи про трагічну долю київських неокласиків, також наголошував на «комплексі Кассандри», притаманному їхній творчості. Тож концепція митця – ще один момент перегуків різних мистецьких генерацій у нашій літературі.

Окрім топосів міфологічного чи літературного походження, Ліна Костенко звертається і до образів-реалонімів національної і світової культури, у бутті і творчості яких віддзеркалюються колізії власного життя. Дослідники не раз відзначали підвищений інтерес авторки до мистецьких постатей [8; 6], особливо тих, які творили в переламні епохи і вповні відчували, що таке йти проти течії. Таким чином, осмислюючи їхні біографії, авторка має можливість наголосити на повторюваності для нашої культури ситуацій. Наприклад, у вірші «Ще ні, ще рано думати про все» текст життя Григорія Сковороди, оприявлений у мотивах мандрів, усамітнення, втечі від ловів світу, самовідданої праці, постає паралельною біографією для осмислення Ліною Костенко себе і долі митця загалом: *«Багато справ ще у моєї долі. / Коли мене снігами занесе, / тоді вже часу матиму доволі. / А поки що – ні провітку, ні дня. / Світ мене ловить, ловить... доганя! / Час пролітає з реактивним свистом. / Жонглює будень святістю і свинством. / А я лечу, лечу, лечу, лечу!»* [1, с. 120]. Для унаочнення ефекту «присутності» Сковороди як співбесідника ліричної героїні подається алюзія на його твори (*«А де ж мій сад божественних пісень?»*) [1, с. 120]), на відомий вислів (*«Він мене таки спіймав, цей світ...»*) [1, с. 120]), опис пам'ятника письменнику (*«Прикипіли ноги до постаменту, хліб у торбі / закам'янів»*) [1, с. 120]). Так скорочується часова

дистанція і визначається суголосність доль митців різних епох: *«Ми є тому, що нас не може бути»* [1, с. 120], свідомих місії власної творчості.

В іншому творі – «Повернення Шевченка» – Ліна Костенко вказує факти біографії, топоси, які маркують поворотні події в житті Тараса Шевченка (*«Заслання, самота, солдатчина. Нічого»*), а у фіналі крізь призму відтворення емоційного стану ліричного героя виходить на філософське узагальнення про «повернення»: *«...із каторги в салони... не зразу усміхнеться чоловік...»* [3, с. 116]. Письменниці, які пережила більше, ніж 10 років власної «каторги» замовчування, такий настрій зрозумілий.

Відбір історії-легенди, яка опиняється в центрі твору «Художник», продиктований бажанням Ліни Костенко звернути увагу на готовність людини мистецтва до жертвності заради пізнання суті того, що він відтворює. У вірші переповідається історія з життя автора картини «Мазепа серед вовків», французького художника Ораса Верне, який попросив прив'язати себе до щогли, щоб пережити бурю, яку хотів би перенести на полотно. Поетеса тлумачить це алегорично – як нестримне бажання митця бути в епіцентрі важливих і небезпечних подій: *«Є на світі багато історій, / А прохання у мене одне: / «Коли буде гроза на морі, / Прив'яжіть до щогли мене!»* [1, с. 221]. Перегук прагнень ліричної автогероїні і французького художника сприймається як спільність їхньої творчої програми – бути щирим перед аудиторією і відданим лише своєму покликанню. Отже, для поезій цієї підгрупи притаманні мотиви життя як мистецтво і мистецтво як життя в поєднанні з автобіографічними.

Висновки. Ліричний автобіографізм творів Ліни Костенко – це авторський спосіб проде-

монструвати зорієнтований на означення власної культурної та особистісної ідентичності виразний антропоцентризм творчості. Як складник поетичного доробку ліричний автобіографізм оприявляється у текстах двох груп: у першій («Люблю легенди нашої родини», «Три принцеси», «Веселий привид прабаби», «Мати», «Мені снилася прабабуся...», «Храми», «Мій перший вір написано в окопі», «Я виросла у Київській Венеції», «Доньці») відтворений портрет родини авторки. В образах ліричних героїв постає марковане гуманістичними принципами «близьке коло» світу авторки. Ретроспективне відтворення фактів родинної історії перетинається з історією країни, формуючи простір поєднання індивідуальної і колективної пам'яті. У другій групі поезій («Тінь Сізіфа», «Лейтмотив щастя», «За гріх щасливості», «А затишок співає, як сирена», «Вириваюсь, як Лаокоон») авторка дає визначення власному (насамперед творчому) «Я», апелюючи до світового літературного інтертексту. Факти з біографій міфічних і реально-історичних персонажів перетворюються на об'єкти художнього осмислення власної долі і долі митця загалом в умовах «заблокованості культури». Тоді як у творах «Ще ні, ще рано думати про все», «Художник», «Повернення Шевченка» автобіографічний елемент оприявлюється фрагментарно, переважно як паралель до біографічного тексту ліричного героя – відомого митця або як ретроспективний топос. Загалом дослідження ліричного автобіографізму, оприявленого у творах Ліни Костенко різних періодів творчості, накреслює перспективу вивчення специфіку метатекстового дискурсу письменниці, у якому людська і творча постаті живуть за спільними законами любові до людини, правди і краси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 560 с.
2. Ліна Костенко. Доньці. URL : <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=9399>
3. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 416 с.
4. Панченко В. Ліна Костенко. URL : https://nlu.org.ua/resources/nashi_vydannya/lina.pdf
5. Панченко В. Ржищів Ліни Костенко. *Літературна Україна*. 2006. 16 лютого (№6).
6. Саєнко В. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. Київ : Смолоскип, 2020. 640 с.
7. Тарнашинська Л. Екзистенціально-аксіологічна модель бути/здаватися як дихотомічне поле самопрезентації шістдесятників. *Слово і час*. 2013. № 3. С. 34–48.
8. Чередник Л. Концептуальна інтерпретація образу митця у циклі Ліни Костенко «Силуети». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологія. 2017. №30. Т. 1. С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_30%281%29__18

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.161.2-312.9.09-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.40>

**МІФОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС І ЖАНРОВА ДИНАМІКА ФЕНТЕЗІЙНОЇ ПОВІСТІ
ВАЛЕРІЯ І НАТАЛІЇ ЛАПІКУРІВ «ЧАРІВНА БРАМА»:
ВІД ІГРОВОГО ПОРТАЛУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАВМИ**

**MYTHOLOGICAL DISCOURSE AND GENRE EVOLUTION OF VALERII
AND NATALIYA LAPIKUR'S FANTASY "THE MAGIC GATE":
FROM GAMING PORTAL TO NATIONAL TRAUMA**

Дев'ятко Н.В.,

orcid.org/0000-0003-0162-1194кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософіїКомунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

У статті досліджено міфологічний дискурс і жанрову динаміку пригодницької повісті Валерія і Наталії Лапикурів «Чарівна брама». Актуальність роботи зумовлена потребою осмислення новітніх модифікацій підліткового фентезі, у яких ігрові механізми переходу між реальностями набувають функції інструментів ініціації. Показано, що твір репрезентує модель портального фентезі: комп'ютерна гра постає не лише технічним медіатором, а хронотопічним порогом входу до цілісної міфопоетичної системи.

Особливу увагу приділено механізмам ревіталізації національного фольклорно-міфологічного коду. Проаналізовано систему персонажів (зокрема образ козака-характерника) та бестіарій твору, що спираються на архаїчні уявлення про метаморфози й тотемізм. З'ясовано, що ініціація головного героя Богдана Сокола відбувається через актуалізацію архетипу Захисника: у межах наративу він еволюціонує від сучасного підлітка до носія воїнського етосу, здатного протистояти деструктивним силам Хаосу.

Окреслено етико-філософський складник повісті: авторське заперечення ескапізму, деміфологізацію магічного знання та утвердження цінності академічної освіти через її функціональну необхідність у магічному світі. Виявлено роль етнографічних кодів (сакралізація хліба, апотропеїчна магія, семіотика «недобрих місць») як маркерів культурної пам'яті; осмислено концепцію «пам'яті місця», що поєднує народні вірування з психологією колективної травми.

Кульмінаційним аспектом є аналіз онтологічного статусу Чарівної брами. Обґрунтовано, що фінальна локалізація порталу в Чорнобильській зоні відчуження переводить пригодницький сюжет у площину національної трагедії, перетворюючи фентезійний портал на символ екзистенційної відповідальності за цілісність буття та збереження історичної пам'яті. Отже, жанрова динаміка повісті спрямована від ігрової умовності до філософської рефлексії над цивілізаційними викликами сучасності.

Ключові слова: портальне фентезі, міфологічний дискурс, хронотоп порталу, ініціація героя, архетип Захисника, етнографічні коди, культурна пам'ять, національна травма.

The article explores the mythological discourse and the genre dynamics of the adventure fantasy novel *The Magic Gate* by Valerii and Nataliia Lapikur.

The relevance of the study is determined by the need to comprehend recent modifications of teenage fantasy in which game-based mechanisms of transition between realities are transformed into instruments of deep initiation. It is demonstrated that the novel represents a model of portal fantasy in which a computer game functions not merely as a technical mediator but as a chronotopic threshold leading to a coherent mythopoetic system.

Particular attention is paid to the mechanisms of revitalization of the national folk-mythological code. The character system (in particular, the image of the Cossack *kharakternyk*) and the bestiary of the novel, grounded in archaic concepts of metamorphosis and totemism, are analysed. It is established that the initiation of the protagonist, Bohdan Sokil, unfolds through the actualization of the Protector archetype, whereby he evolves from a modern teenager into a bearer of a warrior ethos capable of resisting the destructive forces of Chaos.

The ethical and philosophical dimension of the novel is examined, including the authors' rejection of escapism, the demystification of magical knowledge, and the affirmation of the value of academic education through its functional necessity within the magical world. The role of ethnographic codes (the sacralization of bread, apotropaic magic, and the semiotics of "ill-omened places") as markers of cultural memory is revealed. The concept of the "memory of place," which integrates folk beliefs with the psychology of collective trauma, is also interpreted.

The culminating focus of the article is the analysis of the ontological status of the Magic Gate. It is argued that the final localization of the portal in the Chornobyl Exclusion Zone shifts the adventure narrative into the domain of national tragedy. Such an interpretation transforms the fantasy portal into a symbol of existential responsibility for the integrity of being and the preservation of historical memory. Overall, the genre dynamics of the novel are shown to progress from gaming conventionality toward profound philosophical reflection on contemporary civilizational challenges.

Key words: portal fantasy, mythological discourse, portal chronotope, hero initiation, Protector archetype, ethnographic codes, cultural memory, national trauma.

Актуальність та постановка проблеми.

Сучасна українська література для дітей та юнацтва активно освоює нові жанрові модифікації, зокрема фентезійні моделі, у яких техногенний досвід підлітка поєднується з національним міфологічним кодом. Повість Валерія і Наталії Лапікурів «Чарівна брама» є показовою в цьому аспекті, оскільки портална модель фентезі змінює в ній функцію: з ігрового механізму на інструмент ініціації та історико-культурної рефлексії. Проблематика дослідження полягає у з'ясуванні того, як взаємодія віртуальної реальності та архаїчного міфу актуалізує колективну пам'ять і репрезентує досвід національної травми, що зумовлює необхідність аналізу співвідношення ігрового компонента, жанрової динаміки та архетипних структур фентезійного наративу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичне підґрунтя жанру фентезі сформовано у працях класиків і провідних західних дослідників, зокрема Дж. Р. Р. Толкіна та А. Свінфен, а також в енциклопедичних виданнях Дж. Клюта і Дж. Гранта, де фентезі осмислюється як внутрішньо узгоджений художній світ із виразним міфологічним і психологічним вимірами. Психологічну структуру міфічної подорожі героя та її трансформаційні можливості систематизовано в концепції К. Воглера.

В українському літературознавстві метажанрову природу художньої фантастики та фентезі аналізувала О. Стужук. Жанрові й наративні особливості фентезі для дітей та юнацтва, зокрема функціонування порталу як перехідного простору трансформації героя, досліджувала В. Гура. Психологічний і рецептивний потенціал фентезійного наративу в контексті формування особистості читача розглядала М. Ніколаєва. У працях, присвячених сучасній літературі для дітей та юнацтва, також окреслено питання трансформації художнього часу і простору та їхньої символічної функції.

Попри значну кількість розвідок, присвячених жанру фентезі загалом, конкретні тексти українського підліткового фентезі часто залишаються на периферії наукового аналізу. Найбільш розгорнутим дослідженням повісті В. і Н. Лапікурів «Чарівна брама» наразі є стаття С. Негодяєвої, присвячена трансформації поетики козацького епосу та фольклорно-міфологічним аспектам твору. Водночас світоглядна основа повісті, специфіка поєднання ігрової естетики з проблематикою національної травми, а також її ініціальний і аксіологічний потенціал залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність і вибір теми цієї статті.

Мета статті – розкрити особливості функціонування міфологічного дискурсу в повісті В. і Н. Лапікурів «Чарівна брама» та проаналізувати специфіку жанрової трансформації порталного фентезі, у межах якої ігрова модель набуває філософсько-психологічного виміру й пов'язується з осмисленням національної травми.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

– визначити функціональну роль комп'ютерної гри як хронотопічного медіатора й чинника ініціації головного героя;

– дослідити механізми ревіталізації національної міфології та етнографічних кодів у структурі художнього світу повісті;

– проаналізувати процес ініціації головного героя крізь призму архетипу Захисника;

– осмислити символіко-онтологічне значення образу Чарівної брами як межі між міфологічно впорядкованим космосом і деструктивним Хаосом у фінальній інтенції твору.

Методи та методика дослідження.

Методологічну основу роботи становить комплексний підхід, що поєднує низку філологічних методів: герменевтичний (для інтерпретації прихованих смислів та авторських інтенцій), міфокритичний (для аналізу архетипних структур і ревіталізації фольклорних образів у тексті) та структурно-функціональний (для з'ясування ролі порталу як сюжетного медіатора). Також застосовано елементи психоаналітичного підходу для дослідження процесу ініціації головного героя й компаративного аналізу – для визначення жанрової специфіки твору в контексті сучасного порталного фентезі. Такий комплекс методів дозволяє розглянути повість як цілісну систему жанрових і міфопоетичних механізмів у їхній динаміці.

Виклад основного матеріалу. Пригодницька фентезійна повість В. і Н. Лапікурів «Чарівна брама» посідає особливе місце в українському підлітковому фентезі, поєднуючи традиційні жанрові моделі з елементами сучасної техногенної реальності. У тексті поєднуються класичний мотив ініціації героя в іншому світі та новітні технологічні медіатори переходу між реальностями, що дає підстави розглядати твір як різновид порталного фентезі. У цьому ракурсі важливим є підхід В. Гури, яка трактує портал як перехідний простір, у якому герой зазнає трансформації, а сюжетна динаміка формується через сам механізм переходу [1, с. 57].

Порівняльно-показовим тут є зіставлення з циклом повістей Олександра Есаулова, де комп'ютерно-фентезійний світ функціонує як

стабільно відтворювана система з налагодженою комунікацією між рівнями реальності, а також із тетралогією Марини Муляр «Гра», в якій комп'ютерна гра постає двостороннім технологічним містком між двома цілком реальними просторами – магічним і постапокаліптичним. Натомість у «Чарівній брамі» перехід до альтернативного простору має принципово інший характер: він відбувається для кожного персонажа одноразово й постає не як регулярна форма взаємодії світів, а як унікальне ініціальне випробування. Отже, одноразовий характер порталного переходу в «Чарівній брамі» функціонує як ініціальний механізм трансформації героя, що узгоджується з трактуванням portalу як «перехідного простору» [1, с. 57].

Простір ініціації у фентезі часто пов'язаний із хронотопом дороги, оскільки в процесі подорожі герой поступово розкривається психологічно та готується до випробувань, пов'язаних із ключовими світоглядними й етичними конфліктами. Як наголошує О. Стужук, у фентезі часто актуалізується хронотоп дороги, у межах якого шлях визначає структуру випробувань [5]. У подібній логіці функціонує й модель «подорожі героя» К. Воглера, що репрезентує послідовність психологічних трансформацій персонажа [9, с. 4].

Ініціальний простір у повісті має складну гібридну структуру, в якій поєднуються національні фольклорно-міфологічні образи, міфологеми інших культур, а також породження індивідуальних людських страхів і фантазій. Така модель художнього світу дозволяє інтерпретувати «Чарівну браму» не лише як пригодницький наратив, а як текст, у якому ініціація героя пов'язана з досвідом зіткнення з багаторівневою культурною пам'яттю та колективним міфологічним підсвідомим. У цьому контексті показовою є позиція С. Негодяєвої, яка зазначає: «Міфопоетичні елементи як універсальні позачасові інтертекстні категорії актуалізують різні потенціали людської природи, дають змогу побачити джерела художнього твору на рівні апеляції до традиційних міфологічних схем і моделей» [3, с. 101].

У цьому сенсі продуктивним є підхід Дж. Ключа і Дж. Гранта, які визначають фентезі як внутрішньо узгоджену оповідь із виразною психологічною основою: «Фентезійний текст потребує від читача співпереживання: він має прожити історію разом із автором і героями» [6]. У «Чарівній брамі» механізм ідентифікації читача з героєм працює переконливо, адже Богдан психологічно близький більшості підлітків, і тому є легко впізнаваним на рецептивному рівні.

Головний герой репрезентує сучасний тип підлітка, хоча експозиція повісті маркує соціокультурні реалії 1990-х років.

Експозиція твору демонструє тісну детермінацію художнього світу соціокультурними й технологічними обставинами: *«Власне великим знавцем цієї справи Богдан не був. Батьки з такою технікою ніколи справи не мали, вони її просто боялися. Тому синочкові не те що «персоналочку», навіть нещасний «тетріс» не подарували. А от у Вітька «машинка» була, його бабуся ще на перших електронно-обчислювальних машинах працювала, все вміла й онука вчила. Мав би він, Богдан, таку бабуся... чи дідуся з прогресивними поглядами»* [2, с. 5].

Автори акцентують увагу на технологічному розриві між поколіннями, вибудовуючи опозицію між традиціоналістським страхом перед технікою та досвідом професійної компетентності. Така соціальна диференціація не лише увиразнює психологічні портрети персонажів, а й стає важливим мотиваційним чинником їхнього подальшого залучення до метафізичного простору гри. Зазначена художня ситуація має чітку історико-хронологічну локалізацію в соціокультурних реаліях 90-х років ХХ ст., коли технологічний розрив між поколіннями був особливо відчутним.

У системі персонажів Вітьок і Богдан репрезентують типовий для сучасної підліткової літератури інтерес до комп'ютерних ігор, однак саме відсутність спеціальних знань у Богдана стає чинником його обрання для переходу в альтернативний простір. Антропоніміка персонажа (прізвище Сокіл) актуалізує героїчний архетип і задає вектор його подальшої ініціації через систему випробувань.

Попри те, що твір належить до жанру пригодницького фентезі порталного типу і потенційно може бути інтерпретований як ескапістський, існує низка аргументів, що спростовують таке трактування. Головний герой не прагне втечі від ворожої для нього реальності, що є типовим для творів з виразною ескапічною складовою, а потрапляє в інший світ унаслідок збігу обставин. Крім того, твір не має суто розважального характеру, що також типово для ескапістських наративів. Натомість повість, як і належить фентезі з виразною філософською та етичною складовою, формує простір для інтерпретації реальності та осмислення ключових моральних і світоглядних проблем у межах обраного жанру й відповідно до аудиторного канону, на що послідовно вказував Е. Свінфен [7], досліджуючи розвиток сучасного фентезі у світі.

Досвід перебування героїв у магичному континуумі одразу актуалізує проблему етичної й мовної ідентичності. Зустріч Богдана з козаком-характерником демонструє глибокий дискурсивний конфлікт між традиційним етосом та сучасною маргінальною субкультурою: *«Ну, раз сокіл, то видать, свій. І на «ви» звертаєшся... то добре... А то впало мені оце на голову якесь потороччя перелякане. Я йому: «Що сталося?» А воно мені: «В натуре...» І «тикати» почало, мужиком називати. Мене, козака – мужиком-гречкосієм! Довелося на жабу обернути, хай трохи покумкає в калюжі, доки чемно розмовляти не навчиться»* [2, с. 7]. У цьому епізоді порушення мовно-етикетних норм стає безпосередньою причиною зооморфної метаморфози, а паралельний світ постає як простір жорсткої моральної й мовної регуляції, де традиційні звертання та соціальні статуси є умовою повноцінної комунікації.

Виховний потенціал твору реалізується через відсутність прямолінійної дидактики: автори застосовують стратегію опосередкованого моделювання етичних орієнтирів, у межах якої перевага певної моделі поведінки підтверджується логікою подій у кризових ситуаціях. Важливим складником художнього реалізму тексту є ретельна індивідуалізація мовлення персонажів, яка відображає їхній соціокультурний досвід та інтелектуальний рівень.

У цьому контексті показовою є позиція Дж. Р. Р. Толкіна як одного з ключових теоретиків жанру фентезі. Дослідник розглядав фентезі як досвід «відновлення» сприйняття й етичної переорієнтації читача, а не як просту втечу від реальності [8]. Саме це можна спостерігати у повісті «Чарівна брама».

Особливо значимим є онтологічний статус «віртуального» світу, який поступово втрачає ігрову умовність і набуває рис об'єктивної реальності. Для головного героя як представника техногенної цивілізації занурення в архаїчний простір стає досвідом безпосереднього зіткнення з історією. Відсутність звичних інфраструктурних атрибутів (асфальтованого покриття, автомобілів, залізниць та електрифікації) створює ефект історичної ретроспекції, за якого віз із волами перетворюється з ілюстрації в підручнику на безпосередньо відчутну дійсність.

Психологічна лінія Богдана розкриває мотиви пошуку самореалізації: неуспішність у шкільному середовищі компенсується визнанням його особистості в альтернативному просторі, де дорослі сприймають його як рівного. Це узгоджується зі спостереженням М. Ніколаєвої про те, що

підліткова література створює для читача простір упізнавання себе й безпечного проживання моделей досвіду та вибору. На думку дослідниці, фентезі є важливим методом, який дозволяє аудиторії «дослідити великі питання способом, яким реалістична література має лише обмежені можливості зробити» [4, с. 144].

Важливо, що автори деміфологізують уявлення про магію як «легкий дар», вводячи модель тривалого й небезпечного навчання, яка корелює з класичною освітньою парадигмою дисципліни та відповідальності. Отже, перехід в інший світ не скасовує потреби складного навчання, натомість надає навичкам і знанням практичної ваги, а не формального статусу.

У дослідницьких підходах повість також інколи означається як різновид «ігрового фентезі». Так, С. Неодяєва визначає «Чарівну браму» як «ігрове фентезі», співвідносячи її з популярними у світі настільними фентезійними іграми [3, с. 102]. Водночас таке означення видається радше умовним: попри наявність сюжетного мотиву гри як медіатора переходу, у тексті відсутня чітко прописана система правил, співмірна з ігровими рамками настільних форматів. Тому точнішим є розгляд твору як порталного фентезі з виразною ініціальною моделлю випробування.

Особливої психологічної достовірності тексту надає використання іронічних компаративів, у яких міфологічні загрози зіставляються з досвідом сучасного підлітка. Зокрема, скептичне ставлення Богдана до магичних здібностей Чугайстра передається через призму сучасної масової культури: *«Його б на шкільну дискотеку, – подумав Богдан. – Іще б побачили, хто кого затанцює. Сопілочка у нього, бачте. А децибелами з динаміків по рогах не хочеш?»* [2, с. 38]. Така актуалізація досвіду «дитини нашого часу» не лише надає наративу гумористичного забарвлення, а й підкреслює іманентний зв'язок персонажа з первинною реальністю. Попри ігровий характер подій, знання, здобуті в освітньому закладі (зокрема з точних наук), виявляються функціонально необхідними у магичному світі, що знімає сумнів щодо цінності академічного навчання.

Важливим аксіологічним підсумком наративу стає трансформація героя. Поступове усвідомлення переваг природного середовища – чистоти повітря, естетики ландшафту та автентичності побуту – формує опозицію «природа – техногенна цивілізація». Хоча для Богдана безпосередня пригода виявляється значущішою за віртуальні симуляції, у дискурсі дорослих персонажів постійно актуалізується антитеза між чарівною, проте

небезпечною локацією та урбаністичним простором (Києвом), що підкреслює складну структуру ідентичності героїв. Ця ціннісна опозиція конкретизується через коло образів і міфологічних істот, що формують художню «екосистему» повісті.

Особливе місце в архітектоніці художнього світу посідають бестіарій і система персонажів, що ґрунтуються на ревіталізації національної міфології. Центральною постаттю виступає козак-характерник, чий образ окреслюється здатністю до магічного впливу на навколишню дійсність та опанування стихій. Функція метаморфози у творі є багатовекторною: вона слугує як інструментом дидактичного впливу (перетворення на жабу), так і механізмом порятунку (трансформація героя в сокола). Здатність до оборотництва притаманна не лише головним персонажам (козаку, чумаку-пасічнику Якову), а й антагоністам, що формують динамічне ігрове поле постійних перевтілень, у межах якого об'єктом трансформації може ставати будь-яка природна одиниця (дерево, кущ, тварина).

Міфологічний простір твору насичений теонімами та демонологічними сутностями, що мають амбівалентну природу. Зокрема, автори пропонують оригінальну інтерпретацію образів Мари та Марени: якщо перша репрезентує хтонічну небезпеку й маркується атрибутами смерті (мертва голова, сине полум'я очей), то друга постає втіленням життєдайної води та благодаті. Репрезентація нижчої міфології (домовик, що змінює подоби) та лісових духів (Миха, охоронець порядку) посилює фольклорне забарвлення наративу.

Широко репрезентована у творі й українська демонологія, зокрема образи русалок, мавок та карпатських нявок, які структурують природний простір (ліс, річка, поле) за етнографічним принципом. Цікавим прикладом ревіталізації локальних міфів та історичної етимології є згадка про коркодима – реліктове водне чудовисько, чия назва, за народними переказами, була поширена на теренах давнього Києва. В. і Н. Лапікури пов'язують цей архаїзм із сучасною антропонімією, підкреслюючи спадкоємність мовної пам'яті через роздуми головного героя.

Художній світ твору постає як гармонійна й густо населена міфологічна екосистема, у межах якої співіснують казкові архетипи та епічні постаті. У тексті актуалізовано низку фольклорних образів: від діда Оха та чарівної яблуні до лицаря Юра, чия поведінкова стратегія ґрунтується на кодексі честі (відмова від магії під час полювання на змія). Постать козака Мамає інтер-

претується як ідеал національного воїна, чий мілітарний вишкіл і духовна сила протиставляються запозиченим екзотичним образам східних бойових мистецтв.

Окремий пласт художнього світу присвячений силам зла та хтонічним істотам. Ієрархія негативних персонажів охоплює як класичних представників «нижчої» міфології (вовкулаки, Вій, Чугайстер), так і чужинських чаклунів (ординських, кривецьких). Кульмінацією цього деструктивного ряду є образ Того-що-під-землею-сидить – метафізичного втілення зла, яке акумулює мотиви духовного відступництва та покарання за прагнення матеріальних скарбів. Таким чином, міфологічний континуум твору не лише виконує декоративну функцію, а й постає складним простором етичного вибору, де кожен персонаж є носієм певного культурного коду.

Метафізична структура художнього світу завершується впровадженням вищої духовної інстанції – Того-що-над-нами, образ якої корелює з уявленнями про потойбічну справедливість і долю праведних душ. Особливого значення в цій системі набуває концепт сакрального простору, втілений в образах священних гаїв. Ці локації репрезентують ідею магічного захисту й нерозривного зв'язку поколінь. Згідно з міфологічною логікою твору, померлі волхви не зникають остаточно, а продовжують своє існування у формі дерев, що утворюють такі гаї. Ця прадавня магія, закарбована в образах природи, апелює до підсвідомості реципієнта, актуалізуючи відчуття причетності до духовних витоків.

Проте автори наголошують на вразливості цієї «природної» магії перед зовнішньою експансією («чужими зайдами»), що надає творові виразного соціально-політичного підтексту. Природа чарівництва у тексті демістифікується через філософську рефлексію діда Оха, який обґрунтовує необхідність ірраціонального складника буття як умови повноцінного людського існування: *«Якби тільки те, що очі бачать та вуха чують, був наш світ, то жили б у ньому самі жаби. Людина би інший пошукала»* [2, с. 77].

Жанрова природа твору тяжіє не до класичної казки, а до міфологічного фентезі, у межах якого в казковому антуражі актуалізуються фундаментальні архетипи. Ключовим є архетип Захисника, втілений в образі козака. У межах даного наративу він трансформується у захисника національного й онтологічного простору від «техногенної нечисті», що проникає у світ через комп'ютерні ігри. Цікавою є еволюція традиційно негативних персонажів (наприклад, дурного Змія), які

в умовах глобальної загрози змінюють свій статус, приєднуючись до сил добра. Таке переосмислення антагоністів підкреслює гнучкість міфологічної системи твору та її здатність адаптуватися до викликів сучасності.

Особливу тривогу в художній системі твору викликає поява істот, позбавлених міфологічного коріння. Ці «комп'ютерні монстри» та летючі змії маркуються як деструктивні новотвори з ознаками штучного тиражування (клонування). На відміну від традиційних супротивників (наприклад, Орди), з якими можливий певний рівень комунікації чи домовленостей, вояки-зайди, візуально подібні до песиголовців, позбавлені здатності до рефлексії. Вони репрезентують механістичне зло, що діє за алгоритмічним принципом, і становлять екзистенційну загрозу, від якої необхідно захистити впорядкований світ.

У метафізичному вимірі ці істоти постають провідниками Хаосу, спрямованого на експансію крізь Чарівну браму. Процес захоплення впорядкованого простору стихією Хаосу має глибоке архетипове значення та є критично важливим для формування світоглядних орієнтирів юного читача. В. і Н. Лапікури вибудовують тривожну перспективу: руйнація магічно-міфологічного світу постає лише першим етапом, після якого агресивна деструкція загрожує поглинути об'єктивну реальність і кожную людину зокрема.

Важливим у цьому контексті є застереження щодо походження цього зла. Хоча порталом у творі виступає комп'ютерна гра, виникає обґрунтований сумнів у тому, що за цим процесом стоїть лише гравець, зорієнтований на перемогу у віртуальному просторі. Азарт гравця у творі постає не джерелом, а інструментом автономної деструктивної сили, що переводить конфлікт із площини ігрової умовності у сферу повноцінного етичного протистояння.

Кульмінацією сюжетного конфлікту стає консолідація всіх життєдайних сил художнього всесвіту у протистоянні техногенній навалі. У цій битві на боці правди виступають не лише люди та козаки-характерники, а й увесь пантеон міфологічних істот: лицар Юра із вовчою зграєю, Водяник, Чугайстер, Миха, а також представники природного світу – звірі та птахи. Авторі показують чітку опозицію, у межах якої антропоморфне, живе та індивідуалізоване протистоїть неживому, механістичному й уніфікованому.

Аналіз взаємодії віртуального та міфологічного просторів дозволяє стверджувати, що комп'ютер у творі постає не лише технічним засобом, а й повноцінним порталом у сакральне

минуле. Таке трактування зв'язку між міфом, історією та сучасними технологіями є показовим для сучасного літературного процесу. Воно демонструє, що попри суттєві магічні й технологічні відмінності між реальностями, їх об'єднує спільний ціннісний фундамент.

Звитяга, хоробрість, вірність, дружба та жертовність постають універсальними константами, що визначають істинну сутність героя. Шлях Богдана – підлітка з нашого світу, який опинився в епіцентрі магічних подій, – перестає сприйматися як випадкова пригода. Це цілеспрямований процес ініціації, що засвідчує: справжня перемога над Хаосом можлива лише за умови збереження моральних чеснот і глибокого зв'язку з національним культурним кодом.

Окрему увагу в структурі наративу заслуговує масив архетипної та етнографічної інформації, що виконує роль культурної пам'яті. Авторі інтегрують в художню тканину систему народних оберегів і магічних практик, які в межах фентезійного світу набувають функціональної значущості. Зокрема, йдеться про сакралізацію хліба, використання часнику як оберега та специфічні форми комунікації з природою (ритуал «розмови з грибами»). Магічні маніпуляції, зокрема замовляння крові, поєднуються з побутовими табу (заборона вказувати пальцем), що відсилає реципієнта до давніх уявлень про вербальну й жестову магію.

Через діалог із дідом Яковом у творі реалізується концепція «пам'яті місця», де покинута оселя постає акумулятором травматичного досвіду, поєднуючи народні уявлення з психологією колективної травми:

«– І щоб ти знав, синку, як трапиться тобі просто неба заночувати чи навіть перепочити часинку, ніколи не вмоцуйся на недобрих місцях.

– А як я знатиму, що то недобре місце?

– Загинай пальці: покручені дерева, сухі дерева, ті, в які блискавка вдарила, місця, де пташки не співають... а найголовніше – де колись хати стояли. Поруйновану хату чи навіть місце, де колись люди жили, – десятою дорогою обходь.

– А чому?

– Бо ти ж не знаєш, чому там уже не живуть. Можливо, ту хату Орда порушила, а тих, хто в ній жив, у полон забрала? Люди пішли, а біль і страх їхній залишилися. Або злий чаклун якусь хворобу на них навів чи просто гадюк послав, то вони назавжди там залишилися» [2, с. 66].

Покинута оселя трактується не лише як архітектурна руїна, а як акумулятор колишніх трагедій і негативних емоцій (болю, страху), що зближує текст із психологічною теорією травми

та народними уявленнями про «прокляті місця». Таким чином, навчання головного героя (і водночас читача) основам «магічної безпеки» перетворюється на трансляцію національного світогляду, у межах якого природа і людина перебувають у постійному енергетичному та етичному взаємозв'язку. Цей фрагмент тексту водночас готує читача до фінальної історичної алюзії.

Специфіка художнього часопростору у творі розкривається через асинхронність перебігу часу в обох реальностях. Поки Богдан проходить тривалий шлях у міфологічному світі, у техногенному просторі минає значно менше часу. Важливою постаттю стає Вітьок, який трансформується з пасивного спостерігача на активного дослідника подій. Звернення до бібліотечних фондів і науковий пошук дозволяють йому верифікувати події, пов'язані з Богданом, як історично та міфологічно достовірні. Комунікація між друзями через сні постає як ірраціональний, проте ефективний канал зв'язку, що нівелює межі між фізичною та метафізичною реальностями.

Завершальним елементом авторської концепції постає ідея дифузії міфологічних систем. Через образи «щілин» або «дверцят» між світами у художній простір проникають суб'єкти з інших культурних традицій (наприклад, багатоголова гідра як алюзія на подвиги Геракла). Це свідчить про відкритість авторського всесвіту та його здатність до інтертекстуального діалогу, у межах якого український фольклорний континуум постає частиною загальносвітової міфологічної спадщини.

Водночас питання онтологічної природи локації, у якій перебував головний герой – паралельного континууму, історичного минулого чи цифрової симуляції – залишається в тексті свідомо відкритою фінальною інтенцією. Автори залишають реципієнту простір для роздумів, водночас пропонуючи низку аргументів на користь концепції часової дислокації. Ключовими фізичними маркерами тут постають зупинка годинника Богдана в момент переходу та матеріалізація міфічної «брами» в об'єктивній реальності.

Особливого драматизму фіналу надає територіальна прив'язка цієї «точки входу» до Чорнобильської зони відчуження. Такий топографічний вибір перетворює фентезійний портал на символ національної травми та водночас на застереження: втручання людини в межі, які «не можна чіпати», призводить до непередбачуваних наслідків. Випадкове порушення кордону між світами в цій зоні актуалізує проблему відповідальності за цілісність буття та історичної пам'яті.

У підсумку, досліджуваний твір постає як багаторівнева художня конструкція, в якому актуальні соціокультурні реалії, глибинна міфологія та пригодницький наратив утворюють єдину художню цілісність. Високий рівень психологічної достовірності персонажів, які сприймаються як живі особистості, забезпечує тривалу імерсію читача та вирізняє повість у контексті сучасного підліткового фентезі.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що повість В. і Н. Лапікурів «Чарівна брама» репрезентує багатопланову модель порталного фентезі, у якій механізм переходу між світами слугує відправною точкою глибокої світоглядної та етичної ініціації героя. Через ревіталізацію архетипних образів (козака-захисника, характерництва, тотемів вовка та сокола) та інтеграцію етнографічних кодів автори вибудовують цілісну міфопоетичну систему, спрямовану на протистояння деструктивному впливу Хаосу. З'ясовано, що жанрова динаміка твору розгортається від пригодницького наративу до філософської рефлексії, у межах якої фінальна символіка «брами», локалізованої в Чорнобильській зоні, перетворює фентезійний портал на осердя національної травми та екзистенційної відповідальності людини за збереження цілісності буття. Отже, твір постає як складне інтертекстуальне плетиво, що забезпечує тяглість культурної пам'яті через актуалізацію архетипу Захисника та осмислення базових ціннісних констант у межах сучасного літературного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гура В. Фентезі як жанр літератури для дітей : текст-типологічні та наративні особливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 2. С. 57–62.
2. Лапікури Валерій і Наталія. *Чарівна брама*. К. : Грані-Т, 2008. 184 с.
3. Негодяєва С. А. Трансформація поетики козацького епосу в рецепції Валерія та Наталі Лапікурів у повісті-фентезі «Чарівна брама» *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час»*. – Вип. VI : *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (11 жовтня 2016 року)*. – Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2016. С. 101–105.
4. Ніколаєва М. Читання фентезі корисне для мозку учнів. *Література. Діти. Час : Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 5. Львів, 2016. С. 127–150.

5. Стужук О. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX-XX ст.) : дис. ... канд. філ. наук : 10.01.06. Київ, 2006. 176 с.
6. Clute J. (Red.) & Grant, J. (Red.). The Encyclopedia of Fantasy. London : Orbit, 1999. 1076 p.
7. Swinfen A. In Defense of Fantasy : A Study of the Genre in English and American Literature since 1945. Boston : Routledge and Kenan Paul, 1984. 253 p.
8. Tolkien Ch. (Ed.) Tolkien J. R. R. On Fairy-Stories. The Monsters and the Critics, and Other Essays. London : George Allen & Unwin, 1983. P. 109–161.
9. Vogler Ch. The Writers Journey : Mythic Structure for Writers. Studio City : Michael Wiese Productions, 2007. 452 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.161.2-3.09“364”

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.41>

ЖАНРОВА ТА НАРАТИВНА ПОЛІФОНІЯ ФІКСАЦІЇ ВОЄННОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

GENRE AND NARRATIVE POLYPHONY OF WAR EXPERIENCE RECORDING IN MODERN UKRAINIAN PROSE

Капленко О.М.,*orcid.org/0000-0002-5741-3098**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя***Марченко Т.В.,***orcid.org/0009-0003-2632-3668**магістрантка II курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

У статті проаналізовано жанрову та наративну стратегію фіксації воєнного досвіду у сучасній українській прозі. Об'єктом дослідження стали твори, що були опубліковані в період 2022–2025 років та презентують три різні типологічні моделі, зокрема це збірка оповідань цивільного автора, комбатантська проза та художній репортаж.

Перша типологічна модель – цивільна проза – вибудовує оптику на основі почутих і переосмислених історій, які перетворюються на художню реконструкцію пережитого. Цю модель презентує збірка оповідань Владислава Івченка «Після 24-го». Автор зазначає, що збірка «є не рефлексією, а фіксацією», тож його письму властива стратегія свідчення, пропущеного через авторську свідомість. Збірка демонструє не один погляд на війну, а поліфонічну множинність перспектив, які складаються у мозаїку досвіду. Ця поліфонія принципово не об'єднується у єдиний героїчний наратив, навпаки, вона фіксує хаотичність, розірваність і непередбачуваність воєнного буття. Відтак, характерною ознакою наративної стратегії тут є саме принцип багатоголосся.

У межах другої типологічної моделі проаналізовано зразок сучасної комбатантської прози (Артем Чех «Гра в перевдягання»), що репрезентує еґо-документальну модель фіксації воєнного досвіду. На відміну від цивільних авторів, А. Чех говорить із «середини» війни, і тому його оповідь від першої особи фіксує не лише події, а й внутрішній злам солдата, що посилює автентичність оповіді. Текст вирізняється жанровою синкретичністю, він поєднує риси щоденника, есе, мемуаристики та психологічної прози. Особистий голос стає головним інструментом осмислення досвіду, а документальна точність поєднується з філософською рефлексією.

Третя типологічна модель заявлена жанром художнього репортажу (Reporters «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни»). Різні репортажі збірки реалізують окремі моделі, формуючи різні способи фіксації воєнного досвіду. Кожна наративна стратегія окремо демонструє свій спосіб фіксації реальності: від інтимного, емоційно забарвленого свідчення до стриманої, документально об'єктивованої хроніки, що разом формують різні рівні правди про перші місяці повномасштабного вторгнення.

Порівняння трьох наративних перспектив засвідчує, що жанр безпосередньо визначає спосіб репрезентації воєнного досвіду: від художньої реконструкції та багатоголосся цивільного автора до внутрішньої трансформації комбатанта і документальної точності репортажу. Такий підхід, зорієнтований на взаємодію жанру й наративу, дозволяє виявити ключові тенденції розвитку воєнної прози та зрозуміти, як різні типи оповіді формують поліфонічну картину сучасного воєнного досвіду.

Ключові слова: сучасна українська література, жанр, наратив, цивільна проза, комбатантська проза, репортаж.

The paper analyzes genre and narrative strategy of recording war experience in modern Ukrainian prose. The works which were published in the period 2022–2025 are the object of the study. These works present three different typological models, in particular: a collection of stories by a civilian author, combatant prose and artistic reportage.

The first typological model, i.e. civilian prose, is based on the heard and reinterpreted stories, which are transformed into an artistic reconstruction of the experience. This model is presented by the collection of stories by Vladyslav Ivchenko "After the 24th". The author notes that the collection "is not a reflection, but a recording," so his writings are characterized by the strategy of testimony passed through the author's consciousness. The collection is not limited to the demonstration of only one view of the war, on the contrary, one can see a polyphonic multiplicity of perspectives that form a mosaic of experience. This polyphony is not fundamentally united into a single heroic narrative; vice versa, it records the chaos, discontinuity and unpredictability of wartime existence. Therefore, here the principle of polyphony is precisely a characteristic feature of the narrative strategy.

Within the framework of the second typological model the authors analyze a sample of modern combatant prose (Artem Chekh's "The Dress-up Game"), which represents an ego-documentary model of recording wartime experience. Unlike civilian authors, A. Chekh speaks as a participant of the war, and therefore his first-person narrative captures not only the events, but also the soldier's internal breakdown, which enhances the authenticity of the narrative. The text is distinguished by genre syncretism, it combines the features of a diary, essay, memoirs and psychological prose. The personal voice becomes the main tool for understanding experience, while documentary accuracy is combined with philosophical reflection.

The third typological model is presented by the genre of artistic reportage (Reporters "77 Days of February. Ukraine Between Two Symbolic Dates of the Russian Ideology of War"). Different reports in the collection implement separate models, forming different ways of recording war experience. Each narrative strategy separately demonstrates its own way of recording reality: from intimate, emotionally coloured testimony to restrained, documentary objectified chronicle, which together form different levels of truth about the first months of the full-scale invasion.

A comparison of three narrative perspectives shows that genre directly determines the way in which war experience is represented: from artistic reconstruction and polyphony of the civilian author to the internal transformation of the combatant and the documentary accuracy of the report. Such an approach, focused on the interaction of genre and narrative, allows us to identify key trends in the development of war prose and to understand how different types of narrative form a polyphonic picture of modern war experience.

Key words: modern Ukrainian literature, genre, narrative, civilian prose, combatant prose, reportage.

Постановка проблеми. Сучасна українська література переживає період певних трансформацій, спричинених історичними катаклізмами, головним із яких є російсько-українська війна. Воєнна проза, що виникла як безпосередня реакція на ці події, стала одним із найбільш динамічних, поліфункціональних та соціально значущих сегментів національного письменства. Її актуальність зумовлена необхідністю оперативної фіксації травматичного досвіду, осмислення колективної травми, а також формуванням нових наративних стратегій, які здатні відобразити хаотичність і багатовимірність воєнного буття. Ця проза є важливим інструментом національної консолідації, збереження пам'яті та утвердження гуманістичних цінностей. З огляду на це, системний аналіз жанрової синкретичності, наративної поліфонії та типології авторських голосів у новітній воєнній прозі є на часі, оскільки сприяє не лише науковому, а й суспільному осмисленню сучасної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В осмисленні специфіки та тенденцій сучасної української воєнної прози ключову роль відіграє праця О. Сидоренко [9]. Дослідниця розглядає цю прозу як особливий тип дискурсу, що якісно відрізняється від воєнної літератури минулого. Вона відзначає насамперед швидкість реакції письменників на актуальні події, вказує на жанрову синкретичність творів, на специфіку наративу, який часто характеризується ревізійізмом та переосмисленням традиційних образів. Дослідниця також підкреслює важливість діалогу між автором, критиком та читачем у процесі сприйняття та осмислення цієї літератури, що перетворює воєнну прозу на живе поле для дискусій та формування колективної пам'яті.

О. Пухонська [5] визначає ключові функції воєнної літератури – інформаційна місія, історичне осмислення причин і наслідків війни, інтеграція досвіду минулого у сучасні наративи, терапевтична функція.

Н. Кобилко [4] розглядає війну як ключовий топос, що визначає тематику та пробле-

матику багатьох сучасних українських творів. Дослідниця підкреслює, що воєнна проза не лише відображає реальність, але й активно формує національний наратив, долучаючись до процесу колективної пам'яті.

Систематизації та розумінню жанрово-стильового розмаїття сучасної воєнної прози присвячена праця Н. Герасименко [2]. Дослідниця запропонувала трирівневу класифікацію: «висока», «масова» та «межова» література, що дозволяє більш ґрунтовно підійти до аналізу різноманіття текстів.

Т. Трофименко [10] визначає сучасну українську воєнну прозу як один із найбільш динамічних сегментів літературного процесу останнього десятиліття. Дослідниця фіксує формування нового тематичного поля, у якому співіснують професійні письменники та автори-комбатанти. Такий симбіоз призводить, на її думку, до жанрової поліфонії, адже воєнна тема розробляється в різних формах – від роману й оповідання до есе, документальної прози, щоденників, інтерв'ю, збірок non-fiction. У концепції Т. Трофименко сучасна воєнна проза – це не лише тематичний масив, а знакова ознака доби, в якій література стала інструментом свідчення, пам'яті та морального опору. Її оцінка має не лише аналітичний, а й аксіологічний характер: дослідниця бачить у цих текстах спосіб духовної мобілізації суспільства й утвердження української суб'єктності у світовому контексті.

Особливу увагу в літературній критиці приділяють «комбатантській прозі», тобто творам, написаним безпосередніми учасниками бойових дій. Цей піджанр воєнної прози є унікальним джерелом розуміння воєнного досвіду, оскільки він пропонує автентичний погляд «зсередини». Так, М. Рябенко [8] докладно досліджує специфіку цих текстів як унікальних его-документів та его-текстів. Вона наголошує на їхній автентичності, що зумовлена безпосередньою участю автора у подіях, та емоційній насиченості, оскільки ці тексти є прямим відображенням пережитого болю, страху, мужності та розчарувань.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні жанрової та наративної поліфонії фіксації воєнного досвіду на матеріалі трьох різних типологічних моделей – оповідання цивільного автора («Після 24-го» Владислава Івченка [3]), его-документа комбатанта («Гра в перевдягання» Артема Чеха [11]) та художнього репортажу (Reporters «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни» [14]).

Виклад основного матеріалу. Перша типологічна модель – цивільна проза – вибудовує оптику на основі почутих і переосмислених історій, які перетворюються на художню реконструкцію пережитого. Цю модель презентує збірка оповідань Владислава Івченка «Після 24-го» [3].

У сучасному контексті війни оповідання часто поєднує риси есеїстики, щоденникового запису, репортажу, що формує жанрові гібриди – «оповідання-свідчення», «есе-оповідання», «щоденникове оповідання», а також ритмізовану прозу. Такі тексти тяжіють до автобіографізму, автентичного мовлення та документальної точності. У воєнній реальності оповідання стає не лише художньою формою, а й способом збереження досвіду в його первісному вигляді.

Збірка Владислава Івченка «Після 24-го» є зразком художньої прози, створеної письменником-цивільним на основі вторинного досвіду – почутого, побаченого, переосмисленого. У передмові до книги автор наголошує, що вона не є спробою рефлексії чи осмислення війни, а радше – фіксацією пережитого: того, що відбувалося й продовжує відбуватися з українцями після 24 лютого 2022 року.

Структурно «Після 24-го» складається з тринадцяти коротких оповідань і двох текстів ритмізованої прози, кожне з яких є завершеним епізодом і водночас частиною великої мозаїки війни. У цих текстах відсутня єдина сюжетна лінія, але присутня спільна емоційна домінанта – злам звичного світу та спроба вижити в новій реальності. Кожне оповідання має ознаки жанрової завершеності: окреслене коло персонажів, конкретну ситуацію, кульмінацію. Та водночас вони поєднані тематично і тонально – як частини єдиного циклу, що фіксує війну з різних позицій.

Ця структура не є випадковою, а виступає свідомою наративною стратегією фіксації. По-перше, мозаїчність композиції відображає хаотичність та розірваність воєнного буття. Неможливість охопити війну єдиним великим епічним полотном призводить до фіксації окремих, локальних, але драматично завершених сюжетів. По-друге, фор-

мат оповідання дозволяє автору, який оперує вторинним досвідом (зібраними чужими історіями), жанрово легітимізувати свій внесок, не претендуючи на безпосереднє документальне свідoctво.

Як зазначає О. Пухонська, у цій збірці В. Івченко «відтворює досвід повсякденності війни через мікроепізоди, де кожна сцена – це психологічний зріз часу» [6, с. 99]. Така мікроепізодичність – ознака нового типу оповідання, у якому сюжет відступає перед емоційним та етичним фокусом. Автор не вибудовує складних композицій, натомість концентрується на моменті, жесті, фразі, деталі. Саме через ці дрібні елементи вибудовується велика панорама війни.

У більшості оповідань упізнаються реальні ситуації, почерпнуті з медіа, волонтерських історій, свідчень очевидців. Проте В. Івченко не відтворює їх буквально: він створює художню реальність, що базується на узагальненні емоційного досвіду. У цьому сенсі письменник виступає передавачем колективної пам'яті – він фіксує не тільки факт, а стан, подію та реакцію людини на неї. Переважно нарація ведеться від третьої особи, що створює ефект дистанційного, але глибоко емоційного погляду на війну. Єдиний момент, коли письменник сам ототожнює себе з українським народом і переходить до колективного «ми», з'являється в ритмізованій прозі «Уламки», у фрагменті «Вам теж заважає Маріуполь?». Тут голос автора зливається з голосом читача й усього народу, перетворюючись на спільний крик болю, співпереживання й спротиву.

Фрагментарність збірки виконує ще одну дуже важливу функцію – жанрово легітимізує вторинний досвід. Письменник може «приміряти» різні наративні позиції – військового, цивільного, переселенця, лікаря-патологоанатома – без претензії на автентичність, але з метою відтворення психологічної і фактичної правди. Це надає його оповіданням рис жанрової поліфонізації, коли кожен текст має власну оповідну інтонацію і систему координат. Разом вони створюють цілісну панораму війни. Для В. Івченка більше важливо не те, що відбувається, а як це відчувається. Саме тому він не створює героїв-символів, не вибудовує «великих наративів». Його персонажі – це звичайні і зовсім різні українці, яким довелося зустріти війну обличчям до обличчя: солдат, який помираючи до останнього подиху тримав позицію, біженці, які втратили домівки і шукають прихистку, військовий, що шукає сенс життя після важких поранень, батько, який поїхав через усю Україну визволяти доньку з окупованої території, навіть військові дезертири, які просто

прагнуть тихого життя. Через їхні голоси звучить поліфонія досвіду – багатоголосся війни, де немає єдиного героя чи істини.

Збірка «Після 24-го» показує, як жанр оповідання у сучасній українській військовій літературі виконує подвійну функцію. З одного боку, він продовжує традицію малої прози – концентрованого, сюжетно зібраного художнього висловлювання. З іншого – адаптується до нової реальності, стаючи інструментом пам'яті, засобом етичного свідчення і психологічної терапії.

Саме у форматі короткого оповідання письменники можуть найточніше передати досвід війни – фрагментарний, болючий, емоційно перенасичений. Тому у творчості Владислава Івченка оповідання постає не як «малий жанр», а як велика форма короткої правди.

Отже, збірка Владислава Івченка демонструє не один погляд на війну, а поліфонічну множинність перспектив, які складаються у мозаїку досвіду. Ця поліфонія принципово не об'єднується у єдиний героїчний наратив, навпаки, вона фіксує хаотичність, непередбачуваність і «розірваність» воєнного буття. Відтак, характерною ознакою наративної стратегії тут є саме принцип багатоголосся.

У межах другої типологічної моделі проаналізовано зразок сучасної комбатантської прози (Артем Чех «Гра в перевдягання» [11]). У дослідженнях сучасних літературознавців, зокрема Марини Рябченко, комбатантська проза визначається як «різновид воєнної прози, автори якої – це винятково учасники бойових дій (воюють нині чи перебувають у військовому резерві після демобілізації). Цим наративам властива автобіографічність, фактологічна достовірність, вони можуть містити елементи документального чи мемуарного письма» [8, с. 63]. Частина комбатантських текстів побудована за допомогою «я нарації», де особистий досвід стає головним інструментом пізнання війни. Автор, який пише «з окопу», постає не лише як хронікер, а як суб'єкт травматичного досвіду, що осмислює війну через власну участь, тілесність, емоційність і зміну ідентичності. Відтак, тексти комбатантів нерідко функціонують як метажанри, що поєднують у собі щоденник, репортаж, есеїстичну прозу, автобіографічний роман, спогад тощо. Зокрема, О. Рарицький зауважує, що «художньо-документальну літературу трактуємо як метажанр, оскільки вона виявляє різножанрові сегменти, оформлені в єдине й завершене художнє ціле» [7, с. 43].

Текст Артема Чеха (справжнє ім'я Артем Чередник) «Гра в перевдягання» у цьому контек-

сті є доволі показовим, адже він вийшов друком відносно нещодавно (у липні 2025 року), а тому ще не має ґрунтового корпусу наукових студій. Через це питання жанрової класифікації залишається відкритим, адже критики й читачі пропонують різні підходи до його інтерпретації: від традиції щоденникової прози, художньої есеїстики (подібної до його першої книжки «Точка нуль») до психологічного чи філософського роману або ж автобіографічного нон-фікшн. Така множинність трактувань свідчить не лише про гібридність структури, а й про те, що комбатантська проза потребує нових термінів і методологій опису. Гібридність форми відбиває гібридність досвіду війни: неможливість описати його одним жанром лише підтверджує багатовимірність, травматичність і водночас глибоко особистісний характер фронтових свідчень.

У центрі твору перебуває наратив «внутрішнього досвіду», адже оповідач говорить від першої особи, фіксуючи й осмислюючи процес власного «перевдягання» – переходу з цивільного стану у військовий. Це перевдягання функціонує на двох рівнях. На буквальному – це зміна одягу, зброї, способу життя та включення в армійську дисципліну. На метафоричному – це трансформація ідентичності, перегляд етичних орієнтирів, зіткнення із власними страхами, травмами та межами витривалості. У такому наративі «я» стає не лише граматичним суб'єктом оповіді, а головним інструментом пізнання фронтової дійсності, який формує кут зору, тональність і структуру тексту.

Вивчаючи природу таких наративів, дослідниця комбатантської літератури Марина Рябченко пропонує послуговуватися поняттям его-документа, уведеним Жаком Прессером. Вона зазначає: «Для структури его-документа характерна наявність прямого авторського висловлювання, позиція оповідача відповідає позиції автора, аналіз дійсності відповідає художньому образу цієї дійсності, суб'єктивності світосприйняття відповідає граничній суб'єктивності висловлювання, використовуються справжні імена, мова – від зовсім «необробленої» до літературної» [8, с. 64].

Отже, его-документи – це самоописові тексти, у яких образ оповідача максимально наближений до автора, а художня дійсність фактично тотожна дійсності реальній. У цьому сенсі «Гра в перевдягання» Артема Чеха цілковито відповідає моделі его-документальності: автор і оповідач тотожні, а фронтовий досвід репрезентується не відсторонено, а через суб'єктивно прожиту перспективу.

Третя типологічна модель заявлена жанром художнього репортажу (Reporters «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни»). Вибір не випадковий, адже, як зазначає А. Бондар: «Майдан і війна докорінно змінили українську репортажистику, зробивши її «вигідним жанром для опису трагедій» [12].

Літературний репортаж у сучасному українському контексті функціонує як проміжний жанр між документалістикою та художньою прозою, поєднуючи фактографічну точність з емоційним досвідом автора й очевидців. Скажімо, О. Бикова тлумачить художній репортаж як «трансформаційну модифікацію» традиційного репортажу, що «зберігає документальне ядро, але використовує інструменти наративної прози, інтерв'ю, мемуаристики та навіть кіно» [1, с. 13].

Структура збірки – це двадцять чотири тексти (також передмова Сергія Жадана та післямова головної редакторки видання Марічки Попласкуайте), об'єднані спільною домінантою – свідченням війни у множинності форм, голосів і ситуацій. Тематична цілісність зумовлена тим, що всі наративи, попри відмінність сюжетних ліній, репрезентують різні способи проживання травматичної реальності, що стала спільною для всієї країни. Тобто тематично вирізняємо цей тип художнього репортажу як воєнний. Поліфонічність збірки виявляється через включення голосів військових, журналістів, волонтерів, медиків, працівників критичної інфраструктури (зокрема залізничників), доглядачів тварин і пересічних цивільних, які пережили події на окупованих, прифронтових територіях. Така множинність тем і персональних оптик формує комплексний образ війни як багатовимірної досвіду.

Для аналізу наративної діагностики текстів збірки помічною може бути класифікація польської дослідниці репортажу Малгожати Чермінської, яка вирізняє три типи джерел оповіді: авторський звітний наратив, поліфонічне збирання голосів та реконструкцію джерел [13]. Різні репортажі збірки реалізують окремі моделі, формуючи різні способи фіксації воєнного досвіду.

Авторський звітний наратив, наприклад у тексті Тетяни Безрук «Там було чотири людини, вижила лише мама» чи Каті Бабкіної «Пережити телепорт», забезпечує ефект присутності та передає суб'єктивну оптику репортера, який одночасно є свідком подій. Наратив фіксує не лише подію, а й власну реакцію на неї: «...в обстрілах немає романтики. Ти впираєшся улюбленими штаними, які ще донедавна вдягала у мирному Києві в кафе, в грязюку, шукаєш очима чийсь знайомі очі і сподіваєшся лише на краще» [14, с. 52]. Натомість реконструкція джерел, характерна для репортажів Віри Курико «Білий халат» чи Анни Аргірової «Пам'ятаю, як ділила два варених яйця на 15 частинок. Всі раділи», вибудовує оповідь від третьої особи, що дає змогу систематизувати колективний досвід і мінімізувати авторську присутність. Так, останній репортаж фіксує історію двох літніх людей, які пережили облогу й евакуацію з Маріуполя, але власний голос не висуває на передній план. На початку з'являється коротке пояснення умов інтерв'ю, згадка про анонімність героїв, однак далі журналістка відходить у тінь, стаючи посередником між читачем і досвідом очевидців. У результаті кожна наративна стратегія окремо демонструє свій спосіб фіксації реальності: від інтимного, емоційно забарвленого свідчення – до стриманої, документально об'єктивованої хроніки, що разом формують різні рівні правди про перші місяці повномасштабного вторгнення.

Висновки. Аналіз сучасної української воєнної прози демонструє, що її жанрова та наративна поліфонія є прямою реакцією на травматичну багатовимірність війни та необхідність фіксації досвіду, який неможливо вмістити у традиційні літературні форми. Ключовими механізмами цієї поліфонії виступають жанрова гібридність (мета-жанр), фрагментарність композиції та багатоголосся наративних суб'єктів – від репортера-медіатора до комбатанта-его-наратора. Ця література є не лише художнім відгуком, а й інструментом морального опору, який забезпечує збереження національної пам'яті та утвердження української суб'єктності на світовій культурній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бикова О. Комунікаційно-жанрові модифікації репортажу в сучасній українській пресі (за матеріалами періодичних видань 2000–2012 рр.) : автореф. дис. канд. наук. із соц. комунікацій : 27.00.04. Київ, 2015. 20 с.
2. Герасименко Н. Сучасна воєнна проза : жанрово-стильова типологія. *Слово і Час*. 2023. № 3. С. 35–49.
3. Івченко В. Після 24-го. Оповідання. Ритмізована проза. Київ : Віхола. 2022. 360 с.
4. Кобилко Н. А. Воєнна проза як феномен сучасної української літератури. *Феномен культури постглобалізму* : зб. мат. II Міжнар. наук.-практ. конф. Маріуполь : МДУ, 2021. Ч. I. С. 100–103.
5. Пухонська О. Літературна рефлексія війни: від афективної до раціональної. *Slavia Orientalis*. 2023. Т. LXXII, № 4. С. 619–633. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2023.148586>

6. Пухонська О. Я. Травматичні виміри війни у книзі Владислава Івченка «Після 24-го». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35 (74), № 4, ч. 2. С. 97–104. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.4.2/16>
7. Рарицький О. Художньо-документальна проза як метажанр: проблема рецепції та інтерпретації, особливості вияву й функціонування. *Слово і Час*. 2014. № 11. С. 37–48.
8. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і Час*. 2019. № 6. С. 62–73.
9. Сидоренко О. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 2021. Вип. 48. Дрогобич : Гельветика. С. 167–173.
10. Трофименко Т. Сучасна українська проза після 24 лютого: рецепція війни. *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*. 2023. № 16. С. 97–114.
11. Чех А. Гра в перевдягання. Чернівці : Меридіан Чернівці, 2025. 192 с. URI: <https://epub.com.ua/product/hra-v-perevdiahannia/> (дата звернення 29.11.2025).
12. Яремчук О. Андрій Бондар: «Репортаж – це завжди зміна чорно-білої оптики». *ЛітАкцент* : веб-сайт. URI: <http://litakcent.com/2015/03/17/andrij-bondar-reportazh-cezavzhdy-zmina-chorno-biloi-optyky/> (дата звернення 10.01.2026).
13. Czermińska M. «Punkt widzenia» jako kategoria antropologiczna i narracyjna w prozie niefikcyjnej. *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*. Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 2013. № 2–3. S. 11–27.
14. Reporters. 77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни. Київ : Лабораторія. 2023. 224 с.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.161.2(091)"185/189"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.42>

ЄВРОПЕЙСЬКІ КОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

EUROPEAN CODES OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Матушек О.Ю.,

orcid.org/0000-0003-3192-0013

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри історії української літератури

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ця стаття присвячена українській літературі другої половини XIX століття. Об'єктом дослідження у ній є тексти поезій Ю. Федьковича й П. Куліша, які репрезентують тенденції в українській літературі, що розвивалася в двох імперіях, Австрійській і Російській. Предметом дослідження є присутність європейських кодів в текстах цього періоду.

Ми прийшли до висновку, що українські письменники вводили до творів знаки й сюжети європейського культурного тексту, незважаючи на імперативність критики й цензури. Для П. Куліша імена відомих творців були місткими знаками, у діалозі з якими він розгортав свої ідеї. Для Ю. Федьковича європейський простір позначав місце мілітарного хронотопу, у якому опинилися герої. Мистецькі коди пронизують його інтимну лірику, де адресатом є лірична героїня. Сюжети німецьких балад у Ю. Федьковича представляли адаптацію зовнішньої рецепції українських героїв у романтичній парадигмі. Українська спільнота готова була чути й читати світову та європейську поезію своєю мовою, що й бачимо у перекладах П. Куліша, С. Руданського та ін. У 70-ті роки XIX століття тема освіти як такої, інтелігенції, жіночої освіти й емансипації активно входила в літературу й розгорталася спочатку в українському просторі, а далі – сягнула Цюриха й Відня в творчості Олени Пчілки. Симптоматично, що з роками європейських кодів в українській літературі ставало дедалі більше, а їхні функції урізноманітнювалися. Назривала зміна канону. В українській літературі склалася особлива ситуація, коли, з одного боку, ознаки нової мистецької парадигми з'являлися задовго до її усвідомлення культурою як домінантною, а з другого – романтична художня картина існувала паралельно з реалістичною.

Ключові слова: текст, культурний код, народництво, хронотоп, канон, Ю. Федькович, П. Куліш, Олена Пчілка.

This publication is devoted to Ukrainian literature of the second half of the 19th century. The object of research in it is the texts of poems by Y. Fed'kovych and P. Kulish, which represent trends in Ukrainian literature that developed in two empires, the Austrian and the Russian.

The study examines the presence of European codes in the texts of this period. We have concluded that Ukrainian writers introduced elements and motifs from European cultural texts into their works, despite the imperatives of criticism and censorship. For P. Kulish, the names of famous creators were meaningful symbols, in dialogue with which he developed his ideas. For Y. Fed'kovych, the European space represented a place of military chronotope in which the heroes found themselves. Artistic codes permeate his intimate lyrics, where the addressee is the lyrical heroine. The plots of German ballads in Y. Fed'kovych's works represented an adaptation of the external reception of Ukrainian heroes in the romantic paradigm. The Ukrainian community was ready to hear and read world and European poetry in their own language, as evidenced by the translations of P. Kulish, S. Rudans'kyi, and others. In the 1870s, the themes of education, the intelligentsia, women's education, and emancipation actively entered literature and first unfolded in the Ukrainian space, then reached Zurich and Vienna in the works of Olena Pchilka. It is symptomatic that, over the years, European codes have become increasingly prevalent in Ukrainian literature and have diversified in function. A change in the canon was brewing. A special situation has developed in Ukrainian literature, when, on the one hand, signs of a new artistic paradigm appeared long before its recognition by culture as dominant. On the other hand, romantic artistic painting existed alongside realistic painting.

Key words: text, cultural code, populism, chronotope, canon, Yu. Fed'kovych, P. Kulish, Olena Pchilka.

Постановка проблеми. Друга половина XIX століття – це особливий період в історії української літератури, який має як свої стійкі типові риси, так і винятки. І сучасні літературознавці, й тодішні письменники та літературні критики характеризували його як народницький. Відтак вони виділили його провідні характеристики й тенденції розвитку. Це були І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, І. Франко та інші. Узагальнила й підсумувала спостереження тодішніх літера-

турних критиків Соломія Павличко. Дослідниця визначила народництво і як політичну ідеологію, і як спосіб художнього існування літератури, і як теоретичне осмислення культури, і як форму критики, і як культурний дискурс [7, с. 27-28].

У висновках вченої для нас важливі певні моменти: 1. Основним предметом зображення в літературі цього періоду є народ. 2. Народницькі тексти відображали класову позицію селянства. 3. Народницький дискурс представлений традицій-

ними або автономними художніми структурами, романтико-народницькою ідеологією, дидактичними та етнографічними формами, використанням розмовної, а не писаної мови [7, с. 29].

Інший відомий дослідник-компаративіст Дмитро Наливайко, вписавши літературу цього періоду в комунікативну ситуацію, поділяє думку Д. Чижевського про неї як «літературу неповної нації» й розгортає свою концепцію, констатуючи, що «в Україні на середину XIX століття сфера національного життя звузилася до нижчих верств населення, передусім селянства», яке було й носієм української мови, й основною базою української літератури, й головним її адресатом [5, с. 280]. Змістовий, сюжетно-тематичний рівень української літератури, на думку автора, характеризується домінуванням селянської теми [5, с. 282]. Щодо автора дослідник писав, що він також був «включений у селянський світ» [5, с. 293].

Народництво цікавило С. Павличко як контекст і платформа, на фоні яких вигідно виокремлюються риси модернізму. Нас же цей період цікавить не в канонічних його ознаках, а в порушеннях народницької норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

С. Павличко бачила ці нові риси ще в пізньому українському романтизмі 60-х років XIX ст. й зазначала наступне: «Там, де хоч у зародку з'являється гасло «штуки для штуки», там, де в ролі головного читача й адресата висувається інтелігенція, там, де починаються переспіви й переклади з західних літератур, відкривається естетичний простір для формування художніх принципів та систем іншого, ненародницького спрямування й, відповідно, ненародницького дискурсу» [7, с. 38].

Звісно, що тема, за яку ми взяли, заширока для однієї статті. Якщо підійти до неї за парадигмою Соломії Павличко, то необхідно сказати, що українські автори другої половини XIX століття перекладали твори зарубіжної літератури. П. Куліш переспівав 15 псалмів та впорядкував збірку «Позичена кобза» (1897), до якої включив твори Гайне, Гете, Шіллера й Байрона [4].

С. Руданський зробив низку перекладів з польської, сербської, німецької, латинської й грецької мов [9]. Навіть народовська преса визначала переклад одним із напрямків своєї діяльності. Скажімо, часопис «Нива», що виходив протягом кількох місяців 1865 року у Львові, надрукував першу дію «Гамлета» й поезії Гайне. П. Куліш мав намір перекласти українською всю драматургічну спадщину В. Шекспіра й почав його вті-

лювати в життя. 1882 року у Львові побачив світ перший том цього проєкту з назвою «Шекспірові твори», який удоступнив для українського читача п'єси «Отелло», «Троїл та Крессіда», «Комедія помилок» [6, с. 681].

Дмитро Наливайко в літературі досліджуваного періоду виділяє тему інтелігенції, яка «трактувалася специфічно, з висуненням на перший план національної проблематики» [5, с. 282]. Варто звернути увагу, хто саме цю тему розгортав. І. Нечуй-Левицький – син священника, випускник Київської духовної Академії, вчитель. У романах «Хмари» та «Причепи» він піднімав проблеми освіти та української інтелігенції. Олена Пчілка як представниця дворянства послідовно розкрила їх в оповіданнях «Біла кицька», «Півтора оселедця» та повісті «Товаришки». В останній авторка торкається проблем жіночої емансипації та жіночої освіти за кордоном. Вона розімкнула художній простір української літератури й шляхетно ввела до нього Швейцарію, з розкішними романтичними пейзажами, освітніми установами, відображенням процесу освіти, дискусіями молодого української інтелігенції. Слідом за Оленою Пчілкою (або й паралельно) почнуть творити О. Кобилянська, Н. Кобринська та ін. Олена Пчілка послідовно іронізувала з гіпертрофованих патріархальних засад розподілу обов'язків у сім'ї. Вона вперше в українській літературі звернулася в текстах до жіночої аудиторії [8].

Для вивчення присутності європейської культури в текстах українських авторів вважаємо за доцільне використати поняття «культурний код», який розуміємо як «чужий голос», згідно з роботою Р. Барта «S/Z» [13]. Дослідник визначає культурні коди як цитатії, витяжки з якоїсь сфери знання або людської мудрості. Зазвичай їх класифікують за типом цитованого знання, а саме – фізичного, фізіологічного, медичного, психологічного, літературного, історичного. Це – перспектива цитатії, марево, зіткане зі структур, слід того, що вже було [13]. **Нашим завданням** буде з'ясувати, як звучать голоси інших культур в українській народницькій літературі. Розглянемо це на прикладі текстів другої половини XIX століття, написаних як на сході, так і на заході України, розділеної між двома імперіями. На жаль, в українському літературознавстві так склалося, що реалістичний період на сьогодні, мабуть, найменш популярний й вивчається в локальних осередках. Скажімо, постать і творчість Юрія Федьковича – об'єкт уваги передусім чернівецьких вчених. Представниця цього наукового кола Лідія Ковалець детально вивчає життєвий шлях Буковинського Солов'я, що пред-

ставлено в її статтях і монографіях [2; 3]. Джерела поезії П. Куліша ще чекають на сучасне монографічне дослідження, але цієї проблеми торкався Микола Зеров у передмові до видання «Від Куліша до Винниченка», відзначивши роль західних поетів у творчому шляху поета [1, с. 26-27; 37-41].

Виклад основного матеріалу. Перша збірка П. Куліша «Досвітки. Думи і поеми» (1862) традиційно народницька. Тут автор – козакофіл, кобзар, що взявся за перо після смерті Тараса Шевченка. Він звернувся до тем козацтва, побратимства, патріархального життя. На основі цієї збірки дослідники назвали Куліша епігоном Шевченка. Він і сам цього не заперечував. Але в традиційний народницький дискурс вривається європейський культурний струмінь. Скажімо, поезія «До Данта, прочитавши його поему “Пекло”» – зразок рецепції світового шедевра, в котрому автор декларує серйозне сприйняття тексту. В образи твору Данте Куліш вкладає власний зміст, актуальний на той момент не тільки для України, але й для східної Європи:

З твого серця вийшли ті оповідання

Нехай усі люди тії болі чують;

Нехай усі землі, всі язика знають,

Як великі душі за весь мир горюють [4, с. 268].

Якщо у Данте ті, хто наповнював Пекло, – грішники, то у П. Куліша – це страдники за людство. Саме ця поезія демонструє, що наш автор дивився на світ крізь «шевченкові окуляри»: згадаймо поему «Сон», а саме – картину Сибіру: «Заворушилася пустиня, / Мов із тісної домовини / На той останній страшний суд / Мертвці за правдою встають» [12, с. 184]. Відтак показовим тут є накладання національного, шевченкового і світового. Скажімо, у Ю. Словацького такими страдниками є польські засланці до Сибіру, учасники повстань проти російського поневолення [10].

У збірці «Хуторна поезія», що вийшла друком у Львові в 1882 році, П. Куліш уже козакофоб, який будь-які повстання й війни вважає руйнацією культури. Цю свою нову точку зору він висловлює і в поезії «До Шекспіра». У цього тексту – два адресати – Шекспір та український народ. Перший – представник рафінованої англійської культури, а другий – дикої української. Основна характеристика народу дається через описові конструкції й зводиться до значення «руїнника»: прибула степовий, наслідник робизацький, правнуки хигацькі [4, с. 385]. Шекспір тут виступає знаком європейської культури, позитивним краєм опозиції «культурний-дикий». При

його зображенні П. Куліш користується напруженнями різних дискурсів, історичного, художнього й літературного:

З культурників найбільший воєвода:

Ти – пишний цвіт і плід великого народа.

Дай очі правнукам хигацьким просвітити,

Твій розум праведний сліпим благовістити [4, с. 385].

Семантика «дикості й розбишацтва» пов'язана у поета з духовною й розумовою сліпотою. Саме в цей час П. Куліш став деміфологізатором романтичного сприйняття козащини в українській літературі.

Культурний кордон між своїм і чужим проходив у самій родині поета й письменника Юрія Федьковича. Його мати народилася в сім'ї православного священика Ганіцького, а батько сповідував католицьку віру. З одного боку, Ю. Федькович вважається одним із найпопулярніших епігонів Т. Шевченка. Водночас він, особливо в ранній період творчості, писав німецькою мовою й перебував під естетичним впливом німецьких романтиків. Сюжети про жовнірів українського походження він розгортав на фоні Італії («Таліанка»), Сербії («Сафат Зінич»), Румунії («Штефан Славич») та інших локацій Австрійської імперії [11, т. 2]. Європа тут здебільшого показана як «чужа сторона», куди український жовнір потрапляє не зі своєї волі, а через мілітарну політику імперії, як, скажімо, у поезіях «Флояра», «Марш на Італію», «Під Кастенедолем» [11, т. 1]. Цей простір тісно пов'язаний із мотивами дороги, втечі, походу, туги за рідним краєм або вписаний в опозицію «батьківщина – чужина» («Старий жовняр», «Дезертир», «У Вероні»). Поезія «Співак» (1868) є переспівом твору Ф. Шіллера «Поділ землі». Про покликання поета тут говориться у формі буковинської казки. Засновком до мікросюжету є Божий анонс про те, що Він наділить усіх людей за їхнім бажанням. Поет вдається до риторичного прийому розділення цілого. Відтак під час Божого поділу землі «Гуцул вхопив полонину, / Мужик хапнув поле, / Циган – клевець та ковало, Дяк сів серед школи» [11, т.1, с. 171-172]. Серед присутніх був і Співак, якому даровано рай і волю. Відтак Юрій Федькович актуалізує романтичну концепцію творчості, за якою поет – це людина вільна від усього матеріального й приземленого, обертається в сакральній сфері й проповідує «волю святу» [11, т. 1, с. 172].

Цей автор запозичив і деякі баладні сюжети. Образ Юрія Гінди в однойменному творі взятий з твору німецького письменника Ернста

Нейбауера. Сюжет балади тримається на мелодраматичній лінії з любовним трикутником, де дві сестри полюбили Гінду, а він їх обох відразу. Кульмінація балади по-готичному моторошна: сестри отруюють одна одну, а Гінда божеволіє. Події й образи змальовано в романтично-побутовому плані. Тут використано елементи близнюкового міфу: дівочі образи виконують у тексті однакову функцію [11, т. 1, с. 87-91]. Цей же сюжет обробив Ю. Федькович іще раз й назвав твір «Шипітські берези» (1863) [11, т. 1, с. 145-151].

Своїй коханій Емілії Марошані Ю. Федькович присвятив поетичне німецькомовне вітання «До Емілії»¹. Вірш можна розділити на дві частини: перша присвячена ідеалізації й панегіризації головної героїні. Почуття ліричного героя виражені через метафори-звертання «трояндова принцесо», «рідкісна перлино» [11, т. 1, с. 427]. Ліричний герой говорить з Іспанії, насичуючи поезію її культурними й географічними кодами на зразок «підніжжя Сінтра-гір», «вітрець з Аранхуеса», «із Саламанки» [11, т. 1, с. 427]. Він бідкається, що не може знайти пісню, гідну адресатки. Друга частина поезії – це стилізована молитва до Мадонни Мурільйо, одного з найвідоміших митців епохи Бароко:

Піду я в Компостелу, де прекрасну
Мурільйову Мадонну має храм,
Й за тебе, о її подобо ясна,
Молитви найпалкіші я віддам [11, т. 1, с. 429].
Вірш сповнений риторичних звертань

і запитань:

«Свята Мадонно, – буду я бламати, –
Скажи, яку візьмеш від мене дань?
Чи маю квіти я, чи серце дати,

Щоб берегла її ти від страждань?» [11, т. 1, с. 429].

Ця частина поезії нагадує молитву за змістом і за формою. Для неї характерні звертання та прохання до Бога і Мадонни. Молитовний дискурс представлений накопиченням дієслів у формі наказового способу другої особи у ролі прохання: охороняй, допомагай, не забудь, навчи [11, т. 1, с. 429]. Текст Ю. Федьковича позбавлений канонічності й сповнений найщиріших почуттів і побажань на адресу ліричної героїні:

Охороняй її, Мадонно гожа,
І будь ти з нею всюди повсякчас.
Хай розцвітає ця північна рожа,
Яку ніхто не бачив ще у нас [11, т. 1, с. 429].

Прохання до Мадонни часом перериваються коментарями ліричного героя:

Та вже коли прийдеться їй терпіти,
Бо тут нікого муки не минуть,
Ти ласкою небесною зігріти
Її, Мадонно мила, не забудь.
Вели ти їй по квітах лиш ходити,
Коли ж чека її тернистий шлях,
Навчи її до тебе так молитись,
Як нині я молюся у сльозах [11, т. 1, с. 429].

Очевидно, що місце, звідки говорить ліричний герой, – бажаний простір для його перебування. Це – хронотоп, який розмикав імперські межі й занурював у природну, мистецьку, культурну й духовну атмосферу теплої Іспанії.

Отже, ми прийшли до **висновку**, що українські письменники вводили до творів знаки й сюжети європейського культурного тексту, незважаючи на імперативність критики й цензури. Для П. Куліша імена відомих творців були місткими знаками, у діалозі з якими він розгортав свої ідеї. Для Ю. Федьковича європейський простір здебільшого позначав місце мілітарного хронотопу, у якому опинилися герої. Мистецькі коди пронизують його інтимну лірику, де адресатом є лірична героїня. Сюжети німецьких балад у Ю. Федьковича представляли адаптацію зовнішньої рецепції українських героїв у романтичній парадигмі. Українська спільнота готова була чути й читати світову та європейську поезію своєю мовою, що й бачимо у перекладах П. Куліша, С. Руданського та ін. У 70-ті роки XIX століття тема освіти як такої, інтелігенції, жіночої освіти й емансипації активно входила в літературу й розгорталася спочатку в українському просторі, а далі – сягнула Цюриха й Відня в творчості Олени Пчілки. Симптоматично, що з роками європейських кодів в українській літературі ставало дедалі більше, а їхні функції урізноманітнювалися. Назривала зміна канону. В українській літературі склалася особлива ситуація, коли, з одного боку, ознаки нової мистецької парадигми з'являлися задовго до її усвідомлення культурою як доміантної. А з другого – романтична художня картина існувала паралельно з реалістичною.

Звичайно, цю тему тільки почали досліджувати українські літературознавці. Перспективи продовження її я бачу у детальному вивченні перекладів та переспівів творів європейських авторів українською мовою, студіюванні епіграфів-цитат та присвят та їх взаємодії з текстами, уважному читанні та коментуванні текстів, насичених європейськими кодами, вивченні динаміки зміни образу автора й читача, дослідженні явних та прихованих запозичень в текстах української літератури другої половини XIX століття.

¹ Використовуємо переклад Б. Гавришкова, уміщений у двотомник Ю. Федьковича [11, т. 1, с. 425-429].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеров М. Поетична діяльність Куліша. *Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства*. Київ : Культура, 1929. С. 5-46.
2. Ковалець Л. Сторінками життя і творчості Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2005. 165 с.
3. Ковалець Л. Юрій Федькович: історія розвитку творчої індивідуальності письменника: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 440 с.
4. Куліш П. Твори : в 2 т. Київ : Наукова думка, 1994. Т.1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с.
5. Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі. *Теорія літератури й компаративістика*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. С. 277-312.
6. Нахлік Є. Примітки. Куліш П. *Твори*: в 2 т. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
8. Пчілка О. Маскарад. Харків : Vivat, 2026. 528 с.
9. Руданський С. Твори: в 3 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2-3.
10. Словацький Ю. Ангеллі. *Дзвони зимою*: Антологія польської поезії. Київ : Основи, 2000. С. 76-106.
11. Федькович Ю. Твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1: Поезії. 463 с.
12. Шевченко Т. Повне зібрання творів У 12 т. Київ : Наукова думка, 1989. Т.1 : Поезії, 1837-1847 рр. 528 с.
13. Barthes R. S/Z / transl. by R. Miller. New York : Noonday Press, Farrar, Strauss i Giroux, 1974. 292 p. URL: https://archive.org/details/sz00bart_0/page/n1/mode/1up (дата звернення: 21.02.2026).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЛЬ ЖАНРУ БІОГРАФІЧНОГО ЕСЕ У СТРУКТУРІ РОМАНУ «АМАДОКА» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ

THE ROLE OF THE BIOGRAPHICAL ESSAY GENRE IN THE STRUCTURE OF THE NOVEL “AMADOKA” BY SOFIA ANDRUKHOVYCH

Мокряков І.С.,

orcid.org/0009-0004-6333-6780

аспірант кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті нами проаналізовано роль жанру біографічного есе у структурі роману «Амадока» Софії Андрухович крізь призму стилю; гра з жанром, зокрема, визначається нами як виразна риса стильова константа у текстах Софії Андрухович, яка так чи інакше втілюється в кожному з її романів. Ми фокусуємось на аналізі жанрової моделі біографічного есе та модифікаціях, які привносить в його структуру письменниця в романі «Амадока». Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз зазначених аспектів важливий, по-перше, для розуміння змін у жанровій парадигмі як такої (яка за своєю природою є мінливою), а по-друге – для розуміння еволюції стилю власне Софії Андрухович, оскільки роману «Амадока» саме з точки зору структури і стилю уваги, з нашої точки зору, приділено недостатньо.

Тому метою нашого дослідження є саме охарактеризувати специфіку застосування структури жанру біографічного есе у романі «Амадока», з'ясувати, яким чином авторка застосовує його у своєму тексті і як поєднуються тексти фікційний та нефікційний в рамках одного роману, які функції виконують. У фокусі дослідження перебувають біографічні тексти, створені авторкою в розділі «Бажане»: Йоган-Георг Пінзель, Баал Шем Тов, Григорій Сковорода. В нашому дослідженні ми спираємось на ідеї Цветана Тодорова («жанрова модель»), Алістера Фавлера (роль жанру в інтерпретації тексту), Герміону Лі (принципи будови біографії) та Паулу Бекшайдер («голос біографіста»).

У статті нами проаналізовано динаміку розвитку жанрової структури біографічного есе у романі «Амадока», встановлено, які модифікації використовує авторка, виявлено стильові константи, а саме посилення на творчість згаданих постатей (скульптури Йогана-Георга Пінзеля, перекази про Баала Шем Тоба, філософські ідеї Сковороди), створення спільного простору в рамках художнього тексту, в якому названі постаті вступають у взаємодію, використання акцентів на спільних деталях; також висвітлено переплетення біографічного тексту із текстом художнім. Подальші перспективи дослідження полягають у глибшому аналізі гри з жанром у творчості Софії Андрухович, дослідженні модифікацій, які застосовує авторка, глибшому дослідженні структури біографічного есе у романі «Амадока» (наприклад, біографія Віктора Петрова).

Ключові слова: жанр, стиль, гра, біографія, Софія Андрухович.

This article analyzes the role of the genre of the biographical essay within the structure of Sofia Andrukhovych's novel *Amadoka* through the prism of style. Genre play is identified as a distinctive stylistic feature and a stable stylistic constant in Andrukhovych's prose, which in one way or another manifests itself in each of her novels. The focus of the study is the analysis of the genre model of the biographical essay and the modifications introduced into its structure by the author in *Amadoka*.

The relevance of the research lies, first, in the importance of examining these aspects for understanding transformations in the genre paradigm as such, which is inherently dynamic, and second, in contributing to the understanding of the evolution of Sofia Andrukhovych's individual style, as the novel *Amadoka*, particularly from the perspective of structure and style, has received insufficient scholarly attention.

Accordingly, the aim of this study is to characterize the specific ways in which the structure of the biographical essay is employed in *Amadoka*, to determine how the author integrates this genre into the novel, and to examine how fictional and non-fictional texts coexist within a single narrative and what functions they perform. The research focuses on the biographical texts created by the author in the section “The Desired,” namely those devoted to Johann Georg Pinsel, Baal Shem Tov, and Hryhorii Skovoroda. The study draws on the theoretical frameworks of Tzvetan Todorov (the concept of the “genre model”), Alastair Fowler (the role of genre in textual interpretation), Hermione Lee (principles of biographical construction), and Paula Backscheider (the “biographer’s voice”).

The article examines the dynamics of the development of the genre structure of the biographical essay in *Amadoka*, identifies the modifications employed by the author, and determines stylistic constants, including references to the creative legacy of the figures depicted (Pinsel's sculptures, narratives about Baal Shem Tov, Skovoroda's philosophical ideas), the creation of a shared artistic space within the fictional text in which these figures interact, and the use of emphases on shared details. The interweaving of biographical and fictional discourse is also analyzed. Prospects for further research include a more in-depth examination of genre play in Sofia Andrukhovych's oeuvre, a detailed study of the modifications she employs, and a deeper analysis of the structure of the biographical essay in *Amadoka* (for example, the biography of Viktor Petrov).

Key words: genre, style, play, biography, Sofia Andrukhovych.

Постановка проблеми. Гра з жанром шляхом комбінування жанрових структур – виразна риса стилю Софії Андрухович, увагу на яку не-

дноразову звертали дослідниці її творчості. Це стосується всіх романів авторки, написаних до повномасштабного вторгнення. Так, наприклад,

ця особливість роману «Сьомга» відзначається в «Історії української літератури в дванадцяти томах»: «У ньому [романі “Сьомга”] можна завважити змішування елементів роману виховання, психологічного роману, трилеру й детективу» [3, с. 361], а дослідниця Мирослава Крупка звертає увагу також на автобіографічну складову цього тексту: «Автобіографічні аспекти чітко втілені образною та оповідною структурою твору. Проекція своєї індивідуальності на персонажів набуває відкритих форм, культивується особливий тип відвертого наратора» [6, с. 41], – зазначаючи, що такий автобіографізм «ґрунтується на психоаналітичному принципі ретроспекції» [6, с. 41], що підводить нас до можливості розглядати цю особливість в тому числі і як авторську гру з жанром автобіографії, адже насправді текст «Сьомга» не є автобіографією авторки, а лише хоче здаватися нею. Наприклад, нараторку у цьому романі звати Софія, як і авторку тексту, і відвертість твору може легко ввести читача в оману; однак фінал роману дає чітко зрозуміти, що текст насправді є фікшеном, адже у фіналі нараторка Софія помирає.

Також гра авторки з жанровими структурами яскраво проявляє себе і виходить на якісно новий рівень у другому романі «Фелікс Австрія». Дослідниками жанрова природа роману інтерпретується по-різному: так, дослідниця Тетяна Гребенюк вводить роман «Фелікс Австрія» у контекст «історіографічної металітератури» [2, с. 97], Галина Косарева розглядає «Фелікс Австрія» як «метаісторію» [4, с. 111], а дослідниця Л. Крупка пропонує розглядати текст як «родинний наратив» [5, с. 29], адже вважає «Фелікс Австрія» родинним романом. Однак те, в чому сходяться всі дослідники цього тексту і що неможливо заперечити – це те, що текст роману є щоденником персонажки Стефанії Чорненко, що однозначно вказує на використання жанру роману-щоденника. І це досить нехарактерне поєднання жанрів – історичного роману зі щоденником, оскільки традиційно історичний роман передбачає певну об'єктивність, коли щоденник, навпаки, глибоко суб'єктивний і особистий.

Якщо ж питанням жанрової природи романів «Сьомга» та «Фелікс Австрія» приділено чимало уваги, то цей вимір у контексті роману «Амадока» досі залишається недостатньо висвітленим у наукових роботах, що і зумовлює *актуальність нашої роботи*.

Метою нашого дослідження є охарактеризувати застосування структури жанру біографічного есе у романі «Амадока».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Цветан Тодоров у есе «Походження жанрів» ставить питання щодо природи жанру як такої. Розмірковуючи про можливість існування жанру і чи не є «невідступна увага до жанру <...> анахронізмом» [7, с. 22], науковець доходить до думки, що «те, що твір «не кориться» своєму жанрові, не означає, що жанр не існує» [7, с. 24]. Автор пояснює свою позицію тим, що для того, щоб «не кориться» – «потрібен закон – який власне і буде порушено» [7, с. 24]. Далі – розширює цей принцип на поняття норми: «норма стає видимою – живе тільки завдяки її порушенням» [7, с. 24]. Сам жанр Цветан Тодоров визначає як певну модель, причому цю модель застосовує як автор, так і читач: «жанри існують як інститут, вони функціонують як «горизонти очікувань» для читача, як «моделі писання» для автора» [7, с. 29]. Таким чином можна судити про те, яким чином функціонує і розвивається жанр: не шляхом просто застосування моделей (норм), а шляхом модифікацій цих моделей, шляхом доповнення цих моделей і утворення нових комбінацій (взаємодії між різними моделями в рамках одного тексту), гри як безпосередньо з їхньою будовою, так і з очікуванням читача від застосування цієї моделі.

Дослідник Алістер Фавлер також притримується схожих ідей щодо жанру як норми, по суті – жанру як моделі, однак висвітлює роль цієї моделі не тільки у категоріях, які відзначав Цветан Тодоров («модель для писання» – «горизонт очікувань»), а ще й у вимірі інтерпретації тексту. «Під час третьої фази критики – оцінки – поняття жанру є центральним» [9, с. 272]. Так, робота Алістера Фавлера фокусується на літературній критиці та інтерпретації саме в ній, однак, з нашої точки зору, ці ж принципи можуть бути застосовані для інтерпретації загалом. Дослідник наголошує: «Ми маємо не забувати про епоху, в якій живемо самі <...> тут роль жанру знову вкрай важлива» [9, с. 269-270], оскільки, як він зазначає пізніше «загальна парадигма суттєво змінюється від періоду до періоду» [9, с. 272]. Мінливість жанру, очевидно, вимагає від читача розуміння цих змін, що, у свою чергу, активно залучає його до гри з текстом: читач має не просто «знати» певні моделі, а й вміти побачити зміни, які в них відбулися у конкретному тексті. Автору у свою чергу не обов'язково робити зміни у жанровій моделі глобальними і революційними: наприклад, зміни можуть стосуватися стилю. Алістер Фавлер, уточнюючи свою думку щодо зміни парадигми, згадує про відносність поняття «високих» і «низьких»

жанрів, і що в різні епохи різним жанрам були відведені ці ролі [9, с. 272]. Для нас це вказує на зв'язок, зокрема, і зі стилем: наприклад, таким чином Юрій Андрухович перетворив жанр сонету на «низький», створивши «Кримінальні сонети». Очевидно, що модель жанру містить в собі і певні умовності щодо стилю: тому, коли ми інтерпретуємо жанр – ми не можемо уникати інтерпретації авторського стилю; правильним буде і обернене твердження – коли ми інтерпретуємо стиль, ми не можемо уникати інтерпретації жанру.

Біографія як жанр є однією з найдавніших та найбільш універсальних моделей літературного нарративу. На це можна поглянути в широкому сенсі: біографія не обов'язково має належати реальній історичній постаті, себто бути нефікційною, вона може втілюватися і у фікшені: по суті навіть вигадані персонажі мають свою біографію, кожен текст так чи інакше може бути прочитаний як біографія (біографії) персонажів. Особливо це помітно у великих художніх творах, наприклад, роман «Знедолені» Віктора Гюго зображує довгий життєвий шлях персонажа Жана Вальжана аж до самої його смерті, а також ця риса проявляє себе у літературних серіях («Відьмак», «Дюна» тощо).

Біографія як жанр, закономірно, має свої норми та певні правила. Це детально було висвітлено дослідницею Герміоною Лі, і з-поміж інших правил написання біографії вона виокремлює одне дуже важливе: зміна обсяг біографії не впливає на її суть, оскільки, наприклад, «біографісти, які були знайомі з тим, чію біографію складають, прагнуть сконцентруватися на тій частині життя, якою були свідками», і тому «тотальне охоплення не є незмінним правилом» [10, с. 8]. Це те, що, на нашу думку, дозволяє авторам використовувати біографії реальних історичних постатей у своїх художніх текстах, інтегрувати їхні образи при цьому не втрачаючи у якості, скільки б матеріалу і яку частину життєвого шляху вони б не перенесли у свій текст.

Паула Бекшайдер зазначає, що «найбільш непомітна людина в біографії є найбільш сильною», і ця людина, на думку дослідниці, – це автор [8, с. 3]. З одного боку, зазначає дослідниця, якщо ми «помічаємо» автора, тоді ми відчуваємо «штучність» створеного тексту [8, с. 3], однак з іншого – ми ризикуємо «забути, наскільки в біографії більше інтерпретації, ніж фактів і чому це так важливо» [8, с. 3]. Наше дослідження присвячене не власне біографії як нон-фікшену, а біографії у фікшені: в цьому контексті не є суттєвою проблемою «помітити автора», оскільки це загальноприйнята умовність художнього твору, для пов-

ноцінного сприйняття читач і має «забути», що текст, який він читає, є вигадкою; однак, як не парадоксально, проблема «забути інтерпретацію» залишається. Дещо, правда, видозмінено: біографіста можна звинуватити у неякісній роботі, вигадуванні фактів чи заангажованій інтерпретації; персонаж чи персонажка художнього твору ж таке право має – і це може слугувати, наприклад, додатковою характеристикою для образу. Однак постає проблема: що для тексту означатиме, коли в ньому поєднуються біографія фікційна і біографія нефікційна? І головне – яким чином можна поєднати «голос біографіста» (за Бекшайдер) з наратором у художньому тексті?

Таке поєднання фікційної наративної канви із нефікційними біографічними есе ми спостерігаємо у романі Софії Андрухович «Амадока». Безумовно, наявність біографічної складової у тексті «Амадоки» відзначається дослідниками. Так, Ірина Тарку [11, с. 54] згадує про Віктора Петрова, біографічне есе про якого утворює окремий розділ в романі, однак не розглядає це зі структурного погляду. Тетяна Гребенюк згадує біографічний вимір тексту у контексті « нової щирості », риси якої вбачає в «Амадоці». На думку дослідниці, «оповідь серйозна й виважена, подекуди позначена включенням філософських узагальнень, авторськими відступами про долю України й українців у історичних катаклізмах ХХ століття» [2, с. 135]. Очевидно, під «авторськими відступами» мається на увазі як раз застосування структури біографічного есе, оскільки авторка не вписує себе в роман і може подавати подібні відступи лише використовуючи образи персонажів тексту.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні ми сфокусуємось на інших персонажах, біографічний текст яких використовується для побудови структури роману. У фокусі нашого дослідження перебувають Баал Шем Тов, Йоган-Георг Пінзель та Григорій Сковорода, образи яких представлені у розділі «Бажане», який у структурі роману передуює розділу «Непроникне». Таким чином у площині одного тексту авторки ми спостерігаємо певну динаміку, розвиток цієї структури: у розділі «Бажане» елементи структури біографічного есе інтегровані у художній текст, доповнюють власне сюжет роману, переплітаючись з історією Романи і Чоловіка, наприклад, скульптура святого Онуфрія Йогана-Георга Пінзеля, з біографією якого в тому числі і пов'язаний цей розділ, відіграє важливу роль у центральній сюжетній лінії розділу і слугує для побудови зв'язку з попередніми частинами роману. Тобто,

іншими словами, перетворюється на повноцінний художній образ, на важливу художню деталь, через яку читач може інтерпретувати історію Романи (зокрема поставити під сумнів її правдивість); розділ «Непроникне» використовує структуру біографічного есе в повній мірі для конструювання образу Віктора Петрова.

Біографія Віктора Петрова може бути сприйнята читачем як повноцінне есе, що ґрунтується на фактах з життя письменника. Причину такої відмінності у будові розділів ми вбачаємо насамперед у самому матеріалі, з яким працює авторка: так, Віктор Петров як історична постать, по-перше, хронологічно ближче до нашого часу, по-друге – у порівнянні щодо нього існує набагато більше фактів. В той час як щодо Баала Шем Това, Йогана-Георга Пінзеля та Григорія Сковороди фактів істотно менше. Власне, текст розділу «Бажане» – це спроба з'ясувати та пояснити причини цього, з'ясувати специфіку пам'яті про кожного з діячів.

Баал Шем Тов, Йоган-Георг Пінзель та Григорій Сковорода, хоч і жили приблизно в один і той самий час та всі пов'язані з територіями, що зараз входять до складу України, менше з тим в реальності ніколи між собою не перетинались. Тому місцем, де їхні життєві шляхи «перетинаються» стає як раз текст Софії Андрухович. Це поєднання не є хаотичним або дисгармонійним: з нашої точки зору, саме стильова єдність оповіді виступає тим елементом, який і об'єднує трьох настільки різних людей. Так, авторка при конструюванні біографій кожного дотримується, по-перше, структури біографії: текст кожного завершується смертю («Чому нам так хочеться знати якомога більше деталей про кожну конкретну смерть? Чому це настільки важливо?», [1, с. 523]); по-друге, виокремлює не тільки спільний простір (Україна), а також використовує однаковий набір стильових констант відносно кожного: наприклад, алюзії до творчості – скульптури Пінзеля, філософські ідеї Сковороди та вислів, написаний на його могилі, перекази про Баала Шем Тоба тощо. В авторському стилі чітко виокремлюється стильова домінанта: у цьому випадку нею виступає пам'ять.

В тексті пропонується своєрідна градація від пам'яті до забуття, яка втілюється у життєвих шляхах Баала Шем Тоба, Григорія Сковороди та Йогана-Георга Пінзеля. Для Софії Андрухович категорія пам'яті є амбівалентною та нестійкою, змінною – пам'ять може переходити у забуття, і забуття може перетікати назад у пам'ять. Ми пропонуємо розглянути єдність Баал Шем-Тов –

Григорій Сковорода – Йоган-Георг Пінзель, представлену в тексті, як своєрідний спектр, в якому художньо втілюється означений принцип.

Першим у текст авторка вводить біографічний текст Йогана-Георга Пінзеля. Як каже про нього Чоловік – «Йоган-Георг Пінзель, скульптор XVIII століття, який прийшов невідомо звідки і невідомо куди зник» [1, с. 438]. Це досить чітко задає для читача певний тон біографії Пінзеля, певна гра з традицією, оскільки, зазвичай, у біографіях чітко визначені початок і кінець; коли відбувається інакше – одразу виникає певна таємниця, що підсилює цікавість з боку читача. Чоловік як персонаж теж залучений до гри, яку з ним так само, як і з читачем веде Романа, тому виникає цікава ситуація, коли читач одночасно і залучається до гри, і спостерігає, як гру ведуть з кимось іншим. Зі скульптурами Пінзеля цікаво взаємодіє Чоловік: авторка посиляється на специфіку стилю скульптора, і в цих характерних рисах Чоловік, обличчя якого понівечено внаслідок важких травм, ніби впізнає себе, бачить щось спільне з собою, бачить певну красу. Таким чином можемо стверджувати, що «пінзелевський текст» найсильніше інтегрований у текст художній. І для цього є об'єктивні причини, оскільки точних біографічних відомостей про життя Йогана-Георга Пінзеля, на чому неодноразово акцентує персонажка Романа, майже не зберіглося.

Чого як раз не можна сказати про Баал Шем Тоба, біографічний текст якого авторка інтегрує наступним. Баал Шем Тов і Пінзель як художні образи роману «Амадока» протиставлені одне одному починаючи від того, яким чином введені у текст: Пінзель – це повноцінна інтеграція, це проникнення у текст через образи своїх скульптур, це прямий і безпосередній вплив на сюжет роману; Баал Шем Тов – це введення у текст переказів про нього, перший з яких, в якому фігурує його дружина, з'являється на с. 492. Навіть візуально оповідь про Баала Шем Тоба завжди відокремлена: це завжди короткі абзаци, відокремлені від решти тексту.

«Не дарма хасиди кажуть: “Хто вірить у всі історії про Баал Шем-Това й інших містиків і святих – дурень; хто дивиться на будь-яку окремо взятую історію і говорить: “Це не може бути правдою”, – єретик”» [1, с. 498]. У романі «Амадока» оповідка Романа стверджує, що Баал Шем-Тов, як релігійний діяч, насправді існує не в спогадах у традиційному розумінні, а в «легендарній реальності» (за визначенням Мартіна Бубера, [1, с. 498]). Якщо ж у розповіді про Йогана-Георга Пінзеля важливими були акценти на його

скульптурах, себто творчості, закономірно, що при відтворенні образу Баал Шем-Това акцент робиться на релігійній сфері життя, а саме – на вірі хасидів. Так, Романа розповідає про «ацвут, печаль», «гіркоту, мерирут» та двекут – стан безпосереднього спілкування з богом. Це є важливі поняття, релігійні категорії у хасидизмі. Роль цих понять, уведених у текст, полягає насамперед у тому, щоб підкреслити релігійну іншість Баала Шем-Това, адже в християнстві, яке є найбільш розповсюдженою релігією на території України, *саме таких* категорій немає (проте є подібні), і саме тому акцент робиться на їхній інтерпретації у хасидизмі.

«Але чи потрібно знати щось про саму людину і її життя? Хіба не вистачає дерев'яної, поточної шашелем голови янгола з відрізаним носом?» [1, с. 497]. Саме таке питання ставить Романа щодо життя Йогана-Георга Пінзеля, і це – головне питання щодо життя скульптора, адже він, по суті, лишився у пам'яті людей за допомогою своїх скульптур. Це – спосіб пам'ятати про людину, спосіб зберігати спогади, адже дійсно – хоч про життя Йогана-Георга Пінзеля вкрай мало точних і перевірених фактів, неможливо стверджувати, що люди його не пам'ятають. Носіями пам'яті стають його скульптури, цей образ ми інтерпретуємо ширше – пам'ять про Йогана-Георга Пінзеля зберігається в його творчості. І незнання фактів його біографії не заважає ані пам'ятати про нього, ані сприймати його творчість.

Однак протиставлення у тексті не є настільки категоричним, наскільки може видаватися на перший погляд. Романа, в ході своєї оповіді, знаходить і спільні риси між Йоганом-Георгом Пінзелем та Баалом Шем Товом. Так, наприклад, одна з них – це наявність послідовників, у другого – як релігійного діяча, що закономірно, у першого – учнів, які переймали майстерність скульптора. Однак більш помітна і значуща – це зближення людини з богом. «І діяльність їхня, і сенс їхніх життів був спрямований у трансцендентне. Обое були тісно пов'язані із релігією, хоча й кожен зі своєю. Обое робили Бога ближчим до людини, а людину – до Бога. Чи був би котрийсь із них визнати подібності між ними?» [1, с. 495]. Саме так зіставляє їхні життєві шляхи оповідачка Романа, таким чином ніби беручи на себе відповідальність «визнати подібність», і, очевидно, запрошує читача до своєї дискусії. Саме використання релігійного виміру відкриває можливість органічно ввести біографічний текст Григорія Сковороди.

Його біографічний текст вводиться в текст останнім з трьох. Григорій Сковорода вперше зга-

дується на с. 501, і те, що відрізняє його від двох попередніх діячів – це те, що його вводить в текст не Романа. Таким чином структурно для історії Романи біографічний текст Григорія Сковороди виступає певною силою, яку вона не може контролювати цілковито, яку вона має взяти під контроль. Це виражається в її психоемоційній реакції, адже коли Чоловік «говорить про Сковороду», Романа смикається, її «голос зраджує злість», вона «пирхає з презирством» тощо. Простір Сковороди у тексті окреслюється досить виразно: так, Романа каже, що «можна гіпотетично припустити, що двоє попередніх персонажів могли принаймні чути про існування одне одного, то Сковорода, звичайно, належить до планети, відірваної від двох попередніх планет іще мільйоном світлових років» [1, с. 503]. Його простір, з точки зору Романи, постає немов якась інша планета відносно простору Пінзеля та простору Баала Шем Това. Цікаво, що саме в контексті Сковороди Романа раптом згадує Віктора Петрова, посилячись на його визначення епохи бароко та преромантизму. Це може бути інтерпретовано як раз як повернення контролю над історією, оскільки, як ми знаємо, про Петрова Романа планувала розповісти Чоловікові; Сковорода був введений у історію з його ініціативи.

Романа зазначає: «Природно, що трактування Бога в юдаїзмі і православ'ї надто різні», однак «і Баал Шем Тов, і Сковорода розмовляли з Богом, як людина розмовляє з людиною: чули Його слова, бачили Його усміх, відчували на собі Його любов» [1, с. 504]. Світогляд Григорія Сковороди, на думку Романи, викликав би спротив в Баала Шем Това, адже «Сковорода багато почерпнув від пантеїстів» [1, с. 504], і тому шукав Бога у самому собі, щоб знайти у світі. За переконаннями Баала Шем Това як послідовника юдаїзму, таке бачення Бога – ересь, оскільки навіть бачення Бога як Всесвіту – це звуження поняття Бог, яке є більшим навіть за Всесвіт. Богу «можна тільки віддатися» [1, с. 505], однак Романа акцентує на тому, що ідеї пантеїзму привели Григорія Сковороду до прагнення «розчинитися» у світі, тому він, на її думку, не такий вже й відмінний у своєму баченні від Баала Шем Това. Також Романа посиляється на поняття, яким послуговується Григорій Сковорода – «біс нудьги» [1, с. 515], і зазначає, що, у своїй сутності, цей «біс нудьги» схожий на ацвут Баала Шем Това, що додатково вказує на їхню подібність. Однак в розумінні святості, що є важливою категорією релігії, вони все ж розходяться: «для Баал Шема недорікуватість і простакуватість певний час були маскуванням, при-

криттям, що захищало його святість від поглядів, рук і язиків грішників, то для Сковороди його «дурість» і є суттю святости, найчистішою святістю уповні. Він винайшов для себе формулу абсолютного щастя, шукаючи відповідей у запереченнях і протилежностях: мудрість – у дурості, велич – у ницості, багатство – в бідності, любов і близькість – у віддаленості й розлуці» [1, с. 512].

Романа проводить порівняння як між Баал Шем Товом та Пінзелем, так і Баал Шем Товом та Сковородою. У першому випадку це порівняння, яке базується на згаданій «легендарній реальності» Баал Шем Това та дуже обмеженій кількості інформації щодо Пінзеля («тиші»): «Звичайно, якщо порівнювати тишу навколо Пінзеля і легендарну реальність меджибізького цадика, різниця полягає в тому, що перший – художник, а другий – релігійний діяч, і що обоє належали до різних культур, і особливості цих культур диктували ставлення до особи, до її місця в громаді, до пам'яті про її життя, слова і діяння» [1, с. 498]. У другому випадку у слова Романи Софія Андрухович навіть закладає певну іронію (радіше – самоіронію): «Про Бешта і Сковороду існує більше матеріалів, а отже, більше можливостей для спекуляцій. Відмінність культур, особистих історій та історичних обставин загалом, які впливали на кожного, відмінність їхніх світоглядів, вірувань і мудрувань, відмінність джерел – усе це робить пошук паралелей ризикованим і безглуздом» [1, с. 503].

Так, дійсно, ці люди є носіями безумовно різних культур: Пінзель втілює культуру Європи і християнський вплив на неї, Баал Шем Тов – культуру єврейську і вплив хасидського руху на неї, а Григорій Сковорода постає тут насамперед як носій культури власне української. Коли ми аналізуємо біографічний текст в такому ключі – питання простору стає дуже важливим, адже через поєднання культури і простору в романі «Амадока» зображується взаємодія різних культур на території України, утворюється самобутній культурний простір, саме через такий зв'язок – можливість утворення цього зв'язку – зображується культурне різноманіття, і разом з тим (через образ Григорія Сковороди) відтіняється самобутність власне української культури. Так, зауважимо, можливість взаємодії – потенційна, адже реально ці люди між собою не перетинались і не взаємодіяли, але художній текст, у якому відтворюються біографії цих людей, виступає тим простором, у якому на рівні межитекстових зв'язків ця взаємодія відбувається. І саме стилістична єдність дозволяє утворити з непов'язаних

між собою історій цільний текст, у якому біографії, трансформовані в художні образи, вступають у зв'язок між собою.

Першою описується смерть Йогана-Георга Пінзеля. «Про Пінзелеву смерть ми вже говорили багато. Тільки вона нічого нам не сказала у відповідь. Про Пінзелеву смерть відомо тільки те, що скульптор помер <...> дехто з дослідників вважає, що Пінзель помер у доволі молодому віці – мовляв, йому було близько 45 років» [1, с. 521]. Власне, з цього твердження можна зробити висновок, що смерть скульптора не має особливих відмінностей від його життя: про неї так само відомо дуже мало. І навіть у смерті знаходиться місце для спекуляцій і дискусій, зокрема, щодо віку: Романа ставить під сумнів те, що митцю дійсно було всього 45 років на момент смерті, адже, за її словами, дослідники посилаються на «вік дружини» та «виразну сексуальність його робіт». На користь того, що Йогану-Георгу Пінзелю було більше, ніж 45 років на момент смерті, Романа наводить аргумент, який, знову-таки, базується на роботах скульптора. Якби йому було 45 років, «у такому разі він мав би прибути до Бучача десь у віці двадцяти років, ще зовсім юним і неопереним» [1, с. 521], однак його роботи, створені у Бучачі, говорять зовсім про інше – «він мав набиту руку, власний стиль і добряче розвороховлену душу» [1, с. 522], і також Романа не забуває згадати, що він не тільки був сформованим і майстерним скульптором, а ще й «був здатен навчати інших» [1, с. 522]. Тому вона припускає, що смерть застала митця у віці близько шістдесяти або навіть сімдесяти років, однак сама зазначає, що це твердження – таке ж малоімовірне припущення, як і те, що він помер досить молодим. Це твердження базується на останній скульптурі – святому Онуфрію, яку, на думку Романи, навряд міг створити німецький старець, тому вона зупиняється на думці, що «помираючи, він був уже літнім паном, але все ще міцним і діяльним» [1, с. 522].

Скульптура святого Онуфрія, яка є важливою деталлю в образній системі роману, стає такою важливою деталлю у смерті Йогана-Георга Пінзеля: Романа висловлює «спекуляцію», що саме ця скульптура могла «вбити Пінзеля». Вона пропонує кілька версій: «Пінзель остаточно виснажив себе, цілодобово працюючи над статуєю єгипетського відлюдника, забуваючи про їжу, питво та сон. Або необачно поранився різцем і заніс у кров інфекцію. Або підірвався, вперто тягаючи важезного кам'яного Онуфрія самотужки» [1, с. 523]. На жодній з версій Романа не

наполягає, але, з нашої точки зору, це набуває певного символічного значення, оскільки саме сюжетна лінія, пов'язана у романі з викраденням скульптури святого Онуфрія, для читача остаточно знищує правдивість історії Романи через надто явні невідповідності. А саме те, що викрадення та повернення голови лева, відбитої від цієї скульптури під час викрадення, послугувало приводом для знайомства з Чоловіком, Богданом; однак, за словами Романи, вона була присутня в момент, коли це сталося.

Коли авторка описує смерть Баала Шем Това – раптом виникає цікавий зв'язок між частинами роману: «Наче не бажаючи отримувати жодної допомоги, яка могла б подовжити його життя, падики відмовилися викликати із інших міст тих своїх учнів, <...> а тих учнів, які перебували поруч із ним у Мезбіжі (Меджибожі), відправив геть із міста. Тільки равві Пінхас вперся і відмовився від'їжджати» [1, с. 523]. Ім'я Пінхас добре знайоме для читача: адже саме таке ім'я має один з центральних персонажів другої частини, єврейський хлопчик, у якого була закохана Уляна. Інтерпретація цього зв'язку може бути подвійною: перша – це поглиблення образу Пінхаса Бірнбаума. Так, можливо для читача, який не сповідує хасидизм, персонаж равві Пінхаса, який відмовився полишати Баала Шем-Това в останні години його життя не є відомим, не є очевидним посиленням на цей текст; однак для батька Пінхаса, Авеля Бірнбаума, шохета, глибоко віруючої людини, ці перекази точно відомі. Можна припустити, що саме на честь равві Пінхаса він і назвав свого сина. Інша інтерпретація – це сумнів. Спроба авторки вкотре змусити читача поставити під сумнів історію, яку оповідала Романа: це Авель Бірнбаум назвав Пінхаса на честь цього равві, чи це Романа цілком вигадала і цю історію кохання, давши одному з її персонажів ім'я на честь цього равві? Незалежно від того, якої інтерпретації притримуватися, головна функція цього образу – це поглиблення зв'язку з попереднім текстом, встановлення межтекстового зв'язку вже з другою частиною роману «Амадока», переплетення таких, здавалося б, дуже різних частин в єдине ціле.

Останньою з трьох описується смерть Григорія Сковороди. На відміну від попередніх, Григорій Сковорода готувався до своєї смерті і був готовий її прийняти. Його смерть відображає його філософію: вона стала для нього актом розчинення у світі, чого він і прагнув, адже «ніби точно знав, що ввійшов крізь одні двері, а вийде крізь інші» [1, с. 526]. Його смерть найбільш зрозуміла з усіх

трьох, адже про Йогана-Георга Пінзеля ми не знаємо майже нічого, а про смерть Баала Шем Това знаємо з переказів. Смерть Григорія Сковороди описується так: «він замкнувся у себе в кімнатці, переодягнувся у все чисте, помолився, ліг у ліжко, поклавши собі під голову кілька власних рукописів, і склав навхрест руки на грудях. На вечерю він не з'явився. Наступного дня не прийшов на сніданок і на обід. Здивований господар нарешті наважився увійти до кімнати. Сковорода лежав уже холодний» [1, с. 526]. Смерть описується стримано, без спекуляцій і домислів, відображаючи глибоке і смиренне прийняття філософом неминучого.

Романа стверджує: «Починати треба зі смерті» [1, с. 521]. З одного боку в цьому прослідковується певна авторська іронія, оскільки чітко видно, що біографічний текст цього розділу побудований повністю протилежно, себто з використанням традиційної структури біографії: від початку життєвого шляху і до його кінця. Однак з іншого саме в кінці проступає четвертий біографічний текст: окрім смертей Йогана-Георга Пінзеля, Баала Шем Това та Григорія Сковороди описується смерть Віктора Петрова. До Віктора Петрова того дня, як стверджує Романа, мав прийти кореспондент від журналу «Огоньок», однак «ніде не можна знайти згадки про те, чи кореспондент «Огонька» того дня взагалі приходив» [1, с. 528]. Дружина, Софія Зерова, зайшла до кабінету Віктора Петрова і помітила, що «чоловік кудись зник» [1, с. 528], і лише потім «побачила руку, що лежала поруч із ніжкою стільця. Петров розпластався під столом» [1, с. 528]. Віктор Петров помер внаслідок інфарктів, «лікар констатував шість» [1, с. 528]. Саме цей епізод, епізод смерті Віктора Петрова, є фіналом розділу «Бажане» і слугує переходом, по-перше, до повноцінного біографічного есе, по-друге – до розділу «Непроникне». І, власне, є «початком від смерті», про який і казала раніше Романа.

Висновки. В романі «Амадока» застосовується жанрова структура біографічного есе: в цьому дослідженні ми прослідкували динаміку розвитку цього явища у тексті та яким чином Софія Андрухович модифікує та видозмінює традиційну модель жанру біографії. Біографічний текст використовує систему стильових констант, які дозволяють йому не тільки не відчуватися чужорідним елементом у будові тексту, а й слугують для об'єднання біографій зовсім різних, майже не пов'язаних або пов'язаних суто номінально персон в єдиний текст, перетворюючи роман «Амадока» на простір для взаємодії цих

текстів. Авторка застосовує здебільшого інтертекстуальні посилання на творчість (діяльність) згаданих людей: скульптури Пінзеля, перекази про Баала Шем Тоба, філософські ідеї Григорія Сковороди; акцентує увагу на спільному просторі – як території (Україна), так і певний культурний простір, що також слугує фактором, який об'єднує життєві шляхи цих людей. Біографічний текст у розділі «Бажане» переплетений з сюжетом твору: по-перше, окремі деталі

(голова лева у скульптурі святого Онуфрія) або образи (Баал Шем Тов, равві Пінхас) використовуються для єдності тексту роману в цілому; по-друге, «голосом біографіста» (за термінологією Бекшайдер) стає не автор тексту, а персонаж-наратор, якого автор конструює. Поступово елементи структури біографічного есе перетікають у повноцінне використання цього жанру для конструювання біографії Віктора Петрова у розділі «Непроникне».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович С. Амадока. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. 832 с.
2. Гребенюк Т. Художнє втілення рис ' нової щирості ' в романі Софії Андрухович Амадока. *Studia ukrainica posnaniensia*. 2021. Вип. 9(1). С. 131–144. DOI: 10.14746/sup.2021.9.1.11
3. Історія української літератури : у 12 т. / Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Т. 12 : Література після 1991 року / наук. ред. Р. Харчук. – Київ : Наукова думка, 2024. – 1007 с.
4. Косарева Г. Концепти магії та карнавалу як ідентифікаційні маркери метаісторії у романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*: збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки» / за ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. Вип. 2 (20). С. 110–114.
5. Крупка Л. Роман Софії Андрухович "Фелікс Австрія" як родинний наратив. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Вип. 4(4). С. 29–33.
6. Крупка М. "Я" та "інший": простір інтимності в романі Софії Андрухович "Сьомга". *Слово і час*. 2008. Вип. 8. С. 40–47.
7. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / пер. з франц. Є. Марічева. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 162 с.
8. Backscheider P. Reflections on Biography. Oxford: University Press Oxford, 1999. 289 p.
9. Fowler A. Kinds of literature : An Introduction to The Theory of Genres and Modes. Oxford: Clarendon, 1982. 357 p.
10. Lee H. Biography: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2009. 170 p.
11. Tarku I. Family frames of the Russo-Ukrainian war in contemporary Ukrainian literature. *Australian & New Zealand Journal of European Studies*. 2022. Vol. 14 (4). pp. 47–58.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

БІБЛІЙНИЙ КОД У РОМАНІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ «QUID EST VERITAS?»

THE BIBLICAL CODE IN NATALENA KOROLEVA'S NOVEL «QUID EST VERITAS?»

Пугач С.Б.,

orcid.org/0009-0008-8315-8693

аспірантка кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті представлено комплексне дослідження специфіки функціонування біблійного коду в романі Наталени Королевої «*Quid est Veritas?*», що розглядається як понадтекстова організація системи значень та асоціативних зв'язків, закорінених у Біблії. Теоретичне осмислення концепцій Р. Барта, Н. Фрая, Г.-Г. Гадамера, М. Еліаде та інших дає підстави обґрунтовувати розуміння коду як частини великого культурного поля, що передбачає текстуральні зв'язки, систему символічних значень і є загалом ключем до інтерпретації твору. Основним принципом побудови тексту визначено авторську апокрифізацію – художнє переосмислення «лакун» Святого Письма та введення альтернативних розповідних планів.

У статті проаналізовано шляхи духовних шукань головних персонажів, які розглядаємо як своєрідні авторсько-апокрифічні «євангелія». Пошуки Понтія Пилата означено як шлях від римського закону та справедливості до усвідомлення власної провини та пошуку Істини, а також актуалізовано сприйняття цього героя як постаті на перетині різних культур. Образ Марії Магдалини подано крізь призму переходу від земного кохання до абсолютної Любові. Висвітлено образ Йосифа Ариматейського як гармонійного інтелектуального синтезу діалогу культур, метою якого є пошук вищої універсальної Істини. Аргументовано сприйняття образів Кая Понтія та Клавдії Прокули як духовно статичних із їх небажанням виходити за межі звичної римської парадигми. Доведено, що образ Ісуса Христа у романі функціонує як абсолютна Істина, що не має прямого оприсутнення, але детермінує всі сюжетні лінії та етико-естетичну основу роману.

Акцентовано, що біблійний код у творі Наталени Королевої забезпечує вихід за межі конкретного історичного часу, створюючи динамічний простір, де шлях до Істини основних персонажів детермінований їх початковими культурними та моральними орієнтирами.

Ключові слова: код, текст, інтертекстуальність, міф, апокрифізація, Біблія, Євангеліє, Істина, символ, діалог культур.

The article presents a comprehensive study of the specifics of the functioning of the biblical code in Natalena Koroleva's novel *Quid est Veritas?*, which is considered as a metatextual organization of a system of meanings and associative connections rooted in the Bible. The theoretical consideration of the concepts of R. Barthes, N. Frye, H.-G. Gadamer, M. Eliade, and others provides grounds for interpreting the code as part of a large cultural field that involves textual connections, a system of symbolic meanings, and is, in general, the key to interpreting the work. The main principle of the text's construction is defined as the author's apocryphalization – an artistic reinterpretation of the «gaps» in the Holy Scriptures and the insertion of alternative narrative plans.

The article analyzes the spiritual quests of main characters, which we consider to be a kind of authors' apocryphal «gospels». Pontius Pilate's quest is defined as a path from Roman law and justice to the realization of his own guilt and the search for Truth, and in this context, the perception of this hero as a figure at the intersection of different cultures has been actualized. The image of Mary Magdalene is presented through the prism of the transition from earthly love to absolute Love. The image of Joseph of Arimathea is highlighted as a harmonious intellectual synthesis of cultural dialogue, the aim of which is the search for a higher universal Truth. The perception of the images of Kay Pontius and Claudia Procula as spiritually static, with their unwillingness to go beyond the familiar Roman paradigm, is argued. It is proven that the image of Jesus Christ in the novel functions as absolute Truth, which has no direct presence but determines all the plot lines and the ethical and aesthetic basis of the novel.

It is emphasized that the biblical code in Natalena Koroleva's novel offers the way out beyond the confines of a specific historical time, creating a dynamic space where the path to Truth for the main characters is determined by their initial cultural and moral guidelines.

Key words: code, text, intertextuality, myth, apocryphalization, Bible, Gospel, Truth, symbol, dialogue of cultures.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Чільне місце серед усіх творів світової літератури, які слугували джерелом інтертекстів, належить Біблії. Традиція інтерпретації та полісемантичності сакральних текстів пройшла довгий час становлення і розвитку, однак звернення до Біблії залишалося центром не лише культуроло-

логічних та філософських шукань, а й літературно-мистецького переосмислення. Святе Письмо є першоджерелом основних «світових» сюжетів, універсальних образів, архетипів та символів. Відтак релігійний дискурс становить важливу складову літературного поля, оскільки завжди включений у культурно-історичний процес.

Розуміння феномену Біблії як інтертекстуального джерела дедалі більше універсалізується та ускладнюється. Художня проза ХХ ст. означила тенденції до діалогізації текстів. Роман «*Quid est Veritas?*» Наталени Королевої окреслює спробу інтерпретації усталених християнських догм та канонів, а також творчого сприйняття окремих історичних та біблійних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначення інтертекстуальності як простору міжтекстових відсилань, гри текстів і дискурсів насамперед належить Ю. Крістевій. Дослідниця під інтертекстуальністю розуміє «взаємодію різних кодів, дискурсів, що переплітаються у тексті» [15, с. 439]. Відтак будь-який текст вибудований з мозаїки цитат. Подібне розуміння присутнє і в концепції Р. Барта, який стверджує, що «кожний текст є інтертекстом [...]. Кожен текст є новою тканиною, зітканою з попередніх цитат [...]. Як необхідна попередня умова для кожного тексту, інтертекстуальність не може зводитися до проблеми джерел і впливів; вона є спільним полем анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих чи автоматичних цитат, що подаються без лапок» [5, с. 381]. Тож, текст є не відокремленою структурою, а насамперед елементом світової культури. На думку Ю. Лотмана, інтертекст – це «конденсатор культурної пам'яті» і «генератор нових смислів» [16, с. 432].

Поєднання різних оповідних фрагментів створює багаторівневе культурно-історичне нашарування. У такому випадку поняття коду є найбільш доречним. Маємо на увазі явище, коли міжтекстова взаємодія у творі не становить чітко виділеної інтертекстуальності, а стає власне понадтекстовою цілістю, що має свої рівні, нашарування та логічне навантаження. Теоретичне підґрунтя такого підходу знаходимо у праці Р. Барта «*S/Z*», де дослідник визначає код як «перспективу цитаций». Відповідно код – це «уламок чогось такого, що завжди вже було прочитане, бачене, зроблене, пережите» [22, с. 20; пер. наш – С. П.], тобто він постає як частина великого культурного простору і відтак виявляє свою понадтекстовість. Як зазначає Л. Жванія, текст «зберігаючи свою універсальність, ускладнюється актуальними ціннісними й філософськими значеннями» [11, с. 11]. Тож, у сприйнятті тексту як коду він постійно відкривається, розширюється, перепрочитується.

Біблійний код як система пов'язаних відсилань та апелювань є категорією суміжною з культурною спадщиною. Н. Фрай ствердно це формулює: «Ясно, що Біблія є ключовим елементом у нашій власній образній традиції, хоч що б нам про це зда-

валось і хоч як би ми до неї ставились» [21, с. 19]. Тому біблійний код прочитується як єдине ціле, відсилає до проблем духовної культури, свідомості, а також ускладнює структуру художнього твору: «Має значення те, що «Біблію» традиційно читали як єдність» [21, с. 11]. Код завжди є частиною культури, впливає на неї і з неї випливає.

У літературознавстві ціла низка наукових праць зосереджена на вивченні особливостей творчої інтерпретації християнської філософії та апелювання до біблійного досвіду в українській літературі. Наприкінці ХХ ст. з'являються наукові праці, в яких можна простежити аналіз окремих аспектів прози Н. Королевої. Євангельську тематику та інтертекстуальність досліджував В. Антофійчук [4], а одним з найвагоміших досягнень в осмисленні проблеми стала праця І. Голубовської [7]. Релігійна мораль народу, яку Л. Горболіс вважає ключовою категорією для письменників ХХ ст. [8], поєднує в собі християнські, язичницькі та фольклорні пласти, визначаючи взаємини персонажа зі світом і роль автора як носія культури, тоді як біблійний код стає тим інтеграційним чинником, що відкриває глибинні підтексти твору. Проте в літературознавстві більше уваги приділяється функціонуванню євангельських мотивів, катехизисних новозавітних сюжетів та образів в творах письменниці, а менше – проблемі біблійного коду. Під біблійним кодом маємо на увазі понадтекстову організацію закорінених у Біблії значень та асоціативних зв'язків, які є частиною великого культурного поля і забезпечують інтерпретаційні ключі для художнього твору.

Така цілість біблійного коду корелює безпосередньо з природою міфу як універсальної моделі осягнення світу. Згідно з концепцією Н. Фрая, «міф твориться не для того, щоб описати конкретну ситуацію, а щоб зрозуміти її так, аби її сенс не обмежувався до цієї однієї ситуації. Правда міфу криється всередині його структури, а не ззовні» [21, с. 85]. Це дозволяє інтерпретувати біблійні образи чи часопростір в романі не як застиглу історію, а як динамічний простір смислів. У такому контексті міф, за визначенням М. Еліаде, «розповідає сакральну історію... він становить правдиву історію, бо він завжди стосується реальностей» [10, с. 61]. Філософське обґрунтування цієї тези знаходимо у Г.-Г. Гадамера, який наголошував, що «навіть чи можна й надалі приймати протиставлення естетичної та міфологічної свідомості за абсолютне» [9, с. 83]. Оскільки міфологічна та естетична свідомості тісно пов'язані через символ, міф має ту ж властивість, що й символ – він «може тлумачитися без кінця-краю

в силу власної невизначеності» [9, с. 78]. Відтак використання міфологічних та апокрифічних структур стає для авторки способом виходу за межі конкретного часу, відкриває можливості нових інтерпретаційних нашарувань.

Постановка завдання. Канонічні та загальновідомі євангельські сюжети були присутні як сталі і цілком зрозумілі вставні конструкції у творах, однак ширші біблійні прототексти рідко бралися до уваги. Відповідно у літературознавстві постала проблема цілком відмінного дослідження функціонування біблійного коду у прозі Н. Королевої. Варто зауважити, що деякий час творчість авторки перебувала на маргінесах української культури. Тож мета дослідження – з'ясувати специфіку функціонування біблійного коду в романі «*Quid est Veritas?*» як понадтекстової системи символічних значень, що через авторську апокрифізацію шукань персонажів репрезентує універсальну модель досягнення Істини в контексті міжкультурного діалогу.

Виклад основного матеріалу. Головна проблема роману означена вже у його паратекстуальній назві, яка актуалізує біблійний код. Загалом художній текст базується на канонічних джерелах (передусім тих, що стосуються Ісуса Христа) і є зорієнтований на осмислення усталених релігійних канонів. Водночас письменниця романізує власне апокрифи, агіографію (наприклад, про Марію Магдалину), міфи та легенди (про Грааль) [17, с. 113]. Це дозволяє їй демонструвати принципову відмову від канонічних інтерпретацій біблійних образів. Хоч загальновідомість Біблії забезпечує певний рівень впізнаваності, проте художня версія є самобутнім варіантом інтерпретації. Зокрема, апокрифічний матеріал дає змогу змалювати знайомі вчинки в незнайомій ситуації, у новому літературному контексті. Апокрифічна креація пов'язана із кількома факторами. По-перше, це прагнення зафіксувати вичерпну традицію життєписів канонічних персоналій, навіть якщо достовірних даних для цього бракує. По-друге, йдеться про заповнення «прогалин» у сакральній історії та/або бажання подати власну інтерпретацію канонічних подій, акцентувавши на доречних її аспектах.

Літературна традиція ХХ ст. виявила нові підходи до осмислення біблійного прототексту: «Визначальними моментами переосмислення новозавітних колізій і персонажів є принципова драматизація формально однозначних структур, активна психологізація загальнолюдських схем, інтенсивна розробка оригінальних подієвих планів [...], змістова контамінація загальнокультур-

них зразків з національно-історичними і предметно-побутовими реаліями епохи-реципієнта та ін.» [19, с. 13]. Апокрифізація тексту може навіть стати основним принципом авторської інтерпретації: Н. Королева вводить у текстову образно-символічну та сюжетну структури апокрифічні елементи, які переосмислюють сприйняття канонічного матеріалу. У передмові до роману наведено євангельський інтертекст: «*Одне тільки в'яже мене з Пилатом: як і він, не люблю, щоб мене “виправляли”... – “Quod scripsi – scripsi!”*» [14, с. 13]. Євангельський інтертекст (Єв. Ів. 19:22) виводить нас на тему авторської апокрифізації роману, яку апріорі неможливо перевірити чи піддати сумніву як художній твір. Як стверджує В. Антофійчук, «у ХХ столітті досить широкого розповсюдження набув жанр літературних євангелій» [1, с. 38], що пояснюється прагненням осмислити новозавітні події з погляду альтернативних концепцій і розповідних планів.

Апокрифізація сприяє тому, що автори звертаються насамперед не до головних персонажів, а використовують другорядних героїв як носіїв морально-етичного конфлікту. Як зазначає архієп. І. Ісиченко, «з Біблії запозичуються окремі персонажі та мотиви, які зберігають свою первісну семантику, забезпечуючи взаємодію нового твору з архетипним текстом» [12, с. 26]. Йдеться про винесення на маргінеси центральних персонажів Святого Письма, як-от Ісуса Христа, та натомість централізація другорядних персоналій чи проблем, пов'язаних із ними. Відтак В. Антофійчук аналізує ідеї, що засновані на біблійних образах та мотивах, концептуальні чинники, які визначають формування у культурі «комплексу Пилата» [3], «комплексу Іуди» [2] тощо. Н. Королева запропонувала «метаантропологічне бачення сакральної події», де «однопланові християнські легенди перетікають у розгорнуту оповідь, в основу якої покладені екзистенційні пошуки людини» [17, с. 112]. Головними у романі виступають постаті з оточення Ісуса Христа (Марія Магдалина, Понтій Пилат) і навіть ті, що лише умовно означені у біблійному просторі, набувають свого окремого місця у творі (Клавдія Прокула, Кай Понтій).

Однією з ключових у романі є сюжетна лінія Понтія Пилата, хоча вона не становить виключного центру художнього тексту. Водночас саме у цьому контексті розкриваються фундаментальні світоглядно-релігійні проблеми співвідношення закону й переступу, провини й каяття, відповідальності за скоєне, свободи вибору і, звичайно, проблема людської душі, що шукає Істини.

Постать Понтія Пилата є втіленням межового стану, оскільки він існує на перетині римської та юдейської, західної та східної, язичницької та християнської парадигм. Більшість персонажів у романі спершу демонструють цілковиту непримирненість, ворожість та навіть герметичність римської та юдейської традицій відповідно. Це розбіжності у світогляді (*«У гелленів завжди було: “Ліпше мертвий лев, ніж живий пес!” А довкола – у юдеїв: “Ліпше живий пес, ніж мертвий лев...”»* [14, с. 52]), проблема колонізованих (*«Ось вони, ненавсині юдеям зображення: [...] медальйони із своєрідним профілем цезаря Тиберія»* [14, с. 84–85]), а також гордість колонізаторів (*«Бо ж свої філософії вони [юдеї. – прим. С. П.] не мають. З усіх явищ та ідей вони лише “виписують закони”* [14, с. 53], *«Душа вимагала дозволу й відпочинку від лукавих облич, улесливих, зрадливих слів, підлих, колючих поглядів та облесної пошани, що була плащиком для палкої негасимої ненависти. Це ж бо та “природна” атмосфера Юдеї, в якій так швидко посивіли Пилатова голова й душа»* [14, с. 47]).

У міру того, як герої, і зокрема Понтій Пилат, наближаються до досягнення Істини, їхня початкова відчуженість поступається місцем християнським постулатам, згідно з якими *«нема ні геллена, ані юдея, – всі однакові»* [14, с. 216]. Це відкриває перспективу взаєморозуміння різних культурних світів. Еволюція поглядів Пилата демонструє перехід від цілковитого несхвалення християнства до спроб його осмислення, хоча він продовжує інтерпретувати його як римлянин: *«І почав докладно вияснювати, чому “вчене” жидівство не може визнати Ісуса за Месію... Адже юдеї не мають навіть уяви про те, чим є божество: ні певного наймення, ні ясної форми, ні постійних атрибутів у їхнього Бога нема... А от же чомусь думають, що на цілому світі тільки вони – “нарід вибраний”, знають того, хто їх “вибрав”...»* [14, с. 109]. Понтієве нерозуміння юдейської позиції щодо заперечення божественної природи Христа впливає з парадоксальної суперечності. Про це прокуратор звіряється Йосифові Ариматейському: *«Чому цих юдеїв так лякає божественність цезаря, якому вони, – це стверджую! – коряться слухняно? Чи ж тоді не ліпше коритись істоті божественній, ніж людській?»* [14, с. 79]. Він не дивується імовірності того, що Ісус – Син Божий: *«Пророк Галилейський сам себе назвав «сином Бога» й перед Пилатом. І Понтій не міг вбачати в цьому, як юдеї, ні блюзнірства, ні злочину»* [14, с. 269]. Пилат навіть по-своєму це приймає, адже у своїх

поглядах він спирається на античні міфологічні уявлення, згідно з якими сходження дітей богів або ж їх самих на землю було цілком імовірною подією.

Пошук Істини Пилата зумовлений його включеністю у міжкультурний діалог. У цьому контексті зняття опозиції «Свій – Чужий» (римський – юдейський, вищий – нижчий тощо) характеризується і зміною «мови» зі звичної на сакральну. Н. Фрай, аналізуючи мову, звертає увагу на «джерело чуттєвого досвіду у порядку природи, де годі дошукатися “Бога”, а в “богів” уже ніхто не вірить» [21, с. 45]. Зміна у Понтія Пилата пов’язана із власне діалогом, у який він вступає, прагнучи пізнати вчення Христа. У той час, як Кай, його син, цікавився християнством, цією «філософією знічев’я» [14, с. 53], прокуратор посилав своїх довірених друзів та слуг стежити за Ісусом та переказувати йому його вчення. Вічний пошук Істини стверджують і слова судді: *«Ціле своє життя шукав я Істини... Тужив за нею... І – не знайшов! Чи, може, не впізнав, коли зустрів її?.. І от, надходить уже вечір мого життя»* [13, с. 280]. Понтієвий пошук також загально детермінований поняттям справедливості. Прокуратор *«бо, як справжній “amicus ceasaris” і всіма признаний “приятель справедливості”, знав лише невблаганний закон і негнучку і невідкличну волю Риму»* [14, с. 27]. Однак поняття справедливості чи саме по собі узгодження системи цінностей різних культур не може цілком певно привести до досягнення Істини. Можемо простежити внутрішній конфлікт, своєрідну суміш намірів та рішень, що ніяк не узгоджуються між собою. Спроба порятнку Христа межує з винесенням йому смертного вироку. Слідом за колізією діалогу культур на шляху до Істини Пилат стикається з проблемою віднайдення у собі людини: *«Дискусію вів сам із собою. Не чув у тій справі голосу іншої людини»* [14, с. 271]. Понтієвий пошук починається там, де закінчується римський закон – це власне окреслює деконструкцію власної вищості.

Важливим у цьому контексті постає символ святого Грааля, пошук якого ототожнюється з досягненням Істини. У романі служителі келеха характеризуються як «посланці Світла». Така місія стає єдиним способом духовного порятнку для Пилата. Прикметно, що авторка пересмислює середньовічну традицію, згідно з якою охоронцем реліквії могла бути лише аскетична, наближена до святості постать. У концепції Н. Королевої таку роль на себе може взяти грішник, який щиро розкався.

З Граалем у романі пов'язана і Марія Магдалина. Традиція змалювання цієї героїні базується на різних джерелах, тому трактування її історії інколи є суперечливими. Це насамперед продиктовано намаганням простежити шлях жінки від грішниці до послідовниці та учениці Христа, авторки апокрифічного Євангелія та фундаторки християнської Церкви. Передусім про це свідчить заголовковий комплекс розділів, у котрих розповідається про Марію. Він становить композицію відповідної сюжетної лінії: «Сестри», «Тиверіядська гетера», «Злам», «Світло», «Гора Спасіння». Також авторка синтезує три версії однієї героїні – Марію Магдалину, Марію з Витанії та безіменну грішницю, про яку згадує євангелист Лука (Єв. Лк. 7:37–38). У цьому випадку важливим є те, що авторка дотримувалася погляду католицької церкви до 1990-х рр., котра ототожнювала Марію Магдалину та безіменну грішницю, а не розмежовувала їх.

Шукання Істини у Марії Магдалини, подібно до проаналізованого образу Понтія Пилата, цілком детерміновані культурною традицією. Героїня має змішане походження, а відтак різносторонньо сприймає явища, котрі турбують як юдеїв, так і римлян. Перебуваючи на межі двох традицій, Марія критично оцінює релігійний догматизм юдеїв та імперську зверхність римлян. Характерно, що зовнішній погляд, а не особисте світовідчуття героїні спершу диктують відчитування її системи цінностей. Зведені сестра Марта та брат Лазар вбачають у Марії представницю еллінської культури, відтак, на їхню думку, їй не може бути доступна чи зрозуміла юдейська культура вповні. Неюдейський тип мислення Магдалини виявляється навіть на рівні підсвідомих асоціацій. Наприклад, вона порівнює Марту з античними образами: «*Марта, як Артеміда Ефезька, турбується і дбає про птаство та звірят...*» [14, с. 130]. Марія вважає, що головним для людини є «*Ерос, основа й душа всього життя*» [14, с. 201], оскільки давні греки й римляни вірили, що існує «*Небесний Ерос*», відвічна творча сила, яка існувала раніше, ніж світ, і «*Ерос-кохання*», що «*сполучує не тільки людей, але й птахів та звірят для продовження роду*» [14, с. 201]. Це свідчить про вкорінення в римській традиції. Герої несвідомо звертаються до традиції відповідної культури, відмежовуватися від котрої є справою неможливою та й непотрібною: «*Не існує символів без людини, яка говорить, принаймні влада символу незначна*» [20, с. 235].

Спочатку Марія оцінює юдейські традиції, спираючись на суто римські світоглядні орієн-

тири – поняття честі, зовнішньої краси та владної ієрархії. Поступово вона змінює свої погляди щодо питань юдейської традиції, що раніше здавалися їй другорядними. Початок її шляху ґрунтується на індивідуальній рецепції вчинків Христа, чия поведінка руйнує її попередні уявлення: «*Раббі приймав мене у своє товариство, говорив зі мною, дозволив сісти біля ніг своїх, як своїй учениці...*» [14, с. 194]. Апелювання до Євангелія (Єв. Лк. 10:38–42; Лк. 11:27–28) засвідчує як поворот у мисленні самої Марії Магдалини, так і факт рівності усіх культур перед Богом. Однак ключовим моментом її розвитку стає все ж колізія земної любові та вічної. Вона свідомо відмовляється від почуттів до Кая, сина прокуратора: «*Кохання? Ні!.. Це надто малосилий смолоскип, що спалахне й вигорить, примеркне й ... зачадить! Мусить бути інше неугасиме світло! Світло, що бере силу з себе, і, що далі, то розгорається дужче, не меркне й не чадить... Але де воно? В чім?.. І як шукати його?*» [14, с. 137]. Цей крок маркує остаточне прощання з минулим життям заради переходу до абсолютної Любові, яка здатна трансформувати і саму особистість, і світ навколо неї: «*Любов?.. – зідхнула Магдалина, отямившись. – Але безмежна... абсолютна, в якій розчинились би та перетворились у саяво і власна істота і цілий світ!*» [14, с. 147].

Магдалина – єдина із трьох героїв, що покликані зберігати Грааль – має можливість досягнути Істини. На відміну від Йосифа Ариматейського та Понтія Пилата, які залишаються в стані вічного пошуку, Марія досягає вищої точки духовного шляху – сходження на Гору Спасіння (Монсальват). Героїня стикається зі спокусами та сумнівами щодо правильності свого вибору, а також зустрічає власного «двійника» – втілення своєї колишньої духовної сліпоти: «*Обидві – одна й та сама Марія Магдалина. Тільки в одній в руках келех. Друга не має нічого. У прозорих очах тієї “другої”, що без келеха, прохання й сум [...] Вона – сліпа! А та “друга”, не міняючи виразу очей, відзивається тихо: Я твоя власна сліпота!.. Пітьмою бо шукань приходять до Світла...*» [14, с. 370–371]. Внутрішні колізії, що відповідають темряві та світлу, окреслюють відмінний від Понтієвого шлях до Істини. Магдалина проходить своєрідну ініціацію, коли в її життя Йосиф Ариматейський приносить Грааль [18, с. 56]. Важливою тут є приналежність Марії до певного простору у відповідний час її шукань. Її трансформація – від Марії з Магдали до Марії з Витанії – завершується цілковитим розділенням відповідних світів: «*Нехай же впаде це*

рішуче таємне слово! І розколе надвоє життя! Але, чому ж не говорить Ариматейський, відкіль і як з'явився цей келех на світі? Хто приніс його? І хто понесе його далі?» [14, с. 183]. Очевидно, що Марія через таку ініціацію стає служителькою Граалю, посланницею Світла [13, с. 110]. Це сприяє злиттю часопростору з власне образом: підкорення вершини (Гори Спасіння) відповідає досягненню мети.

Втіленням гармонійного поєднання різних культур і типів світосприйняття у романі виступає Йосиф Ариматейський. Він був наближеним до Понтія Пилата та навіть провадив мудрі бесіди з римським суддею. Довіра між ними сприяла тому, що Йосиф отримав дозвіл від прокуратора забрати для належного поховання тіло Ісуса, що було незвичним для стосунків представників ворожих культур. Н. Королева розширює лаконічний євангельський уривок, перетворюючи історію Йосифа на наскрізну сюжетну лінію, що об'єднує долі Христа, Пилата та Марії Магдалини. Духовне сходження Йосифа розпочалося з внутрішнього діалогу між різними релігійними та світоглядними початками. На відміну від Пилата, для якого зіткнення культур було сповнене конфліктів, Йосиф демонструє їхній органічний взаємозв'язок. Його постать у романі позначена цікавим парадоксом: в юдейському народі цей чоловік постає як член синадоту, однак юдейський народ одночасно засуджував його за «еллінізацію» побуту та таємну прихильність до вчення Христа. Ці взаємовиключні звинувачення лише підтверджують унікальний симбіоз персонажа, який поєднав у собі східну філософію із західною інтелектуальною відкритістю, що й зробило можливим його пошук Істини. Услід за обома Понтіями, старшим та молодшим, Марія Магдалина характеризує Йосифа як «справжнього шукача Істини» [14, с. 176]: *«Запровадили його ті шукання аж до лісів Арморіки, де перебувають ті, що розуміють всякий шелест листя дерев... Був він і на далекій річці Інду і на Сході. Шукав мудрости і в “місті Сімох Мудреців”. І з “джерел священних”, що “змивають гріх невіри” пив Йосиф. Був і серед тих, що кланяються “Святому Світлу”, де ріка Евфрат бере свій початок... Згадалися Магдалині слова Лазара: “Як перлину у глибинах вікового намулу, шукав Йосиф істини і в поганських містеріях... Аж до того дійшов, що навіть стародавніх поганських мітів не уважав за самі лише забобони!”»* [14, с. 177]. Важливим тут є сприйняття природи міфу як вияву «іншої історії», відмінної від звичної. Водночас міф провокує безліч запи-

тань, адже є непізнаним. Діалог культур уможливує відкриття Істини через прийняття Іншого, подолання замкненості. Шлях Йосифа – це інтелектуальний синтез, де юдейський закон перестає бути єдиною істиною, стаючи лише важливою сходинкою до досягнення абсолютної, універсальної Істини.

Шляхом від «чужої» Істини до «свого» щастя є лінія Кая Понтія у романі. Попри те, що сина римського прокуратора не можна зарахувати до основних героїв роману, Н. Королева вибудовує його сюжетну лінію як цілком самодостатню. Його внутрішня історія бере початок із почуття до Марії Магдалини – жінки, яка стала для нього недосяжним ідеалом, *«мрією»* [14, с. 293]. Проте вона так і не стала частиною його реальності, і причиною тому була не лише культурна приналежність героїв, а передусім кардинальна розбіжність їхніх духовних орієнтирів. Цікавим авторським прийомом є спроба Н. Королевої отождествити Кая з євангельським образом *«багатого юнака»* [14, с. 214], що, за канонічним текстом Євангелія, запитав у Христа, що йому робити, щоб бути досконалим (Єв. Мт. 19:16-26). Така версія видається сумнівною. По-перше, багатий юнак після перелічених йому заповідей відповів, що вже усіх їх виконав змалку, що дає підстави стверджувати його юдейське походження. Принаймні обізнаність із Старим Заветом та заповідями – запорука такої відповіді. Приписування Каєві, вихованому в римській традиції, такого досвіду є малоімовірним. Молодший Понтій розцінює вчення Равві як суто локальний юдейський феномен (цілком детермінований відповідною культурою), що не вписується в його систему цінностей. Навіть Марію Магдалину він сприймає крізь призму античної естетики: *«Звук її голосу – відгук струн ліри самого бога гармонії Аполлона. Бо ж то голос чарівної і принадної Геллади»* [14, с. 32]. Саме Магдалина намагається спрямувати юнака до Істини, пояснюючи, що шляхи до Бога можуть бути цілком відмінними: *«В домі Отця мого осель багато... І шляхи до цих осель, як і самі оселі різні. Не для всіх однакові... Мій шлях до “Гори Спасіння”, в дорозі до якої сліз не обітре ніхто. Твій шлях – весільний, шлях до Кани...»* [14, с. 335]. Кана – місце, де Ісус Христос звершив своє перше чудо, перетворивши воду на вино на весіллі (Єв. Ів. 2:1-12). У романі доля Кая маркована фатальним запізненням: *«Тоді Кай прийшов уже по чуді з вином... спізнився»* [14, с. 303]. Він не встиг побачити чудо, не встиг повернути Марію у своє життя, не встиг відкрити для себе Істину. Каєві приємніше було «від-

чути себе «вдома»! Не в тій байдужій чужині, що її життя не знаходило відгуку в Каєвій душі та в серці. Тут! Тільки тут запущене його «коріння» [14, с. 301]. У романі відкритим залишається питання: чи було це нещасливим збігом обставин, чи свідомим небажанням персонажа виходити за межі звичного світу?

Клавдія Прокула, вірна дружина Понтія Пилата, суттєво відрізняється від членів своєї родини. Вона є втіленням римської шляхетності, знається на філософії і шанує звичаї своєї культури. Водночас для героїні поняття «Іншого» отожднюється із «Чужим»: *«Прокула розуміла, що Кай уже дорослий чоловічина й мусить знайти собі коханку... Але не юдейку! А до всього, ще це дивне товариство... філософів, які хочуть “змінити обличчя світу!”»* [14, с. 51].

Застереження, спонукою до котрого стало сновидіння героїні, Прокула посилає своєму чоловікові. Відтак оніричний простір стає переломним у її житті. Водночас у романі спостерігаємо різнонаправленість дій двох персонажів: у той час, як Понтій заглиблюється у самопізнання, прагне переосмислити власні вчинки, Клавдія шукає порятунку в минулому, занурюючись у написання мемуарів: *«Що ж інше залишалось їй? Тільки “розмова з колишньою самою собою”... “писати мемуари” стало для Прокули, як і для багатьох її сучасників, не лише розвагою, але перетворилось на самий сенс її життя»* [14, с. 410]. Власне мемуаристика повністю витісняє поняття «Іншого». Однак автокомунікація провокує виникнення стану самотності, де рефлексія перетворюється не на пошук нового, а на тужливу спробу повернути колишній стан речей. Клавдієва духовна замкненість метафорично втілена через оніричний образ «Сходів Досконалості»: *«Шлях Прокули веде до “Великих Сходів Досконалості”. Прокула поставила ногу на першу сходинку, що на ній написано: “Правда й гідність”. Але переступити цю сходинку, що зачарувала її своєю чеснотою, Прокула не має сили... шукає поглядом написів на вищих сходинках, але не може їх прочитати! Занадто вони високо... далеко!»* [14, с. 432]. Її ідеал досконалості обмежений лише поняттям честі без любові до «Іншого», що перетворює прагнення до святості на ілюзію [6, с. 59]. Клавдія Прокула свідомо уникає пошуку власне Істини, підміняючи її суб'єктивною правдою, яка не передбачає виходу за межі власного «Я». Символічним підсумком її духовної статичності стає докір Пилата: *«Клавдіє! – ніби чує Прокула голос. – Помиляється той, хто в житті своєму шукав і шукає істини... Як би ти могла “знайти”, коли ти її ніколи не шукала?*

І ніколи, ні в чому не помилялась?» [14, с. 426].

Усі образи роману «Quid est Veritas?» становлять цілісну систему й підпорядковані ідейно-композиційній проблематиці художнього тексту. Однак варто зазначити, що прийом авторської апокрифізації відкриває перспективу неаконічного потрактування духовних пошуків кожного персонажа зокрема. Відтак шлях до Істини представників римської культури є цілком відмінним від образів, що втілюють юдейську. Так, Понтій Пилат ніби «сходить вниз», що відповідає так званій «кризі вищості». Його шлях – це рух від імперського римського закону та безумовної людської справедливості до понять служіння та пошуку як такого. Загальне небажання трансформації демонструють Клавдія Прокула та Кай Понтій, що є іншим варіантом розв'язання проблеми пошуку Істини. Римська вищість у цьому випадку не еволюціонує, а, отже, не може досягти вершини. Натомість шлях представників юдейської культури означено як своєрідне подолання меж, де вектор шляху до Істини своєю відправною точкою має поняття нижчості, підкорення тощо. Частково за походженням юдейка Марія Магдалина вибудовує шлях сходження на Гору. Таке «підняття угору» супроводжується духовною ініціацією та перетворенням на «посланницю Світла». Також Йосиф Ариматейський хоч початково репрезентує юдейську традицію законництва, все ж стає більш універсальним пошукачем Істини. Відтак для римлян такий шлях – це значною мірою руйнація ієрархічної вищості, тоді як для юдеїв – це звільнення від обмежень і підняття до Світла, що нівелює межі між «Своїм» та «Чужим». У романі Істина є універсальною точкою дотику, але шлях до неї завжди детермінований умовами, в яких його розпочинає той чи інший персонаж.

Христос у романі не є шляхом до Істини, а втілює Істину як абсолютну та універсальну. Його образ є центральним, але водночас і фактично не присутнім у подієвій канві твору. Останні дні життя Христа і їх вплив на долі головних героїв становить структурно-композиційну та етико-естетичну основи роману. Всі сюжетні лінії детерміновані фактами життя Сина Божого, проте жодного разу у художньому тексті немає прямого оприсутнення Богочоловіка. Його постать функціонує лише на рівні сприйняття та сну. Відповідно до цього й Істина, яку Він втілює, незрима, ідеальна, надреальна. Характерно, що гора Монсальват символізує найвищу точку досягнення Істини. Водночас образ Христа не отожднюється з жодним часом чи простором на землі. Хоча сходження на Гору чи покликання зберігати Грааль

є важливими елементами шляху до Істини, але не є рівнозначними їй. Відтак можемо спостерігати «міфічно обтяжений» часопростір, де «біблійний міф робить наголос на абсолютний початок і кінець» [21, с. 117]. Монсальват також виступає у цьому контексті як змінений та змінний простір одночасно. Пилат, Магдалина та Йосиф наповнюють Гору Спасіння власним розумінням, відтак їхні шляхи до Істини різняться між собою. Водночас всі вони урухомлюють власний пошук за допомогою ключового символу – Граалю. Він має зв'язок із трьома персонажами роману, у той час, як Клавдія Прокула та Кай Понтій не мають до нього жодного стосунку. Відтак шлях двох останніх героїв характеризується статикою та закритістю. Саме для них Істина, втіленням якої є Христос, доступна лише через опереседковані сон та уяву.

Висновки. Отже, біблійний код у романі Н. Королевої «*Quid est Veritas?*» є фундаментальною понадтекстовою системою текстуальних зв'язків, символічних значень та асоціативних зв'язків, які відсилають до Біблії. Письменниця свідомо заповнює художньою вигадкою «лакуни» Святого Письма, що дозволяє їй вийти за межі канонічних догм і представити альтернативні розповідні плани. Також концептуальну основу

роману становить розуміння міфу як альтернативної історії.

Шлях до Істини в романі детермінований діалогом культур. Для представників римського світу (наприклад, Понтія Пилата) цей шлях пов'язаний із руйнацією ієрархічної вищості та деконструкцією імперського закону. Для представників юдейської традиції (таких, як Марія Магдалина, Йосиф Ариматейський) – це подолання релігійного догматизму та духовне «підняття» до Істини. Істина в художній візії Н. Королевої є динамічною категорією. Якщо для Марії Магдалини вона відкривається через трансформацію земного кохання в абсолютну Любов, то для Клавдії Прокули та Кая Понтія досягнення Істини залишається неможливим через їхню духовну статику та замкненість у межах суб'єктивної «правди». Образ Ісуса Христа є центральним в етико-естетичній структурі роману, проте він водночас не є оприсутненим. Такий прийом підкреслює його позачасову, міфічну природу як втілення самої Істини.

Роман «*Quid est Veritas?*» демонструє подолання опозиції «Свій – Чужий» через залучення персонажів до міжкультурного діалогу. Біблійний код у цьому контексті пропонує універсальну модель духовного порятунку за межами конкретного історичного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антофійчук В. І. Євангельські образи в українській літературі ХХ ст. Чернівці : Рута, 2000. 335 с.
2. Антофійчук В. І. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі. Чернівці : Рута, 1999, 104 с.
3. Антофійчук В. І. Образ Понтія Пилата в легендарно-апокрифічних оповідях. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2006. Вип. 37. С. 232–240.
4. Антофійчук В. І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2002. 36 с.
5. Барт Р. Від твору до тексту. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів, 1996. С. 378–385.
6. Гірняк М. Від Іншого до Себе: самоідентифікація людини у філософсько-історичних романах Наталени Королевої та Леоніда Мосендза. *Oriens Aliter*. 2018. № 1. С. 48–62.
7. Голубовська І. Творчість Наталени Королевої в контексті розвитку української літератури першої половини ХХ ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2003. 22 с.
8. Горболіс Л. М. Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (народнорелігійний аспект) : дис... д-ра філол. наук : 10.01.01. «Українська література». Київ, 2004. 409 с.
9. Гадамер Г. Г. Істина і метод / пер. з нім. О. Мокровольський. Т.1 : Герменевтика І: Основи філософської герменевтики. Київ: Юніверс, 2000. 464 с.
10. Еліаде М. Священне і мирське ; Міфи, сні і містерії / пер. з фр. Г. Кьорян, В. Шовкун. Київ : Основи, 2001. 591 с.
11. Жванія Л. Біблійний код драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові». *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2024. Вип. 1. С. 11–17.
12. Ісиченко І., архієп. Аскетична література Київської Русі. Харків : Акта, 2005. 374 с.
13. Комарницька Л. Поетикальні особливості сюжету про Понтія Пилата в українській літературі кінця ХІХ – першої половини ХХ століття в контексті європейської культурної традиції. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 3. Вип. 3. С. 106–111.
14. Королева Н. *Quid est Veritas?* (Що є істина?). Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1961. 453 с.
15. Крістева Ю. Полілог / пер. з фр. П. Тарашук. Київ : Юніверс, 2004. 480 с.

16. Лотман Ю. Текст у тексті. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів, 1996. С. 428–441.
17. Мельнікова Ю. Художній часопростір роману «Quid est Veritas?» («Що є істина?») Наталени Королеви. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2010. № 3. С. 111–115.
18. Набитович І. Образ святого Грааля в творчості Наталени Королевої. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія».* 1999. Т. 17: Філологія. С. 55–57.
19. Нямцу А. Ідеї та образи Нового Завіту в світовій літературі. Чернівці : Рута, 1999. Ч. I. 328 с.
20. Остащук І. Б. Релігійно-філософський дискурс у романах Наталени Королевої : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
21. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / пер. з англ. І. Старовойт. Львів: Літопис, 2010. 362 с.
22. Barthes R. *S/Z* / translated by Richard Miller. Oxford : Blackwell Publishing, 1974. 271 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.45>

КАРТОГРАФІЯ БУТТЯ І СМЕРТІ У ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ КАТЕРИНИ КАЛИТКО «ВІДКРИТИЙ ПЕРЕЛОМ ГОЛОСУ»

THE CARTOGRAPHY OF BEING AND DEATH IN THE COLLECTION OF POETRY “AN OPEN FRACTURE OF THE VOICE” BY KATERYNA KALYTKO

Старостенко Т.М.,

orcid.org/0000-0003-2343-105X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології, докторантка кафедри української літератури
та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена дослідженню часопросторової організації поетичної збірки Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» (2024) як художньої репрезентації розбалансування світового ладу в умовах мілітарної дійсності. Актуальність праці зумовлена необхідністю осмислення воєнного хронотопу сучасної української лірики як форми фіксації антропологічної катастрофи, розриву з довоєнною реальністю та зламу континуальності буття, що відкриває нову образність існування на межі життя і смерті. Методологічну базу становлять антична платоно-піфогоріанська концепція *musica mundana* (= *harmonia mundi*), згідно якої війна постає як порушення космічної гармонії та числових пропорцій, а також трактат Лессінга про поезію як темпоральне мистецтво. У процесі аналізу виокремлено специфічні темпоральні моделі: розщеплення часу, анулювання лінійної темпоральності на користь тактильно-травматичного сприйняття через тіло, циклічність травми замість прогресивного руху, лімінальний хронотоп порогового стану між життям і смертю, розколота вічність як втрата метафізичної цілісності. Класифіковано просторові моделі: проникність домашнього локусу та деконструкція опозиції свій-чужий, танатологічна топографія з ландшафтними характеристиками смерті, соматизація простору через злиття тілесного та географічного, біологізація ландшафту як організму що зазнав насильства, гібридизація урбаністичного та мілітарного вимірів, мініатюризація реальності як механізму психологічного захисту та маркеру тотального контролю, розмивання просторових меж що унеможлиблює демаркацію безпечного та небезпечного. Доведено що класичні стихії вогонь, вода, повітря та земля трансформуються з космогонічних елементів творення у ідентифікатори катастрофи та дисонансу. Наукова новизна полягає у системному картографуванні темпоральних та топологічних структур що артикулюють екзистенційну межу між буттям і смертю та відображають тотальне порушення гармонії світу.

Ключові слова: темпоральність, танатологічна топографія, травма, лімінальність, *musica mundana*, екзистенційна межа, дисонанс буття.

The article examines the spatiotemporal organization of the poetry collection *An Open Fracture of the Voice* (2024) by Kateryna Kalytko as an artistic representation of the destabilization of the world order under conditions of militarized reality. The topicality of the research is determined by the need to conceptualize the war chronotope of contemporary Ukrainian lyric poetry as a mode of registering an anthropological catastrophe, a rupture with prewar reality, and a break in the continuity of being, which gives rise to a new imagery of existence at the threshold between life and death. The methodological framework is grounded in the ancient Platonic-Pythagorean concept of *musica mundana* (= *harmonia mundi*), according to which war appears as a violation of cosmic harmony and numerical proportions, as well as in Lessing's treatise on poetry as a temporal art. The analysis identifies specific temporal models: the splitting of time; the annulment of linear temporality in favor of a tactile-traumatic perception mediated through the body; the cyclicity of trauma instead of progressive movement; the liminal chronotope of a threshold state between life and death; and fractured eternity as the loss of metaphysical wholeness. Spatial models are classified according to the following patterns: the permeability of the domestic locus and the deconstruction of the opposition “self” – “other”; thanatological topography marked by landscape features of death; the somatization of space through the fusion of the bodily and the geographical; the biologization of landscape as an organism subjected to violence; the hybridization of urban and militarized dimensions; the miniaturization of reality as a mechanism of psychological defense and a marker of total control; and the blurring of spatial boundaries that renders the demarcation between safe and dangerous impossible. It is demonstrated that the classical elements represented by fire, water, air, and earth are transformed from cosmogonic principles of creation into identifiers of catastrophe and dissonance. The scientific novelty of the study lies in the systematic cartography of temporal and topological structures that articulate the existential boundary between being and death and reflect the world's total disruption.

Key words: temporality, thanatological topography, trauma, liminality, *musica mundana*, existential boundary, dissonance of being.

Постановка проблеми. Згідно трактату Лессінга «*Laocoön: An Essay on the Limits of Painting and Poetry*», поезія виступає як темпоральне мистецтво, “*articulated sounds in time*” [11, с. 101]. Темпоральна природа літератури

реалізується по-різному залежно від роду: драма підпорядковує часопростір сценічним умовам (діалог як одиниця часу, сцена як межа простору, жорстка композиційна структура); епос демонструє найбільшу свободу хронотопічної організа-

ції, коли автор оперує різними епохами, географіями та оповідними перспективами, створюючи багатовимірну часопросторову картину; лірика ж максимально суб'єктивізує хронотоп, редукуючи його до внутрішнього переживання, де фізичні координати поступаються емоційним станам, а послідовність подій – асоціативній логіці. За Василем Федоруком темпоральність нерозривно пов'язана з людською свідомістю. Ми сприймаємо час через призму каузальних зв'язків (причина-наслідок) і темпоральних модусів (минуле-теперішнє-майбутнє), причому це сприйняття завжди суб'єктивне та культурно детерміноване, особливо в художній творчості. [8, с. 57-65].

Якщо звернутися до античної концепції *musica mundana*, світ у Платона і Піфагора звучить у космічній гармонії сфер і чисел. У діалозі «Тімей» Платон описує всесвіт як нумерологічно упорядковану структуру: Moon 1, Sun 2, Venus 3, Mercury 4, Mars 8, Jupiter 9, Saturn 27. Отримуємо числовий ряд, що відповідає піфагорійським пропорціям і відтворює гармонію світової душі [13]. Душа і поліс (місто) мають бути сонастроєні, адже обидва поняття в грецькій мові жіночого роду, як і земля (Гейя): “*The Greek words for ‘soul’ and ‘city’ are feminine*” [12, с. xvii]. Війна у цій системі координат постає як числа невідповідність, розбалансування пропорцій, порушення космічного ладу, дисонанс, що руйнує гармонійну структуру буття. Хронотоп воєнного тексту виходить за межі суто структурної функції (просторово-часової рамки для сюжету). Темпоральність розщеплюється на два модуси – «довоєнне» і «воєнне», а простір – на «свій» і «чужий», причому останній може проникати у домашній локус руйнуючи гармонію цієї сфери, модифікуючи її.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика художнього хронотопу в українському літературознавстві розвивається кількома напрямками. Загальнотеоретичні засади закладено в працях Л.А. Приходько «Художній час і простір у поезії» (автореферат дисертації, 2004), Л.А. Андрущенко «Простір і час у поезії» (1999), Н. Копистянської та Н. Григораш «Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу» (2003). Жанрова специфіка хронотопу аналізується в роботі А.О. Іванової «Відтворення художнього часу й простору в літературному тексті (на матеріалі україномовних перекладів романів жахів)» (2018). Топосні студії представлені дослідженням О. Гонюка «Хронотоп міста в романі С. Жадана «Інтернат»» (2020). Воєнний хронотоп стає предметом окремої уваги переважно в англomовній науковій

літературі, зокрема, Hikmat Khalaf Hussein AL Hussein і Nazan Tutaş аналізують «Representations of Threshold Chronotope in Jessie Pope's Selected War Poems» (2024).

У нашій роботі ми фокусуємося на збірці Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» (2024), яка фіксує світ в період «антропологічної катастрофи», на «зламі континуальності», порушенні гармонії домашнього звучання. Творчість Катерини Калитко вивчається головним чином у стилістичному векторі: І. Юрченко досліджує «Індивідуально-авторське слово в системі художнього ідіостилу Катерини Калитко (на матеріалі повісті «Містерія»)» (2013). Єдина робота, що розглядає воєнний хронотоп у текстах письменниці, це стаття В.О. Гонюк та О.Ю. Сидоренко «Концептосфера хронотопу війни в книзі Катерини Калитко «Земля загублених, або маленькі страшні казки»» (2021), присвячена більш ранньому етапу творчості.

Постановка завдання. Мета дослідження – аналіз часопросторової організації поетичної збірки Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» як художнього відображення розбалансування світового ладу, що маркує екзистенційну межу між буттям і смертю.

Виклад основного матеріалу. Темпоральність у текстах повоєнної доби організована як потік свідомості, що поєднує модерністські й постмодерністські стратегії, включаючи монтажне зіставлення фрагментів, руйнування причинно-наслідкових зв'язків, одночасність різних часових планів, розірваність наративу. Збірка Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» програмно заявляє про травмовану природу поетичного висловлювання (зламаний голос). Якщо звернутися до античної концепції *musica mundana*, війна постає як злам космічної рівноваги, переки мір і співвідношень, що розсипає на уламки узгоджену тканину буття, простору та часу. Збірка Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» реалізує темпоральну дислокацію через протиставлення «довоєнного» та «воєнного» модусів часу. Згідно з античною концепцією *musica mundana*, війна постає як порушення космічної гармонії, що розщеплює єдиний потік буття на несумісні темпоральні реєстри. У вірші «Нарешті навчилася відповідати коротко...» поетка фіксує процес втручання війни в повсякденний часопростір через метафору змінюваної граматики буття: «Він вкладає до рота ніж. // Вкладає до рота квітку. // Вкладає до рота сіль. // Вкладає до рота річку. // Ось, – каже, – буде твій голос, // потім його зламаю» [5, с. 10]. Анафоричне

повторення дієслова «вкладає» створює ритмічну монотонність, що імітує механічну неминучість трансформації. Семантичний ряд (ніж – квітка – сіль – річка) поєднує образи насильства, природи, болю та плинності, маркуючи деконструкцію стабільних категорій буття. Голос як інструмент артикуляції часу стає об'єктом насильницького перетворення.

Розщеплення часу набуває конкретних параметрів через введення військового хронометражу. У вірші «Каліграфія» змодельовано зіткнення двох часових систем: «*І поки старі годинники раптом усі стоять – // книгу життя по шкірі // читаю зі східного краю // дотиком на південний захід. І відчуваю, як // літері на нервовій нитці // стріпуються й замирають*» [5, с. 21]. Метафора життя як книги, що читається шкірою, актуалізує тілесний досвід темпоральності. Географічні координати «східний край», «південний захід» вказують на просторову конкретизацію воєнного хронотопу, а саме східний фронт та південні міграційні маршрути. Зупинка годинників маркує анулювання лінійного часу, натомість активується тактильно-травматичне відчуття темпоральності через тіло. Вірш «Каліграфія» протиставляє акт письма як упорядкування хаосу воєнної дійсності. Каліграфія – це не лише техніка, а спроба повернути контроль над світом через естетичну дисципліну: «*Те, що тут написав рукою, не розібрати, // не прочитати – хіба що ти сам і вголос. // Тінь твоя танцює в кутку кімнати, // ти стоїш проти світла, тонко і гордо. // Нині вертаємось у гарячий вир за вікном. // Почерк змінився, наче розтікся ридма. // Ще один особистий порахунок з війною, // зерня великої втрати, гостре і прикре*» [5, с. 20]. Письмо стає недоступним для читання навіть для себе («не розібрати, не прочитати»), що являє собою кризу репрезентації, коли травма не піддається вербалізації. Метафора танцюючої тіні в кутку підкреслює роздвоєння ідентичності, коли ліричний суб'єкт спостерігає за собою ззовні. Зміна почерку («розтікся ридма») маркує трансформацію особистості під впливом війни. Далі вірш розгортає образ землі як простору, що вимагає обробки: «*Грунт під ранковим сонцем дише і світиться, // сад підступає до вікон, боїться й тішитися, // наче всиновлений. Дітьми лишаються діти, // хоч дерева, хоч вірші*» [5, с. 20]. Образ «всиновленого саду» вказує на втрату органічного зв'язку з природою. Відтепер вона має бути «прийнята», інтегрована в травмований світ. Метафора дітей («Дітьми лишаються діти, хоч дерева, хоч вірші») прирівнює творчий акт до живої істоти, що потребує

догляду й захисту.

Хронотоп воєнного тексту в збірці Калитко характеризується проникненням «чужого» простору в межі домашнього локусу, що порушує архаїчну опозицію «свій»–«чужий». За Платоном, душа й поліс мають бути сонастроєні у гармонії, проте війна розбалансовує цю систему координат. У вірші «*Три дні вітрів і молода вода...*» домашній простір втрачає споконвічну захисну функцію: «*Недосвіт білий голі руки студить // і кришаться, як хліб, торішні дати*» [5, с. 8]. Метафора кришення дат як хліба актуалізує фізичну крихкість темпоральності. «Недосвіт студить» означає, що холод проникає всередину, порушуючи термальну автономію дому. Обвітрені руки маркують зовнішню агресію простору, де тіла носять сліди воєнного часопростору: «*Я роздивляюсь руки: і усі // обвітрені – кого лише стрічаю. // Мене не вчили сіяти, хоча // я вмю пам'ятати, де посіви*» [5, с. 8]. Невміння сіяти протиставлене вмінню пам'ятати посіви. Вибудовується темпоральність редукована до пам'яті про колишню просторову практику, яка більше неможлива.

У вірші «*Але де ж межа?...*» питання про межі простору набуває екзистенційної гостроти: «*Але де ж межа? – спросоння запитує. – Де межа?*» // *Гарячково вигадую відповідь, схожу на жарт. // У потоках дощу вечірні вогні дрижать. // Пальці смерті щодня і холодніші, й довші. // Мало є гіркішого за похорони у дощ. // Попід ноги в розкислу глину кинуто дошки*» [5, с. 22]. Запитання про межу залишається без відповіді. Єдине, що пропонує ліричний суб'єкт, це «*відповідь, схожу на жарт*», тобто ми отримуємо симулякр відповіді. Метафора «пальці смерті» конкретизує проникнення танатологічного простору в життєвий світ. Дощ розмиває просторові межі, глина засмоктує, таким чином простір втрачає чіткість координат.

Проникливість воєнного простору у здавалось би невоєнні координати спостерігається у вірші «*Ось іжаки блокпосту, що за літо в землю вросли...*». Блокпост як маркер кордону між «своїм» і «чужим» втрачає свою тимчасовість. Врослість у землю символізує онтологічну сталість військової інфраструктури, перетворення її на частину ландшафту: «*Ось іжаки блокпосту, що за літо в землю вросли, // сонний вранці ставок, як лист прокатної сталі. // Які можуть бути питання до пустої золи? // Жодних не може бути. Тому я їх і не ставлю*» [5, с. 19]. Простір домашніх координат («сонний вранці ставок») зіставлений із промисловим, металевим, військовим («лист прокатної сталі»). Риторичне запитання «Які можуть бути питання до пустої

золи?» маркує втрату сенсу у світі після катастрофи. Попіл функціонує як залишок після знищення, але й як німе свідчення того, що було. Далі у вірші розгортається образ «тіла війни». Простір розуміється як біологічний організм, що зазнав насильства: *«Живи тепер із усім, на що забракло душі, // що облягло зсередини, переконливо й тихо. // Ліс обгорілий на обрії лежить дротяною щіткою. // В садах у першу шеренгу стають волоські горіхи. // Сіль безсилої злості – брила, більша за тіло, // із кожним рухом відчутно, як важчає твоя осінь. // Означень червиві яблука зовні ще золоті, // шкірка на них тонка, тільки не сяє зовсім»* [5, с. 19]. Метафора «на що забракло душі» вказує на розщеплення цілісності буття. Природний простір (ліс, сади, горіхи) несе на собі сліди травми: «обгорілий», «дротяною щіткою». Темпоральність фіксується через сезонність, де осінь архетипно представлена як час в'янення, але тут вона «важчає», набуваючи додатково ваги через досвід війни.

У вірші «*І буде ранок*» спостерігається футуральна проєкція, де майбутнє конструюється з уламків минулого через призму війни. Ліричний суб'єкт звертається до образу дому та праці, але обидва концепти спотворені: «*І буде ранок. Протягнеш руку, // торкнеш повітря, живе й туге. // «Війна – костопалка і м'ясорубка», – // зронив був Гео. // Іди, іди. Почалися зливи. // Земля – як тельбухи. Руки мастяться. // Поки ми тут добирали слів»* [5, с. 6]. Цитата «*Війна – костопалка і м'ясорубка*» редукує людське тіло до сировини, матеріалу для переробки. Образ землі як тельбухів (нутрошів) підкреслює розкрити, потрошену природу простору. Ліричний суб'єкт балансує між потребою називання («*добирали слів*») і руйнівною присутністю агресора. Темпоральність тут – це не лінійність, а циклічність травми: «*Тюрма цю землю їстиме; так // тепер копати, мов небо копаєш. // І попіл кіс, і попіл цитат, // і сонце встало в синім Китаї, // і гавкіт вівчарок на кожен стріл, // на землю з повітря тече тривога. // Скажи історії, – вдові й сестрі, – // що ми відходимо ненадовго»* [5, с. 6]. Знову виникає «*попіл*» не лише як образ знищення, але й метафора безплідності культурної пам'яті («*попіл цитат*»). Заклик до історії («*вдові й сестрі*») підкреслює фемінну природу часу та пам'яті, але обіцянка «*відходимо ненадовго*» звучить як самообман перед обличчям смерті.

У вірші «*Три дні вітрів і молода вода*» релігійна символіка стає більш експліцитною. Три дні працює як алюзія на тривалість від смерті до воскресіння Христа, але тут це період очікування

та безпорадності [5, с. 8]. Образ Діви з колосом відсилає до Богородиці «Спорительки хлібів» або «Неопалимої Купини», захисниці від голоду та війни. Але її руки «*маленькі, дитячі*», тобто недостатні для захисту. Темпоральність виражена через метафору «*торішні дати, що кришаться, як хліб*», таким чином минуле розпадається, втрачає структуру. Пісня «*неприкаяних*» поєднує ніжність і гнів, уособлюючи амбівалентність емоційного стану, де немає місця для однозначних реакцій. Образ обвітрених рук це знак фізичної праці, але й втрати захисту (вітер як агресивна стихія): «*Я роздивляюсь руки: і усі // обвітрені – кого лише стрічаю. // Мене не вчили сіяти, хоча // я вмю пам'ятати, де посіви. // Піди ж, мій співче, жни та переконуй. // Тут вітер і немає інших нас. // Тримай міцніше наш підбитий час, // немов це з нас мальовано ікону.*» [5, с. 8]. Метафора «*підбитий час*» вказує на ушкодження темпоральності. Час розуміється як поранена істота, яку треба «*тримати міцніше*». Фінальна метафора «*немов це з нас мальовано ікону*» перетворює людське тіло на сакральний образ, але не в момент святості, а в момент страждання, вибудовуючи концепт мучеництва.

У віршах присутні чотири класичні стихії, що утворюють простір (вогонь, вода, повітря, земля) і втрачають свою гармонійну природу, трансформуючись на знаки катастрофи. *Вогонь* присутній у формі свого наслідку, попелу [5, с. 6, 19]. *Земля* втрачає родючість і стає простором страждання [5, с. 6]. *Повітря/вітер* тут не стихія оновлення, а виступає як агресивна сила, що обдирає, залишає незахищеним [5, с. 8]. *Вода* супроводжує стан між життям і смертю, маркує рух у зруйнованому просторі. Отже, стихії в поезії Калитко втрачають свою космогонічну функцію творення і перетворюються на знаки розбалансування світу. Якщо в античній традиції *musica mundana* передбачала гармонію елементів, то тут вони звучать дисонансом, уособлюючи «відкритий перелом» не лише голосу, а й самої тканини буття.

Смерть у збірці Калитко набуває просторових характеристик, створюючи специфічну танатологічну топографію. Смерть набуває конкретних просторових координат через забирання: «*Останнє, що у тебе відберуть, – // лице твоє, мінливе, наче ртуть. // Знайомий слід, зниклий, мов крило, // спинає його плинність, креше форму. // З рукописів, зі сновидінь, прозрінь // минає світло, підступає тінь. // Те, що тебе ростило і вело, – // тепер конформне*» [5, с. 24]. Відібрання обличчя як останньої ідентичності символізує завершення процесу танатологічної анігіляції. Обличчя як

«ртуть», рідке, мінливе, неможливе до фіксації. Світло, що минає, та тінь, що підступає, це просторова динаміка смерті як заміщення однієї субстанції іншою. Конформізм уособлює капітуляцію перед танатологічним порядком.

У вірші «Скажеш місту, і світові, і ремеслу» просторових характеристик набуває голос: «Скажеш місту, і світові, і ремеслу: // ти німієш, якщо перед цим оглух. // Наче тиньк на церковній стіні, сира // наша мова. І жодна не буде правильною, // і не буде жодна достатньо великою, // щоб війну вмістити; не буде ліками. // Та крихке промовляння в густій п'їтмі // наче щось пояснює про власне місце, // про пекучу присутність. Не хор і не соло. // Просто тихе золото – ділитися голосом, // просто тнотик спалахує, загрозений згаснути. // Розкололася вічність на мову й час. // Є надламані й трохи налякані голоси, // є твоє мовчання, твоє безсилля» [5, с. 17]. Німота після оглуху означає травматичну послідовність втрат. «Мова як тиньк на церковній стіні» вибудовує релігійний контекст мовлення, що одночасно є крихким та сакральним. Нemoжливість вмістити війну в мову говорить про надмірність досвіду над артикуляцією. Промовляння в п'їтмі свідчить про акустику без джерела світла. Розколота вічність на мову й час вказує на те, що темпоральність та артикуляція виступають як уламки цілісності.

У вірші «Мале моє срібло, які ми смішні з тобою» інтимний простір стає формою опору воєнній реальності: «Мале моє срібло, які ми смішні з тобою, // які ми крихкі та вперті – ми і наші дома. // Нічний потік прорізується помахом бою та болю, // сирени не відрізнити від янгольської сурми» [5, с. 32]. Метафора «мале срібло» функціонує як інтимне звертання, що редукує грандіозність воєнної катастрофи до камерного масштабу любові. Крихкість та впертість виступають у парадоксальному поєднанні, що характеризує виживання через інтимність. Розгортається діалектика майбутнього та теперішнього: «А завтра буде інакше, почнеться із неоправданого: // міські руїни задимлені, сірий окопний бруд. // Найдовше з нами лишаються навзаєм завдані рани, // знання про те, як дихали, як засинали тут» [5, с. 32]. «Неоправдане» як точка відліку нового часу, що говорить про те, що після катастрофи неможливо повернутися. Міські руїни та окопний бруд виступають як змішання урбаністичного та мілітарного просторів. Знання про дихання та засинання працює як архів тілесної близькості, як опір забуттю. Фінал вірша говорить про втрату стабільності буття: «як чули, що світ хитається, а тоді завмирає. // Ця болісна різ-

кість ранку, пекуча його новизна. // То побажай, не шкодуючи, українського раю. / Розхристані, перелітні, ми і там упізнаємось» [5, с. 32].

У вірші «Зимовий час» холод стає темпоральним режимом: «В цій порі переходу щоразу чаїться можливість надії. // Це коли вечорова судом електрики, я їду в трамваї // м'яко входить вовк мого відчаю, // ставить на груді лапи // і так довго дивиться в очі, так довго, жовто і холодно» [5, с. 40]. Пора переходу позначає лімінальний хронотоп між станами. Вечорова судом електрики вказує на технічний збій як симптом воєнного часу. Вовк відчаю, що входить м'яко, працює як персоніфікація афекту як звіра. Лапи на грудях символізують тактильну присутність депресії. Погляд вовка, жовтий і холодний, уособлює колір та температуру відчаю.

У вірші «Короткий і хрипкіший подих дня» ключ стає символом порогу: «Короткий і хрипкіший подих дня. // Це жовтень, час дивитися угору. // І брама тіла гаряче саднять // з ключами поруч» [5, с. 33]. Подих дня виступає у якості метафори темпоральності, короткий і хрипкіший, тобто задуханий, травмований. Жовтень як час дивитися угору утворює осінній хронотоп вертикального погляду. Брама тіла виводить тіло в рамки архітектурного простору зі входом. Ключі поруч свідчить про інструменти доступу, що залишаються невикористаними, створюючи біль. Має місце тілесний контакт з розкладом, із смертю як субстанцією: «губи в людській липкій, підгнилій мертві. // Мовчи, де всі регочуть і кричать, // немов помер він» [5, с. 33]. Липка, підгнила – це все тактильні та ольфакторні характеристики танатосу. Мовчання серед реготу та крику – акустична ізоляція як форма жалоби.

У вірші «Ніби зустрілись дві смерті, люта і ніжна...» смерть набуває подвійної природи: «Ніби зустрілись дві смерті, люта і ніжна, // в полі, де вирви, як спогади, воруються і говорять. // Каже ніжна: віддай, я люблю його більше, // я за ним прийшла від самого моря» [5, с. 55]. Дві смерті створюють плуралізацію танатосу, конкурування за право забрати. Поле з вирвами як спогадами утворює ландшафт пам'яті, травми землі. Ніжна смерть, що прийшла від моря, це водяна, м'яка смерть як альтернатива насильницькій. Починається діалог смертей: «А люта каже: я заберу відчайдуха // з гарячим вітром в легенях, золотого, зухвало. // Нащо йому твоя шпитальна задуха? // Я з ним, коли народився, вже почувала» [5, с. 55]. Люта смерть претендує на того, хто народився з нею, вказуючи на пренатальний зв'язок із насильницькою смертю.

Шпитальна задуха протиставлена гарячому вітру. Тут ми говоримо про опозицію медикалізованої і героїчної смерті. Проникнення смерті у живий локус відбувається через підмерзлу дорогу як темпоральну межу: *«Тільки одна із нас піде по нього в місто. // Скоро підмерзне дорога, почнеться новий заміс. // Стоять собі, сперечаються, хапаються за ножі, // обидві затяті, навчені, віддані ремеслу. // А потім, одна до одної: спитаймо в цієї жінки. // Чуєш, як вона дихає? Бачиш, як вона слухає?»* [5, с. 55]. Новий заміс підтверджує циклічність насильства. Жінка виступає як арбітр між смертями, вибудовується феміністична позиція свідка, чиє дихання та слухання вирішують долю.

Порожній простір може функціонувати як онтологічна пастка. У вірші *«Скажуть, що дім – не земля і не місто...»* дім втрачає координати: *«Скажуть, що дім – не земля і не місто, // скажуть, наче у ногу знічев'я вистріляють. // Мову, мовляв, розгортаємо, як намет у поході, / і хриплим зізнанням, схожим на кашлі сухотні, // з накіп кривого лишаються всюди, де стояло, // скажуть: ти також твердила, що дім – найперше у мові»* [5, с. 67]. Образ дому працює не як географічна точка, а як мова, лінгвістична онтологія буття. Мова виступає як намет, тимчасове, складане житло. Хрипле зізнання як кашель сухотний перетворює мовлення на симптом хвороби. Накип кривого говорять залишки неправильного, що маркують присутність. Земля мислиться як остаточна інстанція, повернення до фізичної території: *«Але – таки земля. // Люди зробилися дивні. // Проклялося поруч зі згустком диму, // і ніхто ніде не знає мене такою, // як тут, де слухаю вибухи, притулившись щогою»* [5, с. 67]. Відбувається відчуження від спільноти. Згусток диму уособлює матеріалізацію зникнення. Знати «мене такою» вказує на ідентичність, сформовану слуханням вибухів.

У вірші *«Схоже на ляльковий будиночок...»* простір редукується до іграшкового: *«Схоже на ляльковий будиночок, // ми такими бавились. // Крихітні меблички і сервізи, // фіранки з клаптика сукні, // плитка з цукеркової фольги, / пластилінові кульки яблук на таці, // хутрянні клубочки тварин. // Половинчастий простір, який ми наче // для облаштування й життя // насправді лишаючи / відкритим, вразливим і контрольованим»* [5, с. 74]. Ляльковий будиночок – це інфантилізація простору як спосіб контролю, а крихітні меблички – мініатюризація побуту. Половинчастий простір говорить про неповноту, розрізаність. Відкритий, вразливий, контрольований символізують парадокс дитячої гри як тренування для

воєнної реальності. Далі виникає агрокультурна метафора життя, відмова від проростання як посмертного відродження, що й неможливе після холоду та вогню як руйнівних сил: *«Тільки ж люди, люди. // Все так змаліло: якщо згори подивися, // люди дрібні, як зерна. // Послані в землю між холоду і вогнів, // друзі ніч кричать між кришеного бетону, // що їм рано ще проростати»* [5, с. 74].

Висновки. Таким чином, дослідження часопросторової організації збірки Катерини Калитко «Відкритий перелом голосу» дозволяє виокремити специфічні темпоральні та топологічні моделі воєнного тексту, що художньо відображають розбалансування світового ладу. До провідних темпоральних схем входять: а) темпоральна дислокація і анулювання лінійності, розщеплення єдиного потоку буття на несумісні модули «довоєнного» та «воєнного» часу, що маркує травматичну неможливість континуальності; б) циклічність травми як заміщення прогресивного часу повторюваністю насильства, де майбутнє конструюється не як новизна, а як черговий виток руйнування; в) ушкоджена темпоральність, коли час виступає як поранена істота, що потребує утримання, де метафора «підбитого часу» маркує фізичність травми темпоральності; г) лімінальний хронотоп як пороговий стан між життям і смертю, де темпоральність організована як очікування неминучого без можливості завершення переходу; д) розколота вічність із розщепленням трансцендентного часу на мову та історичний час, що свідчить про втрату метафізичної цілісності буття. Класифікація просторових моделей включає: а) проникність домашнього локусу, деконструкція архаїчної опозиції «свій-чужий», де воєнний простір вторгається в інтимну зону, анулюючи захисну функцію дому; б) танатологічна топографія, а саме просторове розгортання смерті через конкретні координати (поле, дорога, вирви), де танатос набуває ландшафтних характеристик; в) соматизація простору, коли тіло представлено як архітектурна структура з входами (брама тіла), де фізіологічне та географічне зливаються в єдиний хронотоп страждання; г) біологізація ландшафту, в рамках чого простір функціонує як організм, що зазнав насильства, що вказує на втрату органічності природи; г) гібридизація урбаністичного та мілітарного, злиття міських руїн та окопного бруду, де домашні координати набувають властивостей фронтового простору; д) мініатюризована реальність, редукція світу до ляльковості, що одночасно є механізмом психологічного захисту та маркером

тотального контролю; е) розмивання меж, втрата чітких просторових координат через дощ, глину, туман, що символізує неможливість демаркації безпечного та небезпечного. Темпоральні моделі семантизують розрив із минулим (неможливість повернення до довоєнного часу), неможливість майбутнього (футуральна проєкція як конструкція з уламків) та нестерпність теперішнього (лімінальність без виходу). Час утрачає онтологічну надійність і перетворюється на агресивну субстанцію. Просторові моделі мар-

кують втрату притулку. Класичні стихії (вогонь, вода, повітря, земля) втрачають космогонічну функцію творення й перетворюються на знаки катастрофи: попіл замість вогню, обвітрювання замість дихання, кришення замість родючості, дощ замість очищення. Таким чином, воєнний хронотоп у Калитко організований як тотальне розбалансування гармонії світу, де кожна темпоральна та просторова модель маркує екзистенційну межу між буттям і смертю, унеможливлючи повернення до цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрищенко Л.А. Простір і час у поезії. *Вісник Запорізького державного університету*. 1999. № 1. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1151.pdf> (дата звернення: 08.02.2026).
2. Гонюк О. Хронотоп міста в романі С. Жадана «Інтернат». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 28. Том 1. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/28_2020/part_1/10.pdf (дата звернення: 04.02.2026).
3. Гонюк О.В., Сидоренко О.Ю. Концептосфера хронотопу війни в книзі Катерини Калитко «Земля загублених, або маленькі страшні казки». *Південний архів (філологічні науки)*. 2021. № 85. URL: <https://pa.journal.kspu.edu/index.php/pa/article/view/722> (дата звернення: 04.02.2026).
4. Іванова А.О. Відтворення художнього часу й простору в літературному тексті (на матеріалі україномовних перекладів романів жаків). 2018. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/21.pdf (дата звернення: 04.02.2026).
5. Калитко К. Відкритий перелом голосу. Харків: Віват, 2024. 128 с.
6. Копистянська Н., Григораш Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу. *Слов'янські літератури. Доповіді*. XIII Міжнародний конгрес славистів. 2003. Любляна, 15-21 серпня 2003 року. С. 5-35. URL: <https://www.rastko.rs/rastko/delo/11892> (дата звернення: 04.02.2026).
7. Приходько Л.А. Художній час і художній простір у поезії: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.06. Криворізький держ. педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2004. 177 с.
8. Федорук В. Категорії часу та простору в мистецтві живопису: теоретичні аспекти. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2023. Вип. 23. С. 57-65. URL: https://nam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/10.PDF (дата звернення: 04.02.2026).
9. Юрченко І.М. Індивідуально-авторське слово в системі художнього ідіостилу Катерини Калитко (на матеріалі повісті «М.істерія»). *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2013. № 1. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/30> дата звернення: 08.02.2026).
10. Hikmat Khalaf Hussein AL Hussein, Nazan Tutaş. Representations of Threshold Chronotope in Jessie Pope's Selected War Poems. 2024. Vol. 8. №5. URL: <https://jls.tu.edu.iq/index.php/JLS/article/view/971> (accessed 7 February 2026).
11. Lessing G.E. Laocoön: An Essay on the Limits of Painting and Poetry. London: Blackwood and Sons. URL: <https://dbooks.bodleian.ox.ac.uk/books/PDFs/N10734133.pdf> (accessed 7 February 2026).
12. Timaeus. Plato. / translated and edited by Peter Kalkavage. Second Edition. Annapolis: St. John's College, 2016. 173.
13. Timaeus. The Dialogues of Plato. 1892. Volume III: Plato. Oxford University Press: Alice and Books. URL: <https://www.aliceandbooks.com/book/timaeus/plato/822> (accessed 1 February 2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

BACK IN THE U.S.S.R.?: ПОСТРАДЯНСЬКА БУДЕННІСТЬ І НОСТАЛЬГІЯ У РОМАНІ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ «ДІМ ДЛЯ ДОМА»*

BACK IN THE U.S.S.R.?: POST-SOVIET EVERYDAY LIFE AND NOSTALGIA IN VICTORIA AMELINA'S NOVEL *DIM DLIA DOMA (DOM'S DREAM KINGDOM)*

Чик Д.Ч.,

orcid.org/0000-0002-4304-114X

доктор філологічних наук,

професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано, як у романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома» репрезентовано пострадянську буденність Львова перехідного періоду 1990-х років та як саме в щоденних практиках персонажів відтворюється інерція пізнорадянського «нормального» життя. Вихідною тезою є те, що досвід пострадянської трансформації в культурному дискурсі нерідко описують через «великі події», однак саме зона повсякденного потребує системного мікроаналізу як ключ до розуміння тягlosti імперських регуляцій у незалежній Україні.

Методологічно дослідження поєднує «близьке прочитання» з інструментами урбаністичних студій і теорії повсякдення М. де Серто (передусім поняттям «тактики») та типологією ностальгії С. Бойм (розрізненням реставративного і рефлексивного модусів). У фокусі автора перебувають персональні «вузли» як мікромоделі постімперської буденності, через які виявляються механізми легітимації «радянської норми» в міському щоденні: окремі персональні моделі унаочнюють реставративну ностальгію, що подається як дихотомія «правда/традиція» та реалізується через демонстративний мовний вибір, побутову ієрархію й наполягання на символічній перевазі колишнього порядку тоталітарної радянської імперії; інші – демонструють переважно рефлексивні стратегії пам'яті, спрямовані на фрагменти колишньої впорядкованості та соціального статусу, які переживаються як втрачений життєвий світ; досвід інших персонажів прочитується як наслідування імперських практик через родинні міфи, ритуали й культурні «сувеніри». Показано, що ностальгія функціонує не лише як ідеологічна позиція, а як щоденна операційна практика, яка «перекодовує» простір міста й приватного помешкання, дозволяючи персонажам тимчасово відновлювати відчуття контролю та передбачуваності. У підсумку обґрунтовано, що мікроаналіз матеріальності побуту, мовної поведінки та афектів у романі є продуктивним підходом до пояснення пострадянської ідентичності як перетину імперської спадщини, інерції звички й суперечливої роботи пам'яті.

Ключові слова: пострадянська буденність, Львів, ностальгія за СРСР, реставративна ностальгія, рефлексивна ностальгія, теорія повсякдення, постімперська ідентичність, мовний вибір, топос дому, пам'ять і травма.

The article examines how post-Soviet everyday life in Lviv during the transitional 1990s is represented in Victoria Amelina's novel *Dim dlia doma (Dom's Dream Kingdom)*, and how the inertia of late-Soviet "normal" life is reproduced through the characters' daily practices. The guiding premise is that the experience of post-Soviet transformation is often described in cultural discourse through "major events," whereas the sphere of the everyday requires systematic microanalysis as a key to understanding the continuity of imperial regulations in independent Ukraine.

Methodologically, the study combines close reading with the tools of urban studies and *Michel de Certeau's* theory of everyday life (above all, the concept of "tactics"), as well as Svetlana Boym's typology of nostalgia (distinguishing restorative and reflective modes). The author focuses on character "nodes" as micro-models of post-imperial everydayness through which mechanisms of legitimizing the "Soviet norm" in urban daily life become visible. Certain character patterns foreground restorative nostalgia, framed through the dichotomy of "truth/tradition" and enacted via demonstrative language choice, domestic hierarchies, and insistence on the symbolic superiority of the former order of the totalitarian Soviet empire. Others display predominantly reflective strategies of memory oriented toward fragments of former orderliness and social status, experienced as a lost lifeworld. The experience of other characters is read as the inheritance and replication of imperial practices through family myths, rituals, and cultural "souvenirs." The article shows that nostalgia functions not only as an ideological stance but also as a quotidian operative practice that "recodes" the space of the city and the private dwelling, enabling characters temporarily to restore a sense of control and predictability. In conclusion, the study argues that a micro-analysis of the materiality of everyday life, linguistic behavior, and affect in the novel is a productive approach to explaining post-Soviet identity as an intersection of imperial legacy, the inertia of habit, and the contradictory work of memory.

Key words: post-Soviet everyday life; Lviv; nostalgia for the USSR; restorative nostalgia; reflective nostalgia; theory of everyday life; post-imperial identity; language choice; the topos of home; memory and trauma.

Постановка проблеми. В українському культурному й політичному дискурсі факт відновлення незалежності України в 1991 році, події національного підйому до 1991 року та власне

пострадянський період зазвичай осмислюють крізь призму знакових подій – протидію імперським наративам дисидентською протидією, революцій (від Революції на граніті до Революції

* Статтю підготовлено завдяки отриманому автором гранту від Наукового товариства імені Шевченка у США (The Shevchenko Scientific Society in the U.S. (NTSh-A)).

Гідності), російсько-української війни тощо. Натомість зона повсякденного досвіду звичайних людей – те, що М. де Серто означував як «практики повсякдення», – тривалий час залишалася на периферії аналізу складнощів пострадянського «переходу» від тоталітарної імперії до незалежної держави, особливо щодо присутності практик ностальгії у звичайних громадян, які проявлялися зокрема в мовному виборі, побутових ситуаціях і режимах «нормальності». Втім, саме в цій зоні, у структурі проживання «звичайного дня», зберігалася й відтворювалася інерція пізньорадянського життя. Для значної частини покоління, що увійшло в незалежну Україну з часто травматичним досвідом пізнього соціалізму та «перебудови», ці форми «по-радянському» унормованого повсякденного життя виявилися не лише тлом, а й головним ресурсом орієнтації в «дивному новому» світі, який раптово змінив політичні, економічні, соціальні та культурні координати, скинувши з себе смертельні «братні обійми» Москви, і, за визначенням Оксани Забужко, зазвучавши самоправно і суб'єктно голосом «іншого» [7, с. 188]. За відсутності розуміння підтексту змін, які у 1990-х роках часто завдавали нищівних ударів по особистому економічному благополуччю (відбираючи заощадження та водночас упевненість у фінансовій самоспроможності), по нібито постійному «контролю над ситуацією», по вчорашніх ідеалах, які виявилися насправді нав'язаними ідеологемами та нічого не вартими конструктами, частина покоління переживала ностальгію за «колишніми часами», коли не особливо потрібно було замислюватися над траскторією власного життя, позаяк останню формувала правляча комуністична партія та її представники на місцях, успішно забезпечуючи ілюзію «пристойного життя» (порівняно з ефемерним «буржуазним Заходом», який от-от «догние») та досяжність комунізму, який невдовзі мали «збудувати». У такому контексті ностальгія за СРСР серед пересічних громадян постає або як ідеологічна позиція, або ж як емоційна реакція на розрив між звичною структурою буденності та новою, нестабільною реальністю.

У сучасному українському літературознавстві проблематика постсоціалістичної трансформації, пам'яті, а також постколоніальної травми часто стає предметом досліджень, у межах яких повсякденність незалежної України найчастіше представлено як симптом ширших культурних зсувів. Так, у працях Тамари Гундорової пострадянська буденність

осмислюється через меланхолію, масову культуру, постпам'ять і постколоніальні механізми відтворення минулого, тобто як культурна логіка перехідної доби української літератури 1990-х–2000-х [4; 5]. Постколоніальні студії М. Павлишина (зокрема його стаття про «еротику постколоніальності») важливі для розуміння того, як після 1991 року в Україні змінилися культурні режими та ієрархії, однак конкретна матеріальність повсякденних практик у художніх текстах тут окреслена пунктиром як контекст [27]. Порівняльна концепція американського славіста В. Чернецького, запропонована в монографії «Mapping Postcommunist Cultures...», дозволяє побачити українську літературну ситуацію в ширшому полі пострадянських культурних парадигм і глобалізаційного тиску, але не підмінє потреби в мікроаналізі локальних сценаріїв щоденного життя новітньої української літератури [24, р. 185–264]. Дослідження Оксани Пухонської, що розгортає поняття посттоталітарної пам'яті в літературі періоду Незалежності, переконливо пояснює, чому «велика історія» й травматичні розриви структурують наративи, проте повсякденність тут лише принагідно прочитується як простір прояву пам'яті [14]. Водночас нещодавня стаття Людмили Даниленко, зосереджена на конкретних маркерах пізньорадянського побуту (як от, дефіцит, «авоська», споживчі звички «*homo sovieticus*» тощо) у творах О. Ільченка «Збирачі туманів» і С. Батурина «Шизгара», демонструє продуктивність саме побутоописання [6].

У цьому контексті прочитання львівського повсякдення в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома» (2017¹) як простору постімперської тягlosti пізньорадянської буденності та ностальгійних механізмів пам'яті дає змогу уточнити наявні підходи: перевести розмову від загальних моделей пам'яті до реконструкції того, як саме інерція радянських практик проживається, відтворюється й інтерпретується в міському щоденні громадян незалежної України. Текст роману демонструє механізми продовження радянських моделей «нормального» життя в новій державі, які генерують специфічну ностальгію за СРСР: тугу за впорядкованістю, передбачуваністю й чіткістю ролей. Тож постає потреба прочитати роман в координатах тягlosti пізньорадянських повсякденних практик і модусів ностальгії за СРСР, а також показати, яку роль ці модуси відіграють у формуванні постімперського досвіду та ідентичнісних настанов персонажів.

¹ У цьому дослідженні послуговуємося виданням роману 2023 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному українському літературознавстві роман Вікторії Амеліної «Дім для Дома» вже має помітну рецепцію, у межах якої він осмислюється насамперед як текст про пам'ять, травму та кризу пострадянської ідентичності. Відповідні праці найчастіше осмислюють топос дому як носій пам'яті, травми та національної ідентичності, окреслюючи радянське минуле здебільшого як історико-культурний горизонт [18, с. 126; 13, с. 279].

У статті Катажини Котинської «Росіяни і російськомовні у Львові: сусіди, витіснені з поля зору» роман Вікторії Амеліної залучено переважно як приклад репрезентації російсько-україномовного Львова, де ключовими є питання мовної поведінки російськомовних мешканців, дихотомії «свій/чужий», постколоніальної ситуації 1990-х і початку 2000-х та конфліктів ідентичності – як зовнішніх, так і внутрішніх [10].

Дослідниця Тетяна Гребенюк інтерпретує радянську «міську» ідентичність через теорію «non-place» Марка Оже й прямо називає радянські квартири (зокрема помешкання Ціликів у Львові) просторами тимчасовості та стирання історичності й ідентичності [25, р. 177–178; 181]. «Небезпечна ностальгія» за СРСР маркується в романі як ризик національної «безкореневості» та відмови взаємодіяти з власною історією, що загрожує повторенням «помилки старших поколінь» [25, р. 187–188]. У статті Тетяни Гребенюк також зауважено важливий для нашої теми «побутовий» вимір пізньорадянської тяглості: готовність «будь-коли поїхати», нездатність розпакувати речі повністю і постійна присутність «картонних коробок», що фіксує рутину тимчасовості як звичку [25, р. 187]. Натомість у дослідженні Олени Романенко запропоновано філологічну стратегію читання образу Дому як моделі індивідуальної історичної пам'яті та типологію конфліктів у прозі сімейної історії, де ключовою стає (не)можливість для персонажів роману реконструювати зв'язок із минулим [16, с. 1–2].

Науковці Я. Поліщук і О. Пухонська, підкреслюючи «білі плями» історичної пам'яті, переводять увагу з «відповідей» на потребу «влучних запитань» там, де радянський досвід і його наслідки залишаються не проговореними (зокрема, й щодо тоталітарного минулого міста Лева), що методологічно відкриває простір для мікроаналізу буденного в романі [15, с. 155].

І. Харькова, синтезуючи попередні інтерпретації, спеціально акцентує, що пам'ять дому проявляється в романі в матеріальних об'єктах,

запахів і предметах інтер'єру, утворюючи «сенсорну карту» травмованої історії, а також проблематизує «відчуження в радянській сімейній моделі» [18, с. 126–127]. Дослідниця залучає підхід Оксани Зборівської та зосереджується на кризі національного самовизначення, пропонуючи аналізувати дім як простір «національного повернення» і реконструкції пам'яті [8, с. 182; 18, с. 127].

Підрозділ «Львів як місто/місце пам'яті в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома»» Уляни Федорів у колективній монографії «Література та історія: антропос–топос–тропос» додатково зміщує фокус у бік міської пам'яті та перехрещення різних вимірів посттоталітарного досвіду, показуючи Львів як потенційний Дім навіть для «Іншого/Чужого» [17, с. 61–65].

Постановка завдання. Отже, попри ґрунтовні інтерпретації роману в площинах пам'яті, травми, мовно-ідентичнісних конфліктів і топосу дому та міста, в літературознавстві бракує спеціального системного дослідження львівського повсякдення перехідної доби як сукупності практик, матеріальних маркерів і афективних сценаріїв. Запропонована стаття заповнює цю прогалину, інтерпретуючи ностальгію за СРСР як механізм щоденного переживання минулого, що структурує досвід персонажів і смислову організацію тексту.

Метою статті є комплексний аналіз того, як у романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома» репрезентовано львівське повсякдення перехідного періоду після розпаду СРСР; якими наративними та просторовими стратегіями (практиками щоденного «привласнення» простору, образами дому та його заміників і пам'яті) конструюються тяглість пізньорадянських практик і модуси ностальгії за СРСР, а також яку роль вони відіграють у формуванні постімперської ідентичності персонажів Львова. Таке розуміння частини персонажної сфери роману узгоджується з тезою, що «місто водночас постає як осередок багаторівневих владних ієрархій і проєктів домінації, а також як простір інтелектуальної та особистої автономії» [12, с. 285].

У статті застосовано міждисциплінарну методологію, що поєднує «близьке прочитання» роману з інструментами урбаністичних студій і теорії повсякденності (М. де Серто) для мікроаналізу матеріальності побуту, вибору мови та афектів ностальгії як щоденної практики. У цьому сенсі ностальгійні мовні й побутові жести персонажів прочитуються як тактики, визначені способи дії всередині певної

рамки, яка є офіційно державною стратегією [23, р. XIX]. Ці тактики дозволяють персонажам буквально «чіплятися» за минуле, застосовуючи всі можливі способи. Ностальгія за СРСР інтерпретується за типологією Светлани Бойм, що, відповідно, дозволяє розрізнити реставративний тип «відбудови» уявного дому та рефлексивну роботу пам'яті персонажів з деталями і знаками.

Виклад основного матеріалу. Окремо зосередимося на персонажних «вузлах» роману як на мікромоделях пізнюрадянської буденності та носіях реставративної ностальгії за СРСР. Простежимо, як через її мовні настанови, побутові жести й моральні ієрархії відтворюються механізми щоденного контролю та легітимації «радянської норми» в Львові 1990-х років.

Зупинимось пунктирно на основних складових концепції С. Бойм, яку, як йшлося вище, тут буде застосовано для аналізу роману В. Амеліної. Для С. Бойм ностальгія – це не просто «туга за минулим», а туга за домом, який уже не існує (або ніколи не існував), і разом «роман» із власною фантазією про нього [22, р. XIII]. Ностальгічне переживання вона описує як «подвійну експозицію» або ж накладання двох планів – удома і закордоном, минуле і теперішнє, сон у повсякденному житті [22, р. XIV].

У наш час ностальгія вже не розглядається як хвороба (як то було в XVII ст.), а постає як захисний механізм за прискорених ритмів життя та історичних зламів, і вже не сприймається як приватна примха чи «помилка» пам'яті. С. Бойм дотепно зауважує, що, якщо колись ностальгію вважали виліковною і приписували для неї опіум або подорожі в Альпи, то тепер це невиліковний стан сучасної людини [22, р. XIV]. Одночасно С. Бойм підкреслює амбівалентність ностальгії: туга може підсилювати емпатію, але прагнення «полагодити» тугу «приналежністю» часто розводить людей і заважає взаєморозумінню [22, р. XV]. Дослідниця застерігає, що ностальгія здатна сплутати реальний та уявний дім і навіть продукувати образи «фантомної батьківщини», заради якої готові вбивати; звідси її різка формула: нерелексована ностальгія «народжує монстрів»² [22, р. XVI]. При цьому ностальгія для С. Бойм є «історичною емоцією», яка протилежна до розвитку та поступу загалом: вона не просто антимодерна, а співіснує з прогресом як його «alter ego» [22, р. XVI].

² Слід зауважити, що дослідниця фактично передбачила психологічні причини нападу росії на Україну в 2014 році, які ґрунтувалися на результатах тривалого культивування монструозних ностальгійних образів, і відтак відродженні нібито «втрачених» величч та територій радянської імперії в межах «руського міра») [Див. про це більше: 26].

С. Бойм пропонує розглядати два різновиди ностальгії – реставративну та рефлексивну. Реставративна ностальгія робить акцент на першому складнику терміна – *nostos* (з давньогрецької – повернення додому) – і прагне «трансгисторично відновити» втрачений дім; вона не вважає себе ностальгією, а радше «істиною» і «традицією», захищаючи абсолютну правду [22, р. XVIII]. Натомість рефлексивна ностальгія пов'язана з індивідуальним і культурним часом, незворотністю минулого та людською скінченністю: вона не «оновлює» минуле до вічно «молодого знімка», а медитує над плином часу й може бути іронічною, фрагментарною та критичною [22, р. 49–50]. Натомість реставративна ностальгія часто стає ядром національних і націоналістичних підйомів і проявляється в тотальних реконструкціях «пам'ятників минулого», тоді як рефлексивна, в свою чергу, затримується на руїнах і «патині часу» [22, р. 41].

С. Бойм наголошує на двох «сюжетах» реставративної ностальгії – «повернення до витоків» і конспірологічна теорія, де минуле зводиться до маніхейської схеми боротьби добра та зла зі стиранням амбівалентності та пошуком «міфічного ворога» [22, р. 43] (додамо, що цю схильність до пошуків вигаданих ворогів успішно запозичила з тоталітарних практик російської та радянської імперій сьогочасна російська федерація).

Роман Вікторії Амеліної демонструє винайдення особливої, авторської метафорики для унаочнення того, що, за спостереженням В. Агеєвої про сучасні родинні історії в українській літературі, «здебільшого за визначенням, не піддається опредмеченню й оречевленню» [1, с. 301]. У цій метафоричній системі ключову роль відіграють персонажі роману, які постають не стільки як психологічно замкнені індивідуальності, скільки як носії фрагментованої родинної і сімейної пам'яті, травматичного досвіду набутого в радянській імперії, через які абстрактне та «неопредмечуване» набуває конкретних життєвих форм і сюжетної тілесності. У цьому, поза сумнівом, постколоніальному романі тема небезпечної ностальгії за радянською імперією є центральною за визначенням самої письменниці [11]. Так, персонаж сусідки Варгіної в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома» постає як російськомовний носій пізнюрадянської «нормальності», що відтворюється через визначені тактики. Для росіянки Варгіної притаманна реставративна ностальгія, яку вона, відповідно до спостереження С. Бойм, подає власну версію минулого як «правду» і «традицію» [22, р.

XVIII]. Щоправда, у Варгіної ця «правда» матеріалізується вже в її портреті: «удова партійного боса» з акцентом «далекого російського міста» і навіть упізнаваним запахом заводів, риби, зими [2, с. 126–127]. Тож власне персонаж не належить місту, а є таким собі довгорічним сталим «згустком» ідей і запахів рідного їй далекого російського міста – міста, частину якого вона вперто «перевозить» в іншу країну, де очевидно всі ці роки сприймала оточуючий світ зверху. Так окреслюється її уявний «дім» – не конкретна квартира в чужому їй Львові, в якій та доживає віку, а модель радянсько-імперської стабільності, яку вона відкрито переносить у під'їзд, кіоск, магазини, інші локації як у мікропростір чужої їй влади. Її постійні згадки про покійного чоловіка («Згорів на роботі... Велика відповідальність. Зараз... немає таких людей» [2, с. 124]) працюють як міні-міф моральної переваги й нормативності – зрозуміло, що покійний чоловік-кадебіст слугує таким собі сталим символом колишньої тоталітарної доби, за якої, очевидно, Варгіних боялися і ненавиділи. Відтак образ Варгіної це, за класифікацією польської дослідниці Катажини Котинської, образ представника вищої суспільної верстви, який раптом втратив і владу, і значення [9, с. 218]. Найчіткіше реставративний імпульс проявляється в мовній позиції персонажа: Варгіна «незлюбила» полковника «за те, що вітається українською» [2, с. 124], а її теза про продавщицю, яка «скоро... заговорить» російською, «збагнувши, що ніякої української мови немає насправді», підкреслює те, що для Варгіної та їй подібних представників колишньої окупаційної влади прийнятним є заперечення нових політичних, мовних і культурних змін [2, с. 60]. Тут ностальгія діє як єдиний правильний «режим істини»: легітимним у місті країни, яка здобула незалежність і, відповідно, право на донедавна дискриміновану та зневажену українську мову, оголошується лише колишній порядок, у якому мова окупантів – російська – норма, а українська – випадкова «аномалія», яка заважає, є незручною та порушує звичний спосіб спілкування.

Удова Варгіна також практикує те, що С. Бойм називає «міфологією щоденного»: систематична купівля «американських цукерок» з виправданням («раз в неделю... попробовать» [2, с. 124]) показують, як новий споживчий світ переформатовує смаки тих, хто відчуває ностальгію за «радянською ковбасою», але завжди крадькома полював за в рази якіснішою контрабандою та навіть за вторинними ознаками західного спо-

субу життя. У С. Бойм подібні символи «західного світу» як обгортки, логотипи й пластикові пакети описані як бажані артефакти й «особисті сувеніри» пізньорадянської буденності, які збиралися, зберігалися і ставали фетишами, починаючи ще з 1970-х років [21, р. 65]. Однак щоб її не запідозрили у зраді «ідейним принципам», Варгіна комічно «нейтралізує» загрозу від ласого «заморського» шоколадного батончика тактичним моральним поясненням, щоб не зруйнувати позірну власну – досі радянську – нормативність.

У підсумку Варгіна унаочнює власну реставративну ностальгію як щоденну тактичну практику: через російську мову, зверхню поведінку в щоденних побутових ситуаціях і відкидання патріотичної позиції інших вона намагається повернути «імперський дім» у радянській версії. Вдова Варгіна обирає заперечення нових реалій – і саме тому стає типовим маркером тягlosti «радянського» у львівській повсякденності.

Образ Тамари в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома» постає як показовий постколоніальний суб'єкт останніх десятиліть існування СРСР і ранньої незалежності – «імперський переселенець», чия біографія сформована та зумовлена постійними переїздами родини батька – радянського полковника-авіатора. Потрапляє її родина до Львова майже випадково: батько оселяється у Львові «неохоче – просився трохи східніше», а доньки на той час «ні слова не знали українською» [2, с. 18]. Особливо промовистим є «німецький» або «гедеєрівський» досвід Тамари як дружини радянського офіцера: Тамара пояснює доньці Маші, що східнонімецьке місто Шверин і його архітектурні та кулінарні принади їм, «прибульцям з СРСР», «не належать», бо вони лише «в гостях», однак згодом «сама Тамара забула, що це красиве життя не їхнє» [2, с. 68]. Зрозуміло, що згадане «гостювання» відбувалося в рамках окупації німецької території Групою радянських військ у Німеччині, безславний початок виходу якої після об'єднання НДР і ФРН і застала сім'я Тамари та який, безумовно, став початком краху її благополуччя та статусності. Розуміння свого місця в НДР Тамарою (до речі, навіть після об'єднання двох частин Німеччини, вона вперто продовжує називати державу аббревіатурою неіснуючої «ГДР») – це амбівалентність імперського агента в ролі дружини представника окупаційних військ: формально визнаючи власну чужість, вона поступово звикає до права привласнення й до «тимчасового панування», яке маскується побутовою нормальністю, адже «мімікрія переосмислює присутність з точки

зору її «інакшості», того, що вона заперечує» [20, р. 91].

Після розпаду радянської імперії, розлучення з чоловіком, повернення до батьківського дому з донькою ця звичка до «нормальності» ламається, і Тамара переживає Львів як нібито нав'язаний часопростір: «У мене алергія на це місто... Я ж сюди не просилася», причому оповідач саркастично уточнює, що вона «не просилася» також і в цей пострадянський час – 1990-ті [2, с. 66–67]. Тамара сприймає львів'ян як окрему спільноту зі своєю «унікальною» мовою, яку вона ніколи так і не вивчила і не збирається вивчити, зі своїми внутрішніми законами «кумівства», які їй нібито заважають влаштуватися на роботу та стати однією з «місцевих». Утім, небажання тривалий час виходити за межі сім'ї та «квартирної мушлі», знайти роботу та не жити за кошт інших членів родини є частиною проголошеної Тамарою тактичної програми «неупокорення» новими складними життєвими обставинами: звісно, не лише зовнішніми – розпад радянської імперії, а й внутрішніми – розпад власної, здавалося б, цілком благополучно радянської «взірцевої» родини. Її ностальгія за СРСР з'являється як тяга не стільки до комуністичної ідеології, скільки до державної системи соціального забезпечення й тих переваг, які мали радянські військові та їхні родини порівняно з цивільними громадянами. Тож, вона переконана, що її сліпу племінницю «при Союзі» раніше б обов'язково вилікували [2, с. 122]. Водночас у романі показано, що Тамара принципово відрізняється від Варгіної – асоціювання з колишньою «правлячою партією» викликає у неї спротив і вона обурюється, коли її «в гастрономі комуністкою обізвали» [2, с. 110]. Тож Тамара втілює «після-імперський залишок» у львівській буденності 1990-х: вона одночасно продукт радянської імперії та її носій, а її колоніальні звички на рівні послуговування російською мовою, небажання та відсутність спроб перейти на українську мову, запивання проблем алкоголем та ностальгія за колишнім унормованим життям дружини радянського офіцера в НДР продовжують домінувати у її приватному житті.

У термінах С. Бойм це ностальгія рефлексивного типу: Тамара, звісно, не прагне «відновити» СРСР як цілісний тоталітарний державницький проєкт, але натомість повторно «смакує» окремі фрагменти колишньої впорядкованості (соціальна опіка з боку імперії, передбачуваність завтрашнього дня, поважний у суспільстві статус), приймаючи розрив між «тоді» і «тепер»

як невиліковний досвід і навіть травму втрати [22, р. 41–45]. Саме тому її пам'ять працює через деталі й побутові «знаки» нормальності: ностальгійний афект стає способом утримати власну суб'єктність у нібито ворожому суспільстві [22, р. 49–56].

Донька Тамари Маша також виразно демонструє ностальгію, також рефлексивного типу, що спрямована на втрачений життєвий світ пізньорадянського благополуччя, прямо пов'язаного із її досвідом кількарічного проживання в НДР. Дитинство в Німеччині запам'яталося Маші через конкретні просторові й чуттєві деталі чужої країни (озеро, пароплав, замок) та досвід першої підліткової закоханості. Саме така пам'ять через фрагменти й «сліди» «казкового» минулого, без прагнення буквально відбудувати «втрачений дім», але принаймні берегти про нього пам'ять – в якому вона графиня й живе у справжньому замку, а не у тісній старій квартирі на львівській вулиці. Рефлексивний модус Маші посилюється й тим, що її повернення до втраченого німецького міста заблоковане правилами нового світу, які передбачають цілковиту зміну реалій – це чужа країна, в якій ти лише будеш гостею. Додатково ця позиція проговорюється через любов Маші до російської пізньорадянської рок-музики, яка стає способом самоідентифікації дівчинки, що тактично дуже схожий на позицію її матері, та її постійного бунту проти економного життя родини та через нереалізовану програму «графині». Однак навіть тут не продемонстровано прямого бажання «повернути СРСР», адже йдеться радше про минулу вбудованість у радянський код, який автоматично активується в контакт з символами минулого, які міфологізуються – сімнадцятирічна Маша все ще малює Шверинський замок, в якому вона мала б бути графинею [2, с. 136]. Зрештою, зачарована власними спогадами про німецький Шверин, Маша пізніше зробить відчайдушну спробу реконструювати свої переживання першого кохання через втечу до Санкт-Петербургу, проте зазнає фіаско.

Говорити про «ностальгію за СРСР» двоюрідної сестри Маші Марусі майже некоректно, бо радянська імперія не є її власним прожитим досвідом, а постає такою собі успадкованою «реальністю» та набором принагідних практик, що інерційно тривають після розпаду імперії та які прививаються їй у той чи інший спосіб дідусем, бабусею, мамою та тіткою. Зрештою, за спостереженням американської антропологині Кетрін Ваннер, серед хаосу початку 1990-х років

«багато мешканців України, хто виріс та був соціалізований у радянській культурі, відчувають себе громадянами неіснуючої держави, продуктами системи, яка зараз у вільному падінні» [3, с. 127]. Самоідентифікація Ціликів так і не відбулася – глава родини вирішує приховувати як власну проукраїнську позицію, так і травму, пов'язану з Голодомором, який заледве не знищив його самого. Він фактично не пропонує власній сім'ї справжньої родинної історії, закоріненої в історію України³. Тож його внучка Маруся в 1990-х роках все ще виховується на пропагандистських кінофільмах про так звану «Велику вітчизняну війну» з їхніми стереотипними образами «поганих фашистів», на традиційному перегляді в новорічну ніч привітання керівника чужої держави та на родинному міфі про прадіда, який «дійшов до Берліну» та як трофей привіз срібну ложечку, що набула статусу сімейної реліквії.

Щоправда, авторка роману підказує читачеві, що ностальгію не варто пояснювати в усіх випадках категорією «поганого виховання». У Маші ностальгія виростає з радикального обриву її особистісного життєвого світу – втрати дому в чужій країні, міфічного статусу «графині» та передбачуваності у родинному колі. У Марусі ж ми бачимо не ностальгію, а успадкування певних нав'язаних повсякденних практик, які формують «нормальність» аж до появи свідомої політичної та патріотичної позиції дорослої дівчини під час Помаранчевої революції. Утім, в обох випадках спостерігаємо як радянська імперія після свого розпаду продовжує інерційно диктувати правила сприймання дійсності, проштовхуючи у свідомість дівчат ностальгійні образи.

Висновки. Роман Вікторії Амеліної «Дім для Дома» репрезентує пострадянський Львів насамперед як простір інерції пізньорадянських «практик щодення», де нещодавня зміна тоталітарного політичного режиму не означає автоматичного демонтажу повсякденних регуляцій в окремих родинах: саме буденні ситуації, домашні ритуали, мовні звички та мікростратегії виживання відтворюють «нормальність» у переходному часі й стають головним носієм тягlosti імперського досвіду.

За М. де Серто тактика є формою дії «слабких», які у межах уже організованого інституційно або дискурсивно простору маніпулюють подіями так, щоб перетворювати їх на можливості. Саме так в романі «Дім для Дома»

ностальгія постає як щоденна операційна практика «супротиву»: через вибір – і часто показовий – імперської мови, побутові ритуали (часто сміхотворні) та мікрорежими «нормальності» персонажі привласнюють фрагменти втраченої впорядкованості, вбудовуючи радянську інерцію в постімперський міський простір Львова і тимчасово «переводячи» його під звичний для себе код повсякдення.

Ностальгія в романі постає як історично й культурно зумовлена емоція, що активується різким розривом між звичним устроєм буденності й нестабільною економічною та суспільною реальністю 1990-х років. Типологія С. Бойм є продуктивною для розрізнення різних механізмів «повернення до дому» та роботи пам'яті з фрагментами минулого. Відтак, окремі персонажі роману функціонують як мікромоделі постімперської буденності й демонструють, що ностальгія здатна працювати як повсякденна практика. Зокрема, вдова Варгіна унаочнює реставративний тип ностальгії: через мовну поведінку, ритуали й побутові оцінки вона намагається повернути колишню впливовість у радянський час, перетворюючись на маркер тягlosti тоталітарного минулого в львівському щоденні.

Образ Тамари є постколоніальним суб'єктом, чия ностальгія спрямована не на відбудову СРСР як політичного проєкту, а на фрагменти колишньої впорядкованості, яка асоціюється з добробутом родини військового окупаційного корпусу. У термінах С. Бойм цей тип наближається до рефлексивної ностальгії, що утримується на «знаках» нормальності як способі зберегти суб'єктність після краху імперської системи та власної сім'ї. Ностальгійні модуси молодших персонажів Маші та Марусі підкреслюють, що пострадянська тягlosti відтворюється не лише через прямий досвід, а й через родинні міфи чи нав'язані практики споживання імперських чи пізньоімперських культурних продуктів. Це зміщує акцент із «ідеологічної позиції» старшого покоління на тактичні механізми буденного (часто сміхотворного) наслідування радянських практик та афективної прив'язаності до минулого.

Загалом роман Вікторії Амеліної конструює окремий нетрадиційний бік Львова пострадянської доби та результат його колонізації радянською імперією, мікроаналіз повсякдення якого є ключем до розуміння того, як пострадянська ідентичність формується на перетині впливу імперії, звички (часто інерційної), вибору мови окупаційного режиму та ностальгійного афекту.

³ Про уречевлене втілення травми Голодомору в романі В. Амеліної див.: [19].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. Рукописи горять, або про важливість родинних історій. Агеева В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ : Віхола, 2021. С. 300–323.
2. Амеліна В. Дім для Дома. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 384 с.
3. Ваннер К. *Тягар мрій: історія та ідентичність у пострадянській Україні*. Пер. з англ. Ю. Буйських. Київ : Дух і Літера, 2023. 316 с.
4. Гундорова Т. *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : есеї*. Київ : Грані-Т, 2012. 548 с. (Серія «De profundis»).
5. Гундорова Т.І. *Післячорнобильська бібліотека : український літературний постмодерн*. Київ : Критика, 2005. 263 с.
6. Даниленко Л. «Продовольчі експедиції» та «авоська»: споживчі пристрасті «homo sovieticus» у сучасній прозі. *Слово і Час*. 2021. № 3. С. 48–59.
7. Забужко О. Прощання з імперією: Портрет із постскриптомом. Забужко О. Планета Полин: вибрані есеї. Видання 3-тє. Київ : Комора, 2023. С. 161–216.
8. Зборівська О. Криза української ідентичності в романі «Дім для Дома» Вікторії Амеліної. *Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 30 листопада 2023 р.). Тернопіль, 2023. С. 181–185.
9. Котинська К. *Львів: перечитування міста*. Переклад з польськ. О. Сливинського. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 240 с.
10. Котинська К. Росіяни і російськомовні у Львові: сусіди, витіснені з поля зору. *Cossacks in Jamaica, Ukraine at the Antipodes: Essays in Honor of Marko Pavlyshyn* / ed. by A. Achilli, S. Yekelchuk, D. Yesypenko. Boston : Academic Studies Press, 2020. P. 656–671.
11. Макарик В. Вікторія Амеліна: «Дім для Дома» – книжка про небезпечну ностальгію». *Слово Правди* [Електронний ресурс]. 2017. 3 листопада. Режим доступу: <https://slovopravdy.com.ua/viktoriya-amelina-dim-dlya-doma-knyzhka-pro-nebezpechnu-nostalgiyu/> (дата звернення: 26.01.2026).
12. Нарвселіус Е. Українська інтелігенція у пострадянському Львові: наративи, ідентичність, влада [Електронний ресурс]. Пер. з англ. Дм. Мазін, А. Возьна. Бостон : Academic Studies Press, 2025. 434 с. <https://doi.org/10.1515/9798897830602>
13. Пухонська О. Білі плями пам'яті на темному тлі історії (за романом «Дім для Дома» Вікторії Амеліної). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 279–282.
14. Пухонська О. Я. *Літературний вимір пам'яті : монографія*. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.
15. Пухонська О., Поліщук Я. Собака як спостерігач і свідок історії (за романом Вікторії Амеліної «Дім для Дома»). *Poznańskie Studia Slawistyczne*. 2021. № 20. С. 143–157. DOI: 10.14746/pss.2021.20.8.
16. Романенко О.В. Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2018. №3(23). С. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2018.3.1>
17. Федорів У. Львів як місто/місце пам'яті в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Література та історія: антропос–топос–тропос* : монографія / за ред. М. Гнатюка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 56–65.
18. Харькова І.В. Топос дому в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Література та культура Полісся*. 2025. № 112. Серія «Філологічні науки». № 26. С. 122–131. DOI: 10.31654/2520-6966-2025-26F-112-122-131.
19. Чик Д. «Зачинене минуле»: скриня як простір пам'яті в романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 93, том 2. С. 323–330. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/93-2-47>.
20. Bhabha H. K. *The Location of Culture*. London; New York: Routledge, 1994. 295 p.
21. Boym S. *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge, Massachusetts ; London, England : Harvard University Press, 1994. 356 p.
22. Boym S. *The Future of Nostalgia*. New York : Basic Books, 2001. 404 p.
23. Certeau M. de. *The Practice of Everyday Life* ; translated by Steven Rendall. Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 1984. 229 p.
24. Chernetsky V. *Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization* / V. Chernetsky. Montreal ; Kingston : McGill-Queen's University Press, 2007. 384 p.
25. Grebeniuk T. Reminiscence about the Soviet City: Urban Space in the Ukrainian Fiction of the 21st Century. *Journal of Narrative and Language Studies*. 2023. Vol. 11, № 22. P. 176–191. <https://doi.org/10.59045/nalans.2023.25>

26. Laruelle M. The “Russian World”: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination. *PONARS Eurasia*. May 27, 2015. URL: <https://www.ponarseurasia.org/the-russian-world-russia-s-soft-power-and-geopolitical-imagination/> (accessed December 20, 2025).

27. Pavlyshyn M. Ukrainian Literature and the Erotics of Postcolonialism: Some Modest Propositions. *Harvard Ukrainian Studies*. 1993. Vol. 17, № 1/2. P. 110–126.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.47>

ЛАБІРИНТ ЯК ДУХОВНЕ ПАЛОМНИЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ЗОРОВІЙ ПОЕЗІЇ

THE LABYRINTH AS SPIRITUAL PILGRIMAGE IN UKRAINIAN BAROQUE VISUAL POETRY

Щелкунова О.С.,

orcid.org/0000-0002-0030-3592

доктор філософії,

*асистент кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті здійснено спробу системно дослідити феномен барокової зорової (курйозної) поезії, однієї з найяскравіших форм художнього експерименту XVII століття. Курйозний вірш осмислюється як цілісна система естетичних і світоглядних координат, де поєднуються інтелектуальна гра, богословська символіка, риторична вправність і прагнення до пізнання прихованого сенсу. Зорові поезії інтерпретуються як лабіринт, що потребує активного інтелектуального залучення читача і стимулює до віднайдення смислових центрів текстів та поступового розгадування закладеного в них глибинного змісту.

Акцентовано увагу на творчості Івана Величковського, зокрема на фундаментальному значенні його поезії в контексті загальноєвропейських літературних традицій. Аналізуються формальні та ідейно-тематичні особливості віршів-лабіринтів, "єдиногласних" поезій, віршів-лун та акровіршів. Доведено, що для Івана Величковського лабіринт стає не лише естетичним прийомом, а й символом духовного шляху, пошуку істини, що притаманне світогляду доби бароко. Автор постає як провідник, що пропонує читачеві "нитку Аріадни", тобто авторські підказки і структурні орієнтири, що допомагають рухатися крізь складну текстову конструкцію. Окрема увага приділяється символіці часу у збірці "Зеґар з полузегарком", де поєднано метафізичні роздуми з візуальними й мовними експериментами. Категорія часу в цих творах набуває як тематичного, так і композиційного значення, впливаючи на організацію поетичного простору.

У статті також простежується зв'язок курйозної поезії з освітнім середовищем XVII століття, зокрема з поетиками та риторичними вправами, що формували культуру інтелектуального змагання й мистецтво словесної гри. Така поезія виконувала естетичну і дидактичну функцію, сприяючи розвитку логічного мислення, пам'яті, уваги до слова та здатності інтерпретувати складні тексти. Висвітлено значення таємничого шляху лабіринту в контексті барокової традиції української літературної спадщини.

Ключові слова: українська література, бароко, зорова поезія, курйозне віршування, Іван Величковський, лабіринт.

The article attempts to study the phenomenon of Baroque visual (curious) poetry as one of the most vivid forms of artistic experimentation of the 17th century. A curious poem is interpreted as an integral system of aesthetic and world-view coordinates, combining intellectual play, theological symbolism, rhetorical skill, and the pursuit of discovering hidden meaning. Visual poetry is interpreted as a labyrinth that requires active intellectual engagement from the reader and encourages the identification of semantic centers in the texts as well as the gradual uncovering of the deeper meaning embedded within them.

Special attention is drawn to the work of Ivan Velychkovskyi, particularly to the fundamental significance of his poetry in the context of broader European literary traditions. The formal and thematic-ideological features of labyrinthine poems, "unison" poems, echo poems, and acrostics are analyzed. It is demonstrated that for Ivan Velychkovsky, the labyrinth becomes not only an aesthetic device but also a symbol of the spiritual journey, a pilgrimage toward truth, characteristic of the Baroque worldview. The author appears as a guide, offering the reader a "thread of Ariadne," that is, authorial hints and structural landmarks that help navigate through the complex textual construction.

The emphasis is made on the symbolism of time in "Zegar z poluzegarkom", where the poet combines metaphysical reflections with visual and linguistic experiments. It is shown that the concept of time in these works acquires both thematic and compositional significance, influencing the organization of poetic space.

The article also traces the connection of curious poetry with the educational environment of the 17th century, in particular with poetics and rhetorical exercises that shaped the culture of intellectual competition and the art of verbal play. It is shown that such poetry performed both aesthetic and didactic functions, contributing to the development of logical thinking, memory, attention to language, and the ability to interpret complex texts. In essence, the proposed study aims to highlight the significance of the mysterious path of the labyrinth in the context of the Baroque tradition in Ukrainian literary heritage.

Key words: Ukrainian literature, Baroque, visual poetry, curious poem, Ivan Velychkovsky, labyrinth.

Постановка проблеми. В українському літературознавстві барокова зорова (курйозна) поезія дедалі частіше осмислюється як складний естетичний феномен, що поєднує слово, графіку,

риторику, символіку й елементи інших мистецтв. Проте питання внутрішньої природи курйозного віршування залишається дискусійним. Зокрема, це стосується інтерпретації фігурних текстів як

самодостатніх мистецьких структур, у яких графічна організація поглиблює смисловий рівень.

Актуальність дослідження полягає в переосмисленні барокової зорової поезії як духовного й інтелектуального лабіринту, що вимагає від читача активної співучасті у творенні мистецьких ідей. У цьому контексті показовою є творчість Івана Величковського, зокрема його збірка «Млеко од овці пастору належне», де поєднуються теоретичне осмислення й практична реалізація різновидів курйозного віршування.

Водночас є потреба глибокого системного аналізу феномену “лабіринту” як фундаментального образу барокової поетики, що постає метафорою духовного шляху та способу пізнання істини. Розв’язання проблеми синтезу складної візуальної форми й філософсько-християнського змісту та механізму читацького “розгадування” форми сприяє переосмисленню місця зорової поезії в контексті української та загальноєвропейської барокової традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед класичних праць, що започаткували критичне осмислення барокової курйозної поезії, варто згадати статтю Дмитра Чижевського “Поza межами краси”, у якій підкреслено самодостатню мистецьку значущість зорових віршів і запропоновано розглядати їх як особливу поетичну категорію. Попри акцентові на формі на протигагу змісту праця Дмитра Чижевського стала важливою точкою відліку для подальших досліджень.

Дослідження Миколи Сороки “Зорова поезія в українській літературі кінця XVI–XVIII ст.” [7] поглиблює аналіз зорових віршів, залучаючи ширший європейський контекст. Дослідник акцентує увагу на окремих графічних формах і підкреслює їх світоглядну функцію. А також приділяє увагу формальному та змістовому компонентам зорового тексту, що дає можливість уникнути полярних оцінок.

Окремий аспект барокової естетики, зокрема проблему авторської самосвідомості та інтелектуальної гри з читачем, порушує Григорій Грабович. Аналізуючи передмови та теоретичні коментарі Івана Величковського, дослідник підкреслює новий тип естетичної й культурної свідомості, у межах якої поет постає конструктором інтелектуального випробування для читача.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити курйозну (зорову) поезію українського бароко, цей особливий тип мистецької творчості, де складна візуальна форма функціонує як лабіринт, що за його допомогою розкриваються закладені в тексті артистичні ідеї. Основну увагу зосере-

джено на аналізі творчості Івана Величковського та його збірки “Млеко од овці пастору”, зразка системного поєднання теорії і практики курйозного віршування. Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- охарактеризувати розвиток барокової зорової поезії другої половини XVII ст. у контексті теоретичних принципів тогочасних поетик;
- визначити зміст поняття «курйозна поезія» та проаналізувати різновиди курйозного віршування у збірці Івана Величковського;
- розкрити символіку лабіринту як моделі духовного шляху, пізнання істини та морального вибору, що реалізується через форму тексту.
- показати роль у поетичній структурі авторської самосвідомості й зашифрованого імені як елементів барокової естетики.

Виклад основного матеріалу. Барокова зорова поезія стала своєрідним модернізмом доби, кинувши виклики усталеним традиціям, апелюючи до античних і ренесансних форм та шляхів вираження думки. Ці форми стали проривом у теорії та практиці барокового віршування, будучи залученими в контекст нової доби, у простір її світогляду і світовідчуття. Зорова поезія поставила на порядок денний уміння автора блискуче володіти візуальною формою, вкладаючи в неї глибокі сенси і спонукаючи реципієнта їх відчитувати. Вона подібна до сфінкса, що приховує таємниці, які треба розгадати. Курйозну поезію цілком правомірно можна порівняти з лабіринтом, який розгадує особистість.

Загалом розвиток барокової поезії другої половини XVII ст. визначався динамікою її теоретичних принципів, а також викладанням у закладах освіти курсів поетики. Вагомим аспектом творчості вважалася концептуальна насиченість і парадоксальність вірша, що являла собою загадковий лабіринт, який треба розгадати і пройти. Барокові вірші відбивають певною мірою перебільшену і навіть гіпертрофовану увагу до словесно-декоративного орнаменту, коли у творі головну роль відіграє форма, а зміст відходить на задній план. Проте так може здатися тільки на перший погляд. Насправді вважаємо, що курйозні вірші базуються на гармонійному синтезі загадкової складної форми (по суті лабіринту) і глибокого змісту. Саме вміння розгадати першу, себто просто прочитати текст, відкриває перед читачем зміст. Мистецтво Бароко прагнуло вразити, захопити, зацікавити читача будь-якими засобами і методами, зокрема, раптовими й несподіваними ефектами жанровими і стилістичними. Усі ці риси притаманні насамперед курйозній (зоровій

поезії), класиком якої був Іван Величковський. Випускник Києво-Могилянській колегії, він блискуче володів мистецтвом віршування, котре репрезентував у збірці “Млеко од овці пастору належне” (1691). Його вірші у формі загадкових лабіринтів, написані на теми релігійні та світські, порушують питання філософські й морально-етичні, суть яких і розкриває правильна розгадка. Творам письменника притаманні тяжіння до контрастів (читач – поет, життя – смерть, скупість – щедрість, гріх – праведність тощо). Він використовує сюжети й образи з античної міфології, Святого Письма, світських текстів, фольклору, інтегруючи їх у контекст власного творчого світогляду та подаючи у складній візуальній формі. Саме Величковському належить заслуга розвитку жанру епіграми (грец. *επίγραμμα* – напис). У добу Бароко це були короткі, часто на два-чотири рядки, сатиричні вірші глузливого змісту, спрямовані проти певної особи чи негативного суспільного явища. Поет талановито поєднував християнську і світську тематику, закликаючи до “віри в ділах”, зокрема як християнських добродійностей, так і громадських, культурних справах, захищаючи рівність усіх у суспільстві. Популярність творів Величкового пояснюється також тим, що він писав староукраїнською мовою з елементами церковнослов'янської та розмовної. Саме він серед барокових митців зробив основний внесок у розвиток теорії та практики курйозного віршування, подаючи його фактично як духовний лабіринт, розгадка якого веде до усвідомлення закладених ідей.

Загалом курйозний вірш (від франц. *curieux* – допитливий, цікавий) – це не тільки вишуканий поетичний текст, незвичайний за формою, оснований на синтезі зорових і слухових елементів, узгоджених зі змістом, а й глибина думки в тій-таки блискучій формі, котру умовно називаємо лабіринтом через її складність і необхідність розгадувати. У такому творі головним постає зоровий ефект, тобто фігурний (від латин. *figura* – вид, образ). Курйозні вірші мали різну графічну форму, зокрема були у вигляді трикутника, хреста, зірки, дерева, сокири, серця, меча тощо.

Першим фігурним віршем у бароковій українській літературі традиційно називають вірш Степана Беринди “Великодній дар... отцу Єлісею Плетенецькому” (1623 р.), що вписаний у фігуру хреста з чотирма поперечинами, обведеного декоративною лінією, і півмісяця. Біля півмісяця зображено і людське обличчя, навколо якого вписані ініціали Є.П.А.К.М.П. Тут хрест є символом християнської віри та християнських чеснот

архімандрита, а образ півмісяця символізує небо і безмежний простір.

Іван Величковський не тільки продовжив те, що було напрацьовано до нього на теренах зорової поезії, а й доповнив цей жанр цілком новими речами. Його збірка “Млеко” стала прикладом хрестоматії експериментального вірша, де подано низку різних видів курйозного, фігурного віршування, що постають як лабіринти, кожен із яких (залежно від різновиду) потребує специфічного методу розгадування. Зокрема, це “ехо” (луна), де два останні склади повторюються і відлунюють у наступному рядку; “рак літеральний” чи паліндром; “рак словний”, де ритміка зберігається при читанні слів зліва направо і навпаки; “піраміди”, акровірш тощо. Зокрема, подано тут і лабіринт як жанр, завданням читача є знайти і прочитати слова у складному плетиві різноманітних букв. Хоча всі тексти є лабіринтами думок і потребують розгадування.

Художнє й естетичне значення словесних “іграшок”, як назвав свої фігурні вірші Іван Величковський, полягало у стимулюванні інтелектуального потенціалу читача, що допомагає досягнути невідоме і незрозуміле, дарує естетичну насолоду від процесу пізнання таємниці й “розгадування загадок”. У книжці “Млеко од овці пастору належне” автор розглядає двадцять видів курйозної поезії, ілюструючи їх власними прикладами. Тому цілком правомірно книгу можна назвати своєрідним підручником із поетики. Зокрема, тут присутні також акровірш із зашифрованим у ньому іменем автора і, звісно, вірш-лабіринт:

Анна во дар бо ім'я мі обрадованна,
Анна дар і мні сін міра данна,
Анна мі мати і та мі манна
Анна пита мя я мати панна...[1]

Сам Іван Величковський називав курйозне віршування “штуками поетицкіми”, що перебувають на межі різних видів мистецтва, є химерним синтезом зорового і слухового образів, словесного і графічного відображення мистецьких ідей. Такий творчий метод загалом притаманний бароковій естетиці, будучи в суті своїй лабіринтом-загадкою.

Дмитро Чижевський одним із перших в українському літературознавстві наголосив на самодостатній мистецькій значущості курйозної поезії. У статті “Поза межами краси”[9] він характеризує зорову поезію як той феномен, що виходить поза межі краси, є виявом у бароковій літературі естетики потворного. Він зазначає, що в цих віршах головною є форма, а зміст не відіграє тут великої

ролі [9, с. 4]. Проте ця теза є досить дискусійною, адже зміст у лабіринті духовних пошуків має велике значення.

Суттєвий внесок у вивчення зорової поезії зробив М. Сорока (“Зорова поезія в українській літературі кінця XVI–XVIII ст.”) [7]. Тут цікавим є погляд вченого на українську курйозну поезію як вагомий чинник загальноєвропейського літературного процесу. Також вагомою є теза дослідника про синтез форми і змісту, коли автор творить складний шлях пізнання істини. Цей шлях і є духовним паломництвом.

У бароковому письменстві, зокрема поетиках, термін “*poesis curiosa*” був не дуже поширеним. Так, у переважній більшості поетик, де наявні розділи з теорії курйозного віршування, він або зовсім відсутній, або вживається для деталізації, уточнення, пояснення ширшого терміна. Про нетермінологічне вживання слова “*curiosus*” свідчить також і його переважно одноразова наявність у поетиках. Натомість бачимо систематичне оперування термінами “*epigramma artificiosum*” (“мистецька епіграма”), “*lusus poeticus*”, “*ludus poeticus*” (“український відповідник – “штучка поетицка”). Саме слово “штучка” і вказує на навмисне ускладнення форми, необхідність читачеві напружитися, щоб її розгадати. Так само нелегким є і шлях духовного паломництва лабіринтом до досягнення закладених у зоровій поезії ідей. Також курйозну поезію цілком правомірно називають “*poesis laboriosa*” (“важка для створення поезія”), “*poesis praecipua*” (“дивовижна поезія”), “*poesis nobilis*” (“славетна поезія”), “*poesis iucunda*” (“принадна поезія”). Таким складним і напруженим постає шлях як творення зорового лабіринту, так і його прочитання. Закріплення в українському літературознавстві терміна “курйозна поезія” пояснюється транслітерацією латинського “*poesis curiosa*”, який перекладається як “цікава поезія”.

В українських поетиках XVII – XVIII ст. курйозна поезія переважно належить до різновиду епіграматичного виду, тому подається у розділі “*De Epigrammate*” (“Про епіграму”). Найпоширеніший термін для її позначення – “*epigramma artificiosum*”. А поняття “*artificium*” (“мистецтво, майстерність, техніка”) вважаємо визначальним у теоріях курйозної поезії. Загалом барокові поети трактують курйозну поезію як особливе мистецтво, для творення котрого потрібна витончена майстерність. Курйозні вірші, зокрема лабіринти, подані у поетиках під родовою назвою “*epigramma*” (“епіграма”), а також “*carmen*”, “*poeta*” (“вірш”). Така варіативність свідчить

про максимальне зближення епіграматичної та курйозної поезії. Точкою перетину є дотепність, хоча остання не завжди визначальна для курйозного віршування. У курйозних віршах панегіричність, звеличення і прославлення героїв, філософські міркування про сенс життя, містичні образи і символи, повчальні та моралізаторські моменти переважають гумор і дотепність. Натомість для курйозної й епіграматичної поезії спільні ознаки – стисла форма, “сконцентрованість думки”, певні художні засоби. Вони свідчать про спорідненість курйозної й епіграматичної поезій на рівні генетичному, котрі, на нашу думку, з’явилися в часи виконання ними сакральних функцій. Ця сакральна функція зберігається і в часи Бароко, що мислить зорову поезію як духовний лабіринт. Згідно з концепцією міфологічної школи, спільність фольклорних та літературних образів і сюжетів пояснюється єдиним джерелом, з якого вони походять. Саме тому жанри курйозної поезії (зокрема лабіринт, раковий вірш, акровірш, фігурний вірш) наявні у відмінних щодо художніх систем літературах, скажімо європейських і східних. У літературах європейських вони розвинулися на основі традицій греко-римської античності. Творчий досвід античного курйозного віршування осмислило Середньовіччя, спочатку копіюючи класичні зразки, а потім творячи курйозну поезію зі складною християнською символікою.

До епохи Бароко в українській книжності побували окремі жанри курйозної поезії (зокрема, акровірш, абетковий вірш) і твори з наближеними до неї мистецькими рисами. Широка палітра жанрів сформувалася в барокові часи, ставши яскравим відображенням тогочасного світогляду і стилю. Жанрові різновиди курйозної поезії досить відмінні за формою. Специфіка кожного з них визначає шлях прочитання і тлумачення лабіринту текст. Відмінності формальні й змістові між жанрами курйозного віршування ускладнює формулювання загального визначення. Автори барокових поетик переважно уникають цього. На основі існуючих дефініцій, урахування специфіки всіх різновидів можна визначити курйозну поезію як систему поетичних жанрів, базованих на поєднанні художнього тексту з елементами, засобами інших видів мистецтв і наук. Проте головними залишаються ідеї, закладені та реалізовані через слово і форму. Досконалість тексту, подана у блискучій візуальній формі, визначає сенс зорової поезії. В основі лежить синтез, гармонія між змістом і формою, їх взаємозалежність і взаємодоповнюваність. Загалом виокремлюють

сім видів курйозної поезії. Це вірші граматичні (граматична загадка, граматичний вірш, панаграмон, асонансний вірш, гриф, логогриф, абетковий вірш, вірш-перетворення, раковий вірш, співвідносний вірш, луна, леонінський вірш, анаграма, поліптон, ритмічний вірш); шрифтові (акровірш, лабіринт, японський вірш, одноголосний вірш); графічні (загадка у малюнках, узгоджений вірш, піфагорійський вірш, парилептіанський вірш, дифірамбічний вірш, фігурний вірш); музичні (музична загадка); арифметичні (хроностих, кабалістичний вірш, числовий вірш, арифметична загадка); астрономічні; риторичні (доповняльний вірш, вірш-антитеза, градаційний вірш, анафоричний вірш, філомелічний вірш, епіфоричний вірш, вірш із однаковим початком і закінченням, чотирикутний вірш, протей). Велика увага до форми сприяє у барокових письменників професійному усвідомленню себе як митців.

У граматичних курйозних віршах, незважаючи на їх розмаїття, головну роль відіграють граматичні одиниці, зокрема звуки, літери, морфеми, словоформи, граматичні категорії (частини мови, відмінки тощо). Так, в анаграмі бачимо переміщення літер, початкове слово чи вираз, що називається програмою, і новоутворені анаграми. Також зустрічаються програма, анаграма, епіграма. Так, розшифрування анаграм зі стародруку XVII ст. “Лямент по святобливе зошлом, велебном господину отцу Іоанні Васильевичу, презвитери” дало можливість відкрити імена двох анонімних поетів. Раніше автором твору вважали Давида Андрієвича, хоча насправді це колективна збірка різних поетів. Останні поезії “Ляменту” анонімні, серед них один завершується загадковим переліком літер через кому, це анаграма, що приховує ім’я автора. Адже твір анонімний, а наприкінці зазначено: “Слуга и сын въ духу”. Такий вираз барокові поети ставили під власним прізвищем. Букви у списку належать до першої алфавітної десятки, їх поєднання з літерою дає підстави говорити, що перелік літер є записом чисел. Анаграма будується на логічно вмотивованій системі заміни одних літер іншими. Адже наведений перелік букв можна записати і як цифри, що означають порядкові номери літер якогось виразу. А розшифрування анаграми відкриває ім’я автора – це Костянтин Яцкович. У другій анаграмі під назвою “Анаграмма тизоменос” бачимо класичне “перемішування” літер початкового виразу. Автор наголошує, що ця анаграма “однойменна”, тобто, митця звати так само, як і небіжчика, на погріб якого написано “Лямент”, тобто Іоанном.

Переставляння літер виразу, де викреслені літери цього імені, просте і механічне переміщення відкриває прізвище – Волкович. Отже, автором двох останніх віршів збірки був Іоанн Волкович [6]. Це та вагома інформація, котру дає можливість дізнатися загадка лабіринту.

Шрифтові вірші репрезентують використання естетичних можливостей шрифту, зокрема виділення кольором, розміром, жирністю написання, на початку, у середині, в кінці тексту, комбінування літер, їх вертикальне розміщення, творення візерунків та ін. Мистецтво шрифту творило додаткові естетичні й смислові рівні у тексті, давало можливість “закодувати” ім’я автора чи особи, якій присвячено вірш. У графічних курйозних віршах літературний текст формує зображення, малюнок. Візуальний чинник тут варіюється від найпростіших візерунків, сплєтених із художнього тексту, до складних графічних утворень, які формуються контурами речень або суцільним текстом зразка, й суто малюнків, інтегрованих у текст [6].

Суть арифметичних курйозних віршів (хроностих, числовий вірш, кабалістичний вірш, арифметична загадка) визначається передачею чисел окремими літерами або цілими реченнями. Арифметичні курйозні вірші мали і практичну функцію. Так, числовий вірш – для гри, хроностих – на позначення року написання в українських поетиках. В астрономічних курйозних віршах назви планет, місяців року, знаків зодіаку замінюються символами з тим же значенням. Зміст таких віршів полягає в переліку цих назв. В астрономічних загадках-лабіринтах назви семи символічних планет (також означали хімічні елементи) дають можливість припустити, що цей жанр спочатку використовувався для запису алхімічних формул. І ці формули так само потребували декодування, розгадування, тобто були в суті своїй лабіринтами.

У прикладних частинах поетик подавалися зразки фігурних віршів, паліндромів, раків (“словних”, “літеральних”, “прекословних”), загадок, лун, лабіринтів тощо. Інтерес до подібних віршів пояснюється тогочасною західноєвропейською модою на “поетичне штукарство”, а також навчальними цілями. Так, у “Книзі про поетичне мистецтво, написаній /.../ Андрієм Старновецьким під наглядом М. Котозварського, року Божого 1637”, вміщено кілька параграфів із курйозними віршами. Зокрема, тут є емблеми, символи, відлуння, анаграми, лабіринти тощо [2]. Усі вони є по суті лабіринтами, які спонукають читача розгадувати закладені в них таємниці. У двох кни-

гах (1676, новгород-сіверська друкарня) “Ksi ga Smierci” Лазаря Барановича і “Skarb pochwały...” Іоанікія Галатовського бачимо алфавітні вірші, оформлені графічно (текст поділено навпіл хрестом, утвореним латинськими літерами. Ці літери складають слово, пов’язане з біблійною історією [2].

Класик українського барокового курйозного віршування Іван Величковський так пояснював причини написання курйозних віршів збірки “Млеко от овцы пастеру належноє”:

“Уважаючи я, иж многія народове, звлща в науках обфитуючіє, много мают не тылко ораторских, але и поетицких, чудне, а мистерне, природным их языком от високих разумов составленных трудолюбій, которыми и сами ся тішат, и потомков своих довціпы острят, я, яко истинный сын Малороссійской отчизні нашеи, болічи на то сердцем, иж в Малой нашей Россіи до сих час таковых ні от кого тыпом выданных не оглядаю трудов, з грливости моеи ку милой отчизні, призивавши бога и божію матку и святых, умыслем, им зможность подлого довціпу моего позволела, нікоторые значнійшыє штуки поетицкіє руским языком выразити, не з якого языка на рускій оныє переводячи, але власною працею моею ново на подобенство инородних // составляючи ...” [1].

Тобто, автор свідомо творить лабіринти загадок і спонукає читача їх розгадувати. Розгадка форми веде до розгадки змісту. Це той ланцюжок, який лежить в основі всіх різновидів курйозної поезії.

Г. Грабович наголошує, що в “Передмові до чительника” збірки Величковський визначив суть своїх “поетицких штукоч”, а також сформулював нову естетичну (та патріотичну) свідомість” [3]. Останнє є особливо вагомим. Автор ставив собі за мету інтегрувати українську курйозну поезію в контекст європейський. Він свідомо творить “руським языком”, тобто книжною українською мовою. Таким чином він реалізовував місію доби Бароко нести “подвійне навантаження”. Крім того, його мова наближається до живої народної. Збірка Івана Величковського “Млеко” фактично подає майже всі різновиди курйозних віршів, які супроводжуються також теоретичними коментарями. Автор дає власне визначення кожної зі “штук поетицких”. Так, “ехо єст вірш в котором якобы нікоє ехо, то єст одзов, до каждого стихов конца дві силлябы, з оконечных же літер уфурмуваннє, отзываются”; “рак літеральний єст вірш, которого літеры, и вспак читаючися, той же текст выражают”; “многопремінительный єст вірш, который килка десят раз й перемінатися

может, яко нижей обачеш. У римлян називається тот вірш Протеус” [1].

У книжці Величковського наявні також теоретичні визначення раків (літеральний, прекословний). Загалом рак – це втілена в художній творчості ідея симетрії. Висока точність, котрої потребує симетрія, в літературі зустрічається досить рідко.

Крім того, Іван Величковський звертався до різновиду рака словного (це “вірш, которого не літеры, але слова вспак читаються”) і рака прекословного (“вірш, которого слова, вспак читаючися противный текст выражают”) [1]. Наприклад, автори пише:

Со мною жизнь не страх смерти,
Мною жити не умерти.
Богу потру жертву тучну не худую,
Многу не малую, благу не злую [1].

Твір містить авторське застереження від помилок, доводячи тезу про те, що праведне і грішне існують поруч, тому важливо не зійти з правильно обраного шляху. Також ця ідея реалізується у жартівливому вірші, зміст якого змінюється залежно від того, як його читати, тобто вертикально чи горизонтально. Митець наголошує на порубіжному бутті добра і зла, вічність і нетлінність яких спонукає читачів заглиблюватися у суть речей, пізнавати їх і таким чином уникати помилок. Величковський наголошує:

Чвогранистий єст вірш,
в котором так вздлуж,
яко и вшир єден же
текст выражается [1].

Погляньмо на цей текст. Якщо в ньому замість слів поставити крапки, а потім ці крапки з’єднати послідовно, то утвориться фігура квадрата, – одного чи навіть кількох. Як відомо, квадрат символізує досконалість, незмінність, інтеграцію. Цей лабіринт має подолати сам читач. Цілком протилежну наповненість має рак “прекословний”, який при прочитанні у зворотному напрямку набуває антонімічного змісту. Символіка цього вірша побудована на усвідомленні того, що добро і зло – феномени, які взаємодоповнюють один одного і формують своєрідну нерозривну цілість. “Прекословний” рак подає ідейне й змістове перевтілення тексту, що залежить від способу його прочитання і тлумачення. Символічні форми курйозних віршів містять приховані відповіді на головні питання онтології: добра і зла, удосконалення й духовного втаємничення, пошуку себе і власного життєвого призначення, правдивості чи двозначності земних “істин”:

Со мною жизнь, не страх смерти,
Мною жити, не умерти, – коли їх прочитати
“вспак”,

од правої руки до лівої, стають словами
винуватниці гріхопадіння, праматері Єви:
Умерти, не жити мною,
Смерти страх, не жизнь со мною [1].

До найпопулярніших жанрів Бароко належить власне лабіринт. Вірші-лабіринти писали Іван Максимович, Симеон Полоцький та інші митці. Так звані лавиринти, себто лабіринти Івана Величковського цілком відповідають законам жанру, будучи сповнені також містики й загадковості. У них визначальною є теза про те, що пройти лабіринтом і досягти суті, головного закодованого поняття дано тільки обраним, тим, що зберуться з силами духовними і фізичними, наважившись туди увійти. Іван Величковський як митець намагається допомогти кожному, хто шукає вихід із лабіринту: він подає нитку, котра втілює тлумачення, пояснення того, як пройти цей лабіринт і розібратися в його заплутаних стежках.

Яскравим прикладом блукання лабіринтом Івана Величковського вважаємо “многопремительный вірш, который килька десят раз й переминяться может...”:

Яко ниву рясно плоды украшают,
Тако діву красно роды ублажают.
Ниву рясно плоды украшают яко,
Діву красно роды ублажают тако [1].

Бачимо, що мандрівка лабіринтом передбачає переставляння слів у будь-якій послідовності, але при цьому головна думка жодним чином не змінюється, тільки з’являються додаткові відтінки. Цією поезією Іван Величковський утверджує ідею про те, що істина завжди одна, а різні слова можуть виразити її відмінні та багатогранні нюанси. Також великі можливості мистецького слова продемонстровано в так званому “єдиногласному” вірші поета: “Єдиногласный єст вірш, в котором каждая слияба единою гласною літерою замыкається, именно сею:

О:
слОвО плОтОнОснО
мнОгО плОдОнОснО” [1]

Загалом сама літера “О” символізує коло, воно безкінечне, не має початку й кінця. Так само й можливості слова безмежні.

Цю ж тезу підтверджує також вірш “ехо”, яким починається збірка “Млеко”. Цей жанровий різновид пропонує власний шлях руху лабіринтом і розгадки таємниць. Величковський пише, що “ехо” – це не просто повторення останнього складу попереднього рядка, це відповідь на

запитання попереднього рядка. Так він підказує своєму читачеві шлях, яким треба йти лабіринтом. Відкриваючи збірку саме таким віршем-луною, поет прагне пояснити, що уважний читач знайде в його книзі відповіді на вагомі питання людського буття, зокрема про причини нещастя і шляхи подолання земних негараздів. Це і є шлях лабіринтом, який веде до виходу, тобто знайдення відповідей на питання, котрі цікавлять людину. Сам поет усвідомлює, що його поради не варто сприймати й розцінювати як якісь категоричні правила, натомість вони віддзеркалюють авторське бачення й розуміння проблем. Тобто, це ті дороговкази, на котрі митець пропонує зважати у створеному ним лабіринті. А читач сам вирішуватиме, чи скористається ними, чи знайде власні. Величковський наголошує на необмежених можливостях людського розуму, здатних привести до віднайдення й осягнення істини. Поет був священником, мав талант переконувати й поширювати свої ідеї, що бачимо і в його поетичних текстах, як і проповідницьких. Тож наставляння людей на шлях праведний був його обов’язком і навіть життєвим покликанням.

Загалом характерна риса Бароко – прагнення письменника не тільки ствердитися самому, а й показати шлях до цього іншим. Це самоствердження також набуває форми лабіринту, який треба розгадати і подолати. Так, митець підкреслює своє авторство засобами самого поетичного тексту, його художніми ресурсами. Також цей художній прийом застосовували Варлаам Ясинський, Дмитро Туптало та інші митці. Величковський пише:

Ісус Єдиному премудРОму Богу
МалОумНий, воздАю о всіХ славу многу,
Давшому И сію Мні И сТо РІЙ спасенных [1].

Своєрідною вершиною поетичного таланту Івана Величковського стало створення такого своєрідного лабіринту, як здатність двічі вмістити власне ім’я у трирядковому вірші:

Ісуса Христа ВЕЛИЧаймо, яКО В весь єст
СладКІЙ знаймо

Із несОздАННа отца восіаввій чисте
ВЕЛИЧаю з матКОю тя, ВсеСладКІЙ Христе [1].

А в поетичному посланні “Автор до чительника” Величковський вміщує власні прізвище та ім’я таким чином, що прочитати їх можна у зворотному порядку. Сам вірш подано у формі загадки:

НАстрОЙ навспак цинобру. Если угадаєш,
Горший Кто з СиХ? ВОЛК? ЧИ ЛЕВ?
То мене познаєш [1].

Це все своєрідні лабіринти, їх розгадування нагадує духовне паломництво, що веде до відкриття істин.

У своїй книзі “Зегар з полузегарком” Іван Величковський осмислює проблему часу як головну в людському бутті. “Зегар” у перекладі з грецької означає годинник, а “полузегарок” – це годинник із напівдобовим циферблатом. Тобто, закладається символіка часу в образі годинника. Це час, що минає, змінюються люди і події. Таким чином втілюється ідея плинності життя і незворотності цих процесів. На початку збірки вміщено звернення автора до свого “читателя”:

І О смерті ПАм’ятай,
і На суд будь чуткий,
ВЕЛЬМИ Час біжить сКОРО,
В бігу Своєм прудКИЙ [1].

Уважно дивлячись на виділені літери, бачимо, що в них автор зашифрував власне ім’я і прізвище. Тому, хто зрозумів принцип прочитання тексту відкривається автор: “ІОАН ВЕЛИЧКОВСКИЙ”.

Висновки. Отже, курйозна поезія загалом і вірші Івана Величковського зокрема, постають глибоким бароковим лабіринтом, витвореним відповідно до художніх смаків доби. Своєю формою вони відображають нелегкі шляхи досягнення істини барокової людини, втілюючи шлях духовного паломництва. Кожне слово і кожна літера у зоровій поезії приховують таємницю та сповнені містичного значення. Використовуючи ресурси й необмежені можливості слова, Іван Величковський творить лабіринт, подолавши який, особистість здатна прийти до розуміння таємниць світобудови, істини, правди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Величковський І. Твори. Київ, 1972. URL: <http://litopys.org.ua/velych/vel.htm> (дата звернення: 21.02.2026).
2. Галятовський І. Души. Ключ розуміння. 1985. с. 411–437.
3. Грабович Г. До історії української літератури. Київ: Основи, 1997, 604 с.
4. Гуцуляк І. Ретроспекція і сучасний стан вивчення українського Бароко: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2006, 52 с.
5. Криса Б., Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. Львів: Видавничий відділ «Свічадо», 1997, 216 с.
6. Наливайко Д. Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби бароко. Українське бароко. 1993. С. 12–22.
7. Сорока М. Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – XVIII ст. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1997, 208 с.
8. Чижевський Д. Історія української літератури: в 2 кн. Кн. 2. Прага, 1942. 145 с.
9. Чижевський Д. Поза межами краси (до естетики барокової літератури). Нью-Йорк: Українсько-американське видавниче товариство, 1952, 22 с.
10. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси: у 2 ч. Ч. 1. Прага, 1941. 72 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

РОЗДІЛ 7 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

UDC 82.0:82-3:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.3.48>

EMOTIONAL NARRATIVES AND CARE DISCOURSE IN CONTEMPORARY WOMEN-CENTRED POPULAR FICTION: THE CASE OF SOPHIE TAL MEN

ЕМОЦІЙНІ НАРАТИВИ ТА ДИСКУРС ТУРБОТИ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЦЕНТРИЧНІЙ ПОПУЛЯРНІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ СОФІ ТАЛЬ МЕН)

Tsapro G.Yu.,

orcid.org/0000-0002-0748-7531

PhD in Linguistics, Associate Professor,

Head of the Department of English Language and Communication

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

The article examines how emotional experience and care are represented in contemporary women-centred popular fiction on the material of four novels by the French writer Sophie Tal Men. The analysis starts from the observation that emotions and care in these texts are rarely named directly. Instead, they are woven into everyday situations, character interaction and narrative perspective. Emotional meaning is not explained to the reader but gradually emerges through perception, hesitation, bodily reaction and small acts of attention.

The study is based on an author-specific corpus of four novels published between 2018 and 2024. The analysis combines close reading with corpus-assisted observation of frequent lexical items and verbs occurring in emotionally marked contexts. Particular attention is paid to verbs of perception and internal response (*sentir*, *sembler*, *hésiter*), which frame emotion as unstable and processual rather than fixed. These verbal choices position emotional experience within the character's perspective and leave space for interpretation rather than emotional closure.

The article also shows that care in the analysed novels is not presented as an abstract value or as an explicitly stated emotion. It is realised through repeated actions and forms of presence expressed by verbs such as *rester*, *aider*, *écouter*, and *veiller*. Care appears in moments of silence, waiting, and practical involvement, often without verbal reassurance. In this way, emotional narratives and care discourse are closely connected: care provides a practical and ethical framework within which emotional experience unfolds. The findings suggest that women-centred popular fiction relies on indirect verbalisation and relational practices to represent both emotion and care, grounding them in ordinary interaction rather than in expressive emotional language.

Key words: women-centred popular fiction; emotional experience; care discourse; corpus-assisted analysis; narratology; Sophie Tal Men.

У статті розглядається репрезентація емоційного досвіду та дискурсу турботи в сучасній жіноцетричній популярній прозі на матеріалі чотирьох романів французької письменниці Софі Таль Мен. Аналіз ґрунтується на спостереженні, що емоції та турбота в цих текстах рідко називаються безпосередньо. Натомість вони вплетені в повсякденні ситуації, міжперсонажну взаємодію та наративну перспективу. Емоційний зміст не пояснюється читачеві прямо, а поступово формується через сприйняття, вагання, тілесні реакції та незначні акти уваги.

Дослідження базується на корпусі чотирьох романів, опублікованих у 2018–2024 роках. Аналіз поєднує інтерпретацію художнього тексту з корпусним аналізом частотних лексичних одиниць і дієслів, що функціонують в емоційно маркованих контекстах. Особливу увагу приділено дієсловам сприйняття та внутрішньої реакції (*sentir*, *sembler*, *hésiter*), які репрезентують емоцію як нестабільний, процесуальний стан, а не як фіксовану категорію. Такий дієслівний вибір розміщує емоційний досвід у межах перспективи персонажа й залишає простір для інтерпретації замість емоційного «закриття».

У статті також показано, що турбота в аналізованих романах не подається як абстрактна цінність або прямо названа емоція. Вона реалізується через повторювані дії та форми присутності, виражені дієсловами *rester*, *aider*, *écouter*, *veiller*. Турбота проявляється в моментах мовчання, очікування та практичної залученості, часто без словесного заспокоєння. У такий спосіб емоційні наративи та дискурс турботи виявляються тісно пов'язаними: турбота формує практичну й етичну рамку, в межах якої розгортається емоційний досвід. Отримані результати свідчать про те, що жіноцетрична популярна проза спирається на непряму вербалізацію та реляційні практики для репрезентації як емоцій, так і турботи, закорінюючи їх у повсякденній взаємодії, а не в експресивній емоційній лексиці.

Ключові слова: жіноцетрична популярна проза; емоційний досвід; дискурс турботи; корпусно-асистований аналіз; нараторологія; Софі Таль Мен.

Introduction. Popular fiction constitutes a considerable part of contemporary literary production and therefore represents a relevant source for analysing social values and emotional norms reflected in narrative form. In the framework of women-centred popular fiction, particular attention is paid to interpersonal relationships, emotional experience and everyday ethical choices, which are presented not through experimental narrative techniques but through relatively simple narrative organisation and accessible language. This type of prose relies on ordinary situations and familiar communicative practices, allowing emotional meaning to be conveyed implicitly rather than through explicit authorial commentary.

Research devoted to women's popular fiction, including studies of chick lit and postfeminist writing, has repeatedly emphasised the importance of emotions, relationships and care in shaping narrative content [2; 5]. At the same time, the concept of chick lit does not fully account for the variety of contemporary women-oriented popular prose. A number of texts focus primarily on emotional recovery, responsibility for others and ethical attentiveness, while avoiding irony, consumerist imagery or explicit postfeminist rhetoric. In this respect, the broader notion of women-centred popular fiction appears more appropriate, as it makes it possible to analyse narratives in which emotional experience and care function as central organising principles.

From the perspective of narratology, emotions in fiction are treated as an integral component of meaning construction rather than as an additional thematic layer. Emotional experience is structured through focalisation, narrative perspective and evaluative language, which shape the reader's interpretation of events and characters' actions [3]. Further development of these ideas within affective narratology demonstrates that emotions play a key role in organising narrative progression and guiding interpretative processes [7]. Reader involvement in such texts is closely connected with empathy, which is generated through recurrent linguistic and narrative patterns rather than through isolated emotional episodes [8].

An additional analytical perspective is provided by the concept of care. Feminist scholarship has shown that care should be understood not merely as a private emotional response but as a specific mode of ethical reasoning based on responsibility, attentiveness and relational thinking [4; 6]. In literary texts, care is realised through patterns of interaction, emotional evaluation and the verbalisation of support, vulnerability and obligation. These elements form a

distinct discourse that can be examined at the level of narrative structure and language use.

Within this theoretical framework, the prose of the contemporary French writer Sophie Tal Men is used in the present article as illustrative material for the analysis of emotional narratives and care discourse in women-centred popular fiction. Her novels have gained wide readership and visibility in contemporary French literary culture and are frequently discussed in media discourse as representative of popular prose oriented towards emotional experience and interpersonal relations [1]. **The aim** of the analysis is to identify recurrent narrative and discursive features that can be observed in women-centred popular fiction, in particular, in novels by Sophie Tal Men: *De battre la chamade* (2018) [13], *Là où le bonheur se respire* (2021) [14], *La promesse d'une île* (2023) [15], and *La tendresse des autres* (2024) [16].

Literature review. Women-centred popular fiction has been approached in scholarship primarily through the framework of women's popular writing in late modernity, where everyday experience, relationships and emotional self-management become central narrative topics. Within this field, chick lit has been described as a recognisable cultural and literary formation that foregrounds women's voices and everyday concerns, while also reflecting broader socio-cultural processes such as consumption, lifestyle ideology and postfeminist sensibilities [2; 11]. At the same time, later studies have demonstrated that the genre label is not fully sufficient for describing the diversity of women-oriented popular prose, since many texts operate without irony, explicit postfeminist rhetoric, or consumer culture as a dominant narrative axis [5]. For this reason, the broader analytical category of women-centred popular fiction remains methodologically useful, as it allows the researcher to focus on recurrent narrative priorities (emotional experience, relational ethics, recovery) rather than on a relatively narrow set of genre conventions.

The study of emotional narratives requires a theoretical basis in narratology, as emotions in fiction are structured not only thematically but also through narrative form. Classical narratological approaches highlight that narrative meaning is organised via focalisation, perspective and the distribution of evaluative language, which shapes how characters and events are interpreted [3]. This line of argument is developed further in affective narratology, where emotions are treated as a core organising mechanism of stories: emotional dynamics guide narrative progression and influence the reader's interpretative choices, especially in texts oriented towards psychological immediacy and reader involvement

[7]. From this viewpoint, emotional narratives are not simply narratives “about feelings”; they are narratives in which affective evaluation and the management of emotional tension perform an important structuring function.

A closely connected notion is empathy as a key mechanism of reader engagement. Empathy has been conceptualised as a readerly response generated by narrative cues and by the representation of consciousness, vulnerability and moral choice, rather than by isolated emotionally marked episodes [8]. This perspective is particularly relevant for women-centred popular fiction, where plot development often depends on interpersonal understanding, emotional negotiation and gradual transformation. In such texts, the reader’s involvement is frequently achieved through stable focalisation patterns and recurring evaluative structures that position care, responsibility and emotional attentiveness as meaningful actions rather than as background “sentiment”.

The ethical content of women-centred popular fiction can be productively examined through the concept of care. Feminist scholarship has shown that care is not limited to private emotion; it constitutes a mode of moral reasoning grounded in relational responsibility and attentiveness to others [4; 6]. For literary analysis, this is important because care may function not only as a theme but also as a discourse. It is realised through patterns of interaction, the verbalisation of support and obligation, and the recurrent framing of vulnerability and responsibility as socially significant. Therefore, “care discourse” can be traced in narrative choices and in language use, allowing the researcher to connect ethical reasoning with textual structure.

In recent decades, the study of popular fiction has also benefited from corpus-based and corpus-assisted approaches. Corpus stylistics demonstrates that quantitative methods may reveal stable patterns of lexical and phraseological choice which remain difficult to observe through impressionistic reading, particularly in large or systematically organised textual material [12; 9]. Later methodological work has further clarified how corpus stylistics can be used in a theoretically informed manner, combining frequency-based observations with interpretative analysis and stylistic explanation [10]. This methodological direction is relevant for the present research because care discourse and emotional narratives tend to be encoded in recurrent lexical choices, evaluative patterns and collocational behaviour, which may be examined systematically across a corpus of novels.

Against this theoretical background, Sophie Tal Men’s novels may be treated as illustrative material

for exploring emotional narratives and care discourse within contemporary women-centred popular fiction. Tal Men’s public visibility and media positioning indicate that her writing is perceived as representative of accessible popular prose focused on interpersonal relations and emotional experience [1]. However, in analytical terms, the main value of her novels lies in the possibility of tracing how emotional experience and care are structured narratively and linguistically across a coherent set of texts.

Methodology and material. The study combines qualitative literary analysis with corpus-assisted methods in order to examine emotional narratives and care discourse in contemporary women-centred popular fiction. The material comprises four novels by Sophie Tal Men: *De battre la chamade* (2018) [13], *Là où le bonheur se respire* (2021) [14], *La promesse d’une île* (2023) [16], and *La tendresse des autres* (2024) [16]. The novels were selected due to their thematic and narrative coherence, as all four texts foreground interpersonal relationships, emotional experience and everyday practices of care, as they form a closed author-specific corpus that allows for the identification of recurrent narrative and discursive features.

The corpus-assisted analysis focuses on lexical and evaluative patterns related to emotion, interpersonal interaction and care, including lexemes denoting emotional states, relational actions and responsibility. Quantitative observations are used as a starting point for qualitative interpretation rather than as independent results. In parallel, narratological analysis is applied to examine focalisation, narrative perspective and evaluative language through which emotional experience and care are structured. This combined approach makes it possible to trace stable linguistic and narrative tendencies while preserving the interpretative depth required for literary analysis.

The corpus-assisted part of the analysis was conducted with the help of the Sketch Engine platform. The author-specific corpus consists of four novels by Sophie Tal Men and contains 297,610 tokens, 250,896 words and 20,621 sentences. French Web 2023 (frTenTen23) was used as the reference corpus, which made it possible to distinguish text-specific features from general language tendencies.

Results and discussion. The discussion proceeds from general lexical distribution to verbal patterns of emotion and, finally, to the discourse of care as a structuring ethical principle. Sophie Tal Men (pseudonym of Sophie Ory) is a French novelist and neurologist. Her literary style is defined by a blend of emotional realism and human resilience in everyday contexts. The author practises neurology in Brittany,

so she often uses her medical background to create narratives where her characters are described through health issues, healing, personal transformation.

This section presents the results of the corpus-assisted analysis of four novels by Sophie Tal Men and discusses their relevance for the study of emotional narratives and care discourse in women-centred popular fiction. The analysis proceeds from general lexical patterns to more specific verbal tendencies, moving from the distribution of the most frequent content words to the examination of verbs associated with emotional experience and care-related interaction. Quantitative observations serve as a basis for qualitative interpretation of narrative strategies and ethical orientations reflected in the texts.

Most frequent lexical items. An analysis of the hundred most frequent content words in the corpus of four novels shows that the lexical core is overwhelmingly dominated by proper names. More than half of the items in the top-100 list are anthroponyms referring to characters (e.g. *Clarisse, Thibault, Olivia, Yann, Mickaël, Alexis, Valentine*), while toponyms and place-related names (*Brest, Groix, Ouessant, Port-Tudy, Moulin-Blanc*) form a smaller but stable subgroup. This distribution indicates that the narrative organisation of the novels is strongly character-centred and spatially grounded: emotional experience is constructed through named individuals situated in recognisable social and geographic settings rather than through abstract or generalised reference.

Alongside proper names, the frequency list contains a recurrent group of lexemes referring to bodily reaction and minor physical or emotional responses, such as *grimace, soupirer, gémir, gloussement, demi-sourire, hochement*. Although these items are less frequent than personal names, their presence among the most common content words is significant. It suggests that emotional states are routinely conveyed through small-scale bodily signals and understated reactions. Rather than being verbalised through explicit emotion terms, emotional

experience is distributed across brief gestures, facial expressions and minimal movements that function as indirect indicators of affect.

A third quantitatively visible group consists of medical and health-related vocabulary, including *neurologie, rééducation, convalescent, patientèle, béquille, urgentiste, internat, kinésithérapie*. Approximately ten to twelve items of this type appear within the top-100 list, which is a notable proportion for a corpus of popular fiction. Their frequency reflects the narrative importance of illness, recovery and professional care contexts in the novels. These lexemes do not operate as specialised terminology but situate emotional and interpersonal experience within everyday practices of treatment, vulnerability and responsibility. The frequency distribution of proper names, bodily reaction terms and medical vocabulary confirms that emotional narratives in the analysed novels are grounded in concrete characters, embodied experience and care-related situations rather than in abstract emotional lexicons. This indirect and process-oriented representation of emotion provides the narrative ground on which care is subsequently articulated through action, presence and responsibility.

Verbal patterns of emotional experience. The verb frequency list has been compiled from a corpus of four novels, enabling the identification of different groups of verbs in the text. Among them, there are verbs which regularly occur in emotionally marked contexts and are associated with the verbalisation of emotional experience. High-frequency grammatical verbs have been proven to be the most frequent, but they do not carry independent analytical value. However, particular attention is drawn to verbs such as *sentir, ressentir, sembler, hésiter, espérer, and inquiéter*. These verbs refer to perception and internal reaction and are used in emotionally marked passages. This can be illustrated by contexts in which emotional tension is rendered through bodily sensation rather than explicit emotional naming, for ins-

Lemma	Lemma	Lemma	Lemma	Lemma
1 evann	11 farah	21 sambello	31 méhari	41 moulin-blanc
2 marie-lou	12 olivia	22 kinésithérapie	32 glousser	42 marielou
3 clarisse	13 alexis	23 bredouiller	33 neurologie	43 pistaches-cacahouètes
4 thibault	14 matthieu	24 kenzo	34 tchumpôt	44 jetée
5 nilch	15 yann	25 daguain	35 peupé	45 marido
6 mickaël	16 jo	26 mamig	36 eduardo	46 convalescent
7 cruc	17 madec	27 écume	37 valentine	47 doc
8 gobe-mouches	18 prozac	28 kostas	38 tibo	48 malo
9 lily	19 ouessant	29 moue	39 sarfati	49 acquiescer
10 groix	20 yvonne	30 grimacer	40 giagià	50 mafate

Fig. 1. Most frequent lexical items in the corpus of four novels by Sophie Tal Men

tance Cette vague d'amour qui vous hérisse les poils et qui vous donne envie de pleurer, de rire à la fois [15, p. 32].

The verbs *sembler* and *hésiter* are especially frequent in passages describing emotional situations. Within this group, verbs expressing uncertainty and tentative evaluation play a particularly prominent role in the representation of emotional experience. Ça me semblait si évident... Jusqu'à ce jour fatidique, où tout a basculé [16, p. 193].

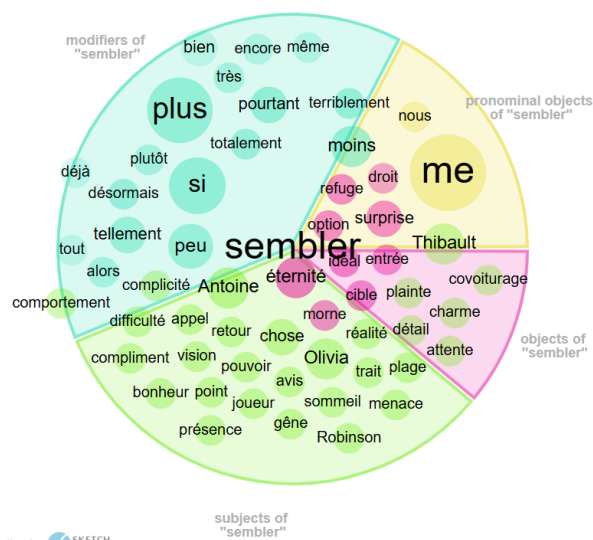

Fig. 2. Collocational profile of the verb *sembler*

The word sketch of the verb *sembler* provides additional evidence for the indirect verbalisation of emotional experience in the analysed novels.

The modifier zone is dominated by degree and scalar adverbs such as *plus*, *moins*, *très*, *si*, *peu*, *encore*, and *déjà*, which frame emotional states as relative, adjustable and subject to comparison rather than as fixed conditions. This pattern reinforces the interpretation of emotional experience as unstable and evolving, since *sembler* is rarely used without modification and is instead embedded in constructions that express gradation, hesitation or partial evaluation.

The subject and object zones further support this tendency. Subjects associated with *sembler* frequently refer to abstract notions (*chose*, *réalité*, *détail*, *point*, *avis*) as well as to named characters, indicating that emotional assessment is distributed between internal perception and external circumstances. Objects of *sembler* include evaluative and affectively loaded nouns such as *surprise*, *attente*, *charme* and *menace*, suggesting that the verb functions as a mediating device between perception and emotional interpretation.

The presence of the pronominal form *me* in the object slot highlights the reflexive dimension of emotional experience, where assessment is explicitly anchored in the experiencing subject. These collocational patterns confirm that *sembler* operates as a key verbal resource for articulating emotional uncertainty and ongoing evaluation rather than emotional finality.

In some cases, emotion is conveyed as uncertain and incomplete, reflecting an ongoing process of internal assessment. Emotional experience is registered through perception and reaction, not always directly. This pattern can be illustrated by the following passage, where emotional experience is registered through perception without explicit emotional categorisation. Parti depuis quelques heures, et déjà le manque. Une pression sur le diaphragme qui me coupe la respiration. Une pensée lancinante qui m'assombrit l'esprit [13, p. 9]. Je me sens différente aujourd'hui. Plus sûre de moi, plus femme, plus indépendante. [...] Suis-je vraiment si indépendante ? [13, p. 8–9]. Here, emotional self-perception is followed by doubt, which is expressed through a self-addressed question. Although the verb *sembler* is not used explicitly, the passage reflects emotional experience, which created as provisional and unstable. This pattern corresponds to the recurrent use of verbs of hesitation and uncertainty observed in the corpus.

The analysed examples show that emotional experience in the novels under study is organised in a consistent and recognisable way. Emotions tend to emerge through perception, hesitation, restrained bodily reaction, and moments of reflection. This manner of representation presents emotion as something that develops over time. It remains embedded in the narrative perspective. Emotional meaning is unfolds gradually, one step after another, demonstrating how characters live through emotionally charged situations. The recurrence of these verbal patterns across different narrative contexts proves that they are part of a stable narrative characteristic of women-centred popular fiction, where emotional significance arises through indirect cues and interpretative processes rather than through overt affective terminology.

Verbalisation of care and responsibility. The representation of care is given in the same mode and style in the analysed novels. Care becomes visible through recurrent verbal patterns that depict interaction between characters. These verbal patterns mirror emotionally sensitive situations. Corpus evidence shows that care in the analysed novels is expressed above all through action and interaction. Care is shown in what characters do for one another,

which reflects the broader restraint in emotional expression and the preference for conveying affect through everyday practice.

Care is realised through verbs that refer to presence, support, and practical involvement, such as *aider*, *rester*, *accompagner*, *écouter*, *rassurer*, *veiller*, and *prendre soin*. These verbs mostly tend to appear in situations where emotional tension is already present, yet they do not heighten this tension through expressive or evaluative language. Instead, they present care as something carried out in everyday interaction, often through small and quiet actions. Their recurrent use shows that care is represented primarily as something that is done rather than felt, with emotional meaning emerging from repeated patterns of behaviour rather than from explicit emotional statements.

The frequent use of the verb *rester*, expressing presence and continuity, is in care-related contexts as well as constructions referring to physical or emotional availability. In such passages, care is shown through staying, waiting, or accompanying, often in the absence of verbal reassurance or emotional explanation. As it is illustrated, presence itself becomes meaningful: *Pendant de longues minutes, il resta sans bouger. Elle sentit sa présence, son souffle aux effluves de café...* [14, p. 27]. In another episode, care is conveyed in the same restrained manner: *Je suis là, dit-il simplement. Et il resta près d'elle, sans chercher à remplir le silence* [14, p. 31]. In these moments, responsibility is expressed through simple presence rather than through words. Instead of naming emotions, the narrative allows emotional meaning to arise from the situation and the relationship between the characters.

Care in these novels is often expressed through silence and small actions rather than through speech. Verbs such as *écouter* and *regarder* regularly appear in moments of emotional tension, together with references to pauses, stillness and brief gestures. In such scenes, care does not take the form of advice or reassurance. It is shown through attention and physical presence. Characters listen, wait, or remain nearby, and the text does not explain what these actions "mean" emotionally. One such moment is described as follows: *Je prends place sur le fauteuil face à lui et j'attends qu'il sorte de sa bulle* [16, p. 11].

Care is also closely connected with situations in which characters perceive vulnerability without fully understanding it. Acts of support tend to accompany moments of uncertainty and internal reflection. Rather than naming emotions or drawing conclusions, characters respond by adjusting their behaviour to the situation. Care, in this sense, is not

presented as a complete emotional response but as a practical decision made in context. This is evident when the narrator explicitly takes responsibility for another person by speaking on their behalf: *Je décide d'être sa voix* [16, p. 23].

In the analysed novels, care is not a marginal element but part of the way the narrative works. It shapes how characters relate to one another and how emotionally sensitive situations are handled. Care is not introduced as a theme that needs to be explained; instead, it is built into everyday interaction and into the choices characters make when they respond to others. Through repeated scenes of presence, support and responsibility, care becomes a practical framework within which emotional experience takes place.

Corpus evidence shows that this framework is realised through a limited and recurring set of verbs that emphasise staying, listening and acting for others. These patterns give priority to presence and responsibility rather than to emotional declaration. In this sense, care does not appear as a named value or an explicitly stated emotion. It emerges through repeated forms of interaction that organise both emotional meaning and narrative development, and it remains closely connected to the restrained way emotions are verbalised throughout the novels.

Conclusion. The present study examines emotional narratives and care discourse in contemporary women-centred popular fiction, using four novels by Sophie Tal Men as illustrative material. Combining corpus-assisted analysis with narratological and ethical perspectives, the article has shown that emotional experience in the analysed texts is rarely verbalised through explicit emotional labels. Instead, it is constructed through perception, hesitation, bodily reaction and gradual cognitive processing.

The analysis of frequent lexical items and verbal patterns demonstrates that emotional meaning is anchored in character-centred narration and everyday interaction. Proper names, bodily reaction terms and medical vocabulary form a stable lexical core that situates emotional experience within concrete contexts of vulnerability, recovery and interpersonal responsibility. Within this framework, care is articulated not as an abstract value but as a recurrent practice realised through presence, attentiveness and supportive action.

By treating Sophie Tal Men's novels not as isolated stylistic phenomena but as a corpus representative of broader tendencies in women-centred popular fiction, the study highlights the narrative and ethical significance of indirect emotional representation. The findings suggest that emotional narratives and care

discourse are closely intertwined and that their interaction can be productively explored through corpus-assisted approaches, which allow recurrent linguistic patterns to be linked to narrative structure and ethical orientation.

Further research may be expanded through comparative corpus-based studies of emotional and care-related discourse in women-centered popular prose by different English and French contemporary authors.

REFERENCES:

1. ELLE France. Aurélie Valognes et Sophie Tal Men, les belles-sœurs devenues stars des librairies. 2019. URL: <https://www.elle.fr/Loisirs/Livres/News/Aurelie-Valognes-et-Sophie-Tal-Men-les-belles-soeurs-devenues-stars-des-librairies-3783147> (дата звернення: 16.02.2026).
2. Ferriss S., Young M. Chick lit: The new woman's fiction. London : Routledge, 2006. 336 p.
3. Fludernik M. An introduction to narratology. London : Routledge, 2009. 190 p.
4. Gilligan C. In a different voice: Psychological theory and women's development. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. 184 p.
5. Harzewski S. Chick lit and postfeminism. Charlottesville : University of Virginia Press, 2011. 232 p.
6. Held V. The ethics of care: Personal, political, and global. Oxford : Oxford University Press, 2006. 256 p.
7. Hogan P. C. Affective narratology: The emotional structure of stories. Lincoln : University of Nebraska Press, 2011. 304 p.
8. Keen S. Empathy and the novel. Oxford : Oxford University Press, 2007. 248 p.
9. Mahlberg M. Corpus stylistics and Dickens's fiction. London : Routledge, 2013. 208 p.
10. McIntyre D., Walker B. Corpus stylistics: Theory and practice. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2019. 240 p.
11. Smith C. Cosmopolitan culture and consumerism in chick lit. London : Routledge, 2008. 192 p.
12. Stubbs M. Conrad in the computer: Examples of quantitative stylistic methods. Language and Literature. 2005. Vol. 14, No. 1. P. 5–24. DOI: <https://doi.org/10.1177/0963947005048873>
13. Tal Men S. De battre la chamade. Paris : Albin Michel, 2018. 352 p.
14. Tal Men S. Là où le bonheur se respire. Paris : Albin Michel, 2021. 336 p.
15. Tal Men S. La promesse d'une île. Paris : Albin Michel, 2023. 352 p.
16. Tal Men S. La tendresse des autres. Paris : Albin Michel, 2024. 336 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 45

Том 3

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 35,11.

Дата розміщення онлайн – 07.05.2026 р.

Дата друку – 14.05.2026 р. Замов. № 0426/371. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.